

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

"EL CATALÀ DE L'URSS".

**ANDREU NIN,
REVOLUCIONARI
I TRADUCTOR**

TESI DOCTORAL DE
Judit Figuerola Però
gener de 2016

DIRECTORA
Dra. **Montserrat
Bacardí Tomàs**

DOCTORAT EN TRADUCCIÓ I ESTUDIS INTERCULTURALS
DEPARTAMENT DE TRADUCCIÓ I D'INTERPRETACIÓ
I D'ESTUDIS DE L'ÀSIA ORIENTAL
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

"EL CATALÀ DE L'URSS".

**ANDREU NIN, REVOLUCIONARI I
TRADUCTOR**

TESI DOCTORAL DE
Judit Figuerola Però
gener de 2016

DIRECTORA
Dra. **Montserrat Bacardí Tomàs**

DOCTORAT EN TRADUCCIÓ I ESTUDIS INTERCULTURALS
DEPARTAMENT DE TRADUCCIÓ I D'INTERPRETACIÓ
I D'ESTUDIS DE L'ÀSIA ORIENTAL
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

"Quan tenia 18 anys [1935], en un acte a Proa amb l'Andreu Nin,
quan parlàvem dels llibres prohibits, va sortir *L'inútil combat*,
de Sebastià Joan Arbó,
del qual Nin va sentenciar que s'hauria hagut de prohibir
precisament perquè a la vida no n'hi ha cap, de combat inútil".

JOSEP PALAU I FABRE

Dedicatòria

*A la Montserrat,
perquè sempre ens cal algú que cregui en nosaltres*

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ

1. Presentació	1
2. Objectius i hipòtesi de treball	7
3. Metodologia i estructura	9
4. Agraïments	17

I PART ANDREU NIN, EN PERSPECTIVA

1. El llegat d'Andreu Nin. Evolució d'un mite	
1.1. Andreu Nin en la memòria	19
1.2. Una vida militant. Apunt biogràfic	70
2. L'home de lletres	
2.1. Ensenyar, vocació primigènia	100
2.2. Entre la informació i l'articulisme de combat	118
2.3. Analista i comunicador polític: el repte de fer-se entendre i convèncer	150
2.4. Guia de la literatura russa	176

II PART TRADUCTOR I TRADUCCIONS

1. La traducció al català de literatura russa fins a la guerra civil	199
1.1. Francesc Payarols	207
2. La tasca traductora: motivacions i mètode	213
3. Les traduccions d'Andreu Nin	
3.1. Obres d'història política i cultural i obres científiques	239
3.1.1. París: Europa-Amèrica (1929 i 1930)	247
3.1.2. Madrid: Cenit (1929-1932)	265
3.1.3. Madrid: España (1929-1932)	295
3.1.4. Madrid: Aguilar (1932-1935)	318
3.1.5. Badalona: Proa (1931) i Barcelona: Atena (1935)	332

3.2.	Obres literàries: gèneres, autors i textos	347
3.2.1.	Badalona: Edicions Proa (1928-1937)	356
3.2.1.1.	Clàssics russos (Dostoievski, Tolstoi i Txèkhov) i un de francès (Vallès)	364
3.2.1.2.	Els moderns (Pilniak i Bogdànov)	399
3.2.2.	Barcelona: Josep Janés i Olivé (1936)	416
3.2.3.	Andreu Nin, traductor literari, des d'una perspectiva actual	
3.2.3.1.	Entre epíleg i pròleg: crítiques en temps de guerra	431
3.2.3.2.	Desglaç i represa, el tortuós relleu. August Vidal i Josep M. Güell	437
3.2.3.3.	Pervivència de l'obra d'Andreu Nin: reedicions i crítica	469
4.	<i>Infància, adolescència, joventut, de Lev Tolstoi</i>	
4.1.	El mecanoscrit "retrobat"	481
4.2.	Esmenes d'Andreu Nin	491
4.3.	Esmenes de Joan Oliver	498

CONCLUSIONS	511
--------------------	-----

BIBLIOGRAFIA

1. Bibliografia d'Andreu Nin

1.1.	Llibres	530
1.2.	Articles, conferències i qüestionaris	530
	a) 1905-1916. Període republicà i socialista	
	b) 1919-1930. Període sindicalista i comunista. L'etapa russa	
	c) 1930-1935. L'esquerra comunista	
	d) 1935-1937. El POUM	
1.3.	Correspondència	536
1.4.	Escrits reeditats	537
1.5.	Pròlegs i introduccions	537
1.6.	Traduccions	538
	a) Obres literàries	
	b) Obres d'història política i cultural	
	b.1.) En català	
	b.2.) En castellà	
	c) Obres científiques	

2. Bibliografia sobre Andreu Nin

2.1. Llibres	542
2.2. Entrevistes	543
2.3. Articles	543
2.4. Enregistraments sonors i audiovisuals	546

3. Bibliografia general

3.1. Llibres	548
3.2. Articles, pròlegs i informes	557

ANNEXOS

1. Entrevistes

1.1. Víctor Alba (28 de desembre de 1999)	568
1.2. Wilebaldo Solano (10 de febrer de 2001)	589
1.3. Josep M. Güell (18 de setembre de 2009)	616
1.4. Helena Vidal (19 d'octubre de 2009)	
1.4.1. August Vidal vist per la seva filla	644
1.4.2. Helena Vidal, mestra i traductora	657

2. Correspondència

2.1. Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer: Moscou, 5 de juliol de 1928	666
2.2. August Vidal a Josep M. Güell: Barcelona, 28 de setembre de 1972	672
2.3. Josep Palau i Fabre a Judit Figuerola: Guifreu (Llançà), 15 de juliol i Barcelona, 24 d'octubre de 2000	673
2.4. Ignacio Iglesias a Judit Figuerola: Cachan (França), 30 de novembre de 2000	676

3. Mecanoscrit amb correccions autògrafes d'*Infància, adolescència, joventut*, de Lev Tolstoi

3.1. Capítol I d' <i>Infància</i> : "El preceptor Karl Ivànovitx"	685
3.2. Capítol I d' <i>Adolescència</i> : "Viatge"	693
3.3. Capítol XLV de <i>Joventut</i> : "Em suspenen"	701

4. Mecanoscrit amb correccions autògrafes de Joan Oliver d'*Els mots* de Jean-Paul Sartre (traducció de Josep M. Corredor)

706

INTRODUCCIÓ

1. Presentació

Motivació personal

Han transcorregut setze anys d'ençà de la lectura del primer treball d'investigació que escriguérem a l'entorn de la figura polièdrica d'Andreu Nin. La tesina duia un títol que, vist amb la perspectiva del temps, era ja tota una declaració de principis: *Andreu Nin, traductor*.

D'aquella primera escomesa, en sortírem amb la il·lusió d'aprofundir en la recerca de moltes qüestions, tot just esbossades, sobre l'activitat traductora de l'home de lletres que havíem reivindicat. I, de fet, en els dos anys que seguiren, l'embranchada investigadora ens va fer avançar força. Vam tenir l'oportunitat d'entrevistar un Víctor Alba encara pletòric d'idees i projectes i, poc després, també poguérem conversar amb Wilebaldo Solano, ànima de la Fundació Andreu Nin, alhora que manteníem un interessant intercanvi epistolar amb Ignacio Iglesias, que, més enllà de les vacances d'estiu, mai no retornà de l'exili. Aquests tres homes havien compartit amb Nin el somni del POUM i respongueren generosament la demanda que els adreçàrem per tal d'ajudar-nos a posar en context la polifacètica personalitat de Nin.

Malauradament les exigències de la vida laboral amenaçaren seriosament la continuïtat del nostre projecte; però, per sort, la col·laboració en el *Diccionari de la traducció catalana*, dirigit per Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, mantingué ferm el vincle amb el món universitari i amb les tasques de recerca i, a banda, el temps transcorregut ens serví per a adonar-nos que l'innegable fascinació exercida pel personatge d'Andreu Nin no era fàcil d'esborrar.

Així doncs, amb una mica més d'experiència a l'esquena –i amb veritable convenciment–, ens decidírem a culminar la nostra contribució a la recuperació de la figura del Nin traductor per a la memòria històrica del país. De retruc, era una manera de retre-li homenatge, no només a ell, sinó a tota una generació d'homes d'acció compromesos que no dubtaren a defensar les seves idees fins a les darreres conseqüències.

D'entrada, és de rigor constatar que, en aquests últims anys, Andreu Nin ha esdevingut un veritable mite. Tal com ens explicava Wilebaldo Solano, en la darrera dècada del segle XX, dos fenòmens serviren per a revitalitzar l'interès per l'anomenat "cas Nin" i la història del POUM: el documental que investigava les circumstàncies del seu assassinat, *Operació Nikolai*, realitzat per Televisió de Catalunya el 1992, i la pel·lícula de Ken Loach, *Terra i llibertat*, el 1995. D'aleshores ençà, no ha perdut gens d'actualitat. La llei de la memòria històrica i el procés de localització i exhumació de les víctimes de la Guerra Civil van tornar-lo a la primera pàgina dels mitjans de comunicació. De fet, el febrer del 2008, durant les obres en la zona perimetral d'un recinte militar d'Alcalá de Henares, unes restes trobades en una fosa comuna van fer pensar erròniament que finalment s'havia localitzat el seu cadàver i obriren una agra polèmica.¹ La trista realitat és que, encara avui, no se sap del cert ni on ni quan va morir; però aquest Nin que no pot descansar en pau s'ha erigit en símbol de la repressió silenciada que patiren milers de pumistes durant la guerra.

¹ VALLÍN, Pedro. "Que el Estado busque a Andreu Nin. Los legatarios piden ante el juez que se investigue el paradero del líder del POUM". *La Vanguardia* 45.643 (9 novembre 2008), p. 22-23. Vegeu també: COBO, Juan. "Danzas macabras en torno a Andreu Nin". (1 desembre 2008). <http://www.fundanin.org/pages5.htm> i PAGÈS i BLANCH, Pelai. "El asesinato de Andreu Nin, más datos para la polémica". *Ebre 38: Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)* 4 (2010), p. 57-76.

El treball incansable de la Fundació Andreu Nin va permetre que el juny del 2011, amb motiu del 75è aniversari de la fundació del POUM –celebrat un any abans–, s'inaugurés una exposició commemorativa en el Museu d'Història de Catalunya. I, com a colofó d'aquest llarg procés de reparació històrica, el 17 de juny de 2013, setanta-sis anys i un dia després de ser detingut a Barcelona, el Parlament de Catalunya va retre el primer homenatge nacional al líder revolucionari. En presència del darrers veterans del POUM i de la néta de Nin i Maria Andreu, la Cristina, es pronunciaren les lloances de rigor, però, sobretot, es van poder sentir els portaveus d'ICV i EUiA –hereus del partit que va ser còmplice del seu segrest i mort–, que, alhora que lamentaven haver esperat massa temps per a donar el pas, reconegueren pe fi la ignomínia que va fer-li una part de l'esquerra més dogmàtica.² Tot plegat va tenir lloc un dia després que es produís un altre acte carregat de simbolisme, aquest cop al Vendrell: en compliment de les seves darreres voluntats, les cendres d'Olga Tarèeva, que morí a Nova York el 1980, foren enterrades al cementiri del poble natal d'Andreu Nin.³

17 de juny al Parlament de Catalunya 18 hores

La Fundació Andreu Nin et convida a l'acte
d'Homenatge a Andreu Nin

Hi parlarà Teresa Carbonell, presidenta de la Fundació Nin. A continuació l'historiador Pelai Pagès farà una aproximació a la figura d'Andreu Nin. Posteriorment, els Presidents dels grups parlamentaris d'esquerra, així com diferents organitzacions socials, sindicats i partits polítics, donaran la seva visió de l'herència històrica de qui fou dirigent del POUM.

Organitza

Atès que és obligatori acreditar-se amb nom i cognoms i el DNI, et preguem que confirmis la teva assistència a la següent adreça de correu electrònic:
ferranlopez44@hotmail.com

² MARIMON, Sílvia. "Andreu Nin entra al Parlament i s'hi queda". *Ara* 925 (18 juny 2013), p. 34.

³ GUTIÉRREZ-ALVÁREZ, Pepe. "El largo viaje de una revolucionaria. Las cenizas de Olga Nin". *Viento Sur* (11 juliol 2013). <http://www.vientosur.info/spip.php?article8158>

D'aquest interès que no decau, en són bones mostres les múltiples aproximacions a la seva figura que han vist la llum en aquest període. Algunes van a càrrec de vells coneixedors del personatge, com ara l'historiador Pelai Pagès, que ha reeditat un recull dels textos de Nin sobre pedagogia i literatura,⁴ o el polític Ernest Benito, ell mateix vendrellenc d'adopció, que –després de no poques dificultats editorials– posà a l'abast dels lectors els primers articles del Nin periodista, aquells que es publicaren en els dos rotatius de la vila on va néixer, *La Comarca de Vendrell* i *El Baix Penedès*.⁵ I, a banda d'aquestes obres que se centren en la faceta d'home de lletres, continuen apareixent les que ens parlen del polític, ja sigui des d'un vessant més historicista, com és el cas de l'acurada reconstrucció duta a terme per José María Zavala, *En busca d'Andreu Nin*, que incideix sobretot en el paper que jugà el règim soviètic en el conflicte espanyol,⁶ ja sigui des d'una perspectiva més literària, que seria el que aconsegueix Juan Carlos Arce a *La noche desnuda*, una novel·la històrica que gira a l'entorn de Nin i la “conjura oficial” contra el POUM.⁷

Sense abandonar encara aquesta vessant eminentment política, mereix menció especial la revisió i ampliació de la biografia del revolucionari, *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*, signada per Pelai Pagès a partir del llibre que ell mateix escrigué a mitjan dècada dels setanta, pioner en la reivindicació del personatge.⁸ Cal ressenyar també els treballs de l'escriptor i activista Pepe Gutiérrez-Álvarez, *Retratos poumistas* i *Un ramo de rosas rojas y una foto. Variaciones sobre el proceso del*

⁴ NIN, Andreu. *Textos de pedagogia i literatura*. Ed. de Pelai Pagès. Calafell: Llibres de Matrícula, Calafell, 2008.

⁵ NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics*. Ed. d'Ernest Benito. Calafell: Llibres de Matrícula, 2007.

⁶ ZAVALA, José María. *En busca de Andreu Nin. Vida y muerte de un mito silenciado de la Guerra Civil*. Barcelona: DeBolsillo, 2005.

⁷ ARCE, Juan Carlos. *La noche desnuda*. Barcelona: Ediciones B, 2008.

⁸ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Laertes, 2009. A partir de l'obra primigènica: PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. Bilbao: Zero, 1975.

POUM;⁹ i, com a membres destacats de la Fundació Andreu Nin, Pagès i Gutiérrez-Álvarez són a la gènesi de l'obra que aplega les aportacions d'última hora sobre la qüestió: *El POUM y el caso Nin, una historia abierta*.¹⁰

En darrer terme, tampoc no volem deixar d'esmentar la reedició d'una de les obres cabdals del pensament polític d'Andreu Nin, *Els moviments d'alliberament nacional*,¹¹ així com del compendi de textos en què, sota el títol de *La revolución española (1930-1937)*, analitza la situació política espanyola des de la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera fins al juny de 1937.¹²

Estat de la qüestió

Malgrat aquest devessall d'obres, no és menys cert ara que fa gairebé dues dècades (moment en què iniciàvem la primera recerca) que els estudis a propòsit de Nin s'han ocupat principalment del seu assassinat durant la guerra civil espanyola i que les branques que més sovint se n'han fet càrrec han estat la politicologia, el pensament polític i la historiografia. Si deixem de banda la publicació dels dos reculls d'articles que hem esmentat, la investigació entorn a la "militància cultural" de Nin continua presentant importants llacunes i, en especial, l'activitat traductora en el seu conjunt.

Així doncs, pel que fa a la tasca de Nin com a traductor, podríem dir que fins fa ben pocs anys no hi havia pràcticament res més que uns quants comentaris vagues i ben intencionats. Ara bé, entre les aportacions que han vist la llum ens els darrers temps cal

⁹ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos poumistas*. Sevilla: Espuela de Plata, 2006; *Un ramo de rosas rojas y una foto. Variaciones sobre el proceso del POUM*. Barcelona: Laertes, 2009.

¹⁰ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe; PAGÈS, Pelai. *El POUM y el caso Nin, una historia abierta*. Barcelona: Laertes, 2014.

¹¹ NIN, Andreu. *Els moviments d'emancipació nacional. L'aspecte teòric i la solució pràctica de la qüestió*. Barcelona: Base, 2008.

¹² NIN, Andreu. *La revolución española, 1930-1937*. [Mataró]: El Viejo Topo, [2007].

citar sens dubte l'estudi de Natàlia Kharitònova publicat a *Els Marges*.¹³ En aquest article, l'autora es plantejava quin era el grau de fidelitat de les traduccions de Nin i volia escatir si el torsimany aconseguia transmetre les peculiaritats d'estil de l'autor i l'originalitat de l'estructura de les obres versionades; per bé que només en presentava un resum, afirmava partir d'una revisió sistemàtica dels textos traduïts i fer especial atenció als aspectes lèxics. Kharitònova ens ofería l'anàlisi de tres de les traduccions més representatives de Nin: *Crim i càstig*, de Dostoievski, *Anna Karènina*, de Tolstoi, i *El Volga desemboca al mar Caspi*, de Pilniak. La investigadora, que conscientment deixava de banda l'aspecte comunicatiu per centrar-se en la transmissió dels aspectes estilístics dels textos russos al català, admetia que Nin considerava important la necessitat de reproduir l'estil literari de cada autor en concret i el qualificava de traductor intuïtiu, perquè no posseïa un sistema fix de tècniques d'anàlisi de textos literaris i de traducció. N'admetia els encerts, però deixava constància que no sempre aconseguia reproduir plenament i de manera sistemàtica els trets estilístics de les obres originals.

Tot i reconeixent la vàlua d'aquest estudi, que fugia dels tòpics i els llocs comuns i argumentava i il·lustrava amb exemples les conclusions a què arribava, l'orientació que propugnava no s'adeia amb l'objectiu que perseguïem en la recerca que volíem endegar. En acostar-nos a les traduccions literàries d'Andreu Nin, no preteníem fer-ho de manera normativa. Aquesta mena d'enfocament sempre implica judicis sobre la qualitat o el grau de correcció, la possibilitat o la impossibilitat de la traducció. En canvi, el nostre propòsit se centrava a provar d'explicar la funció d'aquestes versions en una situació cultural molt concreta.

¹³ KHARITÒNOVA, Natàlia. "Andreu Nin, traductor del rus. Algunes qüestions." *Els Marges* 74 (tardor de 2004), p. 53-70.

2. Objectius i hipòtesi de treball

Objectius generals

1. Mostrar i analitzar el conjunt de la producció d'Andreu Nin com a traductor, així com la seva recepció crítica, per tal de reivindicar la importància d'aquest llegat que, massa sovint, la dimensió política del personatge ha relegat a un segon terme.
2. Provar que, darrere la decisió d'anostrar els escriptors russos clàssics i moderns, hi havia la ferma voluntat de bastir una obra traductora de qualitat. Remarcar que les versions de Nin encetaren un nou període: el torsimany coneixia bé ambdues llengües, així com els respectius sistemes literaris, i, per consegüent, les obres russes es traduïren al català de manera íntegra i directa.

Objectius específics

1. Assenyalar el paper cabdal jugat per Nin, des de la doble vessant de crític literari i traductor, en la descoberta de la literatura russa, i molt especialment dels autors soviètics, a les nostres terres.
2. Posar en relleu la participació d'Andreu Nin en el procés de revitalització del gènere novel·lístic i de la llengua literària, com a integrant de l'estol de traductors que, en el primer terç del segle XX, catalanitzaren un bon nombre de narradors forans.
3. Poder establir, gràcies a la correspondència i al testimoni d'alguns companys de militància, tant les motivacions que podien amagar-se darrere la decisió de traduir com l'organització pràctica i el mètode emprat per Nin a l'hora d'acabar l'activitat traductora.
4. Deixar constància de la pervivència fins als nostres dies de les versions d'Andreu Nin i, alhora, retre homenatge a la contribució, en la represa cultural, d'August Vidal i Josep

M. Güell, baula imprescindible entre els mítics traductors dels anys trenta i les noves fornades de traductors ja sorgides de les universitats.

5. Analitzar i comparar les esmenes d'Andreu Nin i Joan Oliver, traductor i corrector, en el mecanoscrit original *d'Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi. Diferenciar els objectius que perseguien ambdues revisions del text i demostrar la minuciositat i rigor de la tasca traductora de Nin.

Hipòtesi de partida

D'entrada, hem d'admetre que Andreu Nin fou un home de lletres estretament lligat al seu temps (un temps que, sens dubte, ha estat un dels més agitats de la nostra història recent) i que, de resultes d'això, la seva activitat intel·lectual es veié extraordinàriament condicionada pel compromís polític i social. En paraules de Víctor Alba: "Amb la perspectiva del temps, el veig bàsicament com un home de lletres que feia política per sentit del deure. [...] El seu punt de partida de reflexió penso que era més literari que no pas polític i moral."¹⁴

Malgrat això, en iniciar aquesta investigació, partíem de la hipòtesi següent: la tasca traductora no fou un simple atzar en la trajectòria vital d'Andreu Nin, fruit de circumstàncies adverses derivades de la seva militància revolucionària, sinó l'activitat lògica d'un intel·lectual captivat des de menut per la paraula i posseïdor d'una prosa moderna i acurada, el qual, a més, coneixia profundament la llengua i la realitat de la literatura que traduïa. Sempre el mogué un interès genuí per poder dotar el català de models vàlids (acceptabilitat) sense oblidar el respecte envers l'original (adequació).

¹⁴ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

3. Metodologia i estructura

Mètode de treball

Quan decidírem reprendre la investigació, ens calgué, d'entrada, familiaritzar-nos amb totes les novetats editorials de l'àmbit historiogràfic que se centraven en la figura d'Andreu Nin, per tal de tenir ben present qualsevol possible avenç en l'esclariment dels aspectes encara foscos de la biografia del personatge.

En paral·lel, començarem a ordenar i transcriure les entrevistes realitzades, feia gairebé una dècada, a Víctor Alba i Wilebaldo Solano. Igualment procedírem a l'anàlisi de les respostes d'Ignacio Iglesias al qüestionari, amb el mateix guió dels entrevistes, que li havíem fet arribar. Tot i que no podem negar que es tractava d'una feina feixuga, que el temps transcorregut no feia sinó dificultar, estem satisfets del profit que n'hem tret, perquè la informació de primera mà que ens proporcionaren aquests tres militants del POUM ha enriquit de manera extraordinària el conjunt del treball.

Amb el ferm propòsit d'aconseguir una imatge al més equilibrada i objectiva possible d'Andreu Nin, a banda de rellegir els testimonis que ja havien nodrit el nostre primer treball, ressegüirem les obres memorialístiques d'un bon nombre de coetanis, a la recerca de noves perspectives. En aquest sentit, i per posar alguns exemples concrets, ens resultaren enormement interessants les vivències compartides a Moscou amb un altre membre destacat de l'oposició, Victor Serge,¹⁵ l'anàlisi aprofundida del període – força crítica amb el paper jugat per Nin i el POUM– que ens proporcionà Jaume

¹⁵ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. París: Éditions du Seuil, 1951.

Miravittles,¹⁶ antic membre del BOC, o el retrat vibrant del revolucionari en els primers mesos de la guerra civil que esbossaren els militants trotskistes Mary Low i Juan Breá.¹⁷

Tenint en compte que un venturós atzar havia fet que hi descobríssim l'existència d'una carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer, datada del 5 de juliol de 1928, que establí els termes de l'acord entre el traductor i Edicions Proa per tal de traslladar al català el més granat de la literatura russa, ens decidirem a inventariar la resta de la correspondència de Nin dipositada al Fons Ramon Borràs de la Biblioteca de Catalunya. Per bé que no hi havia cap altre document d'importància equiparable per a la nostra investigació, les troballes que hi férem ens aproximaren a la primera època a Barcelona: el mestre novell es debatia per superar les dificultats econòmiques, alhora que patia les conseqüències d'uns problemes de salut que ja es manifestaven amb una certa virulència en aquells anys de joventut.

En aquesta etapa de la recerca, també tinguérem l'oportunitat de mantenir una interessant conversa amb el periodista Llibert Ferri, responsable, amb Dolors Genovès, del documental *Operació Nikolai*. A banda d'ajudar-nos a aclarir qüestions prou rellevants, a propòsit de la investigació que es dugué a terme en els arxius del KGB i dels documents que se n'obtingueren, que havien estat apuntades en l'entrevista amb Wilebaldo Solano, Ferri també compartí amb nosaltres records i anècdotes personals relacionades, per exemple, amb Víctor Alba, que, pel que sembla, fou l'ideòleg d'aquest reportatge sobre l'assassinat del líder revolucionari, o amb Nora Nin, de qui conservava un gran record.

¹⁶ MIRA VITLLES, Jaume. *Notes dels meus arxius /2. Episodis de la guerra civil espanyola*. Barcelona: Pòrtic, 1972.

¹⁷ LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook*. San Francisco: City Lights Books, 1979.

Per tancar el capítol dels testimoniatges, vam desplaçar-nos a Tarragona per tal d'entrevistar Josep M. Güell, el més prolífic dels traductors de literatura russa al català del segle XX. Aquest interview, que posteriorment es publicà a *Quaderns. Revista de Traducció*,¹⁸ pretenia retre-li un merescut homenatge i, alhora, servir de base per a il·lustrar la trajectòria d'aquest torsimany que, de la mà d'August Vidal, contribuï a la represa cultural dels anys seixanta. I, per conèixer millor l'home que li féu de mestre, parlàrem també amb Helena Vidal, professora i traductora del rus, que, per mitjà dels records i de les reflexions pertinents, ens féu descobrir l'atzarosa vida del seu pare. Amb el convenciment que calia incorporar aquestes dues figures a la nostra investigació, completàrem la recerca, en el cas d'August Vidal, amb la lectura de la bibliografia que s'ha ocupat d'estudiar el paper d'enllaç que exercí entre els editors locals i la literatura soviètica, i, quant a Josep M. Güell, recopilant les valoracions positives de la crítica literària. Tot plegat ens permetia concloure que, malgrat el tortuós relleu, ens trobàvem davant dels hereus directes d'Andreu Nin i Francesc Payarols.

L'anàlisi de les traduccions d'obres d'història política i cultural i obres científiques d'Andreu Nin ha suposat un veritable repte perquè ens ha calgut localitzar-les, contextualitzar-les, aprofundir en la personalitat i l'obra dels escriptors versionats i, en la mesura del possible, estudiar-ne la recepció crítica. Val a dir, però, que la complexitat d'aquest procés ens ha permès de fer una veritable immersió en l'efervescència del món editorial dels anys trenta, testimoni de l'eclosió del "llibre d'avançada", alhora que, comptant amb el guiatge d'un seguit d'autors de reconeguda solvència, viatjàvem a les bases del pensament marxista en l'àmbit rus. I tot plegat ens ha dut a prendre consciència del grau de compromís sociopolític, així com de la

¹⁸ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Quaderns. Revista de Traducció* 18 (2011), p. 249-266.

preparació i l'honestat intel·lectual, del traductor que, fugint del sectarisme, seleccionà i prologà la majoria d'aquests trasllats.

A l'hora de complementar l'estudi de les traduccions literàries d'Andreu Nin amb la recepció crítica, la laboriosa recerca es va veure facilitada per l'existència de l'ARCA (Arxiu de Revistes Catalanes Antiques), iniciativa impulsada per la Biblioteca de Catalunya, així com per la tasca de digitalització duta a terme per altres entitats, com la Fundació Josep Irla, promotora de *memoriaesquerra.cat*, projecte que ha anat incorporant a la xarxa les publicacions vinculades a Esquerra Republicana de Catalunya. Això no obstant, encara ha estat necessari recórrer a l'Arxiu Històric de la Ciutat o a la biblioteca del Pavelló de la República per consultar alguns diaris i revistes. Sense deixar el capítol de la recepció de les versions de Nin, vam poder comptar amb la valuosa aportació de Josep Palau i Fabre que, en resposta al nostre requeriment, ens féu arribar una crítica pròpia de *La primera noia*, de Bagdànov, apareguda a *La Humanitat*,¹⁹ amb el relat d'una anècdota protagonitzada pel mateix Nin i associada a la repercussió d'aquesta novel·la proletària.

Finalment, en abordar la part eminentment pràctica del treball, que pretenia fer una anàlisi comparativa dels dos tipus d'esmenes autògrafes presents en el mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi, ens plantejàrem seriosament si era possible descobrir qui hi havia darrere la figura del corrector d'Edicions Proa. Les nostres sospites es confirmaren gràcies a l'acarament de cal·ligrafies que duguérem a terme a l'Arxiu Històric de Sabadell: es tractava, efectivament, de Joan Oliver, director literari de la Biblioteca A Tot Vent. Una troballa que, tenint en compte l'exigència i el

¹⁹ PALAU i FABRE, Josep. "La primera noia". Una novel·la proletària russa". *La Humanitat* 1165 (19 novembre 1935), p. 5.

bon criteri d'Oliver, ha contribuït a posar en relleu la magnífica tasca de l'Andreu Nin traductor.

Estructura de la tesi

El treball que presentem consta de dues grans parts: la primera, introductòria, proposa redescobrir la figura d'Andreu Nin des de la multiplicitat de les activitats no estrictament polítiques que exercí al llarg de la seva vida, mentre que la segona, i nucli de la investigació, se centra exclusivament en la tasca traductora.

La primera part, "Andreu Nin, en perspectiva", es divideix en dos grans subapartats. D'entrada, les imatges que se superposen, seguint el fil de la cronologia, persegueixen la construcció d'un retrat de Nin al més equànim i complet possible, sense deixar de banda el vessant polític, però fent un èmfasi especial en la dimensió d'home de lletres. Superat ja el 75è aniversari del seu assassinat i, gràcies a la diversitat i a la contraposició dels testimoniatges, és hora de combatre tòpics i malentesos i de reclamar l'atenció que mereix la importància del seu llegat. A continuació, i amb el contrapunt de la veu del protagonista, resseguim fil per randa la trajectòria vital del revolucionari i traductor per tal d'oferir-ne una semblança biogràfica.

En un segon temps, amb "L'home de lletres", ens endinsem en la presentació dels principals vessants humanístics d'Andreu Nin: el mestre, el periodista, l'escriptor, l'orador i conferenciant i el crític literari. Aspectes diversos d'una personalitat única, complexa i captivadora. Perspectives que, en entrecreuar-se, produeixen un tot impressionant i preparen ja el següent tram del viatge.

"Traductor i traduccions", segona part de la investigació, es divideix en quatre subapartats. Per començar, se'ns mostra el context sociocultural en què veieren la llum

les primeres versions, tant literàries com polítiques, d'Andreu Nin, alhora que s'assenyalen les principals carències que patien els anostraments de literatura russa: no respectaven la integritat del text original i es feien per llengua interposada; la secció es clou amb l'aproximació a la figura de Francesc Payarol, l'altre traductor del rus del període.

Els tres subapartats que resten estan consagrats a l'abordatge de l'activitat traductora de Nin. En el primer, i per tal d'establir les motivacions i el mètode que emprava a l'hora de traduir, se'ns brinda un recorregut general que mostra el naixement i l'evolució d'una feina que l'ocuparà fins al final de la seva vida; la correspondència amb Joaquim Maurín, la carta adreçada a Joan Puig i Ferrer, que tancava l'acord amb Edicions Proa, i els testimoniatges dels companys de militància es revelen de vital importància.

Seguidament, trobem el cor de la investigació: "Les traduccions d'Andreu Nin". En aquest gran bloc, se'ns ofereix un repàs exhaustiu del conjunt dels trasllats del torsimany: d'una banda, les traduccions polítiques i científiques; de l'altra, les literàries. En ambdós casos, seguint l'ordre cronològic de les col·laboracions, s'han posat en relació les versions de Nin amb les cases editorials que les publicaren i se'ns presenten tant els responsables com les principals línies d'actuació d'aquests segells. Després, comptant amb el suport dels pròlegs del mateix traductor, s'ha procedit a analitzar els escriptors i les obres traduïdes. Quant als textos d'història política i cultural, el procés de contextualització ha estat fonamental per a comprendre l'interès i repercussió dels trasllats. Per a l'estudi de les traduccions literàries, s'ha dividit els autors en clàssics i moderns i s'ha donat veu als crítics i ressenyistes literaris que es feren ressò del treball del Nin traductor. En darrer terme, tenim el reconeixement a dos traductors, August Vidal i Josep M. Güell, per la importància del paper jugat com a nexes d'unió entre

Andreu Nin i Francesc Payarols i les generacions posteriors; i, d'altra banda, la reedició fins als nostres dies de les versions de Nin, que han esdevingut canòniques en la literatura catalana, ens permet constatar la pervivència de la seva obra traductora.

A mode de cloenda d'aquesta segona part, dedicada en exclusiva a la traducció, se'ns planteja l'anàlisi comparativa de les esmenes del traductor i del corrector que apareixen en el mecanoscrit original d'un d'aquests trasllasts: *Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi.

Pel que fa a la bibliografia, ens cal comentar tant l'organització general com els criteris adoptats per ordenar el material consultat. Apareix dividida en tres grans blocs: bibliografia d'Andreu Nin (llibres; articles, conferències i qüestionaris; correspondència; escrits reeditats; pròlegs i introduccions; i traduccions: literàries, d'història política i cultural i científiques), bibliografia sobre Andreu Nin (llibres, entrevistes, articles i enregistraments sonors i audiovisuals) i, en darrer terme, bibliografia general (llibres i articles, pròlegs i informes).

Per bé que en tots tres blocs presentem els materials d'acord amb un ordre alfabètic, en el primer, quan ens referim als articles de Nin, hem triat una ordenació cronològica, ja que ens permet veure amb més claredat la seva evolució ideològica (de passada, volem remarcar que el treball de recopilació de la producció periodística d'aquest articulista de combat, que ja havíem iniciat en la primera fase de la nostra investigació, s'ha vist ampliat amb la incorporació d'algunes peces primerenques publicades a *La Comarca de Vendrell* (1905-1907) i d'altres que aparegueren a *El Baix Penedès* (1906-1912) signades amb pseudònim).

Com a colofó del treball, trobem els annexos que, al seu torn, apareixen dividits en quatre grans seccions. En les dues primeres, i seguint un ordre cronològic, s'hi han aplegat, d'una banda, les transcripcions de les entrevistes dutes a terme durant la

investigació (Víctor Alba, Wilebaldo Solano, Josep M. Güell i Helena Vidal) i, de l'altra, la correspondència: les dues cartes que ens adreçaren Ignacio Iglesias i Josep Palau i Fabre, com a resposta a la nostra demanda d'informació; així com la carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer, localitzada al fons Ramon Borràs de la Biblioteca de Catalunya, i la breu nota d'August Vidal per a Josep M. Güell, que aquest darrer tingué l'amabilitat de cedir-nos. En els dos últims annexos, hi ha dos mecanoscrits: el primer conté els tres capítols d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi, que hem analitzat, i el segon, uns quants fulls, amb correccions autògrafes de Joan Oliver, corresponents a la traducció de Josep M. Corredor d'*Els mots*, de Jean-Paul Sartre.

4. Agraïments

No podríem pas cloure aquesta introducció sense donar les gràcies a un seguit de persones que han estat vitals perquè aquesta tesi doctoral hagi arribat a bon port.

El primer i molt sentit agraïment va dirigit a tots els homes del POUM que, amb enorme generositat, ens ajudaren a descobrir la cara més humana de l'intel·lectual i revolucionari i, alhora, ens feren comprendre l'enorme transcendència de la lluita i el llegat d'Andreu Nin.

Igualment, som reconeixadors de la col·laboració desinteressada de Josep Palau i Fabre, Josep M. Güell, Helena Vidal i Llibert Ferri, els records i vivències dels quals, en relació amb la figura de Nin o lligats a les pròpies experiències traductores, han contribuït enormement a enriquir la recerca.

És de justícia agrair a la doctora Montserrat Bacardí, directora de la tesi, el suport constant que ens ha prestat al llarg d'un camí ple de reptes que s'inicià en el curs de doctorat que impartia, "Història i crítica de la traducció a Catalunya", ja fa dues dècades. Sense la confiança i l'optimisme de què sempre ha fet prova envers aquest projecte de reivindicació de la figura d'Andreu Nin traductor, probablement mai no haguéssim entomat la segona escomesa que avui finalitza. Moltes gràcies, doncs, per tantes idees i per tants consells valuosos.

També volem reconèixer l'aportació del professor Manel Llanas, que ens confià el mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi, per poder-lo estudiar; així com les contribucions de dues bones amigues: Margarida Planes, editora de talent, que ens allargà la mà per sortir d'un atzucac analític, i Cristina Gallego, que ha posat el seu bon gust i coneixements tècnics al servei de la imatge externa del treball.

En aquesta etapa final d'escriptura de la tesi, ha estat vital el recolzament de l'escola Claret, on hem treballat durant tot el temps que ens hem ocupat d'investigar el llegat d'Andreu Nin traductor: gràcies per haver contribuït a fer possible la materialització d'aquest somni!

I ja només ens resta expressar la nostra infinita gratitud a la família (pares, germana i una àvia gairebé centenària, que pertany a la generació dels veterans del POUM) i als amics fidels, amb qui hem compartit els alts i baixos d'aquest llarguíssim periple, i a la Vicenta, companya de vida i pacient vetlladora d'esperances.

I PART ANDREU NIN, EN PERSPECTIVA

1. El llegat d'Andreu Nin. Evolució d'un mite

1.1. Andreu Nin en la memòria

En aquesta segona dècada del segle XXI fer memòria d'Andreu Nin per tal d'evocar-ne una imatge més o menys nítida resulta un repte engrescador, ja que ha acabat esdevenint un personatge clau en un conflicte que la societat espanyola encara no ha pogut pair i, per aquest motiu, se n'ofereixen retrats –antics i moderns– sovint mediatitzats per les posicions ideològiques del glossador de torn. I és que hem deixat enrere la commemoració del 75è aniversari de l'inici de la Guerra Civil espanyola sense que la societat hagi aconseguit superar la profunda divisió que va causar-li aquest conflicte fratricida. Probablement la classe política –d'un i altre signe– no ha sabut estar a l'alçada, però, en qualsevol cas, el temps ha anat passant, la dictadura franquista comença a quedar lluny, la democràcia s'ha fet gran, però la guerra i les seves seqüeles encara cuegen...

Els tímids intents de l'anomenada Llei per a la Memòria Històrica a l'hora de rescabalar les víctimes de la guerra i la dictadura no han satisfet ningú. Per a uns, la recerca i conservació de la memòria històrica com a patrimoni col·lectiu en la lluita per la democràcia és encara insuficient perquè no s'ha restituit l'honor de tots aquells que van donar la vida per la llibertat; per a d'altres, en canvi, aquest projecte només amaga el desig de dividir i enfrontar, i acusen els que el defensen de “revisionistes”. En una qüestió tan sensible com la localització de les persones desaparegudes que van ser executades i enterrades en fosses comunes, tampoc no hi ha consens: d'una banda, es considera de justícia recuperar-ne la memòria per reconèixer-los el dret a la identitat i a una sepultura digna; de l'altra, la localització i l'exhumació de les fosses enfurismen els

qui proclamen que la transició fou modèlica a l'hora de superar les divisions i passar pàgina, perquè per a ells s'ha obert la caixa dels trons de manera innecessària i partidista. En qualsevol cas, aquests discursos, reparadors o immobiliistes, hauríem de jutjar-los no per allò que diuen del passat, sinó pels valors que defensen en el present.

I és que l'exercici de "recordar" no s'accontenta amb la restitució del passat, sinó que persegueix una activa transformació del present. La memòria és coneixement, però coneixement orientat per la necessitat d'intervenir en el present, d'actuar, de fer front a problemes quotidians de l'existència; així, la memòria resulta inseparable de l'ús pràctic del passat amb finalitats diverses: de supervivència, d'identitat, de legitimació o de qüestionament d'un cert ordre establert. Per aquest motiu, memòria i història són dos conceptes que sovint es veuen confrontats en aquests agres debats: d'una banda, preferència pel record personal de la víctima, per la "memòria viva" enfront de la història distanciada i freda; de l'altra, denúncia d'una utilització interessada i a destemps d'aquesta memòria col·lectiva. En qualsevol cas, continua pesant com una llosa el fet que durant el franquisme la història esdevingués memòria nacional, una "història memòria" que, en lloc de ser analitzada per una història nova i diferent per la seva capacitat d'autocrítica, a finals de la dècada dels noranta encara era reivindicada amb entusiasme en el món acadèmic, el terreny polític i els mitjans de comunicació. En conseqüència, la memòria de la guerra civil i el franquisme no ha fet acte de presència en el debat públic regularment i amb intensitat fins al canvi de segle.

En atansar-nos a la figura de Nin per comprovar quin retrat en perviu en els nostres dies, cal que tinguem ben present aquesta situació. Superat ja el 75è aniversari de la seva mort, el seu cadàver –com el de tantes altres víctimes– no ha pogut ser localitzat, potser perquè no s'ha fet cap intent prou seriós per trobar-lo; és evident que el context mundial –i particularment europeu– de crisi econòmica no ha fet sinó dificultar

els avenços en aquest sentit. I, malgrat tot, Nin suscita encara un interès ben viu: n'hi ha prou amb fer una ullada a les entrades d'Internet o a les novetats editorials dels darrers anys de què es protagonista. Per què? Què ens diuen avui Andreu Nin i el seu assassinat, aquesta ferida oberta de la guerra civil espanyola que encara malda per tancar-se? Provarem d'entendre-ho resseguint la corrua d'imatges que ens n'arriben, gràcies a testimonis directes –ben pocs de contemporanis, majoritàriament posteriors–, als historiadors que se n'han ocupat i a les paraules de Nin que ens és possible llegir directament en entrevistes o declaracions de l'època.

D'entrada cal dir que les semblances d'Andreu Nin que ens han arribat per mitjà de testimonis directes sovint resulten contradictòries i, a més, la gran majoria es van elaborar força temps després de la mort del personatge, sobretot a partir dels anys seixanta. Així, i per desgràcia, en molts casos traspuen els clixés que en aquells anys s'associaven a la figura del comunista intel·lectualitzat, dos trets definitoris –el d'intel·lectual i el de comunista– que tothom sembla bastant d'acord a atribuir a Nin. Per poder contrastar aquestes imatges amb un mínim d'objectivitat, és evident que necessitaríem més retrats contemporanis i testimonis sobre la vessant més humana d'aquell Nin que, arribat del Vendrell, buscava el seu lloc a Barcelona durant els anys revoltats de la Guerra europea –com l'anomenaven aleshores– i del terrorisme social. Tot el que tenim són tres entrevistes dels anys trenta: les dues primeres, a càrrec de Melcior Font¹ i Carles Farsac,² es publicaren amb ocasió del seu retorn a Barcelona; la

¹ FONT, Melcior. “Deu anys a Rússia. Andreu Nin, el braç dret de Trotzky, torna a Barcelona.” *Imatges* 16 (24 setembre 1930).

² FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin”. *L'Opinió* 118 (26 setembre 1930), p. 2. Breu nota de presentació i benvinguda per a Andreu Nin, que havia estat col·laborador d'aquest setmanari socialista des de Moscou.

FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya.” *L'Opinió* 119 (3 octubre 1930), p. 6 i 7. És una entrevista, però el periodista –alumne de Nin a l'Escola Horaciana– també hi fa la semblança del seu antic mestre.

darrera –i més àmplia – fou escrita per Domènec de Bellmunt el 1933.³ El març de 1930, uns mesos abans de l'arribada de Nin i poc després de la publicació de la traducció de *Crim i càstig* –la primera per a Proa–, va aparèixer també una entrevista prou curiosa a la mare de Nin⁴ que aporta algunes dades interessants sobre la vida del fill a l'URSS. Però no avancem esdeveniments i mirem quines eren les característiques bàsiques del jove Nin.

Una cosa crida l'atenció en repassar la trajectòria vital d'Andreu Nin: l'apassionament del personatge. Ja sigui exercint de militant de base, d'orador-propagandista, de mestre, de periodista o de traductor, Nin es lliura a la tasca en cos i ànima. Però, és clar, hi ha notables diferències entre la imatge d'aquell xicot un xic esbojarrat, curull d'idees, somnis i ambicions, dels anys juvenils i el Nin madur, revolucionari alhora dogmàtic i conciliador, que torna a casa després de la llarga etapa moscovita. Matisem-ho.

Val a dir que, de vegades, pot semblar que el jove Nin actuava amb una certa exaltació: “No cal dir l'explosió d'entusiasme que va produir-se en tots els medis favorables als aliats el dia de la firma de l'armistici amb Alemanya, com si el món s'hagués alliberat d'una gran desgràcia. A Barcelona, entre altres manifestacions sorolloses, unes colles de joves, entre els quals destacava Andreu Nin, entraven tumultuosament en alguns teatres per adreçar la paraula al públic sobre la transcendència de la victòria aliada, i la gent els rebia amb ovacions.”⁵ per bé que convindria aclarir que aquesta actitud era més el fruit de l'entusiasme i la convicció

³ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *La Rambla* 193 (18 setembre 1933), p. 3. Entrevista apareguda a la secció “Figures”.

⁴ ALAVEDRA, Joan. “Una catalana a Rússia”. *Mirador* 61 (27 març 1930), p. 2. La mare de Nin hi explica la seva experiència durant l'any (1924-1925) que va residir a l'URSS amb el fill, l'Olga i les nêtes.

⁵ HURTADO, Amadeu. *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*. 2a ed. Barcelona: Ariel, 1969, p. 342.

propis de l'edat que no pas d'un suposat fanatisme. Només caldria llegir com celebraren el final del conflicte europeu els companys de redacció a *La Publicidad* (“A cada un d'aquests llocs, l'entusiasme, tant del públic com dels redactors del diari, es va desbordar. A més de les cançons i de la beguda consegüent, hi hagué, en tots aquests llocs, discursos encesos.”)⁶ per a comprendre que Nin compartia, en aquesta ocasió, l'alegria d'un conjunt de periodistes compromesos que havien lluitat aferrissadament per la causa dels aliats. Amb tot, si amb això no n'hi ha prou, les paraules d'un jove Nin ens deixen ben clar que d'ell no podem esperar-ne mitges tintes: “Avorrim amb tota l'ànima la joventut indiferent, la joventut que no viu la vida de les idealitats, de les boges i utòpiques aspiracions, perquè és una joventut decrepita, d'esperit anacrònic i raquític, que avança prematurament la vellesa.”⁷ Per bé que, com ell mateix reconeix: “En aquells temps [1910] descobreixo Pestalozzi, em faig esperantista, sento inquietuds universalistes. La meua ideologia, em podeu creure, era molt confusa.”⁸

És ben cert que els testimonis d'aquesta primera època són més aviat escadussers, però precisament per això il·luminen alguns aspectes –a voltes contraposats– de la personalitat de Nin; d'una banda, hi trobem el mestre i periodista primerenc, força habitual de penyes i tertúlies de caràcter literari i cultural, orador capaç i militant polític amb ambicions dins la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR):

Andreu Nin venia del carrer de Lancàster, des del Vendrell, on havia nascut.

Procedia del cantó socialista. Era mestre d'escola i exercia aquest càrrec en una de

⁶ PASSARELL, Jaume. “*La Publicidad*”, *diari català*. Barcelona: Pòrtic, 1971, p. 23.

⁷ NIN, Andreu. “Revolta”. *La Barricada* 1 (22 març 1912), p. 4.

⁸ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

caràcter laic que funcionava a la barriada de la Sagrada Família. També era catalanista. Feia discursos pels mítings. Els qui l'havien sentit discursejar deien que ho feia bé.

De discursos, en feia àdhuc a la penya del bar del carrer de la Unió, on ens reuníem, tots els migdies, a fer l'aperitiu, amb Ramon Reventós, Lluís Casals, germà del violoncel·lista cèlebre a tot el món, i el propi Nin. A la seva veu, una veu clara de tenor, cal acoblar-li els seus gustos, que eren una mica teatrals. Era orador i se'n sentia. I li plaïa molt que els qui l'escoltaven se n'adonessin. Aspirava ja a substituir el senyor Jaume Carner com a diputat pel districte del Vendrell.⁹

Sembla haver-hi consens a l'hora de destacar les capacitats oratòries del jove Nin: “Era del Vendrell, havia estudiat per a mestre de minyons i dedicà a l'ensenyament el primer temps de la seva joventut. Ningú no hauria dit, per aquest temps, que damunt del cap d'aquest jove esprimatxat, simpàtic i senzill, que en tots els mítings de la Unió Federal parla reposadament i amb una correcció sorprenent en un novell, hi hagués suspès cap tràgic destí.”¹⁰ Amb tot, l'anacronisme és omnipresent en aquestes aproximacions al personatge; el que convertí Nin en un *personatge històric* foren les circumstàncies de la seva mort, i no és exagerat afirmar que aquest fet ha arribat a eclipsar-ne la trajectòria intel·lectual i política.

D'altres vegades, s'ha posat el focus sobre l'ambició de Nin dins del republicanisme català i no se n'ha fet una valoració gens positiva: “També hi venia [a la tertúlia] l'Andreu Nin. Ja feia d'orador de mítings de tant en tant. Tot i que era molt jove, aspirava a substituir, com a diputat a Corts pel districte del Vendrell, d'on era fill, en Jaume Carner, que era el que aleshores el representava. He dit que hi aspirava i no ho he dit bé. En realitat ho donava com una cosa segura. Aquesta convicció, per part d'un

⁹ PASSARELL, Jaume. *Homes i coses de la Barcelona d'abans*. Barcelona: Pòrtic, 1968, vol. I, p. 114 i 115.

¹⁰ AMETLLA, Claudi. *Memòries polítiques, 1918-1936*. Barcelona: Catalònia, 1979, vol. II, p. 33.

home tan jove com era ell, car encara no arribava, i això de molt, a la trentena, era bastant gratuïta.”¹¹ Per a ser justos amb el personatge, no podem passar per alt que Andreu Nin ingressà a la UFNR amb dinou anys, una gran càrrega de radicalisme i passió, un voluntarisme envejable i moltes ganes de transformar el món que l’envoltava. Però també sabem, gràcies a algunes missives escrites per Nin a l’època,¹² que tenia més feina (a banda de les tasques de caire pedagògic, hi havia la incipient activitat política i periodística) que no pas recursos, que ja començava a tenir problemes de salut (patia del fetge) i que somiava poder proporcionar unes millors condicions de vida als pares.¹³ Per tot plegat, no costaria d’entendre que, sense deixar de banda els ideals, també busqués de resoldre la seva situació econòmica; ara bé, el canvi de militància que el dugué al socialisme a mitjan 1913 és la millor prova que Nin mai no cercà el benefici personal en el pas per la política. Deixà enrere el republicanisme –que jutjava ineficaç i que no casava amb la seva consciència social cada cop més decantada cap a la causa obrera– i, de retop, aquest escó, suposadament tan anhelat, de diputat a Corts.

Tant els treballs d’antics companys com d’historiadors com ara Pere Gabriel o Pelai Pagès reafirmen la imatge de jove inquiet que cerca el seu lloc en el món. D’acord amb Gabriel, Nin freqüentava tres tertúlies: la dels joves escriptors –com Josep Amich o

¹¹ PASSARELL, Jaume. *Homes i coses de la Barcelona d’abans*. Barcelona: Pòrtic, 1968, vol. II, p. 131.

¹² Al fons Ramon Borràs de la Biblioteca de Catalunya es conserven algunes cartes i postals d’Andreu Nin. En aquest punt, cal esmentar una nota adreçada a “l’amic Martínez” (sense data), escrita al dors d’un full de la “FUNDACIÓN HORACIANA DE ENSEÑANZA, escuela agregada al ATENEO ENCICLOPÉDICO POPULAR”; de fet, és l’imprès de despeses de material que devien donar als alumnes. Hi llegim que “és molt lamentable que treballant s’hagi de sofrir d’aquesta manera per a viure” i una demanda urgent de diners per poder dur la mare al metge i “satisfer necessitats apremiants inel·ludibles”. També resulten d’interès dues cartes dirigides a Josep Maria de Sucre, pintor i activista cultural que aleshores (agost de 1912) era el president de l’Ateneu Enciclopèdic Popular –càrrec que ocupà fins al 1925– i col·laborava també a l’Escola Horaciana. Aquestes cartes mostren un Nin convalescent per una reiterada infecció (hepàtica?), amoïnada per la malaltia i cansat d’aquesta obligada immobilitat a què es veu sotmès i que frena la seva vitalitat i energia; és un jove que reconeix no haver assolit l’autoconeixement, que albira el futur amb optimisme i una certa exaltació sense oblidar-se, però, dels pares, “envellits prematurament pel treball i la malaltia”, que vol que visquin amb ell a Barcelona.

¹³ D’acord amb la cronologia que ens presenta Ernest Benito, sembla que fou l’octubre de 1912 quan els pares de Nin es traslladaren a Barcelona per viure-hi plegats. NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics*. Ed. d’Ernest Benito. Llibres de Matrícula: Calafell, 2007, p. 190.

el mateix Jaume Passarell— que es reunien al Bar del Centre o al Cafè Condal de la Rambla; ocasionalment, formava part de la penya animada pel doctor Joaquim Borralleres a l'Ateneu, més benpensant i burgesa; i, en darrer lloc, també se'l podria relacionar amb la denominada *colla miserable* d'Àngel Samblancat, que aplegava els redactors del setmanari *Los Miserables* —situat en l'extrema esquerra republicana— en un peculiar cenacle. Gabriel ens n'ofereix aquest retrat:

Com es pot no veure Nin representatiu d'una joventut il·lustrada que frisava per afirmar-se i trobar un espai i un cert reconeixement en un món cultural barceloní en plena situació de creixement i canvis? Cal, però, dibuixar amb major precisió aquesta imatge. Nin pertany a una part bastant determinada de la nova joventut il·lustrada, justament aquella que no ve gaire de mena i que, plena d'autodidactisme, ha de confiar sobretot en el periodisme i l'actuació política per “fer-se un nom”. Com d'altres, a més, prové “de comarques” i ha de recórrer a alguns paisans ja situats. Lògicament, per tradició política i cultural i per situació social, es veu abocat a moure's lluny del marc i els paràmetres fixats pel noucentisme més oficial i dominant. Nin no deixava de ser en aquells anys sinó un jovenet que sabia de lletra i podia, potser més tímidament que altres, ates la seva edat i pocs cabals familiars, aspirar a entrar en un medi intel·lectualitzat de Barcelona molt mitjancer i poc oficial, obligadament populista.¹⁴

En la mateixa línia, Víctor Alba incideix també en la precarietat de la seva situació econòmica, alhora que el fa assidu de la tertúlia vinculada al diari on treballava:

Pau Vila, un jove tipògraf anarquista [...] havia fundat l'Escola Horaciana, sostinguda per sindicats i grups anarquistes. Nin hi trobà feina. Treballà també, els vespres, a l'Ateneu Obrer de la Barceloneta, probablement de franc, com era el costum en els ateneus. En un lloc i en l'altre, el seu coneixement dels obrers es profunditzà. I com que el sou devia ser magre, visqué també com un obrer, almenys en termes monetaris. Però freqüentava algunes penyes polítiques i intel·lectuals. No pas les de

¹⁴ GABRIEL, Pere. “Andreu Nin, militant sindical”. A: MARTÍN RAMOS, José Luis; GABRIEL, Pere; TOSSTORFF, Reiner; DURGAN, Andrew; PAGÈS, Pelai; SOLANO, Wilebaldo; ALBA, Víctor; PARÉS i MAICAS, Manel. *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998, p. 25 i 26.

l'Ateneu Barcelonès, sinó les que es formaven en els cafès de la Rambla i el Paral·lel, entorn de Pere Corominas, que dirigia *El Poble Català* [...].¹⁵

Pelai Pagès¹⁶ afegeix un altre aspecte força desconegut de la vida politicosocial de Nin durant aquests anys: la pertinença –per bé que breu i esporàdica– a la maçoneria. El 1914 s'inicià a la lògia maçònica de Barcelona Adelante i és curiós saber que, quan va ingressar-hi, Nin va escollir el nom simbòlic de Pestalozzi, pedagog suís considerat un dels primers renovadors de la pedagogia contemporània i pel qual sentia una gran admiració. L'any 1918 se'n va donar de baixa. Ara bé, el més sorprenent és que, un cop acabada la guerra civil, Nin fou jutjat i condemnat a vint anys de presó pel Tribunal Especial per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme; convé recordar-ho: aquesta sentència es va emetre gairebé sis anys després del seu assassinat!

A desgrat de l'activisme polític i de la clara voluntat de professionalització de la tasca periodística que duia a terme, Nin no va abandonar la pedagogia. Gràcies a l'entrevista d'un antic alumne de l'Escola Horaciana, Carles Farsac i Meifren, tenim, de primera mà, un sentit retrat del Nin pedagog, un vessant que sempre ha quedat en segon pla. D'entrada, el periodista guarda un bon record de l'antic mestre i el presenta així:

Quan, després d'un estrany rebombori, l'Escola Horaciana –laica i neutra– fou foragitada de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, s'instal·là en un principal del carrer Hospital. [...] Alguns elements de l'antic professorat continuaven llurs tasques en la nova escola, però mancava un Director; un home de tremp, d'esperit modernitzador que ens evités trobar a faltar massa el mestre Pau Vila.

Aquest arribà un matí. Era una minyó de vint anys, ros, rialler, optimista i amant de la mainada. De seguida fou per a nosaltres, a més del mestre, el conseller i l'amic.

¹⁵ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin*. Barcelona: Pòrtic, 1974, p. 39.

¹⁶ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Laertes, 2008, p. 55.

Aquell minyó era Andreu Nin, l'home que temps a venir havia de compartir amb Trotski les tasques feixugues i dificultoses de la post-revolució russa.¹⁷

Farsac deixa ben palès l'amor de Nin pel català i el seu convenciment que l'ensenyament havia de fer-se en la llengua dels minyons: “Parlava un català de diccionari, estrany, per a nosaltres. Era amant de corregir-nos els castellanismes, tan en ús aleshores, i no parà fins que la llengua catalana fou incorporada a les nostres tasques de col·legial.”¹⁸ Així mateix, mereixen especial esment altres concepcions pedagògiques del Nin docent que s'hi expliquen: “No tolerava que juguéssim a guerres, ni a “lladres i serenos”, ni permetia que tinguéssim cap mena de joguina que volgués representar una arma. Aquestes i els *cromos* de la xocolata eren objecte d'una persecució contínua i no ens en deixava surar cap. En aquest aspecte, el seu sistema pedagògic tenia tot l'aire d'un apostolat.”¹⁹ D'una banda, crida poderosament l'atenció l'antibelicisme primigeni d'un home que pocs anys després va patir i va ser acusat d'atemptats a causa de la seva filiació a la CNT durant l'època sagnant del pistolisme dels anomenats Sindicats Lliures; malgrat aquest tarannà contrari a la violència, Nin no defugí cap confrontació en la defensa dels seus ideals polítics i aquesta actitud li costà la vida. De l'altra, destacaríem el qualificatiu d'“apostolat”: pouant en l'experiència viscuda, l'antic alumne/periodista confirma que el jove Nin, tal com reflecteixen els seus primers articles, sentia que havia de complir una missió de regeneració i, per a ell, la pedagogia era una forma més de militància política. Finalment, no resulta menys interessant com ens explica el canvi d'orientació d'aquest Nin a la recerca de la seva identitat:

¹⁷ FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya”. *L'Opinió* 119 (3 octubre 1930), p. 6 i 7.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

En aquell temps -1911- Andreu Nin es trobava en el més aferrissat d'una lluita amb ell mateix per tal de definir-se i situar-se. De *El Poble Català* passà a *El Socialista*, on començà a prendre embranzida el seu esquerranisme intransigent. De fet, però, tampoc no trobava allí el punt d'equilibri tan difícil en els seus vint anys tan atapeïts de lectures, d'estudis i de neguits. La tasca a l'escola, compartida amb l'estudi de l'anglès, l'anàlisi comentat d'una colla heterogènia de doctrines revolucionàries i la feina periodística quotidiana, li feren tornar aspre el treball de mestre de minyons i en conseqüència la Fundació Horaciana anà perdent l'ordre i la disciplina i acabà de rellogada en un Centre de la Barceloneta. Sigui com sigui, però, tots els que rebérem la influència d'aquella inquietud d'Andreu Nin guardem un record inesborrable d'aquells temps i un gran amor a la veritat i a la justícia.²⁰

En l'àmbit més privat, aquesta època també fou molt important per a Nin: inicià una relació sentimental –que havia de durar pràcticament una dècada– amb una mestra tarragonina, Maria Andreu i Baget, a qui ja l'unia una bona amistat i que, molt probablement, retrobà treballant a l'Escola Horaciana. La Maria, que compartia amb Nin una concepció avantguardista de l'ensenyament, era onze anys més gran que ell. Nin, tot just estrenada la vintena, es llançava de ple a l'aventura de viure en parella i de formar una família. Ara bé, tenint en compte el tràfec d'aquests primers anys de Nin a Barcelona i totes les inquietuds polítiques i socials que el rossegaven, no costa pas imaginar que la relació no fou precisament planera. Així ho confirma Cristina Simó, néta d'ambdós: “No van tenir una relació gaire fàcil, pel caràcter de tots dos, pel moment històric, per les seves idees, perquè el meu avi devia entrar i sortir de la presó tot sovint, etc.”²¹

El fet que Nin es casés a Rússia va provocar que aquesta primera família de Nin quedés eclipsada durant molts anys i que, pràcticament, cap dels companys de

²⁰ Ibídem.

²¹ Vegeu PAGÈS, Pelai. “Un combatent amb vida privada”. *El Temps* 1200 (12 juny 2007), p. 52-53.

militància l'arribés a conèixer mai, almenys en els detalls concrets. Víctor Alba, malgrat les imprecisions, és potser l'únic coreligionari que n'ha deixat un testimoni escrit: “A Barcelona, també, descobrí les dones. Després d'acabar la Normal, el 1911, retrobà una de les tres germanes mestres amb les quals, de noi, havia fet amistat a Tarragona, filles d'un funcionari. Es lligà amb una d'elles i, al cap d'uns anys, es posaren a viure junts, em penso que cap a Horta o el Guinardó. Era una dona alta, forta, decidida, intel·ligent. Però sembla que no s'avenien en les coses quotidianes. Tingueren dos fills, una noia, la gran, i un noi.”²² Més endavant Alba no pren partit, no jutja l'actuació de Nin com a pare i company, ans al contrari, fins i tot podríem dir que busca justificar el fet que decideixi no tornar a Barcelona: “Els cenetistes decidiren que un d'ells havia de quedar-se a Moscou per representar la CNT. El més adequat semblava Nin: havia començat a aprendre rus, havia establert bones relacions personals amb alguns dirigents sindicals russos, Losovski li mostrava simpatia, i, a més, no tenia ningú esperant-lo a Barcelona, car ja abans de ser nomenat secretari del Comitè Nacional s'havia separat, amistosament, d'aquella mestra tarragonina, amb la qual, és clar, es quedaren els fills.”²³ A més, cal recordar que Maurín havia donat el vist-i-plau a aquest “assaig d'interpretació de la personalitat d'Andreu Nin com a revolucionari”;²⁴ per tant, de retruc, la justificació de la conducta de Nin compta també amb l'aquiescència d'un gran amic de Nin, que hi estigué en contacte abans, durant i després dels anys a Rússia.

²² ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 38.

²³ *Ibíd.*, p. 65-66.

²⁴ *Ibíd.*, p. 7.

A la foto hi apareixen els dos fills d'Andreu Nin i Maria Andreu: Carles Simó i la seva germana Maria Antònia, asseguda. (Arxiu Maria Antònia Simó i Andreu).

Per contra, aquest capítol força desconegut de la biografia ninenca també ha merescut comentaris no tan ben intencionats. D'una banda, Josep Pla –que abans d'anar a Moscou reconeix que “amb Nin, no hi havia tingut cap relació de manera que no em coneixia de res”²⁵ explica sense gaires miraments que “entrava de professor a la “Escola Horaciana”[...] una escola laica més o menys anarquistoide i científista. Allí conegué Maria Andreu, mestressa vagament llibertària i positivament candorosa. S’hi ajuntà, li féu dues criatures i poc després els abandonava sense haver reconegut els fills.”²⁶ En poques paraules queda ben palès el menyspreu per la pedagogia moderna, la capacitat de les dones per decidir sobre el seu destí i el comportament de Nin en la seva vida personal.

Claudi Ametlla, d'altra banda, diu que “l’havia tractat molt, al *Poble Català*”²⁷ i, com a propietari i director de l’Agència Fabra, li oferí feina quan fou esporgat per sindicalista del cos de redactors de *La Publicidad* i que “per en Nin, que estava molt ficat en la CNT, vaig flairar i de vegades conèixer alguna cosa del que es tramava en el

²⁵ PLA, Josep. *Viatge a Rússia el 1925. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1974, vol. V, p. 457.

²⁶ PLA, Josep. “Andreu Nin”. A: *Homenots. Tercera sèrie*. Barcelona: Selecta, 1959, p. 56.

²⁷ AMETLLA, Claudi. *Op.cit.*, p. 33.

si d'aquella sindical”;²⁸ ara bé, l'evolució de tot plegat és evident que no compta amb la seva aprovació: “[...] Aquestes absències i les mitges confidències ens portaren a la sospita que, en certs moments, quan un gran nombre de dirigents eren a la presó o amagats, Nin dirigia la CNT. Encalçat per la policia, ens deixà molt aviat. Anà a raure a l'URSS, la seva nova pàtria, professant-hi el comunisme, creant-s'hi una nova família i abandonant la que tenia ací, dona i fills.”²⁹

Amb o sense separació amistosa, la veritat és que no hi hagué mai més relació entre Nin i Maria Andreu, per bé que sembla que Nin ho intentà després de tornar de l'URSS. D'acord amb Cristina Simó, filla d'en Carles Albert, l'únic que accedí a trobar-se amb Nin –d'amagat de les dues famílies– fou el seu pare; l'àvia, la Maria, no en va voler saber res i la filla gran li féu costat en aquesta decisió. Tal com explica Pagès, “la família catalana va viure entre secrets i misteris.”³⁰ Per a tothom, l'única família de Nin era la legal. Així ho demostren les paraules d'Ignacio Iglesias, militant del POUM i estret col·laborador de Nin a partir de 1934: “Por lo que se refiere a su primera esposa y a sus dos hijos, una chica y un chico, nada supe hasta muchos años después. Nin, no obstante su carácter cordial, era en el fondo muy reservado, o al menos así me pareció a mí. Sé que el chico fue durante nuestra guerra voluntario en el cuerpo de aviación y que como consecuencia de la detención de su padre él también fue encarcelado, lo que demuestra que la KGB soviética estaba bien informada.”³¹ Tant Maria Antònia com Carles Simó –que van rebre el cognom d'Ismael Simó, que es casà amb Maria Andreu el 1927– han estat pioners: el noi, efectivament, fou des de ben jove un apassionat de l'aeronàutica gràcies als anys que passaren a Sabadell –ciutat en què la seva mare fundà

²⁸ *Ibidem*, p. 32.

²⁹ *Ibidem*, p. 33.

³⁰ PAGÈS, Pelai. “Un combatent amb vida privada”. *El Temps* 1200 (12 juny 2007), p. 52-53.

³¹ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

una escola per a noies– i exercí com a pilot abans i després de la guerra; la Maria Antònia, per la seva banda, té una dilatada trajectòria en el món de l'escalada femenina i, per mèrit propi, ocupa un lloc destacat en la història de l'alpinisme a Catalunya.³²

Potser el mateix Alba ens dona la clau per a comprendre millor el tarannà de Nin:

La vida d'Andreu Nin no estava pas orientada cap a la mort. Encara que malalt –però no greu (patia del fetge)-, tenia una vitalitat considerable. Tot el que feia era de cara al futur. Això, des que començà a estudiar, car no hi ha cap mestre (ell ho era) que en mereixi el nom que no visqui orientat de cara al futur, el futur dels altres, dels seus alumnes. Ni cap polític revolucionari (i ell ho era també) que no pensi constantment en l'esdevenidor. [...]

Seria fàcil de dir, vista retrospectivament, que tota la seva vida fou una preparació per a aquesta mort. Però no seria cert. La seva vida fou una llarga, costosa, formació. Si no hagués mort, seria, avui, un vell militant revolucionari, ple d'experiència i capaç de fer-nos aprofitar d'aquesta experiència. La vida d'un revolucionari no és mai una preparació per a la mort, sinó per a la lluita, per a la vida. Però si la mort li surt al pas, llavors pot saber si la seva preparació ha estat la que li calia.³³

Si avancem en el temps, sembla evident que l'etapa russa marcà un abans i un després tant en la vida d'Andreu Nin com en la percepció externa de la seva figura. N'hi ha prou amb llegir les línies introductòries de Domènec de Bellmunt per a l'entrevista que Nin concedí al diari *La Rambla* (18 de setembre de 1933): “Andreu Nin. Figura mística del comunisme. Home lliurat a l'ideal. Romàntic de la revolució alliberadora dels homes i dels pobles. Intel·lectual de l'obrerisme. Un valor.” En tornar de Moscou, Andreu Nin esdevingué “el català de l'URSS”, una mena de *rara avis* en el panorama

³² Vegeu també: RIBALTA i PUIG, Pere. “Maria Antònia Simó i Andreu i Mari Pepa Colomer i Luque: dues amigues pioneres en l'alpinisme i l'aviació catalans”. (Juny 2005) http://www.sabadell-aviacio-historia.com/PDFs/ARTICLE_Arraona_P_Ribalta.pdf

³³ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 12-13.

polític de l'època. De seguida suscità no pocs recels, fins i tot (o potser sobretot!) entre els qui, una dècada enrere, havien apreciat les seves qualitats com a periodista i orador polític: “La imatge que en dóna ara és ben diferent de la de l'home que, joveníssim, havia tractat deu anys abans. Esquerp, rosegat per no sé quins complexos, apareix presoner d'una gran obsessió de salvar el món, tot ascendint uns quants esglaons d'aquella escala, on li ha tocat de néixer tan avall. I amb tot això, un imperiós delit de fruir de totes les joies d'aquest món, igual que tants altres redemptors que per aquest temps sorgeixen.”³⁴ Aquest és un retrat paradigmàtic que ens serveix per a afirmar que, de fet, el retorn de Nin dividí les opinions en dos grups força ben definits: d'una banda, els qui en comprenien l'evolució política (“...els canvis realitzats en el transcurs de la seva vida, cinc o set, segons es miri, podrien fer pensar que era una persona versàtil, inconstant, quan en realitat era tot el contrari. Nin era perseverant, tenaç i home de fermes conviccions. I sabia evolucionar com la vida mateixa. No era un fòssil”)³⁵ i, d'una altra, els qui de cap manera combregaven amb la radicalitat dels plantejaments ninencs.

Així sembla confirmar-ho Josep Pla: “Hi hagué tres etapes en la vida d'aquest home. Durant la seva primera estada en el país –que l'assassinat de Dato interrompé– desenrotllà una gran superfície social, tractà molta gent de totes les procedències, sense fanatisme. La segona etapa, l'estada a Rússia, és opaca i imprecisa. La tercera, el retorn al país, el portà a moure's, degut a l'extremisme de la seva posició, en el món dels seus adeptes, amb exclusió, probablement, de totes o gairebé totes les persones que el conegueren en els anys anteriors.”³⁶ A més, hi detectem –igual que ja succeïa en relació amb la primera família de Nin– un important grau de coincidència amb Claudi Ametlla

³⁴ *Ibidem*, p. 33-34.

³⁵ ALBERICH, Manuel. “Temps de calúmnies i confusió”. A: *Andreu Nin*. Barcelona: Columna, 1994, p. 68-69.

³⁶ PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 61.

en assenyalar que Nin “fou un ressentit de dir-se Nin i Pérez, d'ésser fill d'un ataconador del Vendrell, d'ésser pobre, de no disposar de bona taula i de bones senyores.”³⁷

Però, deixant de banda retrats psicològics més o menys exagerats o partidistes, no és gens estrany que l'estada a l'URSS provoqués canvis importants –tant ideològics com en el tracte personal– en Andreu Nin. De ben segur que el contacte amb el poder (fins a la seva exclusió del partit comunista soviètic, fou l'adjunt del secretari general de la Sindical Internacional Roja), el féu adonar-se de la problemàtica real que implicava una “dictadura del proletariat”, per no parlar dels perills d'una burocratització paralitzadora (“la gent del SR me fan acabar la paciència amb la qüestió David. El burocratisme els ha podrit a tots. No hi ha dia que no els ens ne parli. Tots em diuen que tinc raó, que és un escàndol el que passa, etc., però ningú no es mou del lloc”)³⁸ o d'un stalinisme emergent i anihilador. Ara bé, Nin creia massa en la idea primigènia que havia fet germinar tot el projecte per renunciar-hi: “I Nin, que havia perdut moltes il·lusions, però que políticament encara era el Nin de Moscou, es ressentia d'aquesta actitud [de sindicalistes i anarquistes que havien estat en contra de la Internacional], perquè li semblava que no corresponia a la realitat. L'URSS podia trobar-se en una crisi de direcció, però estava en el camí just, el que s'havia fet allí no es podria ja desfer, i de totes passades era més que el que s'havia fet en qualsevol altre lloc.”³⁹

Ara bé, aquest Nin moscovita, malgrat la intensa activitat política que desenvolupà i els conflictes subsegüents a què va haver d'acabar-se, també va viure episodis prou rellevants a nivell personal: el matrimoni amb Olga Tarèeva Pavlova i el naixement de quatre filles, les tres primeres en un part múltiple. De fet, l'arribada de les

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I).” *L'Avenç* 50 (juny 1982), p. 32. Carta des de Moscou, del 7 de desembre de 1928.

³⁹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 101-102.

trigèmimes, que fins i tot trobà ressò a la premsa local,⁴⁰ fou de ben segur un dels motius de la visita a Moscou de la mare de Nin, que no feia gaire havia enviduat. L'entrevista que li féu Joan Alavedra per a *Mirador* ens ofereix una estampa molt vívida del Moscou de mitjan els anys vint i il·lumina –des d'un angle diferent– la vida de Nin a l'URSS, des dels aspectes estrictament laborals (“El meu fill –que tenia un càrrec oficial important– estava sempre molt enfeinat. Escrivia, donava conferències, prenia part en reunions, etc. Contínuament el demanaven al telèfon”) fins als més quotidians, com ara la vivenda (“[El Lux] és un hotel que en fa cinc o sis com el Ritz d'aquí. Del Govern, naturalment. [...] L'Andreu hi té tres habitacions llogades. [...] Allí el lloguer es paga segons els guanys de cadascú”) o la pervivència de les minyones (“L'Andreu en tenia dues. L'Olga i la Sònia. Com s'ho hauria fet, si no? La seva dona va tenir tres nenes d'un part. Figuri's quina feinada a rentar roba i a preparar biberons!”).⁴¹

Però, a nivell familiar, no tot foren alegries. Eugeni Xammar, en desmentir la fantasiosa versió que Pla havia fet de l'arròs de germanor a la datxa dels Nin,⁴² deixava constància que “la muller d'Andreu Nin i les dues nenes supervivents de la tripleta passaven a la datxa la major part de l'estiu.”⁴³ D'aquesta manera ens assabentem que, el juliol de 1925, ja havien perdut una de les filles; quant a la segona pèrdua, tenim el sentit testimoniatge del mateix Nin:

Per cert [...] la meva estada a la presó de París [començaments de 1926] va lligada a un esdeveniment tràgic de la meva vida. Mentre era a la presó, va morir-se a Moscou una nena de tres anys, una de les tres nenes que va tenir la meva dona en el seu primer part. [...] La meva dona m'escrivia per mitjà del meu advocat, que les nenes estaven molt bé i que m'enviaven molts petons. La meva pobra esposa no s'atrevia a

⁴⁰ “Fou un esdeveniment sensacional a Moscou” va confessar el mateix Nin. Vegeu: BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

⁴¹ ALAVEDRA, Joan. *Op. cit.*

⁴² Per tal de conèixer la versió de Pla, vegeu: PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 73-79.

⁴³ XAMMAR, Eugeni. *Seixanta anys d'anar pel món*. 2a ed. Barcelona: Pòrtic, 1975, p. 303.

donar-me la terrible nova, i en arribar a Moscou, expulsat de França, vaig trobar-me que em mancava una filla. Tot això són incidents de la lluita –ens diu amb un deix d'amargor el nostre interlocutor.⁴⁴

Gràcies a aquestes línies aterrem en la faceta més humana del personatge. L'Andreu Nin home públic, prototip del revolucionari entregat en cos i ànima a la causa, ens fa oblidar que, per a l'Olga i les filles, Nin també era company, marit i pare. Des de la perspectiva de la vida familiar, no és difícil adonar-se del pes de les absències del progenitor –motivades pels viatges constants, i sempre clandestins, com a delegat de la ISR– i de la por, d'altra banda ben comprensible, que fos empresonat i esdevinguessin indefinides. Era un preu elevat, i encara ho seria més quan les lluites intestines dins del Partit per evitar la consolidació de l'estalinisme dugueren els Nin a l'ostracisme i la marginació.

Víctor Serge, a les seves memòries, retrata amb dramatisme i veritat la duresa d'aquests anys de resistència; hi trobem un Nin que sap plantar cara a l'adversitat i que s'arrisca per aconseguir de marxar:

Lors de mes fréquents séjours à Moscou, je me sentais de plus en plus un homme traqué. (...) Encore membre de l'Exécutif de l'Internationale, l'italien Rossi (Angelo Tasca) venait s'étendre sur le divan. (...) Il me disait : "Je vous assure, Serge, que toutes les fois que vous êtes trois, il y a parmi vous un agent provocateur." "Nous ne sommes que deux", répondais-je, faisant allusion à Andrès Nin, toujours de bonne humeur et la crinière au vent, avec qui je parcourais Moscou, filé pas à pas...

(...) Notre crime d'opposants était simplement d'exister, de ne pas renoncer à nous-mêmes, de garder nos amitiés, de parler librement entre nous... Dans les deux capitales, le cercle de mes relations fondées sur la liberté de penser ne dépassait pas une

⁴⁴ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

vingtaine de personnes, très différentes par les idées et les caractères. (...) Andrès Nin envoyait des colis aux persécutés, accumulait des fiches sur Marx, traduisait Pilniak en catalan. Pour obtenir de partir pour l'Espagne en révolution, il adressa au CC un véritable ultimatum, écrit d'une encre intrépide. On le laissa partir – et je parlerai plus tard de sa fin atroce. Par moments, nous nous faisons peu d'illusions. Je me souviens d'avoir dit : "Si quelque désespéré tire un coup de revolver sur quelque satrape, nous risquons fort d'être fusillés tous ensemble dans la huitaine." Je ne savais pas si bien dire.⁴⁵

Després d'un viatge més que accidentat ("El meu viatge de retorn semblava conjuminat pels qui em deportaven per donar-me una dosi –una mica massa carregada!– d'aventura."),⁴⁶ dues nenes arribaren a Barcelona: l'Ira, única supervivent de les trigèmines, que ja tenia set anys, i la petita Nora, nascuda el 1928, que tot just en tenia dos. Durant els primers anys a la ciutat, la vida familiar –malgrat les dificultats d'ordre econòmic– fou bastant més tranquil·la. Fins a la detenció definitiva, el juny de 1937, Nin fou arrestat dues vegades i només la segona, el 1933, passà tres mesos empresonat a Algeciras. Relativa tranquil·litat familiar, doncs. Víctor Alba reporta una anècdota escolar, segurament protagonitzada per la gran, ja que Nora era massa petita per a dominar l'alfabet ciríl·lic: "Recordo una cosa molt bonica que contava en un article Maria Aurèlia Capmany a propòsit de Nin, molt després, ja en la transició. Ella era alumna de l'Institut-Escola [1933-1939] i les filles de Nin també, i quedava admirava en veure que prenien notes –la gran em penso que era, l'Ira– en català amb l'alfabet ciríl·lic, que era l'alfabet que havien après a Rússia...".⁴⁷ Així doncs, mal que bé, tothom s'aclimatava a les noves circumstàncies. Ignacio Iglesias, que visitava a diari el

⁴⁵ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. París: Éditions du Seuil, 1951, p. 287-289.

⁴⁶ FONT, Melcior. *Op. cit.*

⁴⁷ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

domicili dels Nin –perquè hi treballava amb l'Andreu–, compartí moltes tardes amb la família i ens deixa aquesta petita estampa de les dones de la casa:

Por lo que concierne a su esposa rusa, Olga Tareeva Pavlova, naturalmente que la conocí, puesto que, como he dicho, yo iba todas las tardes al domicilio de Nin, en la calle Villarroel. Y por las mismas razones conocí a sus dos hijas, la mayor Ira y la menor Nora, la primera muy rubia y la segunda muy morena. [...] ¿Qué puedo decir de Olga? Poco o nada, puesto que mis relaciones con ella fueron bastante distantes, ignoro si a causa del idioma, o simplemente porque no le resulté muy simpático, o como consecuencia de su carácter frío y distante. De las chicas, en cambio, conservo un recuerdo muy grato.⁴⁸

Olga Tarèeva i Andreu Nin a Moscou.

Una de les primeres imatges després del retorn a Barcelona: Andreu Nin, fumant en pipa; la mare, Antònia Pérez, de peu; la dona, Olga Tarèeva; i les dues filles del matrimoni: Ira, la gran, i Nora, la petita. (*Imatges*, 24 setembre 1930).

Biblioteca de Catalunya.

⁴⁸ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

Finalment, i per tancar el capítol de l'anomenada “família russa” d'Andreu Nin, dos darrers comentaris: el primer apunta –gairebé per carambola– al suposat idil·li de Nin amb Mercè Rodoreda i, el segon, pot veure's com el retret d'una filla que va haver de fer-se gran sense el pare. Pel que fa a la història d'amor amb Rodoreda, res no en sabem del cert, més enllà del testimoni d'Anna Murià, qui tampoc no n'aportà cap prova. Els companys de partit foren els primers a mostrar-se incrèduls; per bé que en altres qüestions divergeixin, sobre aquest particular tant Iglesias com Solano comparteixen una mateixa opinió:

Por lo que se refiere a su amistad con Mercè Rodoreda y su supuesto idilio, fue para mí una verdadera sorpresa cuando leí en *La Vanguardia* esa “historieta” con motivo del libro de Montserrat Casals. Y digo “historieta” porque las pruebas no existen: todos los personajes han desaparecido y la carta de Nin a su “amada” no aparece en parte alguna. ¿En qué período aconteció ese supuesto hecho? Tampoco se especifica. En el año 1935, que fue cuando conviví con Nin, conoció una intensa actividad política, ya que fue el año de la fundación del POUM, con lo que quiero decir que no quedaba tiempo para idilios u otras zarandajas.⁴⁹

D'altra banda, no dono gaire crèdit als comentaris de Víctor Alba sobre les seves relacions amb dones i igualment poso en dubte la història amb Mercè Rodoreda. I m'explico: en aquella època Nin tenia un xofer que feia també les funcions d'escorta i és veritat que alguna vegada havíem procurat que no anés sol i es confiava en aquest xofer, un noi jove. [...] Hi havia un militar, li deien Trotski, i també estava preocupat per la seguretat de Nin. Després va començar la repressió, i encara vam haver de prendre altres mesures. En definitiva, Nin estava tan ocupat i duia una vida tan activa, que difícilment podia tenir temps per a aventures sentimentals. I la seva muller, que també era prou especial, tampoc no li devia treure l'ull de sobre.⁵⁰

Malgrat això, la recuperació dels contes per a infants que Rodoreda escrigué durant els anys 1935 i 1936 per a *La Publicitat*, com a mínim ens permeten certificar

⁴⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁰ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

que l'escriptora coneixia Nin i la seva família. Aquestes històries, tal com explica Avel·lí Artís-Gener, *Tísner*, a les seves memòries, apareixien a la secció infantil del diari: “Ja he dit que hi va haver un temps que em vaig encarregar del suplement infantil dominical de *La Publicitat*. Una de les meves feines –la més feixuga de totes– era d’aconseguir que la Mercè Rodoreda lliurés el conte que amb la direcció del diari s’havia compromès a escriure setmanalment.”⁵¹ Doncs, entre aquests relats, en trobem un expressament dedicat “a Ira Nin”,⁵² “La noieta daurada”. Vet aquí una evidència irrefutable que, en la Barcelona dels anys trenta, els destins de Rodoreda i de Nin s’havien, si més no, entrecruat. L’escriptora novella conegué el polític i traductor dels clàssics russos i, pel que sembla llegint el conte, quedà enamorada de la filla gran, tan rossa “que l’hauríeu creguda un raig de sol si no hagués estat que tenia la blavor del cel als ulls”. A la història, fins i tot hi trobem un apunt sobre el pare, “que estava d’allò més enfeinassat i anava escabellat”⁵³ i referències ben directes a la mare, que “era d’una terra de molt lluny. Potser quan està trista té enyorament. Quan seré gran, la hi duré! Si li podia tapar els ulls, que tingués sorpresa... També hi ha rius i muntanyes de neu i estepes i cavalls que saben galopar i travessar-les d’un cap a l’altre.”, i encara: “He anat dalt d’una muntanya, he vist el riu que tenia el color dels rius d’on ets filla [...]. Mare!... Si sabies..., totes les terres són boniques, però la teva sé que m’agradarà; hi anirem?”⁵⁴

Així doncs, el fet que es coneguessin, ni que només es tractés d’una relació d’amistat, fa encara més evident la por que la detenció i la mort de Nin suscità entre aquells que podrien haver pres partit per la seva causa. Alba ho denunciava amb cruessa:

A més, cap al tard, com que era molt a prop de l’Ateneu, a la Proa s’hi feia una tertúlia d’intel·lectuals; hi participava Puig i Ferrer, el mateix Nin i altres intel·lectuals

⁵¹ ARTÍS-GENER, Avel·lí (*Tísner*). *Viure i veure I*. Barcelona: Pòrtic, 1991, p. 376.

⁵² RODOREDÀ, Mercè. *La noieta daurada i altres contes*. Barcelona: RqueR, 2005, p. 59.

⁵³ *Ibidem*, p. 60.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 62 i p.64-65.

que jo, un marrec de disset o divuit anys, no coneixia; me'ls mirava amb un gran respecte, perquè m'impressionaven molt.

Va ser allà on, probablement, va conèixer Mercè Rodoreda, que no es portà gaire bé amb ell. Es deia que eren amants; ho fossin o no, en tot cas devien ser amics. Quan Nin va desaparèixer el 1937, i després es va saber que l'havien assassinat, no va haver-hi ni un –repeteix, ni un!– intel·lectual català, no ja que protestés, ni tan sols que preguntés què havia passat... i sembla que, almenys Rodoreda, ho havia d'haver fet...⁵⁵

Un sentiment aquest, la por, que confirmava –i generalitzava– molts anys després la mateixa Anna Murià: “En l’una [crítica literària] comentava i elogiava les traduccions, o una traducció, d’Andreu Nin, poc després de la seva mort, de la qual ningú no gosava parlar públicament, perquè aquell sistema feia més terror que no n’havia fet la FAI, que aleshores acabava de ser derrotada.”⁵⁶

Mentre que aquesta història, indirectament relacionada amb la filla gran de Nin, l’Ira, ens diu més del pare que no pas de la noia, les declaracions que la Nora, la petita, va fer per al documental *Operació Nikolai*⁵⁷ constitueixen un testimoni únic d’un gran valor per a aquest retrat que pretenem elaborar d’Andreu Nin. Llibert Ferri⁵⁸ (que, juntament amb Dolors Genovès, signà aquest treball d’investigació) ha reconegut les dificultats que tingueren per a convèncer Nora Nin d’aparèixer en el reportatge. D’entrada, ella s’hi negava, i només acabà accedint-hi quan el mateix Ferri, deixant de banda la figura pública de Nin, s’hi acostà des de la vessant més humana. Aleshores, la

⁵⁵ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

⁵⁶ IBARZ, Mercè. “Anna Murià, la literatura com a vici moral”. *El Temps* 409 (20 abril 1992), p. 75-80. Vegeu: MURIÀ, Anna. “Magnífica aportació a la nostra literatura”. *Diari de Catalunya* 1 (15 agost 1937), p. 2. Pràcticament dos mesos després de la detenció de Nin, l'autora lloa sense embuts el conjunt de la seva tasca com a traductor i tanca l'article amb aquestes paraules: "Encara queda molta feina a fer, per a un treballador com Andreu Nin, en el camp vastíssim de les lletres russes; encara la literatura catalana podria enriquir-se'n molt més; i ningú, com ell, farà aquesta feina tan ben feta. No obstant, la seva tasca literària és ja considerable i és; a Catalunya, una obra transcendental." A la columna del costat, ben visible, un advertiment: "Aquest número ha passat per la censura".

⁵⁷ GENOVÈS, M. Dolors; FERRI, Llibert. *Operació Nikolai*. Barcelona: Televisió de Catalunya, 1992.

⁵⁸ Conversa mantinguda amb Llibert Ferri (25 de juliol de 2011).

col·laboració fou total. A banda de recordar –amb un relat més familiar que personal, perquè només tenia de dos anys – la complicada sortida *in extremis* de l'URSS d'Stalin, Nora es lamenta: “M’agradaria trobar els records que no tinc... Perquè d’Andreu Nin traductor i periodista hi ha molts documents, però d’Andreu Nin pare, no.”

Sobta que homes polítics de tot signe no compreguin el sentir d’aquesta filla –i que n’haguessin dit els altres fills!– que, gairebé seixanta anys després, encara sembla enyorar un pare que perdé abans de complir deu anys. Bona prova d’aquesta incomprensió, les paraules de Solano. El que ell o Tarradellas qualifiquen d’indiferència potser no és més que una reacció defensiva, de protecció instintiva, després d’haver viscut un concentrat d’experiències traumàtiques seguides de tants anys de mentides i silenci :

Quant a les filles, havia tingut més relació amb l’Ira, era l’època de la nostra joventut. L’Olga i les nenes havien marxat de Barcelona juntament amb la mare i el germà de la meva dona, en Joaquim. L’Ira deu tenir ara 75 o 76 anys –l’edat d’en Joaquim– i, la Nora, 73 o 74 anys –l’edat de la meva dona, Teresa Carbonell. De fet, en els primers anys de l’emigració es queixaven que les deixàvem de banda, però vivien una mica lluny de París. De mica en mica, vam perdre el contacte. I, a partir d’un cert moment, va semblar que es desinteressaven, que eren víctimes d’una tragèdia i no volien saber-ne res més. Quan hem volgut veure-les, no ho hem aconseguit. De vegades he tractat d’enviar-los coses, i Nora, la petita, que viu a Roma, ha contestat amb unes breus línies, agraint el gest, però no ha manifestat mai un gran interès; i l’Ira, ni tan sols això. De fet, la Nora va aparèixer a *Operació Nikolai*, però va caldre insistir-hi força. En el documental lamenta que mai no es parla de Nin com a pare.

Recordo que Josep Tarradellas, justament perquè era molt sensible –i curiós també–, jutjava el polític per la muller i volia saber com era la de Nin. Igualment estava encuriosit en saber què feien les filles i va quedar escandalitzat en assabentar-se d’aquesta indiferència. De fet, l’última vegada que el vaig veure, poc abans de morir,

quan ja havia deixat la Generalitat, encara em va preguntar si havíem aconseguit reprendre-hi el contacte.⁵⁹

En qualsevol cas, si retornem a la dimensió pública d'Andreu Nin, els “adeptes” de què parlava Pla –suposant que fes referència als homes que compartiren amb Nin la lluita per uns ideals polítics i socials en la darrera etapa de la seva vida– tampoc no s'estan d'expressar allò que pensen de Nin. Per posar-ne un exemple, Víctor Alba, militant del POUM, explica de manera molt aclaridora amb quines dificultats s'acarava aquell Nin acabat d'arribar a Barcelona: “Moscou l'havia fet tallant i inclinat a portar al pla personal la lluita de classes. El temps, el clima polític de Catalunya –que era un clima en el qual la pena i l'amistat de joventut encara pesaven– l'anaren canviant i, a poc a poc, tornà a sortir el Nin d'abans, cordial, calorós, per bé que amb recaigudes en la intransigència personal com a reflex de la intransigència política.”⁶⁰ Així doncs, ideologia i tracte personal s'entrellacen en aquest Nin que avança cap a la maduresa. No és difícil de suposar que per a alguns vells coneguts com Ametlla o Hurtado (Nin havia treballat per a tots dos), aquesta combinació de fredor i intransigència no va ser gens fàcil de pair, i les seves posteriors aproximacions al personatge, evidentment, se'n ressentien.

D'altra banda, la majoria dels retrats d'Andreu Nin corresponen precisament a aquesta darrera etapa de la seva vida. Això és força lògic, perquè, arran de l'estada a Moscou, Nin havia esdevingut un polític amb projecció internacional; amb tot, no oblidem que gairebé sempre es tracta d'imatges elaborades *a posteriori*. Les descripcions, en gran part obra d'antics militants del POUM, són bastant coincidents.

⁵⁹ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

⁶⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 102.

Abans d'abordar-les, però, potser seria interessant saber quina opinió de Nin tenia Joaquim Maurín, amic de llarg recorregut i amb qui, després d'algunes discrepàncies, acabà fundant el POUM. Maurín mantingué una correspondència regular amb Víctor Alba durant els primers setanta, mentre Alba preparava els treballs sobre Nin i el POUM. Hi trobem reflexions prou interessants, tant sobre la decisió d'unificar el Bloc Obrer i Camperol (BOC) i l'Esquerra Comunista (EC), com sobre l'evolució política experimentada per Nin en contacte amb la realitat de l'Espanya republicana:

Un día, en el invierno 1934-35, al salir de una reunión de Alianza Obrera, Nin me dijo que convendría que cambiáramos impresiones acerca de una posible unificación del BOC y la IC. Me pareció bien. A mí me interesaba más Nin, personalmente, que la IC. (...) Nin había roto oficialmente las relaciones con Trotsky y yo estaba persuadido de que Nin era sincero y no trataba de infiltrarse a la manera bolchevique. (...)

Está muy bien expuesto el esfuerzo que hizo Nin –le fue muy penoso- para desembarazarse de una ideología muerta, y asentarse sobre una realidad viva, palpitante. Nin era bueno y sincero. Su adhesión final –porque fue una adhesión más que una fusión- a lo que era el BOC, en sus doctrinas y en su táctica y estrategia fue leal, noble. Creo que los diez meses que trabajamos juntos se sintió políticamente feliz. Eso era lo que buscaba.

Algunas veces, sobre todo cuando estaba en la prisión, me pregunté si no fue un error político mío el haber favorecido la aceptación del grupo trotskista. Pero apreciaba a Nin –sus críticas me dejaron siempre impasible y frío- y la “fusión” se hizo para reconquistar a Nin. Ese reencuentro político fue para él una verdadera satisfacción, y eso me reconforta. Las pequeñeces de Trotsky aceptadas –creo que a disgusto- por Nin, muy bien expuestas en tu estudio, no le favorecen, desde luego. Pero, finalmente, acabó por comprender que el Viejo le había empujado a un callejón sin salida. Y eso le absuelve.⁶¹

⁶¹ Carta de Joaquim Maurín a Víctor Alba (Nova York, 20 de novembre de 1971). A: ALBA, Víctor. *Dos revolucionarios: Joaquín Maurín y Andreu Nin*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975, p. 287.

Les paraules de Maurín, malgrat fer ben evident la valoració positiva de la figura del Nin polític, deixen entreveure els dubtes que l'assetjaren a la presó –durant el llarg captiveri, que s'inicià pràcticament en començar la guerra– sobre la conveniència de la fusió que s'havia produït entre els dos partits. Uns dubtes que també manifestarien alguns dels antics militants del BOC. Però no avancem esdeveniments.

Si ens fixem en els retrats de Nin que esmentàvem, fruit dels records d'antics poumistes, entre els aspectes positius que hi apareixen, cal destacar-ne la capacitat per escoltar i un interès real a l'hora de buscar l'entesa amb les noves generacions: “S'explicava amb veu ben timbrada, amb gran claredat d'arguments. Però també preguntava sovint. Incorporat recentment a les lluites polítiques del país després de llargs anys d'absència, s'informava, al mateix temps que explicava. Volia conèixer també els militants, joves gairebé tots, d'aquesta organització política naixent [el BOC] i tanmateix n'era una mica el pare espiritual.”;⁶² o bé: “Era distant però calorós, pacient amb la gent de la base i a voltes tallant amb la de la direcció.”;⁶³ i, encara: “Sovint, també [...] anava als locals de la joventut on es trobava bé. Tenia llargues converses amb els companys. Davant de les preocupacions que s'acumulaven buscava revitalitzar-se amb el contacte amb la joventut.”⁶⁴ Tal com explica Iglesias, tenia un tarannà molt dialogant i, malgrat l'experiència i el prestigi de què podia presumir, mai no s'imposava:

Era hombre de trato fácil, agradable. Creo que me tenía gran estima. Pero no puedo decir que fuésemos amigos, en el lato sentido de la palabra. Hay que tener en cuenta, en primer lugar, la diferencia de edad: veinte años. Por lo general, los amigos suelen ser de la misma generación, poco más o menos. Pero nuestra identificación política fue total, salvo en la cuestión de las nacionalidades. Nin estaba aferrado a la

⁶² ROSA, Carmel. “Imatges d'Andreu Nin, mestre de socialistes”. A: *Andreu Nin*. Barcelona: Columna, 1994, p. 58.

⁶³ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps. I. Costa avall*. Barcelona: Laertes, 1990, p. 212.

⁶⁴ ROSA, Carmel. *Op. cit.*, p. 62.

posición leninista, que pregonaba la autodeterminación de los pueblos; yo no creía en tal autodeterminación y era partidario de las tesis de Rosa Luxemburgo. Discutimos no poco cuando publicó su libro sobre las nacionalidades y Nin mostró entonces no sólo su paciencia con el jovencito que yo era y trató de convencerme mediante las dotes pedagógicas que le eran propias.⁶⁵

Un altre punt important de consens s'estableix entorn de les seves remarcables dots d'organitzador. Víctor Alba, a banda d'incidir novament en l'obertura als joves, ho explica així:

Nin era cordial. No era simpàtic en el sentit de seductor. Era molt cordial, molt obert. Rebia molt bé la gent, els militants joves. Jo era un marrec de vint anys quan va començar la guerra i parlava amb Nin amb tota normalitat, aleshores érem d'un mateix partit: ell n'era el cap i jo estava de redactor a *La Batalla*. El que passa és que no era un seductor de masses ni de gent. Ell era bàsicament un funcionari; entenem-nos, no un buròcrata. Funcionari, què és? El senyor que fa funcionar. Quan Nin i Joaquim Maurín es van tornar a ajuntar, què va fer Nin, de seguida? Es va encarregar de *La Nova Era*, que era una revista que sortia quan podia, i des d'aleshores va començar a sortir regularment. Es va encarregar de la secretaria general de la FOUS (Federació Obrera d'Unitat Sindical), que reunia els sindicats controlats pel BOC i després pel POUM a Girona, Lleida, Tarragona i molt pocs a Barcelona, i per què?, perquè era l'home que feia funcionar les coses, més que no pas Maurín.⁶⁶

Ja començada la guerra, una de les tasques en què hagué de mostrar aquestes capacitats fou la de conseller de Justícia, i sembla que se'n sortí prou bé: “Nin era un bon organitzador. Justament per això havia de ser un governant eficient, i a la Conselleria de Justícia ho demostrà. En els tres mesos que hi estigué, féu un bon treball. Legislà en matèries que no corresponien a la Generalitat: majoria d'edat als 18 anys,

⁶⁵ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

⁶⁶ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

legalització de l'avortament, legalització de les unions concretes al front, establiment dels Tribunals Populars, i atribuï al president de la Generalitat el dret de commutar sentències de mort. Intervingué activament en la discussió de la llei de col·lectivitzacions i del control obrer. La Conselleria de Justícia es considerava tècnica, però Nin demostrà que qualsevol activitat administrativa pot rebre contingut polític.”⁶⁷

Però no tot són elogis. Com a aspectes negatius, Alba assenyalava la manca de fermesa de Nin a l'hora de fer-se càrrec de la direcció del POUM, tot just començada la Guerra Civil: “Més d'un cop en què caldria prendre una decisió ràpida, o en què el Comitè Executiu està dividit o vacil·lant, Nin ajorna la decisió, vacil·la també, no pot o no sap lligar les voluntats, unificar el Comitè... Altres cops, es deixa convèncer, en reunions de diverses organitzacions, i aprova posicions en nom del POUM sense consultar amb el Comitè Executiu i posa a aquest davant un fet acomplert que no li agrada pas. Nin, en resum, es mostra feble.”;⁶⁸ per bé que igualment feia èmfasi en la força del seu esperit conciliador, un tret que contrasta profundament amb les acusacions d'intransigent i d'“agitador fred, glacial, egoista, ambicions i vindicatiu”.⁶⁹

No és poc elogi per a Nin el fet de constatar que, malgrat això, malgrat els moments més difícils, les persecucions, les calúmnies, l'atmosfera d'aïllament de POUM, el partit no es divideix, no hi ha defeccions importants, i fins i tot sap convertir els perseguïdors en perseguïts. Nin dubtà sovint, esmerçà temps tractant d'arranjament situacions difícils, posant pedaços. Si era dèbil de caràcter, aquestes tasques les realitzà amb èxit. [...] Vull dir que malgrat els anys de Moscou, malgrat els anys de trotskisme intransigent, malgrat l'admiració pels bolxevics, Nin sabé sempre ser pacient, transigent, flexible, veié sempre, darrera del militant, l'home amb les seves virtuts i les seves defallences, i tractà els militants com a homes, no com a màquines de fer la

⁶⁷ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps. I. Costa avall. Op. cit.*, p. 212-213.

⁶⁸ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 157.

⁶⁹ PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 62.

revolució. Això li guanyà, ben aviat, el respecte de tots els qui el miraven amb desconfiança.⁷⁰

Aquestes apreciacions provocaren reaccions irades d'alguns companys de partit. Tant Ignacio Iglesias com Wilebaldo Solano retraten el Nin que va haver d'assumir el lideratge del POUM en solitari i, sense deixar de veure'n les limitacions, fugen de la imatge de debilitat i volen explicar els contratemps de tot tipus a què s'hagué d'acarar a mesura que avançava el conflicte bèl·lic. Iglesias deixa constància de l'existència d'una "oposició interior" formada per membres de l'antic BOC, que recelaven del "trotskisme" de Nin i n'acollien qualsevol decisió amb un excés de desconfiança; malauradament, aquesta fracció era majoritària en el si del comitè executiu del POUM.

En enero de 1937, pude llegar de nuevo a Barcelona, reclamado precisamente por Nin para ocuparme de nuestro diario *La Batalla*, que no disponía de un redactor político [...]. De nuevo, pues, reanudé mi relación personal con Andrés Nin. No nos veíamos mucho a causa de nuestras respectivas ocupaciones, pero sí nos telefoneábamos casi diariamente. Muchos de los editoriales del periódico, en el período comprendido entre principios de febrero de 1937 y comienzos de junio del mismo año, fecha de su suspensión gubernativa, fueron redactados por mí. Y dado que esos editoriales tenían que reflejar la posición política del POUM, se los leía previamente a Nin. Asimismo venía de vez en cuando a mi despacho del periódico, sin duda para descansar un poco; Nin se hallaba en dicho período bastante fatigado, física y moralmente. Físicamente por su dolencia en el hígado; moralmente por la lucha soterrada de que era víctima en el Comité Ejecutivo por parte de algunos de sus miembros, que en principio habían sido adversarios de la unión del Bloque con la Izquierda Comunista para crear el POUM, unión que finalmente aceptaron a regañadientes por la gran influencia que Maurín ejercía sobre ellos. Esos fueron los que lanzaron la leyenda de un Nin falto de energía, de carácter débil, etc., que años después reprodujo Víctor Alba en su biografía de Andrés Nin y lo cual mereció que le escribiera una larga carta, de contenido un poco

⁷⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 157-158.

duro precisamente a causa de la gran amistad que nos une, a Víctor Alba y a mí. Mi buen amigo tuvo la honradez de reproducirla en gran parte en las páginas 325 a 330.⁷¹

Com ja hem reconegut que passa amb les famílies, massa sovint oblidem que els personatges públics també tenen una salut i, malgrat que el ritme de vida de revolucionari descrit fins ara sembli suggerir el contrari, hem de recordar que la de Nin donava senyals d'alerta des dels anys de joventut. De fet, només arribar de l'URSS, en la primera entrevista concedida a un mitjà, el setmanari *Imatge*, Nin feia broma amb aquesta qüestió: “Dèieu que era un home una mica llegendari? Si no això ben bé, és cert que faig les coses en gran. Per exemple: en dos anys m’he fet operar quatre vegades. No és un rècord? I bé; a més del cirurgià que va operar-me –un dels millors del món–, hi havia tot d’altres metges a la meua vora, els uns amics, els altres per veure el “meu cas”. Jo era això tan horrible que els metges en diuen “un cas””.⁷² El testimoni d'Iglesias sobre aquest particular, el trobem confirmat per Alba (“Patia del fetge –no, no res de cirrosi–, i això li donava dies de retraïment i fatiga.”⁷³ I, parlant de les funestes jornades de maig de 1937, relata: “Nin redacta alguns editorials de *La Batalla* en una cambra de l’Hotel Falcón, pren cafè al *Sícoris*, es recargola de dolor cada cop que un company, sense pensar-hi, li dóna un copet al fetge, un d’aquests gestos tan familiars, que per a ell signifiquen una tortura”⁷⁴ i també per Serge (“Intrépide, optimiste, physiquement diminué par la maladie, il ne se cache pas”).⁷⁵ Així doncs, lluny d’aquesta pretesa debilitat, Nin va fer gala fins al final d’una voluntat de ferro, grans dosis d’optimisme

⁷¹ Carta d’Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

⁷² FONT, Melcior. *Op. cit.*

⁷³ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps. I. Costa avall. Op. cit.*, p. 212.

⁷⁴ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 185.

⁷⁵ SERGE, Victor. *Mémoires d’un révolutionnaire (1901-1941). Op. cit.*, p. 355.

i, fins i tot, certa temeritat. I això últim podem afirmar-ho perquè Serge explica com ell mateix va advertir Nin que des del Kremlin s'estava gestant la liquidació del POUM:

En mars 1937 –la date a son importance!– visitant une maison amie à Bruxelles, je trouvai une jeune femme aux yeux agrandis par la frayeur. "J'ai peur de croire ce que je viens d'entendre, me dit-elle. Un communiste influent, arrivé d'Espagne, est venu voir mon mari. Je l'ai entendu dire que l'on prépare à Barcelone la liquidation de quelques milliers d'anarchistes et de militants du POUM (Parti ouvrier d'unité marxiste) et que cela va très bien...".

J'avertis aussitôt ces camarades du POUM. Parti minoritaire de révolutionnaires, intransigeants, ils avaient au front une division de volontaires, ils comptaient sur une quarantaine de milliers de membres; leurs leaders, Maurin (disparu en territoire franquiste), Juan Andrade, Andrés Nin, Julian Gorkin, Gironella, Jordi Arquer, Rovira, étaient tous sortis des oppositions communistes et se prononçaient, avec une extrême modération, mais clairement, sur les procès de Moscou. Des graves désaccords les séparaient de Trotski, mais ils lui gardaient une admiration fraternelle. Ils publiaient mes articles et ma brochure *Seize Fusillés*. Ils connaissaient à fons les méthodes du Komintern et défendaient sans défaillance la démocratie ouvrière. Sans les écraser, le parti communiste ne pourrait imposer son hégémonie occulte à la République espagnole.⁷⁶

Solano, per la seva banda, descriu la soledat de Nin arran de la desaparició de Maurín. Tenint en compte com era de delicada la situació, el fet de no conèixer bé els militants i haver de decidir la línia política a seguir, no era una tasca senzilla. Solano, que com a secretari de les Joventuts també formava part del comitè executiu del POUM, no dubta a afirmar que per a Nin fou un veritable drama:

Pràcticament des del dia que Maurín va desaparèixer, pensàvem que l'havien executat (haviem llegit una targeta dirigida a la muller que semblava un comiat) o que ho farien. Es va crear una situació molt especial, tothom estava molt alterat pel que havia succeït, però Nin era el més pesarós de tots. Perquè Maurín era un bon amic i

⁷⁶ *Ibidem*, p. 354-356.

perquè sabia que mai no podria ocupar el seu lloc al partit. D'això, potser no se'n va assabentar Víctor Alba. Però aquest drama el vaig viure en directe i no me n'oblido. Nin no coneix la gent del partit i ells no el coneixen, s'adonava prou de la dificultat de distribuir-los i organitzar-los de manera eficaç a Lleida, a València, de triar els responsables que exigien les noves circumstàncies que es vivien... La creació del POUM l'havia fet molt feliç i considerava que Maurín era més necessari que mai en aquell moment.⁷⁷

En definitiva, Nin es trobava en una posició complicada: secretari polític d'un partit jove i encara poc travat que el qüestionava, alhora que havia de fer front a les calúmnies i falsedats de la premsa stalinista –que el titllava de “contrarevolucionari”– i a les crítiques del mateix Trotski, qualificant-lo de traïdor a la classe obrera. Amb tot, en els primers compassos del conflicte, l'esperit revolucionari semblà impregnar-ho tot i Barcelona acollí molts estrangers que hi arribaren perseguint el somni d'una revolució que capgirés l'ordre establert i transformés la vida quotidiana. Una bona prova de la fascinació que aquest esclat revolucionari produí arreu del món, la trobem en la figura de Mary Low. Aquesta militant trotskista britànica d'origen australià va voler deixar testimoni de la seva estada a la Barcelona revolucionària entre agost i desembre de 1936. Precisament en el llibre que escriví pocs mesos després, *Red Spanish Notebook*, trobem un retrat molt vívid d'Andreu Nin durant un míting al teatre Gran Price. Low posa especial èmfasi en la claredat i senzillesa del discurs ninenc, així com en la reacció apassionada que despertà en l'auditori:

When the cheers following Arquer's speech had subsided, Nin rose to his feet. He is a heavy man, short and thick. Now he wore a blue militia tunic, and that and his curly hair made him look young and eager as he leaned with one fist thrust down on to the table and the other hand held up.

⁷⁷ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

At first the cheering poured over and over his voice, drowning it, but when at last silence was made for him his words came out deep and strong. Nin speaks like a plain man. I haven't heard him make embroidered phrases yet. He goes through one thing after another point by point, and hammers each of them into you, and the effect comes from the simplicity and the sureness. He is more effective to me than Gorkin, who has spoken in Paris and was once banned from speaking in London at a meeting organized by I.L.P. Gorkin spins out a lot which afterwards dissolves into smoke, though he is a born orator.

The people react strongly to Nin. He has all his past in Russia to back up his words and give them body. All the same, a slight undercurrent made itself felt when he got up to speak. Some militia-men muttered and walked away. Other people began whispering. Nin is the revolutionary element, even though he has considerably recanted during these last months, and so those who are cooling off in a Liberal direction go away. The vast majority who remained, responded to him as a single man. I, too, was moved, feeling the deep, excited breathing round me, and listening to the cries of delight breaking out in the pauses, and seeing the man standing there, speaking with his face turned passionately towards us while the light beat down in torrents upon him; his gaze was so intent that he scarcely blinked.⁷⁸

Per a Low i el seu company, Juan Breá, Nin representava l'encarnació de l'element revolucionari –“the best of all, the old revolutionary”–, avalat pel seu passat a Rússia. El declarat trotskisme de la parella no fou impediment perquè col·laboressin amb el POUM, i van fer-ho amb entusiasme. No obstant això, qüestionaren la conveniència de l'entrada del POUM en el govern de la Generalitat. Tampoc en aquest punt la decisió que va haver de prendre Nin era gens fàcil: no participar-hi, tal i com volien Trotski i els trotskistes, s'hauria pogut veure com un acte contrarevolucionari, perquè la CNT havia acceptat formar-ne part; ara bé, el fet d'implicar-s'hi suposava

⁷⁸ LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook*. San Francisco: City Lights Books, 1979, p. 51-52. La primera edició del llibre fou publicada a Londres, per Martin Secker and Warburg Limited, a finals de 1937. Consta de divuit capítols, onze signats per Mary Low, situats a Barcelona, i set per Juan Breá: sis cròniques de guerra dels fronts d'Aragó, Toledo i Sigüenza, i un capítol final de conclusions.

col·laborar en la reconstrucció dels organismes institucionals prerevolucionaris. En qualsevol cas, el POUM no tenia la capacitat de prendre el poder per ell mateix; l'esquema de la revolució russa quedava molt lluny de la realitat catalana.

Mary Low i Olga Loeillet el 1936 a Barcelona. (*Red Spanish Notebook*, 1937).

Convé recordar en aquest punt que quan Nin va assumir la Conselleria de Justícia i Dret tenia una tasca ben feixuga per endavant: posar ordre a l'administració de justícia passava per enfrontar-se amb l'Oficina Jurídica i amb el sector més radical de la FAI. Alhora, calia donar respostes legislatives per cobrir buits jurídics generats des de l'inici de la guerra i per adequar la pràctica judicial a la situació de revolució que vivia la societat catalana. Nin va saber estar a l'altura de les circumstàncies, tal com reconeix l'historiador Paul Preston, des d'una perspectiva actual:

El problema se zanjó con la disolución de la Oficina Jurídica el 20 de noviembre por orden del nuevo *conseller de Justícia*, Andreu Nin, quien sacó a la luz los abusos de Barriobero. Escogido por Tarradellas como el único hombre capaz de enfrentarse a Barriobero y la CNT, Nin ordenó la detención de Barriobero, Batlle y

Devesa, y los procesó por robo. (...) El gran logro de Nin consistió en restablecer el funcionamiento de la justicia convencional y acabar con la “justicia” arbitraria de la CNT-FAI.

En el marco de su reforma del sistema judicial de Cataluña, Andreu Nin constituyó los llamados Tribunales Populares a mediados de octubre de 1936, pese a lo cual hasta bien entrado el mes de diciembre no fue posible erradicar los ataques contra la vida y la propiedad de las personas de derechas. La conexión entre la justicia popular y el estado no pudo establecerse hasta que se produjo la incorporación de la CNT al gobierno, el nombramiento de Juan García Oliver como ministro de Justicia y la creación de los Tribunales Populares por parte de Nin, momento en que el estado empezó a recuperar efectivamente la administración de la justicia.⁷⁹

Vet aquí, doncs, un exemple més que contradiu la pretesa debilitat de caràcter de Nin: en la lluita contra la violència dels “incontrolats”, la seva actitud decidida fou fonamental. El preu que va haver de pagar dins del seu propi partit, però, va ser prou alt. Per a Alba, “Tarradellas volia aprofitar la presència de Nin en el Govern per liquidar la mena de poder obrer –i allí sí que ho era–, establert a Lleida pel POUM.”⁸⁰ Nin va haver de fer repetits viatges a Lleida a fi de convèncer els poumistes locals i evitar mals majors, “el Comitè Executiu [del POUM], amb desgana, aprovà la seva actitud.”⁸¹

Mary Low també deixa constància de la transformació de Nin durant els mesos en el govern –des dels detalls d’indumentària fins a qüestions més anímiques– i com, amb els primers freds, esdevenia pràcticament un titella en mans dels partits que volien fer-se amb el control de la Generalitat:

We all worked very hard at this time, and sometimes in the Catalan night, rich and blue with the moonlight shining like a blade between the roofs, we walked back to the local at three or four o’clock. It was getting cooler, and we had leather jackets with

⁷⁹ PRESTON, Paul. *El holocausto español*. Barcelona: Debate, 2011, p. 330-331.

⁸⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 170.

⁸¹ *Ibíd.*

zip fasteners to replace our summer kit. Sometimes Nin was there, though we saw him rarely since he became Minister of Justice, and now he walked along with us on his stumpy legs down the narrow streets, and carried a portfolio and did not wear militia-clothes any more. His curly hair was hidden by a beret, and he looked grave and owl-like and talked too optimistically. Presently he began to be a hostage, a kind of prisoner in the Generality, and the other parties pulled the strings to see if the figure would work.⁸²

De fet, si abans comentàvem que, pel març del 1937, Víctor Serge advertia el POUM del que es preparava contra ells, Preston situa el començament de l'ofensiva mesos abans en assenyalar que “desde finales de 1936, el taciturno y enigmático Ernö Gerö, alias “Pedro”, delegado del Comintern en el PSUC, dirigía una campaña para apartar a Andreu Nin de su cargo como *conseller de Justícia* en la Generalitat”, i en dona detalls dient que “el 11 de diciembre de 1936, el comité ejecutivo del Comintern mandó el siguiente telegrama a “Luis” (alias de Victorio Codovilla, delegado del PCE), “Pedro” (Ernö Gerö) y “Pepe” (José Díaz, secretario general del PCE): “Es preciso orientarse hacia la liquidación política de los trotskistas, como contrarevolucionarios, agentes de la Gestapo –después de la campaña política: alejar de todos los órganos (...), suprimir prensa, expulsar a todos los elementos extranjeros. Intentad realizar estas medidas de acuerdo con los anarquistas.”⁸³

En conseqüència, el destí de Low, el seu company i Nin estava decidit. Tots tres foren perseguits pels stalinistes; la parella es va veure obligada a marxar de Barcelona a les darreries de desembre de 1936. Jaume Miravittles, que dirigia la conselleria de propaganda de la Generalitat, on Mary Low exercia com a representant del POUM, assenyala sense ombra de dubte un dels màxims responsables: “Joan Comorera

⁸² LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook. Op. cit.*, p. 131.

⁸³ PRESTON, Paul. *El holocausto español. Op. cit.*, p. 528-529.

[secretari general del PSUC] fou durant la guerra l'exponent més extrem de l'odi al trotsquisme i a tot intent d'interpretar el marxisme d'una manera pròpia, lligada a les circumstàncies històriques i geogràfiques de "temps" i de "lloc". Fou l'enemic mortal del POUM i el qui contribuí d'una manera més personal a la persecució de què fou víctima Andreu Nin i els seus col·laboradors."⁸⁴ Low relata els últims dies del POUM, i del mateix Nin, a la Generalitat; era una mort anunciada i la situació política feia un gir important:

We were not long in the Generality. Things were rapidly moving towards a different solution, and the bourgeois-democrat element became stronger every day. Nin was put off the Ministry of Justice, where he had installed the revolutionary law-courts and set the first woman judge on her circuit. No crimes had been committed during his terms of office. It is interesting to notice that during the early times of a revolution common offences such as theft, confidence tricks, and even the classic knifing from jealousy totally disappear.

During the time when the crisis was coming to a head we saw Nin every night at the newspaper office. "Will they manage to push us out?" we invariably asked. Nin shook his head. "I don't think so. Companys said today he'd resign the Presidency if the POUM went." Since he had been in the Generality he had always been too optimistic, perhaps too diplomatic. "It's only a matter of hanging on now", he would say. "If we can hold out these next two or three days we'll weather it. It's bound to come to an end."

It was like a perpetually mattering wound. It healed in three days, and then followed a new, comatose period of fermenting under the skin, and then the trouble would begin again to come to another head. In the end they made us go, thanks to the direct pressure, exerted by Moscow. The road was safe for militarization, then, away from any political control, though we had put up such a poor and muddled fight for the political control that the regular army would have come easily, anyway. The Anarchists took a handsome handful, and the Stalinists came in under the thin cover of representing the UGT. Among other things, they had the Supplies Department.

⁸⁴ MIRA VITLLES, Jaume. *Notes dels meus arxius /2. Episodis de la guerra civil espanyola*. Barcelona: Pòrtic, 1972, p. 175.

On the very day that Comorera took it over there occurred the first shortage of bread in Catalonia, through mismanagement.⁸⁵

No cal dir que, per a aquests acòlits de la revolució, tot plegat acabà sent una gran desil·lusió. Juan Breá ho plantejà amb claredat meridiana: per a què servia guanyar la guerra –cosa que, d'altra banda, no era tampoc gens evident– si s'havia perdut la revolució? “To sum up, the only prospect offered by Stalinism in Spain is to win and to lose the revolution. [...] The people at least will have nothing, with even the breath of democracy blown away.”⁸⁶ Consideraven que Nin i el POUM havien pecat d'un excés d'optimisme a l'hora de valorar la situació. En certa manera, amb *Red Spanish Notebook* certificaven el final del somni de la revolució; la contribució de Mary Low es clou amb un emotiu poema de comiat, “A song for Andres Nin”:

“[...] I used to say to you then: “Take care, Andres Nin. There is muttering darkness and a cloud of long knives awaiting you in anger ambush.” And you, pausing frightless on the empty Ramblas, your fine head already crowned with ananké [virtut d'aquell, el record del qual serà honorat], would answer me: “Truly there are evil knives and shadows, but one must press on, go forward always”[...].”⁸⁷

Així, d'una banda, retrets per haver traït l'esperit de la revolució i el propi partit. De l'altra, però, les acusacions són encara més greus. Serveixi d'exemple Mikhaïl Koltsov, corresponsal soviètic, un altre testimoni d'excepció de la guerra civil –des de l'agost de 1936 fins al novembre de 1937– que escrigué, a banda de les cròniques periodístiques, un diari sobre el conflicte. Des d'una perspectiva completament oposada

⁸⁵ LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook*. *Op. cit.*, p. 210.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 256.

⁸⁷ *Ibidem*.

a la de Mary Low, aquestes són les primeres impressions del panorama polític del país, l'endemà de la seva arribada:

(9 de agosto del 36) Socialistas y comunistas se esfuerzan por todos los medios en combatir esas actitudes desorganizadoras, dan pruebas de su lealtad plena y de su afán de lograr la unidad de todas las fuerzas proletarias. Hace unos días, los miembros socialistas del gobierno catalán se retiraron de sus puestos con el explícito propósito de no disponer de ventajas políticas frente a los anarquistas. La recíproca desconfianza debilita en gran medida la lucha común contra los sublevados.

Desempeña un papel de provocación y desmoralizador el POUM, organización trotskista. Se ha formado, inmediatamente después de la sublevación, a base de dos partidos: del grupo trotskista de Nin y de la organización de Maurín, constituida por renegados derechistas de tendencia bujarinista, excluidos del Partido Comunista. Maurín ha quedado atascado en territorio fascista y Nin ha asumido la dirección de los trotskistas-bujarinistas españoles unidos. Los poumistas tiene su periódico, hacen carantoñas a los anarquistas, azuzándolos contra los trabajadores comunistas, exigen una amplia e inmediata revolución social en España, hablan con repugnante demagogia de la Unión Soviética. En el terreno práctico, son mucho más razonables: se han apoderado de los hoteles mejores y más aristocráticos de Barcelona, controlan los restaurantes y los establecimientos de diversión más caros.⁸⁸

Crida l'atenció la radicalitat de l'atac, tot i les imprecisions –probablement malintencionades–, Koltsov aterra en el conflicte amb la lliçó ben apresada. Ni un bri de dubte a l'hora d'assenyalar qui són els bons i els dolents. A partir del gener de 1937, aquesta campanya contra el POUM es va intensificar; des del PCE i el PSUC s'afirmava sense vergonya que els trotskistes –qualificatiu de què els poumistes ja no van poder deslliurar-se– eren “un grupo sin principios, de contrarrevolucionarios clasificados

⁸⁸ KOLTISOV, M. *Diario de la guerra de España*. Suiza: Ruedo Ibérico, 1963, p. 13-14.

como agentes del fascismo internacional.”⁸⁹ Les tensions socials i polítiques anaven en augment, tal com Preston resumeix amb encert:

Republicanos, socialistas y comunistas, así como los asesores rusos, partían del principio unánime de que la campaña bélica debía ser disciplinada y centralizada. Una parte de la dirección de la CNT, que había accedido a formar parte del gobierno republicano, era la más propensa a aceptar la necesidad de priorizar el esfuerzo bélico. Sin embargo, las bases del sindicato, sobre todo en Barcelona, se resistían a la pérdida del poder revolucionario y a la aparente connivencia de sus líderes en ese proceso. Muchos anarquistas y simpatizantes del POUM sentían que los sacrificios que exigían los comunistas a favor de una República burguesa eran en vano, porque las potencias occidentales consideraban a Franco una apuesta más segura para el capitalismo imperante de lo que jamás podría serlo la República. En cambio, para todos aquellos comprometidos con la campaña bélica, la prioridad que muchos miembros de la CNT y el POUM daban a la revolución era un acto subversivo y de traición.⁹⁰

Arran dels fets de maig de 1937, a Nin se li imputà poc menys que un hipotètic fracàs de la guerra. I no només des de les files comunistes. La incomprensió es feia sentir també entre els republicans; així ho argumentava Miravittles: “L’absència de Maurín en el període crucial que s’obrí el 19 de juliol, contribuí que Andreu Nin assegurés el seu predomini ideològic en el POUM.”⁹¹ De Nin, n’ofereix un retrat gens afalagador: “Empleat de la burocràcia soviètica durant llargs anys, havia adquirit aquests trets característics que distingeixen els professionals de la revolució. Doctrinari, dogmàtic, mancat d’agilitat política, sense poder adaptar-se al curs dels esdeveniments, incapaç de comprendre la profund realitat de la classe obrera catalana, va quedar al marge dels grans corrents socials, tancat a la seva torre de vori del dogma i de la

⁸⁹ DÍAZ, José. *Tres años de lucha. Por el Frente Popular. Por la libertad. Por la Independencia de España*. Barcelona: Ediciones del Partido Comunista de España, 1939, p. 431.

⁹⁰ PRESTON, Paul. *Op. cit.*, p. 330.

⁹¹ MIRAVITLLES, Jaume. *Op. cit.*, p. 187.

doctrina.”⁹² Li retreu amb duresa “l’inexcusable infantilisme del POUM” durant les jornades de maig, enfront de “l’inexorable pla comunista”⁹³; i afegeix: “Va quedar provat, després del fracàs de la insurrecció, que el POUM havia estat, sinó l’instigador, el dirigent ideològic. Aquests fets bastaren al partit comunista per posar el POUM a la picota de la indignació pública.”⁹⁴

Efectivament, el PSUC va començar a parlar de *putsch* trotskista-feixista. Tota la responsabilitat dels fets havia de recaure sobre el POUM. S’iniciava l’ofensiva final i, tractant-se de l’enemic, l’atac es justificava. Amb la distància dels anys, se’n lamenten dos militants del PSUC d’aquella hora: *Tísner* (“El POUM –nosaltres, absurds stalinistes, havíem ajudat a fer de Trotski un monstre– era un altre enemic nostre visceral”)⁹⁵ i Teresa Pàmies (“Ara bé, no tornem a caure en el parany. Ateses les circumstàncies, la línia que llavors preconitzava el PSUC pel que fa al trotskisme, si ens haguessin preguntat als que n’érem militants si calia afusellar l’Andreu Nin, dirigent del “putch trotskisto-feixista”, hauríem contestat: “Sí”. I aquesta és la lliçó a retenir”).⁹⁶ Ens trobem davant d’un dels episodis més ignominiosos de la guerra civil: la persecució, fins a l’extermini, d’un partit polític i d’uns revolucionaris d’indiscutible conducta i trajectòria militant sota l’acusació d’espionatge a favor del feixisme. Es feia evident que Stalin havia aconseguit uns nivells d’intervencionisme considerables en el si de la República espanyola.

Malgrat el xantatge de les armes soviètiques, l’arrest de Nin va despertar per fi algunes consciències. El mateix Miravittles, tot i recriminar-li la manca de maduresa

⁹² *Ibidem*, p. 178.

⁹³ *Ibidem*, p. 168.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 182-183.

⁹⁵ ARTÍS-GENER, Avel·lí. *Op. cit.*, p. 72-73.

⁹⁶ Cit. a MARCET, Xavier. “La dimensió europea de l’estalinisme”. A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 19.

d'algunes decisions, se solidaritza des del primer moment amb Nin i el POUM davant d'un muntatge que no s'està de qualificar de “monstruós afer”:

En assabentar-me del fet [la detenció] vaig comprendre'n immediatament la transcendència política. No solament calia témer per la vida de Nin, sinó que la seva detenció indicava l'audàcia de la política russa i la pressió de Stalin. Per a liquidar un home i una partit “trotskista” no dubtaren de donar al món una prova palesa de la seva influència a Espanya. L'acusació d'espionatge d'un home tan honorable (fos quina fos la seva actitud política) com Nin, era un escarni a la consciència humana del país i una demostració que s'havia accentuat el procés de colonització comunista de l'Espanya republicana.⁹⁷

No podem passar per alt la consideració que Nin li mereix: per a Miravittles és un home d'honorabilitat provada. Precisament per aquest motiu, i malgrat el silenci còmplice governamental, d'arreu s'alçaren veus que reivindicaven la figura de Nin: Frederica Montseny, en nom de la CNT, Víctor Serge o el mateix Trotski, que tan ferotgement l'havia atacat. Recollim la part final de l'article de comiat que Serge dedicà al seu vell company de lluita. Estil gairebé telegràfic, poques paraules, però justes i sentides; tres paràgrafs per resumir uns mesos trepidants que dugueren Nin de l'eufòria revolucionària fins a la mort més terrible:

1936. Brussel·les. Per fi m'arriben cartes seves, apressades, atrafegades, plenes de fets i de força. És el cap d'un partit obrer d'extrema esquerra, format per antics comunistes opositors, resoltament hostils a l'estalinisme totalitari. Juga una partida dura, entre els anarquistes que no volent “fer política” en fan sovint de força dolenta amb el més gran ímpetu, els republicans indecisos, burgesos en el fons, la intriga stalinista creixent... Hi veu perillosament clar, després de la llarga experiència de Rússia. Durant els primers mesos, conseller de justícia del Govern català, legalitza la revolució des del punt de vista del dret, simplifica amb contundència els procediments jurídics, crea els

⁹⁷ MIRA VITLLES, Jaume. *Op. cit.*, p. 187-188.

Tribunals populars. Els stalinistes n'exigeixen la destitució i, com que tenen arguments força persuasius (vegeu armament...), l'obtenen...

Juny 1937. El 17 ens ha arribat una mala notícia. L'Andreu Nin, ahir tot just, va ser arrestat a Barcelona i endut cap a un destí desconegut per la policia stalinista. És a dir, que va ser assassinat immediatament. El govern de València no en sap res, el de Barcelona no hi pot fer res. Hi ha amics que agafen el tren i arriben allà. Són socialistes i sindicalistes anglesos i francesos. El ministre de justícia, Manuel de Irujo, els tranquil·litza. Nin és viu, tothom coneix les enormes acusacions calumnioses que li han estat formulades; però és a Madrid, en una presó particular del partit comunista, de la qual caldrà treure'l...

I s'ha acabat. No l'hem pogut treure. Ningú no sap què li ha esdevingut, què ha esdevingut a un dels tribuns més ardents del proletariat d'Espanya. Tant si l'han embarcat cap a Rússia com si l'han assassinat en un carreró, com diuen els rumors, s'ha acabat. Adéu amic meu. Ens queda la teva vida valerosa, sembrada d'obres i d'acció. La teva mort terrible ens queda, també. Cal aguantar com tu, fins al final, perquè el socialisme sigui lliure.⁹⁸

El revolucionari Víctor Serge, amb la dona i el fill.

En efecte, pràcticament s'havia acabat. Encara hi hauria la pantomima del procés contra el POUM, que en decretà la dissolució, i els intents desesperats per capgirar una guerra que anava a mal borràs per a la República. I és que, com escrigué el mateix Serge, els daus ja s'havien llançat: “Nous n'eûmes qu'un cri: “La République espagnole

⁹⁸ SERGE, Víctor. “Adéu a Andreu Nin”. A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 75-76. L'article original fou publicat a *La Révolution Prolétarienne* 253 (25 agost 1937).

est perdue!” Impossible de vaincre le fascisme, en effet, en instituant à l’intérieur un régime de camps de concentration et d’assassinat contre les antifascistes les plus énergiques et les plus sûrs; et en perdant ainsi le prestige moral de la démocratie.”⁹⁹

I, a partir d’aquí, la memòria entra en el joc... Solano rememora el llarg camí cap a la rehabilitació de Nin i el POUM: la denúncia valenta i incansable enfront de la confusió, la ignorància, la indiferència, la presa de consciència o el negacionisme més obstinat...

Els primers llibres importants –els de Víctor Serge o del mateix Trotski– que denunciaven l’estalinisme abans del d’André Gide –*Retour de l’URSS*, del 1937–, nosaltres ja els vam llegir a la presó de Barcelona. El drama, justament, és la coincidència dels processos de Moscou –el període màxim de la repressió de l’estalinisme– amb la nostra guerra civil. La condemna que fa el POUM a *La Batalla* d’aquests processos és de l’agost del 36; aleshores, ningú no en deia paraula.

Cal reconèixer que molts militants comunistes no en van saber res fins molt després, per bé que les cúpules dels partits sí que ho sabien. És molt curiós que quan ambdós foren expulsats del partit comunista espanyol, Jorge Semprún i Fernando Claudín, contactaren amb nosaltres. Es produí una mena de confessió: Claudín em digué que l’episodi de Nin era la taca més negra de la història del PCE i que ho lamentava profundament. I vam viure situacions molt similars amb gent del PSUC que havíem conegut abans de la guerra. Però com vaig dir a Claudín, que havia format part de la direcció del partit, els dirigents sí que sabien la veritat de l’estalinisme i ho van ocultar, van enganyar la militància. Tant ell com Carrillo duïen un tren de vida increïble, vivien fantàsticament. Per tant, quan Carrillo malparlava de Nin, restava fidel a Moscou i podia seguir gaudint d’una situació de privilegi.¹⁰⁰

Malgrat les evidències, assumir la responsabilitat directa en l’assassinat de Nin no ha estat plat de bon gust per al PCE-PSUC. Sovint s’ha volgut presentar l’estalinisme

⁹⁹ SERGE, Victor. *Mémoires d’un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 356.

¹⁰⁰ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

com l'únic responsable, com si no haguessin existit mai stalinistes convençuts; hi ha hagut historiadors proclius a justificar-ho tot emparant-se en la radicalitat del POUM. Manuel Vázquez Montalbán posava el dit a la nafra en un article del 1989, “La sombra de Nin es alargada”, quan afirmava que “no ha habido una reflexión del colectivo, del intelectual orgánico colectivo llamado partido y mientras no la haya la sombra de Nin seguirá siendo algo más que un efecto óptico y algo peor: una zona oscura de la propia conciencia.”¹⁰¹ Pocs mesos després, el desembre del mateix any, i en resposta a la campanya de la Fundació Andreu Nin –creada el 1987–, apareixia a *Treball*, òrgan del PSUC, la rectificació formal i definitiva de qualsevol calúnnia contra Andreu Nin. Per part del PCE, l'autocrítica encara no s'ha produït.

Evidentment, des de la dreta també s'ha volgut aprofitar la figura de Nin per a posar el dit a l'ull al comunisme. Només a tall d'exemple, aquest demolidor dictamen de l'hispanista nord-americà Stanley Payne recollit per Pepe Gutiérrez-Álvarez:

Si Nin fue mártir y héroe de la extrema izquierda revolucionaria, no lo fue de la democracia. El objetivo del POUM era la creación de un sistema revolucionario totalitario inspirado por la primera Unión Soviética de Lenin. Stalin meramente “perfeccionó” el sistema leninista, que ya empezó como terrorista y totalitario. Eso es lo que el POUM buscaba para España, y durante el primer año de la guerra participó en toda clase de actos violentos, vandálicos y asesinos. Los soviéticos trataron a Nin más o menos del mismo modo que los poumistas ya habían tratado a miles de españoles y pensaron tratar a todo el país, si milagrosamente se hubieran apoderado del gobierno de España. Esta fue la triste realidad de la Guerra Civil, y, más allá de las criminales circunstancias de su muerte, eso es la verdadera “memoria” que la historia nos enseña sobre el caso y la carrera política de Andrés Nin.¹⁰²

¹⁰¹ Cit. a GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Un ramo de rosas rojas y una foto. Variaciones sobre el proceso del POUM*. Barcelona: Laertes, 2009, p. 327.

¹⁰² *Ibíd.*, p. 23.

Un exercici de memòria ben diferent a propòsit de Nin i el POUM: s'admet que la mort de Nin fou un acte criminal, però queda pràcticament anul·lat quan a l'altre platet de la balança s'hi col·loquen les atrocitats –passades i futures– inspirades pel comunisme, leninista o stalinista –tant se val– i dutes a terme pels militants del partit que ell encapçalava. En definitiva, que va tastar la seva pròpia medicina...

I què es pot dir d'aquells que ni tan sols esmenten Nin quan “recorden” el període? Aquesta absència també esdevé memòria –silenciada– en els relats de guerra de Carner-Ribalta o Domènech de Bellmunt, per parlar de dos personatges que sabem del cert que conegueren Nin. Amb tot, segurament les motivacions foren diferents. Carner-Ribalta deixa entreveure quines foren les seves il·lusions en aquella hora, sense voler entrar en una anàlisi detallada del conflicte:

Un dels motius no declarats de l'aixecament fou de no tolerar les llibertats que com a “part d'Espanya” la nostra pàtria, refeta del contratemps del 6 d'octubre, havia anat restaurant. Després de repel·lit el cop facciós a Barcelona –només setanta-dues hores més tard– Catalunya era un país net de feixisme, lliure momentàniament de tota força atemptatòria a la seva llibertat. La nostra dissort, com totes les nostres dissorts nacionals, era d'haver de conviure, en qualitat de província, dins d'Espanya. [...] Conscient d'aquesta realitat, com tants d'altres patriotes, vaig col·laborar a la lluita obeint fidelment les ordres emanades del Govern català. Això no em privà tanmateix de tenir dins un concepte propi de la guerra civil espanyola i de no sentir-la com a causa pròpia. Un sentit de disciplina, la il·lusió que al marge hom contribuïa a una revolució social naixent, i la probabilitat que hom s'oposava així a la brutalitat totalitària internacional, feien la guerra tolerable. Malauradament, a la llarga, i també per la conjuntiva espanyola, fins la il·lusió revolucionària esdevingué una vana il·lusió.¹⁰³

¹⁰³ CARNER-RIBALTA, Josep. *De Balaguer a Nova York passant per Moscou i Prats de Molló. Memòries*. París: Edicions Catalanes de París, 1972, p. 159-160.

No hi trobem ni una sola menció al POUM o a Nin, ni en positiu ni en negatiu. Per a Carner-Ribalta, més enllà d'hipotètiques revolucions, la qüestió nacional catalana sembla ser l'única prioritat a nivell polític. Per contra, Domènech de Bellmunt, que tampoc no fa cap referència directa a Andreu Nin, sí que fa un seguit d'amargues consideracions a propòsit del POUM:

Els trotskistes del POUM anaren per les seves, i reforçats per nombrosos voluntaris estrangers, varen crear llurs centúries de combat. [...] Tothom s'ha esforçat (del costat nostre, s'entén) a carregar tots els neulers de la desfeta republicana al feixisme internacional i a la no-intervenció i és evident que aquests factors hi jugaren un paper preponderant. Però pocs han gosat a dir tota la veritat, a saber: que la nostra guerra ja es va perdre una mica aleshores, quan s'arraconà la bandera republicana i s'emmetzinaren les terribles lluites fraticides entre la CNT i el POUM, d'una banda i els comunistes d'una altra, lluites interiors que pel maig del 1937 feren tantes o més víctimes que el 19 de juliol.¹⁰⁴

Un relat gens afalagador, certament. De la tasca de Nin com a conseller de Justícia, de la seva desaparició i assassinat, ni una paraula. De fet, quan, en la part final d'aquestes “memòries” de periodista i reporter, parla d'Enric Adroher “Gironella” i Teresa Rebull –dos poumistes reconeguts–, només ho fa de la seva vessant artística o humana, en cap moment n'esmenta l'antiga (o posterior) militància política. Per tant, silenci absolut. Desmemòria selectiva.

Com a colofó, però, no podríem pas deixar d'esmentar la imatge de Nin més unànimement evocada: la de l'home capaç de restar fidel als seus ideals fins a la fi, la de revolucionari disposat a sacrificar la pròpia vida per salvar els companys. Víctor Alba ens ofereix una sentida reflexió: “Morí com un revolucionari. La seva formació acabava

¹⁰⁴ BELLMUNT, Domènech de [PALLEROLA, Domènec]. *Cinquanta anys de periodisme català*. Andorra: Mirador del Pirineu, 1975, p. 163.

amb la seva vida. Tots els anys de dubtes i certeses, d'encerts i d'errors, de lluites minúscules i de combats dramàtics, d'escriure i parlar i discutir, d'estar d'acord i de fer d'esgarriacries, de passar d'una ideologia a l'altra, de fruir de la vida i de privar-se de moltes coses, de sacrificis i de satisfaccions, tot estava doncs, per dir-ho així, destinat a fer d'Andreu Nin l'home, el primer, que sabé resistir les tortures de la NKVD (...). I que sabé resistir, en definitiva, perquè la seva vida havia acabat fent d'ell un revolucionari.”¹⁰⁵ Amb la seva mort terrible, testimonis i entesos coincideixen a remarcar que no únicament aconseguí de salvar moltes vides, sinó que “havia salvat també la honorabilitat del moviment obrer català.”¹⁰⁶

Nin fou un home estretament lligat al seu temps. Un temps que, sens dubte, ha estat un dels més agitats de la nostra història recent. Però deixant de banda la pròpia psicologia i les diferents imatges que d'ell tingueren –o han construït després– els coetanis, sembla evident que les seves activitats intel·lectuals es van veure extraordinàriament condicionades pel compromís polític i social: “...Nin era, per vocació, un home de lletres (...) que entrà a la lluita obrera per sentiment del deure.”¹⁰⁷ No podem oblidar en cap moment que la qüestió prioritària era la lluita per tal d'aconseguir una societat igualitària i que, en conseqüència, les tasques de pedagog i mestre, periodista o teòric polític tenien també –i per damunt de tot– aquest objectiu.

La vida de Nin ens mostra un dirigent sincer i honrat que mai no va defugir la lluita política i la discussió amb els adversaris; és per això que la seva mort ha esdevingut un símbol d'aquesta sinceritat i honradesa. Nin enforteix la nostra fe en la

¹⁰⁵ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin, Op. cit.*, p. 244.

¹⁰⁶ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin: cent anys després”. *L'Avenç* 166 (gener 1993), p. 21.

¹⁰⁷ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps. I.Costa avall, Op. cit.*, p. 212.

decència de l'ésser humà. La dedicatòria de Juan Andrade, un dels seus més estrets col·laboradors, pot ajudar-nos a copsar la força del seu record:

En memoria del siempre presente Andrés Nin

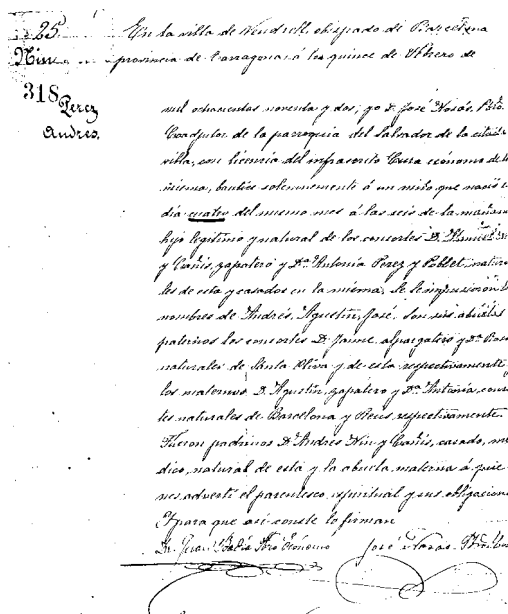
Demasiado precipitadamente, rojo también de cólera, llegué a preguntarme. ¿No habré perdido toda mi vida entregando treinta años a una causa y a unos individuos que no lo merecen? Conclusión disparatada. Enseguida brotó en mí el recuerdo de Nin, lo que me conforta y alienta en la tenacidad y el ardor.

Cárcel de Bergerac, 1944¹⁰⁸

¹⁰⁸ ANDRADE, Juan. *Recuerdos personales*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1983.

1.2. Una vida militant. Apunt biogràfic

Andreu Nin i Pérez va néixer al Vendrell el 4 de febrer de 1892. Fou en aquesta vila, centre d'una comarca eminentment vinatera, on transcorregueren els seus primers anys de vida. Estudiant força prometedor, sembla que ja de ben petit mostrava molta afició a llegir i a escriure en català, raó per la qual el mestre del poble aconsellava els pares que el xicot continués la formació en acabar els estudis primaris. A més, el mateix Andreu Nin va confessar anys després que “fugir del Vendrell”¹ i conèixer món havien estat grans il·lusions de l'època de la infantesa.

Partida de naixement i primera comunió d'Andreu Nin. (Cedit per Ignacio Iglesias).

¹ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

Ara bé, els Nin tenien un negoci de sabateria ben acreditat a la comarca i el pare, que a banda de sabater també era músic aficionat, no acabava de veure amb bons ulls que el fill trenqués la tradició familiar. Finalment, però, s'ho repensà i va decidir de fer estudiar el noi. D'aquesta manera, va començar una nova etapa per a Nin. Es preparava per esdevenir mestre de minyons com a estudiant lliure, alternant l'estudi amb la música i la sabateria. Acabà el grau elemental de la carrera de mestre a la Normal de Tarragona i superà els exàmens de manera brillant. Fou aleshores quan, definitivament, abandonà el Vendrell i es traslladà a Barcelona per tal de cursar-hi el grau superior. Tot just havia fet els 18 anys.

Així doncs, el jove vendrellenc va arribar a Barcelona quan no fa ni un any que s'hi havien produït els esdeveniments de la Setmana Tràgica. De fet, fou arran d'aquests successos quan, encara al Vendrell, prengué part en el primer acte revolucionari de la seva vida; capitanejant una colla de xicots, boicotejà la festa major del poble i mirà de fer parar un tren militar que anava a Barcelona a reforçar la guarnició. El resultat fou un mort i diversos ferits.² I és que la trajectòria humana i política d'Andreu Nin va estretament lligada a la complexitat del període històric que li tocà viure.

L'ingrés a la Normal de Barcelona no frenà aquests impulsos revolucionaris, ans al contrari. L'arribada del jove Nin coincidí amb el plantejament de seriosos conflictes escolars, en un dels quals fou detingut per primera vegada. A més, va crear i va dirigir l'Associació d'Estudiants Normalistes. Malgrat això, era un moment de confusió ideològica per a l'estudiant de magisteri; havia descobert la pedagogia renovadora del suís Pestalozzi, s'havia fet esperantista i sentia inquietuds universalistes.

² *Ibidem*.

Finalment, aquest interès constant per la vida política acabà definint-se en el nacionalisme republicà. Nin ha havia representat el setmanari *El Baix Penedès*, del Vendrell, a la primera assemblea general de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), el gener de 1911. Era aquest un partit ple de personalitats que pretenia superar la crisi congènita del catalanisme català d'esquerres. La relació de Nin amb el republicanisme tenia molt a veure amb Rovira i Virgili i amb el fet de ser una vendrellenc a Barcelona (igual que Jaume Carner). A mig camí entre l'afirmació ideològica i la necessitat de trobar feina, entrà en la redacció d'*El Poble Català*, l'òrgan de premsa d'aquell nacionalisme i passà a formar part, el desembre de 1911, del consell directiu de la joventut del partit. La seva permanència en la UFNR fou breu, però intensa. Ben aviat destacà com a propagandista tant des de la premsa d'esquerres com des de les tribunes d'orador. Alternava així l'activitat política i les col·laboracions periodístiques (caldría afegir-hi la feina a *El Cor del Poble* i a *La Barricada*, entre d'altres) amb les tasques de caire pedagògic: feia classes a l'Ateneu Enciclopèdic Popular (on era membre de la Junta de la Secció d'Estudis Socials) alhora que dirigia l'Escola Horaciana i l'Ateneu Obrer de la Barceloneta.

Dins de l'esquerra, Andreu Nin resultava un element obrerista, sempre en contacte amb els dirigents del moviment social català, pel qual sembla que sentia un "interès obsessionant".³ Aquest obrerisme, juntament amb una radicalització política i ideològica, el dugueren a ingressar a la Federació Socialista de Catalunya (FSC) el maig de 1913. Fou aviat secretari del Centre Socialista de Barcelona i, a continuació, vicepresident de la Joventut Socialista local. De tota manera, no abandonà el càrrec a la redacció d'*El Poble Català* ni la majoria de tasques polítiques i socials que havia

³ *Ibidem*.

realitzat fins aleshores. Així doncs, exercia una mena de doble militància, ja que aleshores inicià una nova col·laboració amb el periòdic *La Justicia Social*, l'òrgan de la FSC. Aquesta era una de les publicacions de combat més importants de l'Estat espanyol; era heterodoxa, rebel i recollia totes les crítiques revolucionàries i es feia ressò de les protestes dels militants descontents. Això darrer resultava especialment útil a Nin, el qual, des de bon començament, pretenia anar més enllà del que permetia l'ortodòxia del partit. Per tant, tampoc no aconseguí de trobar el seu lloc en el marc orgànic de la federació catalana del PSOE.

La ruptura amb l'UFNR no es produí de manera clara fins a la crisi derivada del pacte de Sant Gervasi amb els radicals de Lerroix, l'abril del 1914. Llavors Nin marxà del cos de la redacció d'*El Poble Català*, juntament amb altres redactors. De fet, és arran d'aquest esdeveniment que la seva situació professional i econòmica passà a ser dolorosament precària. Val a dir que, en aquells moments, li calia sostenir una família, ja que, en acabar els estudis de la Normal, Nin s'havia unit a una mestra tarragonina, Maria Andreu i Baget, onze anys més gran que ell, a qui probablement retrobà en el marc de l'Escola Horaciana. D'aquesta relació, no exempta de dificultats⁴ i que duraria gairebé deu anys, en van néixer dos fills: el 1915, una nena, la Maria Antònia, i el 1918, un noi, en Carles Albert; tot i amb això, la parella mai no va casar-se ni els fills dugueren el cognom del pare.

⁴ En dona testimoni la néta de l'Andreu i la Maria, Cristina Simó (filla de Carles Simó, ja que els fills de Nin reberen el cognom d'Ismael Simó, que es casà amb Maria Andreu el 1927). Vegeu PAGÈS, Pelai. "Un combatent amb vida privada". *Op. cit.*, p. 52-53. De la manca de sintonia "en les coses quotidianes" també en parla Víctor Alba. Vegeu: ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 38.

Així, Nin es va veure obligat a dedicar-se a “lecciones particulares, trabajos literarios de ocasión, traducciones, etc.”⁵ Finalment, però, la gravetat de les dificultats econòmiques el dugué a buscar una feina distinta i qualificada. El poeta Josep Carner, amic particular, li permeté entrar a la casa comercial de gomes i cautxú Tusell Hermanos, que l’envià a Egipte al principi de 1916 per organitzar-hi l’exportació de productes espanyols. Hi romangué fins al febrer de 1917. De tornada, encara per compte de la mateixa casa, efectuà un viatge comercial per la península.

No retrobà l’activitat política, i de passada la feina periodística, fins que la crisi d’agost de 1917 el dugué a refer els lligams amb el socialisme. Els preparatius de la vaga l’arreglaren a Oviedo, on es posà en contacte amb l’Agrupació Socialista. Tornà a Barcelona ben decidit a deixar de banda el comerç i llançar-se –llavors sí– de ple a la lluita política. Encetà aleshores una etapa de renovada activitat oratòria i propagandística, en què, sense deixar de ser socialista –en termes de filosofia de la vida–, Nin considerà que la CNT, més que no pas el partit socialista espanyol, era la força que podia menar el país cap a la revolució. S’afilià a un sindicat, el de Professions Liberals, del qual aviat va ésser elegit president. Aquesta doble militància durà fins al Congrés del Teatre de la Comèdia de Madrid que la Confederació celebrà el desembre del 1919, en un moment particularment àlgid de les lluites socials a Catalunya i quan les repercussions del triomf de la revolució russa del 1917 es deixaven sentir entre tot el proletariat europeu. Bolxevic no significava, en aquell moment, ser marxista o leninista (les obres de Lenin es coneixien molt poc), sinó decidit, audaç i enèrgic al servei de la revolució. Era un estat d’ànim més que no pas una ideologia.

⁵ D’acord amb la declaració del mateix Nin feta a Madrid el 18 de juny de 1937, arran de la seva detenció. En trobem una bona reproducció a *El proceso del POUM. Documentos judiciales y policiales*. Barcelona, 1989, p. 18 i seg. Informació facilitada per GABRIEL, Pere. “Andreu Nin, militant sindical”. A: *Andreu Nin i el socialisme*. *Op. cit.*, p. 27, nota 13.

Tota aquesta activitat política fou en part possible perquè Nin havia entrat a treballar a *La Publicidad*. Des del novembre de 1917 i fins al gener del 1919 s'encarregà, juntament amb Manuel Brunet, de la secció estrangera, d'especial importància en aquells anys de guerra. La lluita social barcelonina, però, acabà afectant directament el diari i Nin en fou esporgat per sindicalista. Tanmateix, sense gaires dificultats entrà a treballar, al costat de Brunet, a l'empresa Agència Fabra. Claudi Ametlla, que n'era el director a Barcelona i coneixia Nin de l'època d'*El Poble Català*, recordava que “quan va entrar a l'Agència era del tot dins l'organització [...]. Hi era tant, que, pres per les feines sindicals, alguna tarda no compareixia a la feina, i aleshores aquesta requeia damunt d'en Brunet”.⁶ S'iniciava l'etapa de l'organització del Sindicat de Professions Liberals i dels contactes estrets de Nin amb el sindicalisme de la CNT.

Com ja hem dit, la primera presència rellevant de Nin en la vida interna de la CNT es produí en el Congrés de la Comèdia. La seva participació fou força àmplia, amb assumptió de diversos temes laborals, sanitaris i d'higiene, d'ensenyament o de premsa. Certament, el congrés cenetista de Madrid s'adherí provisionalment a la Internacional Comunista que s'havia constituït a Moscou pel març del 1919; els joves sindicalistes aconseguiren la majoria enfront dels vells anarquistes que desconfiaven dels comunistes i pronosticaven que a Rússia anaven cap a una dictadura. Ara bé, en cap cas hom pot considerar, com de vegades s'ha insinuat, que la intervenció de Nin al congrés fos determinant perquè la CNT s'adherís a la Internacional Comunista.

L'actuació posterior, fins al 1921, continuà ja amb molta intensitat lligada a la CNT. Nin es veié personalment afectat per la repressió governamental que seguí l'atemptat contra Fèlix Graupera (5 de gener de 1920), president de la Federació

⁶ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 33.

Patronal, i participà en les reunions de final d'any, quan acabà el locaut que volia obligar els obrers a trencar les relacions amb la CNT; mentrestant, la repressió indiscriminada de l'anarcosindicalisme va menar-lo a la presó durant set mesos. Era un moment particularment dur per al sindicalisme de classe, fustigat pel pistolerisme dels sindicats grocs i de les organitzacions d'acció que muntava la patronal i que, entre d'altres, va causar la mort a Francesc Layret, primer, i després a Salvador Seguí, el "Noi del sucre". El novembre del mateix any, fins i tot Nin fou objecte d'un atemptat dels pistolers del Sindicat Lliure, en el qual va morir el seu company Josep Canela. Així ho va relatar a Domènec de Bellmunt:

Un dia (l'any 1920) varen llançar-me una descàrrega a dos metres, sense ferir-me, però matant un meu company que anava amb mi. Fou al Bar Ciclista de la Plaça Bonsuccés, davant de la Caserna. Un amic nostre entrà al Bar i ens digué que se'n preparava una parada de les grosses. Anaven vuit pistolers del Lliure. En efecte. Entraren al Bar. No teníem sortida per enlloc i no dúiem armes. El meu company en conegué un que era del Sometent de Gràcia. Se situaren estratègicament, demanaren unes copes de conyac, i a sang freda, es tragueren els revòlvers de la butxaca i feren foc. Al primer tret jo vaig tirar-me a terra com ferit de mort. El meu company va incorporar-se, intentant una defensa impossible i rebé ell tota la descàrrega. Tot fou cosa de minuts. El cafeter, groc com la cera, m'ajudà a portar el ferit a la cuina, on morí al cap d'uns instants. Aleshores em calia córrer a mi, abans que arribés la policia d'Arlegui [Miguel Arlegui, cap superior de la policia (setembre 1919 – octubre 1922)]. Per sort, en una casa pròxima vivia un company sindicalista que va recollir-me fins l'endemà. No podia sortir de dia, i a les nits calia recórrer a la disfressa. Cada matí, en fer-me el nus de la corbata davant del mirall, prenia comiat de mi, per un si de cas...⁷

L'ofensiva anticenetista s'endurí. Va ser llavors quan començà l'ascens organitzatiu de Nin dins la Confederació. Aquest fet s'ha de relacionar amb la

⁷ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

decapitació impulsada i practicada sistemàticament pel governador militar Martínez Anido, però també amb la voluntat d'actuació militant i política del mateix Nin, que havia deixat en part la feina i començava a actuar com a revolucionari professional. Així, a començaments de 1921, passà a ocupar el càrrec de Secretari del Comitè Nacional de la CNT i, per l'abril, el Ple Nacional de la CNT, celebrat clandestinament a Barcelona, el designà membre de la delegació cenetista que havia d'assistir a Moscou al congrés fundacional de la Internacional Sindical Roja (ISR), el juliol de 1921.

El viatge a Rússia fou força accidentat: entre mitjan maig i principi de juny de 1921, Nin i Maurín –el delegat de Catalunya– creuaren la frontera francesa sense passaport; potser sortiren de Lleida després de les festes de la Pasqua de Pentecosta. Els altres tres delegats anaven per camins diferents. Un cop a París, es relacionaren amb els medis llibertaris i conegueren el sindicalista Pierre Monatte, que els facilità el pas per la frontera francoalemanya des de Metz. A principis de juny de 1921, Nin i Maurín ja eren a Berlín. Els acolliren Fritz Katter i Rudolf Rocker, dirigents de l'organització anarcosindicalista alemanya, els quals els facilitaren un acompanyant que parlava castellà. Des de Berlín Nin feu declaracions a *Der Syndicalist* com a secretari general de la CNT: afirmava el paper dels sindicats revolucionaris i, si bé acceptava com a mal inevitable la dictadura del proletariat, havia d'exercir-se –deia– a través de les organitzacions sindicals, no dels partits polítics. D'altra banda, els mateixos Nin i Maurín facilitaven la difusió de les declaracions del Comitè Central dels Comitès Sindicalistes Revolucionaris de França. Finalment, la segona quinzena de juny, i figurant com a russos repatriats gràcies als contactes que havien mantingut amb l'ambaixada russa, anaren en tren fins a Stettin, a la desembocadura de l'Oder, i en

vaixell fins a Reval (Estònia). D'allí, en tren fins a Petrograd. Un parell de dies més tard arribaren a Moscou.

Val a dir que a Barcelona correu la veu que Nin marxava, no pas enviat per la CNT, sinó fugint de la policia, perquè abans de la seva sortida, pel març del 1921, havia estat assassinat Eduardo Dato, cap del Govern. Així ens ho confirmen les paraules de Pla: “La intervenció indirecta de Nin en aquest fet de violència és molt versemblant. En tot cas, fou, en la seva vida, un esdeveniment decisiu. La seva sortida del país amb l'arribada a Rússia consegüent es produí tot seguit després de l'atemptat de la Porta d'Alcalà. Són dos fets probablement inseparables.”⁸ Se suposava que, com que formava part del Comitè Nacional, havia estat dels qui prengueren la decisió d'escollir la víctima i donar l'ordre. En realitat, els comitès no tenien cap mena d'intervenció en els atemptats, duts a terme per grups d'acció de tres o quatre persones –a tot estirar– sense necessitat de comandament. En aquest cas concret, sembla que els responsables foren Ramon Casanellas, Pere Mateu i Lluís Nicolau. Per tant, Nin marxà a Rússia, simplement, com a representant de la CNT en la constitució de la Profintern. Això no vol pas dir que el viatge no fos molt arriscat, tal com explicava el mateix Nin:

El maig del 1921 la Confederació em delegà per assistir al Congrés dels Sindicats Roigs de Moscou. Anava amb Joaquim Maurín. Era molt difícil sortir d'Espanya escapant a la persecució de la policia i del Lliure. L'Anido [el general Severiano Martínez Anido, governador civil de Barcelona (novembre 1920 – octubre 1922)], em tenia una fòbia personal enorme. [...] Quan fou anomenat l'Anido, vaig escriure un article recordant aquella entrevista i dient: “Ja tenim el governador assassí; la Patronal pot estar satisfeta”. Des d'aleshores Martínez Anido me la tenia jurada. Comprendreu, doncs, els perills d'una fugida cap a Rússia. De moment vàrem agafar el tren de Les Planes i vàrem anar a Terrassa. Heu de reconèixer –ens diu En Nin rient– que la ruta era per despistar el més viu. A Terrassa vàrem agafar un tren cap a Lleida, de Lleida a la Seu, de la Seu a Andorra i per Soldeu, en ple desglaç, cap a França, París,

⁸ PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 59.

Berlín, Petrograd, Moscou... A mi em feia una gran il·lusió el meu viatge a la Rússia dels Soviets.⁹

Durant el Primer Congrés de la IRS, reunit del 3 al 19 de juliol a Moscou, Nin i Maurín signaren la resolució que fixava les estretes relacions –i la supeditació– de la internacional sindical respecte de la internacional comunista. Nin féu més: es posà al costat dels delegats francesos que volien convèncer Monatte, el qual des de París hi mostrava reticència. Tanmateix, la delegació també va sol·licitar la llibertat dels anarquistes russos empresonats i es va entrevistar amb els principals dirigents revolucionaris: Lenin, Trotski, Zinoviev, Kamenev, Radek i Rikov.

S'acabà el congrés. Ara venia el moment difícil: aplicar, a casa, les decisions preses a Moscou. Nin fou l'escollit per tal de quedar-se a Moscou en representació de la CNT. S'espavilava per aprendre el rus, començava a travar bones relacions personals amb dirigents sindicals tant russos com estrangers i les seves intervencions havien cridat l'atenció de Losovski, l'organitzador del congrés i secretari general de la ISR; a més, abans d'assumir el càrrec de Secretari del Comitè Nacional, s'havia separat amistosament de Maria Andreu, amb la qual es quedaren els fills.¹⁰ Així, mentre la resta de la delegació –no sense problemes– retornava a Espanya, Nin, per bé que encara no ho feia de manera oficial, ja desenvolupava funcions executives dins del nou organisme sindical: el 13 d'agost signà la resolució que intentava resoldre les reticències franceses enfront de les relacions entre les dues internacionals. Víctor Serge, que havia estat un dels introductors de la delegació espanyola a Moscou, recordava així el Nin d'aquell primers temps a l'URSS:

⁹ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

¹⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 65-66.

És jove, prim, amb una abundant cabellera ondulada, una mirada alegre darrera les ulleres, una veu ben timbrada i que revela, ja, la fermesa. Nin m'explica que no és anarquista, sinó rigorosament sindicalista. Cap utopia en el seu pensament: la seva única preocupació és conquerir i organitzar la producció. Durant el congrés, ens retrobaríem en el Kremlin, a la sala de les columnes de la casa dels sindicats. Nin, camisa blanca amb el coll descordat, el perfil acusat, la seva cordialitat... De nit tornem a trobar-nos a l'habitació de Maurín, a l'hotel Lux, per parlar d'art, de l'Exèrcit Roig, del terror roig, d'organització, per a remoure totes les qüestions. No es tracta de paraules; es tracta de vides; d'entrada, les nostres, que hem compromès.¹¹

La conversió de Nin en funcionari de la ISR, després del primer congrés de juliol de 1921, ha estat presentada de vegades com a producte de la casualitat i inevitable, atès –hom diu– que no pogué tornar a Espanya. Tanmateix, aquesta no sembla una interpretació correcta dels fets, ja que el mateix el Nin –en la declaració del 1937–¹² en donà una versió diferent: després de restar un temps a Moscou, el setembre de 1921 fou enviat per Losovski a Berlín per tal de donar suport a la feina de la recentment fundada oficina centreeuropea de la ISR. Tot just havia començat a situar-se, quan la policia alemanya el detingué sota les pressions de la policia espanyola que l'acusava de l'assassinat de Dato i en demanava l'extradició. A principis de gener de 1922, un cop denegada l'extradició, fou expulsat d'Alemanya i retornà a Moscou, d'on no es mogué en un període de dos anys. En paraules de Nin:

Acabat el Congrés vaig anar a Alemanya per treballs d'organització, com a delegat de la Internacional, per tota l'Europa Central. Però a Berlín em detingueren hores després d'haver detingut també En Nicolau per estar reclamats tots dos pel govern espanyol, el primer com a presumpte coautor de la mort d'En Dato, i a mi com a secretari que era de la Confederació quan ocorregué l'atemptat. La Premsa liberal d'Alemanya inicià una campanya fortíssima contra l'extradició. Socialistes i comunistes

¹¹ Cit. a ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 63. De fet, el mateix Víctor Alba assenyala que es tracta d'un fragment d'un article de Víctor Serge, escrit el 1937, posteriorment citat i traduït per Wilebaldo Solano.

¹² Vegeu nota 5.

alemanys feien a dotzenes de mítings diaris a favor del nostre alliberament, i aixecant l'opinió pública contra l'extradició. Vaig estar dos mesos detingut esperant la solució del conflicte diplomàtic plantejat pel govern espanyol. Per fi s'acordà denegar la nostra extradició, i a començaments de 1922, després d'uns mesos de presó ferotge vaig ésser expulsat. Torno a Rússia i entro al Comitè Executiu de Sindicats Roigs i a finals de 1922 sóc designat secretari general de la Internacional i membre del Soviet de Moscou.¹³

Fitxa policial d'Andreu Nin. La data i lloc de naixement que hi apareixen són erronis: Nin va néixer el 1892 al Vendrell. (Cedit per Ignacio Iglesias).

L'etapa russa de Nin fou cabdal, tant per a la seva formació definitiva com per a l'evolució posterior. Aprengué la llengua russa i entrà en contacte, no solament amb l'experiència revolucionària del primer país socialista del món, sinó també amb la riquesa cultural del poble rus. Fou aleshores quan inicià una inflexió ideològica cap a les posicions comunistes i s'integrà de ple a la tasca d'organització del moviment sindical internacional. En el II Congrés de la Profintern (novembre – desembre del

¹³ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

1922) fou designat membre del Comitè Executiu de la ISR i secretari general adjunt, càrrecs que ja no abandonà fins a finals del 1926.

Amb tot, Nin continuà mantenint una relació estreta amb la situació espanyola; de fet, ell era l'únic representant al Comitè Executiu de tots els països de parla castellana. Aquest paper de Nin es consolidà quan la conferència constitutiva dels Comitès Sindicalistes Revolucionaris (amb delegacions a Astúries, Biscaia, Catalunya i Llevant) acordà adherir-se a la ISR i delegà en ell la corresponent representació internacional. A més, Nin tingué un paper fonamental a l'hora d'explicar la realitat de la nova URSS i difondre articles i fullets dels dirigents comunistes, principalment a *La Batalla* i *Lucha social*.

Els dos primers anys a Rússia representaren per a Nin una etapa de profunda integració en la vida de l'élite revolucionària russa. Treballava a les oficines de l'Executiu de la Profintern i, de fet, formava part del grup burocràtic dirigent de l'organisme. L'any 1923 es convertí oficialment en comunista i, ja que vivia a l'URSS, s'afilià al partit bolxevic. En fou nomenat candidat al Soviet de Moscou, en representació dels estrangers residents a la ciutat, que tenien dret a participar-hi en el govern. Fou elegit i tingué, doncs, l'experiència de l'actuació d'un sovieta, per bé que a la mort de Lenin els soviets ja havien perdut independència i importància. A més, fou durant aquest període quan Nin conegué Olga Tarèeva Pavlova, antiga ballarina del ballet del teatre Bolshói que treballava com a oficinista a la Internacional Sindical Roja, amb qui es casà el 1922. L'any següent, Olga, que fou la seva companya fins a la mort, tingué un primer part triple, cosa que donà a Nin més popularitat a Moscou que tota la seva activitat política; malauradament, només sobrevisqueren dues de les nenes. Més endavant, el 1928, els nasqué una quarta filla.

Andreu Nin en el seu despatx de Moscou. (Imatges, 24 setembre 1930).
Biblioteca de Catalunya.

La dedicació intensa de Nin al problema del feixisme demostrà ben aviat que, en la feina a la direcció de la ISR, els interessos que el movien anaven més enllà de les qüestions merament sindicals o dels problemes burocràtics de la organització. De fet, com a responsable dels països “llatins” d’Europa, ja en la tercera reunió del Consell Central de la ISR (juny – juliol de 1923) pronuncià una conferència sobre la “lluita dels sindicats contra el feixisme” que obtingué un ampli ressò. Els seus coneixements d’Itàlia no es basaren únicament en contactes amb militants italians; a començaments de 1924, el primer viatge a l’estranger en dos anys el menà cap a Itàlia amb l’objectiu d’aclarir la situació dels sindicalistes comunistes. Un cop allí, Nin es dedicà a establir el quadre per a les activitats sindicals clandestines, car ja es veia que Mussolini, que encara mantenia una façana parlamentària i constitucional, anava cap a la dictadura i que, quan hi arribés, posaria fora de la llei el partit comunista i els sindicats dirigits per comunistes. Precisament estava reunit amb el Comitè Central del partit italià quan els arribà la nova de la mort de Lenin. Quant a aquesta mena de viatges, havia de mantenir-se el secretisme més absolut; com recordava Nin anys més tard: “L’any 1924 [...] vaig passar uns quants mesos a Itàlia en missió secreta d’organització. Era una feina compromesa i delicada. Si em pesquen, en tenia per vint anys. D’Itàlia vaig anar a

França, a Polònia, a Àustria i a Txecoslovàquia.”¹⁴ Retornà a l’URSS pel març del mateix any.

Itàlia no fou l’únic objectiu dels seus viatges en qualitat de delegat de la ISR. A les darreries de 1925, féu una nova sortida; aquest cop es traslladà primerament als Països Baixos, on a final de desembre el Secretariat Obrer Nacional (NAS), una agrupació originalment sindicalista amb una llarga tradició, ara dirigida per comunista Henk Sneevliet, decidia la seva afiliació a la ISR. Es produí amb una majoria aclaparadora perquè la minoria anarcosindicalista ja havia abandonat el NAS. Tal com indica Reiner Tosstorff,¹⁵ tant Nin com Sneevliet eren sindicalistes comunistes que de ben segur es coneixien ja a Moscou perquè el neerlandès havia treballat fins al 1924 per a la direcció del Comintern. De fet, les relacions entre tots dos no es limitaren a aquest encontre; en triar un camí polític semblant, el partit fundat posteriorment per Sneevliet – el Partit Obrer Revolucionari Socialista– va esdevenir un estret aliat del POUM.

Des dels Països Baixos, Nin marxà a començaments de 1926 a París, on mantingué converses amb els comunistes francesos, sobretot amb la direcció de la central sindicalista CGTU, afiliada a la ISR. Allí fou detingut per la policia en sortir d’una reunió. Aquest cop Nin perdé el passaport fals –que el feia suís– i, després de complir una sentència d’un mes de presó, per entrada il·legal al país, retornà a Rússia, amb un passaport al seu nom, però com a súbdit soviètic (cosa que no fou mai). Nin en feia el relat següent, sense deslligar-ne la tràgica pèrdua, a nivell familiar, amb què es trobà en arribar a Moscou:

¹⁴ *Ibidem*. Per a conèixer amb més detall la tasca que Nin (amb el sobrenom *Albert*) dugué a terme a Itàlia, entre els mesos de gener i març de 1924, vegeu també: BONAMUSA, Francesc: “Andreu Nin, secretari de la Internacional Sindical Roja, 1921-1929”. A: *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement d’una trajectòria*. Barcelona: Crítica, 2004, v. II, p. 1419-1421.

¹⁵ TOSSTORFF, Reiner. “Nin i la ISR. Un esbós”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op.cit.*, p. 58.

L'any 1925 vaig a Holanda, a un Congrés Internacional. A tot arreu, per la meua qualitat de delegat de la Internacional, hi he d'anar d'una manera clandestina. Entrava al local en el moment de parlar. Es tancaven les portes, i després d'haver parlat em fonia com una aparició. L'endemà la policia em cercava i jo havia passat la frontera. D'Holanda vaig anar a París, i allí van detenir-me. Vaig estar pres unes quantes setmanes.

Per cert [...] que la meua estada a la presó de París va lligada a un esdeveniment tràgic de la meua vida. Mentre era a la presó, va morir-se a Moscou una nena de tres anys, una de les tres nenes que va tenir la meua dona en el seu primer part. [...] La meua dona m'escrivia per mitjà del meu advocat, que les nenes estaven molt bé i que m'enviaven molts petons. La meua pobra esposa no s'atrevia a donar-me la terrible nova, i en arribar a Moscou, expulsat de França, vaig trobar-me que em mancava una filla.¹⁶

La família Nin a Barcelona, 1930. Andreu Nin, Olga Tarèeva i les filles, Ira (única supervivent de les trigèmimes) i Nora.

Finalment, no volem deixar d'esmentar el paper que jugà Nin en les reivindicacions dels sindicalistes anglesos. Durant l'any 1924 A. J. Cook, secretari de la poderosa federació britànica de miners, i Tom Mann, de l'executiu de la ISR, havien donat un fort impuls al minoritari moviment sindical de la ISR. En paral·lel, Mikhaïl

¹⁶ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

Tomski, que formava part del corrent “dretà” dins el partit bolxevic i promovia –més o menys obertament– la dissolució incondicional de la ISR, havia aconseguit realitzar una important aproximació entre els sindicats soviètics i els anglesos; de fet, amb les Trade Unions s’arribà a constituir un comitè sindical anglorus, al marge, però, de la ISR. Nin, que defensava de manera inequívoca la unitat sindical de tot el proletariat, es trobava entre els que exigien la revocació d’aquest acord; per tot plegat, durant la vaga general britànica del 1926 –que durà deu dies–, Nin viatjà a Londres per donar suport, en nom de la ISR, a la Federació minera, que refusà les bases de negociació que havien estat admeses pel consell general de les Trade Unions, i mantingué la vaga fins al novembre. Nin sempre es mostrà molt crític amb aquesta actuació i amb la negativa de Tomski de trencar l’acord quan el consell general de les Trade Unions no acceptà l’ajut econòmic dels sindicats soviètics per als miners durant l’última fase del conflicte. Fins i tot Pla va destacar que Nin “en la vaga anglesa dels miners de míster Cook féu un gran paper”.¹⁷

Arribats a aquest punt, el fet que la posició de Nin fos encara inqüestionable ho demostra l’ingrés en la comissió sindical del Comintern, i sobretot el paper en la quarta sessió del Consell Central de la ISR del 9 al 15 de març de 1926. Hi presentà un informe sobre l’activitat del comitè executiu, i es donà a conèixer públicament com el líder més important de la ISR, al costat del secretari general Lozovski. Ara bé, ja el 1926 els plantejaments de Nin havien evolucionat: si en els primers moments de la lluita per la successió de Lenin s’havia inclinat cap a la posició intermediària de Bukharin, sense prendre partit ni per Stalin (que comptava amb la burocràcia que ja havia començat a bastir dintre del partit) ni per Trotski (que tenia al seu favor la simpatia de la massa i de

¹⁷ PLA, Josep. *Notes disperses; Notes del capvesprol. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1992, vol. II, p. 470.

l'Exèrcit Roig), en aquell moment s'apropà decididament a l'oposició, és a dir, al grup de vells bolxevics que sostenien les mateixes tesis que Trotski, exposades en el document que s'anomenà "Plataforma de l'oposició", que havia de discutir el Congrés del Partit Comunista rus de 1927, però que fou guillotinat pels buròcrates stalinistes, que el coparen. Així doncs, Nin havia esdevingut un dels activistes "internacionals" més importants de l'oposició, un cop començada la lluita entre faccions dins del Partit Comunista de la Unió Soviètica, durant la segona meitat de l'any 1926. L'oposició formà una Comissió Internacional, en què Nin també intervingué, encarregada de fer conèixer als partits comunistes del món les seves posicions, però fou debades.

Així, en el decurs de l'any 1927, Nin cada cop pogué aparèixer menys en públic i ni tan sols podia publicar articles, tot i seguir sent membre de la direcció de la ISR. És fàcil d'imaginar que, durant els primers mesos de l'any, quedés captivat per la revolució xinesa: els sindicats xinesos, organitzats sota la influència del Partit Comunista, comptaven amb milions de seguidors i s'havien unit a la ISR; gràcies a Víctor Serge, comprenem millor quins podien ser els sentiments de Nin:

La révolution chinoise nous électrisait tous. J'ai l'impression qu'une véritable vague d'enthousiasme soulevait le monde soviétique – du moins les éléments pensants de ce monde. Confusément, les pays sentait qu'une Chine rouge pourrait être le salut de l'URSS. Survint le désastre de Chang-hai. Je l'attendais, je l'avais annoncé à l'avance. Je faisais partie, à Moscou, de la Commission internationale du Centre de l'opposition, avec Kharitonov, porte-parole de Zinoviev, Radek (recteur de l'Université chinoise de Moscou), Fritz Wolf (qui capitula de bonne heure et fut néanmoins fusillé en 1937), Andrès Nin, le Bulgare Lebedeff (Stépanov, opposant secret, qui nous trahit et fut plus tard en Espagne, pendant la révolution, agent du Komintern), et deux ou trois autres militants dont j'ai oublié les noms.¹⁸

¹⁸ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. Op. cit., p. 228. El "desastre de Xangai" de què parla Serge fou la massacre dels proletaris de la ciutat que s'havien alçat animats pels agents russos. A Stalin només l'amoinava que els comunistes xinesos no volguessin doblegar-se a la seva

Tot i que no sabem res del cert sobre les activitats de Nin en relació a la Xina, sí que podem deixar constància que en el seu llibre del 1933, *Las organizaciones obreras internacionales*, posava en relleu les diferències d'opinió que hi havia en el si de la ISR a l'hora de tractar la qüestió xinesa.¹⁹ Malauradament, l'arxiu de la ISR encara no ha revelat tots els secrets que amaga, però Wilebaldo Solano apuntava la possibilitat que Nin hagués estat un dels responsables de l'organització dels naixents sindicats xinesos.²⁰

Abans d'abordar la darrera etapa a l'URSS, convindria fer esment del paper d'introducció de catalans i d'espanyols desenvolupat per Nin durant aquests anys. Fou aquest un paper ben notable i que, pràcticament, ha estat convertit en un tòpic. Per començar, cal recordar el seguit de representacions espanyoles a les reunions oficials de la Comintern i la Profintern, força regulars a partir dels mesos de juny i juliol de 1921 i fins al novembre – desembre de 1926, en ocasió del VII Ple ampliament de la Internacional Comunista (IC), que marcà l'inici del gir cap a la dreta i un stalinisme nacionalista i russificador. Per posar-ne un exemple, José Bullejos, que llavors era un dels dirigents del Partit Comunista Espanyol que anava més sovint a Moscou, no deixava mai de visitar Nin els vespres, a la seva cambra de l'Hotel Lux; de fet, fins i tot la mare de Nin,

voluntat i d'aquesta manera pretenia obligar-los a fer-ho. Com que Serge va denunciar-ho, patí el primer arrest i fou acusat "d'enemic del Partit".

¹⁹ TOSSTORFF, Reiner. "Nin i la ISR. Un esbós". *Op.cit.*, p. 60.

²⁰ Així ho explica: "Després de l'emissió d'*Operació Nikolai*, Llibert Ferri va fer un segon viatge [...]. Vaig aconseguir que TV3 l'enviés a Moscou i també comptàvem amb el recolzament econòmic de la Diputació. Ferri va tornar amb molta documentació interessant, i, a més, convençut que duia microfilm el dossier amb les activitats de Nin durant els anys que va viure a l'URSS. Hi havia de tot: discursos, conferències, informes polítics, cartes... De fet, vam descobrir-hi que fins i tot havia estat el responsable de l'organització dels sindicats xinesos. Encara ara no sabem què va succeir, si va oblidar el microfilm o al final –per confusió– no l'hi van donar, però el cert és que tota aquesta informació no va arribar a Barcelona." Vegeu l'entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

Antònia Pérez, arribà a Moscou acompanyada pels membres de la delegació catalana que havia d'assistir al III Congrés de la ISR, que s'inicià el 5 de juliol de 1924.²¹

Pel que fa a l'acollida i l'orientació de periodistes o dirigents polítics no comunistes que viatjaren a Rússia durant aquells anys vint, la tasca de Nin encara ha estat més mistificada. D'una banda, podríem destacar la visita de Josep Pla i d'Eugeni Xammar, el juliol de 1925, i, de l'altra, la de Francesc Macià, del 24 d'octubre al 28 de novembre del mateix any. Pel que fa als dos primers, mentre Pla reconeixia que “ens trobarem a Moscou, una mica imantats per la carrera que hi havia fet el nostre comú amic Andreu Nin”,²² Xammar explicava així els prolegòmens del viatge:

Entre Josep Pla a París i jo a Berlín les relacions no es van interrompre. [...] No podria dir com ni de quina manera però és un fet que de les nostres cartes i converses en va sortir el projecte d'un viatge comú a Rússia amb fins professionals: Josep Pla faria una enquesta per a *La Publicitat* i jo reservaria les meves impressions per a *La Veu de Catalunya*. [...] Un viatge a Rússia no era, però una empresa fàcil de dur a terme. Les dificultats eren dobles: financeres i burocràtiques. [...] A l'andana de l'estació ens esperava Nin. En Nin, és a dir, Andreu Nin, el meu vell amic i company de redacció a “*La Publicidad*”, l'home que, instal·lat a Rússia des de feia ja uns quants anys, havia gestionat amb eficàcia i diligència la concessió dels nostres visats.²³

L'estada de Macià a Moscou tenia com a objectiu la recerca d'ajut per als projectes insurreccionals; hi anà amb el seu secretari, Josep Carner-Ribalta, i allí retrobà Bullejos. Nin els facilità una entrevista amb Zinoviev, aleshores cap de govern de l'URSS: “Un valuós element que ens ajudà en els nostres treballs preparatius per a les

²¹ Per conèixer l'experiència de la mare de Nin durant l'any que residí a l'URSS amb el seu fill, l'Olga i les nétes, vegeu: ALA VEDRA, Joan. *Op. cit.* També en parla: ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 68: “Olga tingué un part triple [...]. Nin es devia sentir prou feliç per voler compartir aquesta sensació amb algú altre. Cridà a Moscou la seva mare, que havia quedat vídua. Però la menestrala del Vendrell no s'avenia a viure en un espai reduït, a no entendre la gent, a no tenir res a fer [...]. No s'entenia amb l'Olga, que treballava, i finalment retornà a Barcelona [...]”.

²² PLA, Josep. *Notes disperses; Notes del capvesprol. Obra completa. Op. cit.*, p. 469. Per a completar la informació, vegeu també PLA, Josep. *Viatge a Rússia*. Barcelona: Destino, 1990, p. 7-18.

²³ XAMMAR, Eugeni. *Seixanta anys d'anar pel món*. Barcelona: Pòrtic, 1975, p. 288-289; de l'estada a Moscou, en parla fins a la p. 307.

entrevistes amb el Komintern fou el català Andreu Nin, aleshores, com tothom sap, alt funcionari soviètic i resident a Moscou.”²⁴ La comissió de treball a Moscou, la constituïren Bukharin (del PC rus), Humbert-Droz (executiva de la IC) i Nin (ISR), amb Macià i Bullejos (Comitè Revolucionari Espanyol). Deixant de banda la missió política, en aquests contactes Nin també va fer d’interpret; malgrat els esforços, no s’arribà a cap acord concret: “Pocs dies després del nostre retorn a París, sabérem que Zinoviev i els seus amics havien caigut en desgràcia i havien estat desposseïts de tot poder per Stalin. Potser per aquesta raó el promès representant directe de la III Internacional a París no arribà mai, ni tampoc, és clar, els diners promesos.”²⁵

Si tornem a situar-nos en els moments crítics que precediren la ruptura de Nin amb l’estructura oficial soviètica, cal parlar de l’expulsió de l’oposició del Partit Comunista a finals de 1927, que comportà la deportació a territoris remots del país de centenars dels líders més coneguts. Aquesta mesura, en un principi, no afectà Nin. Aparentment, la seva “internacionalitat” el situava fora de l’abast de l’aparell stalinista. Tot i així, durant els primers mesos de l’any 1928 es portaren a terme els preparatius per a la seva expulsió del partit; però, com a membre del comitè executiu de la ISR, no se li negà el dret a participar en el IV Congrés de la Internacional Sindical del 17 de març al 3 d’abril a Moscou i, fins i tot, pogué participar en la discussió. De fet, fou la seva única intervenció en aquest congrés –amb un polèmic discurs en què atacava els líders sindicals “dretans” de la Unió Soviètica, exigia una major influència dels obrers i reclamava una orientació cap a l’esquerra de la ISR– el que precipità els esdeveniments.

Nin perdé el seu càrrec a la ISR i, després del VI Congrés de la IC (juliol – setembre de 1928), fou definitivament expulsat del partit. La seva vida a l’URSS

²⁴ Així ho recollí CARNER-RIBALTA, Josep. *Op. cit.*, p. 80.

²⁵ *Ibidem*, p. 85.

prengué aleshores un caire ben diferent. En paraules de Víctor Serge: “Des opposants connus, au début de 1928, Alexandra Bronstein et moi demeurions seuls en liberté à Leningrad; à Moscou, Andrés Nin était libre, mais “démissionné” de son secrétariat de l’Internationale des syndicats rouges et très surveillé à l’hôtel Lux. Sa qualité d’étranger lui épargnait la prison.”²⁶ Vivia reclòs a l’Hotel Lux, per bé que el deixaven treballar perquè pogués malviure. Feia traduccions, classes. Així, dos anys i mig. La correspondència amb Maurín²⁷ dona testimoni del seu estat anímic i de l’obsessió per abandonar definitivament el país que l’anava envaint, sobretot a partir de 1929 – moment en què Trotski fou desterrat a Turquia. Demanà al vell company de la ISR, Henk Sneevliet, que li facilités asil a qualsevol país europeu. Aconseguí, finalment, i amb l’ajut del partit obrer noruec, un permís d’estada a Noruega.

Mentre Nin buscava un país que li fos més favorable, a mitjan 1930 es trobà, de sobte, dins d’un tren que anava cap a l’oest. Aquesta deportació imprevista (feia més d’un any que esperava resposta a la sol·licitud per sortir de Rússia) podria haver estat instigada pel començament del V Congrés de la ISR, el dia 15 d’agost; sembla que es volia evitar un possible contacte amb els delegats. Per bé que la intenció primera de la policia era deixar la resta de la família Nin a Moscou, finalment es preferí evitar un escàndol –amb què Olga Nin amenaçà– i, a la primeria de setembre de 1930, arribaren tots junts a la frontera amb Letònia i allí els deixaren passar a Riga. Gràcies a la destitució de Primo de Rivera al principi de 1930, la situació havia canviat radicalment per a l’expulsat: ara ja podia tornar directament a l’Estat espanyol. Després de no poques vicissituds, els Nin feren cap a Barcelona durant la segona quinzena de setembre.

²⁶ SERGE, Victor. *Mémoires d’un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 255.

²⁷ Reproduïda a *L’Avenç* 50 (juny 1982), p. 24-35; *L’Avenç* 51 (juliol 1982), p. 30-39; i *L’Avenç* 166 (gener 1993), p. 17-45.

La versió dels fets que facilità Nin mateix fou aquesta:

Des de l'any 1923 que jo em sentia sincerament trotskista. Quan l'oposició trotskista adquireix una violència extraordinària, m'hi adhereixo de ple. Nosaltres volíem i enteníem que la nostra posició podia cabre dintre el partit, però Stalin no ho permeté. L'any 1928, en ple Congrés de la Internacional, vaig explicar la meua situació, decantant-me declaradament per l'oposició trotskista en un discurs que provocà grans protestes. La conseqüència de la meua actitud fou l'exclusió del partit, la separació de tots els càrrecs, la repressió en forma d'isolament. Vaig demanar al Comitè Central que em deixessin sortir de Rússia, dient-los que estaria més bé i faria més bona feina des de les presons d'Espanya que no allí, isolat i passiu a la força. Vaig escriure una carta a Stalin censurant durament la seva actitud i dient-li que no tenia dret a condemnar un revolucionari a la inacció. L'endemà la GPU em venia a cercar i em condemnava a sortir de Rússia, sense passaport, sense diners i sense la família. Després de dos anys de negar-me la sortida de Rússia, aquella solució era un absurd. Però no hi havia lloc a discutir-la. Em permeteren anar a casa, degudament custodiat, a canviar-me de roba i a acomiadar-me dels meus. La meua dona, que és russa, en conèixer l'ordre de la GPU, es posà feta una fúria i digué al cap de la policia política que baixaria a la porta de l'hotel i que es mataria ella i les nenes. O això o deixar-les marxar amb mi.

No hi valgueren arguments. Aquella tarda, acompanyat d'agents armats de la GPU, em conduïen a la frontera. Però passà el que jo em temia. Com que no duia documents de cap mena, en arribar a la frontera letona em digueren que no es podia passar i em tornaren a Rússia. Aleshores se'ls ocorregué fer-me passar la frontera pel bosc, com un bandoler, la qual cosa vol dir morir sota les bales dels sentinelles russos o dels sentinelles letons. Però l'endemà veírem arribar un camió carregat d'agents de la GPU i vaig tenir l'agradable sorpresa de veure que en aquell camió venien la meua dona i les criatures. Es veu que el cap de la policia política s'espantà davant les amenaces de la meua dona i decidí deixar-les venir. Aleshores ens tornaren a facturar cap a la frontera letona i altra vegada fórem reexpedits en un tren de càrrega –aquesta vegada tota la família- cap a la frontera russa. Com que els agents de la GPU no trobaven solució, decidiren tancar-nos tots a la presó, en espera que vinguessin ordres. [...]

Per fi vaig poder telegrafiar a Riga, al Consolat espanyol, i el cònsol d'aquest país, que era un català molt trempat, actualment amb un càrrec a Madrid, va enviar-nos

l'autorització i vàrem poder sortir. A Riga vàrem arranjar la documentació, i, finalment, venir cap a Barcelona...²⁸

Nin arribà a Barcelona en plena descomposició de la monarquia alfonsina, i en un moment de crisi profunda dins del Partit Comunista d'Espanya (PCE). La situació sociopolítica era potencialment explosiva. Durant uns mesos col·laborà amb Joaquim Maurín i amb la Federació Comunista Catalano-Balear, que era a punt de trencar qualsevol relació orgànica amb el PCE i amb la Internacional Comunista i de constituir el Bloc Obrer i Camperol (BOC). Maurín, un vell amic de Nin amb el qual havia liderat la facció procomunista de la CNT catalana a principis dels anys vint, mostrava una aparent simpatia per les idees de l'Oposició d'Esquerra (de la qual Nin era membre destacat tant en l'àmbit internacional com a l'Estat espanyol), que permetia fer creure en l'èxit d'aquesta col·laboració. Malgrat això, Nin no aprecià l'hostilitat que sentien molts líders del Bloc envers el "trotskisme". Finalment, les pressions que rebé del mateix Trotski –contrari al projecte– i dels seus partidaris en territori espanyol el menaren a distanciar-se de Maurín i a contribuir a les tasques d'organització de l'oposició comunista (Esquerra Comunista d'Espanya, des del 1932). En el si de la petita organització trotskista, de la qual esdevingué secretari general, fundà i dirigí *El Soviet* i col·laborà a *Comunismo*, la revista teòrica que dirigia Juan Andrade a Madrid.

Val a dir que, ja des de 1928, Nin s'havia esforçat a restablir els contactes amb els mitjans de comunicació escrita a l'Estat espanyol. En especial, a partir del mes de febrer de 1928 col·laborà a *L'Opinió*. A banda, l'ostracisme polític a què

²⁸ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

progressivament fou condemnat li permeté d'iniciar un seguit de traduccions literàries d'autors russos al català; així, traduí una obra clàssica com *Crim i càstig* i, posteriorment, començà a traslladar la novel·la de Boris Pilniak *El Volga desemboca al mar Caspi*. Un cop a Barcelona, els obstacles materials l'obligaren a continuar la tasca com a traductor del rus per a les Edicions Proa, dirigides per Joan Puig i Ferrer. La qualitat d'aquestes traduccions fou reconeguda de manera unànime i donà a Nin un cert prestigi en els cercles literaris. A més, al cap de poc d'arribar veié també publicat el primer llibre en català, *Les dictadures dels nostres dies*, que havia escrit a Moscou en resposta al llibre de Cambó *Les dictadures* (tots dos publicats per Catalònia) i que fou ben acollit pel públic interessat en la literatura política.

Paral·lelament a l'èxit de les seves activitats intel·lectuals, l'evolució política de Nin no s'aturà. En certa manera, malgrat el trencacolls econòmic i les exasperacions polítiques, vivia com un intel·lectual. Potser ell mateix considerava que, per fi, tenia la mena de vida que volia, conjugant el tarannà intel·lectual i la consciència de polític. Però això només fou possible mentre va pertànyer a una organització molt petita, força aïllada políticament. La cosa canvià quan la mateixa independència de pensament que l'havia induït a trencar amb el socialisme, el sindicalisme revolucionari i el comunisme oficial, acabà portant-lo a distanciar-se de Trotski –encara que aquesta ruptura fos més tàctica que no pas ideològica. L'isolament polític d'aquests primers anys republicans, les discrepàncies polítiques i organitzatives que havia sostingut amb Trotski i amb el trotskisme internacional i la nova situació creada a Catalunya i a tot l'Estat després de la revolució d'octubre del 1934 motivaren que Nin i la majoria de l'Esquerra Comunista ingressessin en el procés d'unificació marxista iniciat a Catalunya el gener del 1935 i que, en una primera fase, culminà amb la unificació entre l'Esquerra Comunista i el

BOC de Maurín, el setembre de 1935. El resultat d'aquest primer procés fou la creació del nou Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

El Nin "poumista" representà la culminació de la seva trajectòria política. Tot i que l'organització de Nin només aplegava una minoria dels militants, ell gaudia de tal prestigi en el moviment obrer català i espanyol que dins el nou partit era el més important després de Maurín. Això quedà reflectit en el seu nomenament com a editor de la publicació teòrica del partit, *La Nueva Era*, i com a Secretari General de la federació sindical del POUM, la Federació Obrera de Unitat Sindical (FOUS), el maig de 1936. L'any anterior, a més, havia publicat *Els moviments d'emancipació nacional*, la seva contribució teòrica a la qüestió nacional, síntesi de les diferents aportacions aparegudes en el si del moviment obrer internacional. Amb l'absència de Maurín al començament de la Guerra Civil, Nin, com és ben sabut, esdevingué el líder principal del partit.

El nou partit es veié inequívocament com una part del que els seus líders consideraven la tradició comunista autèntica, per bé que els dirigents no perdien de vista les circumstàncies polítiques de l'Estat espanyol d'aquell moment: el POUM havia de ser un pas endavant cap a una unificació més forta, bàsicament amb els socialistes d'esquerra, i la creació d'un veritable partit de masses. Malgrat tot, les esperances que alimentaven el POUM l'any 1935 no s'assolirien. L'increment massiu d'afiliats de les organitzacions de treballadors en els primers mesos de la revolució de 1936, corroborà, en part, la convicció de Nin: que era possible atreure un gran nombre de treballadors a l'activitat política per primera vegada. Amb tot, no fou el POUM qui més es beneficià d'aquests canvis dramàtics, sinó els representants tradicionals de les aspiracions revolucionàries de la classe obrera espanyola –els anarcosindicalistes– i una nova

alternativa contrarevolucionària: l'estalinisme. Un moviment comunista oficial, poderós i amb prestigi internacional es mostrà més atractiu per a molts joves socialistes que l'ortodòxia marxista revolucionària del POUM. En realitat, el nou partit tingué molt poc temps per a aprofitar-se de les circumstàncies favorables que semblaven existir en el moment de la fundació. La Guerra Civil arribà massa d'hora per al POUM.

Amb l'esclat de la guerra, reaparegué el Nin revolucionari. Durant el període que seguí el 19 de juliol, Nin es dedicà plenament al treball polític. Evidentment, ja no li quedava temps per a moltes de les activitats intel·lectuals que havia exercitat fins aleshores, com, per exemple, les traduccions literàries. Aquest període fou també el d'un curt idil·li amb Mercè Rodoreda.²⁹ En qualsevol cas, se sap molt poc de la manera com, a nivell personal, Nin visqué aquestes setmanes i mesos, tan intensos per a tots els participants de la revolució. Tampoc no se sap gran cosa de les tensions a les quals es veié sotmès enfront dels problemes polítics, ni del seu precari estat de salut.

Andreu Nin vestit de milicià a l'inici de la guerra civil.

²⁹ IBARZ, Mercè. *Mercè Rodoreda*. Barcelona: Empúries, 1991, p. 44-47. També trobem referències d'aquest episodi a: CASALS i COUTURIER, Montserrat. *Mercè Rodoreda. Contra la vida, la literatura. Biografia*. Barcelona: Edicions 62, 1991, p. 74-75 i 77.

Com ja hem assenyalat, la desaparició de Maurín en la zona rebel convertí Nin en el secretari polític del POUM. En gairebé trenta anys de labor política, la majoria dels quals en càrrecs destacats, Nin havia acumulat una gran experiència de dirigent. No obstant això, i per bé que era apreciat en tot el partit i, indubtablement, era l'únic que podia assolir el nivell de Maurín pel que fa a l'experiència política i la personalitat, sens dubte li faltava l'autoritat que tenia Maurín davant la majoria dels antics bloquistes per a imposar posicions polítiques fermes. Tal com escriu Víctor Alba:

Perquè els fets no tardaran a mostrar el que potser Nin, recònditament sap ja: que no té la talla de Maurín, que no coneix el partit com Maurín, i, sobretot, que no té el caràcter de Maurín. (...) Nin, en resum, es mostra feble. És un bon dirigent, però no un cap. El càrrec li ve gran. Però no hi ha ningú altre amb la seva autoritat ni amb la seva personalitat. (...) No és poc elogi per a Nin el fet de constatar que, malgrat això, malgrat els moments molt difícils, les persecucions, les calúmnies, l'atmosfera d'aïllament del POUM, el partit no es divideix, no hi ha defeccions importants (...) Al POUM li mancà, en els moments crucials de la Guerra Civil, una direcció vigorosa, però Nin li donà, almenys, una direcció humana.³⁰

En el procés revolucionari iniciat per Catalunya a partir d'aquest moment (en el qual el POUM, juntament amb la CNT i la FAI, mantenia les posicions més radicals), Nin fou membre del Consell d'Economia de Catalunya, l'organització encarregada d'aplicar i planificar la nova economia basada en les col·lectivitzacions i el control obrer. I de setembre a desembre del 1936, fou conseller de Justícia i Dret de la Generalitat, des d'on creà els tribunals populars i concedí la majoria d'edat civil als joves a partir dels divuit anys. La seva tasca fou ingent. Mentre que en la direcció del partit tractava de ser flexible, a la Conselleria de Justícia actuà amb energia i habilitat. Rodejat d'un grup molt petit de militants, que l'ajudaven, i d'un tècnic que redactava els

³⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p.157-158.

decrets segons les orientacions que fixava Nin, aquesta conselleria, de sobte, sortí de l'endormiscament i fou una de les que més treballà durant els tres mesos que Nin l'ocupà.

Amb tot, la intransigència revolucionària sostinguda pel POUM i per Nin durant aquests mesos, i les crítiques contra les purgues que Stalin portava a terme a la Unió Soviètica, li valgueren l'oberta hostilitat del PCE i, a Catalunya, del PSUC, el partit constituït tot just iniciada la guerra com a resultat d'un segon procés d'unificació entre les forces marxistes catalanes. El PSUC havia provocat ja la crisi del Consell de la Generalitat que va marginar Nin i el POUM de les institucions republicanes de Catalunya, i des de començament del 1937 van ser freqüents a la premsa comunista les inculpacions de feixisme i quintacolumnista adreçades contra el POUM. Després dels fets de maig de 1937, el PCE i el PSUC incrementaren els atacs i el juny del 1937 aconseguiren que el govern Negrín, que acabava de substituir Largo Caballero, il·legalitzés el POUM. Nin fou detingut juntament amb la resta del Comitè Executiu del POUM i desaparegué segrestat –segons tots els indicis– per la policia política soviètica que actuava clandestinament a l'Espanya republicana. Sembla que morí assassinat prop de Madrid, després d'haver-se negat a signar una declaració inculpatòria contra els companys.

Així es produí la darrera contribució de Nin a la història del moviment obrer internacional: la seva actitud enfront dels botxins, la seva negativa a reconèixer crims que mai no havia comès, va evitar que a la Catalunya revolucionària de 1937, i potser a d'altres llocs del món, es reproduïssin els espectacles ignominiosos que els vells dirigents bolxevics protagonitzaven a Moscou. Amb la seva mort, Nin no tan sols havia

salvat moltes vides, sinó que havia salvat també la honorabilitat del moviment obrer català.

Després del 16 de juny de 1937, l'estalinisme féu realitat el que ja havia advertit Trotski en la reunió de la direcció del Comintern, el setembre de 1927, del qual ell mateix fou exclòs: “I el camarada Nin, un dels millors militants de l'avantguarda proletària internacional, un dels més importants col·laboradors de la ISR-, què fareu amb ell? Ell també s'ha solidaritzat completament amb l'oposició. Quin destí li prepareu? Quines mesures prendreu en contra seva?”³¹

Per tal de crear un clima propici per al seu assassinat, la propaganda stalinista no havia dubtat a descriure'l com un simpatitzant actiu del feixisme; mentre que, per als feixistes alemanys, Nin era, en paraules de Goebbels, la “veritable cara del bolxevisme.”³² Així que Albert Camus tenia raó quan, anys després, afirmà: “La mort d'Andreu Nin marcà un viratge en la tragèdia del segle XX, el segle de la revolució traïda.”³³

³¹ Cit. a TOSSTORFF, Reiner. “Nin i la ISR. Un esbós”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 59.

³² Cit. a TOSSTORFF, Reiner. “Nin com a líder del POUM”. *Ibidem*, p. 172.

³³ *Ibidem*.

2. L'home de lletres

2.1. Ensenyar, vocació primigènia

Tal com hem vist, Nin fou un estudiant remarcable i, per a ell, els anys de formació –de primer a Tarragona i, posteriorment, a la Normal de Barcelona– suposaren la possibilitat de satisfer unes ànsies confessades de “fugir del Vendrell, anar-me’n a córrer món, conèixer les grans amistats, ésser alguna cosa important”,¹ alhora que dotaven de contingut el que podríem anomenar una vocació primerenca de mestre.

En el seu cas, a més, l'exercici del magisteri anava estretament lligat a un interès molt pregon per la pedagogia, entesa com una forma més de militància política. Així, ensenyar a qui no sap i reflexionar sobre com fer-ho, d'acord amb uns condicionaments socials molt determinats, foren dues activitats que van jugar un paper d'especial importància en la primera etapa vital d'Andreu Nin, i podríem afirmar que l'empremta que deixaren en la seva manera de fer mai no desaparegué del tot.

Si fem una ullada als articles d'un Nin encara adolescent –quan escrigué el primer no tenia sinó 13 anys!– publicats als diaris de la vila, *La Comarca de Vendrell* i *El Baix Penedès*, de seguida veurem que les coses que el preocupen sempre giren entorn de la necessitat de “civilitzar” el poble, de fer-li arribar aquell coneixement que ha de servir-li per a prendre consciència de la seva situació lamentable i no deixar-se utilitzar més. Guiat per aquest sa propòsit, Nin no dubta a combatre aferrissadament les publicacions sagnants i sensacionalistes, les curses de braus o el flamenquisme, com a exponents d'un estat de coses que va en contra del naixement d'una cultura pròpia i netament popular:

Convertim las places de toros en col·legis, on s'ensenyi als infants a ser homes de profit. Combatem el flamenquisme i l'embrutidor teatre sicalíptic, amb la bona música

¹ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

i amb les belles obres de l'art dramàtic amb què comptem i podrem comptar, i als periòdics pornogràfics i als sagnants, oposem-hi d'altres que difonguin la bona i sana literatura, i llavors ens convertirem en un poble que anirà entre els que ocupen la davantera del món civilitzat.²

En aquest afany per fer arribar la cultura al poble, la lluita contra un cristianisme mal entès és també una constant del pensament ninenc: “I avui, en què l’odi novament s’ha apoderat dels cors, en què la rancúnia és mestra i senyora del món, rompent els sagrats vincles del amor, l’esperit de Crist, tot bondat, tot humilitat, tot pietat, tot amor, s’aixeca en beatífica visió per damunt, molt per damunt de les rancúnies, miserietes i baixes passions, com a suprem acusador dels seus falsos deixebles, dels seus detractors, dels desnaturalitzadors de la seva doctrina...”³ Perquè Nin, tot i reconèixer sentir “una fonda admiració per aquell senzill fuster de Nazaret (...); per aquell home admirable que futejà la hipòcrita i corrompuda societat del seu temps”, critica amb duresa una doctrina cristiana que predica “la submissió incondicional als poders constituïts, la humilitat, la resignació davant l’actual irritant desigualtat social.”⁴ Ell que defensa –sempre i en tot lloc– *el principi de revolta*, no pot admetre que la consciència humana estigui subjecta a una “hipotètica divinitat”, i argumenta que “Quan s’admet la lliure investigació com a principi fecundat de la ciència, ha d’ésser rebutjada la submissió del pensament i la consciència humanes al dogma.”⁵

Tot i que des de la tardor de 1910 Nin ja es troba a Barcelona, les col·laboracions a *El Baix Penedès* encara sovintegen fins a les acaballes de 1912 (centrades sobretot en els períodes de vacances, com Nadal o l’estiu). D’altra banda, és evident que la vida a la

² NIN, Andreu. “En pro de nostra cultura”. *El Baix Penedès* 20 (11 agost 1906), p. 1.

³ NIN, Andreu. “Nadalencia”. *El Baix Penedès* 195 (24 desembre 1909), p. 1-2.

⁴ NIN, Andreu. “Nadalencia”. *El Baix Penedès* 247 (24 desembre 1910), p. 1. Signat només “N.”, pel contingut li atribuïm a Nin.

⁵ NIN, Andreu. “Revolta”. *La Barricada* 1 (22 març 1912), p. 4.

capital afavoreix la descoberta de noves personalitats que desvetllen la curiositat d'aquest jove que cerca el seu camí, tot augmentant-ne les perspectives. La figura de Gabriel Alomar sembla que ocupa un lloc rellevant, si hem de jutjar per la freqüència amb què Nin cita, en els articles de l'època, les paraules d'aquest escriptor i polític mallorquí que no dubta a anomenar "mestre". En referència a la qüestió religiosa que comentàvem, per exemple, Nin escriu: "...reprodueixo aquestes paraules, admirable glossa de la nostra idealitat, escrita per la ploma prodigiosa del mestre de les joventuts en Gabriel Alomar: 'Tingueu-ho ben present: sols la revolta salva fugint d'aquell migrat quietisme, que mata la intel·ligència amb el dogma, eixala la voluntat amb la resignació...'.⁶ Per tant, podem assenyalar el modernisme literari, que preconitzava la regeneració moral i cultural de Catalunya, com una de les fonts d'inspiració ideològica del jove Nin.

Aquesta admiració pel pensament d'Alomar es manifesta també pel que fa al seu vessant universalista. Ja durant l'etapa vendrellenca, Nin havia defensat l'existència d'una llengua internacional: "...hem de fer una ferma i persistent propaganda en favor de l'útil i bell idioma esperanto, convencent els escèptics, inclinant els indiferents perquè fixin la seva atenció en la gran idea, i, als convençuts, demostrar-los la necessitat d'agrupar-nos, els esperantistes vendrellencs, formant un nucli nodrit i entusiasta de la llengua internacional auxiliar."⁷ Un cop a Barcelona, Nin subscriu sense reserves que la finalitat que ha de perseguir l'esquerra catalana és la de "viure des de Catalunya la vida

⁶ Vegeu la nota 5. La mateixa citació ja havia aparegut a NIN, Andreu. "Nadalencia". *El Baix Penedès* 247 (24 desembre 1910), p. 1.

⁷ NIN, Andreu. "Per l'Esperanto". *El Baix Penedès* 155 (13 març 1909), p. 2. De fet, durant l'època d'estudiant lliure a Tarragona, sembla que Nin va organitzar l'agrupació esperantista del Vendrell, anomenada Frateco, i fins i tot va exercir-hi com a professor de l'idioma auxiliar ideat pel Dr. Zamenhof. A més, escrigué alguns articles divulgatius a *El Baix Penedès* que signà amb el pseudònim *Babilemulo*. Vegeu: NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics. Op. cit.*, p. 57.

de totes les ciutats del món, de totes les cultures del món, allargant l'ànima més enllà de les fronteres, en una avidesa insaciable de civilització...".⁸

Cal destacar que, en tots els articles d'aquesta etapa inicial, s'hi descobreix, per damunt de tot, l'entusiasme i la força de la joventut revoltada i inconformista:

Vol dir això que ens hem de deixar portar per un pessimisme suïcida i restar impassibles davant l'apatia i la indiferència populars? Hem de proclamar el lema fatalista "Així ho hem trobat, així ho hem de deixar" i permetre, amb els braços creuats, que continuï l'actual estat de coses? Ah, no! (...) El poble viu encara en un lamentable endarreriment. A la joventut qui senti el cor obert als ideals nobles i elevats està reservada l'alta missió de regenerar-lo.⁹

Aquest Nin, ben conscient de la pròpia força, mostra una fe absoluta en el poder fàctic dels homes i dones de la seva generació, i aquesta convicció li dóna motius per a l'esperança: "Si els que han alçat la bandera són els joves, pot ja llavors assegurar-se el triomf definitiu. La joventut es lliura amb tot el cor, amb tota l'ànima, amb la força impulsiva de la seva bella inexperiència i fins, si cal, vessant la seva xardorosa sang, per assolir el fi que es proposa.(...) I la joventut, aquesta força meravellosa, constitueix un element summament útil, imprescindiblement aprofitable per a l'obra de sanejament de aquest districte."¹⁰ Aquest cant a la generositat i a l'idealisme dels joves es completa amb una dura crítica envers el jovent indiferent i passiu, perquè "el qui vulgui ser un home, ha de ser un *no conformista*."¹¹ Novament, tota una declaració de principis.

⁸ Cit. a NIN, Andreu. "Conferències". *El Baix Penedès* 246 (17 desembre 1910), p. 1. Signat només "N.", pel contingut podem atribuir-li a Nin.

⁹ NIN, Andreu. "Sobre cultura". *El Baix Penedès* 220 (18 juny 1910), p. 2. Signat només "N.", pel contingut podem atribuir-li a Nin.

¹⁰ NIN, Andreu. "Per la regeneració del districte". *El Baix Penedès* 229 (20 agost 1910), p. 2. Signat només "N.", pel contingut podem atribuir-li a Nin.

¹¹ Vegeu la nota 5.

En definitiva, les primeres intuïcions de Nin en el terreny educatiu combinen un anheli de canvi, de transformació social –que es concreta en el propòsit de “la regeneració per la cultura”–,¹² amb una fe sense fissures en la joventut com a agent actiu d’aquesta metamorfosi.

Amb tot, i malgrat la vehemència de les seves paraules, Nin mai no perd de vista la realitat que els envolta i és ben conscient de les dificultats de la tasca que tenen per davant i de la necessitat de persistir, amb fe i entusiasme, per aconseguir resultats:

Un aplec de joves entusiastes ha d'imposar-se com a missió, per portar a felicitat els seus lloables anhels, una campanya persistent, intensa, realitzada amb fe apostòlica, amb voluntat ferma i activitat incansable, menyspreant les mitges rialles burletes, exteriorització de convencionalismes i preocupacions atàviques, iniciant-la en la pròpia llar pairal i continuant-la en la taula de cafè, en les reunions i converses amicals, prestant decidit suport a totes les manifestacions culturals, en qualsevol dels seus aspectes, fent, en fi, que respiri un fort ambient de cultura i de renovellament artístic.¹³

Ara bé, a mesura que la seva formació esdevé més sòlida, el discurs de Nin es fa més raonat, els arguments tenen més consistència. Les preocupacions que es reflecteixen en els articles i les conferències que corresponen a l'època dels seus estudis a la Normal de Barcelona i dels primers anys d'exercici professional són les mateixes (de fet, no l'abandonaran al llarg de la seva existència), però els plantejaments són més madurs des d'un punt de vista pedagògic.

Nin afirmava amb rotunditat que “en l'escola hem de tenir, doncs, posats tots els nostres anhels, totes les dolces i belles esperances d'un esplèndid esdevenidor de la pàtria.”¹⁴ Però era evident que calia reformar-la, aquella escola, perquè pogués donar bons fruits. D'acord amb el pensament ninenc, l'error fonamental de la pedagogia tradicional

¹² NIN, Andreu. “El problema de la cultura”. *La Barricada* 1 (22 març 1912), p. 2.

¹³ Vegeu la nota 9.

¹⁴ Vegeu la nota 12.

residia en el fet de considerar l'alumne com un ésser passiu, sense cap mena d'intervenció en l'obra de la pròpia cultura. Aquesta manera de procedir, juntament amb la transmissió d'una "moral encarcarada i fictícia, filla del concepte de la divinitat, anul·ladora de la personalitat humana",¹⁵ feia possible una escola sectària en què principis polítics, socials i religiosos s'erigien en dogmes i on el desenvolupament progressiu de l'alumne es veia tristament coaccionat.

El Nin mestre i pedagog tenia molt clar que el noi no havia de ser considerat com un "animal indomable", sinó com un home en germen, perquè la finalitat de la ciència pedagògica "consisteix a fer homes, per la qual cosa, més que ensenyar, capacita per a pensar, més que instruir, educa."¹⁶ Per a aconseguir-ho, els seus grans cavalls de batalla foren la neutralitat de l'ensenyament i la qüestió de la llengua, sempre en el marc d'una pedagogia moderna i eminentment activa.

L'ànima de l'escola neutra havia de ser "aquesta moral universal, que té el mateix concepte del bé i de la bondat, que és humà i que és etern." Perquè la bondat, l'honradesa o la integritat moral "no són patrimoni de cap escola política, social o religiosa determinada, sinó que són humanes".¹⁷ Per tant, Nin estava convençut que calia fer desaparèixer qualsevol rastre de dogmatisme, perquè només així seria possible que l'alumne, abandonant el paper de simple receptor de coneixements, pogués col·laborar amb el mestre en la pròpia formació moral i intel·lectual sense limitacions de cap mena. Perquè el mètode actiu, a banda de desterrar "el memorisme, el verbalisme i el tradicional 'magister dixit'",¹⁸ desvetllaria en l'alumnat l'afany de saber i investigar. En definitiva,

¹⁵ "Les modernes orientacions de la pedagogia. Extracte d'una conferència a la CGT, 11 juliol 1912". *El Poble Català* 2.684 (13 juliol 1912), p. 2.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ "Per la neutralitat de l'escola. Extracte d'un míting a l'Ateneu Gracienc, 18 març 1913". *El Poble Català* 2.930 (20 març 1913), p. 1-2.

Nin advocava a favor d'una neutralitat de signe positiu, és a dir, “parlar de tot al noi, no amagar-li res, però sense que el sectarisme del mestre el mení per cap camí determinat”, ja que l'objectiu final havia de ser “que el noi es convenci que no hi ha res sant ni infal·lible, que la intel·ligència humana pot arribar a indagar, a descobrir i a conquerir-ho tot.”¹⁹

Pel que fa a la qüestió de la llengua, Nin fou un partidari fervent de l'ensenyament en la llengua materna de l'alumne. L'argumentació era força lògica i entenedora: el noi rep els primers elements constitutius de la llengua en l'àmbit de la família i els companys; si a l'escola li toca continuar la tasca de la família, li caldrà corregir els defectes d'una llengua mal adquirida: els pares poden ser incultes i l'ús que se'n fa amb els companys l'allunya força d'una parla normativa; per tant, el mestre haurà de polir i perfeccionar aquesta llengua materna –el català–, perquè només així l'alumne adquirirà una base sòlida per a encarar-se a l'aprenentatge d'altres llengües. Així: “Si la pedagogia ens prescriu que hem de procedir sempre, en l'ensenyança, del fàcil al difícil, seguint un ordre progressiu, haurem d'ensenyar el castellà a partir de la base de la llengua catalana, atès que són els primers elements amb què compta el deixeble.”²⁰ Per consegüent, a l'hora de treballar perquè l'alumne assolís el domini d'aquesta peça clau en qualsevol procés d'aprenentatge (Nin defensava amb fermesa que la llengua, en tant que instrument “que expressa la infinita gamma de matisos del nostre pensament”, havia de ser “la base incommovible de l'ensenyança”),²¹ considerava necessari que els mestres que exercien la seva tasca a Catalunya coneguessin bé el català. Només així podia donar-se una comunicació real amb la mainada que fes possible una sensible millora dels resultats.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ “La llengua en l'escola. Extracte d'una conferència a l'Escola Normal de Barcelona”. *El Baix Penedès* 253 (4 febrer 1911), p. 1-2.

²¹ *Ibidem*.

Treballant d'aquesta manera, Nin creia que finalment s'aconseguiria que els alumnes aprenguessin correctament tant el català com el castellà, cosa que fins aleshores no succeïa. A més, Nin també feia èmfasi en què la llengua tenia “una significació espiritual”: a més d'un mitjà d'expressió, la llengua era per a ell “l'ànima dels pobles, és la seva medul·la vital, és condició essencial per a la seva existència”,²² i creia fermament que “si així procedíssim, veurem com desapareix la vergonya actual de catalans que no saben escriure en la seva llengua, ni poden fruit les bel·leses de la nostra producció literària per no saber llegir el català.”²³

Deixant de banda aquestes conferències i articles primerencs, el pensament pedagògic ninenc tornà a manifestar-se, després d'un lapse d'uns dos anys, a *Quaderns d'Estudi*, revista mensual editada pel Consell d'Investigació Pedagògica de Barcelona. De fet, aquesta col·laboració suposava per a Nin una mena de retorn al món del magisteri que havia abandonat pel periodisme i l'actuació més directament política. Aquesta reaproximació a la temàtica pedagògica fou provocada per la precarietat professional i econòmica que comportà el fet de deixar la redacció d'*El Poble Català*. Val a dir que va tractar-se d'una col·laboració molt puntual –des de l'octubre de 1915 fins al gener de 1916–, ja que els problemes financers aviat es feren insostenibles. Fou aleshores quan Nin, per mitjà de Josep Carner, entrà a la casa comercial de gomes i cautxú Tusell Hnos., de manera que fins i tot l'activitat política quedava temporalment abandonada.

A *Quaderns d'Estudi* Nin coincidí, entre d'altres, amb Josep Carner, Eugeni d'Ors, Alexandre Galí o Carles Riba. Se li encomanaren dues seccions molt afins, «Llibres» i «Revista de Revistes», i la seva tasca anava des d'aconsellar un mestre a

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

propòsit de les obres que calia llegir per a “emprendre l’estudi de la ciència psicològica experimental”²⁴ fins a la ressenya i crítica de llibres. Així doncs, a les pàgines d’aquesta publicació, i emmarcades pels resums d’idees d’altri, reaparegueren un seguit de conviccions que podem considerar característiques del pensament pedagògic de Nin. Per exemple, hi trobem una dura crítica al funcionament de l’ensenyament universitari:

El bon alumne ha de suportar el mal catedràtic; el bon catedràtic, per contra, pot corregir o expel·lir el mal alumne. Veiem cada dia que a l’entorn de certs catedràtics –els catedràtics que saben i que ensenyen– tot seguit hi floreix una escola selecta de gent que treballa i s’aprofita, mentre que al vol de certs altres catedràtics –els catedràtics d’*aula i olla*– només hi ha, i amb gran alegria seva, que la pau de l’estepa.

El pecat fonamental de l’ensenyança pública espanyola està en què la Universitat no és una *universitat*, un conjunt harmònic, sinó que és una *diversitat*, una desbaratada juxtaposició de catedràtics savis amb catedràtics ignorants, d’apòstols de la ciència amb percaçadors de la nòmina.²⁵

Per a Nin era imprescindible, en la mateixa línia del que ja havia apuntat per a la instrucció primària o secundària, aconseguir una conjunció efectiva entre els ensenyants i els alumnes:

...com matèria prima es requereix del catedràtic el saber, i de l’alumne la preparació; però aquestes qualitats romandrien estèrils si no es relacionessin mitjançant el bon mètode de l’un i l’aplicació de l’altre. Quan això succeeixi, quan la Universitat deixi d’ésser una oficina de l’Estat, quan s’hi vagi per la ciència i no pas per l’assignatura, llavors el catedràtic esdevindrà mestre i l’alumne esdevindrà deixeble, que és allò que tota ensenyança conscient de la seva responsabilitat, procura.²⁶

²⁴ Resposta a la pregunta d’un mestre: "Desitjo emprendre l'estudi de la ciència psicològica experimental. Quina orientació m'aconsella de seguir?". *Quaderns d'Estudi* 2 (novembre 1915), p. 64.

²⁵ Dins la secció «Llibres», crítica de: “*Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1915 a 1916 ante el claustro de la Universidad de Barcelona*, por el Dr. D. Jesús Goizueta i Díaz. (Barcelona, 1915)”. *Quaderns d'Estudi* 2 (novembre 1915), p. 67.

²⁶ *Ibidem*, p. 68.

D'altra banda, aquestes dues seccions, per mitjà dels llibres que s'hi comenten, aporten una bona quantitat d'informació pel que fa als corrents d'investigació pedagògica vigents i a les preocupacions educatives del moment. Quant a la investigació, es fa referència a les recerques sobre les societats infantils, a l'estudi de la memòria o al paper que juga la psicologia pedagògica a l'hora de determinar, per exemple, l'estat de normalitat de les aptituds de l'infant abans d'ingressar a l'escola, el diagnòstic de processos de consciència o el curs general de l'evolució mental. Malgrat això, Nin no dubtà a prevenir el lector enfront de la "superstició de la psicologia": "L'educació suposa un ideal i aquest no es fonamenta en la psicologia; allò que aquesta forneix és el camí per arribar-hi."²⁷ Entre les preocupacions que s'hi manifesten, destaca potser la necessitat d'una major participació dels pares en l'educació d'infants i joves, d'una revisió del sistema d'avaluació (que hauria de tendir vers l'apreciació "objectiva" dels treballs dels escolars)²⁸ i d'un estudi més basat en l'observació de la natura (completat amb l'experimentació) que no pas en la memorització d'un llibre de text, per acabar advocant, un cop més, per "la introducció de la llengua materna en l'ensenyament de l'Escola" amb finalitat educativa.²⁹

Ja gairebé a punt de completar aquesta breu panoràmica de la figura d'Andreu Nin mestre i pedagog, abordem ara la tasca que realitzà com a ensenyant *strictu sensu*.

²⁷ Dins la secció «Revista de Revistes», ressenya de l'article: "La psicologia experimental i el mestre, pel Prof. Juan Vicente Viqueira. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. (Juliol 1915)." *Quaderns d'Estudi* 4 (gener 1916), p. 96.

²⁸ Dins la secció «Revista de Revistes», ressenya de l'article: "L'apreciació 'objectiva' de la valor per mitjà de les escales de Thorndike, per Pierre Bovet i S. Chryssochoos. *Archives de Psychologie* (Desembre 1914)". *Quaderns d'Estudi* 4 (gener 1916), p. 93-94.

²⁹ Dins la secció «Revista de Revistes», ressenya de l'article: "L'element espanyol en Lluís Vives, per Foster Watson, extractat dels *Arxius de l'Institut de Ciències*, any II. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (Setembre 1915)". *Quaderns d'Estudi* 4 (gener 1916), p. 97.

D'entrada, val la pena recordar que l'exercici del magisteri, a excepció de la primera etapa de la seva vida, sempre coincideix amb moments de greus dificultats econòmiques, provocats pels avatars de l'evolució política. Així, Nin es va veure obligat a fer classes particulars després d'abandonar la redacció d'*El Poble Català* (paral·lelament a la col·laboració a *Quaderns d'Estudi* hagué de dedicar-se "a lecciones particulares, trabajos literarios de ocasión, traducciones, etc."),³⁰ situació que probablement es repetí durant els anys d'ostracisme polític a l'URSS; el mateix Nin explica: "Yo trabajo com un condenado",³¹ mentre Serge remarca: "nuestra actividad intelectual es pródiga, nuestra actividad política nula",³² i Víctor Alba afirma que "feia traduccions, donava classes"³³ per sobreviure.

Un cop de retorn a Barcelona, el 1930, novament sorgiren els problemes monetaris i, per bé que en els primers temps bàsicament es guanyà la vida traduint, voldríem subratllar que les joves generacions de militants obreristes que escoltaven les seves conferències als ateneus, o fins i tot a la universitat, recorden que "ràpidament es copsaven les seves qualitats pedagògiques. De talla mitjana i de constitució robusta, amb ulleres cerclades de negre i un vestit nou marró clar, en parlar tenies la sensació que estaves davant d'un gran professor, d'un pedagog excel·lent que dominava el tema de què

³⁰ D'acord amb la declaració del mateix Nin feta a Madrid el 18 de juny de 1937, arran de la seva detenció. En trobem una bona reproducció a *El proceso del POUM. Documentos judiciales y policiales*. Barcelona, 1989, p. 18 i seg. Informació facilitada per GABRIEL, Pere. "Andreu Nin, militant sindical". A: *Andreu Nin i el socialisme*. *Op. cit.*, p. 27, nota 13.

³¹ Carta d'Andreu Nin a Joaquim Maurín del 19 de maig de 1929. PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 33.

³² Citat i traduït per PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. *Op. cit.*, p.128-129; a partir del llibre de SERGE, Victor. *Memories of a revolutionary, 1901-1941*. Londres: Oxford University Press, 1963, p. 244-245.

³³ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.* p.91. En l'entrevista concedida a Melcior Font pocs dies després d'arribar a Barcelona procedent de Moscou, Nin explicava com en el viatge de retorn a Catalunya va haver d'estar-se un temps a Riga i, un cop allí, acabà exercint de professor de català. Una curiosa anècdota que ens mostra, un vegada més, la faceta docent de Nin. (FONT, Melcior. "Déu anys a Rússia. Andreu Nin, el braç dret de Trotsky, torna a Barcelona". *Imatges* 16 (24 setembre 1930), p. 2.

parlava, impressió que es confirmaria constantment.”³⁴ Disposem de testimonis directes d'aquestes activitats formatives que reafirmen el fet que, de manera directa o indirecta, Nin sempre deixava traspuar el mestre que duia dins:

[...] Abans dels fets del 6 d'octubre de 1934. Segurament devia ser l'any 1933, quan la gent del BOC vam aconseguir la majoria a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, una vella institució obrera. Els professors que havien deixat l'Escola del Treball, durant la dictadura de Primo de Rivera, van fundar l'Ateneu Politecnicum, que ja té un nom una mica pedant, d'aquella època, dels anys vint; en canvi, l'Ateneu Enciclopèdic Popular és de començaments de segle, de l'Escola Moderna, d'aquella mentalitat... Recordo cursos d'economia política de Nin a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, d'haver-hi assistit. Tot i controlar-ho nosaltres –la gent del BOC–, invitàvem Nin com a ponent. Com que ells ja havien trencat amb Trotski, hi havia bona relació.³⁵

En efecto, después de su regreso de la URSS, Nin dio varios cursos culturales, en particular en el Ateneo Enciclopédico Popular y en el Ateneo Polytecnicum, ambos en Barcelona. En 1933 desarrolló en el primero un cursillo de Economía política y en el segundo otro de Sociología. Asimismo dio numerosas conferencias en distintos lugares, entre otros en el Ateneo de Madrid.³⁶

Nin feia molts cursos al Politècnic i a l'Ateneu Enciclopèdic, a banda de les traduccions i la “cosa política”. Aquests cursos, els hi devien pagar, per a ell suposava una ajuda. Recordo haver-lo anat a sentir en un curs d'economia al Politècnic. [...] Sempre es va preocupar molt per l'educació dels joves. Era mestre i tenia qualitats pedagògiques. Fins i tot era millor conferenciant que orador, en el sentit de fer mítings. Era més d'explicar les coses i fer-se entendre.³⁷

El mateix Iglesias ens relata una anècdota personal que posa en evidència tant el tarannà educador de Nin com la seva voluntat incansable a l'hora de difondre el català:

³⁴ ROSA, Carmel. *Op. cit.*, p. 58-59.

³⁵ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

³⁶ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. Annex 2.4.

³⁷ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

[...] A los pocos días de llegar yo por primera vez a Barcelona, Nin me dijo: "Te hablaré en catalán para que así aprendas pronto nuestra lengua; cuando no comprendas lo que te diga, me lo dices." Y a las pocas semanas, para facilitar ese aprendizaje, me dio a leer libros en catalán. Recuerdo que el primero que me facilitó fue *La primera noia*, del ruso Bogdanov, que él había traducido. Luego siguió una novela de Puig i Ferrater y otras más. Nin hacía pedagogía conmigo. Gracias a su método, pronto pude leer bastante correctamente el catalán.³⁸

Un cop constatat aquest mestratge impenitent de Nin, voldríem repassar breument quines foren les activitats docents que dugué a terme just en acabar els estudis a la Normal de Barcelona i quin fou l'esperit que les guiava. El jove Nin mirà d'exercir la professió per a la qual s'havia preparat en un centre que fos coherent tant amb les seves idees pedagògiques com amb les seves incipients preocupacions político-socials. D'una banda, ens ho explica Víctor Alba:

De moment, Andreu, acabada la carrera, es posà a treballar de mestre. ¿En una escola nacional? No, perquè l'ambient hi era resclosit i l'ensenyança estèril; hi hauria perdut l'entusiasme. ¿En una escola, de les que començaven a florir, laica però catòlica, per als fills dels burgesos, com el Mont d'Or? Tampoc, perquè hauria xocat aviat amb els prejudicis socials dels pares dels alumnes. Quedaven les escoles dels sindicats. Pau Vila, un jove tipògraf anarquista (avui un geògraf eminent), havia fundat l'Escola Horaciana, sostinguda per sindicats i grups anarquistes. Nin hi trobà feina. Treballà també, els vespres, a l'Ateneu Obrer de la Barceloneta, probablement de franc, com era costum en els ateneus.³⁹

De l'altra, un antic alumne de l'Escola Horaciana, el periodista Carles Farsac:

Quan, després d'un estrany rebombori, l'Escola Horaciana –laica i neutra– fou foragitada de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, s'instal·là en un principal del carrer

³⁸ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

³⁹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 38-39.

Hospital. Es renovà el material de les aules i s'habilità el jardí –feréstec i deixat– per camp d'esbarjos, gimnàstica i horticultura. Alguns elements de l'antic professorat continuaven llurs tasques en la nova escola, però mancava un Director; un home de tremp, d'esperit modernitzador que ens evités trobar a faltar massa el mestre Pau Vila.

Aquest arribà un matí. Era una minyó de vint anys, ros, rialler, optimista i amant de la mainada. De seguida fou per a nosaltres, a més del mestre, el conseller i l'amic. Aquell minyó era Andreu Nin [...].⁴⁰

Així doncs, Nin exercí com a mestre d'escola laica des del 1911 fins al 1914. Durant aquests tres anys, que coincideixen amb les manifestacions de la seva preocupació pedagògica a través de les col·laboracions periodístiques esmentades, Nin intentà d'aconseguir la concreció pràctica de les seves teories. La seva tasca en la direcció de l'Escola Horaciana i de l'Ateneu Obrer de la Barceloneta, així com les classes a l'Ateneu Enciclopèdic Popular⁴¹ –en formava part com a vocal de la junta d'una nova Secció d'Estudis Socials creada el gener de 1911– anaven en la línia de la defensa d'una escola moderna, neutra i catalana. A més, aquestes feines li serviren per a aprofundir en el coneixement dels obrers, un coneixement que resultà vital per a la posterior acció política.

Gràcies a Farsac, podem confrontar la pedagogia propugnada per Nin amb el punt de vista de l'alumne:

Nin era un purista. Parlava un català de diccionari, estrany, per a nosaltres. Era amatent a corregir-nos els castellanismes, tan en ús aleshores, i no parà fins que la llengua catalana fou incorporada a les nostres tasques de col·legial. De vegades ens esmenava alguna paraula i la comentava:

⁴⁰ FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya”. *Op. cit.*

⁴¹ D'acord amb les seves declaracions recollides en l'article de BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

- Brollador –ens deia–, recordeu-ho bé; brollador. L'aigua, ací, no surt, brolla, eh? Brollador, recordeu-ho.

A nosaltres ens feia una certa gràcia i, quan no ens sentia, l'escarníem.

No tolerava que juguéssim a guerres, ni a "lladres i serenos", ni permetia que tinguéssim cap mena de juguina que volgués representar una arma. Aquestes i els *cromos* de la xocolata eren objecte d'una persecució contínua i no ens en deixava surar cap. En aquest aspecte, el seu sistema pedagògic tenia tot l'aire d'un apostolat.⁴²

Per tant, constatem la coherència del jove mestre que, amb "voluntat ferma i activitat incansable, menyspreant les mitges rialles burletes", duia endavant "una campanya persistent, intensa, realitzada amb fe apostòlica",⁴³ en definitiva, mentre combatia els castellanismes, la violència i les distraccions a l'escola, Nin no feia sinó predicar amb l'exemple.

No obstant això, Nin a l'últim es va adonar de l'utopisme d'unes conviccions que, per bé que podien qualificar-se de justes, no s'adequaven a la realitat a causa, sobretot, de la falta de mitjans per a aplicar-les:

En mítings i conferències hem cantat totes les excel·lències de l'escola, però del verbalisme no hem passat a l'"obra"; i és amb veritable dolor que hem de confessar que Barcelona no compta amb les glorioses institucions d'ensenyament que són fruit de la moderna y avançada ciència pedagògica i constitueixen l'orgull dels pobles civilitzats. És cert que s'ofereixen innombrables dificultats als generosos innovadors que intenten portar a terme aquesta obra. En primer lloc, la manca de professors sòlidament preparats i amb el necessari amor i entusiasme per l'ensenyament i, sobretot, la manca d'un ambient incessantment favorable a l'escola i l'egoisme, que es tradueix en una manca desesperant de mitjans econòmics.⁴⁴

⁴² FARSAC i MEIFREN, Carles. "Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya". *Op. cit.*

⁴³ Citacions del mateix Nin de l'article "Sobre cultura"; vegeu les notes 9 i 13.

⁴⁴ NIN, Andreu. "De pedagogia. El 'nou col·legi Mont d'Or". *El Poble Català* 2.755 (22 setembre 1912), p. 5.

De fet, Nin va més enllà en afirmar que “aquesta trista experiència ha vingut a demostrar que, avui per avui, sols és possible l’existència d’una escola sostinguda per les classes adinerades.”⁴⁵ I és que aquests anhels de canvi i de renovació de l’ensenyament, com a base per a una sensibilització de les masses, no eren pas patrimoni exclusiu d’una avantguarda més o menys obrerista. La burgesia il·lustrada sentia la mateixa necessitat, i així s’explica la important tasca duta a terme per Prat de la Riba tant des de la Diputació de Barcelona com des de la Mancomunitat. A més, la creació del Consell de Pedagogia, el 1913, suposà l’adopció i l’assimilació de la nova pedagogia moderna a Catalunya. Malgrat això, és evident que els interessos que perseguien no eren pas els mateixos, ja que la pedagogia obrerista veia en la culturització del poble la possibilitat de crear un instrument de lluita revolucionària contra la burgesia i l’estat monàrquic. És sota aquest prisma que cal llegir les crítiques i les lloances de Nin a propòsit de l’escola "Mont d’Or”:

És clar que nosaltres no podem ésser partidaris de l’escola aristocràtica; és clar que nosaltres no podem mostrar la nostra conformitat absoluta amb l’escola que tendeix a enfondir encara més les diferències existents entre els homes, perpetuant així la seva odiosa separació en castes; és clar que l’ideal de la Democràcia ha d’ésser l’escola democràtica (...) El "Mont d’Or", deia, és una escola aristocràtica; però és avui l’única institució pedagògica de Barcelona, dirigida i organitzada en harmonia amb les orientacions modernismes de l’ensenyança, per la qual cosa, malgrat els defectes que hem fet observar, enorgulleix i honra la nostra ciutat.⁴⁶

És per tot això que, malgrat reconèixer els nombrosos mèrits d’aquest centre educatiu, no pot evitar de concloure dient que “la nostra *soi-disant* aristocràcia, que tant

⁴⁵ *Ibíd.*

⁴⁶ *Ibíd.*

li plau parlar en castellà i li va tan bé un 'director espiritual' que valori les seves hipòcrites creences religioses, no enviaria els seus fills a una escola catalana i neutra. I s'ha de transigir...”⁴⁷

Aquest desencís que sentim surar en les seves paraules el duqué progressivament a l'abandó de l'exercici actiu del magisteri, per bé que mai no deixà de creure que l'educació jugava un paper capital a l'hora d'encarar una tasca política regeneradora:

"Hi ha un art o una ciència que ensenya a realitzar l'ideal –diu el cultíssim Lluís de Zulueta–. Heus aquí un ideal humà; heus aquí també una realitat donada: aquests homes, aquell poble... Com enlairarem aquesta realitat fins arribar a aquell ideal? Aquest problema de procediment, de mètode, és el que intenta resoldre, individualment, la 'pedagogia', i, col·lectivament, la 'política'." D'aquestes paraules que deixen veure diàfan el concepte, se'n treu la conclusió que "pedagogia" i "política" no són pas certament dos termes antagònics, sinó que mútuament es complementen.⁴⁸

En definitiva, i a manera de conclusió, podem afirmar que l'afany “educador” de Nin fou infrangible,⁴⁹ perquè cregué fermament que calia que l'exercici de la política tingués “com a missió suprema la d'educar la col·lectivitat, la de forjar la consciència ciutadana o, amb més justesa, la de 'crear' el poble.”⁵⁰ En paraules de Pagès: “La professió de magisteri, que va exercir durant els primers anys de la seva vida política li va servir

⁴⁷ *Ibíd.*

⁴⁸ NIN, Andreu. “La dignificació de la política”. *El Poble Català* 2.735 (2 setembre 1912), p. 1.

⁴⁹ També Francesc Bonamusa aporta dades que demostren que l'Andreu Nin educador continuava en actiu després del retorn de l'URSS: “Durante los primeros meses de 1934 Nin alternó su actividad en la Alianza Obrera con los cursos que desarrollaba en el Ateneo Enciclopédico Popular y en el Ateneo 'Sempre Avant', además de otro, sobre sociología, que desarrollaba desde octubre del año anterior en el Ateneo Polytechnicum de Barcelona, y que en realidad se trataba de un amplio curso de historia.” BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Barcelona: Anagrama, 1977, p. 220.

⁵⁰ *Ibíd.*

com a justificació d'un dels seus objectius polítics fonamentals: la lluita per l'emancipació integral de l'home era, en bona mesura, un combat per la cultura.”⁵¹

Ignacio Iglesias, que en el seu tracte amb Nin va poder comprovar en primera persona "las dotes pedagógicas que le eran propias",⁵² és de la mateixa opinió:

Se me antoja que Nin no perdió nunca su primeriza vocación de educador. Tanto en sus conferencias como en sus escritos existía en todo momento un afán de exponer con claridad y de convencer a sus auditores y lectores. No cabe duda de que él veía en la cultura un medio para que la clase trabajadora alcanzase la conciencia necesaria a su emancipación.⁵³

⁵¹ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin: cent anys després”. *L'Avenç* 166 (gener 1993), p. 18.

⁵² Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

⁵³ *Ibíd.*, p. 3.

2.2. Entre la informació i l'articulisme de combat

Els inicis de l'activitat periodística d'Andreu Nin foren força primerencs: tal com hem vist quan parlàvem de la seva faceta com a pedagog i docent, el primer article signat per Nin aparegué a *La Comarca de Vendrell* l'any 1905, quan només tenia tretze anys. En un principi de ben segur que no ho considerà com una possible feina, sinó més aviat com un mitjà que se li ofería per a comunicar les inquietuds juvenívoles. Els primers textos – probablement treballs escolars– es publicaren en aquest setmanari conservador gràcies a la intervenció del seu mestre al Vendrell, Joan Antich,¹ que n'era un col·laborador habitual.

Nin mateix tingué paraules de reconeixement per a aquest mestre, que sempre cregué en les seves possibilitats, alhora que retratava el noiet lletraferit que fou un cop:

Me'n recordo amb una sincera gratitud [...]. Era un gran pedagog i un home intel·ligent i bo. A mi m'estimava molt. L'any 1920, quan jo era a la presó, vaig rebre un obsequi seu que va eternir-me. No m'ha oblidat mai, i avui, retirat de la carrera a causa dels anys, encara em dóna proves del seu afecte.

[...]

M'agradava molt llegir. Sense preferències especials que assenyalessin una orientació. Però potser estudiava més a gust que altres coses, la Gramàtica i la Història.

[...]

Tenia una gran passió per Nietzsche. El devorava, sense arribar a pair-lo. Literàriament, una de les coses que va produir-me més impressió fou la lectura de Shakespeare en català, en unes edicions titulades "Biblioteca popular dels grans mestres". Tenia molta afició a llegir i a escriure en català, de tal forma que quan tenia dotze anys vaig venir a Barcelona per prendre part en un concurs de lectura i escriptura organitzat per la Protectora de L'Ensenyança Catalana. Vaig guanyar el segon premi.²

¹ Joan Antich fou mestre d'Andreu Nin des dels 12 fins als 16 anys. Vegeu: NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics. Op. cit.*, p. 211.

² BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

Si tenim això en compte, potser ja no sorprèn tant el fet que els de Nin siguin dels pocs articles en català que aparegueren a *La Comarca de Vendrell*; amb tot, no deixa de cridar l'atenció que un noi de quinze anys acabats de fer s'ocupi en solitari de la campanya informativa duta a terme pel setmanari a favor de la creació de Solidaritat Catalana, primer moviment unitari catalanista que sorgí el 1906. Ernest Benito creu que de tot plegat pot "deduir-se, malgrat la seva minvada edat, que havia de tenir un cert prestigi entre els seus convilatans."³ De fet, Nin així ho confirmava en explicar que

[...] un dia el meu pare hagué de rendir-se als consells del mestre, de l'apotecari, dels Casals [la família de Pau Casals] i de tots els "notables" del poble i va decidir de "fer estudiar el noi". He anomenat l'apotecari perquè era un home que m'admetia a la seva biblioteca i parlava amb mi com si jo fos un home fet. S'havia retirat de la carrera i es passava la vida comprant llibres, llegint i comentant. Els diumenges tenien lloc a casa seva unes reunions d'intel·lectuals de la vila a les quals jo assistia en qualitat d'oient, i tot plegat feia que la meva infantesa s'anés escolant entre persones grans.⁴

A mesura que es formava com a mestre a Tarragona, fou a *El Baix Penedès*, l'altre setmanari del Vendrell (òrgan del federalisme i l'autonomisme catalanista de la vila), on anaren veient la llum els articles de Nin. De fet, ja el 1906, any de l'aparició d'aquest setmanari de tendència més progressista, hi publicà un primer article, "En pro de la nostra cultura", que ideològicament s'allunyava de la línia de *La Comarca de Vendrell*. Quan marxà a Barcelona, la col·laboració continuà –per bé que sobretot se centrava en els períodes de vacances– fins ben bé a les acaballes de 1912. Trobem diferents referències que situen Nin, pel gener de 1911, com a delegat a la primera assemblea general de la Unió Federal Nacionalista Republicana, en representació del setmanari esmentat. Així doncs, Nin començà a participar en les activitats d'aquesta nova organització política mentre continuava exercint com a redactor d'*El Baix Penedès* amb articles que,

³ NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics. Op. cit.*, p. 24.

⁴ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)". *Op. cit.*

principalment, feien referència a la política d'àmbit local.⁵ Pere Gabriel creu que “la seva relació amb el republicanisme tenia a veure amb Rovira i Virgili i amb el fet de ser un vendrellenc a Barcelona (igual que Jaume Carner).”;⁶ Francesc Bonamusa, per la seva banda, defensa la mateixa teoria: “Paralelamente, su interés por la vida política le llevó a actuar en el movimiento catalanista republicano, posiblemente de la mano del que fue muchas veces mentor de jóvenes tarraconenses en tierras de Barcelona, Antoni Rovira i Virgili, del que aprendió bastante respecto a las cuestiones nacionales.”⁷

Però anem a pams. Andreu Nin arribà a Barcelona al començament de la tardor de 1910 per continuar els estudis de magisteri a la Normal de Barcelona. Tot i l'evident vocació de mestre que manifestava, ja abans d'abandonar el Vendrell havia intervingut en el primer acte revolucionari de la seva vida, estretament lligat als esdeveniments barcelonins de la Setmana Tràgica. Un cop a la capital, aquests impulsos revolucionaris el dugueren a intervenir activament en els conflictes universitaris; per tant, paral·lelament a l'aprenentatge acadèmic, Barcelona significà la politització creixent del jove Nin. Després d'acabar a la Normal, el 1911, començà a treballar a l'Escola Horaciana, alhora que també impartia cursos a l'Ateneu Obrer de la Barceloneta, probablement de franc. En paraules de Gabriel, “exercí com ho podia fer qui no era catòlic i no tenia gaires possibilitats immediates d'accedir a l'ensenyament oficial: com a mestre d'escola laica.”⁸

D'altra banda, el moment de la conclusió dels estudis fou també el de la incorporació de Nin a la redacció d'*El Poble Català*. Aquest diari, fundat el 1910, era

⁵ Ens sembla interessant comentar aquí que Andreu Nin publicà també utilitzant pseudònims. Ja hem parlat dels articles sobre l'esperanto que aparegueren a *El Baix Penedès* amb la signatura *Balilemulo*; en aquest mateix setmanari va emprar també el pseudònim *Pink* per a la secció "Notes Ciutadanes", en què feia una crònica periòdica de l'actualitat barcelonina des de la seva perspectiva d'estudiant universitari. A la mateixa època, i guiat pel propòsit de "regeneració per la cultura", participà a la revista *Vida* –associada a l'Orfeó Vendrellenc– en dues seccions, "Clixés Vilatans" i "Ecos", que signava com *Objectiu* i *Floc*, respectivament. Vegeu: NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics*. *Op. cit.*, p. 105-107.

⁶ GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 24.

⁷ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 12.

⁸ GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 26.

l'òrgan de premsa del nacionalisme republicà i, el fet d'entrar-hi a treballar, suposava tant una reafirmació ideològica com la possibilitat de guanyar-se millor la vida. Així doncs, durant aquests primers anys a Barcelona Nin “participó en las actividades de la nueva organización a través de su actuación en el seno de la sección de estudios sociales del Ateneo Enciclopédico Popular, en el consejo general de la Joventut Federal Nacionalista Republicana y de sus colaboraciones en *El Baix Penedès* i en *El Poble Català*.”⁹ Però igualment caldria assenyalar que, abans d'iniciar la col·laboració amb *El Poble Català*, Nin ja havia publicat alguns articles a la premsa barcelonina: de primer ho féu a *La Barricada* (setmanari bilingüe i republicà que sortí el 22 de març de 1912, amb Lluís Companys com a redactor en cap) i, després, a *El Cor del Poble* (setmanari d'Esquerra Catalana –UFNR–, aparegut el 5 de juny de 1912).

Tanmateix, en aquest primer període –i malgrat l'activitat política incipient– Nin exercia, per damunt de tot, com a mestre i els seus articles, a banda de les qüestions polítiques d'estricta actualitat, tractaven molt sovint de temes relacionats amb la pedagogia, perquè, recordem-ho, per a ell l'educació havia de jugar un paper capital a l'hora d'encarar una tasca política regeneradora.

Per a Nin, fou una època de recerca constant, tal com Víctor Alba explica:

Fins llavors, les actituds polítiques de Nin devien ser més emotives i sentimentals que reflexives. Era home del poble –no obrer, sinó de la baixa classe mitjana–. Era català i vivia en una època de catalanisme ascendent. Per tant, resultava lògic que, essent jove, anés cap al catalanisme d'esquerra. Els seus anys de barcelonisme l'enfrontarien amb noves realitats, que ja havia albirat a l'Escola Horaciana: les de la lluita social. No tot acabava en democràcia i llibertat nacional. Fins en una Catalunya com ell i els catalanistes la volien, hi hauria obrers i patrons, explotats i explotadors. Entrà en contacte amb una literatura social que ja havia començat a llegir quan era a l'Escola Horaciana. El seu sou no li donava per a comprar gaires llibres, però en trobà, abundosos, a la biblioteca de l'Ateneu Obrer de la Barceloneta.¹⁰

⁹ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 12.

¹⁰ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 40-41.

Finalment, l'interès creixent que li desvetllava el moviment social català, així com l'obrerisme, el dugueren a ingressar a la Federació Socialista de Catalunya (FSC) pel maig de 1913. Arran d'aquesta segona filiació, Nin compaginà la col·laboració a *El Poble Català* amb la de *La Justícia Social* de Reus. *La Justícia Social* era l'òrgan de la FSC, i el mateix Nin el descrigué com “una de les publicacions de combat més importants d'Espanya. Era heterodox, rebel, recollia totes les crítiques dels elements revolucionaris i es feia ressò de les protestes dels militants descontents.”¹¹ En la primera època (1909-1916), es tractava d'una revista quinzenal que, a partir de gener de 1911, es féu setmanal i que dirigia Josep Recasens Mercadé, “periodista excelente, afin a los sectores de la izquierda del partido”, el qual “defiende [en la revista] un modelo de socialismo democrático que acoge diferentes opiniones desde una postura antidogmática y tolerante.”¹² Val a dir que, a banda de dedicar-se a l'anàlisi de problemes doctrinals i polítics, la revista reservava un espai fix a publicar fulletons i textos d'autors socialistes, nacionals i estrangers; Nin també s'encarregà de la traducció dels textos d'alguns autors estrangers¹³.

Ignacio Iglesias, que molts anys després –en un volum publicat el 1979–¹⁴ va poder llegir els articles que Nin escrigué per a *La Justicia Social*, explicava així el que hi descobrí:

Fue para mí un verdadero descubrimiento, pues merced a esos artículos pude ver un Nin muy distinto al que yo conocí, puesto que no obstante su evolución todavía perduraba en él el espíritu del bolchevismo.

¹¹ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

¹² SEOANE, María Cruz; SÁIZ, María Dolores. *Historia del periodismo en España. 3. El siglo XX: 1898-1936*. Madrid: Alianza, 1996, 1998, p. 169.

¹³ Sembla que s'hi publicà, com a fulletó, el *Catecisme socialista* del francès Jules Guesde. Hem recollit aquesta informació de l'article de IGLESIAS, Ignacio. “Andreu Nin: revolucionari i intel·lectual”. A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 29.

¹⁴ CAPDEVILA, Maria Dolores; MASGRAU, Roser. *La Justicia Social: òrgan de la Federació Catalana del PSOE (1910-1916)*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània / La Gaya Ciencia, 1979.

En esos artículos de *La Justicia Social* sobresale su apertura de espíritu, su afán de tolerancia, su deseo de educar políticamente a los trabajadores. Destacaría un artículo del 19 de septiembre de 1914, titulado "Ortodoxos y heterodoxos", en el que insiste en la necesidad de luchar "contra los teólogos inquisitoriales" que por desgracia no faltan en el movimiento obrero, "echar fuera al fraile que llevamos dentro, y dejar crear el espíritu a los cuatro vientos", "dejar de examinar las cosas y las ideas con un criterio unilateral", "que ningún dogma nos detenga", etc. Luego vino su conversión al leninismo, que justamente representaba todo lo contrario de lo que Nin deseaba y pregonaba unos años antes. Andrés Nin, al igual que todos los disidentes comunistas, por ejemplo Joaquín Maurín, no llegó a desprenderse por completo de la influencia del leninismo.¹⁵

Posteriorment, i malgrat ser un col·laborador habitual de l'esmentada revista, el 1913-1914 participà en el projecte de *Los Miserables*, setmanari inspirat per Àngel Samblancat i dirigit per Fernando Pintado. De fet, la publicació d'un article en aquest periòdic barceloní provocà l'empresonament de Nin durant el mes d'agost de 1914.

Probablement fou un xic abans, a començament de 1914, quan Nin decidí que la situació que bullia al seu voltant "no era compatible amb la vida regular, una mica rutinària, d'un mestre d'escola."¹⁶ Per això canvià d'ofici i, en conseqüència, de vida. Es féu periodista mogut per "la seva ambició de comunicar-se amb la gent i no només amb els seus companys d'organització", feina "més d'acord amb les seves inquietuds intel·lectuals i polítiques que no les que li podia oferir el magisteri."¹⁷

Aquesta fou també la impressió que en tingué el seu antic alumne a l'Escola Horaciana, Carles Farsac:

En aquell temps [...] Andreu Nin es trobava en el més aferrissat d'una lluita amb ell mateix per tal de definir-se i situar-se. De *El Poble Català* passà a *El Socialista*, on començà a prendre embranzida el seu esquerranisme intransigent. De fet, però, tampoc no trobava allí el punt d'equilibri tan difícil en els seus vint anys atapeïts de lectures, d'estudis i de neguits. La tasca a l'escola, compartida amb l'estudi de l'anglès, l'anàlisi comentat d'una colla heterogènia de doctrines revolucionàries i la feina periodística

¹⁵ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. Annex 2.4.

¹⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 40.

¹⁷ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin: revolucionari i intel·lectual". *Op. cit.*, p. 28.

quotidiana, li feren tornar aspre el treball de mestre de minyons i en conseqüència la Fundació Horaciana anà perdent l'ordre i la disciplina i acabà de rellogada en un Centre de la Barceloneta.¹⁸

Aquell mateix any, i a conseqüència de la crisi derivada del pacte de Sant Gervasi (pel qual els radicals de Lerroux i els nacionalistes de l'UFNR presentaven una candidatura conjunta per a les eleccions del març de 1914), es produí també la ruptura definitiva amb l'UFNR; juntament amb d'altres companys, Nin abandonava el cos de la redacció d'*El Poble Català*. D'aquesta manera ho descrigué el periodista Vicenç Bernades:

El diari sense massa entusiasme –per no dir gens– va sostenir la campanya electoral, però, després de la gran derrota soferta, els redactors entengueren, fent-se ressò del sentiment d'una facció important del partit, que calia rompre el pacte. Els dirigents de la UFNR no ho varen entendre així [...]; es produí la ruptura i la redacció llevat de Gambús, abandonà el diari. En Màrius Aguilar escrigué un article de comiat als lectors que, naturalment, els successors van tenir cura de no publicar, i en baixar les escales de la redacció al carrer de Sant Pau, l'Andreu Nin entonà el cant de “Els Segadors”, el qual fou corejat per tots nosaltres.¹⁹

Finalment, l'article en què s'explicaven les raons de l'abandonament col·lectiu fou publicat en un full únic, *La Bandera*, el 25 d'abril de 1914, amb la signatura de Nin al costat de tota la redacció, encapçalada per Rovira i Virgili, Ramon Noguer i Comet, Claudi Ametlla, Màrius Aguilar, etc. Poc després intentaren tirar endavant un nou òrgan de premsa, *La Pàtria*, que aparegué entre el 22 de maig i el 10 de juliol; Nin, encarregat de la secció titulada "De la vida obrera", hi col·laborà regularment. En aquest període, la tasca periodística de Nin mostrava ja una clara voluntat de professionalització. Quan s'acabà *La Pàtria*, Nin s'uní al Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa, comitè

¹⁸ FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya”. *Op. cit.*

¹⁹ Explicació citada en l'article de Pere Gabriel, que, al seu torn, la recull de Lluís Solà (Solà, Lluís. *Història dels diaris en català. Barcelona, 1879-1976*. Barcelona, 1978, p. 45). GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 25.

impulsat per Eugeni d'Ors, i escrigué articles per al periòdic *Els Amics d'Europa*, que sortí l'11 de juliol de 1915. També treballà esporàdicament per a *La Revista*, publicació de gran volada intel·lectual, animada per Josep M. López-Picó, i que havia aparegut a principis del mateix 1915.

A l'hora d'establir quin era el perfil de l'Andreu Nin d'aquella època, ens adonem que era ben representatiu d'una joventut il·lustrada que frisava per afirmar-se i trobar un espai i un cert reconeixement en un món cultural barceloní en plena situació de creixement i de canvis. Recordem el retrat que n'esbossa Pere Gabriel:

Nin pertany a una part bastant determinada de la nova joventut il·lustrada, justament aquella que no ve gaire de mena i que, plena d'autodidactisme, ha de confiar sobretot en el periodisme i l'actuació més directament política per "fer-se un nom". Com d'altres, a més, prové "de comarques" i ha de recórrer a alguns paisans ja situats. Lògicament, per tradició política i cultural i per situació social, es veu abocat a moure's lluny del marc i els paràmetres fixats pel noucentisme més oficial i dominant. Nin no deixava de ser en aquells anys sinó un jovenet que sabia de lletra i podia, potser més tímidament que altres, atesa la seva edat i pocs cabals familiars, aspirar a entrar en un medi intel·lectualitzat de Barcelona molt mitjancer i poc oficial, obligadament populista.²⁰

Així doncs, en el moment d'iniciar-se la Guerra Europea Nin ja s'havia decantat clarament pel periodisme, alhora que començava a relacionar-se amb alguns dels intel·lectuals barcelonins més rellevants. Durant aquells anys se'l podia trobar traient el nas en la tertúlia de joves escriptors que es reunien al Bar del Centre o al Cafè Condal de la Rambla, amb Josep Amich (*Amichatis*), Miquel Capdevila, Manuel Fontdevila, Jaume Passarell, Francesc Susanna, etc. També formà part, en alguna ocasió, de la famosa i mitificada penya del doctor Joaquim Borralleres a l'Ateneu. D'alguna manera cal incloure'l, a més, en l'anomenada "colla miserable" d'Àngel Samblancat, en què

²⁰ GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 26.

s'aplegaven els redactors del setmanari *Los Miserables* Lluís Capdevila, Emili Eroles, Plató Peig, Fernando Pintado, Joan Salvat-Papasseit, Mateo Santos, etc., així com Amichatis, Fontdevila o Francesc Madrid, també assidus de la tertúlia.

Malauradament, l'abandó de la redacció d'*El Poble Català* suposà per a Nin el començament d'una etapa d'entrebancs econòmics: “Vivia, des de la seva sortida del diari, de lliçons particulars, algunes traduccions i algun article escadusser. Tot molt mal pagat.”²¹ Per bé que mirà de pal·liar aquestes dificultats amb la col·laboració regular als *Quaderns d'Estudi* (editats pel Consell d'Investigació Pedagògica de la Diputació de Barcelona), ben aviat la gravetat de la situació financera l'impulsà a acceptar una feina comercial –aconseguida gràcies a la mediació del poeta Josep Carner–, que el dugué a Egipte i l'allunyà durant una bona temporada tant de la vida política com de l'activitat periodística.

La crisi d'agost de 1917 marcà el retorn de Nin a la lluita política, un cop refets els lligams amb el socialisme. Així, “tornat a Barcelona, dimiteix el seu càrrec a can Tusell i es llença de ple a la política”, però Nin “no havia abandonat, mentrestant, la seva feina de periodista. Necessitava guanyar-se la vida, no solament per ell, sinó també per aquella mestra de Tarragona i pels fills que els havien nascut.”²² Per tant, estava decidit a compaginar, un cop més, la vida política amb l'exercici del periodisme; fou aleshores que entrà a treballar a *La Publicidad* i “conegué així Amadeu Hurtado, l'inspirador del diari, i Claudi Ametlla, republicà, director de l'Agència Fabra (la filial espanyola de la llavors famosa i gairebé monopolitzadora Agence Havas de París).”²³

Pel que fa al diari, es tractava d'una *Publi* renovada per Amadeu Hurtado gràcies als diners de Tayà el 1915, tal com explica el mateix Hurtado:

²¹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 45.

²² *Ibidem*, p. 47-48.

²³ *Ibidem*, p. 48.

Des de tots els punts de vista, creia millor i més fàcil remuntar un vell diari caigut que portés a la capçalera la indicació d'un nombre d'anys d'existència amb un nom conegut del públic, que presentar-se de cop a cos nu i sense història. Després d'algunes gestions infructuoses prop dels periòdics existents, aconseguia del meu bon amic Dionís Millan, principal accionista de *La Publicidad*, que ens procurés l'adquisició d'aquest diari, que havia arribat molt avall d'ençà de la temporada que Laureà Miró i Lluís Companys amb altres joves amics n'havien volgut fer l'instrument de la política reformista del partit de Melquíades Álvarez.²⁴

Mentre Tayà organitzava l'administració, Hurtado fou l'encarregat de muntar la redacció i, a l'hora de fer-ho,

Vaig anomenar director el conegut periodista de *La Publicidad* i excel·lent escriptor Romà Jori, i amb ell podíem reunir un nombre de joves dels quals em plau recordar Francesc Aguirre, que ja era a la casa, Manuel Fontdevila, Eugeni Xammar, Josep Sarmiento, Antoni Rovira Virgili, Feliu Elias (Apa), Carles Soldevila, Àngel Ferran, Josep Artís i altres, i encarregàvem la secció estrangera a Manuel Brunet i Andreu Nin, que la portaven amb gran delit.²⁵

La feina d'Andreu Nin a *La Publicidad* (des del novembre de 1917 fins al gener de 1919) coincidí amb la darrera etapa de la Primera Guerra Mundial i, per consegüent, la secció estrangera –de què s'ocupava amb Brunet– revestia una especial importància. Amb tot, una revisió atenta dels exemplars del diari corresponents a aquest període no ens ha permès de localitzar cap article signat per Nin (per bé que n'hi apareguin tres o quatre –fonamentalment a partir de l'agost de 1918– amb la signatura de Manuel Brunet). De fet, Antoni Rovira i Virgili hi apareixia com el responsable directe de la “crònica estrangera” quotidiana, mentre la tasca de Nin i Brunet (que segurament no se centrava només en la redacció d'una columna) quedava en l'anonimat; malgrat això, Eugeni Xammar afirma que “Andreu Nin dividia el temps entre la informació de l'estranger, que

²⁴ HURTADO, Amadeu. *Op. cit.*, p. 254.

²⁵ *Ibíd.*, p. 254-255.

era la meua tasca principal, i la informació de Catalunya.”²⁶ i Claudi Ametlla, tot recordant els dos redactors, confirma que “jo coneixia el primer [Nin] i la seva competència periodística; però no el segon [Brunet], per bé que sabia que ordenava la secció estrangera d’aquell diari [...]”²⁷

Quant a la línia d’actuació del diari, val a dir que *La Publicidad* figurava al primer rengle del periodisme aliadòfil i que els seus redactors eren “tots ells partidaris entusiastes dels aliats, és a dir, uns francòfils de cap a peus.”²⁸ Jaume Passarell, que hi treballà durant aquells anys, recorda que

La Publicidad, igualment com els altres diaris que ja he anomenat [*Iberia*, *El Diluvio*, *El Liberal* i *El Progreso*] reflectien l’opinió del carrer. El tiratge de *La Publicidad* fou, en aquell moment, el segon de Barcelona després del de *La Vanguardia*. *La Publicidad* vibrava. Era el reflex viu de l’entusiasme de tots els seus redactors. S’hi publicaven tots els articles i totes les notícies que eren favorables als aliats sense minimitzar, però, les que es referien als alemanys.²⁹

Per tant, no ha de sorprendre ningú que, en signar-se l’armistici (el novembre de l’any 1918), “les primeres notícies de les agències que varen arribar a *La Publicidad* produïren un deliri entre els seus redactors i la resta del personal del diari.”³⁰ És en aquest context de celebració, de “desbordament d’entusiasme”, que Hurtado ens acosta el record d’aquell Nin periodista, jove i ple d’ímpetu (per bé que, en iniciar-se el conflicte bèl·lic, havia estat un fervent defensor de la neutralitat):

No cal dir l’explosió d’entusiasme que va produir-se en tots els medis favorables als aliats el dia de la firma de l’armistici amb Alemanya, com si el món s’hagués alliberat d’una gran desgràcia. A Barcelona, entre altres manifestacions sorolloses, unes colles de joves, entre els quals es destacava Andreu Nin, entraven tumultuosament en alguns teatres

²⁶ XAMMAR, Eugeni. *Seixanta anys d’anar pel món*. Barcelona: Pòrtic, 1975, p. 193.

²⁷ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 32.

²⁸ PASSARELL, Jaume. “*La Publicitat*”, *diari català*. *Op. cit.*, p. 21.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 22.

populars per adreçar la paraula al públic sobre la transcendència de la victòria aliada, i la gent els rebia amb ovacions.³¹

Malgrat l'alegria de la victòria aliada, a començament del 1919 la lluita social barcelonina afectà directament les empreses de Tayà i el mateix diari. Hurtado descriu així les raons que precipitaren la sortida de Nin (i la seva pròpia) de *La Publicidad*:

El diari, que havia d'ésser un element d'influència, se li havia tornat una nosa en una hora decisiva, i aquesta decepció l'induí a voler fer-ne una arma de combat. Volia acomiadar a l'acte alguns redactors, especialment Andreu Nin i Manuel Brunet; suprimir les caricatures d'Apa ridiculitzant les autoritats governatives per les seves violències contra els estudiants i altres joves catalanistes que, amb independència de la Lliga, sostenien al carrer els tradicionals moviments protestataris; publicar articles d'escriptors conservadors i germanòfils; seguir la política de la Federació Patronal i, en una paraula, canviar la fesomia del diari. Vaig comprendre la crisi moral que el trastornava, i per no destorbar-lo, vaig proposar-li una separació que ell també volia; però, per un motiu que no m'explico, va prohibir que *La Publicidad* donés compte del meu apartament.³²

En definitiva, Nin va veure's obligat a cercar una nova feina, per bé que aquest cop no li fou gens difícil, gràcies al grau de professionalització assolit. Juntament amb Manuel Brunet, passà a treballar a l'Agència Fabra. Claudi Ametlla, que n'era el director a Barcelona, fa la següent descripció dels nous treballadors:

Algun amic, aduint que havien estat acomiadats sense massa raó, me'ls recomanà perquè jo els prengué a l'Agència. Els vaig admetre, i per en Nin, que estava molt ficat en la C.N.T., vaig flairar i de vegades conèixer alguna cosa del que es tramava en el si d'aquella sindical. Brunet no era sinó el que ara en diríem un filo-sindicalista. Molt dominat, però, per en Nin, amb el qual es migpartia el treball damunt la mateixa taula, apareixia com un desaforat revolucionari.³³

³¹ HURTADO, Amadeu. *Op. cit.*, p. 342.

³² *Ibidem*, p. 371.

³³ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 32.

Una descripció que coincideix força amb la que ofereix Josep Pla, que explica de forma sumària les raons de l'acomiadament de *La Publicidad* i esbossa el moment polític-ideològic en què es trobaven Nin i Brunet en produir-se aquest canvi laboral forçat:

En 1919 foren foragitats del diari de Teyà amb una extrema violència, explicable potser perquè el senyor Hurtado havia deixat d'ésser-ne l'inspirador. L'origen de l'expulsió fou la incompatibilitat dels redactors amb la propietat del diari. Era l'època tremenda dels atemptats. Nin era notòriament sindicalista-anarquista d'acció. Hauria estat difícil de dir el que era Brunet. Era el que fou gairebé sempre: càustic, d'una intolerable mordacitat, d'una gran lleugeresa de judici, temerari, mala bava i imprudent. Vull dir que, si no era anarquista, ho semblava. Nin i Brunet trencaren també les seves relacions amb la cèlebre penya de l'Ateneu –la penya de Quim Borralleres. Dit amb més exactitud: la penya trencà les seves relacions amb ells. Aleshores hi havia una plaça vacant a l'Agència Fabra, dirigida pel senyor Claudi Ametlla, i aquest senyor l'oferí a Nin. En realitat, però, ocuparen la plaça els dos companys, partint-se la feina.³⁴

En aquest punt, és gairebé obligat esbossar l'evolució política que conduí Nin – durant el temps en què treballà a *La Publicidad*– d'un socialisme un xic desencantat (“estava situat a l'extrema esquerra del partit i anava més enllà del que permetia l'ortodòxia del partit”)³⁵ a un sindicalisme molt actiu. D'entrada, cal tenir ben present que la CNT havia sortit enfortida de la vaga general de l'agost de 1917 i, ja aleshores, es declarava obertament revolucionària. A més, només reprendre l'activitat política després d'aquella breu experiència comercial, Nin quedà fortament impressionat tant per les notícies de la revolució russa com per la lectura de les primeres obres de Lenin i Trotski traduïdes al castellà, que semblaven marcar un camí recte, sense vacil·lacions. Així, Nin, “sense deixar de ser socialista, en termes de filosofia de la via, considerà que la C.N.T.,

³⁴ PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 57.

³⁵ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de l'URSS (Biografia d'Andreu Nin)”. *Op. cit.*

més que el partit socialista espanyol, era la força que podia menar el país cap a la revolució.”³⁶

Pelai Pagès, per la seva banda, confirma que les causes de l’entrada de Nin a la CNT cal buscar-les en el bon moment pel qual passava aquesta organització sindical després de l’expansió i consolidació viscudes durant l’any 1918 (“Se iba evidenciando, pues, que cualquiera que quisiese realizar una labor fructífera entre el proletariado catalán había de entrar en la CNT”),³⁷ així com en l’increment de l’agitació social viscuda a Catalunya a partir del 1919: “Es fácil comprender, pues, el abandono por parte de Nin de unas premisas teóricas inaplicables a la realidad que vivía Cataluña. Premisas teóricas que se traducían en una práctica excesivamente reformista. Así, creemos incuestionable que fue a partir del incremento de las luchas sociales de Cataluña, impulsadas por la absorbente CNT, lo que determinó a Nin su entrada en este organismo.”³⁸

Aquell mateix 1919, malgrat l’afiliació sindical a la CNT, Nin continuava mantenint relacions amb el PSOE. Així, col·laborà en el setmanari *La Internacional*, fundat per Fabra Ribas a Madrid l’octubre de 1919 –val a dir, però, que es tractava d’una publicació que defensava la via del tercerisme, és a dir, l’adhesió a la III Internacional.³⁹ I, pel desembre, mentre participava per primer cop en un congrés de la CNT com a delegat del Sindicat de Professions Liberals, també assistí a alguna sessió del congrés socialista reunit aquelles mateixes dates a Madrid. Fou precisament arran de la discussió de les diferents propostes sobre les internacionals –en aquest onzè congrés extraordinari del PSOE– que Nin abandonà definitivament els socialistes; en l’acte de cloenda del congrés

³⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 47.

³⁷ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937). Op. cit.*, p. 76.

³⁸ *Ibíd.*, p. 77.

³⁹ *La Internacional*, en aquesta primera etapa, fou un “òrgan de tendència” dins del Partit. Comptava en plantilla amb Fabra Ribas, Núñez de Arenas, García Quejido, Morato, Lamonedá, López Baeza, Nin i Álvaro del Vayo. Per bé que la revista s’havia presentat com un setmanari independent i lliure, la ràpida successió d’esdeveniments al si del partit precipitaren una inclinació pel tercerisme, i n’esdevingué un dels grans puntals. (SEAGONE, María Cruz; SAÍZ, María Dolores. *Op. cit.*, p. 303.)

de la CNT, ell mateix ho explicava amb aquestes paraules: “[...] yo, que he pertenecido al Partido socialista hasta el día en que éste acordó en su Congreso permanecer en la Segunda Internacional, os anuncio a todos vosotros, compañeros de España, que sigo siendo revolucionario; que desde el día en que el Partido socialista español acordó persistir en sus normas anticuadas, me he dado de baja en él para luchar incondicionalmente con vosotros en el puro terreno de la lucha de clases.”⁴⁰ Des de l'època de les col·laboracions a *La Justicia Social* –anterior al seu allunyament de la vida política–, Nin s'havia mostrat sumament crític amb determinades decisions del PSOE: així, fou contrari al pacte entre socialistes i republicans i, a l'hora de posicionar-se enfront de la guerra europea, defensà la neutralitat, l'internacionalisme i el pacifisme en lloc de decantar-se a favor dels aliats; amb tot, fou la profunda discrepància en la qüestió de les internacionals allò que l'acabà allunyant de les files socialistes.

Abans de valorar la feina de Nin a l'Agència Fabra, deixarem que el mateix propietari, Claudi Ametlla, ens aclareixi el perquè del nom i en què consistia l'activitat d'aquesta empresa:

L'Agència Havas ja posseïa una sucursal a Madrid. Actuava sota el nom d'Agència Fabra, que venia d'un periodista català, fill de Blanes, però trasplantat a Madrid: Nil Fabra, el qual cap a la primeria del darrer terç del segle passat, creava un centre de notícies estrangeres per a la premsa: fou l'Agència Fabra. No podent-la sostenir, la va vendre aviat a aquella agència de París, que la continuà sense canviar-li el nom. La sucursal que jo creava i dirigia es digué, de primer, Agència Havas; després prengué el mateix apel·latiu que la que funcionava a la capital.

[...] El nou centre representà per a la premsa de Barcelona la total independència de la de Madrid quant a notícies estrangeres, una major rapidesa en la transmissió i un enorme augment del volum informatiu [...]. Era una veritable petita revolució que contribuïa a modernitzar els diaris [...]. Ultra la funció de rebre, traduir i distribuir aquesta informació, l'agència n'acomplia una altra, menys vistent, però molt més important: la

⁴⁰ Cit. a GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 30.

d'expandir cap al món la informació que es produïa a Catalunya, també directament i sense interferència madrilenya.⁴¹

Pel que fa a la tasca de Nin, tots els testimonis coincideixen a assenyalar que la seva implicació amb la CNT s'intensificava (sobretot a causa de la desaparició de molts dirigents, víctimes del període d'atemptats i contraatemptats que es vivia a Barcelona), per la qual cosa les escapades i absències es feren habituals, mentre Brunet assegurava la feina més regular i diària. D'acord amb Pla, “Al cap de molt poc temps, Brunet s'hagué d'encarregar de tot el treball, perquè Nin fou abassegat per l'organització, o sia per la C.N.T. En efecte: poc temps després, Nin abandonà l'agència informativa definitivament.”⁴² Ametlla també ressalta la brevetat de la col·laboració i en dóna raons molt similars:

Quan va entrar a l'Agència era del tot dins l'organització, com deia ell amb cert èmfasi. Hi era tant, que, pres per les feines sindicals, alguna tarda no compareixia a la feina, i aleshores aquesta requeia damunt d'en Brunet [...]. Aquestes absències i les mitges confidències ens portaren a la sospita que, en certs moments, quan un gran nombre de dirigents eren a la presó o amagats, Nin dirigia la C.N.T. Encalçat per la policia, ens deixà molt aviat.⁴³

De fet, Nin fou detingut pel gener de 1920 (durant el *lock-out* de Barcelona) i passà prop de set mesos a la presó. És just després quan, segons Gabriel, pot observar-se un canvi d'orientació decisiu en les activitats de Nin:

... l'ascens orgànic de Nin dins la CNT es produí al final de 1920, i s'ha de relacionar amb la decapitació impulsada i practicada per Martínez Anido, però també amb la voluntat d'actuació militant i política de Nin, que havia deixat en part la feina i començava a actuar com a revolucionari professional. Arribà així el famós i discutit ple reunit el 28 o el 29 d'abril de 1921 –a Barcelona, a casa d'un militant del Poble Sec–, que decidí enviar una delegació a l'anunciat Primer Congrés Constituent d'una Nova

⁴¹ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 18.

⁴² PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 57.

⁴³ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 33.

Internacional Sindical a Moscou. Com se sap, hom decidí enviar-hi els delegats Nin, Arlandis, Ibáñez i Maurín ...⁴⁴

Així doncs, la radicalització del posicionament polític de Nin acabà fent impossible la compaginació de l'activitat política i la tasca periodística que havia pogut mantenir –amb alts i baixos– fins aleshores. Home d'acció convençut, es decantà decididament cap a la lluita revolucionària. El periodista quedà relegat a un segon pla i, en qualsevol cas, a partir d'aquest moment l'exercici del periodisme estigué sempre estretament subordinat a la transmissió d'una ideologia. Iglesias argumenta aquesta transformació de l'Andreu Nin sindicalista:

Durant aquests tres anys, poc més o menys, d'actiu militant de la CNT, les tasques d'en Nin ja són totes altres. Cal no oblidar que els períodes d'existència normal, per dir-ho així, de l'organització confederal van ser breus i escassos. Va estar gairebé sempre il·legalitzada i els seus dirigents van ser obligats a viure en la clandestinitat, particularment durant els anys 1920 i 1921. La seva premsa, per tant, estava condemnada al silenci. No eren, doncs, moments que es prestessin a una tasca intel·lectual, ni com a periodista o articulista ni com a conferenciant. L'acció s'imposava a la reflexió. [...] Aquesta és la grandesa de l'intel·lectual lliurat de ple a la causa revolucionària: deixar de banda les seves inclinacions per tal de complir amb les seves obligacions.⁴⁵

Abans de passar a comentar les activitats de Nin vinculades amb el periodisme que corresponen a l'etapa russa i als darrers anys a Barcelona, quan, com apuntàvem, ja no pot ignorar-se la càrrega propagandística del seu missatge, convindria fer referència a la valoració que fa Josep Maria Casasús, en el llibre *El periodisme a Catalunya*, d'aquest periodisme polític que practicaren molts homes de la mateixa generació. D'aquesta manera, tanquem un període en què les col·laboracions ninenques en diaris i revistes, malgrat la presència constant de la política, encara poden qualificar-se d'informatives.

⁴⁴ GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 35.

⁴⁵ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin: revolucionari i intel·lectual". *Op. cit.*, p. 32-33.

Casasús afirma que moltes de les trajectòries dins del periodisme polític “...d’aquells anys anteriors a l’ensulsiada del 1936 s’han de valorar des de la perspectiva de les funcions de suplència o de subsidiarietat que el periodisme assumeix moltes vegades respecte a la política.”⁴⁶ Per a l’autor, resulta fàcil comprovar que en els moments de crisi o de transició política fa de periodista gent que no ho seria en períodes de normalitat. I creu que “aquesta ha estat una de les disfuncions més característiques en les relacions que s’han mantingut aquí entre periodisme i política durant tota la història de la premsa moderna, des de començaments del passat segle fins avui mateix.”⁴⁷ Addueix el cas de Cambó com a exemple paradigmàtic d’aquesta mena de periodística, ja que “féu de periodista perquè no tenia més remei que escriure. El periodisme era un estri més en la seva feina d’home polític, de la mateixa manera que el periodisme fou per a molts altres una plataforma per introduir-se en política, un pretext, una cobertora, o un agafador.”⁴⁸

Pel que fa a Nin, Casasús comença dient que “el currículum periodístic d’alguns personatges d’aquelles generacions, com Lluís Companys, com Joan Comorera o com Andreu Nin, ha de valorar-se més aviat com un exercici accidental, temporal, provisional, com un pas per saltar a d’altres comeses...”; per bé que “en alguns casos, com el de Nin, quedi palès el domini d’una prosa concisa i neta, informativa, de factura periodística moderna.”⁴⁹ En definitiva, l’autor reconeix que Nin posseïa un estil modern, sobri i clar, així com que va saber-se guanyar el respecte, l’admiració i l’elogi dels seus col·legues contemporanis; d’altra banda, però, sembla que li retreu “la concepció de la periodística com un instrument polític simplement auxiliar, i molt secundàriament complementari...”.⁵⁰

⁴⁶ CASASÚS, Josep Maria. *El periodisme a Catalunya*. Barcelona: Plaza & Janés, 1988, p. 118.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 119.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

Tanmateix, creiem que, per al jove Nin, l'exercici del periodisme fou una professió que –desenvolupant-se paral·lelament a la conscienciació política– li permeté d'expressar unes inquietuds políticossocials, sovint centrades en l'educació i la cultura com a mitjà de promoció dels obrers, alhora que li procurava el suport econòmic necessari. Amb el temps, i en contacte amb alguns dels millors periodistes de l'època (Claudi Ametlla, Josep Carner, Eugeni d'Ors, Antoni Rovira i Virgili, Eugeni Xammar, etc.), arribà a assolir un grau de professionalització remarcable, així com un estil propi. Però, a més, fou una tasca duta a terme des de la coherència ideològica i la responsabilitat cívica, per la qual cosa, no ens sembla pas que Nin sigui mereixedor de la crítica que Casasús dirigeix a molts periodistes d'aquell període: “La funció instrumental del periodisme al servei d'unes idees o d'un partit es va confondre moltes vegades amb una instrumentalització individualista, mesquina, egoista i oportunista, de la feina periodística.”⁵¹

L'etapa russa d'Andreu Nin ve marcada per l'assumpció de la ideologia comunista, la qual cosa es traduí –com es fa evident tant en les col·laboracions des de Moscou com en les que dugué a terme després del retorn a Catalunya– en un periodisme polític de caràcter militant, de combat, dialèctic, en publicacions de partit, usualment força minoritàries. Indubtablement, els anys a l'URSS foren un període de formació en què visqué de ben a prop la tasca de crear un futur socialista per a la humanitat. Com a sindicalista havia ocupat el càrrec de Secretari General de la CNT en substitució d'Evelí Boal, un cop a Moscou esdevingué la mà dreta de Losovski en la direcció de la ISR. Nin “asimilaría pronto las novedades estratégicas y tácticas del marxismo-leninismo, y la interpretación que éste daba a la nueva etapa del desarrollo capitalista, abandonando, consecuentemente, su antiguo ideario sindicalista, y su creencia única en el cambio

⁵¹ Ibídem, p. 120.

revolucionario a partir de la acción directa de las masas (huelga general), que no precisaba la dirección de un partido político.”⁵²

Aquesta transformació ideològica es reflecteix en els escrits de l'època, per la qual cosa una part important del pensament polític ninenc cal analitzar-lo a través dels articles que es publicaren en diaris i revistes a partir dels anys vint. Però, quines foren les principals col·laboracions periodístiques de Nin durant aquest període? D'acord amb Víctor Alba:

Nin col·laborà, tots aquests anys, primer a *Lucha Social*, de Lleida, el setmanari dirigit per Maurín, i després a *La Batalla*, que havien creat [...] Maurín i Pere Bonet, vell company seu de l'època de la CNT [...]. Publicà també molts articles (probablement diverses dotzenes), sobre qüestions sindicals, informant d'activitats sindicals comunistes a diversos països i donant orientacions (és a dir, expressant les que donava el Comitè Executiu de la Profintern), a través de les revistes de la Internacional: *La Internacional Sindical Roja*, *La Internacional Comunista* i la que succeí a aquesta, *La Correspondència Internacional*, que tenien la redacció a Moscou i que es publicaven en les llengües principals, entre elles el castellà.⁵³

Tant *Lucha Social* com *La Batalla* foren diaris vinculats a sectors cenetistes probolxevics, partidaris de la III Internacional al si de la CNT. *Lucha Social* (1919-1922) tenia la seu a Lleida i estava inspirada per Maurín, Nin i Arlandis. Quan arribà de l'URSS, Maurín defensà les tesis bolxevics; però, finalment, a la conferència de Saragossa (juny de 1922) la CNT decidí separar-se de la III Internacional. El grup de cenetistes, que s'agrupaven al voltant de la *Lucha Social*, acordaren mantenir-se dins la CNT com a portaveus de la III Internacional i, amb aquest propòsit, organitzaren els Comitès Sindicalistes Revolucionaris. *La Batalla*, setmanari barceloní nascut al desembre de 1922 com a resultat de la fusió de *Lucha Social* i *Acción Sindicalista* de València, esdevingué aleshores l'òrgan de premsa dels nous comitès. Maurín en fou el director i Nin, delegat a

⁵² PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. Op. cit., p. 99.

⁵³ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 78.

Moscou d'aquests comitès, hi col·laborà regularment fins que la dictadura de Primo de Rivera posà fora de la llei la CNT, detingué Maurín i altres companys i suspengué *La Batalla*.

Quant al Nin que deixen entreveure aquestes col·laboracions, som davant d'un periodista *sui generis*, a mig camí entre l'articulista polític –que explicava una realitat llunyana per al militant català– i el difusor de continguts teòrics. En qualsevol cas, havien quedat definitivament enrere feines com les de redactor a *La Publicidad* o d'organitzador d'informació a l'Agència Fabra; la tasca, a partir d'ara, era eminentment d'acció política. Gabriel ho resumeix d'aquesta manera:

Nin tingué a més un paper especial a l'hora d'explicar la realitat de la nova URSS i difondre articles i fullets dels dirigents comunistes a *La Batalla*: Zinoviev, Trotski, Bukharin, Lenin, Lozovski, Umberto Terracini, el mateix Antoni Gramsci. Facilità així l'apropament a les tesis comunistes del grup sindicalista probolxevic català al llarg de 1923 i primer trimestre de 1924, cosa que havia de permetre la incorporació al Partit Comunista d'Espanya de la Federació Comunista Catalano-Balear a la tardor del 1924.⁵⁴

Iglesias, per la seva banda, posa en relleu el to i l'estil d'un periodista que, malgrat el bon ofici adquirit, havia d'afrontar les limitacions pròpies de qui volia servir la revolució:

No cal dir que, impregnat de la ideologia bolxevic, el to de la seva prosa és un altres, com ho és també, és clar, el seu contingut. [...] Els articles de Nin, si bé s'atenen a allò que en l'argot comunista s'anomenava "la línia", és a dir, les pautes assenyalades per la direcció del Partit Comunista de la Unió Soviètica i de la Internacional Comunista, són legibles, clars i precisos. Ho podem comprovar llegint els articles que va publicar a *La Batalla*, que a partir de desembre de 1922 va veure la llum a Barcelona com a òrgan dels Comitès Sindicalistes Revolucionaris i que va dirigir en Maurín.⁵⁵

⁵⁴ GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 42.

⁵⁵ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin: revolucionari i intel·lectual". *Op. cit.*, p. 34.

A partir del VIè Congrés de la Internacional Comunista (juliol-setembre de 1928), en què expressà públicament una posició favorable a l'oposició i a Trotski, Nin es va veure allunyat de qualsevol activitat política i acabà expulsat del Partit. Tal com explica Bonamusa:

A partir de su pública toma de posición en 1928 y de las consecuencias políticas que le acarreó, presintió el destierro, destino de los opositores, y se avivó en su ánimo el deseo de volver a España y establecerse en Catalunya. Desde entonces podemos percibir su creciente interés por mantener relación con los medios de expresión escrita, con editoriales españolas y con personas que ya conocía antes de su marcha a la Unión Soviética, en 1921.⁵⁶

Una mostra claríssima d'aquest interès renovat, la trobem en la carta que Nin dirigeix a Joan Puig i Ferrer, director literari d'Edicions Proa. En aquesta missiva –ben important, atès que tanca l'acord per "donar els clàssics russos en català" en exclusiva per a l'editorial– es fa evident que Nin s'havia posat en contacte amb un vell amic i que la resposta rebuda "ha vingut a demostrar que, malgrat els anys transcorreguts (en fa ja set que sóc fora de Barcelona) la vostra amistat envers mi no s'ha refredat".⁵⁷ A més, és conscient que, li cal amarar-se de la llengua amb què ha de treballar i sol·licita material que pugui ajudar-lo:

Finalment, m'atreveixo a fer-vos una demanda. Ja veieu el sacrifici que faig acceptant les vostres condicions [econòmiques]. No escauria al meu caràcter ni em plauria regatejar amb vosaltres. No us demano més que una compensació. És que no us podríeu comprometre a fer-me enviar les produccions catalanes (llibres, revistes) més interessants? La qualitat del treball hi guanyaria, sense cap dubte. Actualment, l'Apa⁵⁸ m'envia alguna cosa. Durant dos anys he rebut la *Revista de Catalunya*, però fa uns quants

⁵⁶ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 15.

⁵⁷ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer, Moscou, 5 de juliol de 1928, p. 1. Fons Ramon Borràs, Biblioteca de Catalunya.

⁵⁸ Es refereix a Feliu Elias i Bracons; com a caricaturista i dibuixant se'l coneixia amb el pseudònim *Apa*. Recordem que havien coincidit a la redacció de *La Publicidad*, i anteriorment a les penyes dels cafès de la Rambla i el Paral·lel. En el mateix fons Ramon Borràs (BC) es conserven diverses postals que Nin li envià des de Moscou; precisament en una d'elles, del 18 de setembre de 1929, li agraeix l'enviament de revistes i els seus contes. Elias serà també un dels encarregats de rebre els llibres de la biblioteca de Nin a partir de març de 1930.

mesos que no ve. Si podeu fer aquest esforç, que no és pas gaire considerable, us estaria molt agraït.⁵⁹

D'altra banda, abans que no arribés a casa nostra, el públic català ja havia pogut llegir alguns articles seus publicats a *L'Opinió*, setmanari barceloní sorgit pel febrer de 1928. Gràcies a la correspondència mantinguda amb Maurín en aquells darrers –i difícils– anys a l'URSS, podem comprovar que tots dos hi col·laboraven des de l'estranger, un a Moscou i l'altre a París. Maurín, que aparentment feia el paper d'intermediari, l'informava de com rutllaven les coses: “He mandado a *L'Opinió* el artículo⁶⁰. Lo he visto publicado ya. Yo he mandado otro –el último– contestando a Peiró. Después haré uno comentando los tuyos. Así, poniéndonos mutuamente reparos y discutiendo a fondo la cuestión, creo que habremos analizado bastante bien las causas del anarquismo *chez nous*.”⁶¹ Uns mesos després, li recordava la importància de poder disposar d'aquest mitjà de comunicació i fins i tot li proposava una línia temàtica: “Hace tiempo que no veo ningún artículo tuyo en *L'Opinió*. Conviene que escribas por lo menos uno o dos artículos por mes. Es la única tribuna de que podemos disponer, y hay que aprovecharla. Una serie de artículos –informaciones sobre la vida política general de Rusia, en *L'Opinió* serán muy bien recibidos, y harán su efecto.”⁶² Nin, al seu torn, li responia: “He reprès la col·laboració a *L'Opinió*. Espero que ara podré escriure regularment.”⁶³

Pel que fa a les característiques i l'orientació política de la publicació, Claudi Ametlla la qualifica de “flamant setmanari” i afirma que “mentre fou setmanari aspirava

⁵⁹ Vegeu la nota 57, p. 3.

⁶⁰ Pelai Pagès ens aclareix que es tracta de l'article de Nin “Les arrels de l'anarquisme a Catalunya”, publicat a *L'Opinió* 28 (25 agost 1928), a l'entorn d'una polèmica sobre l'anarquisme que tingué lloc el 1928 entre Maurín i Peiró i en la qual participaren també, a més de Nin, Jaume Agudé, Martí Vilanova i altres. (PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)”. *Op. cit.*, p. 33, nota 2)

⁶¹ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)”. *Op. cit.*, p. 27. Carta des de París, del 5 de setembre de 1928.

⁶² *Ibidem*, p. 30. Carta des de París, del 16 de novembre de 1928.

⁶³ *Ibidem*, p. 32. Carta des de Moscou, del 7 de desembre de 1928.

a unes certes pretensions intel·lectuals, ni que les presentessin amb un xic de pedanteria, fet i fet simpàtiques”;⁶⁴ a més, ens informa que el grup d’homes que s’aplegaven al voltant de *L’Opinió* constituïren, juntament amb els separatistes d’Estat Català i la fracció de republicans representada per Companys, l’embrió d’Esquerra Republicana de Catalunya.

Els dos primers articles de Nin que van aparèixer en aquest setmanari (a mitjan juliol i a la primeria d’agost de 1928) foren signats amb el pseudònim d’ *A. Norin* i sota el títol genèric de “De Rússia estant. El pla econòmic”. Els atribuïm a Nin perquè, a banda de la semblança de l’apel·latiu, posteriorment (a finals de desembre del 1928 i pel gener de 1929) en aquesta mateixa secció es publicaren altres articles que ja duen el seu nom i que, a més, s’adiuen amb la proposta temàtica feta per Maurín. En aquests dos articles, que obren una nova etapa –la darrera– en la trajectòria de l’Andreu Nin periodista, l’autor intentava informar el públic català sobre el funcionament de l’economia soviètica i l’evolució que havia seguit fins al 1928. Bonamusa destaca que “Nin expone el funcionamiento administrativo de la planificación, todo ello en un tono simplemente informativo, sin entrar en ninguna de las polémicas que se habían originado en la U.R.S.S. sobre la industrialización o las formas de actuación en el campo.”⁶⁵ Per tant, tornem a trobar un periodista que explicava amb claredat els fets, que pretenia informar, per bé que el fet de no abordar les qüestions polèmiques fos també una manera de prendre partit: no es qüestionava la bondat del sistema i no volia sembrar cap dubte en un receptor que jutjava poc i mal informat sobre la realitat de l’URSS. En canvi, les següents col·laboracions en *L’Opinió* no defugiren la polèmica; en aquests articles, que també es publicaren durant l’agost de 1928, Nin exposava sense embuts les seves opinions sobre l’anarquisme i el socialisme a Catalunya: no s’estigué pas de dir que el moviment obrer català encara es trobava en un període infantil o que creia que l’anarquisme acabaria

⁶⁴ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 74-75.

⁶⁵ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 16.

desapareixent quan els obrers arribessin a la majoria d'edat. Aquesta notable diferència en el tractament dels temes era el reflex d'una actitud i d'una sensibilitat poderosament influïdes per gairebé una dècada passada a l'URSS: “Els clixés que portava de Moscou no servien a Catalunya. [...] Li calia, repeteixo, fer l'aprenentatge de nou, del seu país, ara sense clixés, de la gent que el poblava, que durant els nou anys d'absència havia canviat amb l'experiència de la Dictadura, de la situació política que no era com la pintaven els informes dels dirigents i agents comunistes locals, fins i tot de la vida intel·lectual...”.⁶⁶

El retrobament amb la realitat catalana no fou gens fàcil. La situació política del país era extraordinàriament canviant en el marc d'una accelerada descomposició del règim monàrquic. El marc polític i organitzatiu en què Nin volia actuar, el moviment comunista, també passava per una situació crítica. Per acabar-ho d'adobar, Nin arribava amb el qualificatiu de “trotskista”, que li impedia tota actuació al si del PCE. Per fortuna, tal com explica Víctor Alba,

Amb altres antics companys el retrobament fou més fàcil. Per exemple, amb Maurín i el seu grup. Amb els que feien el setmanari *L'Hora* (Josep Rovira, Daniel Domingo Montserrat, Àngel Estivill, Llibert Estartús i molts altres) el contacte era directe, perquè ells també veien en l'U.R.S.S. l'exemple i en el comunisme la teoria que els havia de guiar. Parlaven un mateix llenguatge. Fins i tot si se separaven de la Internacional per diferents motius (el trotskisme era vist com una querella de família i prou, no havia de transcendir a Catalunya), tots criticaven les mateixes coses: el colonialisme ideològic, la imposició de consignes, de dirigents i de polítiques, i tots tenien fe que l'U.R.S.S. superaria la seva crisi.⁶⁷

D'altra banda, en tornar a Barcelona, la possibilitat de trobar feina com a periodista en diaris de gran tirada era del tot remota: “Cal no oblidar que aquells anys

⁶⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 99.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 102.

trenta eren difícils per a un intel·lectual compromès com era en Nin: la Universitat era tancada i barrada per a tot aquell que no procedís del professorat, i la premsa important elegia els seus col·laboradors entre els intel·lectuals conformistes, que no alteressin amb les seves idees l'anomenat 'ordre social'.⁶⁸ Per consegüent, Nin hagué de guanyar-se les garrofes amb les traduccions, mentre escrivia en publicacions minoritàries, ideològicament afins, perquè sentia la imperiosa necessitat de formar els militants, de donar-los una base teòrica sòlida. Amb aquest objectiu, començà col·laborant a *L'Hora*, setmanari vinculat al Bloc Obrer i Camperol (partit deslligat del comunisme oficial, amb caràcter de comunisme català autònom), que sortí al carrer per primer cop el 10 de desembre de 1930. Igualment escrigué amb pseudònim (*Juan de Montgat*) a *La Batalla*, herència de la Federació Comunista Catalano-Balear, que complia la funció d'òrgan d'expressió del Bloc sota la direcció del secretari general i principal ideòleg del partit, Joaquim Maurín. Els articles de Nin aparegueren en aquestes dues publicacions des de gener i fins a finals d'abril de 1931. Víctor Alba explica així les raons que marcaren el distanciament entre Nin i el Bloc:

La cosa restava a l'aire. Nin no es decidia a formalitzar les seves relacions amb el Bloc, per temença d'enutjar-se amb Trotski. I al Bloc començaven a témer [...] que l'entrada de Nin podria conduir a dividir el partit. El 30 d'abril, *L'Hora* qualificava de "malaltia d'esnobs" el trotskisme a Espanya, i el 7 de maig, Jordi Arquer, membre del Comitè Executiu del Bloc, publicava un article a la mateixa *Hora*, titulat "Contra les lluites intestines comunistes", en el qual afirmava que el trotskisme tenia raó de ser a Rússia, però no fora de Rússia, on "fer trotskisme és treballar contra el comunisme". [...] El Comitè Executiu [...] decidí no acceptar la demanda de Nin d'entrar a formalment a la Federació, pel maig de 1931.⁶⁹

Bonamusa completa l'explicació, tot aportant-hi dades noves:

⁶⁸ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin: revolucionari i intel·lectual". *Op. cit.*, p. 37-38.

⁶⁹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 111.

Mientras tanto, Nin, que ha reducido sensiblemente su actividad política, no percibe de forma clara el camino a seguir y supongo que por el ajetreo de los días posteriores a la proclamación de la República había relegado su trabajo a segundo término. Pero necesitaba dinero para vivir y posiblemente se esforzó por recuperar el tiempo perdido. A partir de abril y hasta finales de mayo, Nin abandona su colaboración en *L'Hora*, que ya no volverá a reemprender durante varios años, y ni tan siquiera escribe a Trotski. [...] Trabajo de traductor para vivir y trabajo de clarificación frente a la nueva situación provocada por el cambio de régimen.⁷⁰

En definitiva, després de trencar amb el Bloc, Nin es quedava limitat “al cercle estret i sense audiència de l’Oposició Comunista. Des de llavors i durant tres anys llargs, es dedicaria a ser dirigent trotskista, amb molt convicció però sospito que sense gaire entusiasme.”⁷¹ Fou a mitjan maig de 1931 quan l’Oposició, amb un esforç considerable dels seus membres, començà a publicar una revista teòrica mensual, *Comunismo*, “que està ben feta, diu coses i troba poc ressò.”⁷² Nin era un dels membres destacats de la redacció i Juan Andrade en fou el director. Cal tenir present que, en el moment de l’aparició de *Comunismo*, en el país només hi havia una revista similar, *La Nueva Era*, orientada per la Federació Comunista Catalano-Balear. És evident que aquesta nova publicació, d’elevat nivell teòric, exercí una gran influència. Segons Bonamusa, “Así, Andreu Nin centró la casi totalidad de sus artículos en la crítica y el análisis de las actividades del Bloque Obrero y Campesino, en la cuestión nacional, y a él pertenecían también muchos de los análisis y tesis políticas. Sus análisis políticos marcaban bastante la táctica política a seguir.”⁷³ Aparegué de forma regular fins al setembre de 1934.

⁷⁰ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 89-90.

⁷¹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 113.

⁷² *Ibidem*, p. 114.

⁷³ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 404.

Per bé que ell mateix fos "bloquista", Solano fa una valoració molt positiva d'aquesta publicació política, que veia la llum en un moment d'un cert distanciament entre Nin i Maurín:

Amb Maurín, i malgrat la diferència d'edat, teníem molt bona relació i ens enteníem molt bé. Ell veia que jo llegia *Comunismo*, que era la revista teòrica de l'Esquerra Comunista i estava molt ben feta, perquè la veritat és que en el partit de Nin hi havia gent de valor. L'existència d'aquest petit partit preocupava força Maurín i no li feia gens de gràcia que jo m'hi apropés. Amb tot, estic segur que ell també la llegia, perquè era prou interessant.⁷⁴

Més endavant, amb l'objectiu de disposar d'un òrgan propi d'expressió des d'on combatre les forces contràries, sorgí el setmanari *El Soviet*. A diferència de *Comunismo*, dirigida des de Madrid, aquest nou setmanari es publicà a Barcelona i representà una gran força política per a l'organització d'aquesta ciutat. Nin es féu càrrec de la direcció i Francesc de Cabo n'era el responsable administratiu. En paraules de Bonamusa, "Andreu Nin fue el inspirador, el principal colaborador y quien dio vida al semanario al abordar tanto la polémica política como el artículo teórica y de orientación, secundado por Molins Fàbrega, 'Fersen' y 'Lacroix'."⁷⁵ Malgrat això, "la escasa posibilidad de medios y la escasa duración del semanario [en la primera època sortiren tres números i, en la segona, vuit] hicieron de *El Soviet* un periódico más de los muchos que durante estos años aparecieron y desaparecieron con cierta frecuencia, y no llegó en ningún momento a la significación de *La Batalla*, por ejemplo."⁷⁶

Finalment, el setembre de 1935, després de deixar enrere el trotskisme, culminava el procés d'unió entre l'Esquerra Comunista i el Bloc Obrer i Camperol per fundar el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM). Nin havia reprès, pel juliol de 1935, les

⁷⁴ Vegeu l'entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

⁷⁵ *Ibíd.*, p. 411.

⁷⁶ *Ibíd.*

col·laboracions a *La Batalla* –que esdevingué *Órgano Central del Partido Obrero de Unificación Marxista*–, i, un temps després, el Comitè Executiu del POUM li encomanà la tasca de dirigir *La Nueva Era*.

Tal com apuntàvem, amb anterioritat ja havia aparegut una revista teòrica que duia el mateix títol; fins i tot es conserva una carta de Nin a Maurín que en dóna testimoni: “He visto *Nueva Era*. Me parece un acierto. El patrono está muy contento.”⁷⁷ El primer número de *La Nueva Era* (probablement el que Nin veié) es publicà a París, com a número especial, sota la responsabilitat editorial de les Edicions Europa-Amèrica, i datat al mes de gener de 1930; contenia, fonamentalment, articles doctrinaris i teòrics, fins aleshores inèdits en castellà, de Lenin, Stalin, Rosa Luxemburg, etc. Quan aparegué en escena *Comunismo*, ja n’havien sortit sis números. Pel gener de 1936, gairebé cinc anys després de desaparèixer (l’octubre de 1931), tornà a sortir *La Nueva Era*.

En aquesta nova etapa, també amb periodicitat mensual, es donaren a conèixer articles que il·lustraven la línia política del POUM. Per a Víctor Alba, “davant la radicalització dels socialistes, la reunificació dels cenetistes (...) i el moderantisme sobtat dels comunistes, la necessitat d’una revista teòrica és imperiosa. Cal donar als militants una bona preparació, entrenar-los més que mai a analitzar la situació. Entre els joves cada dia hi ha més militants que no tenen experiència ni coneixen a fons la teoria.”⁷⁸ Nin s’encarregà d’aquesta part important de la feina del partit. Pel juliol de 1936 es publicà el sisè número i molt més tard, el març-abril de 1937, se’n publicà un setè i darrer. Una darrera informació ens facilita Bonamusa: “Nin, siempre con estrecheces de dinero, fue remunerado por su labor en la dirección de la revista. Sólo Maurín, como secretario

⁷⁷ PAGÈS, Pelai. “L’obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)”. *Op. cit.*, p. 37. Carta des de Moscou, del 22 de desembre de 1929.

⁷⁸ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 146-147.

general, y Nin, como director de *La Nueva Era*, recibían dinero del aparato del P.O.U.M.” Així doncs, al final, el periodisme tornà a esdevenir font de subsistència.

En relació amb aquesta última etapa, Alba posa en relleu una qualitat de Nin que, de ben segur, no només li fou útil com a periodista: era un home resolutiu:

Ell era bàsicament un funcionari; entenem-nos, no un buròcrata. Funcionari, què és? El senyor que fa funcionar. Quan Nin i Joaquim Maurín es van tornar a ajuntar, què va fer Nin, de seguida? Es va encarregar de *La Nueva Era*, que era una revista que sortia quan podia, i des d'aleshores va començar a sortir regularment. Es va encarregar de la secretaria general de la FOUS (Federació Obrera d'Unitat Sindical), que reunia els sindicats controlats pel BOC i després pel POUM a Girona, Lleida, Tarragona i molt pocs a Barcelona, i per què?, perquè era l'home que feia funcionar les coses, més que no pas Maurín.⁷⁹

Solano, per la seva banda, aprofundeix en aquesta idea de Nin com a home que fa funcionar les coses i, alhora, el retrata com el periodista –en definitiva, l'informador– que sap la importància de la tasca que porta entre mans, particularment en una situació de guerra civil. Iglesias completa l'episodi fins al tràgic final:

Però ara em ve al cap un fet que prova la passió periodística de Nin. Potser no li ho hauria d'explicar, perquè s'hi veuen els ets i uts del partit. Al comitè executiu havíem discutit sobre el funcionament de *La Batalla*, perquè hi havia un problema de distribució dels responsables de la publicació molt complicat. Tots creiem, i Nin –com a bon periodista– el primer, que el diari no estava a l'alçada del que se n'esperava. I, de sobte, Nin va dir: “Doncs aquesta tarda, aniré al diari”. Vam provar de dissuadir-le'n, tenia infinitat d'altres tasques per a fer, però ell hi va anar.

La situació era aquesta: el director de *La Batalla* era Julián Gorkin, tot i que no tenia temps d'ocupar-se'n perquè també formava part del quadre d'oradors, però a ell li agradava ser-ne el director. En realitat, el director hauria d'haver estat Juan Andrade, antic militant de l'Esquerra Comunista que acabava d'arribar de Madrid; però, en aquest país nostre, la gent treballa millor si es coneix i n'hi havia que tenien por que Andrade se'n fes càrrec, encara no hi confiaven. Així doncs, Gorkin feia una feina representativa i prou. El redactor en cap era Narcís Molins, un periodista excel·lent i, per damunt de tot, un gran

⁷⁹ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

comunicador. Però, durant la guerra, va actuar com una mena de guia per a tots els periodistes i escriptors revolucionaris que passaren per la seu del POUM, no gaire lluny de la del periòdic, situada a Banys Nous. Així que, a l'hora de la veritat la tasca de redactor en cap no era exercida per ningú [...].⁸⁰

En enero de 1937, pude llegar de nuevo a Barcelona, reclamado precisamente por Nin para ocuparme de nuestro diario *La Batalla*, que no disponía de un redactor político [...]. De nuevo, pues, reanudé mi relación personal con Andrés Nin. No nos veíamos mucho a causa de nuestras respectivas ocupaciones, pero sí nos telefoneábamos casi diariamente. Muchos de los editoriales del periódico, en el período comprendido entre principios de febrero de 1937 y comienzos de junio del mismo año, fecha de su suspensión gubernativa, fueron redactados por mí. Y dado que esos editoriales tenían que reflejar la posición política del POUM, se los leía previamente a Nin. [...] La última vez que vi a Nin fue el 12 o 13 de junio de 1937, pocos días antes de su detención, que fue el 16. Me llamó a su despacho, en la Virreina, para comunicarme que se había decidido que fuera a Lérida para editar allí *La Batalla*, que había sido suspendida en Barcelona. Y a Lérida me trasladé inmediatamente, acompañado de Víctor Alba que era redactor del periódico. Aún no habíamos logrado sacar a la luz *La Batalla*, cuando el 16 nos comunicaron que la policía había irrumpido en la redacción del mismo y Nin había sido detenido. Víctor Alba y yo comprendimos que era el inicio de la represión stalinista contra el POUM y decidimos regresar a Barcelona.⁸¹

Ens agradaria concloure aquest apartat amb una valoració de Víctor Alba en què, com a tret característic de la prosa de Nin destaca, per damunt de tot, la pervivència de l'informador, del periodista, en un afany per fer-se entendre extensible a qualsevol de les vessants de la seva vasta producció escrita:

Cal dir que fins en el terreny de la literatura estricta, Nin es mostrava més informador que teoritzant, o que a voltes teoritzava per a fer més entenedora la seva informació.

Això mateix li passa en gran part de la seva producció política, de militant o dirigent. Passeu els ulls pels índex dels llibres que s'han publicat després de la mort de Franco i que són com antologies de l'obra de Nin en revistes i periòdics polítics, i veureu

⁸⁰ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

⁸¹ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

que, amb unes quantes excepcions, tots són articles informatius, quan no són sobre temes d'actualitat local, de política catalana o espanyola. I veureu el mateix en la seva correspondència, ja al·ludida, amb Joaquim Maurín.

S'ha escrit sobre el Nin periodista dels anys de joventut, però no sembla haver-se posat prou en relleu aquesta supervivència del periodista, de l'informador, en l'articulista polític.⁸²

⁸² ALBA, Víctor. "Andreu Nin, teòric, en perspectiva". A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 129.

2.3. Analista i comunicador polític: el repte de fer-se entendre i convèncer

Per bé que no la tractarem amb la mateixa profunditat que ho han fet altres estudis estrictament històrics, tampoc no podem deixar d'esmentar la tasca duta a terme per Andreu Nin com a teòric polític. En veurem les dues vessants fonamentals: l'oratòria i l'escriptura.

Parlar en públic per transmetre idees i missatges és una activitat que qualsevol polític ha d'afrontar. Nin no fou pas una excepció i, des de molt jove, va prendre part en tota mena de mítings i conferències: “Además de participar en esta campaña organizativa que la UFNR emprende por toda Cataluña, Nin forma ya parte de las listas de oradores, cuando sólo tenía 19 años. Durante 1911 toma parte activa en diversos mítines electorales que celebra la Unió a raíz de las elecciones municipales de noviembre.”¹ Mirant de recollir què pensaven els contemporanis de les capacitats d'Andreu Nin per a l'oratòria, ens adonem que les opinions eren força coincidents. Josep Pla ressaltava algunes qualitats del Nin orador de la primera època: “En aquells mítings [de l'Esquerra Catalana], el jove pedagog parlava bé, amb una indubtable estampa d'orador i amb un innegable respecte pel sentit comú i la sintaxi, qualitats que més aviat foren excepcionals en la història de la nostra moderna oratòria.”² Claudi Ametlla coincidia força amb l'apreciació de Pla: “...aquest jove esprimatxat, simpàtic i senzill, que en els mítings de la Unió Federal parla reposadament i amb una correcció sorprenent en un novell.”³ Víctor Alba, per la seva banda, també s'hi afegeix: “La seva estada en l'Agrupació Socialista li permeté actuar políticament, no resignar-se solament al periodisme i la pedagogia. Començà a parlar en mítings i a donar conferències. [...] Nin mostrà, des dels començos, bona capacitat per a

¹ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. *Op. cit.*, p. 33.

² PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 56.

³ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 33.

la conferència documentada, per al discurs sense *latiguillos*. Tenia la por dels intel·lectuals a les frases sonores. Se sentia ridícul si, per arrencar un aplaudiment, recorria al lirisme demagògic llavors de moda.”⁴

Finalment, i sense allunyar-nos gaire d'aquestes valoracions positives, recollim les paraules de Jaume Passarell, que coincidí amb Nin durant els anys en què compaginava la feina a *La Publicidad* amb una renovada activitat oratòria i propagandística. En referència a les dots oratòries i al tarannà d'aquell jove vendrellenc escriu: “A la seva veu, una veu clara de tenor, cal acoblar-hi els seus gestos, que eren una mica teatrals. Era orador i se'n sentia. I li plaïa molt que els qui l'escoltaven se n'adonessin. Aspirava, ja, a substituir el senyor Jaume Carner com a diputat del Districte del Vendrell.”⁵

Això no obstant, quan Nin retornà de l'URSS, les impressions a propòsit de la seva capacitat retòrica prengueren un caire ben diferent. Pla afirma: “Es guanyava la vida com podia fent traduccions i polemitzant amb els anarquistes. Exposant les coses des del punt de vista comunista era molt fort. Discutint amb anarquistes sentimentals i donats a la verbositat i a la confusió mental, era dialècticament imbatible. Els anorreava sense caritat, els desfeia amb displicència.”⁶ Un cop instal·lat a Barcelona, trobem de seguida testimonis que expliquen les activitats de Nin com a conferenciant:

La actividad pública de Nin, durante sus primeros días de vuelta a España, no se limitó a las entrevistas para semanarios de información. También acudió a la tribuna del Ateneo Enciclopédico Popular, que ya conocía antes de su estancia en Moscú, invitado por Albert Pérez Baró, presidente de la sección de Estudios Sociales, para exponer, en varias conferencias, sus impresiones sobre la Unión Soviética. La presencia de Nin en el Ateneo tuvo un gran éxito, pues según nos cuenta el mismo Pérez Baró “calgué posar altaveus a les sales de tertúlia, biblioteca i fins a l'escala per tal que tothom pogués sentir-

⁴ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 42-43.

⁵ Citat per GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 29.

⁶ PLA, Josep. “Andreu Nin”. *Op. cit.*, p. 60.

lo". Ahora bien, parece que, a partir de la tercera conferencia, la posición de Nin, favorable a la actuación política de Trotski, alarmó a la Sección de Estudios Sociales, por lo que Pérez Baró le rogó que de momento cesara sus conferencias.⁷

Per tant, sembla que l'Andreu Nin orador i conferenciant d'aquesta segona època era un home més preparat políticament, però la rotunditat del seus plantejaments també suscitava bastant més la polèmica.

Amb tot, el jovent compromès escoltava de bon grat les paraules d'aquest home que consideraven un mestre autèntic:

Seguíem les seves conferències a Barcelona, gairebé sempre als ateneus i fins al paraninf de la Universitat. Una vegada, parlà a la Universitat sobre les perspectives de l'URSS i de la revolució russa. Teníem certa aprensió perquè temíem que ataqués massa el règim soviètic. Érem una trentena de joves del BOC disposats a aplaudir-lo, però també a manifestar-li el nostre desacord si, en opinió nostra, s'excedia. Nin va estar rellevant, com de costum. Un cop acabada la conferència, en una sala curulla d'estudiants i de curiosos, el felicitàrem i li revelàrem el nostre temor inicial. –Ja m'ho pensava, ens digué. No tenia intenció de provocar, sinó d'explicar. El pedagog i psicòleg havia copsat perfectament que aquesta colla de joves entusiastes tenien encara moltes coses per aprendre sobre l'URSS. En realitat, destil·lava informació a dosis homeopàtiques, evitant traumes massa forts. Tot un mestre.⁸

Així doncs, Nin ens demostra, una vegada més, aquesta capacitat d'adaptació al medi que tant el caracteritzà el llarg de la seva accidentada trajectòria vital. I també –per què no dir-ho?– el desig ben palès de fer-se entendre, per damunt de qualsevol ànsia de protagonisme exaltat i inútil.

⁷ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 28.

⁸ ROSA, Carmel. "Imatges d'Andreu Nin, mestre de socialistes". *Op. cit.*, p. 59-60.

A més, aquesta tasca de caire marcadament pedagògic es perllongà en els cursos d'economia política que impartí durant aquests primers anys que seguiren el seu retorn a Catalunya:

Anava sovint, invitat pel grup asturià de l'Oposició, que dirigia un advocat molt intel·ligent, José Loredó Aparicio, a donar conferències als ateneus obrers d'Astúries i també en donava a l'Ateneu Enciclopèdic Popular barceloní, que a partir de 1932 controlaven elements del Bloc. Els seus cursets d'economia política –dels quals no resta més que el record en els qui tinguérem la sort d'escoltar-los– eren un model de claredat i d'organització. Nin era un bon mestre, sabia, sense rebaixar la qualitat, posar els temes més complexos a nivell dels seus oients i relacionar les exposicions teòriques abstractes amb la realitat del moment. Feia viva l'economia. No entusiasmava. No era pas fred, al contrari, a voltes s'emballava i posava molta calor en el que deia. Però, per alguna misteriosa raó, la seva calor no es comunicava o es perdia, en gran part, en el curt espai entre ell i l'oient.⁹

Apareix aquí la figura del pedagog experimentat que sap fer-se entendre per qualsevol mena de públic, però que, malgrat això, sembla no saber (o no poder) comunicar-li la força, l'entusiasme; de fet, aquesta contraposició ja havia estat assenyalada pel mateix Víctor Alba tot referint-se als primers anys de Nin en el món polític català: “La seva activitat de mestre l'havia preparat per a fer-se entendre dels obrers, cosa que negligien molts oradors que els entusiasmaven més que no pas Nin.”¹⁰

⁹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 114-115.

¹⁰ *Ibíd.*, p. 45.

Anys després, Alba posa en relleu l'elevat grau de correcció –a nivell oral– de la llengua emprada pel Nin que ell va conèixer a la dècada dels trenta: "Però el fet és que Nin va conservar un bon català, tenint en compte aquesta diferència –que abans de la guerra es podia fer amb molta claredat– entre el català parlat i escrit. [...] parlava un català molt bonic [...]. Amb molta correcció i molt espontani. No la correcció de qui s'hi fixa, sinó que li sortia de manera natural."¹¹ No obstant això, insisteix a ressaltar el punt feble de l'oratoría ninenca:

No era un seductor de masses. Parlava i s'expressava bé, i deia coses. Però comunicava poc, no era contagiós, diguem-ne. Probablement era més contagiós individualment, en una taula, que amb una massa de gent.

Recordo els mítings en què parlaven Maurín i ell. Després va venir la guerra, i a Maurín el van pescar, a Galícia. Aleshores Nin sempre era l'últim de parlar. Però els esclats d'entusiasme, més que amb ell, eren, per exemple, amb Jordi Arquer, que parlava molt malament i inconnex, o amb Julián Gorkin, que parlava bé, en castellà, però que el que feia era repetir el que deien els altres... Potser tenia massa sentit del ridícul i no feia comèdia. Maurín, però, tampoc feia comèdia i també tenia molt de sentit del ridícul –a Maurín el vaig conèixer molt més que a Nin, perquè vaig ser amb ell a la presó. I, en canvi, Maurín sí que aconseguia entusiasmar el públic.¹²

¹¹ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

¹² *Ibidem*.

Iglesias, per contra, s'allunya expressament de l'opinió del seu antic company de partit pel que fa a aquesta manca de connexió entre Nin i l'auditori:

Pude asistir a algún mitin, no muchos, en el que participó como orador Nin. Puedo afirmar que su oratoria era buena, diciendo bien lo que quería decir. ¿Qué no transmitía emoción al auditorio, como afirma mi buen amigo Víctor Alba? Creo que es una afirmación puramente subjetiva. En todo caso es cierto que Nin huía de toda demagogia, sin esos latiguillos propios de quien busca los aplausos. Por cierto que recuerdo su satisfacción de haber descubierto el micrófono. Ocurrió en un mitin organizado por el Frente Popular en la Plaza de Toros de Valencia, a comienzos de 1935, en un acto en recuerdo de Luis Sirval, un periodista que había ido a Asturias como consecuencia de la revolución de octubre de 1934 y que había sido asesinado por un oficial de la Legión Extranjera. Me decía: "Chico, es magnífico; no tienes necesidad de desgañitarte para que te oigan."¹³

Per la seva banda, Solano assenyala Nin com un dels oradors més sol·licitats del POUM i torna a apuntar les seves innegables capacitats didàctiques:

Després hi havia un equip de gent –el quadre dels oradors– que eren capaços de participar en una conferència o de fer un míting, així com l'anomenada Comissió de Propaganda, que designava els més apropiats, o bé eren reclamats des de les diverses ciutats. Nin i jo érem dels més sol·licitats, per la nostra participació a *La Batalla*, entre d'altres raons. Moltes vegades havíem coincidit. Agafàvem el cotxe i anàvem a fer mítings a Castelló o a València. Teníem un bon cotxe per l'època –que havíem requisat– i podíem parlar durant aquests trajectes, només hi havia el xofer. Potser vam fer vint o trenta viatges.

[...] Era mestre i tenia qualitats pedagògiques. Fins i tot era millor conferenciant que orador, en el sentit de fer mítings. Era més d'explicar les coses i fer-se entendre.¹⁴

En definitiva, podríem concloure aquesta caracterització d'un Nin orador i conferenciant sempre actiu afirmant que, sens dubte, posseïa tant les qualitats naturals

¹³ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. Annex 2.4.

¹⁴ Vegeu l'entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

com la preparació adient per a transmetre amb claredat el seu pensament (“Quan parlava –en privat o en públic– feia una impressió de seguretat –que potser no sempre tenia– i adoptava, en començar, un to de mestre, que anava perdent en avançar en la conversa o el discurs.”),¹⁵ per bé que, al capdavant, li manqués algun tret del bon comunicador per acabar de connectar i aconseguir fer bellugar l’auditori: “Rabassut, camacurt, amb cara de noi, Nin era un bon orador, molt pedagògic però d’una oratòria no contagiosa. Potser això féu que mai no aconseguís que l’escoltessin gent d’altres organitzacions...”¹⁶

Per a posar-hi el punt final, sense pretendre, però, resoldre aquesta controvèrsia, comptem amb el testimoni d'excepció i pràcticament coetani de Mary Low –militant trotskista britànica d’origen australià–, que visqué a la Barcelona revolucionària entre agost i desembre de 1936. El retrat més colpidor de Nin que ens ofereix *Red Spanish Notebook* ens el descriu durant un míting al teatre Gran Price; Low, que subratlla la claredat, la senzillesa i la intensitat del discurs, confessa que se sent commoguda – precisament– per la reacció entusiasta de l'auditori enfront de la convicció del revolucionari:

When the cheers following Arquer’s speech had subsided, Nin rose to his feet. He is a heavy man, short and thick. Now he wore a blue militia tunic, and that and his curly hair made him look young and eager as he leaned with one fist thrust down on to the table and the other hand held up.

At first the cheering poured over and over his voice, drowning it, but when at last silence was made for him his words came out deep and strong. Nin speaks like a plain man. I haven’t heard him make embroidered phrases yet. He goes through one thing after another point by point, and hammers each of them into you, and the effect comes from the simplicity and the sureness. He is more effective to me than Gorkin, who has spoken in Paris and was once banned from speaking in London at a meeting organized by I.L.P. Gorkin spins out a lot which afterwards dissolves into smoke, though he is a born orator.

¹⁵ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 25.

¹⁶ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps (I)*. *Op. cit.*, p. 211.

The people react strongly to Nin. He has all his past in Russia to back up his words and give them body. All the same, a slight undercurrent made itself felt when he got up to speak. Some militia-men muttered and walked away. Other people began whispering. Nin is the revolutionary element, even though he has considerably recanted during these last months, and so those who are cooling off in a Liberal direction go away. The vast majority who remained, responded to him as a single man. I, too, was moved, feeling the deep, excited breathing round me, and listening to the cries of delight breaking out in the pauses, and seeing the man standing there, speaking with his face turned passionately towards us while the light beat down in torrents upon him; his gaze was so intent that he scarcely blinked.¹⁷

L'altre gran camp d'acció de l'Andreu Nin teòric polític fou l'escriptura. És evident que, per a dedicar-se a escriure, és imprescindible disposar del temps que cal per a fer-ho. Nin només visqué un període de relativa tranquil·litat quan es trobà involuntàriament apartat de la política activa. Com ja hem vist, es tracta dels darrers anys de l'estada a Moscou. Per bé que les condicions objectives i subjectives potser no eren les millors per al desenvolupament d'una activitat teòrica, Nin aprofità aquesta temporada per a treballar en les seves obres teòriques més importants.

Ell mateix en dóna testimoni en la correspondència mantinguda amb Maurín durant aquest període: “He empezado a escribir el libro (el primero de la serie) sobre la cuestión nacional. Lo lamentable es que disponga de poco tiempo; pero así y todo creo que podré entregar el original en el plazo convenido con Andrade¹⁸ (septiembre de este año).”¹⁹ I, més endavant: “...Estoy además escribiendo el libro sobre la cuestión nacional,

¹⁷ LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook. Op. cit.*, p. 51-52.

¹⁸ Es refereix a Juan Andrade Rodríguez, fundador del primer Partit Comunista l'abril de 1920 i director del seu òrgan de premsa *La Antorcha*. L'abril de 1926 s'apartà de la direcció del PCE, a causa de la seva oposició als mètodes stalinistes de l'equip de Bullejos, i des de 1927 es dedicava exclusivament a les tasques periodístiques i editorials. El 1928 fundà a Madrid l'editorial Cenit, per a la qual Nin treballà en repetides ocasions. (PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I). *Op. cit.*, p. 33, nota 6)

¹⁹ PAGÈS, Pelai. “L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)”. *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

que entregaré en septiembre, trabajando para la editorial de Andrade, de Vayo y Araquistain, etc., etc., etc., sin contar con que leo y estudio mucho.”²⁰ També hi trobem una referència al llibre de Cambó, obra que motivarà una rèplica per part de Nin (íntegrament escrita a Moscou): “¿Has leído el libro de Cambó 'Les dictaduras'? Es muy interesante. Precisamente en sus páginas se revela ese pánico a lo incierto de que tú me hablas.”²¹

Així doncs, a Moscou es gestaren els dos llibres de temàtica política que Andreu Nin escrigué en català. Curiosament, sembla que l’acord amb Juan Andrade per a la publicació del llibre sobre els nacionalismes no va quallar: “El silencio de Andrade es verdaderamente sorprendente. No acierto a explicarme las causas del mismo. Si ha decidido romper toda relación conmigo (cuyas causas, sin embargo, no podría adivinar) ¿por qué no me lo dice concretamente? El español es, realmente, muy incivil.”;²² i, en definitiva, l’ordre d’aparició d’aquestes dues obres fou l’invers al de la redacció (si més no, embrionària): *Les dictaduras dels nostres dies* (1930) i *Els moviments d’emancipació nacional* (1935).

En aquest punt, i abans de continuar, caldria assenyalar que la faceta de Nin com a escriptor polític ja ha estat força estudiada i que, sense cap mena de dubte, disposem d’una bibliografia més extensa sobre aquesta faceta que sobre cap dels altres aspectes que configuren la seva dilatada activitat d’home de lletres; per aquest motiu (i perquè, repetim-ho un cop més, no pretenem ocupar-nos de qüestions estrictament polítiques) no ens endinsarem en una anàlisi profunda del contingut de les obres esmentades, sinó que

²⁰ *Ibíd.*, p. 33. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

²¹ *Ibíd.*, p. 38. Carta del de Moscou, del 4 de gener de 1930.

²² *Ibíd.*, p. 37. Carta des de Moscou, del 16 de desembre de 1929. Malgrat això, una nota de Pagès en aquest article assenyala textualment que “Andrade ens ha informat que no recordava en cap moment que durant la Dictadura de Primo de Rivera hagués mantingut cap tipus de correspondència amb Nin, quan aquest estava a Moscou.” (*Ibíd.*, p. 39, nota 144)

mirarem de fer una aproximació general a la producció teòrico-política de Nin en català, tot estudiant-ne la temàtica, l'estil i la rellevància.

Pel que fa a la temàtica, veiem que Nin consagrà l'obra teòrica en català a dues qüestions que tingueren un pes important en el seu pensament polític: la lluita ideològica contra el feixisme i el problema de les nacionalitats, respectivament.

En primer lloc, el feixisme fou un fenomen que preocupà Nin des dels primers temps de la seva tasca a la direcció de la ISR: “Se n’adonà molt aviat, ja que es dedicava sobretot als països 'llatins' d’Europa i entre ells, Itàlia. En la tercera reunió del Consell Central de la ISR –una mena de conferència ampliada entre els congressos– que tingué lloc del 25 de juny fins al 2 de juliol de 1923, féu una conferència que tingué un gran ressò sobre la 'lluita dels sindicats contra el feixisme!'.”²³ Una preocupació que va anar evolucionant, ja que, de fet, Nin tornà sovint al tema "feixisme i la resposta dels sindicats" durant el període posterior “en molts articles divulgats a nivell internacional a la premsa de la ISR i del Komintern, en una ponència durant el tercer congrés de la ISR l’any 1924, i més tard en els seus escrits teòrics dels darrers anys, com, per exemple, en la seva contestació a Cambó l’any 1930.”²⁴

Així doncs, Nin reprengué la qüestió del feixisme a *Les dictadures dels nostres dies*, obra encara escrita a Moscou, que sortí a la venda el 1930 en resposta al llibre de Francesc Cambó, *Les dictadures*, aparegut un any abans (tots dos publicats per la Llibreria Catalònia). Aquest primer llibre en català s’inscriu en el marc de l’interès que la institució dictatorial suscità a Espanya, en uns moments en què el règim d’excepció inaugurat pel general Primo de Rivera el 1923 es trobava en una situació de crisi definitiva. L’objectiu

²³ TOSSTORFF, Reiner. “Nin i la ISR. Un esbós”. *Op. cit.*, p. 55.

²⁴ *Ibíd.*, p. 56.

l'apuntava el mateix Nin des de les primeres pàgines: oposar a un punt de vista representatiu de la burgesia industrial, el punt de vista comunista per intentar demostrar que la idea de Cambó era assegurar la supervivència del règim capitalista. Així ho expressa Víctor Alba: “La idea fonamental del llibre era que Cambó, primer ajudant Primo de Rivera i després aconsellant-li que se n’anés, tractava d’assegurar en una o altra forma la dictadura de la classe capitalista’.”²⁵

Tots els autors que han estudiat l’obra coincideixen a assenyalar que la primera part del llibre està dedicada a contrarestar, gairebé una per una, les opinions de Cambó, per bé que Nin hi introduí un seguit d’elements d’anàlisi de l’època que Cambó no tractava, com ara “la permanència del problema colonial, la rebel·lió colonial, l’atur forçós, les lluites imperialistes, la racionalització del treball. (Ja és gran, ja, dit sigui de passada, que un home de negocis cosmopolita com Cambó no pogués veure aquests trets de l’època o no els donés importància.)”²⁶ o, dit altrament, “la permanencia de la cuestión nacional y las revoluciones de la posguerra mundial, etc.”²⁷ De fet, Nin utilitzà aquesta crítica sistemàtica de l’obra de Cambó com a pretext per a exposar les tesis clàssiques del moviment comunista i, per tant, podem trobar-hi molts dels clixés del moment: “...decadència del capitalisme, diferència entre la democràcia burgesa i la democràcia proletària, l’U.R.S.S. com a model per a la solució perfecta del problema de les nacionalitats.”²⁸

A la segona part del llibre Nin analitzà, per bé que de manera sumària, el procés de la burgesia ascendent en diferents països per intentar comprendre l’evolució del mode de producció capitalista vers formes de concentració i monopoli, i la crisi de la

²⁵ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 103-104.

²⁶ *Ibíd.*, p. 104.

²⁷ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 20.

²⁸ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 104.

democràcia. A continuació, dedicà molta més atenció a l'estudi dels règims dictatorials que Cambó havia exposat en el seu llibre: Itàlia, Turquia i la Unió Soviètica. D'acord amb la seva ideologia, Nin començà per destacar la diferència entre dictadura feixista i dictadura del proletariat, alhora que assenyalava que la revolució turca i el règim de Mustafà Kemal haurien d'haver-se tractat en una obra que estudiés els moviments d'emancipació nacional, més que no pas en una sobre les dictadures.

Sembla evident que un dels principals objectius que perseguia el llibre era diferenciar amb claredat el feixisme de qualsevol altre règim dictatorial. Com Bonamusa remarca, “en la línia de sus artículos en *La Correspondencia Internacional*²⁹, distingue las dictaduras simples y militares (la de Primo de Rivera, por ejemplo) de las fascistas (Italia).”³⁰ Nin creia que el feixisme s'instaura per consolidar el domini del gran capital, mitjançant el menyspreu de les llibertats i de les institucions democràtiques, la repressió sobre la classe obrera, la utilització de la petita burgesia urbana i rural, i una política exterior d'expansió imperialista. A més, a l'hora d'establir els orígens del feixisme, es mostrava novament en desacord amb Cambó i afirmava (amb el suport dels estudis econòmics d'Eugen Varga) que calia buscar-los en les conseqüències de la Primera Guerra Mundial i no pas en l'assassinat del diputat socialista italià Meteotti. D'altra banda, Nin no dubtava a defensar la dictadura del proletariat, tot destacant "la solució" per la qüestió de les nacionalitats com un dels màxims èxits de la Unió Soviètica. Com a darrer punt, atacava la mateixa actuació política de Cambó, a qui atribuïa una participació directa en el cop d'estat de setembre de 1923. En definitiva, per a Nin, Cambó intentava

²⁹ Durant l'estada a l'URSS, Nin col·laborà amb assiduitat a *La Correspondencia Internacional*, l'òrgan de la Internacional Comunista. En el període comprés entre 1922 i 1927 hi aparegueren al voltant de 42 articles.

³⁰ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 21.

mantenir el domini de la burgesia utilitzant com a mitjà el règim polític que li fos més favorable.

Si ens centrem en la recepció d'aquesta primera obra teòrica, veiem que, d'una banda, Bonamusa comenta alguna de les repercussions que tingué fora de les nostres fronteres:

Al tiempo que el libro de Nin era publicado en Barcelona y poco después en Madrid, Pierre Naville, compañero suyo en los organismos internacionales de la Oposición, lo traducía al francés. Si bien no llegó a publicarse, sí fue utilizado por Daniel Guérin para apreciar el papel de la industria ligera y pesada en la marcha del fascismo hacia el poder, así como para conocer las razones por las que el gran capital necesitaba, más que otros grupos económicos, un estado fuerte.³¹

Víctor Alba, d'altra banda, remarca el fet que Nin guanyà prestigi amb l'aparició d'aquest primer llibre (“Si les traduccions, quan començaren a sortir, donaren a Nin prestigi entre la gent literària, *Les dictadures dels nostres dies* li donaren prestigi entre la gent política.”),³² per bé que també deixa ben clar que la literatura política al nostre país passava per un moment francament dolent, i, alhora, estableix una comparació entre el llibre de Nin i el de Joaquim Maurín, *Los hombres de la dictadura* (publicat uns mesos abans), en què l'obra ninenca no resulta gens ben parada. Víctor Alba no dubta a qualificar l'obra de Maurín com a “el millor llibre polític en molts anys” i creu que “donava al seu autor una estatura pública que el feia, per al futur, un dirigent de primera línia. Era una temptativa original, un estil brillant i enèrgic, molt personal, lliure de clixés, de frases fetes, de consignes, d'interpretar la realitat política espanyola.”,³³ mentre afirma que “el

³¹ *Ibíd.*

³² ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 102.

³³ *Ibíd.*, p. 103.

llibre de Nin era una altra cosa. [...] patia de tots els defectes de la literatura comunista oficial, és a dir, grisor d'estil, repeticions, pes mort de consignes i de frases d'editorial.”³⁴

De fet, l'estil no era pas l'únic mal de què patia l'obra, perquè, segons Víctor Alba, des del punt de vista del contingut tampoc “no era una interpretació original, sinó l'aplicació a la realitat espanyola de la tesi de la Internacional sobre el feixisme.”³⁵ L'autor reconeix que Nin mostrava a la perfecció tant els defectes del feixisme com l'intent de Cambó de cercar una sortida airosa a una situació que ell i el seu partit, la Lliga, havien contribuït a crear, però, no obstant això, “el llibre –intel·ligent, dur– no tenia empenta, era polèmic sense originalitat.”³⁶ En definitiva, per a Víctor Alba el públic entès acollí bé aquesta primera obra de Nin perquè suposava un canvi respecte a l'ensopiment del panorama de la literatura política del moment, però que “llegit ara, amb perspectiva històrica, decep un bon tros. Es podia fer millor i Nin podia haver-ho fet millor, si no hagués estat per la deformació dels seus anys a Moscou i a la Profintern.”³⁷ Així, d'acord amb aquest autor, el llibre de Nin es mostrava excessivament deutor del model rus i, per exemple, no feia cap referència a les diferències internes entre stalinistes i trotskistes, quan, recordem-ho, aquestes discrepàncies profundes havien provocat la sortida de l'URSS de Nin.

Finalment, clourem aquesta petita exposició a propòsit de *Les dictadures dels nostres dies* recollint la valoració final, força positiva, que en fa Pelai Pagès:

Per bé que no es van produir les prediccions que anunciava Nin, ja que pocs anys després que es publicués el seu llibre el partit nacionalsocialista de Hitler s'apoderava d'Alemanya i entre el feixisme italià i el nazisme alemany no van tardar a establir-se estrets vincles de col·laboració, el llibre va representar, en el moment de la seva

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

publicació, un document important per al coneixement del feixisme, que avui encara conserva gran part de la seva validesa. No en va, Nin havia estudiat de molt a prop i des de dins les essències del feixisme italià.³⁸

L'any 1935, i gràcies a l'amistat que l'unia amb Marcel·lí Antich (un dels fundadors, juntament amb Josep Queralt, d'Edicions Proa) i Joan Puig i Ferrer (director literari de Proa), Nin obtingué la direcció d'una col·lecció titulada El Camí. En aquesta col·lecció s'anuncià la publicació d'obres fonamentals i d'actualitat sobre qüestions econòmiques, polítiques i socials, sense sectarismes ni exclusions. Precisament durant aquest any 1935, la Biblioteca El Camí publicà *Què ha passat?* de Lleó Trotski, única obra de temàtica política traduïda al català per Nin; *La gran revolució que ve...*, de Jacques Duboin, traduïda per Puig i Ferrer; i, en darrer lloc, l'obra sobre els moviments d'emancipació nacional del mateix Nin.

En endinsar-nos en el contingut d'aquesta segona obra políticoteòrica de Nin en català, subscrivim les paraules de Pagès quan afirma que “el tema de les nacionalitats preocupava Nin des de la seva joventut; i fins que no assumeix el marxisme i coneix el tractament posterior que li dona Lenin, no trobem una coherència sòlida en el seu pensament”;³⁹ un interès primerenc que confirma Bonamusa tot dient que “la cuestión nacional siempre le había despertado gran interés, desde sus primeras colaboraciones en el periódico *El Baix Penedès*, del Vendrell, en 1911.”⁴⁰ Pel que fa a l'evolució i culminació del pensament ninenc respecte a la qüestió nacional, el mateix Bonamusa explica que “en septiembre y octubre de 1934 había dado a conocer dos extensos artículos publicados por las revistas *Comunismo* y *Leviatán*, respectivamente. Se trataba de notas

³⁸ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 337.

³⁹ *Ibidem*, p. 326-327.

⁴⁰ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 242.

previas al libro que, publicado un año después en Barcelona, ha llegado a ser una obra importante sobre el tema y quizá la más conocida de Andreu Nin.”⁴¹

Amb tot, *Els moviments d'emancipació nacional* abordava una temàtica de més envergadura que la tractada en aquests dos articles precedents. El primer, publicat a *Comunismo* l'agost de 1934, era un ampli resum d'allò que posteriorment seria el primer capítol de l'obra; el segon, publicat al mes de setembre a la revista *Leviatán*, constava de dues parts: una primera de caràcter teòric (pràcticament una reproducció del que més endavant esdevindria la introducció del llibre), que, prenent com a base documental “la más estricta ortodoxia bolchevique”,⁴² no afegia gran cosa als escrits que havien aparegut poc després del retorn de Nin a Catalunya, i una segona part on s'analitzava el cas concret de la qüestió nacional catalana. Quant a les idees que s'hi manifestaven sobre el moviment nacional català, val a dir que en *Els moviments d'emancipació nacional* només quedaren reflectides de manera dispersa perquè Nin, tal com afirmava en les pàgines introductòries, tenia la intenció de dedicar un altre treball a les qüestions nacionals espanyoles, i en especial a la catalana.

Així doncs, utilitzant les paraules de Pagès, Nin en *Els moviments d'emancipació nacional*:

[...] Estudia la posició del moviment obrer des que aquest es va plantejar la qüestió de les nacionalitats -de manera paral·lela al sorgiment dels nacionalismes- a mitjans del segle XIX fins a les teories leninistes i el model de solució que ofería l'URSS. D'aquesta manera analitza les opcions nacionalitàries de Marx, Engels i Bakunin; les divergències entre Kautsky i Rosa Luxemburg i el plantejament de la qüestió durant el període socialdemòcrata, per tal de concloure amb una detallada anàlisi del problema de la Rússia tsarista i les solucions de Lenin i de la revolució d'octubre. El darrer capítol

⁴¹ *Ibíd.*

⁴² *Ibíd.*, p. 244.

estudia l'organització de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, com una unió lliure de pobles lliures.⁴³

Víctor Alba assenyala que el valor del llibre resideix en la primera part, és a dir, “en l’aportació de detall i citacions sobre la posició que davant la qüestió nacional adoptaren Marx i Engels –que Nin contrasta amb la de Bakunin–, l’escola socialista austríaca, Kautsky i Rosa Luxemburg.”⁴⁴ Bonamusa, per la seva banda, destaca el fet que Nin, en aquest repàs de posicions, concedís una especial importància a l’escola austríaca (Karl Renner i Otto Bauer en especial), així com la condemna que féu de l’austromarxisme, per bé que fos bastant superficial: “...aunque sus ataques sólo se reducen a incluirlo en el marco oportunista y reformista que para Nin significa la socialdemocracia. Sus razonamientos sobre el análisis de la cuestión nacional expuesto por Otto Bauer son amplios, pero poco profundos.”⁴⁵ Som davant d’una mostra d’aquesta “obsessió contra els socialistes” que Víctor Alba troba “en tots els comunistes, de qualsevol tendència”;⁴⁶ una manera de veure el món que el mateix Bonamusa qualifica com a pròpia de un “bolchevique convencido”.

Ara bé, a banda d’aquest antisocialisme (que anà apaivagant-se a mesura que Nin s’allunyava del trotskisme i s’incorporava al nou projecte polític que representà el POUM), sembla que aquest estudi “de síntesis divulgadora”⁴⁷ presentava també tot un seguit de mancances. Pel que fa a problemes purament estilístics, Víctor Alba manifesta el seu parer sense embuts: “El llibre sembla escrit a esgarrapades, a corre-cuita – probablement ho fou–. Fa la impressió molt viva que Nin no l’escriví perquè alguna cosa,

⁴³ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 327.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 247.

⁴⁶ ALBA, Víctor. “Andreu Nin, teòric, en perspectiva”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 130.

⁴⁷ *Ibidem*.

dintre seu, l'hi empenyia, sinó perquè calia fer un llibre per obrir la col·lecció, i tenia prou ofici per a posar-se a la feina i enllestir el volum de pressa. L'estil és pesat, monòton, com el dels fullets que escriví quan en fabricava per a la Profintern.”⁴⁸ L'opinió general que li mereix el contingut de l'obra tampoc no és gaire engrescadora: “Pitjor que això, el llibre no té ni una idea original. Pel que fa a l'aspecte teòric de la qüestió nacional, Nin ens dóna un plat rescalfat: la teoria leninista del dret de les nacionalitats a disposar d'elles mateixes fins a la separació, si volen.”⁴⁹

A més, els estudiosos han remarcat que en la segona part del llibre, i malgrat conèixer perfectament la situació real a l'URSS, Nin no fa ni la més mínima referència a la distància existent entre teoria i pràctica en la qüestió de les nacionalitats. Així ho expressa Víctor Alba:

El més astorador és que el 1935, quan ja no podia amagar-se el nacionalisme gran-rus de Stalin (compensació a la por que el creguessin nacionalista georgià), Nin encara parla d'*Un model de solució: l'U.R.S.S.* (és el títol de la quarta part del llibre). Es limita a analitzar-hi els aspectes constitucionals, d'organització de l'Estat sobre el paper, que efectivament podrien satisfer els més exigents nacionalistes. Però no examina com aquestes disposicions foren aplicades pels bolxevics.⁵⁰

I igualment Bonamusa: “Todo ello sin aludir a la posible participación de Stalin ni a los importantes conflictos nacionales originados por una fuerte rusificación del Estado y del partido soviético, e incluso de la I.C. como ya Bujarin había advertido a Humbert-Droz en 1927.”⁵¹

⁴⁸ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 143.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 143-144.

⁵¹ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 247.

Deixant per a més endavant les possibles causes i justificacions d'aquest procedir, clourem l'exposició sobre aquesta segona obra teòrica de Nin utilitzant, novament, la valoració –francament positiva– que en fa Pagès:

En qualsevol cas, *Els moviments d'emancipació nacional* representa una aproximació molt important per al coneixement de les posicions que des del segle XIX ha anat adoptant el moviment obrer en relació amb els moviments nacionals; importància encara més gran atès que és l'única obra de les seves característiques que existeix al respecte, des del mètode d'anàlisi amb què està elaborada. Al mateix temps, aquest llibre ens revela Nin com el teòric marxista més important de l'estat espanyol que va tractar sobre el problema de les nacionalitats.⁵²

Abans d'endinsar-nos en l'avaluació globalitzadora, ens sembla convenient comentar amb breuetat les diferències –evidents– entre les valoracions crítiques que hem anat enumerant. Dels tres autors que hem citat, Víctor Alba, gràcies a la via de coneixement que dóna el tracte directe i el fet d'haver compartit una època i uns ideals, en tant que militant del POUM, és el que s'expressa més obertament –i no dubta a prendre partit– a l'hora d'enjudiciar la figura d'aquest Nin teòric que descobrim a través dels seus llibres. Víctor Alba pretén acostar-nos al personatge (“El meu assaig no és una apologia, sinó una temptativa de comprendre com els esdeveniments formen un revolucionari. Per tant, cal tractar Nin com si fos viu.”)⁵³ i, fidel al seu propòsit, no tan sols assenyala les febleses de l'obra ninenca, sinó que també n'explica les possibles causes i, d'aquesta manera, ens ofereix una imatge molt vívida del “paisatge” del moment.

Per mirar de completar aquesta imatge, afegirem en aquest punt una aportació d'Ignacio Iglesias. Per bé que sempre fa gala d'un tarannà molt més conciliador que el del

⁵² PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 330.

⁵³ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 143.

seu bon amic Alba, quant a la qüestió nacional també mostra discrepàncies amb el pensament de Nin. I això que, com ell mateix ens explica, tots dos havien debatut a bastament la qüestió:

Pero nuestra identificación política fue total, salvo en la cuestión de las nacionalidades. Nin estaba aferrado a la posición leninista, que pregonaba la autodeterminación de los pueblos; yo no creía en tal autodeterminación y era partidario de las tesis de Rosa Luxemburgo. Discutimos no poco cuando publicó su libre sobre las nacionalidades y Nin mostró entonces no sólo su paciencia con el jovencito que yo era y trató de convencerme mediante las dotes pedagógicas que le eran propias.⁵⁴

En canvi, Francesc Bonamusa i Pelai Pagès, en tant que historiadors, descriuen el contingut de les obres, es mostren molt més mesurats en la crítica i eviten fer judicis de valor rotunds. Bonamusa és sens dubte el més ponderat de tots dos, ja que Pagès, a estones, sembla deixar-se endur per una certa passió partidista. En qualsevol cas, la diferència de tarannàs i d'actituds dels autors –sempre que en siguem conscients– no contribueix sinó a enriquir el nostre coneixement de Nin i el seu temps.

A l'hora de jutjar el conjunt de la producció teòricopolítica d'Andreu Nin voldríem fer-nos ressò, d'entrada, del fet que diferents estudiosos han assenyalat que el pensament de Nin que es reflecteix en les dues obres escrites en català (i el mateix succeeix quan escriu en castellà) no suposa una aportació original dins del marxisme ni un conjunt orgànic o doctrinari. Aquesta és, per exemple, l'opinió de Pelai Pagès, per bé que tot seguit afegeix: “En la majoria de les seves obres, Nin partia de pressupòsits ideològics fixats i definits per Marx, Lenin o Trotski per tal de desenvolupar-los, tot analitzant les seves característiques més importants. En aquest aspecte, podem valorar la

⁵⁴ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

labor de Nin com a autènticament original, en tant que molts dels seus estudis són inèdits dins de la literatura marxista. I això sol ja representa una aportació important.”⁵⁵

En aquesta mateixa línia, un article molt aclaridor de Víctor Alba crida l’atenció sobre dos aspectes que cal tenir en compte a l’hora d’analitzar l’obra teòrica ninenca. En primer lloc, convé precisar què entenem per “innovació” i, en segon terme, emmarcar l’obra dins del context històric (tal com hem fet amb els escrits de Nin sobre crítica literària). Així, pel que fa al primer punt, Víctor Alba comença classificant els teòrics en dos grups:

Uns són els innovadors, que capgiren la manera d’enfocar els problemes, i que hi aporten solucions diferents de les proposades abans. Hi ha, d’altra banda, els teòrics que perfilen el pensament dels innovadors, que apliquen a problemes immediats els seus principis o mètodes de pensar i analitzar, que els adapten als problemes que sorgeixen i que els innovadors no podien preveure. O bé que assenyalen els perills o trencacolls que els innovadors no endevinaren. [...] Dels primers, que podríem dir que són pensadors d’estratègia, que l’essencial de la seva obra per a les generacions posteriors. Dels segons, que podríem anomenar teòrics de tàctica, les obres passen, quan la situació que els donà origen és substituïda per altres situacions.⁵⁶

Evidentment, Nin va pertànyer al segon grup, fou un “teòric de tàctica, amb escapades a l’estratègia”, per bé que en l'article es deixa ben clar que “no es tracta d’una classificació valoradora. Els teòrics innovadors són necessaris, però ho són també els teòrics de tàctica, de la mateixa manera que són necessàries l’estratègia, per saber cap a on es vol anar, i la tàctica, per decidir com s’hi vol anar.”⁵⁷ Amb tot, Víctor Alba també aventura:

⁵⁵ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 326.

⁵⁶ ALBA, Víctor. “Andreu Nin, teòric, en perspectiva”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 121.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 121-122.

En certs punts de la seva obra, Nin degué pensar en passar de la teoria tàctica a la estratègica. Per exemple, en el seu llibre sobre els moviments nacionals, indica que es proposava ampliar-lo amb un segon volum dedicat al nacionalisme català. Possiblement hauria estat, per imposició del tema i de les circumstàncies, una obra estratègica, no s'hauria limitat a ser tàctica. I sens dubte, si hagués redactat un altre llibre sobre les dictadures, posem per cas, deu anys després del primer sobre aquest tema, hauria adoptat una posició més estratègica que en el que dedicà a desmuntar la visió camboniana de les dictadures.⁵⁸

Iglesias, tot i reivindicar –de la mateixa manera que ho fa Pagès– la importància de l'obra de Nin com a teòric marxista, sembla compartir amb Alba aquesta idea d'autor polític que encara tenia per davant l'assoliment de la plenitud intel·lectual:

Es innegable que su libro sobre las dictaduras, así como el otro referente a los movimientos de emancipación nacional se resienten de la influencia leninista. Por lo demás, son lo que el autor quiso que fueran, es decir, una exposición del tema tratado, sin pretensión de aportar nada original.

En otro lugar⁵⁹ respondí a los que negaban a Nin su condición de teórico del marxismo, recordándoles que desapareció a los cuarenta y cinco años, una edad en que, por lo general, se inicia en el hombre su madurez intelectual y esa madurez comienza a dar sus mejores frutos. Y recordaba igualmente que Marx, Engels, Kausky, Plejanov, Labriola y demás teóricos del marxismo publicaron sus obras capitales rondando el medio siglo de edad. Además, ninguno de ellos pasó por las circunstancias adversas que, de un punto de vista económico,⁶⁰ atravesó Andrés Nin.⁶¹

⁵⁸ *Ibidem*, p. 130.

⁵⁹ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin, revolucionari i intel·lectual". A: *Andreu Nin. Op. cit.*

⁶⁰ A tall d'exemple de totes les obres que van haver de romandre al tinter a causa d'aquestes "circumstàncies", tant Pagès i Alba com el mateix Iglesias esmenten un dels projectes més llargament acaronats per Nin: l'estudi sobre Salvador Seguí. En paraules d'Iglesias: "¿Sus proyectos? En su libro titulado *Las organizaciones internacionales*, que publicó la Editorial Dédalo, de Madrid, en 1933, en su última página, anuncia las otras obras del autor y que éste tiene en preparación dos libros: *Perfil de la lucha social contemporánea* y *Salvador Seguí y el movimiento obrero de Cataluña*. Este estudio sobre el Noi del Sucre era un viejo proyecto suyo, desde sus tiempos de Moscú. La falta de tiempo le impidió ordenar las numerosas notas que había ido reuniendo pacientemente." Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

⁶¹ *Ibidem*.

Un cop situada l'obra teòrica ninenca en el context d'aquesta classificació, com ja hem dit “cal també veure-la en l'època i les situacions en què sorgí i que feren creure a Nin que era necessari teoritzar sobre l'activitat en què participava”⁶². Víctor Alba, tot i reconèixer que aquesta és una tasca gairebé impossible, mira de proporcionar-nos algunes pistes per a caracteritzar aquell període: l'esperit dogmàtic de totes i cadascuna de les tendències del moviment obrer, la creença que qualsevol petit grup podia –si sabia aprofitar les ocasions– convertir-se en un moviment abassegador, el mimetisme dels corrents comunistes respecte als bolxevics (que es traslladava també a la interpretació del marxisme i a l'aplicació a l'anàlisi de la realitat immediata), la immanència i imminència de la revolució que era vista com una mena de panacea universal i el fet de deixar per a més endavant la resolució de qualsevol problema (les nacionalitats, l'opressió de la dona, les diferències ètniques) que no es relacionés directament amb la presa del poder. Al final, el mateix autor ho resumeix dient que “era una època de pressions de les que no ens adonàvem, però no per això menys reals i poderoses. Ho eren per a tothom, militants i dirigents, i fins per l'home del carrer que no posava esment ni en les teories ni en la feina quotidiana dels qui havien pres partit. Era una època d'esperances enlluernadores i de decepcions i desil·lusions més aclaparadores pel fet que les compartíem molt pocs.”⁶³

Així doncs, caldria rellegir els comentaris crítics del mateix Víctor Alba des d'aquesta perspectiva per comprovar que, efectivament, els escrits teòrics de Nin patien, en major o menor mesura, dels mals del seu temps. I, per a completar la reflexió, també fóra interessant tenir en compte aquestes paraules:

S'ha escrit sobre el Nin periodista dels anys de joventut, però no sembla haver-se posat prou en relleu aquesta supervivència del periodista, de l'informador, en l'articulista polític. Aquesta supervivència és molt evident en l'obra estrictament teòrica de Nin.

⁶² ALBA, Víctor. “Andreu Nin, teòric, en perspectiva”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 122.

⁶³ *Ibidem*, p. 132.

Millor dit, en l'obra predominantment teòrica de Nin, car, repeteixo, en tota ella hi ha aquest desig d'informar que fa que, si mirem més enllà del que llegim, hi endevinem una mena de nostàlgia, potser inconscient, per una de les activitats de joventut. O qui sap si no és inconscient, sinó que podríem tenir-la per producte de la constatació que feia del poc que es coneixien a casa nostra algunes de les realitats que ell havia viscut directament.⁶⁴

Unes realitats, sorgides arran de la revolució de 1917, a les quals Nin encara se sentia estretament lligat els primers anys després del retorn a Catalunya (com hem pogut comprovar amb l'anàlisi dels seus dos llibres), però que, de mica en mica, van perdent força en contacte amb el dia a dia del país, alhora que –sense arribar a qüestionar-se la validesa del sistema– se li desvetlla una consciència crítica pròpia, que el condueix a denunciar amb valentia els processos de Moscou:

Recordo especialment l'amargor i la indignació d'en Nin quan van arribar les notícies sobre el primer processament de Moscou i l'execució de Zinoviev, Kamenev, Smirnov i els altres. [...] Era el 27 d'agost del 36 i a Barcelona, malgrat que Stalin s'havia embarcat en la política de "no intervenció", tothom esperava ajuda de l'URSS. Fins i tot nosaltres. En Nin va evocar en una reunió les seves relacions amb Zinoviev i Smirnov, i va dir que el POUM havia de condemnar el crim. Hi va haver dubtes sobre la manera de fer-ho, ja que els socialistes i els anarquistes restaven en silenci i el PSUC donava suport a Stalin. Finalment es va aprovar un document que va redactar Gorkin i que es va publicar el dia 28 en comptes de l'editorial de *La Batalla*. Van ser molts els qui ens van titllar d'"imprudents" o que ens van acusar de "no tenir cap sentit polític". Segons sembla, havíem incorregut en una "provocació".⁶⁵

Per a Víctor Alba, aquesta actitud hauria pogut representar “el començament d'una evolució teòrica que la mort i els esdeveniments no permeteren que madurés, i que,

⁶⁴ *Ibíd.*, p. 129.

⁶⁵ SOLANO, Wilebando. “Records d'Andreu Nin”. A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 53.

acabada la guerra, continuà en la majoria dels companys de Nin.”⁶⁶ De fet, ell mateix diu ben clar que “si la lectura de la seva literatura política es fa d’una sola embranzida [...], una cosa salta als ulls: que l’adotzenament de l’estil, la monotonia de la prosa, l’abundància de frases fetes, van minvant a mesura que s’avança en el temps. És com si el contacte amb la massa, amb el país, anés depurant l’estil, el purgués d’aquesta infecció de frases fetes i monotonia que era, en el fons [...] una infecció staliniana.” Encara va més lluny quan afirma que “això, és clar, no era solament qüestió d’estil. A mesura que el pensament polític de Nin anava desprenent-se de les influències que l’havien format – i deformat–, l’estil es desprenia dels vicis d’aquestes influències i esdevenia més 'ninenc', per dir-ho així.”⁶⁷

Wilebaldo Solano sembla estar-hi força d'acord. Tot i que justifica una certa pervivència de l'estil de la "literatura comunista oficial" en els textos polítics de Nin, no és menys cert que es mostra plenament convençut de la possibilitat d'un canvi progressiu que, de fet, ja s'havia iniciat en el si del POUM:

L’han acusat –l’historiador Pierre Vilar va fer-ho– de repetir massa mecànicament les idees, de patir d’un excés d’influència de la literatura comunista oficial. Fins a cert punt és lògic que el seu estil fos deutor del que s’ha anomenat el període de Bukharin, que coincideix amb la seva estada a l’URSS. Amb el temps, però, tothom va modificant la manera d’escriure. De vegades, jo mateix gairebé no reconec alguns dels meus escrits de joventut. I, de fet, el POUM també va reaccionar en contra d’aquest mecanicisme.⁶⁸

⁶⁶ ALBA, Víctor. “Andreu Nin, teòric, en perspectiva”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 131-132.

⁶⁷ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 19.

⁶⁸ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.* De fet, Solano, en la línia apuntada per Alba, també hi explica: “[Nin] Tenia por que la gent pensés que volia copiar els russos i sempre deia que calia aprendre’n però no imitar-los, que calia que fóssim independents. [...] Sentia molt de respecte i consideració per la revolució russa, però li preocupava que aquí també es produïssin abusos destinats a assolir privilegis, que era el que havia succeït amb l’estalinisme. Creia que calia aprendre de les coses que no s’havien fet ben fetes a l’URSS i mirar de no reproduir-les, sobretot la burocratització.” En definitiva, fa palès que Nin tenia prou capacitat crítica per a adonar-se dels problemes de fons –més enllà dels merament estilístics– que podia comportar quedar-se ancorat en el model soviètic.

I el mateix podríem dir a nivell ideològic, tal com afirma Iglesias, en un to carregat de nostàlgia: "Andrés Nin, al igual que todos los disidentes comunistas, por ejemplo Joaquín Maurín, no llegó a desprenderse por completo de la influencia del leninismo. Les faltó a todos ellos asistir al estrepitoso derrumbamiento de la Unión Soviética y de sus países satélites, privilegio del que pudimos disfrutar los que pertenecíamos a las generaciones posteriores."⁶⁹

En definitiva, no resulta gens difícil d'arribar a la conclusió que, efectivament, si es pretén dur a bon terme una anàlisi seriosa de la literatura teòricopolítica de l'Andreu Nin, "no situar l'obra de Nin [...] en aquest paisatge del que llavors era l'actualitat més imperiosa, seria mostrar-se injust, a la vegada, envers Nin i envers els seus lectors d'ara."⁷⁰

⁶⁹ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

⁷⁰ ALBA, Víctor. "Andreu Nin, teòric, en perspectiva". A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 129.

2.4. Guia de la literatura russa

Quan la comparem amb l'abast de la tasca –directa o indirecta– que dugué a terme com a mestre i pedagog, la trajectòria d'Andreu Nin dins de l'àmbit de la crítica literària resulta força minsa, per bé que no menys interessant.

De fet, l'activitat de Nin com a crític literari se centra bàsicament en els primers anys de la dècada dels 30. En primer lloc, cal recordar que durant els dos darrers anys d'estada a Moscou Nin fou condemnat, per la seva condició de trotskista, a un ostracisme polític que el mantenia al marge de l'acció directa. La situació de semireclusió en què va haver de viure féu que pogués gaudir del temps suficient per a treballar en d'altres àmbits: així, s'estrenà com a traductor literari en llengua catalana, alhora que continuava amb les traduccions polítiques (fonamentalment en castellà), redactava el seu primer llibre, i tot això “sin contar con que leo y estudio mucho. Nada, no menos de 12 horas diarias de trabajo.”¹ De retorn a Barcelona, és evident que Nin disposava de coneixements amplis i de primera mà sobre literatura russa i, a més, gràcies a la seva tasca de traductor havia pogut aprofundir en l'anàlisi de les peculiaritats de la producció literària recent. En definitiva, posseïa un bagatge més que suficient per a fer de crític literari.

Si retrocedim en el temps, val a dir que el jove Nin ja havia mostrat –amb una certa rotunditat– els seus gustos literaris, i concretament la passió per l'obra de Guimerà:

Siguem-hi tots, demà, victorejant el portentós creador de *El fill del Rei*, que en Guimerà és ben nostre, que per les seves venes corre sang vendrellenca; demostrem-li l'immens amor que per ell sent la vila on obrí, si no els ulls del cos, els de l'ànima, on té la seva llar pairal, preuat temple que, com una altra casa de Shakespeare, serà ofert a la veneració de les generacions que vindran; i al calor del bategant entusiasme, pensem que no solament enaltim el gran tràgic, el primer dels nostres poetes, el patriota eminent

¹ PAGÈS, Pelai. “L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)”. *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 33. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

constant lluitador de la causa catalana; sinó també el vendrellenc de cor, glòria de la nostra vila, el "nostre Angel".²

Fins i tot havia lloat sense reserva les virtuts educadores del teatre d'aquest insigne autor: "No cal dir, doncs, si trobaré encertada aquesta representació de *La Reina jove* en el Casino Circo que, amb la inauguració del bust del portentós poeta vendrellenc, constituirà la ratificació de l'homenatge que li tributarem i ... deixeu-m'ho dir, una regeneració, a manera de desgreuge, pel atemptats a l'art que, amb massa freqüència, s'han comés en nostre teatre."³ Malgrat tot, aquestes manifestacions d'adhesió i d'admiració juvenívoles no poden qualificar-se encara com a crítica literària. Ara bé, sí que constitueixen una mostra més d'aquest amor primerenc de Nin per les lletres i, molt especialment, per la literatura en la llengua pròpia:

[...] Literàriament, una de les coses que va produir-me més impressió fou la lectura de Shakespeare en català, en unes edicions titulades "Biblioteca popular dels grans mestres." Tenia molta afició a llegir i a escriure en català, de forma que quan tenia 12 anys vaig venir a Barcelona per prendre part en un concurs de lectura i escriptura organitzat per la Protectora de L'Ensenyança Catalana. Vaig guanyar el segon premi.⁴

La literatura catalana travessa un període de renaixement que anima a tots els seus amants, ja que així desapareixerà l'estat deplorable en què es trobava. [...]

Per coronar aquest moviment que s'opera en la nostra terra, sols resta que els catalans tinguin amor a la seva llengua i continuïn la noble tasca empresa pels seus compatriotes i així faran un gran bé a la pàtria. [...] És així com els pobles es reivindiquen i marxen cap al progrés. Esperem que els catalans compliran el seu deure!⁵

² [Sense títol. Escrit d'homenatge per al número extraordinari dedicat a Àngel Guimerà]. *El Baix Penedès* 166 (30 de maig de 1909), p. 12.

³ NIN, Andreu. "Missió educadora del Teatre". *El Baix Penedès* 273 (23 juny 1911), p. 1-2. Signat només "N.", pel contingut podem atribuir-li a Nin.

⁴ BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. "El català de l'URSS (Biografia d' Andreu Nin)". *Op. cit.*

⁵ NIN, Andreu. "La literatura catalana". *La Comarca de Vendrell* 85 (28 abril 1906), p. 2. Vegeu també: NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics. Op. cit.*, p. 34-36. El coneixement de la literatura catalana que Nin exhibeix en aquest article crida poderosament l'atenció tenint en compte que, quan l'escriu, té tot just catorze anys.

Així doncs, d'ençà dels anys de joventut Nin no tan sols fou un gran lector, sinó que probablement també se sentí temptat per l'escriptura i, de fet, aquesta ambició literària latent⁶ explicaria que tot el llarg de la seva vida –en la mesura que pogué– provés de compaginar l'activitat política i la intel·lectual: “Se sentia atret, a la vegada, pel sindicalisme, que afalagava el seu romanticisme de jove –i de jove que llegia inlassablement–, i pel catalanisme, que afalagava el seu sentit de la llengua; ja llavors, segons vaig sentir contar-li, escriure el català li produïa una fruïció sensual, 'com acaronar una dona'”;⁷ per bé que no sabem si no és un xic exagerat afirmar, com ho fan Serge i Víctor Alba, que Nin “era un intel·lectual que no tenia vocació política. Feia política per deure i no per plaer”,⁸ o que “era, essencialment, un intel·lectual frustrat.”⁹

Ja en aquesta etapa de maduresa que s'inicià un cop superats els moments més difícils (sobretot des d'un punt de vista econòmic) que seguiren l'arribada a Barcelona, Nin conjuminà les inquietuds literàries i un ampli coneixement de la matèria tractada (sense oblidar que el relatiu aïllament que patia dins del panorama polític espanyol afavorí que disposés del temps necessari) per dur a terme un interessant treball de crítica literària: pel maig de 1934 publicà l'article “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica” a la *Revista de Catalunya*.¹⁰

⁶ Víctor Alba deixa constància de la publicació d'un conte de Nin a "La Novela Ideal", col·lecció setmanal que editava *La Revista Blanca* de Federico Urales. El qualifica de "molt mediocre", però reconeix que "no sé si foren les seves tendències literàries les que l'empenyeren a escriure'l o si es tractava d'una mena d'acte d'acatament al patriarca de l'anarquisme barceloní. Seguí, una mica abans, havia publicat també algunes coses a la mateixa col·lecció." Vegeu: ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 39.

⁷ *Ibíd.*, p. 38.

⁸ *Ibíd.*, p. 16.

⁹ *Ibíd.*, p. 40.

¹⁰ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Revista de Catalunya* 78 (maig 1934), p. 99-117.

Es tracta d'un article de divulgació sobre la situació de la novel·la a l'URSS, un àmbit d'estudi pràcticament inèdit¹¹ en aquell moment a casa nostra tant per raó de la llunyania i el desconeixement de la nova realitat com a causa de l'opacitat del sistema soviètic. D'acord amb Bonamusa, “partia de la base del libro de Viatxeslav Polonski, *La literatura rusa de la época revolucionaria*, traducido al castellano por él mismo en 1932”;¹² i, efectivament, en la introducció Nin fa referència a les tesis d'aquest autor quan afirma que “com les velles classes, la literatura de l'època anterior no es resignava a morir; però, com aquelles, era arrossegada pel torrent revolucionari.”¹³ Ara bé, el suport ideològic del text és, sens dubte, el pensament de Trotski; Nin s'hi adhereix tant pel que fa a l'estret lligam entre art i revolució (“És grotesc, absurd i estúpid –diu Trotski– imaginar-se que l'art pot romandre al marge de les commocions de la nostra època. [...] L'art reflecteix directament i indirectament la vida dels homes que són actors dels esdeveniments o els viuen.”)¹⁴ com pel que fa a la teoria sobre la impossibilitat de crear, de la nit al dia, una cultura proletària:

La cultura burgesa existeix ja fa cinc segles. La formació d'una nova cultura al redol de la classe dominant exigeix molt de temps. Tindrà prou temps el proletari per a crear una cultura proletària? La dictadura del proletariat és un règim temporal, transitori, que pot durar anys, decennis tot el més, però no segles. Pot el proletariat crear una nova cultura en aquest període? És molt dubtós, més que més que aquest període és un període de lluita de classes violenta, d'esforç constant i tenaç per conservar el poder i durant el qual la destrucció ocuparà un lloc més important que la construcció. I quan aquesta lluita arribi al seu fi lògic, la instauració del socialisme integral, les classes hauran desaparegut i, per tant, no es podrà parlar de cultura proletària, perquè el proletariat ja no existirà, ans

¹¹ Aprofitant la tribuna que li oferia aquest setmanari barceloní, Nin ja havia publicat un article titulat "La revolució cultural. Quins són els llibres preferits del lector rus?". *L'Opinió* 48 (12 gener 1929), p. 5. Tot i que habitualment a la secció "De la URSS estant" es debatia o s'informava sobre política, en aquest cas s'hi abordaven els canvis en els hàbits culturals produïts arran de la revolució. Recordem que Nin no deslligava mai política i cultura i que, per mitjà d'aquestes col·laboracions des de Moscou, pretenia – tal com li havia suggerit Maurín– oferir una panoràmica de la vida política russa al lector català.

¹² BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 248.

¹³ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Op. cit.*, p. 104.

¹⁴ Citat per Nin en l'estudi que comentem: *ibídem*, p.102; la referència que se'n dona és: TROTSKI, L. *La literatura i la revolució*. Moscou, 1923, p. 7.

de cultura humana, infinitament més rica i profunda. El sentit històric i la grandesa moral de la revolució proletària consisteix precisament en què assenta els fonaments d'una cultura que no és de classe, sinó autènticament humana.¹⁵

Ens agradaria assenyalar que el caràcter marcadament doctrinal –en certs punts gairebé pamfletari– de l'article no constitueix una excepció, si es compara amb el tarannà del conjunt dels escrits polítics de Nin d'aquesta època. En la majoria dels casos, ens adonem que les interpretacions que fa no són originals, sinó aplicacions estrictes de disposicions i tesis de partit poudes en la llarga etapa a l'URSS i, per tant, sovint l'estil resulta impersonal i monòton, sobrecarregat de “frases fetes”. Així ho confirmen les paraules de Marcel·lí Antic, un dels fundadors de Proa, recollides per Víctor Alba:

Potser el que més li agradava era contar històries llegides... l'argument d'una obra teatral, el tema d'una novel·la... Ho feia bé, sense dots d'actor, però amb molta precisió de llenguatge. I quan havia acabat, a vegades, si se n'adonava, afegia algun comentari sobre la significació social de l'obra, com diuen... amb una frase feta... "Expressa les contradiccions de la petita burgesia"... "producte de l'expansionisme burgès"... "obra per justificar la repressió del moviment revolucionari"... en fi, allò que tots hem llegit. No era insincer; al contrari, ho deia amb convicció. Però innecessàriament. Perquè el que aquesta frase afegia, havia anat veient-se, sense necessitat de dir-ho durant tot el que havia contat... Era com si, de sobte, es recordés que no era un intel·lectual, sinó un militant obrer, i ho volgués subratllar amb una d'aquestes frases fetes... En el fons, crec que el que hauria volgut ser, l'Andreu, era crític literari. Hauria estat un excel·lent crític literari marxista... un dels pocs.¹⁶

Nin hagué de lluitar per deslliurar-se d'aquest enfarfegament propagandístic que s'havia endut de Moscou, i ho aconseguí a mesura que connectava amb el sentir del país. Malgrat tot, no deixa de cridar l'atenció que un home amb l'experiència d'Antich veiés en Nin un crític literari marxista en potència.

¹⁵ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Op. cit.*, p. 106.

¹⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 17.

Pel que fa a l'article que ens ocupa, és evident que les opinions literàries que s'hi manifesten estan relacionades amb concepcions polítiques. Si volem comprendre la causa d'aquest estret lligam, cal que tinguem ben present que des del primer moment la Revolució d'Octubre s'entengué com un fenomen global: els bolxevics no tan sols pretenien establir un nou règim econòmic, social i polític, sinó que també desitjaven imposar la seva filosofia, que abraçava tots els camps del coneixement humà. Ara bé, no tots estaven d'acord a l'hora d'establir quin tipus d'art –i, en particular, de prosa i poesia– era l'adient per a la nova cultura. Així, Lenin i Trotski refusaven la producció artificial d'escriptors comunistes (l'anomenada *proletcult* o cultura proletària) i eren partidaris de conservar els vells intel·lectuals perquè creien que podien beneficiar la Revolució.

Quan Nin arribà a la Rússia soviètica l'any 1921, l'anomenat “comunisme de guerra” havia conduït el país a la misèria. Lenin no es feia il·lusions sobre la situació i, després de vèncer l'oposició de l'ala esquerra del partit, establí les bases de la Nova Política Econòmica (NEP). Aquesta retirada tàctica suposava un abandó del comunisme intransigent, militar, la restauració parcial del comerç lliure i un seguit de concessions als camperols, com ara el dret a vendre els productes excedents en el mercat lliure, l'abolició del tribut en espècies, etc. Per a Lenin i els seus deixebles, la NEP suposà un moment de respir, una etapa relativament fàcil, sense la qual el Partit Comunista no hauria pogut conservar el poder. A més, durant aquest període es posaren els fonaments per dur a terme grans reformes (la transformació de Rússia en una federació multinacional, l'emancipació de la dona o les àmplies mesures d'educació de les masses, entre les més destacades), mentre dins del mateix partit revolucionaris i idealistes eren gradualment substituïts per administradors i buròcrates.

Durant la dècada dels anys 20, aquesta relativa permissivitat econòmica s'estengué també al món literari. Els controls s'afluixaren i es gaudia d'una llibertat

d'expressió considerable: de fet, les novel·les, els contes, els poemes i els assaigs publicats entre 1921 i 1928 mostren una independència d'opinió –fins i tot de crítica– respecte a la situació políticossocial del moment que, durant el període stalinista immediatament posterior, desaparegué de la producció literària sota una censura i repressió que ofegaren qualsevol intent de dissidència. En l'article que comentem, Nin establí aquesta diferenciació entre un primer període de "grandesa" (1923-1927) que “constitueix, en efecte, una gloriosa excepció en la història de les revolucions, poc propícies, en els moments de paroxisme, a l'obra creadora”¹⁷ i on “la política del Partit [...] fou de simpatia comprensiva i d'encoratjament devers aquesta categoria d'escriptors [els anomenats “companys de camí”], els quals, malgrat els seus defectes, constituïen l'única base sòlida en què podia recolzar-se la literatura soviètica”,¹⁸ i una segona etapa de "decadència" (a partir de 1928), quan, “amb l'expulsió del Partit de la fracció d'esquerra acabadillada per Trotski, es consolida a la U.R.S.S. el poder de la burocràcia centralista i, amb ella, la política antimarxista que caracteritza l'stalinisme”¹⁹ i, en conseqüència, “a l'actitud intel·ligent i comprensiva en les qüestions literàries, que dominà en el període anterior, succeeix la política burocràtica que pretén sotmetre-ho tot, no als interessos reals de la revolució, sinó als del grup dirigent.”²⁰

Un cop comentada la qüestió estilística, així com les referències històriques i doctrinals que apareixen en l'article, centrem-nos ara en el contingut. Gran amant de la novel·la (“Era un bon lector de novel·les. [...] Si volies veure'l content, només calia regalar-li una novel·la. No podia comprar-ne gaires, perquè sempre anà molt just de

¹⁷ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Op. cit.*, p. 111.

¹⁸ *Ibidem*, p. 110.

¹⁹ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Op. cit.*, p. 116.

²⁰ *Ibidem*.

diners. I fins i tot just de temps per a llegir. Però les ganes hi eren...”),²¹ Nin trià un gènere que coneixia particularment bé per escriure aquest estudi sobre les obres i els autors més destacats del període soviètic que li tocà viure. De fet, Francesc Bonamusa fa esment d’una altra intervenció de Nin centrada en la novel·la russa: “De nuevo, en octubre del mismo año [1930] y para la celebración del día del libro, Nin fue requerido por el Ateneo Enciclopédico Popular para participar, junto con Joan Puig i Ferrer y Ambrosi Carrión, en un acto de propaganda cultural. Nin habló de la novela rusa, mientras Puig i Ferrer lo hacía sobre la novela catalana y Carrión sobre poesía.”²² Deixant de banda possibles preferències personals de l’autor, cal tenir en compte que la literatura de la dècada dels vint a l’URSS es caracteritzà per la preponderància de la prosa sobre la poesia (invertint la tendència dels anys de la guerra civil) i, ben aviat, l’evolució dels gèneres en prosa situà la novel·la en un primer pla: “L’assaig, i, sobretot, el conte, són els gèneres predominants als començos; però la novel·la no trigà a aparèixer, i, en menys de tres anys, es pogué dir ja amb ple fonament que existia una literatura soviètica.”²³

En endinsar-se en el nucli de l’article, Nin exposava per què pensava que, un cop acabat el conflicte bèl·lic, es donaven les condicions favorables per a l’aparició de la novel·la soviètica: “L’alçament d’octubre, l’epopeia de la guerra civil, la nova moral, els nous costums forjats en el foc dels combats, la transformació dolorosa de la vella societat, la pruija creadora, han de trobar llur expressió artística. Voleu per a la novel·la un escenari més immens? I quin doll inesgotable de temes, de tipus humans!”²⁴ A continuació, afirmava amb convenciment que els artífexs de la nova creació artística no podien ser els

²¹ Novament són paraules d’Antich recollides per ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. *Op. cit.*, p. 17.

²² BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 28-29.

²³ NIN, Andreu. “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. *Op. cit.*, p. 109.

²⁴ *Ibíd.*, p. 107.

vells escriptors prerevolucionaris, sinó que “els novel·listes de la nova època han de venir del front de la guerra civil, de la generació que ha iniciat la seva veritable vida amb el gran capgirament d’octubre.”²⁵ L’enumeració dels principals autors d’aquest fructífer període de la literatura soviètica li serví per a demostrar que, efectivament, cap d’ells no tenia més de trenta anys en el moment en què esclatà la revolució.

Nin considerava que aquests homes i dones trobaren “un estímulo i un guiatge”²⁶ en la tasca duta a terme pel crític Alexander Vronski, el qual, comptant amb el suport de Lenin (a instàncies de Gorki), emprengué la publicació de *Krasni Nov (La terra verge roja)*, “una revista excel·lent que fou el centre de coagulació de la nova literatura.”²⁷ Els escriptors novells podien iniciar-se en les seves pàgines i, a més, Vronski aconseguí de reunir també alguns autors que ja eren coneguts abans de la revolució, com ara Alexei Tolstoi, Ehrenburg o Veressàiev. Nin explicava que els nous escriptors procedien de la petita burgesia i constituïen el grup dels *popútixiki* o "companys de camí", emprant així el terme encunyat per Trotski. Coincidint amb aquest darrer, Nin creia que l’art dels "companys de camí" “és un art transitori entre l’art burgès i l’art nou, un art més o menys lligat orgànicament amb la revolució, però que, ensems, no és l’art d’aquesta última.”²⁸ Es tractava de joves atrets per la força renovadora de la revolució, però que “no n’arriben a capir bé l’objectiu comunista i, un xic esverats davant la rudesia proletària, poc respectuosa dels valors metafísics de la moral i dels prejudicis burgesos, giren els ulls esperançats devers l’home del camp, que els mereix més confiança. Per això, tot i no identificant-se amb la revolució proletària, *fan camí* amb ella.”²⁹

²⁵ *Ibidem*, p. 108.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 108-109.

²⁸ *Ibidem*, p. 109.

²⁹ *Ibidem*, p. 109-110.

Nin reconeixia que aquests escriptors “constituïen l’única base sòlida en què podia recolzar-se la literatura soviètica”³⁰ i no dubtava a defensar la política tolerant del partit, alhora que afirmava taxativament que “els grups i grupets que pretenien monopolitzar l’ortodòxia proletària i consideraven com una desviació perillosa aquesta política eren formats per elements de valor literari insignificant que substituïen el treball pacient de creació pel crit estrident de la demagògia.”³¹ En definitiva, Nin era del parer que l’art comunista no sorgiria pas d’un dia per l’altre i que, per tant, era més raonable que el proletariat s’ocupés de la revolució, mentre que “de reproduir-la artísticament són principalment els intel·lectuals els qui se n’encarreguen, encara que sigui d’una manera imperfecta”. És per això que qualificava els "companys de camí" de veritables “auxiliars de la classe obrera”³² i conclouïa aquesta primera aproximació amb l’afirmació següent – tot glossant la resolució adoptada pel Partit Comunista a començament de juny de 1924: “La política intel·ligent consistia, doncs, en ajudar els “companys de camí”, en provocar la diferenciació entre ells i aconseguir la identificació definitiva amb la ideologia de la revolució proletària d’aquells que s’hi havien acostat més. [...] El resultat d’aquesta política fou l’esplèndid floriment de la novel·la soviètica que caracteritza els anys 1923-1927.”³³

A l’hora de caracteritzar la novel·la soviètica d’aquesta època de puixança, Nin en destacava, per damunt de tot, la novetat, la força i el realisme. Mentre la novel·la occidental “és el reflex d’una societat en decadència, d’una civilització que, en ultrapassar el punt dolç, entra en la fase de putrefacció”, la novel·la de factura soviètica “és la reproducció artística d’una societat en gestació, d’un món nou que neix entre dolors, però

³⁰ *Ibidem*, p. 110.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 111.

gràvid d'esdevenidor.”³⁴ L'heroi d'aquests relats no era “l'home abstret, pur i sense màcula, de la utopia socialista, sinó l'home real, de carn i ossos, amb totes les seves passions i defectes, l'home d'un període de transició, empès cap a l'esdevenidor per la història, però sadollat encara dels prejudicis d'ahir”³⁵, i és des d'aquesta perspectiva que Nin contraposava novament una novel·la occidental ancorada en l'ahir i una novel·la soviètica en què se sentia “un alè poderós d'optimisme i de fe creadora” i en què “la tragèdia individual, els mínims conflictes domèstics hi queden ofegats per la voluntat col·lectiva d'una classe que vol transformar el món i que es lliura coratjosament a la tasca sense mirar enrere.”³⁶

Abans de passar a comentar amb més detall l'obra d'alguns dels escriptors que considerava més significatius en aquests anys d'extraordinari vigor literari, Nin va voler deixar constància que no dubtava a qualificar d'escriptors soviètics homes “de la vella generació” com ara Alexei Tolstoi, Veressàiev, Zamiatin o Serafimòvitx, perquè, tot i sentir “una invencible nostàlgia pel passat, no es poden sostreure a la influència de l'època, del món en què viuen.”³⁷ En canvi, es mostrava molt més escèptic a l'hora de qualificar així un escriptor tan reconegut com Gorki, perquè “malgrat la seva espectacular adhesió al règim, no ha deixat d'ésser l'escriptor petit burgès que, en els anys més heroics del combat, no va saber identificar-se amb la revolució proletària.”³⁸

Amb tot, Nin creia que durant el període que ell havia pogut conèixer de primera mà els veritables creadors havien estat els "companys de camí" i, d'entre els que jutjava més remarcables per la qualitat literària, en destacava sis: Vsèvolod Ivànov, Boris Pilniak, Konstantín Fedin, Isaac Bàbel, Leònid Leònov i Lídia Seifúlina. A més de descriure

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 112.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

breument – però amb precisió – la temàtica i l'estil de les principals obres de cadascun, en alguns casos (Ivànov, Pilniak i Seifúlina) també els situava ideològicament com a *popútxiki* de dreta o d'esquerra. Per tant, un cop més apareix aquesta tendència ninenca a l'afegitó final de caràcter polític, per bé que en aquest cas podria justificar-se si tenim en compte el desconeixement que el lector català tenia de la realitat soviètica.

Finalment, Nin feia referència a un segon grup d'autors, els anomenats escriptors “proletaris”, els quals “no palesen les vacil·lacions dels *popútxiki* i estan identificats completament amb la revolució.”³⁹ D'entre els components d'aquest grup més reduït, destacava les figures de Gladkov, Fadéiev, Fúrmanov, Libedinski i Bogdànov. El balanç final francament positiu era inequívoc: “...mitja dotzena d'escriptors de primer ordre, una quarantena d'apreciables i deu o dotze obres de valor permanent, de les que marquen una fita en la història literària d'un poble.”⁴⁰

Per contra, Nin no dubtava a criticar sense reserves la política literària stalinista: “La burocràcia stalinista no ha deixat pedra sobre pedra de la política anterior. El resultat ha estat lamentable: en lloc del magnífic floriment literari dels anys 1923-1927, tenim una producció grisa, de munició, sense suc ni bruc, batejada amb el nom de proletària.”⁴¹

El panorama que dibuixava no resultava gens engrescador:

Des de 1928 ençà, el desenvolupament de la novel·la soviètica segueix una línia descendent. Les obres dignes d'ésser preses en consideració poden ésser comptades amb els dits d'una mà. Els escriptors soviètics més remarcables, desmoralitzats, decebuts, esperen temps millors. En l'endemig, llancen de tant en tant una obra de compromís, sense ànima, sense sang i sense nervis, mentre la producció oficial, insulsa, gris va envaint el mercat. Això no vol dir que els novel·listes de primer rengle hagin cessat en llur activitat creadora. Com ens deia un d'ells, “escriuen per al calaix”, en espera que condicions més favorables els permetin treure les obres a la llum pública.⁴²

³⁹ *Ibidem*, p. 115.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 116.

⁴¹ *Ibidem*, p. 117.

⁴² *Ibidem*.

Malgrat tot, Nin mai no va perdre l'esperança que es produís un canvi polític a l'URSS i, de fet, fins a la seva tràgica mort estigué convençut que l'estalinisme era un règim amb els dies comptats; així ho testimoniava la cloenda de l'estudi: "Tot depèn del desenllaç que tingui la lluita empresa contra la dictadura burocràtica del stalinisme, que és l'antítesi d'esforç creador. Si aquesta lluita reïx, renaixerà la política tradicional del bolxevisme, i, amb ella, les possibilitats de desenvolupament de la literatura, que reprendrà el camí victoriós interromput l'any 1928."⁴³

Si passem a valorar el contingut de l'article des d'una perspectiva actual, ens adonem que la crítica literària contemporània coincideix força amb la classificació d'autors feta per Nin. És a dir, efectivament pot establir-se una diferenciació entre els "companys de camí"⁴⁴ i uns "escriptors proletaris" totalment identificats amb la doctrina comunista que, amb el temps, radicalitzaren el seu rebuig de tot allò que presentava alguna vinculació amb la literatura del passat, i entraven en franca oposició amb el primer grup.

Ara bé, aquesta dicotomia establerta per Nin pateix d'una excessiva simplificació que no acaba de reproduir amb prou fidelitat l'actiu món literari dels anys vint. L'autor no menciona altres grups rellevants, estretament relacionats amb els citats, que coexistiren durant aquell període. Principalment, caldria destacar-ne dos: els "Germans de Serapió", sota el mestratge de Zamiatin, i "El pas", que tingué com a primer òrgan la revista fundada per Vronski. Molt breument ens agradaria caracteritzar aquests

⁴³ *Ibíd.*

⁴⁴ "No eran comunistas –ni siquiera marxistas–, como la enorme mayoría del pueblo ruso. Eran, por una paradoja histórica, la voz de esa población no comunista que estaba dispuesta a seguir al Partido sin suscribir sus credos. Al mismo tiempo se sentían cerca de todas las ideas y emociones de la vieja *intelligentsia* y de la burguesía y, de una u otra manera, en forma directa o indirecta, reflejaban sus ideologías. Reflejaban también los sentimientos y las ideas de las nuevas masas que estaban por construir una nueva Rusia." SLONIM, Marc. *Escritores y problemas de la literatura soviética, 1917-67*. Madrid: Alianza, 1974, p. 75.

col·lectius. Pel que fa als "Germans de Serapió", cal assenyalar que entre els seus membres figuraven un bon nombre de narradors (Fedin, Kaverin, Vsèvolod, Ivànov, Zòixenko, Nikitin, Slonimski i Lunts) i que el manifest fundacional del grup deixava ben clar que no estaven disposats a acceptar cap mena d'interferència política en la seva tasca creadora. Val a dir que l'abast de la influència d'aquest grup va molt més enllà dels membres de la fraternitat; el reconegut crític Marc Slonim apunta que "en realidad, casi todos los principales novelistas y cuentistas soviéticos o bien pertenecieron a la hermandad o bien estuvieron relacionados con ella", alhora que aclareix que "esto era más o menos reconocido en la década del 20, pero ya en la del 30 y sobre todo en la del 40, cuando se había lanzado el ataque general contra el formalismo, contra los innovadores de la literatura y mas tarde contra el occidentalismo, los críticos comunistas declararon que los Hermanos de Serapión habían tomado un desvío apartándose del camino principal de las letras soviéticas, que su papel se había exagerado groseramente y que representaban una mentalidad burguesa."⁴⁵

Quant a "El Pas", diríem que fou un grup que acceptà el guiatge de Vronski (recordem que el mateix Nin explicava que la revista que dirigia esdevingué un lloc de trobada per als "companys de camí"), el qual, també creia que l'art proletari no podia aparèixer si no es donaven unes condicions materials i socials adients. A més, "ponía en tela de juicio el papel de la ideología en el arte, y concedía gran importancia a las impresiones, las intuiciones y los sentimientos inconscientes como factores del proceso creador."⁴⁶ D'entrada, els membres d'aquest col·lectiu eren joves poetes que creien en els ideals de la revolució i en la renovació del món. Més endavant, s'hi afegiren prosistes que ja s'havien afirmat individualment (Katàiev, Gúber, Tsarudin o Platònov). El grup

⁴⁵ *Ibídem*, p. 128-129.

⁴⁶ *Ibídem*, p. 129.

començà a disgregar-se l'any 1930, a conseqüència d'una campanya orquestrada en contra des de l'extremisme comunista.

És evident que no resulta gens fàcil dibuixar les fronteres d'uns grups humans tan heterogenis. De fet, cal precisar que la denominació "companys de camí" "no indicó tanto un conjunto de ideas comunes, como la tendencia de apoyar la revolución o, desde un punto de vista literario, de colaborar con el proletariado, llevando a la lucha los frutos de su propia actividad"⁴⁷ i que, per tant, no resulta sorprenent veure-hi agrupats "Germans de Serapió" (com ara Ivànov, Nikitin, Kaverin o Zòixenko) al costat d'escriptors ja coneguts abans de la revolució (com Alexei Tolstoi) i de membres d'"El Pas" (com Katàiev o Lidin). L'altre col·lectiu establert per Nin presenta problemes de delimitació similars: "La designación de 'Compañero de ruta' es un poco vaga; no menos vaga es la de 'escritor proletario'."⁴⁸ Dit això, ens resta preguntar-nos si la intenció de Nin fou simplement la de facilitar al lector la comprensió del seu estudi (que tampoc no pretenia ser exhaustiu) o si darrere d'aquesta manca d'exactitud s'amagava la mateixa posició que la crítica actual detecta en Polonski, crític que el mateix Nin havia traduït,⁴⁹ i a qui, casualment, en els darrers anys se li ha retret el fet d'haver menystingut el paper fonamental jugat pels "Germans de Serapió" en el sorgiment de la literatura soviètica: "...el crítico Polonski observaba que al afirmar que no quería doblegarse a la ideología, los "Hermanos de Serapión" habían terminado por poseer una ideología que casi coincidía

⁴⁷ LO GATTO, Ettore. *La literatura ruso-soviética*. Buenos Aires: Losada, 1973, p. 189.

⁴⁸ *Ibídem*, p. 249.

⁴⁹ L'any 1932 Nin traduï el llibre de Viatxeslav Polonski *La literatura rusa de la época revolucionaria* per a l'Editorial España, de Madrid. Val a dir que Polonski fou un crític literari força valorat durant els anys vint a l'URSS. Era una veu autoritzada, comunista i molt preparat en crítica marxista. No obstant això, les lluites que s'iniciaren a finals de la dècada entre els dos grans corrents de la crítica marxista (l'ortodox, defensor de la literatura proletària, i el menys ortodox –on militava Polonski–, que valorava l'obra literària d'acord amb la seva qualitat artística i reconeixia la vàlua dels "companys de camí") es liquidaren amb la imposició de la branca ortodoxa i, en el cas de Polonski, això li suposà una acusació d'error teòric per haver afirmat que "el arte es ante todo un medio de auto-expresión del artista, la objetivización de su mundo psicológico interior". (LO GATTO, Ettore. *Op. cit.*, p. 292-293)

con la de la revolució: en efecto, según él, la revolución había impuesto a la obra de arte la misma exigencia de ser orgánica, real, de vivir una vida propia”;⁵⁰ d'altra banda creia, a diferència del que defensaven els "Germans", que no podia existir una obra literària que no fos el reflex del seu temps, perquè perdia així la capacitat de fer-se escoltar i entendre, i, finalment,

la conclusión anodina del crítico, después de varios años desde la desaparición del grupo de los “Hermanos de Serapión”, cuando en el arte narrativo ruso-soviético se habían afirmado las dos grandes corrientes de los “compañeros de ruta” y de los “escritores proletarios”, fue que la práctica había terminado por superar la teoría de los “serapiónides”, en lo que se refiere a la posibilidad de no reflejar la época; sin embargo era un síntoma de vitalidad el hecho de que la polémica fuera todavía visible.⁵¹

Abans d'avançar en el descobriment de la tasca duta a terme per Nin com a guia d'excepció del lector català per a comprendre la literatura russa, aturem-nos per conèixer què n'opinen els seus companys de partit. Wilebaldo Solano, d'entrada, relativitza la importància del caràcter doctrinal del Nin crític literari:

Això és veritat [la influència de Trotski], tot i que la crítica trotskista tampoc no tenia res de particular. En la qüestió de la política i la literatura, considero que Trotski era molt liberal, gairebé llibertari: creia que calia deixar llibertat total als escriptors, sense imposar-los res. Per aquest motiu fou condemnat per l'estalinisme, que defensava tot el contrari. És ben cert que en ocasions alguns trotskistes podien ser dogmàtics, però com podien ser-ho en qualsevol altre àmbit.⁵²

Pel que fa a l'accent trotskista de la crítica ninenca, Iglesias matisa: "De índole estrictamente literaria únicamente conozco su ensayo en la *Revista de Catalunya* y los prólogos o introducciones a sus traducciones de novelistas rusos. ¿Que sus opiniones

⁵⁰ LO GATTO, Ettore. *Op. cit.* p. 178.

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² Vegeu l'entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

parecen influidas por la crítica de signo trotskista? De signo trotskista, no; de signo marxista, sí. Y es lógico que así fuese, dada su formación teórica."⁵³

Per bé que tothom coincideix a l'hora d'afirmar que hauria pogut esdevenir un bon crític literari, reapareix de fons el dilema a l'hora de determinar si, en essència, Nin era un intel·lectual o un polític. Solano es decanta sense fissures per la segona opció:

Pel que fa a la possibilitat que Nin hagués continuat escrivint, crec que sí que hauria volgut fer crítica literària. Era una persona molt oberta. Ara bé, això de voler ser un gran escriptor –tal com diu Víctor Alba–, ho dubto prou. [...] És possible que Nin hagués considerat altres projectes de caire literari, però ell era essencialment un militant polític, tot i que també exercís de mestre, de periodista i, sobretot, de traductor.⁵⁴

Alba, com ja havíem comentat, defensa i argumenta la tesi contrària:

[...] Tot plegat ni em passava pel cap aleshores. Igual que molta altra gent, el veia com un polític que feia traduccions per guanyar-se la vida. Ara, retrospectivament –i ja sé que això és molt fàcil de dir–, el veig bàsicament com un home de lletres que feia política per afició i per sentit del deure, perquè hi ha coses que t'empipen molt i vols fer-hi alguna cosa!

Però el seu punt de partida, no cronològicament, sinó el seu punt de partida de reflexió, em penso que era més literari que no pas polític o moral; moral transformat en polític, diguem-ne...

[...] Si Nin no hagués hagut de viure d'això, si hagués estat rentista, hauria traduït o no, no ho sé... Suposo que, sobretot, s'hauria dedicat a escriure. [...] No sé si literatura en el sentit de literatura de ficció. Perquè no crec que tingués gaire imaginació, tampoc. [...] Crítica literària, segurament.⁵⁵

El posicionament d'Iglesias es troba a cavall dels altres dos: la primerenca vocació política de Nin, així com el compromís permanent amb la lluita obrera és innegable, però tampoc no pot menystenir-se el seu llegat d'home de lletres.

⁵³ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. Annex 2.4.

⁵⁴ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

⁵⁵ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

[...] Nin no va ser un intel·lectual que milités en el moviment revolucionari, sinó més aviat i per damunt de tot un revolucionari que per la seva cultura, les seves dots d'escriptor i els seus atributs d'orador, pot i ha de ser considerat també com un intel·lectual. A més, l'acció política, millor dit, la militància en una organització obrera, sol amagar la majoria de les vegades la vàlua intel·lectual d'aquells que prefereixen compartir l'acció revolucionària dels treballadors.⁵⁶

Deixem de banda momentàniament aquesta qüestió i fem una ullada al contingut dels pròlegs escrits per Nin. N'hi ha un total de sis⁵⁷ que acompanyen els textos traduïts. Si en fem una ràpida classificació, tot seguint l'ordre de publicació dels llibres, trobem força diversitat. D'una banda, els autors russos: un escriptor "clàssic" i ja consagrat com Dostoievski,⁵⁸ Saltikov (conegut amb el pseudònim literari *Xedrin*)⁵⁹, autor satíric per excel·lència, contemporani de l'anterior, però gairebé desconegut per al lector occidental de l'època; Pilniak,⁶⁰ un "company de camí" que apareixia en l'article sobre la novel·la soviètica; un "escriptor proletari" que també hi era citat, Bogdànov,⁶¹ i Zòixenko⁶², un "company de camí" –i "germà de Serapió"– no esmentat en l'article, probablement perquè durant els anys vint només escrigué relats curts. D'altra banda, hi trobem l'escriptor francès Jules Vallès,⁶³ exemple d'autor revolucionari i compromès que, en aquell moment, ja gaudia d'un cert reconeixement. Així doncs, es tracta de tres autors coetanis, ja consolidats, que havien escrit la seva obra durant la segona part del segle XIX – Dostoievski, Saltikov (*Xedrin*) i Jules Vallès–, per bé que Dostoievski sens dubte era el

⁵⁶ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin, revolucionari i intel·lectual". A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 27.

⁵⁷ Hem cregut convenient incloure-hi també les dues petites presentacions que Nin fa de l'escriptor satíric Mikhaïl Zòixenko, per bé que no poden comparar-se ni en extensió ni en profunditat amb els altres pròlegs.

⁵⁸ DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. Badalona: Proa, 1929.

⁵⁹ SALTIKOV (XEDRIN), M. E. *Els senyors de Golovliovi*. Badalona: Proa, 1931. El pròleg de Nin acompanya aquesta versió de l'altre traductor del rus de Proa, Francesc Payarols.

⁶⁰ PILNIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Badalona: Proa, 1931.

⁶¹ BOGDÀNOV, Nikolai. *La primera noia*. Badalona: Proa, 1935.

⁶² ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Prou compassió!* Barcelona: Josep Janés i Olivé, 1936. Cal recordar que l'any 1930 ja s'havia publicat la traducció del conte "El transformista" d'aquest mateix autor a *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4. El text anava acompanyat d'una petita presentació de l'autor.

⁶³ VALLÈS, Jules. *L'insurgent*. Badalona: Proa, 1935.

més conegut a casa nostra, enfront de tres autors contemporanis russos, pràcticament ignots per al públic català: Zòixenko, Pilniak i Bogdànov.

Nin abordà cada pròleg de manera un xic diferent (és evident que no pot ser igual la presentació d'un autor del qual el lector ja té referències que la d'un altre que li és totalment desconegut), per bé que en tots és fàcil descobrir-hi uns trets comuns que podríem considerar característics de l'Andreu Nin crític literari. Tal com assenyala Pagès, "...Nin, que adquirió su formación ideológica en la URSS y que además conoció allí el surgimiento de un nuevo tipo de cultura, después de octubre de 1917, utiliza el método crítico que si bien considera los aspectos formales –estilísticos, técnicos y estéticos– de la obra, valora esencialmente su contenido y las relaciones sociales que en ella se ofrecen. En definitiva, utiliza el método marxista de análisis...".⁶⁴ Per tant, en llegir aquests pròlegs, no hem de perdre de vista que Nin ens introdueix l'autor i l'obra des d'una concepció marxista, no ortodoxa (o extremista), però marxista, al cap i a la fi. Com que, avui en dia, alguns fragments poden provocar una certa estranyesa, ens sembla encertat encabir en aquest punt una reflexió de Víctor Alba a propòsit de la literatura (per bé que ell es refereix principalment a la vessant política) d'aquella època:

Molta de la literatura teòrica del moviment obrer d'entre les dues guerres mundials, si es llegeix ara, ens sembla d'un dogmatisme malaltís, encara que de tant en tant hi sorgeixi una fórmula, un vesllum d'interpretació, una manera de plantejar un problema que surt del comú. Però hi solen mancar la sal i el pebre del dubte i de la incertesa. Rarament l'estil literari és personal. Els llibres sonen tots com editorials del setmanari del moviment o partit al qual pertany l'autor. Llegir aquesta literatura, ara, provoca certa nostàlgia [...] pel to de certesa, d'infal·libilitat humil que li donava el sens fi de citacions d'autors anteriors en el temps o acreditats en el seu moviment.⁶⁵

⁶⁴ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. *Op. cit.*, p. 311.

⁶⁵ ALBA, Víctor. "Andreu Nin, teòric, en perspectiva". A: *Andreu Nin i el socialisme*. *Op. cit.*, p. 127.

Així doncs, el fet de tenir ben present el context històric-social en què fou escrit un text ens ajudarà a valorar-lo amb més justesa i, de ben segur, pot donar-nos alguna pista en el cas concret d'aquest article sobre la novel·la soviètica que semblava seguir les directrius d'una veu autoritzada com la del crític Polonski.

Des d'aquesta perspectiva contextual, i tornant al contingut dels pròlegs, no ens sorprendrà, per exemple, comprovar com Nin, partidari de no renunciar a l'herència dels autors clàssics, mirava de "justificar" l'individualisme dels herois de Dostoievski: "Els personatges de Dostoievski, però, no són individualitats que s'abismen, per dir-ho així, en la seva vida interior, sinó individualitats que lluiten amb el medi en què viuen, que porten idees que rompen amb les concepcions generalment admeses, que violen les lleis de la societat burgesa."⁶⁶ Realment, calia filar molt prim per a defensar la vàlua d'un autor com Dostoievski (sobretot tenint en compte que recorria a la fe com a solució última del conflicte ètic entre l'individu i una societat que l'esclafa) sense oposar-se obertament a les faccions més extremistes que condemnaven qualsevol vinculació, per petita que fos, amb la literatura "burgesa" del passat.⁶⁷

A l'hora d'introduir *Saltikov-Xedrin*, Nin proposava un breu recorregut per la seva biografia i formació per tal de caracteritzar-ne l'escriptura: "*Xedrin* fou un escriptor radical, fortament influenciat pel socialisme utòpic, en les fons del qual, com hem vist, havia begut copiosament. Per temperament, era un satíric, i un satíric formidable, insuperable."⁶⁸ A banda, feia especial èmfasi a l'hora de subratllar les dificultats de comprensió que comportava ("escriu sovint d'una manera al·legòrica, amb al·lusions i

⁶⁶ NIN, Andreu. "Pròleg del traductor". A: DOSTOIEVSKI, Feodor. *Op. cit.*, p. 8.

⁶⁷ En l'article sobre la novel·la soviètica el mateix Nin creu necessari explicar, tot fent referència al "company de camí" Leònov, que en la seva darrera obra "...malgrat el marc soviètic en què es mouen els personatges, predomina el psicologisme dostoievskià". (NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 115.) El terreny era doncs força relliscós tant per als creadors com per als crítics.

⁶⁸ NIN, Andreu. "M. E. Saltikov (*Xedrin*)". A: SALTIKOV (*XEDRIN*), M. E. *Op. cit.*, p. 8.

equívocs enginyosos per tal de burlar la vigilància de la cesura tsarista"),⁶⁹ perquè explicava la poca difusió a l'estranger d'una de les "figures més eminents de la literatura russa",⁷⁰ alhora que li permetia lloar la tasca del traductor d'*Els senyors Golovliovi* –que considerava la peça més reeixida de la producció de l'autor–: "La seva incorporació al català, en una traducció fidel i acurada com la de Francesc Payarols, que ha sabut vèncer amb remarcable talent les dificultats gairebé insuperables que ofereix el text, ha d'ésser assenyalada amb pedra blanca."⁷¹

Pel que fa als tres escriptors russos contemporanis, Bogdànov i Pilniak són presentats d'acord amb la classificació establerta en el seu estudi sobre la novel·la soviètica; és a dir, Bogdànov és un "escriptor proletari" i, Pilniak, un "company de camí". Zòixenko, per la seva banda, no apareix englobat en cap d'aquestes categories; tant l'any 1930 com el 1936, Nin simplement el definí com "un dels pocs escriptors humorístics amb què compta la generació actual"⁷² que "amb els seus contes i narracions ha reeixit a donar-nos una imatge caricaturesca, però profundament verídica de certs aspectes de la vida social de la Rússia nova."⁷³ De tots tres autors, n'esbossà amb més o menys concisió el recorregut vital –tot ressaltant-ne la participació en el procés revolucionari, si s'havia produït– que els havia conduït a l'escriptura i la trajectòria literària seguida fins aleshores. Ara bé, en la primera part de la presentació de Pilniak (redactada abans que l'estudi sobre

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 10. Cal tenir present que, de les vuit traduccions que Payarols realitzà per a Proa, només dues van acompanyades d'un pròleg: el primer, signat pel mateix Payarols, presenta tres històries curtes de Tolstoi (*La mort d'Ivan Ílitx*, *Amo i criat* i *Tres morts*) publicades el 1930; mentre que el segon és, efectivament, aquest text introductori de Nin per a la versió catalana d'*Els senyors de Golovliovi*, de Saltikov (*Xedrin*), publicada el 1931. Encara trobem una darrera obra prologada: es tracta de *Iama (El femer)* d'Alexandre Kuprin –publicada el 1935–, per bé que, en realitat, el text és una simple caracterització d'aquest escriptor naturalista que ni tan sols apareix signat. Payarols se'ns mostra com un crític capaç i bon coneixedor tant de l'autor que tradueix com dels principals estudiosos de l'obra tolstoniana.

⁷² Introducció de la traducció del conte "El transformista" apareguda a *Mirador* (4 desembre 1930), núm. 96, p. 4.

⁷³ NIN, Andreu. "Mikhaïl Zòixenko". A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Op. cit.*, p. 1.

la novel·la) Nin ja plantejava –pràcticament amb les mateixes paraules– els grans temes que, tres anys després, abordà amb més amplitud: classificació general dels escriptors contemporanis i classificació concreta de Pilniak com a "company de camí", explicació de la significació políticocultural d'aquest terme i posició del partit respecte a aquesta categoria d'autors (amb anterioritat al 1928 i després d'aquesta data, sota la burocràcia stalinista). A més, Nin explicava amb una mica més de detall que no pas a l'article la persecució de què era víctima Pilniak, acusat de reaccionari per l'ala més extremista del partit,⁷⁴ i sortia en defensa del creador d'*El Volga desemboca al mar Caspi* perquè creia que precisament aquesta “obra escrita en el període de producció sedient contrarevolucionària de l'autor, és la prova més eloqüent de la injustícia de l'acusació”, atès que perquè “el que sostenim és que, substancialment, no es diferencia, per la seva tendència, de cap de les obres del període en què Pilniak era considerat com un dels escriptors soviètics més afins a la revolució d'octubre.”⁷⁵ En el cas de Bogdànov, en el primer paràgraf Nin se sentí obligat a tranquil·litzar el lector respecte a la "novel·la proletària" que acabava d'encetar: “Ens apressem a dir, però, que *La primera noia* no pateix de cap dels defectes fonamentals que han provocat una justificada prevenció envers certes manifestacions lamentables, dissortadament massa freqüents, d'aquest gènere literari.”⁷⁶

Finalment, podríem dir que és a l'hora d'estudiar la significació artística de l'obra de Jules Vallès que Nin, allunyat de condicionaments doctrinals, es mostrà més clar i incisiu. El perfil d'aquest escriptor francès “injustament oblidat per la generació actual” li serví per a reivindicar un art popular que “no és un art unilateral i eixarreit, un art “de

⁷⁴ Formalment, aquesta campanya violenta contra Pilniak fou provocada per la publicació a l'estranger, el 1929, de l'obra *Caoba*.

⁷⁵ NIN, Andreu. “Borís Pilniak”. A: PILNIAK, Borís. *Op. cit.*, p. 7.

⁷⁶ NIN, Andreu. “L'obra i l'autor”. A: BOGDÀNOV, Nikolai. *Op. cit.*, p. 5.

partit”, sinó l’art pur i simple, que és tant com dir un art palpitant i vivent, que sigui alhora un reflex i un factor actiu, una creació estètica i un mitjà per elevar el poble a la comprensió de la bellesa. [...] “art popular” no significa rebaixar-se fins el plebeisme, sinó partir de tot allò que hi ha de profundament humà i bell en la vida dels de baix per elevar-se a les altures de la creació artística.”⁷⁷

A manera de conclusió, subscriuríem les paraules de Víctor Alba:

Amb Nin, però, cal fer una excepció, que en certa manera el singularitza entre els teòrics del moviment obrer. Quan escriu sobre literatura (que jo crec que era la seva autèntica i ofegada vocació), ho fa en un estil molt més personal que quan escriu sobre política. Més encara, se sostreu als clixés acceptats dels seu moment, i no recorre a classificar autors i obres literàries pel seu contingut social, de classe o revolucionari, sinó que ho fa per la seva vàlua literària. [...] Cal dir que fins en el terreny de la literatura estricta, Nin es mostrava més informador que teoritzant, o que a voltes teoritzava per a fer més entenedora la seva informació.⁷⁸

⁷⁷ NIN, Andreu. “L’autor i l’obra”. A: VALLÈS, Jules. *Op. cit.*, p. 10-12.

⁷⁸ ALBA, Víctor. “Andreu Nin, teòric, en perspectiva”. A: *Andreu Nin i el socialisme. Op. cit.*, p. 128-129.

II PART TRADUCTOR I TRADUCCIONS

1. La traducció al català de literatura russa fins a la guerra civil

D'entrada, i abans d'abordar l'anàlisi de l'obra de Nin com a traductor, ens sembla imprescindible saber fins a quin punt es coneixia la literatura russa a casa nostra, de quines traduccions es disposava i, sobretot, com s'havien dut a terme. Així mateix, i per acabar de configurar el panorama sociocultural en què veieren la llum les traduccions d'Andreu Nin, creiem convenient recollir testimonis de l'època que ens informin de l'interès que, en general, suscitava el món rus i de quin era el clima d'opinió entorn de la traducció d'obres estrangeres i, concretament, d'obres russes. Amb aquesta informació, podrem valorar amb més objectivitat el paper que jugaren les traduccions d'Andreu Nin en la nostra literatura.

A fi de presentar les traduccions de literatura russa que s'havien publicat a Catalunya fins als darrers anys vint –moment en què Nin inicià l'activitat traductora–, els traductors que les feren possibles i les revistes o editorials on aparegueren, ens ha estat de gran utilitat el laboriós treball dut a terme per Ramon Pinyol i Torrents.¹

Hem de començar assenyalant que la recepció d'autors russos a les lletres hispàniques fou bastant tardana: les primeres versions arribaren a l'Estat espanyol cap a 1885 i l'interès se centrava, sobretot, en els autors realistes. A Catalunya, el coneixement del realisme rus –principalment de Tolstoi i Turguénev– arribà per mitjà d'Isaac Pavlovski, que el 1884, residint a Barcelona, va lligar una bona amistat que duraria tota la vida amb Narcís Oller. Precisament va ser Oller el primer que traduí al català una

¹ PINYOL i TORRENTS, Ramon. “Les traduccions de literatura russa a Catalunya fins a la guerra civil. Esbós d'una bibliografia”. A: *Traducció i literatura. Homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, 1997, p. 247-264. Així mateix, aquesta recerca també ens ha estat de gran utilitat per a completar l'aproximació a les col·leccions literàries i revistes en què es publicaren les traduccions d'Andreu Nin.

novel·la russa, les *Memòries d'un nihilista*, del mateix Pavlovski, publicada el 1886.² Es tractava, això sí, d'una traducció a partir de la versió francesa de l'obra.

D'aquesta manera, i seguint la moda que venia de França, la literatura russa contemporània començava a ser coneguda a casa nostra; en aquests primers temps, la narrativa curta de Lev Tolstoi aconseguí imposar-se amb més rapidesa. Així, el 1892 el fulletó de *La Renaixença* (que pot ser considerat com la primera col·lecció literària catalana regular) obrí el primer volum amb un seguit de relats curts de Tolstoi, traduïts per diversos escriptors renaixentistes, per bé que també hi havia dues novel·les curtes, una de Puixkin i una altra de Dostoievski. Més endavant, i fins al 1900, hi aparegueren Korolenko, Gógol, novament Puixkin i Turguénev. D'altra banda, en el tombant de segle la presència de Tolstoi també es detectava en traduccions de contes a *L'Avenç* –obra de Joaquim Casas-Carbó–, mentre Narcís Oller era el responsable d'altres versions de Turguénev per a diverses revistes del moment.

En endinsar-nos en el nou segle, a la col·lecció “Biblioteca Popular de L'Avenç” es publicaren dos petits volums de contes de Tolstoi, traduïts per Joaquim Casas-Carbó, que, ben bé fins a la guerra civil, subministraren material tolstoià per a tota mena de publicacions, fulletons i col·leccions literàries. A més, també s'hi publicaren nous relats de Turguénev, a càrrec del traductor Joan Rosselló, i tres drames: un de Gorki (autor que es traduïa per primer cop en català) i un de Tolstoi, en traducció de Joan Puig i Ferrer, i un tercer del comediògraf Ostrovski, incorporat al catàleg català per Narcís Oller. Encara

² En el prefaci de la traducció, Narcís Oller fa referència a l'interès de Pavlovski per la literatura, la història i la cultura catalanes, explica les raons que motivaren la seva fugida de Rússia (“es veié perseguit i empresonat durant quatre anys per l'*horrible delict*e de facilitar als companys d'Universitat els llibres que més li agradaven sobre ciències socials o polítiques”. OLLER, Narcís. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1948, p. 1255). I acaba abordant les dificultats viscudes per l'autor a l'hora de veure publicades a França aquestes *Memòries*. La confiança i l'ajut d'un escriptor de l'anomenada de Turguénev (que, a més, es manifestava en contra de la repressió ideològica), així com el fet que les *Memòries*, en un primer moment, fossin considerades erròniament com una obra més d'aquest insigne autor, havien de servir com a garanties per a un lector català encara desconexedor de la literatura i de la realitat de la Rússia d'aquells anys.

a l'etapa modernista, la "Biblioteca d'El Poble Català" introduí un altre escriptor cabdal, Txèkhov, per la via d'un conte en un volum de relats estrangers.³

A les col·leccions dels anys deu, disminuï notablement la presència d'autors russos. Es reedità algun relat de Tolstoi en la versió de Casas-Carbó, i a la revista *De Tots Colors* s'hi publicaren contes de Tolstoi, Txèkhov, Gorki i Turguénev, així com dos drames del mateix Tolstoi traduïts per Oller.

En definitiva, durant tot aquest primer període que va fins als anys vint, bàsicament es traduï narració curta i teatre d'autors reconeguts. L'objectiu era incorporar a la nostra literatura els autors ja clàssics –des de la senzillesa de la prosa encara romàntica de Puixkin, passant per les caricatures grotesques de Gógol, fins al realisme de Turguénev, Ostrovski, Tolstoi o Dostoievski–, per bé que també arribaren alguns escriptors representatius d'entre els contemporanis (com Txèkhov o Gorki). Per tant, en aquestes primeres traduccions d'autors russos potser destacava més la càrrega informativa que no pas el valor literari, sobretot si tenim en compte que totes eren traduccions indirectes. El més habitual era utilitzar el francès com a llengua pont, tot i que trobem el cas excepcional del farmacèutic i escriptor Casimir Brugués, que traduïa de l'alemany.

Com a conseqüència de la revolució soviètica, la curiositat per Rússia augmentà considerablement a Catalunya i a tot l'Estat espanyol ("Les primeres obres de Lenin i Trotski, traduïdes al castellà i publicades per la Biblioteca Nueva de Madrid, impressionaren a molts, perquè en el desgavell ideològic que seguí al 1917 semblaven marcar un camí recte, sense vacil·lacions").⁴ A més, ja hem parlat a bastament dels viatges que determinats escriptors i intel·lectuals catalans realitzaren a l'URSS (i el paper de Nin,

³ Malauradament, en aquest volum –com en tantes altres de les traduccions publicades en aquests primers anys del segle– no s'esmentava el nom del traductor.

⁴ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 47.

sovint força mitificat, com a introductor de molts), uns viatges que de vegades també es reflectiren en articles i llibres en la nostra llengua.

D'altra banda, durant la dècada dels vint les iniciatives culturals es multiplicaren i sorgiren noves col·leccions literàries com ara la "Biblioteca Literària" d'Editorial Catalana, que publicà *L'inspector* de Gógol, en traducció de Carles Riba (posteriorment reeditada en altres col·leccions) i un recull de relats curts –entre els que figura "El capot"– d'aquest mateix escriptor, a càrrec d'Alfons Maseras. Destacaríem potser els dos volums de Puixkin (amb tres dels *Contes de Belkin*, inèdits fins aleshores, i tres novel·les, ja traduïdes anteriorment) que igualment s'hi publicaren, perquè, per primera vegada, es tractava de traduccions directes del rus al català, realitzades pel políglota txec Rodolf J. Slaby. I, a més, tenint en compte la dificultat que comporta traduir la gran gamma de registres del rus que trobem a les novel·les curtes de Puixkin, cal destacar que "el llenguatge de Slaby, malgrat tenir algunes paraules antiquades, manté en bona mesura el ritme vigorós i la musicalitat cristal·lina de l'original".⁵

També a "La Novel·la Estrangera" hi aparegueren tres títols d'autors russos, dos dels quals –els de Tolstoi i Leskov– comptaren amb un traductor que coneixia la llengua russa, Alexei Markov (un rus blanc exiliat a Barcelona), per bé que en aquest cas Markov estigué assistit per col·laboradors catalans.

D'entre les traduccions que veieren la llum en publicacions periòdiques, caldria destacar la de *Guerra i pau*, duta a terme per Carles Capdevila a partir del francès el 1928; la traducció va aparèixer primer com a fulletó al diari *La Publicitat* –una *Publi* catalanitzada des del 1922, que havia esdevingut una mena de paradigma de tota una

⁵ DYAKONOVA, Xènia; MATEO, José. "El personatge obscè. Visita retrospectiva als traductors de la prosa russa al català". *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya* 134 (gener 2011), p. 68.

promoció de polítics i intel·lectuals– i, tot seguit, com a llibre en quatre volums. El mateix any, J. Navarro Costabella traduí una altra obra de Tolstoi, la novel·la curta *Història d'un cavall*, un dels títols més reeditats d'aquest escriptor en català. La traducció sortí a la “Col·lecció Popular Barcino”, col·lecció de divulgació miscel·lània amb poca presència d'autors estrangers; Tolstoi fou l'únic escriptor rus que hi aparegué. Amb tot, cal tenir present que fou en aquesta col·lecció on, el 1933, es publicà el primer treball divulgatiu de conjunt sobre les lletres russes, *Resum de literatura russa*, escrit pel polígraf valencià Artur Perucho. De fet, a la dècada dels vint ja havien aparegut alguns articles crítics en revistes culturals, entre els quals podem destacar “La novel·la soviètica (1921-1926)” de Nina Troll, el 1927, il·lustre precedent del treball de Nin –també publicat a *La Revista de Catalunya*–, traduït per Rovira i Virgili. Encara més rellevant fou l'aparició l'agost de 1926 de “Poetes russos de la Revolució”, primera antologia de poesia soviètica a càrrec de Josep Carner-Ribalta. Ara bé, malgrat la qualitat i el valor indubtable d'aquest treball, cal remarcar que fou a *La Revista* –dirigida per López-Picó– on ja en els anys 1920 i 1921, i juntament amb poetes més o menys destacats del XIX (Koltsov, Puixkin, Tiutxev, Nekrasov o Fet), es donaren a conèixer una bona quantitat de poetes contemporanis (més o menys partidaris de la revolució), representatius tots de l'anomenada “Edat de Plata” de la literatura russa: Briussov, Balmont, Blok, Ivanov, Maiakovski, A. Tolstoi o Szkapskaia. Entre els responsables d'aquestes traduccions figuraven joves poetes i crítics del moment com ara Marià Manent, Agustí Esclasans o Jaume Bofill i Ferro.

En qualsevol cas, cap al final de la dècada, l'interès per la poesia russa decaigué. Era l'hora de la narrativa i, particularment, de la novel·la. Un cop superats els recels del Noucentisme envers aquest gènere, la influència d'insignes escriptors russos com Tolstoi o Dostoievski ha estat detectada per la crítica en els novel·listes catalans sorgits en aquells

anys.⁶ A més, el 1928 s'inicià la "Biblioteca Univers", editada per la Llibreria Catalònia de Barcelona i que, d'acord amb Albert Manent, "com la 'Biblioteca Literària', té potser el defecte de barrejar massa els gèneres", "tanmateix és un intent important d'anostrar autors estrangers, al costat dels catalans, amb un percentatge en ascens dels novel·listes."⁷ Aquesta col·lecció, dirigida per Carles Soldevila ("*esprit de finesse*, europeu, noucentista partidari de la novel·la, i que en aquella època desplegava una activitat múltiple"),⁸ va durar fins al 1936 i publicà quaranta-sis volums, nou dels quals eren d'escriptors russos: s'apostà per noms i títols clàssics del XIX (Gógol, Turguénev, Tolstoi, Dostoievski, Txèkhov) i del XX (Gorki, Andreiev, Kuprin).⁹ Així ho explicava Víctor Alba: "Moltes traduccions d'autors russos es publicaven, ho recordo, a la "Biblioteca Univers", una col·lecció en rústega amb les cobertes gairebé de paper, ni tan sols de cartolina, de la Llibreria Catalònia."¹⁰

Pel que fa a les traduccions, semblaven directes del rus quan anaven a càrrec de Boyan Markov (fill de l'Alexei esmentat anteriorment) i indirectes en la resta de casos, fins i tot quan hi apareixia un nom de ressonàncies eslaves com el d'Olga Savarin. Dos articles contemporanis apareguts al setmanari *Mirador* confirmen que aquest nom era, de

⁶ Vegeu ARNAU, Carme. *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1938)*. Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 14-15 i 24-31 (sobre la influència de Dostoievski en l'obra de Miquel Llor); p. 54-84 (sobre la influència del mateix autor en l'obra de Sebastià Joan Arbó).

⁷ MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". A: *Escriptors i editors del Nou-cents*. Barcelona: Curial, 1984, p. 184.

⁸ *Ibidem*, p. 184.

⁹ A propòsit de Carles Soldevila i la "Biblioteca Univers", vegeu també: BACARDÍ, Montserrat. "Carles Soldevila, socialitzador de la literatura". *Quaderns. Revista de Traducció* 8 (2002), p. 51-66. I encara: BACARDÍ, Montserrat. "Soldevila i Zubiburu, Carles". A: *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo, 2011, p. 524-526.

¹⁰ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

fet, un pseudònim per confondre el lector.¹¹ Tot sembla indicar que, en realitat, es tractava de Josep Miracle i del mateix Carles Soldevila.¹²

Per bé que en aquest any 1928 també començà la singlada de les Edicions Proa, deixarem per a més endavant l'estudi d'aquest projecte editorial, segurament el més ambiciós i de més èxit de la dècada dels trenta. D'entrada, ja podem avançar que fou a la col·lecció "A Tot Vent", dedicada exclusivament a novel·la, on es publicaren gairebé totes les traduccions literàries d'Andreu Nin en el període comprès entre 1929 i 1936.

Un cop esbossat el panorama de les traduccions del rus a Catalunya fins al moment de l'inici de l'activitat traductora de Nin, ara voldríem obrir el nostre objectiu per obtenir un camp de visió més ampli. Encara sota la dictadura de Primo de Rivera, els darrers anys de la dècada dels vint es vivia, malgrat tot, una època florent i pròdiga per a la cultura catalana; en paraules d'Albert Manent, "hom diria que l'acció militant dels homes de la cultura –alguns s'hi abocaren en trobar-se amb el pas barrat a la política– s'anà multiplicant progressivament."¹³ Les iniciatives d'aquesta etapa tan fèril marcaven la pauta d'un pluralisme cultural, amb una inquietud universalitzadora i en un context cada vegada més de cultura competitiva. L'esforç col·lectiu de la lletra impresa per convertir-se en l'exponent d'una Catalunya amb horitzons més amplis se centrava en tres grans eixos: les publicacions periòdiques especialitzades de tot signe, la premsa diària i l'edició de llibres.

D'altra banda, tothom coincidia a afirmar que l'anostrament d'autors estrangers jugava un paper essencial en la lluita per impulsar la cultura del país. Però també hi havia

¹¹ Els dos articles en qüestió són: EDICIONS PROA. "Ja vinc, senyor Pla". *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4; i XURIGUERA, Ramon. "La influència de la literatura russa a Catalunya". *Mirador* 395 (19 novembre 1936), p. 5.

¹² Vegeu MIRACLE, Josep. "Pròleg a la tercera edició". A: *Kàtia*. 3a ed. Barcelona: Selecta, 1966, p. 7-12. I també: BACARDÍ, Montserrat. "Miracle i Montserrat, Josep". A: *Diccionari de la traducció catalana*. *Op. cit.*, p. 346-347. Ultra els dos articles ja esmentats: BACARDÍ, Montserrat. "Carles Soldevila, socialitzador de la literatura". *Op. cit.* i "Soldevila i Zubiburu, Carles". *Op. cit.*

¹³ *Ibíd.*, p. 180.

qui, a més, hi veia una bona manera de combatre el setge polític i espiritual imposat per la dictadura. En aquest sentit es manifestava Salvador Bonet en un article publicat el 1928 a *L'Opinió* sota el títol “Les traduccions d’obres estrangeres”: “Jo tinc fe que això salvarà Catalunya: les traduccions d’obres estrangeres. La tasca produeix un doble profit; si per un cantó prenem contacte amb els corrents de justícia i tolerància que neguitegen el món, per altra banda veurem aclarir-se la boira i confusió que regnen avui per deixar pas a una nova era de comprensió i llibertat.” D’acord amb Bonet, cap censura podia deturar el sanejament de l’ambient literari –i la repercussió política– que implicava l’arribada de noves idees: “Aquestes cures de renovació poden ésser fecundes en múltiples aspectes. Perdi tota temença l’amic Xuriguera que l’esporgament delictuós dels clàssics, pugui deturar o almenys alentir la magnífica embranzida esquerrana. Haurien de suprimir tota lectura i punir inexorablement la *funesta mania de pensar*, perquè els elements de reacció comptessin amb probabilitats de triomf.”¹⁴

En canvi, des d’un Madrid en què ja governaven les esquerres, un cop instaurada la República, Pla escrivia el 1931 en el seu dietari:

A les llibreries, en els quioscos de diaris, cada dia és més abundant la literatura russa, traduïda de no sé quin idioma. No crec que es pugui precisar exactament. Directament traduït del rus, ben poca cosa. Es pot assegurar que aquesta proliferació irà d’augment. És una propaganda deliberada i que com a cosa marxista és considerada científica. Científica! Passem...¹⁵

Tot i que la darrera part del comentari s’acosti força a allò que Bonet anomenava “les forces dretistes desplegades en so de batalla”¹⁶ (cosa que confirma la continuació del text: “La propaganda russa, que es fa impunement, és sempre la mateixa: es tracta, primer, de crear el que anomenem una cultura, una cultura popular, tan minoritària com vostès

¹⁴ BONET, Salvador. “Les traduccions d’obres estrangeres”. *L'Opinió* 35 (13 octubre 1928), p. 6.

¹⁵ PLA, Josep. *Notes per a Sílvia. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1974, v. XXVI, p. 112.

¹⁶ BONET, Salvador. *Op. cit.*

vulguin, capacitada, si més no, per a crear uns fanàtics. Sobre aquesta cultura, s’hi estructura, de seguida que hom pot, una política.”),¹⁷ Pla descrivia una realitat, tant en parlar de l’interès creixent pel món russosoviètic com quan constatava la precarietat d’unes traduccions que no garantien el respecte a la integritat del text original, que majoritàriament es valien d’una tercera llengua com a intermediària i que sovint ocultaven el nom del traductor darrere d’inicials o de pseudònims.

1.1. Francesc Payarols

Francesc Payarols, el 1933.
(Associació d’Escriptors en Llengua Catalana).

No obstant això, tampoc seria exacte reduir a la figura d’Andreu Nin l’espectre de traductors catalans que oferiren al lector traduccions directes i íntegres del rus durant aquells anys. De fet, d’un temps ençà hem anat recuperant la memòria d’un altre gran traductor d’obres russes contemporani de Nin: es tracta de Francesc Payarols (1896-1998). Tal com explica Albert Manent, “en velles traduccions dels anys vint havíem trobat un altre traductor d’obres russes: Francesc Payarols. Però no sabíem si ho feia del francès o de l’anglès, com s’havia esdevingut, per exemple, en aquella època amb *Guerra i pau*,

¹⁷ PLA, Josep. *Notes per a Sílvia. Obra completa. Op. cit.*
207

que Carles Capdevila anostrà del francès.”¹⁸ Gràcies a l’aportació de Pilar Estelrich i Arce,¹⁹ hem pogut conèixer els aspectes essencials de la seva trajectòria vital, així com l’activitat traductora que dugué a terme.

Nascut a Girona, Payarols es traslladà a Barcelona, juntament amb la família, el 1909. Malgrat les dificultats econòmiques, aconseguí finalitzar la carrera de magisteri; de fet, hagué de compaginar els dos darrers anys d’estudis amb una feina de mestre auxiliar i classes particulars. Fou gràcies a la recomanació del pare d’uns alumnes que entrà a treballar com a comptable en una botiga important de la ciutat. Amb tot, l’ànima d’aprendre continuava ben present en Payarols, que decidí dedicar les hores lliures –ara que gaudia d’un sou suficient– a estudiar idiomes. A banda del francès, que ja sabia, la passió que sentia per la música i la lectura el conduïren a interessar-se per l’alemany, l’anglès i, finalment, el rus. Tot buscant un professor de rus que l’ajudés amb la parla i la pronúncia d’aquesta llengua, va conèixer Sònia Davidoff Kopel, una russa de Rostov que esdevindria la seva esposa.

Francesc Payarols i Sònia Davidoff.
(Associació d’Escriptors en Llengua Catalana).

¹⁸ MANENT, Albert. “Francesc Payarols, primer traductor del rus al català”. *Serra d’Or* 391-392 (juliol-agost 1992), p. 564-565. Article recollit a: *Del Noucentisme a l’exili. Sobre la cultura catalana del Noucentisme*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997, p. 113.

¹⁹ ESTELRICH i ARCE, Pilar. “Francesc Payarols, traductor”. *Quaderns. Revista de Traducció* 1 (1998), p. 135-151. De fet, aquest article és la publicació de la conferència pronunciada en el “IV Seminari sobre la Traducció a Catalunya”, el 4 de maig de 1996, en l’acte d’homenatge a Francesc Payarols amb motiu del centè aniversari. Vegeu també: ESTELRICH i ARCE, Pilar. “Francesc Payarols i Casas: història d’un llarg camí”. *Llengua & Literatura* 10 (1999), p. 47-72.

Payarols s'inicià en l'activitat traductora de manera casual. Un bon dia trobà pel carrer Marcel·lí Antich, antic company de magisteri, que li explicà que treballava amb Joan Puig i Ferrer a les Edicions Proa, on ell s'encarregava de la part tècnica. Sembla que quan s'assabentà que Francesc Payarols sabia rus, va veure el cel obert: l'editorial es proposava traduir la literatura universal de qualitat al català per incorporar-la a la nostra cultura, però encara no disposava de ningú que traduís directament del rus. D'entrada, Payarols es resistí a acceptar l'oferta perquè tenia por de no dominar prou bé el català. Per sortir de dubtes, Puig i Ferrer li proposà de traduir el primer capítol d'*Els germans Karamàzov*. El resultat de la prova fou d'allò més favorable: “No tan sols van trobar que el contingut s'ajustava a l'original, segons van comprovar per les traduccions a altres idiomes, sinó que van quedar encantats amb el català i digueren que no havia calgut corregir-ne res.”²⁰ D'aquesta manera començava la col·laboració amb Proa i la trajectòria de Payarols com a traductor, aproximadament als trenta-dos anys. Va ser poc després – probablement cap a finals del 1928– quan Nin, de Rússia estant, escrigué a Puig i Ferrer per fer-li saber que tenia interès a traduir *Crim i càstig*, de Dostoievski; un cop la proposta acceptada, Nin esdevenia el segon traductor del rus de l'editorial.

Payarols traduí un total de vuit obres per a Proa. La primera que es publicà fou *Pares i fills* de Turguénev (1929) i, aquell mateix any, aparegué *L'etern marit* de Dostoievski. A continuació vindrien dos volums de relats curts: un de Tolstoi (1930), que comprenia “La mort d'Ivan Ilitx”, “Amo i criat” i “Tres morts”; i un de Txèkhov (1931), on trobem “Els mugics”, “L'eixelabrada”, “Agàfia”, “Anna al coll”, “Viatjant”, “El monjo negre”, “La dama del gosset” i “La bruixa”. De retorn a la novel·la, Payarols traduí

²⁰ *Ibidem*, p. 142.

Els senyors Golovliovi de Saltikov (*Xedrin*), el 1931, així com dues obres de Tolstoi, *Els cosacs* (1933) i *Hadji-Murat* (1934). La darrera obra traduïda per Payarols que es publicà a Proa fou *Iama (El femer)* de Kuprin, el 1935. Puig i Ferreter també encomanà a Payarols la traducció d'*Els germans Karamàzov*, però, quan ja havia començat a treballar-hi, Nin s'interessà per traslladar-la ell, i Puig i Ferreter hi va accedir. Finalment, en complicar-se el panorama polític, Nin no va continuar i l'obra es quedà sense traduir.²¹

Voldríem remarcar aquí el fet que, per al volum de relats de Tolstoi, el traductor també tingué cura de la redacció del pròleg. Només dues d'aquestes versions del rus de Payarols es publicaren encapçalades per una introducció: el recull de textos de Tolstoi que esmentem i *Els senyors Golovliovi* de Saltikov, novel·la prologada per Nin. Per tant, es tracta de l'únic pròleg del mateix Payarols per a Proa, en què havia de presentar un dels escriptors més consagrats de la literatura russa, l'obra del qual apareixia per primer cop dins la Biblioteca A Tot Vent. Si bé complí l'encàrrec amb solvència (el text palesa un bon coneixement tant de l'autor i del conjunt de la seva producció com de la crítica contemporània en llengua alemanya), resulta interessant comprovar que no hi féu cap referència a la traducció.²²

Mentrestant, Payarols havia continuat exercint de comptable, per bé que quan es mig professionalitzà com a traductor per a Proa només anava a l'empresa mitja jornada. Tot conversant amb Albert Manent, tants anys després, encara recordava que li pagaven cinc-centes pessetes per volum traduït i que el tiratge era d'uns tres mil exemplars.

²¹ De fet, no en va aparèixer una versió catalana fins al 1961, a càrrec de Joan Sales, el qual la va traduir per llengua interposada, a partir de traduccions espanyoles, franceses, italianes i angleses. Vegeu BACARDÍ, Montserrat. "Joan Sales i els criteris de traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 1 (1998), p. 27-38.

²² PAYAROLS, Francesc. "L'autor i l'obra". A: TOLSTOI, Lleó N. *La mort d'Ivan Íltx / Amo i criat / Tres morts. Narracions*. Badalona: Proa, 1930, p. 5-16.

Igualment, contava que Josep Pla no creia en l'existència real d'un traductor anomenat Payarols i que li havia dit a Antich que es tractava d'un pseudònim.²³

La fructífera col·laboració amb Proa s'estroncà quan Puig i Ferrerter fou escollit diputat per la República i abandonà la tasca de director. Sembla que, en vista del rumb que prenia l'editorial (i potser també per unes desavinences ideològiques mai no aclarides), el 1935 Antich i Payarols, juntament amb Josep Cruells –comptable de Begur–, decidiren endegar un nou projecte editorial, per continuar traduint obres literàries al català. D'aquesta manera va néixer l'editorial Atena. Antich s'ocupava de la part tècnica, Cruells de l'administració, i Payarols n'era el director literari. Malgrat el vigor inicial, la nova editorial tingué una existència molt curta. Només publicà quatre llibres, tots el 1935: *La reina Victòria* de Litton Strachey, traduït per Pau Romeva; *Eduard VII i la seva època* d'André Maurois, traduït per Marçal Olivar; *Hell al llac de les dames* de Vicky Baum, traduït pel mateix Payarols, i *La revolta proletària d'Astúries* de Narcís Molins i Fàbregas. Sembla que aquesta darrera obra, que tingué un gran èxit de vendes, fou la causa que precipità el final del projecte. Nin havia impulsat la publicació d'aquest volum i pretenia que la nova editorial servís de plataforma política; Antich es mostrava d'acord a publicar obres de caire polític i Cruells creia que així farien més negoci, però Payarols volia mantenir la línia de temes culturals i literaris, de manera que es va separar de l'editorial. Amb tot, Atena no va sobreviure gaire temps més, car ben aviat la policia s'encarregà de requisar-ne tots els materials.²⁴

Fins al moment de la jubilació, Payarols compaginà l'activitat de mestre –que reprengué per necessitat un cop acabada la guerra civil i que el dugué a la Seu d'Urgell

²³ MANENT, Albert. “Francesc Payarols, primer traductor del rus al català”. *Op. cit.*, p. 114-115.

²⁴ Malgrat tot, sabem que, com a mínim, encara publicà una traducció de Nin. Es tracta de: POLONSKI, Viatxeslav. *Bakunin*. Barcelona: Atena, 1935. Volíem remarcar que, juntament amb *Què ha passat?* de Trotski, són les dues úniques traduccions del rus al català d'obres de temàtica eminentment política.

durant més de vint anys i, posteriorment, a Lleida– amb la de traductor, per bé que des de 1936 ja no traduï més al català. Les circumstàncies el dugueren a treballar, molt breument, per a l'editorial Apolo (on traduï literatura alemanya al castellà) i, gairebé quaranta anys, per a l'editorial Labor, tot traduint –bàsicament de l'alemany– obres de contingut pedagògic.

Tot i les coincidències, de vegades sorprenents, en les trajectòries vitals dels dos primers traductors literaris del rus al català (vocació pedagògica, estudis de mestre, dificultats econòmiques constants, aprenentatge autodidacta de llengües estrangeres, passió per la música i la literatura, matrimonis amb dones russes, debut com a traductors literaris del rus al català coincidint en el moment i l'editorial, etc.) que treballaren des de finals dels anys vint i fins al començament de la guerra civil, en una de les darreres entrevistes concedides per Payarols trobem una frase decisiva per a establir-ne la diferència. Davant la qüestió de les relacions mantingudes amb Nin durant aquells anys, Payarols recordava que es negà a escriure articles per al POUM: “Una vez me planté: 'Mira, le dije, siento por ti una gran admiración, pero tienes un gran defecto: eres un fanático de la revolución. Y yo soy sólo un hombre de letras'.”²⁵ Així doncs, tots dos eren homes de lletres, però Nin fou també, i per damunt de tot, un revolucionari.

²⁵ BARBA, Carles. “Entrevista a Francesc Payarols, traductor, que cumple 101 años”. *La Vanguardia* (14 setembre 1997), p. 68.

2. La tasca traductora: motivacions i mètode

La darrera –i sens dubte la més rellevant– de les activitats exercides per Nin, en tant que home de lletres, fou la de traductor literari. No debades Víctor Alba comença el seu assaig sobre Nin amb aquestes paraules: “Si visqués, tindria ara vuitanta anys. Seria un vell rabassut, ple d’històries i records, bon conversador, i treballaria incansablement a l’exili, en traduccions.”¹

D’entrada, mirarem de fer un recorregut general que ens mostri el naixement i l’evolució de la tasca traductora que Nin dugué a terme, amb diferent intensitat, en alguns moments claus de la seva trajectòria vital i que comprèn textos d’índole molt diversa, dues llengües de partida –el rus i el francès– i dues llengües d’arribada –el català i el castellà. No obstant això, i pel que fa al propòsit central del nostre estudi, no dubtem a subscriure –des d’un bon començament– la següent afirmació de Pagès: “Si bé en la seva activitat com a traductor s’hi troben obres literàries, polítiques i científiques, ens limitarem únicament a les primeres per dues raons fonamentals: perquè només les va traduir al català i, sobretot, perquè van representar un important enriquiment cultural per a Catalunya.”²

Cal començar fent referència a les traduccions realitzades en una primera etapa, abans de viatjar a Rússia. Tal com assenyalàvem en parlar de la professió de periodista que exercí en aquell període, durant els anys en què col·laborà a *La Justicia Social* de Reus tenim notícia que “en aquest periòdic es va publicar, com a fulletó, el *Catecisme socialista* del francès Jules Guesde, traduït per en Nin”.³ A més, sabem que “la revista dedica un espacio fijo a publicar folletines y textos de autores socialistas [...] y traducciones de autores extranjeros realizadas entre otros por Nin y el propio Carande.”⁴

¹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 11.

² PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 347-348.

³ IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin, revolucionari i intel·lectual". A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 29.

⁴ SEOANE, María Cruz; SÁIZ, María Dolores. *Op. cit.*, p. 169.

Per tant, aquestes foren les primeres traduccions ninenques, probablement del francès, i amb un clar contingut polític-social.

A continuació –i encara dins del període anterior a la marxa a Rússia– trobem l'època de dificultats econòmiques provocada per l'abandó d'*El Poble Català*, quan, d'acord amb la famosa declaració del 1937 davant de la policia, Nin hagué de dedicar-se “a lecciones particulares, trabajos literarios de ocasión, traducciones, etc.”⁵ D'aquesta manera, Nin establia una connexió directa entre la tasca traductora i la necessitat de guanyar-se la vida; en la darrera etapa de la seva vida, després del retorn de l'URSS, aquesta relació esdevindria una constant.

Però no avancem esdeveniments. Fou en els darrers temps de l'estada a l'URSS, a partir de mitjan 1928, quan s'inicià pròpiament l'activitat de Nin com a traductor professional. Recordem una vegada més que, un cop feta pública la seva inclinació cap a les posicions de Trotski, Nin es trobà isolat a l'Hotel Lux: “[...] la persecució no era franca i descarada, sinó sorda, subterrània. El deixaren treballar perquè pogués malviure. Feia traduccions, donava classes.”⁶ Amb el dramatisme de qui visqué la situació en pròpia pell, en parla Victor Serge: “Des opposants connus, au début de 1928, Alexandra Bronstein et moi demeurions seuls en liberté à Leningrad; à Moscou, André Nin était libre, mais “démissionné” de son secrétariat de l'Internationale des syndicats rouges et très surveillé à l'hôtel Lux. Sa qualité d'étranger lui épargnait la prison.”⁷ L'ostracisme polític a què es veié sotmès, d'una banda, i la precarietat econòmica que aquesta situació

⁵ Declaració de Nin a Madrid el 18 de juny de 1937, arran de la seva detenció. En trobem una reproducció a *El proceso del POUM. Documentos judiciales y policiales*. Barcelona, 1989, p. 18 i seg. Informació facilitada per GABRIEL, Pere. *Op. cit.*, p. 27, nota 13.

⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 91.

⁷ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941). Op. cit.*, p. 255.

comportava, d'una altra, l'obligaren a buscar contactes amb editorials de casa nostra per tal d'aconseguir noves fonts d'ingressos.

Ara bé, la correspondència mantinguda amb Joaquim Maurín durant aquells mesos difícils ens revela que, la tardor de 1928, per a Nin la preocupació econòmica quedava encara en segon terme davant el pes de la forçosa inactivitat política – "notre activité intellectuelle est très grande, notre action politique nulle", deia irònicament Serge⁸ i d'un rebrot de la seva malaltia hepàtica, qui sap si motivat per les tensions viscudes:

Al Sanatori [al Caucas] tenia el temps tan ocupat amb tota mena de tractaments, visites dels metges i... una mandra agudíssima, que no em quedava temps per a res. [...] Jo em trobo bastant millor, però no es pot parlar d'un restabliment complert. Dintre uns quants dies em veurà el metge i ja veurem el que diu. Em faria ben bé la guitza tornar-me a operar de nou.

Anar-me'n, no crec que ho aconsegueixi. Troben que una cura a l'estranger em faria més mal que bé. Si no em deixen marxar, exigiré que em donin un treball *viu*. Des del punt de vista material estic bé; però, naturalment, no és això el que convé a un revolucionari. Demanaré que m'enviïn a províncies. Amb gust treballaria en una regió agrària qualsevol.⁹

Malgrat tot, les missives que conservem proven que Nin continuà treballant per a la Internacional. De fet, fou Maurín –instal·lat a França des de finals de 1927– qui rebé l'encàrrec de posar en marxa les Edicions Europa-América, una empresa editorial que iniciava amb gran d'entusiasme:

Hay grandes posibilidades de obtener resultados brillantes. América puede ser un mercado de literatura, casi increíble. Yo estoy segurísimo que al cabo de un año de trabajo

⁸ *Ibíd.*, p. 266.

⁹ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 30 i 31. Carta des de Moscou, de l'11 d'octubre de 1928.

nuestra Editorial venderá cuatro o cinco veces más que la francesa. El público de lengua española tiene verdadera sed de saber cosas nueva. Méjico será un campo de operaciones de grandes dimensiones. La revolución ha elevado el nivel cultural del país y ha contribuido a despertar la conciencia de clase entre los trabajadores.¹⁰

Més endavant, explicava a l'amic i coreligionari l'enfocament que pretenia donar a aquest projecte que li havia estat confiat per Robert Krebs, cap del servei de les edicions en l'aparell de la Internacional Comunista:

En mis cálculos, en efecto, he partido del libro barato como base. Tú sabes bien que en nuestros países –me refiero a los de lengua española– la clase obrera gana salarios muy bajos. Todo libro cuyo precio sea superior a tres pesetas, o lo que es lo mismo 1 peso, está por encima de las posibilidades proletarias. La cosa sería ir a un equilibrio del presupuesto mediante una gran venta. Lo difícil de momento es la organización del aparato de distribución, es decir, la red de librerías y vendedores. Una vez que esto esté en marcha, entonces la difusión podrá ser muy amplia, y aún los libros vendidos a bajo precio permitirían en conjunto saldar con beneficio. Pero, si se quiere, desde el primer momento, reducir el déficit lo más posible, no habrá más remedio que aumentar los precios. La venta será menor, evidentemente.

El trabajo es enormemente atractivo. Te aseguro que me daré a la organización de todo esto con el entusiasmo de que soy capaz. Espero obtener brillantes resultados, a pesar de que no se me ocultan las dificultades con que vamos a tropezar.¹¹

Nin celebrava la notícia: "Me n'alegro i t'envejo, puix, és un treball ben interessant."¹² però també li transmetia els recels de Krebs: "[El teu informe] li ha produït molt bon efecte, si bé creu que proposes preus massa baixos, la qual cosa determinaria un dèficit massa considerable." Una opinió que Nin compartia: "Jo també crec que ell té raó.

¹⁰ Ibídem, p. 27. Carta des de París, del 5 de setembre de 1928.

¹¹ Ibídem, p. 29. Carta des de París, del 16 de novembre de 1928.

¹² Ibídem, p. 30. Carta des de Moscou, de l'11 d'octubre de 1928.

Fixa't que no hi ha cap editorial que vengui tan baix. A propòsit, és absolutament necessari que et posis en relació amb les altres editorials per tal d'evitar el paral·lelisme en la publicació de llibres."¹³

Així doncs, Nin fou testimoni de primera mà del naixement de les Edicions Europa-Amèrica, alhora que escometia la traducció d'un seguit d'obres que s'hi publicaren, tot i aparèixer sense el nom del traductor, a conseqüència, sens dubte, del paper polític que representava aleshores. Tal com assenyala Pagès, "aquesta faceta de la seva correspondència ens descobreix que Nin havia realitzat més traduccions de les que fins ara coneixíem."¹⁴ Per si en quedava algun dubte, Víctor Alba ens confirmà que "aquestes [les traduccions fetes per a Europa-Amèrica] sí que eren per a la Internacional. Oficialment l'editorial no era de la Internacional, però oficiosament ho era. Tothom ho sabia."¹⁵

D'altra banda, aquest intercanvi epistolar també resulta molt interessant per comprovar sense necessitat d'intermediaris la minuciositat amb què Nin acarava el treball de traductor. Aquesta minuciositat queda ben palesa en les discussions que mantenia amb Maurín sobre aspectes concrets dels textos. Veiem-ne alguns exemples:

Vayamos a tus observaciones sobre *El estado y la revolución*:

1.- De acuerdo con tu proposición relativa a la frase de Engels. Diremos, pues "agente diabólico" en vez de "agente del mal".

¹³ Ibídem, p. 32. Carta des de Moscou, del 7 de desembre de 1928.

¹⁴ Ibídem, p. 24-26, nota 3. Gràcies a la informació que apareix en aquestes cartes, Pagès ha pogut determinar –de vegades sense haver-ne pogut obtenir totes les dades– que durant l'etapa moscovita Nin traduí les obres polítiques següents:

LENIN: *Páginas escogidas*. II vols. París: Europa-América, 1929. *El estado y la revolución*. París: Europa-América, 1929. *El imperialismo como etapa superior del capitalismo*. París: Europa-América, 1929.

IAROSLAVSKI: *Historia del partido bolchevique*. París: Europa-América, 1930.

PLEJÀNOV: *Anarquismo y socialismo*. París: Europa-América, 1929. *El socialismo y la lucha política*.

KRUPSKAYA: *Lenin (recuerdos)*. París: Europa-América, 1930.

LENIN, PLEJÀNOV, RIAZANOV: *Marx como hombre, pensador y revolucionario*.

¹⁵ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

2.- Me parece más justo hablar de la "ley férrea del salario" de Lasalle que no de la "ley de bronce", a pesar de que ésta sea la traducción comúnmente empleada en los textos españoles.

3.- Corrige en el sentido indicado por ti las notas relativas al editor de *La Révolution Sociale* de Kautsky y a la fecha del asesinato de Jaurès.¹⁶

"Naródnaya Volia" debe traducirse, a mi juicio, "La Libertad Popular". (*Volia* significa al mismo tiempo *voluntad* y *libertad*, pero en el caso concreto de la denominación de dicho partido me inclino por la traducción *libertad* y no *del pueblo*, sino *popular*. En el primer caso el título del partido sería *Volia Naroda*).¹⁷

Puesto que tanto te empeñas en adoptar la expresión "ley de bronce", quédate con el bronce, aunque sigo creyendo que sería más justo traducir "ley férrea".

¿Mandarás pronto las pruebas del "Imperialismo" de Lenin? Una consulta sobre el título. Textualmente, éste deberá traducirse así: "El imperialismo como la etapa más reciente del capitalismo." Esto, repito, sería más exacto, pero acaso resultará un poco cargado. ¿Cuál es tu opinión?¹⁸

A banda de la motivació òbvia que suposava el fet de contribuir a difondre la ideologia comunista tant a l'Estat espanyol com a Hispanoamèrica, traduir literatura política per a la Internacional –per bé que se centrés en obres i autors clàssics lliures de sospita (observem en aquest sentit la desaparició del llegat trotskista d'aquest catàleg)– suposava una feina ben remunerada per a Nin, tal com ho explicava a Puig i Ferrer, i, en les circumstàncies que vivia, no es trobava pas en disposició d'abandonar-la:

Quant als diners, tingueu en compte que, actualment, puc traduir tant com vulgui literatura política (Lenin en primer lloc) –i la tradueixo– en condicions infinitament millors que les que em proposeu (per exemple, per un volum de 300 planes cobro un xic més de 2.500 pessetes, és a dir, 5 vegades més), de manera que, traduir per a vosaltres, des del punt de vista material representa per a mi un gros sacrifici. Ara que la satisfacció

¹⁶ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 36. Carta des de Moscou, del 16 de desembre de 1929.

¹⁷ *Ibíd.*

¹⁸ *Ibíd.*, p. 37. Carta des de Moscou, del 4 de gener de 1930.

espiritual que em proporcionarà el vostre treball em compensa llargament aquest sacrifici. L'únic que hi ha és que no puc dedicar-m'hi exclusivament i em veig obligat a alternar les vostres traduccions amb les traduccions polítiques.

Per aquest motiu tampoc no puc acceptar, per ara, la vostra proposició –que agraeixo– d'un sou fix mensual.¹⁹

Si tenim en compte la quantitat de referències a tota mena de projectes editorials que apareixen en aquestes cartes, resulta evident que el ritme de treball de Nin durant els mesos que precediren la seva expulsió de l'URSS fou d'una gran intensitat. Un cop més la vitalitat de Nin aconseguia sobreposar-se a les adversitats del moment; els records de Serge d'aquest període ho corroboren: "Lors de mes fréquents séjours à Moscou, je me sentais un homme traqué. [...] 'Nous ne sommes que deux', répondais-je, faisant allusion à Andrès Nin, toujours de bonne humeur et la crinière au vent, avec qui je parcourais Moscou, filé pas à pas..."²⁰

Pel que sembla, la represa dels contactes amb les editorials del país s'havia anat materialitzant en encàrrecs concrets i, alhora, no paraven d'arribar-li noves propostes. Pel març de 1929, tot comentant les feines diverses que tenia entre mans, Nin es lamentava de la manca de temps:

Proyectos no me faltan; el problema de siempre es el del tiempo. Hay que *pencar* mucho para las *mongetes*; hay que leer, estudiar. Ya veré si en el extranjero puedo organizar mejor mi trabajo. Las editoriales españolas me bombardean con proposiciones, hasta tal punto que me veo obligado a rechazar buena parte de ellas. Ahora me ocupa mucho tiempo (y seguirá ocupándomelo durante varios meses) la traducción en catalán de *Crimen y castigo* de Dostoievski. Es un trabajo que hago con gran satisfacción, pero que se me lleva al menos tres horas diarias, pues, amén de la traducción, tengo que copiar

¹⁹ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. Biblioteca de Catalunya, fons Ramon Borràs.

²⁰ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 287.

el original yo mismo a la máquina. Para esa misma editorial (la de Puig i Ferrer) estoy preparando una antología de cuentistas rusos contemporáneos.²¹

En aquesta darrera etapa de l'estada a l'URSS segurament encara comptava amb algun ajut de secretaria vinculat a la Internacional per passar les traduccions al castellà a màquina (ens ho fa pensar el fet que posi en relleu que era ell mateix qui havia de teclejar en català l'original de *Crim i càstig*).

Així doncs, la primera traducció per a Proa, després de l'acord tancat amb Puig i Ferrer l'estiu de 1928, anava endavant i Nin gaudia per fi de "l'ocasió d'emprendre una obra que serà per a mi una font inestroncable de satisfacció intel·lectual".²² Ara sabem que la proposta de Nin rebé una "acollida calorosa", tot i que havia calgut tranquil·litzar l'editor: "Amb això queda dit que no us faré, com vós sembleu témer, un 'treball industrial', 'únicament pels diners'. M'estimo massa a mi mateix i als clàssics russos per a fer-ho. Tingueu la seguretat que jo hi posaré tot el que sàpiga."²³

Arran de la lectura d'aquestes converses amb Maurín o amb Puig i Ferrer, Nin se'ns revela com un treballador constant i eficient, que tradueix a consciència i intervé de manera activa tot el llarg del procés. D'entrada, sembla més que probable que fes valer la seva opinió a l'hora de decidir què es traduïa o quines traduccions ja existents era necessari revisar ("[...] ahora estoy traduciendo *El socialismo y la lucha política* de Plejanov y preparando una edición corregida de *El estado y la revolución* de Lenin, pues la edición de 'Biblioteca Nueva' es infame").²⁴ I és evident que no li reca cap esforç per aconseguir dur a terme una bona feina:

²¹ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

²² Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

²³ *Ibidem*.

²⁴ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

Supongo que debes haber recibido la historia de Yarosl. [Iaroslavski: *Historia del partido bolchevique*] Hay errores de bulto. Los indiqué todos en detalle y el patrono mandó el texto al autor. Pero éste hasta ahora no ha contestado. De modo que el texto mandado contiene los errores. ¡Qué le vamos a hacer! Y pensar que ese libro es aquí una obra de texto en las escuelas del partido! Estoy terminando ahora la traducción de *El estado y la revolución* de Lenin. La edición española que existía era infame. De modo que publicar una traducción fiel, una traducción decente, era una cuestión de dignidad. Tengo además terminada la traducción de *El socialismo y la lucha política* de Plejánov, pero no la he entregado todavía porque espero unos materiales del Instituto Marx y Engels, que servirán para las notas y el prólogo.²⁵

Nin no considerava acabada la tasca traductora fins que no veia el text imprès, com ho demostren les peticions sovintejades que li fa a Maurín perquè li enviï les proves, un cop acabada la revisió per part del corrector:

Recibí el "Programa", mándame las *Páginas Escogidas* tan pronto aparezcan.²⁶

He recibido las pruebas del II tomo de Lenin. Voy a darle una ojeada para ver si se ha deslizado alguna errata importante.²⁷

El título del folleto de Plejánov es, efectivamente, *Anarquismo y socialismo*.

Respecto a los "hé" y a los "nó" me rindo ante el corrector. Yo mismo no me explico por qué extraña sugestión les metí esos acentos.²⁸

¿Cómo va la Editorial? ¿Qué estás preparando actualmente? Hace mucho tiempo que no mandas pruebas. Me sabría mal que publicaras algo de lo que he traducido sin que pudiera darle una última ojeada al texto.²⁹

I, finalment, un cop les obres publicades, també apareix en la correspondència la valoració de la tasca global d'edició. La confiança inicial de Nin es veu plenament justificada:

²⁵ *Ibíd*em, p. 32. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

²⁶ *Ibíd*em, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

²⁷ Vegeu la nota 25.

²⁸ *Ibíd*em, p. 33. Carta des de Moscou, del 10 de juny de 1929.

²⁹ *Ibíd*em, p. 35. Carta des de Moscou, del 29 d'octubre de 1929.

El treball que se t'ha encarregat és, en efecte, extremadament interessant i no gens fàcil. Tinc, però, la seguretat que sortiràs airós de la tasca que se t'ha encomanat.³⁰

Recibí el 2º vol. de *Páginas Escogidas*, los *Diez días* de J. Reed y el vol. sobre el "Terror Blanco". Muy bien editados.³¹

Las ediciones, en general, me gustan mucho. El patrono está contento de ellas y de ti.³²

Deixant de banda els trencacolls del procés traductor, en aquestes missives la relació de Nin amb Robert Kreps –i, de retruc, amb la Internacional– sembla, malgrat tot, prou preservada. Més d'un cop és Nin l'encarregat de transmetre a Maurín les indicacions del "patró":

K. se lamenta de que en las cubiertas de los folletos publicados no figure la dirección del sitio al cual se pueden dirigir los encargos y la lista de las obras en preparación. Cree asimismo que sería necesario que las cubiertas fueran de distintos colores, es decir que, a cada pie editorial, correspondiera un color determinado.³³

Estoy actualmente corrigiendo las pruebas de Yaroslavski. Me sorprende que no figure en las mismas el prólogo de la edición rusa, traducido, sin embargo, por mí. Mandaremos, con las pruebas, la traducción del prólogo de la edición alemana. El patrono quiere que se publique. Yo creo que deberían publicarse los dos.[...]

El patrono está contento de ellas [de las ediciones] y de ti.³⁴

Las pruebas de Yarosl. están enteramente corregidas. No las mandamos enseguida porque hemos decidido añadir un capítulo a la Hist. Así la historia comprenderá hasta la guerra imperialista. Más tarde daremos otro tomo, que comprenderá hasta nuestros días. Naturalmente, será necesario que vosotros mismos añadáis al *índice de nombres* los citados en ese último capítulo.

He visto *Nueva Era*.³⁵ Me parece un acierto. El patrono está muy contento.³⁶

³⁰ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 4 de novembre de 1928.

³¹ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 35. Carta des de Moscou, del 22 de setembre de 1929.

³² *Ibíd.*, p. 36. Carta des de Moscou, del 16 de desembre de 1929.

³³ *Ibíd.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

³⁴ *Ibíd.*, p. 36. Carta des de Moscou, del 16 de desembre de 1929.

³⁵ El primer número de "La Nueva Era" es publicà a París, sota la responsabilitat editorial de les Edicions Europa-Amèrica, el gener de 1930. Contenia fonamentalment articles doctrinaris i teòrics fins aleshores inèdits en castellà.

³⁶ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 36. Carta des de Moscou, del 22 de desembre de 1929.

Però aquesta impecable professionalitat de Nin com a traductor no pot fer-nos oblidar la difícil situació personal en què es trobava immers; amb angoixa creixent, se'n lamentava:

No puedes imaginarte la impaciencia con que espero que esta cuestión se resuelva definitivamente y las ganas que tengo de poder charlar contigo. [...] Escríbeme con frecuencia. Recibir cartas de los buenos amigos es para mí una verdadera fiesta en el estado de aislamiento en que me hallo. Si, además, de vez en cuando pudieras mandarme los periódicos franceses y españoles ya leídos por ti, me harías un señalado favor.

Nin sabia prou bé que el fet de marxar de Rússia li comportaria dificultats en molts aspectes; l'econòmic, però, estava decidit a solucionar-lo:

[...] Ya puedes imaginarte si me gustaría poder ir ahí y trabajar.

Por razones que no se te escaparán, no puedo tomar ningún compromiso, en relación con el trabajo, con tu patrono actual [Robert Krebs]. La cosa no es definitiva, pero, en fin, es más que probable que será imposible que pueda seguir trabajando para él. La cosa no me preocupa extraordinariamente desde el punto de vista material, porque tengo mucho trabajo solicitado por varias editoriales.

Als de dalt no hay que hacerles indicación alguna, pues, como ya te he dicho, aquí nadie se opone a que me marche.³⁷

A pesar de las buenas intenciones de nuestro patrono (que las tiene) no creo que mi colaboración sea posible cuando no me halle ya aquí. Pero en fin, ya veremos. Por mi parte, tengo precisamente mucho interés en hacer todos los posibles para arreglar las cosas de tal modo que pueda prescindir de ellos, aunque esto me cueste trabajar más para ganarme los garbanzos. Esto lo tengo ya casi conseguido con los distintos encargos editoriales que se me han hecho en España.³⁸

Per tant, no es tracta de cap casualitat que, en paral·lel a la feina que feia per a la Internacional i les Edicions Europa-Amèrica, les traduccions polítiques de Nin també trobessin cabuda en nous projectes editorials que sorgien a l'Estat espanyol:

³⁷ *Ibíd.*, p. 32. Carta des de Moscou, del 31 de març de 1929.

³⁸ *Ibíd.*, p. 32. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

Tampoc vaig poder veure A. del Vayo. Amb Ibáñez es van posar d'acord sobre el llibre que saps. Tot està arreglat.³⁹

Araquistain y Vayo han fundado asimismo una editorial, para la cual, por el momento, he empezado a traducir la *Historia de Rusia* de Pokrovski. Y no te hablo ya del trabajo constante para vuestra editorial [...] ni de la traducción de la revista de la I.S.R. y otras "menudencias".⁴⁰

I no oblidem el plat fort. A mitjan maig sembla que Nin ja tenia gairebé enllestida la primera traducció literària del rus al català, que, el mateix 1929, es publicà a la col·lecció A Tot Vent: “Yo trabajo como un condenado. Además del trabajo para vosotros, estoy traduciendo en catalán obras literarias. Dentro de unas semanas estará terminada mi traducción de *Crimen y castigo* de Dostoievski. Puig i Ferrer, que ha recibido ya la mayor parte de la traducción, está entusiasmado con ella.”⁴¹

Per tant, uns quants mesos abans del retorn de Nin a Barcelona, veié la llum aquesta primera traducció de tot un clàssic com Dostoievski i, molt probablement, la versió catalana del llibre de Pilniak –un escriptor de la nova fornada– també estava acabada en el moment en què fou definitivament expulsat de la Unió Soviètica. El mateix Nin ens ho confirma en una de les primeres entrevistes que concedí, pocs dies després d'arribar a Catalunya: “Pilniak, l'escriptor rus, [...] està gelós de la gran troballa i li fa una il·lusió, una mica pueril, de pensar que és el primer autor que serà traduït a aquesta

³⁹ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)”. *Op. cit.*, p. 30. Carta des de Moscou, de l'11 d'octubre de 1928. Molt possiblement es tracta de la traducció de Nin de l'obra de Trotski, *Mis peripecias en España*, que conté un "esbozo-semblanza" sobre Trotski d'Álvarez del Vayo. És la primera col·laboració de Nin amb l'editorial España, de Madrid, i data de 1929.

⁴⁰ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)”. *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929. L'editorial de Luis Araquistain y Quevedo (1886-1959) i de Julio Álvarez del Vayo (1891-1975) era l'esmentada editorial España, de Madrid. Per a aquesta editorial, que sàpiguem, Nin traduí també, per ordre de publicació:

POKROVSKI, M. *La Revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931.

POKROVSKI, M. *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932.

POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932.

⁴¹ Ibídem, p. 513. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

llengua [el català] nova per a ell. (Es tracta de la seva novel·la *El Volga desemboca al mar Caspi*, que he traduït per 'Edicions Proa').”⁴² També Serge ho destaca, per a posar més en relleu l'enteresa d'un Nin assetjat en tant que opositor, però mai enfonsat o inactiu: "Andrès Nin envoyait des colis aux persécutés, accumulait des fiches sur Marx, traduisait Pilniak au catalan.”⁴³

En definitiva, i tal com explica Bonamusa, “al llegar a Barcelona [...] Andreu Nin era ya más o menos esperado. Sus traducciones, sobre todo *Crim i càstig*, y su libro *Les dictadures dels nostres dies*, que salió al mercado en aquellos días, se encontraban en las librerías.”⁴⁴ La relació amb Puig i Ferrer, tant professionalment com personal, devia de ser força estreta, perquè, només arribar a la ciutat, fou una de les primeres persones que Nin veié: “Era la primera tarde que Nin pasaba en Barcelona desde hacía nueve años. Allí, en casa Parés, se hallaban la madre y las dos hijas de Nin, Ira y Nora, que cantaban en ruso, además de Joan Puig i Ferrer, director literario de Edicions Proa y otros amigos que habían acudido a saludarle.”⁴⁵ La immediatesa de la trobada confirma l'interès d'ambdues parts per tirar endavant la col·laboració:

Después del primer encuentro amistoso de Nin con Joan Puig i Ferrer, ambos, con el asentimiento de Queralt, propietario de las Edicions Proa, empezaron a planificar la traducción de una serie de obras, fundamentalmente rusas. Además de la ya publicada *Crim i càstig*, Nin llegó con la traducción de la novela de Boris Pilniack *El Volga desemboca al mar Caspi* para la misma editorial.⁴⁶

⁴² FONT, Melcior. “Déu anys a Rússia. Andreu Nin, el braç dret de Trotsky, torna a Barcelona”. *Imatges* 16 (24 setembre 1930), p. 2.

⁴³ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 288-289.

⁴⁴ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 25.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 25-26.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 26-27.

Gràcies a la carta moscovita que conservem, podem certificar que Nin prometé a Puig i Ferrer exclusivitat i que es tractava d'un compromís que anava més enllà d'una o dues traduccions:

[...] Accepto sense cap avantatge per a mi un dels extrems de la vostra proposició: no donar traduccions [literàries] a cap més casa. Us va bé? [...]

Donar els clàssics russos en català em sembla una empresa magnífica. Quina llàstima que no els pugueu llegir en l'original! És formidable! Jo els conec tots de cap a cap. A pesar de què, durant els últims set anys, he estat absorbit per un treball aclaparador, frenètic (en Pla us en podria contar quelcom) no he passat gairebé ni un dia sense llegir els clàssics. De tots ells, no és pas Dostoievski que col·loco en primer lloc, a pesar del seu valor indiscutible, sinó a Tolstoi, que considero com un gegant. Tinc un gran amor per Gógol, deliciós i poc traduït, suposo perquè la traducció és extremadament difícil com la de Puixkin o Lérmonov. [...]

En fi, ja en parlarem de tot això, més concretament, quan acabem *Crim i càstig*, si la traducció us satisfà.

Naturalment crec que serà necessari alternar els clàssics amb els autors moderns. Hi ha prou coses interessants. Estic a la vostra disposició per a fer-vos les indicacions necessàries. Ningú pot estar millor situat que jo en aquest sentit.

Sembla que ens entendrem i que, com desitgeu, serem uns bons amics.⁴⁷

I és que Nin s'havia imaginat prou bé que els primers temps fora de l'URSS (els canvis polítics de darrera hora van fer possible el retorn a Barcelona) no serien gens fàcils.⁴⁸ Víctor Alba descriu així les transformacions que experimentà l'existència d'un Andreu Nin que havia de readaptar-se a la vida barcelonina: "Hi havia, en primer lloc, els obstacles materials. Nin havia viscut, fora dels dos darrers anys, a Moscou, d'un sou fix, sense preocupacions, malgrat que la vida era estreta i limitada. Ara la vida se li oferia

⁴⁷ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

⁴⁸ De fet, també gràcies a la correspondència, sabem del cert que havia pres algunes precaucions: "Así que me indiques la cantidad que sea necesario cubrir, escribiré a la "Editorial Proa" de Barcelona, donde me guardan unos centenares de pesetas, para que te la manden. Guardaba ese dinero para tener una suma inmediata a mi disposición al llegar al extranjero, pero, ¡qué le vamos a hacer! la cosa más importante ahora es hacer todos los posibles para facilitar mi viaje." PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 33. Carta des de Moscou, del 10 de juny de 1929.

ampla, però calia guanyar-la cada dia”; i, a més, “no estava preparat, és clar, per a entrar en un despatx, per agafar una feina de vuit hores diàries, que no li deixaria temps ni humor per a les tasques polítiques que justificuessin als seus ulls haver marxat de Moscou.”⁴⁹

Bonamusa coincideix també a assenyalar que la supervivència econòmica fou una qüestió ineludible des d’un primer moment: “Ahora sólo quedaba, en estos primeros y agitados días, determinar de qué forma podía obtener el dinero necesario para poder vivir él y su esposa hasta que ésta encontrara trabajo adecuado. Evidentemente una de las posibilidades inmediatas era proseguir, aunque de forma más intensa, la labor de traductor.”⁵⁰

Una possibilitat que, ben aviat, es revelà com la més adequada. D’una banda, la col·laboració amb Proa estava pràcticament tancada i les feines realitzades des de Moscou per a d’altres editorials ara donaven fruit (“También estableció contacto con la Editorial Cénit y la Editorial España, ambas de Madrid y para las que ya había traducido alguna obra a lo largo de 1929”).⁵¹ I, d’altra banda, tampoc no hi havia gaires alternatives: “Cal no oblidar que aquells anys trenta eren difícils per a un intel·lectual compromès com era en Nin: la Universitat era tancada i barrada per a tot aquell que no procedís del professorat, i la premsa important elegia els seus col·laboradors entre els intel·lectuals conformistes, que no alteressin amb les seves idees l’anomenat 'ordre social'.”⁵² Vista la situació, “Nin dedicóse pues, muy pronto, a obtener su sustento de las traducciones.”⁵³

Pel que fa a l’organització pràctica del treball, Bonamusa escriu: “A tal fin y durante bastante tiempo obtuvo la colaboración remunerada de dos personas que

⁴⁹ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 100.

⁵⁰ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 26.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27. D’acord amb la informació de què disposem, les obres que Nin traduï el 1929 per a aquestes dues editorials foren:

MARX, Carlos. *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)*. Madrid: Cenit, 1929.

TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929.

⁵² IGLESIAS, Ignacio. "Andreu Nin, revolucionari i intel·lectual". A: *Andreu Nin. Op. cit.*, p. 37-38.

⁵³ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937). Op. cit.*, p. 27.

realizaban las tareas de secretaría. Una de ellas, Carlota Durany, más tarde compañera y esposa de Francesc de Cabo, durante las mañanas le ayudaba en sus traducciones al catalán, mientras otra secretaria, por las tardes, acudía a ayudarle en las traducciones castellanas.”⁵⁴ En el "retrat pumista" que Pepe Gutiérrez-Álvarez dedica a Carlota Durany, intrèpida militant de primera hora, trobem una primera aproximació a aquest mètode de treball:

[...] el azar la llevó hasta Nin a los pocos días del regreso de éste de la URSS, y enseguida comenzó a trabajar con él como secretaria. Una tarea en absoluto fácil ya que hablar de sueldo sería una ironía, y que, además de políglota, en el ejercicio de su cargo de secretario adjunto de la Internacional Sindical Roja, Nin se había acostumbrado a "dictar con rapidez sus trabajos originales, las traducciones y su numerosa correspondencia". La relación "laboral" no tardó en convertirse en intensa camaradería en la que lo político y lo personal se confundían. Según recuerda de Cabo: "Cuando Nin tenía una reunión en el pequeño piso de la calle Padilla donde vivía, Carlota se llevaba a sus pequeñas hijas a dar una vuelta".⁵⁵

Ignacio Iglesias ens n'ofereix un inestimable testimoni de primera mà, que ratifica la manera de traduir emprada per Nin:

Durante el tiempo que pasé al lado de Nin,⁵⁶ éste traducía en su casa, sobre todo durante las mañanas y a veces a la tarde. Me llamó la atención su forma de trabajar: de pie y paseando traducía de viva voz [el texto], que su esposa Olga pasaba a la máquina de escribir; esto se llevaba a cabo en el pequeño comedor de la casa, puesto que su despacho era muy reducido. Terminada la traducción, Nin la corregía atentamente a mano, para que Olga hiciese luego la versión definitiva. [...]

A continuación del regreso de Andrés Nin de la Unión Soviética, cuando su esposa Olga no conocía ni una sola palabra del catalán y del castellano, le ayudó como

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos pumistas*. Sevilla: Espuela de Plata, 2006, p. 119.

⁵⁶ El mateix Iglesias s'encarrega de concretar la durada d'aquest període: "Yo iba todas las tardes a su domicilio [...] Mi relación personal con Nin duró todo el año 1935 y parte de 1936, pues en abril de este año regresé a Asturias, una vez amnistiados los participantes en la revolución de octubre de 1934." Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. Annex 2.4.

secretaria Carlota Durany y Vives,⁵⁷ una simpatizante trotskista que poco después se unió a Francesc de Cabo, también trotskista. Conociendo como conocí a Carlota, se me antoja que su ayuda a Nin debió ser benévola.⁵⁸

Ara bé, Víctor Alba, que conegué Nin "pels volts de 1934 [...]". Personalment vam coincidir a la seu de les Edicions Proa amb motiu d'alguna entrevista de caire polític per a *Última hora*,⁵⁹ assegurava que Nin traduïa a les oficines de Proa:

Les Edicions Proa [...] es trobaven al carrer del Duc de la Victòria, darrere de l'Ateneu, en un pis. En aquest pis, en aquestes oficines, hi havia una cambra que –si no recordo malament– donava sobre la galeria, i era allí on Nin treballava. Nin bàsicament no treballava a casa seva, perquè hi havia dues menudes i la seva dona russa –vaig conèixer-la molt més tard, a Mèxic, a l'exili–, que era realment molt pesada. A més, cap al tard, com que era molt a prop de l'Ateneu, a la Proa s'hi feia una tertúlia d'intel·lectuals; hi participava Puig i Ferrer, el mateix Nin i altres intel·lectuals que jo, un marrec de disset o divuit anys, no coneixia; me'ls mirava amb un gran respecte, perquè m'impressionaven molt. [...] Sí, Nin treballava allà. No sé si les vuit hores, però cada tarda hi era.⁶⁰

Wilebaldo Solano, tot i no poder-nos aclarir aquest particular –mai no va saber quin era el lloc en què Nin traduïa–, sí que coincideix amb la versió de la secretària que l'ajudava a l'hora de mecanografiar els textos. De fet, sembla que, amb el temps, quan ja tenia prou domini del català i el castellà, fou Olga Nin –antiga oficinista de la Internacional– qui s'encarregava d'ajudar el marit:

⁵⁷ D'acord amb el testimoni de Francesc de Cabo, recollit per Gutiérrez-Álvarez, el mateix Nin en féu aquest retrat: "Una muchacha culta, despabilada pero desorientada. Está pasando por un grave trance íntimo. Hay que tratarla con tacto. Creo que será una buena militante. Tiene fuste". GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos pousistas. Op.cit.*, p. 120. Els esdeveniments posteriors provaren que Nin no s'equivocava: Carlota Durany –"una mujer muy inteligente y de una bondad infinita", en paraules d'Ignacio Iglesias– fou l'única militant coneguda del grup trotskista a Barcelona i principal animadora de l'òrgan d'informació i discussió de l'organització, el *Boletín Interior de la ICE*, imprès en ciclostil. Un últim detall anecdòtic: a banda de servir de refugi per als companys perseguits, la casa que compartia amb de Cabo fou el lloc escollit per a la conferència clandestina de la fundació del POUM el 29 de setembre de 1935.

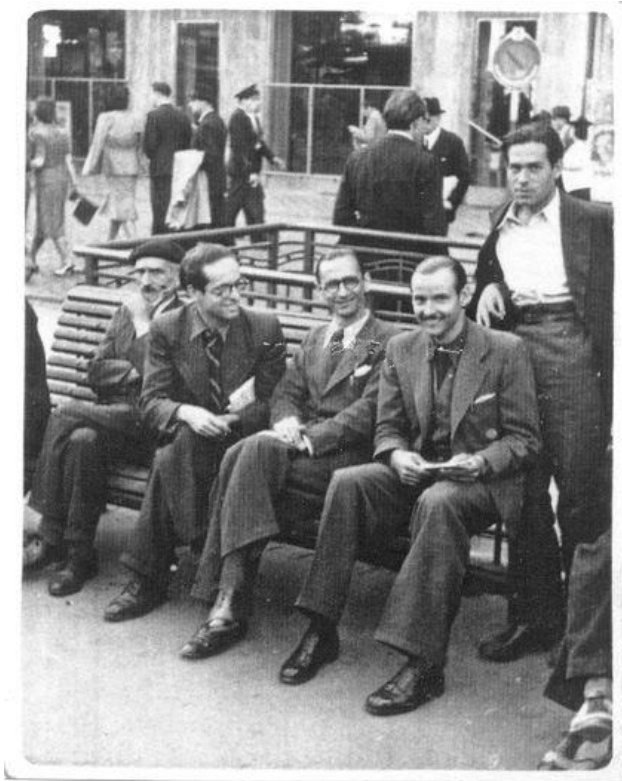
⁵⁸ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

⁵⁹ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

⁶⁰ *Ibidem*.

Sabia que traduïa per a Proa, però no sabia on ho feia. Sí que em constava que Olga Nin era una mecanògrafa increïble, escrivia a molt velocitat i col·laborava amb ell. I, abans, també li havia fet de secretària Carlota Durany Vives, la muller de Francesc de Cabo, que l'havia ajudat molt en els primers temps després del retorn de l'URSS. En qualsevol cas, a partir del moment en què Nin va assumir la direcció del partit, es pot dir que pràcticament ja no disposava de temps per a dedicar-se a traduir.

De Proa, no en sé gaire més. N'havíem parlat, però ara ja no ho recordo, amb Marcel·lí Antich, copropietari de Proa. Seguint a Nin, també fou militant del POUM. Va morir ja fa anys a Costa Rica.⁶¹

Wilebaldo Solano (segon per l'esquerra) i Ignacio Iglesias, assegut al seu costat, amb altres companys de militància.

Ignacio Iglesias, sense arribar a desmentir la versió d'Alba, no s'està d'expressar franques reserves sobre aquest hipotètic temps de treball i distensió a Proa: tot plegat havia de correspondre a una etapa vital anterior –i molt més tranquil·la– de Nin.

⁶¹ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

Sus tertulias y su trabajo en las oficinas de Proa corresponden a un período anterior, que no conocí; también corresponde a un período anterior a 1935 su posible relación con los intelectuales del momento, salvo con Puig i Ferrer, por quien sentía una gran admiración. Por lo que se refiere a su amistad con Mercè Rodoreda y su supuesto idilio, fue para mí una verdadera sorpresa cuando leí en *La Vanguardia* esa "historieta" con motivo del libro de Montserrat Casals. [...] El año 1935, que fue cuando conviví con Nin, conoció una intensa actividad política, ya que fue el año de la fundación del POUM, con lo que quiero decir que no quedaba tiempo para idilios u otras zarandajas.⁶²

És difícil d'imaginar que les circumstàncies fossin molt diferents per a Nin el 1934, moment en què Alba el conegué. Tal com veurem a continuació, a nivell polític experimentà aleshores un gir decisiu, mentre que la precarietat de les seves finances l'obligava –sense abandonar les traduccions– a exercir com a secretari particular per a un amic.

En qualsevol cas, és precisament Víctor Alba qui ens ajuda a completar el retrat d'un Nin que, alhora que provava d'adaptar-se a la nova realitat catalana, maldava per aconseguir viure de les traduccions:

Per a ajudar-se, traduïa també al castellà, sense signar o signant amb pseudònims, obres que li interessaven menys. L'editorial Juventud, de Barcelona, li n'encarregà bastants.⁶³ Les traduccions es pagaven malament. A Nin li donaven una mica més que a altres traductors. Però havia de viure d'això. Probablement hauria pogut calcular el preu del que menjaven, dels primers mobles –de fusta blanca– que compraren, dels vestits i les

⁶² Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

⁶³ Iglesias confirma l'existència d'aquestes traduccions per a l'editorial Juventud: "Sí, creo que, en general, era el propio Nin quien elegía los autores y obras a traducir. Posiblemente haya alguna excepción, como las obras que tradujo para Aguilar, de Madrid, todas de carácter científico, o las que tradujo para la Editorial Juventud, de Barcelona, algunas con seudónimo, según afirma Víctor Alba. Que tradujo para Juventud me lo confirma una anécdota que recuerdo. Un día, que había estado en Juventud para entregarles una traducción, a su regreso me dijo: '¿Sabes a quién he conocido? Al célebre Pérez y Pérez. Si sus jóvenes lectoras lo vieran quedarían desencantadas, pues es un hombre bajito y calvo, sin prestancia alguna.' Pérez y Pérez era en aquella época un autor de novelas rosa que se arrancaban las jovencitas de clase media española."⁶³ *Ibidem*, p. 5.

sabates de les menudes, pel nombre de quartilles traduïdes necessàries per a pagar tot això...⁶⁴

Tot i les penalitats econòmiques que travessava, sembla que la qualitat literària de les traduccions publicades per Proa no se'n ressentí. No obstant això, Nin no rebé gaires mostres públiques de reconeixement per part dels cercles intel·lectuals de casa nostra. Per bé que lloaven en privat la vàlua de la seva tasca, preferien no manifestar-ho obertament. De fet, pocs mesos després de l'arribada a Barcelona, pel febrer de 1931, el nom de Nin sorgí a les pàgines literàries del setmanari *Mirador* en el marc d'una polèmica entre Josep Pla (a qui Nin havia conegut i havia assessorat durant el viatge que féu amb Eugeni Xammar a la Unió Soviètica) i les Edicions Proa, a propòsit del darrer Premi Crexells i de l'obra guanyadora, *Laura a la ciutat dels sants*, de Miquel Llor. D'aquest article, signat per les Edicions Proa, ens interessa remarcar l'acusació que es feia a Pla per haver silenciats els mèrits d'una labor que, amb els íntims, no havia dubtat a qualificar de magnífica:

I vostè mateix, senyor Pla, què espera a dir públicament que cap de les traduccions de *Crim i càstig* que vostè coneix en les diverses llengües europees no li dóna la sensació d'expressar tan intensament i directa la força de l'original com la d'Andreu Nin? Això vostè ho ha confessat a amics seus, els quals fins asseguren que vostè havia pensat dedicar un article a la magnífica labor del traductor de Dostoievski. Aquest article, veritat, senyor Pla, que no l'escriurà mai?

A més, Proa denunciava les pràctiques fraudulentament d'altres editorials (Olga Savarin era el pseudònim d'un dels traductors que col·laborava en la "Biblioteca Univers" editada per la Llibreria Catalònia), alhora que es reafirmava en la crítica d'una premsa massa poruga i conformista:

⁶⁴ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 100-101.

No és possible, doncs, per nosaltres el cas d'una Olga Savarin, lloada darrerament per una acreditadíssima revista, i a la qual encara ningú no ha pogut saludar per tal com no existeix més que en les cobertes d'unes traduccions russes fetes del francès i encara una d'elles deplorablement mutilada. En canvi, en general, la premsa i les revistes no han parlat de la superba traducció directa d'Andreu Nin. L'esdeveniment d'oferir les grans obres de Dostoievski íntegres i en traduccions directes, ha passat en silenci.⁶⁵

La conclusió de Bonamusa és contundent: “Evidentemente, la caracterización política de Nin fue en aquellos momentos un elemento importante y decisivo a la hora de considerar su labor de traductor, su marcada adscripción comunista retrajo los comentarios de prensa.”⁶⁶ Amb tot, el desig més fervent d'Andreu Nin era el d'arribar a trobar un espai per a la seva proposta en el panorama polític del moment i, probablement per aquest motiu, no va entrar en la polèmica.

Uns mesos després, un cop proclamada la República l'abril de 1931, Nin redueix sensiblement l'activitat política. Bonamusa ho explica així:

[...] no percibe claramente el camino a seguir y supongo que por el ajeteo de los días posteriores a la proclamación de la República había relegado su trabajo a segundo término. Pero necesitaba dinero para vivir y posiblemente se esforzó por recuperar el tiempo perdido. [...] Surge un relativo vacío que puede comprenderse, entre otras razones, por la necesidad de avanzar en su trabajo de traductor y por la preparación de dos folletos publicados el mismo año 1931. Trabajo de traducción para vivir y trabajo de clarificación frente a la nueva situación provocada por el cambio de régimen.⁶⁷

Un cop més, volem assenyalar que per a Nin traduir implicava, en primer terme, poder viure. Era l'única activitat que li reportava uns ingressos més o menys fixos i li era imprescindible per a tirar endavant la sempre malmesa economia familiar. Amb tot, la

⁶⁵ Fragments de l'article signat per Edicions Proa. “Ja vinc, senyor Pla. (Consideracions literàrio-comercials sobre el segon Premi Crexells)”. *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4.

⁶⁶ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 54.

⁶⁷ *Ibídem*, p. 89-90.

constatació d'aquesta realitat no ens sembla pas que desmereixi la labor duta a terme per Nin; tal com afirma Pagès: "Per bé que aquesta activitat literària va representar per a Nin el seu *modus vivendi* durant els anys de la República, no per això té menys significació."⁶⁸

I Ignacio Iglesias és del mateix parer:

Naturalmente que Nin efectuó sus traducciones por motivos estrictamente económicos, pues representaban su única fuente de ingresos, salvo el breve período que actuó como secretario particular del alcalde de Badalona, un amigo suyo. Ahora bien, esto no quiere decir que lo hiciese con esa desgana que suele acompañar a lo que se hace por obligación. La traducción para Nin, en particular la de las obras literarias, representaba para él una forma de creación y por eso ponía tanto cuidado. Puede decirse, por tanto, que traducía por necesidad, mas con cierto placer.⁶⁹

Durant el petit parèntesi en l'acció política, a mitjan 1931, el ritme de treball del Nin traductor esdevingué gairebé frenètic. Veiem alguns dels resultats d'aquest interval fructífer:

Finalizada la traducción de la novela de Boris Pilniak para Edicions Proa, que a su regreso de la Unión Soviética estaba, si no terminada, en un estado muy avanzado, preparó diversas traducciones para la Editorial Cenit, de Madrid, en la que trabajaba Juan Andrade. Las relaciones de Nin con la O.C.E. [Oposición Comunista Española] se estrechaban. De las cinco traducciones localizadas, dos eran obras de Trotski. Hemos señalado ya que en aquellos momentos se hallaba en el mercado el libro *La situación real de Rusia*, traducido y prologado por Nin.⁷⁰ Muy pronto iban a publicarse la *Historia de la revolución rusa* y *La revolución permanente (1928-1931)*, también traducidas por Nin.

Junto a la traducción de estas obras, Nin publicó en castellano bajo el título de *Cartas íntimas*, en la misma editorial madrileña [ed. Cenit], un volumen que recogía diversa correspondencia familiar de Lenin entre 1894 y 1919. Nin clasificó las cartas por períodos y añadió algunas notas aclaratorias. La edición estaba lista en septiembre del

⁶⁸ Pagès, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera. Op. cit.*, p. 347.

⁶⁹ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

⁷⁰ Fa referència a l'obra: TROTSKY, León. *La situación real de Rusia*. Barcelona: Apolo, 1931. És cert que el pròleg és d'Andreu Nin, però la traducció –a partir de la versió anglesa– cal atribuir-la a F. Susanna.

mismo año. También para Cenit tradujo, durante este año, dos obras de memorias: la del cura Gapón y la de Boris Savinkov, ambas prologadas por él mismo.⁷¹

Fent referència a aquest període, Víctor Alba afirma que durant l'època en què Nin va pertànyer a l'Oposició Comunista (posteriorment, Esquerra Comunista), una organització política molt petita, li fou possible gaudir d'una certa vida d'intel·lectual:

No sé si el nombre de quartilles de les traduccions fou superior al de les que escriví sobre qüestions polítiques o al revés. Possiblement s'igualaven. En certa manera, Nin, malgrat el trencacolls econòmic i les exasperacions polítiques, vivia a la manera d'un intel·lectual. Potser ell mateix considerava que, per fi, tenia la mena de vida que volia, conjugant la seva manera de ser d'intel·lectual i la seva consciència de polític.⁷²

Amb tot, matisa el comentari: “Coneixent el que és la vida d'un petit grup molt minoritari, no és exagerat astorar-se que Nin pogués trobar la tranquil·litat indispensable per a traduir i per tractar d'escriure coses de més volada que els articles que formen la seva producció política d'aquests anys.”⁷³

El cas és que, malgrat les crisis constants que vivia el partit que dirigia (cada cop més allunyat de les tàctiques imposades per Trotski), Nin mai no abandonà les traduccions. El 1932 es publicaren dues obres de contingut políticocultural, força interessants per a comprendre la realitat soviètica:

Al mismo tiempo que Nin y el equipo opositor residente en Catalunya se hacían con la dirección de la I.C.E. [Izquierda Comunista Española], Nin continuaba trabajando en sus traducciones y en la elaboración de un par de folletos teórico-políticos. Durante este año tradujo [1932] tres obras rusas: un par de ellas para la Editorial España, donde Luis Araquistain y Álvarez del Vayo destacaban, y una tercera para la Editorial Aguilar. Dichas obras fueron: *Historia de la cultura rusa* de M. N. Pokrovski, *La*

⁷¹ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 90.

⁷² ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939)*. Vol. III: *Andreu Nin*. Op. cit., p. 122-123.

⁷³ *Ibidem*.

literatura rusa en la época revolucionaria de V. Polonski y *La vida sexual de la juventud contemporánea* de I. Helman.⁷⁴

La creació de l'Aliança Obrera, a començament de 1934, suposà un canvi significatiu en la trajectòria política de Nin. La implicació en la causa fou total i l'acostament al partit dirigit per Maurín va acabar desembocant en la formació del POUM. Malgrat això, els anys 1934 i 1935 representen un veritable devesall de projectes editorials i de traduccions de tota mena. Bonamusa ens en fa cinc cèntims:

[...] Nin continuó, sobre todo, con su labor de traductor durante los años de 1934 y 1935. La traducción significaba la base de sus ingresos económicos y a pesar de haber conseguido un puesto en la secretaría del Ayuntamiento de Badalona, necesitaba de estos ingresos para subsistir junto a su familia: su esposa Olga y sus dos hijas. [...]

Edicions Proa de Badalona-Barcelona, Editorial Atena de Barcelona y Editorial Aguilar de Madrid fueron quienes ofrecieron a Nin la posibilidad de obtener la base económica necesaria para su sustento. En Edicions Proa y debido a su amistad con Queralt y Puig i Ferrer, Nin llegó a obtener la dirección de una colección titulada Biblioteca "El Camí". [...] Durante el año 1935 la Biblioteca "El Camí" [...] publicó *Què ha passat?*, de León Trotski, traducida por él mismo. [...]

Para la misma editorial, Nin tradujo *La primera noia*, de Nikolai Bogdanov, y *L'insurgent*, de Jules Vallès. Para ambas publicaciones Nin escribió una pequeña introducción, en la cual exponía críticamente los aspectos más importantes tanto del autor como de la obra. [...]

Para la Editorial Aguilar, de Madrid, tradujo a G. Plejánov [...]. También tradujo un par de obras soviéticas sobre psicología, de las cuales se deduce que su único interés consistía exclusivamente en obtener un dinero necesario.

Por último tradujo [al català] para la Editorial Atena una biografía de Bakunin realizada por Viatxeslav Polonski, el mismo autor del que ya había traducido su estudio sobre la literatura soviética. Esta biografía fue recomendada por la "Associació Protectora de l'ensenyança catalana" a primeros de 1936, asociación a la que Nin había pertenecido.⁷⁵

⁷⁴ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. *Op. cit.*, p. 182.

⁷⁵ *Ibíd.*, p. 248-249.

La darrera etapa política de Nin, fins al moment en què li cal assumir la direcció del POUM en els inicis de la guerra, constitueix una època de relativa tranquil·litat. Per desgràcia, el començament del conflicte bèl·lic marcava el final d'una trajectòria brillant, malgrat els dos epílegs que Bonamusa esmenta:

Andreu Nin, junto a la responsabilidad sindical y a la de dirigir la revista del partido [activitat remunerada], realizó alguna colaboración en la prensa diaria y continuó con su labor de traductor. Un par de obras de Anton Txekhov y Mijail Zóixenko vieron la luz pública en 1936. Un clásico y un autor contemporáneo de la narrativa rusa aparecían en Barcelona traducidos por Nin. Recordemos que el último de ellos, Zóixenko, había sido dado a conocer en Catalunya por Nin en 1930. Todavía traduciría un par de obras más, una de Tolstoi y otra de Antonov Ovseenko. La primera ha visto la luz recientemente [1974] y la segunda debió desaparecer en los avatares que soportó Nin después de su sustitución en la Consejería de Justicia de la Generalitat de Catalunya.⁷⁶

Pel que sembla, el vil assassinat estroncà també alguns projectes de nova factura: “Més endavant, arribà a un acord amb l'editorial madrilenya Aguilar per a traduir les obres principals de la literatura russa al castellà.”⁷⁷ D'aquesta manera, amb la mort violenta, es va cloure la trajectòria d'un home que havia estat capaç de traduir fins i tot en les circumstàncies més adverses: “Romangué pres allí fins el 14 de març, quan finalment li donaren la llibertat provisional amb una fiança de dues mil pessetes [...]. Però el jutge no el deixava sortir d'Algesires, on hagué d'estar-se, traduïnt en la seva cambra d'una pensió de mala mort, fins que, pel maig, la causa fou elevada a plenari.”⁷⁸

⁷⁶ *Ibíd.*, p. 274-275.

⁷⁷ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 122. Aquestes obres no arribaren a publicar-se, però el que sí sabem del cert és que Nin, durant aquells anys, traduï per a Aguilar tres obres de contingut científic:

HELMAN, I. *La vida sexual de la juventud contemporánea*. Madrid: M. Aguilar, 1932.

LAZURSKI, A. *Clasificación de las individualidades*. Con un estudio del profesor M. Basov sobre *Las nuevas ideas en la doctrina de la individualidad*. Madrid: M. Aguilar, 1933.

INSTITUTO DE PSICOLOGÍA EXPERIMENTAL DE MOSCÚ (KORNILOV, K.). *Los problemas de la psicología moderna*. Madrid: M. Aguilar, 1935.

⁷⁸ *Ibíd.*

Voldríem concloure aquest periple per les traduccions de Nin tal com l'hem començat, servint-nos d'unes paraules de Víctor Alba: “Eren traduccions de primera qualitat. Si no hi hagués altres motius en la vida de Nin, se'l recordaria per aquestes traduccions. Fou un dels primers que traduï de veres, entre nosaltres, és a dir, que re-creà en català els originals russos.”⁷⁹

⁷⁹ *Ibíd*em, p. 100.

3. Les traduccions d'Andreu Nin

3.1. Obres d'història política i cultural i obres científiques

En parlar de les traduccions d'Andreu Nin fora de l'àmbit estrictament literari, el gruix més important de la producció el constitueixen les obres de contingut polític i cultural. Això és ben natural, com hem pogut constatar, ja que Nin –per l'avantatjosa condició de políglota– havia exercit com a intèrpret i traductor per a la Internacional des de l'inici. Ara bé, el punt d'inflexió a partir del qual la tasca traductora pren entitat pròpia, és, sens dubte, el moment en què Nin –ben arrengherat amb els opositors–, en els primers mesos de 1928, perdé el càrrec a la ISR (Internacional Sindical Roja), fou expulsat del partit i es trobà sense feina ni recursos. La traducció aparegué aleshores com una via de sortida prou digna i, fins a cert punt, engrescadora.

Si deixem de banda la literatura i el projecte de traducció dels clàssics russos al català que endegava amb Proa l'estiu de 1928, el principal focus de feina en els primers mesos d'aïllament a l'hotel Lux foren les col·laboracions constants amb les Edicions Europa-Amèrica, una editorial de nova creació, al front de la qual hi havia Joaquim Maurín, que havia rebut el mandat de Robert Krebs –cap del servei de les edicions en l'aparell de la Internacional Comunista. Així, Maurín –amic i coreligionari– fundà i dirigí l'editorial des de París, mentre que Nin i Krebs eren a Moscou i, d'acord amb el que reflecteix la correspondència Nin-Maurín, la relació entre ambdós era prou cordial. Per tant, les circumstàncies situaren Nin en una posició ideal per a solucionar la necessitat imperiosa de trobar una feina ben remunerada –disposava dels contactes apropiats i dels coneixements pertinents– i la col·laboració amb Europa-Amèrica no s'aturà pràcticament fins que aconseguí abandonar l'URSS.

El propòsit d'aquesta iniciativa editorial, el trobem molt ben definit en una circular, "Resolution espagnole", del Secretariat de la Internacional Comunista, datada el 18 de maig de 1928:

Étudier et examiner a fond le caractère de la lutte ouvrière et des autres couches travailleuses et chercher à se mettre en tête de ce mouvement, tant du point de vue d'orientation idéologique et politique, en devenir vraiment l'avant-garde consciente et courageuse.

Si petit qu'il soit actuellement numériquement, le PC espagnol doit –car la possibilité objective existe–, faire voir et connaître aux larges masses ouvrières et travailleuses sa physionomie politique, ses revendications politiques du jour, il doit faire connaître explicitement à la masse par quelle voie elle pourra réussir à réaliser ses revendications. Si les conditions politiques que la dictature de Primo de Rivera fait régner empêchent la manifestation nette et brutale des différentes positions et des différents partis, notre parti communiste doit arriver quand même, par la voie de la presse et des éditions clandestines, à rendre accessible aux masses le contenu et le caractère de classe de la dictature et de la politique du gouvernement, ainsi que les autres partis ou organisations.

Tout en continuant, en élargissant et intensifiant le travail d'organisation et d'agitation parmi les masses ouvrières et travailleuses, le PC espagnol doit s'adonner à un travail systématique opiniâtre pour la propagande de son point de vue, tant vis-à-vis des tâches politiques centrales que la situation actuelle fait surgir que par rapport aux problèmes internationaux.¹

El text subratlla la necessitat de tenir una classe obrera formada per poder prendre consciència de les circumstàncies que l'envolten i actuar-hi en conseqüència. Aquesta preocupació no era pas una prerrogativa dels comunistes. Ben al contrari, més aviat era

¹ Llegat Joaquim Maurín, Hoover Institution Archives, Stanford University. Citat per CAUDET, Francisco. *Las cenizas del Fénix. La cultura española en los años 30*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1993, p. 132.

la Internacional qui es feia ressò d'un moviment que havia anat adquirint força a l'Estat espanyol, especialment en els darrers anys de la dictadura de Primo de Rivera.

Ja abans de l'estada a l'URSS, el mateix Nin advertia en "Los escritores y la lucha de clases", article en què glossava el de George Duhamel –"L'écrivain et l'évènement", que acabava d'aparèixer al *Mercur de France*–: "Nunca el mundo se había visto tan agitado por el acontecimiento como en la época contemporánea. Y es hoy que se incita a los escritores a encerrarse en la torre de marfil, lejos de los gemidos de una humanidad lacerada, que sufre y no conoce el remedio a sus males".²

Per bé que, d'entrada, la dictadura aconseguí, per mitjà de la repressió i la censura, aturar en sec l'auge del moviment cultural progressista i revolucionari –en bona part lligat al triomf de la revolució russa de 1917–, els darrers dos anys es veié totalment desbordada per una força que no va poder paraitzar: el llibre social de tendència revolucionària envaí el mercat editorial.

En aquest procés hi jugaren un paper destacat un grup de joves intel·lectuals que feien de la política la seva preocupació i activitat principal, en franca oposició amb els literats "purs", que s'agrupaven entorn a Ortega y Gasset i la *Revista de Occidente*, sota el lema "De espaldas a toda política". Aquests joves, en canvi, practicaven la literatura militant i el 1927 començaren a publicar una revista d'oposició al règim de caire progressista, *Post-guerra*;³ amb tot, aviat s'adonaren de la inoperància d'una revista

² NIN, Andreu. "Los escritores y la lucha de clases". *La Internacional* (11 de juny de 1920). Vegeu: CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 22.

³ La revista compartia amb el "Manifest als intel·lectuals" d'Henri Barbusse (també de 1927) "las aspiraciones de: 1) aproximar a los trabajadores manuales y a los intelectuales; 2) luchar contra la propaganda reaccionaria y arcaica de la ideología y la cultura burguesas; 3) abrir paso y ayudar a la eclosión de un arte colectivo." *Ibíd.*, p. 23-24.

radical que, per a poder sortir a la llum, abans havia de sotmetre's a les tisores del censor. En vista d'això, decidiren llançar-se a una nova i més ambiciosa aventura editorial: canviaren la revista pels llibres de més de dues-centes pàgines, que no estaven subjectes a censura prèvia,⁴ i, d'aquesta manera, duïen a bon terme la labor propagandística contra el règim existent.

Ben aviat va quedar constituït el grup editorial "Ediciones Oriente",⁵ format per deu socis, cadascun dels quals hi aportava mil pessetes en quotes mensuals de dues-centes. Més que com una empresa editorial, es fundà amb un propòsit ideològic:

Ediciones Oriente trata de hacer una labor de cultura popular, pero no en el sentido que hasta ahora se ha dado a esta frase, etiqueta de toda mercancía chabacana, sino con el empeño de acercar al público de lengua castellana la vasta expresión de nuestro tiempo en orden a la obra impresa.

Cultivaremos desde la novela y el ensayo hasta la biografía y el libro de viajes, cuidando de que nuestros libros reflejen siempre una zona del pensamiento moderno, con fines de orientación colectiva.

Por esta razón, en nuestro catálogo figurarán autores contemporáneos, extranjeros y españoles, cuya selección atenderá a lo ideológico y a lo formal. Y trataremos de unir a nuestra Empresa a un núcleo de escritores jóvenes que sienten la responsabilidad de estos instantes. Ellos, en realidad, constituyen Ediciones Oriente.⁶

⁴ "Como la censura en tiempos de Primo perseguía a cuantas publicaciones tuvieran menos de doscientas páginas, porque pensaba que los españoles solamente eran capaces de habérselas con publicaciones de pocas páginas, el grupo de Giménez Siles decidió que, si querían hacer algo útil, lo mejor era abandonar la publicación de revistas y dedicarse a los libros." *Ibíd.*, p. 29.

⁵ Tal com indica l'elecció del nom sota el qual s'agruparen inicialment els impulsors de les noves empreses editorials, la finalitat ideològica que perseguïen era radicalment oposada a la d'Ortega i *La Revista de Occidente*: "Frente al criterio elitista del pensador madrileño [...], este grupo propugna una concepción popular de la cultura. El norte ideológico "occidental", la filosofía culturalista y cientifista alemana e inglesa y la literatura formalista francesa, que propaga Ortega y Gasset, es desplazado, en las nuevas publicaciones, por el de Oriente: el pensamiento y la acción revolucionaria soviética y de la Alemania social-demócrata y comunista." Vegeu: FUENTES, Víctor. *La marcha al pueblo en las letras españolas 1917-1936*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1980, p. 37.

⁶ Declaració apareguda en un anunci doble a *La Gaceta Literaria* 50 (15 de gener de 1929). CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 124.

L'enorme èxit de vendes agafà tothom per sorpresa i provocà un bon aldarull dins del món editorial. El públic no només quedà captivat pel to i el caràcter diferent d'aquests llibres, sinó també per les novetats que s'introduïren a l'hora de comercialitzar-los: s'hi utilitzà la publicitat amb molt bons resultats, els presentaren amb portades de gran vistositat, disposaven de fixers amb centenars de lectors i publicaren títols que havien estat refusats per altres editors. Paradoxalment, aquesta bona acollida dels llibres fou la causa que el grup "Ediciones Oriente" s'escindís en diversos grups editorials; i és que, més enllà de la propaganda revolucionària que es perseguia d'inici, es van fer evidents un munt de possibilitats de negoci.

José Venegas, un dels integrants del grup editorial primigeni, en feia aquest relat:

Nos sorprendió el éxito que tuvieron nuestros libros. Nosotros aspirábamos exclusivamente a que nuestro esfuerzo fuese lo más fecundo posible, permitiéndonos publicar la mayor cantidad de trabajos desinteresadamente. Pero nos encontramos con una demanda superior a nuestras previsiones. Los hechos nos demostraron que en aquel intento había posibilidad de negocios fructíferos.⁷

Amb un agut sentit comercial, els editors, veient la direcció en què es movia la sensibilitat del públic, es llançaren aleshores a la divulgació del llibre de tendència política –també denominat "llibre d'avançada"– i contribuïren a la conscienciació ideològica de les classes mitjana, obrera i camperola. D'aquest projecte inicial van néixer les editorials Historia Nueva, Cenit, Zeus, Hoy..., mentre d'altres empreses sorgien també al seu redol, com ara Morata o España.

⁷ VENEGAS, José. "La revolución española y los intelectuales. La propaganda izquierdista por medio del libro." *Nosotros* (març-abril 1932), p. 269. Vegeu: CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, nota 49, p. 122-123.

Enfront de la crisi mundial de 1929, la revolució russa s'havia erigit en una alternativa resolutòria dels problemes occidentals. L'eclosió editorial impulsà una veritable revolució cultural, que pretenia atendre les necessitats del nou lector, àvid de saber i amb un gran anhel de millora personal. La influència soviètica assolí un protagonisme de primer ordre, que es féu sentir, ben bé, fins a l'alçament franquista i l'inici de la guerra civil.

En definitiva, i malgrat les adversitats que li tocava viure, és de justícia reconèixer que, com a mínim professionalment, Nin tingué la sort de cara, i no només gràcies a les Edicions Europa-Amèrica. El panorama que acabem de dibuixar era especialment propici per a un revolucionari irredempt, bon coneixedor del rus i del pensament marxista i amb ganes –i necessitat– de treballar. Tal com ell mateix escrivia:

Proyectos no me faltan; el problema de siempre es el del tiempo. Hay que *pencar* mucho para las *mongetes*; hay que leer, estudiar. Ya veré si en el extranjero puedo organizar mejor mi trabajo. Las editoriales españolas me bombardean con proposiciones, hasta tal punto que me veo obligado a rechazar buena parte de ellas.⁸

Un cop conegut el context editorial d'aquells anys, ens sembla pertinent fer un repàs de les obres traduïdes per Nin, majoritàriament de contingut polític i cultural, així com de les editorials on es publicaren. Cal indicar aquí que la llengua de partida sempre fou el rus i la d'arribada, amb dues úniques excepcions, el castellà. Aquest fet s'explica tenint en compte que tant les traduccions per a Edicions Europa-Amèrica –el nom constituïa ja una veritable declaració d'intencions– com els primers projectes de trasllat que se li presentaren, procedents de cases d'edició madrilenyes de nova creació –Espanya i Cenit, per exemple–, cercaven la major projecció possible a l'hora de difondre la doctrina comunista i tenien com a teló de fons l'aspiració de conquerir el mercat americà:

⁸ PAGÈS, Pelai. “Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (i II)”. *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

Hay grandes posibilidades de obtener resultados brillantes. América puede ser un mercado de literatura, casi increíble. Yo estoy segurísimo que al cabo de un año de trabajo nuestra Editorial venderá cuatro o cinco veces más que la francesa. El público de lengua española tiene verdadera sed de saber cosas nueva. Méjico será un campo de operaciones de grandes dimensiones. La revolución ha elevado el nivel cultural del país y ha contribuido a despertar la conciencia de clase entre los trabajadores.⁹

A partir de aquel momento nuestra editorial [Cenit] cedió la exclusiva para la venta en librerías de Hispanoamérica a Espasa-Calpe, que colocaba allí entre doscientos y trescientos ejemplares de cada obra, y asumió directamente su distribución en España, potenciando con énfasis la venta sin intermediarios a particulares en condiciones ventajosas, es decir, fraccionando el pago en varias mensualidades y ofreciéndoles lotes de libros rebajados o la posibilidad de suscribirse a determinadas series con una reducción sustancial en el precio.¹⁰

Procedim doncs a la revisió del catàleg de les traduccions d'Andreu Nin. D'entrada, observem la presència d'un bon nombre de trasllats d'autors de pes dins l'òrbita soviètica. Els autors més traduïts són Lenin (dos volums de *Páginas escogidas*, *El estado y la revolución*, *El imperialismo como etapa superior del capitalismo* i *Cartas íntimas*) i Trotski (*Mis peripecias en España*, *Historia de la revolución rusa*, *La revolución permanente* i *Què ha passat*). El lector receptor estava familiaritzat amb les figures d'aquests dos capdavanters de la revolució russa de 1917 i, de ben segur, coneixia també Karl Marx –pare teòric del socialisme marxista i del comunisme–, de qui Nin traduí una obra estretament lligada a la realitat revolucionària del segle XIX espanyol (*La revolución española*), així com l'antologia de textos i records del filòsof alemany, *Karl Marx: como hombre, pensador y revolucionario*, compilats per David Riasànov. D'aquesta manera,

⁹ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 27. Carta de Joaquim Maurín des de París, del 5 de setembre de 1928.

¹⁰ SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". *1616. Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, 5 (1983), p. 133. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006.

<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/80294929545696720754491/018470.pdf>

s'afegia a una onada de traduccions de clàssics del pensament marxista que, alhora, enllaçava amb una "labor iniciada entre 1917 y 1923, vertiendo al español libros de Marx, Engels, Lafargue, Rosa Luxemburgo, Lenin i Trostki."¹¹

Però també hi trobem autors que, tot i ser plenament reconeguts en el sistema de sortida, fins aleshores havien gaudit d'una migrada presència en el d'arribada. En aquest segon grup, amb dues obres traduïdes, hi ha el filòsof i pensador revolucionari Plejànov (*Anarquismo y socialismo* i *Crítica del sindicalismo*), difusor de la concepció materialista del món durant el període anterior a 1917; Polonski (*La literatura rusa de la época revolucionaria* i *Bakunin*), crític literari i bon coneixedor de Bakunin, així com un destacat historiador marxista, Pokrovski (*La revolución rusa (historia de sus causas)* i *Historia de la cultura rusa*). Finalment, amb una única obra traslladada, tenim Iaroslavski (*Historia del partido bolchevique*) i tres interessants exponents de literatura memorialística: Krúpskaia (*Lenin (recuerdos)*), Gapon (*Las memorias del cura Gapón*) i Savinkov (*Memorias de un terrorista*).

¹¹ FUENTES, Víctor. *La marcha al pueblo en las letras españolas 1917-1936*. *Op. cit.*, p. 38.

En aquesta línia de difusió del pensament marxista, ens sembla interessant esmentar una de les primeres traduccions de Nin de què tenim notícia (feta molt probablement en el període de greus dificultats econòmiques que comportà l'abandó de la redacció d'*El Poble Català*, per bé que reeditada el 1920): el trasllat al castellà d'una obra cabdal –i durant molts anys injustament oblidada– de Rosa Luxemburg, *La huelga en masa, el partido socialista y los sindicatos: experiencia de la revolución rusa de 1905*. Publicaciones de la Escuela Moderna, el segell editorial creat el 1901 per Ferrer i Guàrdia a l'ombra de l'escola del mateix nom, fou el responsable de la publicació del text. Val a dir que Ferrer ja s'adonà que existia un nou públic no escolar, adult, lligat o afí a grups lliurepensadors, anarcosindicalistes, socialistes i llibertaris, que demanaven altres obres i autors, però fou el seu legatari, Lorenzo Portet, qui dugué a terme la veritable expansió de l'empresa, transformant-la en un clar precedent de les anomenades editorials d'avançada amb què Nin tan activament col·laborà anys després. Aquesta versió, però, tant pel seu contingut polític-social (Luxemburg hi defensa el paper central de la vaga de masses dins de l'estratègia revolucionària) com pel fet de servir-se d'una llengua interposada, el francès, se situa entre la producció més primerenca del Nin traductor.

A propòsit de les Publicaciones de la Escuela Moderna, vegeu: VELÁZQUEZ, Pascual; VIÑAO, Antonio. "Un programa de Educación Popular: El legado de Ferrer Guardia y la Editorial Publicaciones de la Escuela Moderna (1901-1936)". A: *Educació i Història* 16 (juliol-desembre 2010), p. 79-104.

3.1.1. París: Europa-Amèrica (1929 i 1930)

LENIN, V. I. *Páginas escogidas*. París: Europa-América, 1929. (2 vols.)

LENIN, V. I. *El estado y la revolución*. París: Europa-América, 1929.

PLEJÁNOV, G. *Anarquismo y socialismo*. París: Europa-América, 1929.

IAROSLAVSKI. *Historia del partido bolchevique*. París: Europa-América, 1930.

KRÚPSKAIA, N.K. *Lenin (recuerdos)*. París: Europa-América, 1930.

LENIN, V. I. *El imperialismo como etapa superior del capitalismo*. París: Europa-América, 1930.

RIAZANOV, D. (ed.). *Karl Marx: como hombre, pensador y revolucionario: antología de artículos y recuerdos*. París: Europa-América, [192-?].

A continuació volem analitzar amb més detall les obres traduïdes per Andreu Nin i posar-les en relació amb les cases editorials que les publicaren. Des d'un punt de vista cronològic, ja hem comentat abastament que els primers trasllats, de Rússia estant, foren per a les Edicions Europa-Amèrica. Convé recordar que aparegueren sense nom del traductor i que és gràcies a la correspondència mantinguda amb Joaquim Maurín, l'encarregat de fundar i dirigir l'editorial, que podem garantir-ne l'autoria de Nin. Sembla que la Internacional pretenia crear a cada país una editorial que divulgés el gruix de la literatura comunista i, en paraules d'un testimoni de l'època:

En España no existía esta editorial, y el Comité Ejecutivo de la I.C. se propuso crearla... La instalación se hizo a todo lujo, montando las oficinas en Barcelona... Esta editorial, denominada "Europa-América", es un puntal extraordinario del partido en España, como el "Bureau d'Éditions" francés lo es del de Francia... Y sobre todo, es un medio poderosísimo de divulgación de toda la actividad comunista, que llega de esta manera hasta la última aldea del campo español.¹²

Ara bé, per raons òbvies, la instal·lació de l'editorial a Barcelona no va ser possible mentre durà la dictadura de Primo de Rivera.¹³ El subsegüent canvi polític propicià el

¹² MATORRAS, Enrique. *El comunismo en España. Sus orientaciones, su organización, sus procedimientos*. Madrid: Imprenta Aldecoa, 1935, p. 72-73, nota 49. Citat per CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 132.

¹³ La dictadura de Primo de Rivera comprèn el període que va des del 13 de setembre de 1923 fins al 28 de gener de 1930.

retorn a casa de Maurín i Nin. Però, paradoxalment, també significà, d'una banda, la fi de les col·laboracions de Nin, ja molt minvades en els darrers temps per la seva delicada posició a Moscou i els intents desesperats per abandonar l'URSS; mentre que, de l'altra, el final de l'exili a París i la represa política a casa nostra comportaren per a Maurín el trencament definitiu amb la direcció de la Internacional Comunista.¹⁴

Joaquim Maurín, que fundà i dirigí les Edicions Europa-Amèrica.

Així doncs, la feina d'ambdós en els inicis d'aquesta aventura editorial hagué de desenvolupar-se pràcticament en la clandestinitat, com posa de manifest la circular, "Resolution espagnole", del Secretariat de la Internacional Comunista, citada anteriorment:

[...] Si les conditions politiques que la dictature de Primo de Rivera fait régner empêchent la manifestation nette et brutale des différentes positions et des différents partis, notre parti communiste doit arriver quand même, par la voie de la presse et des éditions clandestines, à rendre accessible aux masses le contenu et le caractère de classe

¹⁴ Durant l'exili parisenc, Maurín havia mantingut relacions amb opositoristes com Boris Souvarine, Lucien Laurat o Alfred Rosmer, fet que segurament no va agradar la direcció de la IC. Per si això no fos prou, a Barcelona afirmà l'autonomia de la Federació Catalanobalear i a *Los hombres de la dictadura* defensava posicions originals que s'oposaven als clixés del PCE. En fou expulsat el març de 1930.

de la dictature et de la politique du gouvernement, ainsi que les autres partis ou organisations. [...] ¹⁵

I la desvinculació del projecte es produí per a tots dos amb pocs mesos de diferència, quan l'activitat ja hauria pogut dur-se a terme a plena llum del dia, però ni l'un ni l'altre combregaven amb la línia política imposada per Stalin des de Moscou.

En els dos anys i escaig en què contribuïren a consolidar les Edicions Europa-Amèrica, per bé que treballaven sota la supervisió de Robert Kreps, cap del servei de les edicions en l'aparell de la IC, la impressió que es desprèn de la correspondència Nin-Maurín és que actuaven amb un cert marge de maniobra. D'entrada, els dos amics mostren un entusiasme sincer davant l'oportunitat que aquest projecte suposava per a la irradiació de la doctrina comunista arreu dels països de parla castellana:

El trabajo es enormemente atractivo. Te aseguro que me daré a la organización de todo esto con el entusiasmo de que soy capaz. Espero obtener brillantes resultados, a pesar de que no se me ocultan las dificultades con que vamos a tropezar. ¹⁶

Creps m'ha dit que t'havia ja escrit donant-te instruccions, i que inclús t'ha enviat diners. Me n'alegro i t'envejo, puix, és un treball ben interessant. Escriu-me sobre el particular. ¹⁷

Aquest afany d'expansió ideològica també es trasllueix de l'estratègia editorial que Maurín dibuixà. Tot i veure's obligat a fer-hi algun retoc a l'alça, perseguia potenciar la

¹⁵ Llegat Joaquim Maurín, Hoover Institution Archives, Standford University. Citat per CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 132.

¹⁶ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 29. Carta des de París, del 16 de novembre de 1928.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30. Carta des de Moscou, de l'11 d'octubre de 1928.

màxima difusió amb un cost molt ajustat dels llibres, però sense renunciar a l'obtenció de beneficis:

[...] En mis cálculos, en efecto, he partido del libro barato como base. Tú sabes bien que en nuestros países –me refiero a los de lengua española– la clase obrera gana salarios muy bajos. Todo libro cuyo precio sea superior a tres pesetas, o lo que es lo mismo 1 peso, está por encima de las posibilidades proletarias. La cosa sería ir a un equilibrio del presupuesto mediante una gran venta. Lo difícil de momento es la organización del aparato de distribución, es decir, la red de librerías y vendedores. Una vez que esto esté en marcha, entonces la difusión podrá ser muy amplia, y aún los libros vendidos a bajo precio permitirían en conjunto saldar con beneficio. Pero, si se quiere, desde el primer momento, reducir el déficit lo más posible, no habrá más remedio que aumentar los precios. La venta será menor, evidentemente.¹⁸

No era cap secret que la Internacional Comunista, per mitjà de Kreps, es feia càrrec de les despeses del procés. Ho hem llegit en la missiva de Nin i el mateix Maurín en dóna testimoni: "Me han entregado ya un cierto número de *peles* para comenzar el trabajo. Estoy ahora a la busca y captura de un local para proceder a la instalación inmediata de la máquina. Al mismo tiempo, espero instrucciones complementarias de C.[Kreps]"¹⁹ En aquest punt, és interessant recordar que Nin considerava que la tasca traductora que duia a terme per a Europa-Amèrica estava molt ben retribuïda.²⁰ Aquesta dependència econòmica fou criticada per algunes editorials coetànies, però José Venegas, que mai no es manifestà obertament partidari de finançaments oficials de cap mena, comentava:

¹⁸ *Ibíd.*, p. 29. Carta des de París, del 16 de novembre de 1928.

¹⁹ *Ibíd.*

²⁰ "Quant als diners, tingueu en compte que, actualment, puc traduir tant com vulgui literatura política (Lenin en primer lloc) –i la tradueixo– en condicions infinitament millors que les que em proposeu (per exemple, per un volum de 300 planes cobro un xic més de 2.500 pessetes, és a dir, 5 vegades més), de manera que, traduir per a vosaltres, des del punt de vista material representa per a mi un gros sacrifici." Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. Biblioteca de Catalunya, fons Ramon Borràs.

No sería reproable que el comunismo, que es una doctrina internacional, emplease los recursos de que pudiera disponer –en este caso, los rusos, ya que en Rusia posee el poder– en propagar sus ideas por el mundo. La iglesia católica no hace otra cosa y a nadie se le ocurre protestar contra ello, juzgando que está en su derecho al propagar su doctrina.²¹

Pel que fa als autors i obres traduïts, sembla més que probable que Nin intervingués a l'hora de seleccionar-los. D'acord amb el que Nin escrivia a Maurín, les primeres traduccions publicades a Europa-Amèrica –de Plejànov i Lenin– ja estaven pràcticament enllestides en el moment d'iniciar el projecte editorial:

[...] El Plekahnov el tinc entregat ja fa més de quatre mesos, així com el primer i el segon volums de les "Pàgines escollides" de Lenin. Actualment estic traduint la història del partit de Iaroslavski. He preparat així mateix el text definitiu del programa del Comintern, que segurament t'enviarà un d'aquests dies. El treball que se t'ha encarregat és, en efecte, extremadament interessant, i no gens fàcil. Tinc, però, la seguretat que sortiràs airós de la tasca que se t'ha encomanat.²²

Evidentment, hi havia uns límits tàcits que no es traspassaven sota cap concepte: veto absolut per a qualsevol escriptor que qüestionés la línia d'acció propugnada per Stalin des de 1924 i que podríem resumir en la idea de "socialisme en un sol país"; aquesta tesi defensava que, tenint en compte les derrotes de totes les revolucions comunistes a Europa –llevat de la Revolució d'Octubre–, la Unió Soviètica havia de començar a enfortir-se internament. Per consegüent, en el catàleg d'Europa-Amèrica no trobem rastre de Trotski ni de cap altre membre de l'oposició que pogués recolzar la tesi contrària –l'anomenada

²¹ Citat per CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 133.

²² PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 4 de novembre de 1928.

"revolució permanent"–, segons la qual, era imprescindible que la revolució, encapçalada pel proletariat, s'internacionalitzés i triomfés en els països més avançats si volia sobreviure. Sembla que Nin i Maurín apostaren per traslladar el pensament d'autors que gaudissin d'un ampli consens per tal de defugir tota polèmica.

Sota la influència d'aquest plantejament, l'elecció de Lenin sembla lògica i encertada. L'organitzador i guia del PCUS (Partit Comunista de la Unió Soviètica), el fundador de l'Estat socialista soviètic, era una figura inqüestionable. Principal ideòleg de la revolució, Lenin partí de l'estudi aprofundit de la teoria marxista i creà una obra de gran abast, ja que pretenia donar resposta a totes les qüestions cardinals que la nova època històrica plantejava al proletariat internacional. El seu llegat es considerava d'enorme importància per a tots els partits comunistes i obrers d'arreu. Conscient d'això, Stalin mai no se'n desvinculà, per bé que –sempre que ho considerà oportú– no dubtà a reinterpretar a favor de la seva estratègia les idees leninistes.

A banda de la selecció de textos dels dos volums de *Páginas escogidas*, Nin traduí dues obres programàtiques de l'autor: *El imperialismo como etapa superior del capitalismo* (1916) i *El estado y la revolución* (1917). A l'hora d'escometre la tasca, no respectà l'ordre cronològic en què foren publicades i afrontà primer el repte que suposava *El estado y la revolución*. El motiu, ell mateix l'explicava a Maurín: "ahora estoy [...] preparando una edición corregida de "El Estado y la Revolución" de Lenin, pues, la edición de "Biblioteca Nueva" es infame. De modo que publicar una traducción fiel, una traducción decente, era una cuestión de dignidad."²³ Amb aquest text, escrit en els mesos anteriors a la presa del poder per part del proletariat, Lenin pretenia defensar i restablir la

²³ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març 1929.

teoria de Marx a propòsit de l'Estat i, alhora, depurar-la de tota adulteració. Hi desenvolupà la doctrina marxista sobre la base de la nova experiència revolucionària i estudià la qüestió de la dictadura del proletariat, que havia d'abastar tot el període històric de transició del capitalisme al comunisme i que representaria un tipus nou i superior de democràcia. A més, va concretar la doctrina de Marx pel que fa a les dues fases de desenvolupament de la societat comunista: la fase primera o inferior, el socialisme, i la fase superior, el comunisme. Aquesta obra suposà una brillant aportació a la doctrina marxista, ja que aquestes idees de Lenin serviren de guia en la lluita pel triomf de la Revolució d'Octubre i per la construcció del socialisme.

Pel que fa a la segona, *El imperialismo como etapa superior del capitalismo*, en opinió dels estudiosos representava la continuació de *Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie* (1867) de Karl Marx; l'anàlisi marxista i la síntesi científica de l'enorme quantitat de dades històriques acumulades en el mig segle transcorregut des de l'aparició d'aquest cèlebre tractat de política econòmica, van permetre que Lenin –amb esperit creador– arribés a la conclusió que el capitalisme havia entrat en l'etapa superior i última del seu desenvolupament, l'imperialisme. Una etapa que l'estadista rus caracteritzava per la desaparició de tota competència en benefici dels monopolis, pel risc de guerra que se'n derivaria i per l'aparició de règims totalitaris en detriment de les democràcies burgeses; per tant, hi posà en evidència les principals contradiccions del model capitalista i demostrà que la seva agudització era inevitable en l'imperialisme, avantsala de la revolució socialista. D'aquesta manera, Lenin establí els fonaments de la doctrina sobre la crisi general del capitalisme i féu que aquesta obra esdevingués un arma combativa de primera magnitud del marxisme revolucionari. Tant Maurín com Nin eren conscients que traslladar-la al castellà podria ser d'ajut per als partits comunistes i obrers a l'hora de lluitar

contra la ideologia de la reacció imperialista, i contra totes les manifestacions del reformisme i revisionisme del moment.

Per si quedava algun dubte de la sincera admiració que Nin professava per la figura de Lenin, el testimoni de Wilebaldo Solano ens ho corrobora:

Pel que fa a Lenin, [Nin] deia que era de tracte molt agradable, que tenia una gran autoritat en el Partit, però aconseguia que les coses funcionessin de manera amistosa i democràtica, si més no en la primera fase de la revolució; i, a més, tenia l'avantatge que tolerava la crítica i l'exercia, és a dir, admetia que es cometien errades. Trotski, que es veia amb la possibilitat de dur endavant coses molt concretes, mostrava un cert orgull i vanitat. Lenin, per contra –tal com es reflecteix en les cartes del líder ja malalt–, es preocupava per la manca de democràcia i estava molt pendent de la qüestió de les nacionalitats per no repetir els abusos del tsarisme.²⁴

A continuació, cal parlar de Gueorgui Plejànov. Aquest fou sens dubte el teòric marxista de referència dins l'àmbit rus; un dels deixebles més creatius i sensibles de Marx, que no només escrigué anàlisis incisives sobre assumptes contemporanis, sinó que, a més, donà origen a la crítica literària marxista i fou un precursor en l'expansió de la investigació marxista a multitud d'altres camps. El mateix Lenin, que a l'exili hi havia col·laborat estretament en la redacció del periòdic marxista *Iskra* (*L'Espurna*), afirmava: "Es imposible ser un verdadero comunista sin estudiar –realmente estudiar– todo lo que ha escrito Plejánov sobre filosofía, ya que ésta es la mejor de toda la literatura internacional del marxismo."²⁵ I Trotski, que també fou redactor de l'*Iskra* –òrgan de difusió de la lluita

²⁴ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

²⁵ Citat en la introducció a l'article, "El significat de Hegel", que G. Plejànov escrigué el 1891 per a la revista teòrica del partit socialdemòcrata alemany, *Neue Zeit* [*Temps Nou*] en ocasió del 60è aniversari de la mort de Hegel. Aquest assaig fou enormement elogiat per Engels i les paraules de Lenin i Trotski (citació següent) ratificaren la importància de Plejànov com a teòric marxista.

Fourth International (vol. X) 4 (abril 1949), p. 119-125; 5 (maig 1949), p. 152-157. Traducció a l'anglès de F. Forrest (Raya Dunayevskaya). Traducció al castellà a partir de l'article anglès, "The Meaning of Hegel"; edició digital a càrrec del MIA (Marxist Internet Archive), novembre 2008.

<http://www.marxists.org/espanol/plejanov/1891/001.htm>

política obrera pel socialisme, que juga un paper cabdal a l'hora d'agrupar i unificar els diferents cercles de base i unions socialdemòcrates disperses per Rússia—, hi coincidia plenament quan el 1922 el reivindicava: "El gran Plejánov, el verdadero, pertenece por completo y totalmente a nosotros. Es nuestro deber, devolver a las jóvenes generaciones su figura espiritual en toda su estatura."²⁶ Ara bé, si calia recuperar el "veritable" Plejànov era perquè el filòsof marxista, sempre preocupat per l'ortodòxia i contrari a les reformes radicals, s'havia allunyat dels bolxevics. En una semblança biogràfica que li dedicà, Trotski raonava així aquest viratge:

Repitamos: la desgracia de Plejanov brotó de la misma raíz que su inmortal servicio: era un precursor. No era el dirigente del proletariado activo sino simplemente su anunciador teórico. Defendía polémicamente los métodos del marxismo pero no tuvo la oportunidad de aplicarlos en la práctica. [...] Esta violación de la unidad de teoría y práctica que se derivaba de todo el destino de Plejanov, le resultó fatal. Se mostró falto de preparación para los grandes acontecimientos políticos a pesar de su gran preparación teórica. La revolución de 1905 lo tomó ya desprevenido. Este profundo y brillante teórico marxista se orientó en los acontecimientos de la revolución mediante un enfoque empírico y esencialmente filisteo. Se sintió poco seguro de sí mismo y eludió las respuestas concretas escapándose con formulas algebraicas y anécdotas ingeniosas, a las cuales tenía gran inclinación.²⁷

L'obra traduïda per Nin, un fulletó anomenat *Anarquismo y socialismo* (1895), pot considerar-se una petita aportació de Plejànov al conflicte obert a finals del segle XIX entre socialistes i anarquistes. Tant Marx com Engels havien polemitzat amb els anarquistes de Bakunin, i els socialistes acabaren veient l'anarquisme com una trampa i un obstacle per a la classe obrera en el seu procés històric. Eleanor Marx —la més jove de

²⁶ *Ibídem*.

²⁷ TROTSKI, Lleó. "Georgi Plejanov (1856-1918). Consideraciones hechas de paso acerca de Plejanov". (25 abril 1922). Selecció de textos publicats originalment en el volum 8 de les seves obres editat a Moscou i Leningrad el 1926. Digitalització a càrrec del CEIP (Centro de Estudios, Investigaciones y Publicaciones), León Trotsky: <http://ceipleontrotsky.org/Giorgi-Plejanov-1856-1918>

les filles del revolucionari alemany, nascuda a Londres, destacada activista socialista i ocasional traductora literària– defensava amb rotunditat la conveniència d'un text que ella mateixa s'encarregà de traslladar a l'anglès molt poc després d'aparèixer:

As to the book itself. There are those who think that the precious time of so remarkable a writer, and profound a thinker as George Plechanoff is simply wasted in pricking Anarchist wind-bags. But, unfortunately, there are many of the younger, or of the more ignorant sort, who are inclined to take words for deeds, high-sounding phrases for acts, mere sound and fury for revolutionary activity, and who are too young or too ignorant to know that such sound and fury signify nothing. It is for the sake of these younger, or for the sake of the more ignorant, folk, that men like Plechanoff deal seriously with this matter of Anarchism, and do not feel their time lost if they can, as this work must, help readers to see the true meaning of what is called "Anarchism." [...]

This little book of Plechanoff will assuredly convince the youngest even that under any circumstances Anarchism is but another word for reaction; and the more honest the men and women who play this reactionist game, the more tragic and dangerous it becomes for the whole working class movement.²⁸

Pel que fa a les motivacions de la versió castellana, convé recordar que la qüestió tractada connectava amb la polèmica sorgida pocs mesos abans, el 1928, entre Maurín i Joan Peiró –com a representants, respectivament, del comunisme i l'anarquisme– a les pàgines de *L'Opinió*, un debat en què Nin també participà a instàncies del primer.²⁹ Ambdós, traductor i editor, com anys abans Eleanor Marx havia manifestat, consideraven

²⁸ Pròleg a la primera edició de PLECHANOFF, G. *Anarchism and Socialism*. Minneapolis: New Times Socialist Publishing Co, 1985, a càrrec de la traductora de l'obra, Eleanor Marx Aveling. Digitalitzat pel MIA (Marxist Internet Archive): <http://www.marxists.org/archive/plekhanov/1895/anarch/preface.htm>

²⁹ "He mandado a *L'Opinió* el artículo. Lo he visto publicado ya. Yo he mandado el otro –el último– contestando a Peiró. Después haré otro comentando los tuyos. Así, poniéndonos mutuamente reparos y discutiendo a fondo la cuestión, creo que habremos analizado bastante bien las causas del anarquismo *chez nous*. En efecto, sería de gran utilidad publicar en folleto estos artículos, pero no veo quién pueda hacerlo. Descontando, naturalmente, que el Partido no querrá saber nada de eso." PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 27. Carta des de París, del 5 de setembre 1928.

necessari pal·liar la formació doctrinal del proletariat perquè s'adonessin que l'anarquisme català no anava més enllà de ser un fenomen de romanticisme social. Era, per tant, una obra d'actualitat que Nin completà a consciència: "[...] espero unos materiales del Instituto Marx y Engels, que servirán para las notas y el prólogo."³⁰ Amb tot, cal tenir en compte que Lenin –precisament a *El estado y la revolución*– havia criticat amb duresa l'enfocament d'aquesta obra de Plejànov, que considerava una prova concloent de la seva deriva política:

Plejánov se las ingenió para tratar este tema eludiendo en absoluto lo más actual, lo más candente y lo más esencial desde el punto de vista político en la lucha contra el anarquismo: ¡precisamente la actitud de la revolución hacia el Estado y la cuestión del Estado en general! [...]

El anarquismo no ha aportado nada que se acerque siquiera a la verdad en punto a estas cuestiones políticas concretas: ¿hay que destruir la vieja máquina del Estado? ¿Y con qué sustituirla?

Pero hablar de "anarquismo y socialismo", eludiendo toda la cuestión del Estado, no advirtiendo todo el desarrollo del marxismo antes y después de la Comuna, significaba inevitablemente deslizarse hacia el oportunismo pues no hay nada que tanto interese al oportunismo como que no se planteen en modo alguno las dos cuestiones que acabamos de señalar. Esto ya es una victoria del oportunismo.³¹

A l'hora d'abordar la *Historia del partido bolchevique*, de Iemelian Mijailovitx Iaroslavski, l'objectiu del trasllat sembla ben evident: fer conèixer la cristal·lització de la revolució a l'URSS des de l'òptica del partit governant. Iaroslavski era per al públic

³⁰ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 32. Carta des de Moscou, del 19 de maig 1929.

³¹ LENIN, V. I. *Obras Escogidas*. Tomo II: *El estado y la revolución*. Moscou: Progreso, 1961, p. 188. <http://www.marxists.org/espanol/lenin/obras/oe3/lenin-obras-2-3.pdf>. Aquesta citació pertany al capítol VI de l'esmentada obra, que duu un títol prou clar: "El envilecimiento del marxismo por los oportunistas". Per bé que compartissin la crítica del model anarquista, el fet que Plejànov defugís la qüestió de l'Estat a l'hora d'abordar aquesta diatriba representava per a Lenin una evidència simptomàtica del seu oportunisme.

receptor un total desconegut i, de fet, tot i ser membre de l'Acadèmia de Ciències de l'URSS i editor del *Diari Històric*, tampoc en el context soviètic podríem dir que excel·lís sobremanera com a historiador. La seva tasca política s'orientà molt més en l'àmbit de la política antireligiosa i, si se li encarregà la redacció d'aquesta obra, cal suposar que fou per la seva adhesió sense fissures a la figura de Stalin. Amb un to carregat d'ironia, Trotski l'anomenava "l'historiador cortesà Iaroslavski"³² i explicava així la gestació de l'esmentada obra:

Entonces se designó a Iaroslavski para que escribiera una auténtica historia del partido. Siguiendo el orden de la jerarquía partidaria, recayó en Iaroslavski, miembro del *Presídium* de la Comisión Central de Control, la dirección de la campaña contra la Oposición de Izquierda. Todas las acusaciones que terminaron en arrestos y expulsiones y también la mayoría de los artículos publicados en la prensa soviética que revelan la represión a los "trotskistas" provienen de su pluma. Seguramente fue él quien publicó en *Pravda* el artículo falsificado del periódico polaco. Por cierto, el nivel científico y literario de Iaroslavski no era del todo satisfactorio, pero lo compensó con su absoluta disposición a reescribir toda la historia, hasta la del antiguo Egipto, de acuerdo a las exigencias de la capa burocrática dirigida por Stalin. La burocracia de Stalin no podía desear un historiógrafo de mayor confianza.³³

Per a Trotski, Iaroslavski encarnava els defectes de tots aquells que combatien amb afany els contrarevolucionaris –categoria que passà a englobar qualsevol que s'oposés a les directrius de Stalin–, sense cap mena d'escrúpols a l'hora de maquillar la història o la realitat. En el text següent, Trotski li recriminava que hagués donat credibilitat a un pretès article seu publicat per la premsa polonesa, tot i ser conscient que era una falsificació;

³² Referència trobada a la traducció al català de la seva obra *Stalin*, realitzada per Alejo Martínez a partir del treball amb dos originals: TROTSKY, L. *Stalin*. Barcelona: Plaza & Janés, 1963 i TROTSKI, L. *Staline*. París: Éditions Bernard Grasset, 1948. www.marxists.org/catala/trotsky/1940/post/stalintrotski.doc (p. 52).

³³ TROTSKY, León. "Quién se está debilitando, Stalin o los soviets?". *The Political Quarterly* [La Revista Política], Londres (juliol–setembre 1932). A: *Escritos de León Trotsky (1929-1940). Tomo II: 1930-1932*. Material digitalitzat pel CEIP, León Trotsky: <http://ceipleontrotsky.org/Quien-se-esta-debilitando-Stalin-o-los-soviets>

l'excés de zel a l'hora de reforçar el lideratge de Stalin el duia, com a tants d'altres que no volien arriscar la pell, fins a col·laborar amb els enemics de la Unió Soviètica:

[...] Los señores Iaroslavskis lo saben muy bien, pero ponen los intereses de su camarilla por encima de los de la Unión Soviética. Los bribones contrarrevolucionarios fabrican documentos falsos y artículos fraguados, y los Iaroslavskis los reproducen como si fueran auténticos. ¿Cuál es entonces el papel político de los Iaroslavskis? Asistentes de los bribones burgueses; es imposible definirlos de otro modo.³⁴

Abans però que veiessin la llum aquestes dures crítiques de Trotski, Nin ja es lamentava de la qualitat de l'obra de Iaroslavski en la seva correspondència amb Maurín:

Supongo que debes haber recibido la historia de Yarosl. [Iaroslavski: *Historia del partido bolchevique*] Hay errores de bulto. Los indiqué todos en detalle y el patrono mandó el texto al autor. Pero éste hasta ahora no ha contestado. De modo que el texto mandado contiene los errores. ¡Qué le vamos a hacer! Y pensar que ese libro es aquí una obra de texto en las escuelas del partido!³⁵

Més endavant hi torna a fer referència, però hi afegeix altres qüestions més pràctiques: la decisió –presa amb Krebs– de publicar els pròlegs de les edicions russa i alemanya de l'obra de Iaroslavski, així com la de suprimir els qüestionaris del text original perquè l'objectiu no era editar una obra didàctica, sinó divulgativa. Precisament per aquest motiu, Nin sembla realment amoïnada perquè –malgrat les errades comeses (i no rectificades) per l'autor– el llibre sigui comprensible per al lector de la traducció castellana:

Estoy actualmente corrigiendo las pruebas de Yaroslavski. Me sorprende que no figure en las mismas el prólogo de la edición rusa, traducido, sin embargo, por mí. Mandaremos, con las pruebas, la traducción del prólogo de la edición alemana. El patrono

³⁴ Fragment final de l'article de Trotski, "Los bribones y sus asistentes", que es publicà a *The Militant* (setmanari nord-americà adscrit a l'Oposició d'Esquerra Internacional) el 8 d'agost de 1931. El text, escrit el 8 de juliol de 1931, apareix a *Escritos de León Trotsky 1929-1940. Tomo II: 1930-1932*. Aquest material ha estat digitalitzat pel CEIP, León Trotsky: <http://es.scribd.com/doc/177491471/Trotsky-Leon-Escritos-II-1930-1932> (p. 188)

³⁵ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 32. Carta des de Moscou, del 19 de maig de 1929.

[Robert Krebs] quiere que se publique. Yo creo que deberían publicarse los dos. Suprimiremos los cuestionarios al final de los capítulos. Dichos cuestionarios figuran en la edición rusa porque la obra está destinada a las escuelas del partido. Como verás he hecho bastantes correcciones y he añadido algunas notas necesarias, a mi juicio, para mayor comprensión del texto. En la obra figuran una serie de errores de bulto. Cuando traduje el libro, los indiqué por escrito y fueron transmitidas mis observaciones al autor. Este, sin embargo, no las ha corregido. Que cargue, pues, él con la responsabilidad de los mismos. "Naródnaya Volia" debe traducirse, a mi juicio, "La Libertad Popular". (*Volia* significa al mismo tiempo *voluntad* y *libertad*, per en el caso concreto de la denominación de dicho partido me inclino por la traducción *libertad* y no *del pueblo*, sino *popular*. En el primer caso el título del partido sería *Volia Naroda*).³⁶

En la darrera menció a aquest text que trobem a la correspondència, ens assabentem amb sorpresa que ja no es tracta únicament de dur a terme una traducció, sinó que Nin i Krebs pretenen afegir un últim capítol a la història, amb la intenció expressa de completar la feina més endavant. La despreocupació mostrada a l'hora d'esmenar les errades trobades en l'original, així com el fet de poder plantejar-se –i dur a terme–aquesta flagrant ingerència en la seva obra, semblarien confirmar que per a Iaroslavski es tractava d'un simple encàrrec, que ja considerava acomplert, i que no sentia la *Historia del partido bolchevique* com una contribució personal que calgués preservar.

Las pruebas de Yarosl. están enteramente corregidas. No las mandamos enseguida porque hemos decidido añadir un capítulo a la Hist. Así la historia comprenderá hasta la guerra imperialista. Más tarde daremos otro tomo, que comprenderá hasta nuestros días. Naturalmente, será necesario que vosotros mismos añadáis al *índice de nombres* los citados en ese último capítulo.³⁷

En aquest repàs de les versions de Nin per a Europa-Amèrica, trobem una única autora: N.K. Krúpkaia. Nadejda Konstantínovna Krúpkaia (1869-1939) fou la companya i principal col·laboradora de Lenin; després de la mort del líder, esmerçà molts

³⁶ *Ibídem*, p. 36. Carta des de Moscou, del 16 de desembre de 1929.

³⁷ *Ibídem*, p. 37. Carta des de Moscou, del 22 de desembre de 1929.

d'esforços a reivindicar i difondre el seu pensament. L'obra que Nin traduï, *Lenin (recuerdos)*, fou escrita el 1926 i es revela com un document molt interessant per a conèixer de primera mà els fets de la Revolució d'Octubre de 1917. Ara bé, precisament per la complicada situació històrico-política en què es trobava immersa l'URSS en aquells anys, el llibre hagué de patir la censura de Stalin, que n'impedí la publicació durant una llarga temporada. Els motius els explicita Pepe Gutiérrez-Álvarez:

Estos incidentes se explican ya que Krúpskaia habla de una serie de personajes, viejos bolcheviques y mencheviques, en un tono elogioso y de simpatía, habla del afecto que Lenin sentía por muchos dirigentes que, como Martov y Trotsky (por citar dos ejemplos), fueron luego considerados como contrarrevolucionarios por la “nomenklatura”. Por otra parte, Krúpskaia da la imagen de un Partido que funcionaba de forma totalmente distinta al Partido de 1926.³⁸

Krúpskaia demostra força perícia com a narradora (no debades escrigué força al llarg de la seva vida, principalment sobre qüestions pedagògiques) i aconsegueix crear un retrat molt viu de Lenin a partir de petits detalls; hi comenta aspectes insòlits, com poden ser els gustos literaris d'ambdós. A més, també ofereix bons retrats d'altres personatges del primer marxisme rus. Destaca el to emprat, una barreja de tendresa i humilitat, i el fet de situar Lenin com a figura central, en detriment d'ella mateixa. No obstant això, l'obra fugí en tot moment de la mitificació del personatge –un procés que ja s'havia endegat amb el beneplàcit de Stalin i contra el qual Nadejda Krúpskaia alertava ja des de la primera hora:

No permitáis que vuestro luto por Illich adopte formas de reverencias externas hacia su persona. No construyáis monumentos, no deis su nombre a los palacios, no

³⁸ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. "Nadeshda Krupskaya: mucho más que la compañera de Lenin". *Kaos en la red* (13 gener 2007). <http://old.kaosenlared.net/noticia/nadeshda-krupskaya-mucho-mas-companera-lenin>

celebréis ceremonia alguna en su memoria. ¡Él daba tan poca importancia a todo ello, le pesaba tanto! Recordad la pobreza [...] que aún subsiste en el país. Si queréis honrar la memoria de Vladimir Illich, construid guarderías, jardines de infancia, viviendas, escuelas, bibliotecas, centros médicos, hospitales, asilos para mutilados, pero, sobre todo, pongamos en práctica sus principios.³⁹

Així doncs, el text de Krúpskaia no és en absolut hagiogràfic ni desorbita cap dels esdeveniments que explica, alhora que intenta reduir el significat del "leninisme" –paraula sorgida després de la mort de Lenin– a principis ideològics essencials.

Tenint en compte que la referència a aquesta obra que apareix a la correspondència Nin-Maurín és del 4 de gener de 1930 ("He entregado estos días los "Recuerdos" de Krúpskaya, los artículos rusos (Lenin, Plejánov, Riazànov) de "Marx como hombre, pensador y revolucionario" y el cap. XIV de Yaroslavski, el cual deberá ser añadido al I tomo"),⁴⁰ la traducció degué iniciar-se poc després de l'aparició de l'obra a l'URSS. Tal com hem comentat anteriorment, Nin sentia gran admiració pel tarannà polític de Lenin i, molt probablement, també havia pogut conèixer de primera mà Krúpskaia. Per tant, no és d'estranyar que combregui plenament amb aquesta visió allunyada d'ínfules i centrada en l'obra revolucionària i els postulats que la promogueren. Tant ell com Maurín consideraren oportú que els records de la vídua de Lenin, que no adulteraven els ensenyaments del líder ni volien transformar-lo en una icona inofensiva, arribessin a un públic amb un gran anhel de canvi i millora. I, pel que sembla, d'altres compartien aquest

³⁹ Extret d'una carta oberta adreçada al poble rus, que Krúpskaia publicà al *Pravda* (diari del partit) després de la mort del seu marit (1924), en assabentar-se que volien embalsamar el cos de Lenin i col·locar-lo en exhibició permanent en un mausoleu a Moscou. Citat a: *Ibíd.*

⁴⁰ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 37. Carta des de Moscou, del 4 de gener de 1930. Precisament, es tracta de l'última carta publicada de la correspondència i, com veiem, fa esment a les darreres traduccions fetes per a la Internacional.

interès, ja que, el mateix 1930, una editorial madrilenya, Ediciones Nosotros, publicà igualment aquesta obra.⁴¹

La traducció que tanca la feina de Nin per a la Internacional és *Karl Marx: como hombre, pensador y revolucionario*. Filòsof, economista i home d'acció, en tant que creador del socialisme científic i inspirador de la ideologia comunista, Marx havia esdevingut una figura clau per a comprendre les lluites socials i polítiques que sacsejaven l'Europa del moment. I no es tractava sens dubte d'un autor desconegut per al públic receptor, ja que, particularment en el període comprès entre l'esclat de la revolució russa i l'inici de la dictadura de Primo de Rivera, les seves obres més representatives ja havien estat editades en castellà. Amb tot, d'acord amb Pedro Ribas, la difusió de l'obra de Marx i Engels a gran escala comença en aquest moment:

Antes de los años treinta hay que hablar de una muy escasa penetración de esa obra. A partir de dicha fecha, en cambio, la difusión experimenta un salto espectacular. Este salto se debe, en buena medida, a las iniciativas editoriales del PCE (Europa-América, muy especialmente) y de las organizaciones y partidos marxistas en general. En este sentido habría que distinguir entre labor editorial y labor difusora. Las revistas y periódicos de estos partidos y organizaciones realizan una tarea que complementa ambos aspectos, ya que, por una parte, distribuyen las publicaciones de la editorial propia y, por otra, sirven a los lectores y al público en general pedidos de libros procedentes de otras editoriales.⁴²

⁴¹ Sota la direcció de l'escriptor peruà César Falcón, l'1 de maig de 1930 va néixer el setmanari polític d'esquerres *Nosotros*. Aquesta revista, interessada també pel procés revolucionari soviètic, es decidí a editar els seus propis llibres: "Nuestra labor cultural y política no puede terminar en las columnas de nuestro semanario. Es preciso extenderla al libro. [...] Ahora comienza *Nosotros* a cumplir este deber. Todos sus libros serán severamente seleccionados, de un alto valor en su categoría, y, cuando se trate de obras extranjeras, escrupulosamente traducidas del original. Publicaremos de dos a cuatro libros mensuales. Todos los libros, salvo casos muy excepcionales, a pesar de estar impresos con todo esmero y con una portada característica de nuestro querido compañero, el genial dibujante Gori, se venderán a 2 pesetas." Vegeu: "Libros de *Nosotros*". *Nosotros* 37 (11 abril 1931), p. 5. L'obra de Krúpskaia fou el número 3 d'aquesta col·lecció: KRÚPSKAIA, N. *Recuerdos de Lenin*. Madrid: Nosotros, 1930. El llibre comptava amb un pròleg de Juan Andrade. Tenint en compte la coincidència de dates, l'amistat de llarga data amb Andrade, així com les bones relacions que mantenia amb moltes de les "editorials d'avançada", no sembla forassenyat preguntar-se si aquesta "traducció de l'original" era també obra d'Andreu Nin.

⁴² RIBAS, Pedro. *La introducción del marxismo en España (1869-1939). Ensayo bibliográfico*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1981, p. 44-45.

El llibre, com ja s'indica en el títol, és una antologia de records i textos sobre el revolucionari alemany compilats per David Riasànov, màxim responsable de l'Institut Marx-Engels de Moscou i, per tant, bon coneixedor de la figura i l'obra de Karl Marx. Tot i que Pagès s'hi refereix –sense donar-ne cap data de publicació– a l'article que serveix de presentació a l'intercanvi epistolar Nin-Maurín,⁴³ i Nin en fa menció a la darrera carta que conservem d'aquesta correspondència ("He entregado estos días [...] los artículos rusos (Lenin, Plejánov, Riazànov) de 'Marx como hombre, pensador y revolucionario'),⁴⁴ el mateix Pagès admetia que "no podem assegurar que aquesta obra fos publicada, pel fet que no hem localitzat cap exemplar ni referència."⁴⁵

Doncs bé, avui podem afirmar que l'obra, efectivament, es publicà, per bé que en desconeguem la data exacta. I Nin, tal com explicava a Maurín, fou l'encarregat de traduir els textos que hi figuren escrits originalment en rus: Lenin, Plejànov i el mateix Riasànov... Tret d'aquest darrer, eren autors que ja havia traslladat al castellà per a la Internacional. Tot plegat implica que aquesta antologia va donar feina a més d'un traductor. Nin, que aleshores traduïa alguns articles de Marx per a Cenit, mantenia un estret contacte amb Riasànov i la biblioteca especialitzada en marxisme que havia bastit; en definitiva, estava molt ben situat per a rebre un encàrrec que també satisfesia les expectatives editorials d'Europa-Amèrica, sempre disposada a difondre la figura de Marx –aquest cop des de la perspectiva dels col·laboradors i deixebles– entre la classe obrera en llengua castellana.

⁴³ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 26, nota 3.

⁴⁴ Vegeu la nota 40: PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 37. Carta des de Moscou, del 4 de gener de 1930.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 39, nota 154.

3.1.2. Madrid: Cenit (1929-1932)

MARX, Carlos. *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)*. Madrid: Cenit, 1929.

GAPÓN, Georgi Apollonovich. *Las memorias del cura Gapón*. Madrid: Cenit, 1931.

LENIN, V. I. *Cartas íntimas*. Madrid: Cenit, 1931.

SAVINKOV, Boris. *Memorias de un terrorista*. Madrid: Cenit, 1931.

TROTSKI, León. *La revolución permanente (1928-1931)*. Madrid: Cenit, 1931.

TROTSKI, León. *Historia de la revolución rusa: la revolución de febrero*. Madrid: Cenit, 1931.

TROTSKI, León. *Historia de la revolución rusa: la revolución de octubre*. Madrid: Cenit, 1932.

Cenit és una de les editorials que es crearen a partir del grup de la renovadora revista *Post-Guerra*. El febrer de 1928, Rafael Giménez Siles, codirector de l'esmentada publicació, ingressà a la presó Model de Madrid, on coincidí amb Graco Marsá, jove advocat republicà, també privat de llibertat per motius polítics. Recordem que els lectors acollien molt favorablement els primers llibres que *Post-Guerra* editava sota el segell Oriente. Així doncs, animats per les possibilitats de negoci d'aquesta iniciativa, per bé que conscients que calia millorar-ne l'estructura comercial i interna, Giménez Siles i Graco Marsá –de la presó estant i comptant també amb la valuosa incorporació de Juan Andrade– acordaren de crear una nova editorial. Tan aviat com els impulsors del projecte tingueren un peu al carrer, es posaren mans a l'obra i, abans de finalitzar 1928, sortí el primer llibre. Aquest fou el naixement de Cenit (1928-1936), que va convertir-se en una de les empreses editorials més importants durant els intensos anys finals de la monarquia d'Alfons XIII i tot el període republicà.

Però, si volem parlar de Cenit en relació amb la feina que Andreu Nin hi féu com a traductor del rus, hem d'apropar-nos a la figura de Juan Andrade, home compromès i molt ben introduït en els suggerents ambients de la jove intel·lectualitat revolucionària europea. En paraules de Venegas:

Este éxito [el dels seus volums inicials] fue la ruina de Ediciones Oriente. Habíamos planeado el asunto con fines desinteresados, sin otro propósito que la propaganda revolucionaria, y nos encontrábamos con que prometía ser un gran negocio. Inmediatamente cada uno de los del grupo pensó en fundar una editorial propia. El primero fue Giménez Siles. Lo proyectó antes de salir de la cárcel. Allí estaba también Graco Marsá y ambos se pusieron de acuerdo para fundar una editorial. Invitaron a incorporarse a ella a Juan Andrade, que iba a visitarles a la prisión, y que era de todos nosotros el que estaba en mejores condiciones para contratar los libros que pretendíamos, porque había militado desde antiguo en partidos extremistas, se había vinculado a muchos revolucionarios europeos, conocía idiomas y mantenía correspondencia con los intelectuales de izquierda de diversos países. Unidos los tres fundaron la editorial Cenit, y Siles, en vez de ser un colaborador de Ediciones Oriente, se convirtió en un competidor".⁴⁶

I un d'aquests revolucionaris amb qui es mantenia en contacte era Andreu Nin. La trajectòria d'Andrade ens permet d'entreveure l'origen d'aquesta relació: militant des de l'adolescència –primer a les joventuts del Partit Republicà Liberal i després a les Joventuts Socialistes d'Espanya–, des de 1917 col·laborà en la premsa procomunista; el 1921 participà activament en la creació del Partit Comunista d'Espanya (PCE) i fou escollit membre del Comitè Central i director de *La Antorcha*, setmanari oficial del nou partit. De fet, va mantenir aquestes responsabilitats fins al 1927, any en què fou expulsat del PCE acusat de defensar les posicions de l'Oposició d'Esquerra, liderada per Trotski.

⁴⁶ Citat a: SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, p. 130. I encara sobre la importància del paper jugat per Andrade en aquesta "revolució cultural" viscuda entre el final de la dictadura de Primo de Rivera i l'inici de la guerra civil: "Las frases encomiásticas de Venegas, el hecho de que Pedro Sainz Rodríguez le confiase más tarde la dirección de Ediciones Hoy [empresa filial de la CIAP], las responsabilidades que en él delegaron Giménez Siles y Graco Marsá al fundar Cenit, su papel en *Post-Guerra* y la significativa circunstancia de que fuese suyo el primer libro de Oriente cargan de verosimilitud –casi convierten en certeza– la hipótesis de que, pese a no figurar entre los socios fundadores, sus compañeros recurriesen a Andrade para sentirse ideológica y literariamente seguros.[...] Solo él, único afiliado al partido comunista de todo el grupo, estaba en condiciones de conocer y gestionar la adquisición de sus libros iniciales. En consecuencia, Juan Andrade sería el primer director literario de Ediciones Oriente. La designación de José Díaz Fernández quedó reducida a la simple categoría de un hecho formal." SANTONJA, Gonzalo. *Del lápiz rojo al lápiz libre. La censura de prensa y el mundo del libro*. Barcelona: Anthropos, 1986, p. 159-160.

Així doncs, Andrade (que ocupa per mèrits propis un lloc excepcional en la història de l'esquerra revolucionària espanyola) precedí Nin i Maurín en la desvinculació del comunisme oficial i en el ferm refús a l'estalinisme. Tal com succeí a Nin, és probable que aquesta ruptura política el duigués a centrar-se molt més en l'activitat periodística i, sobretot, editorial:

Este entusiasmo por la cultura y los libros le permitió en los últimos años de la dictadura de Primo de Rivera encauzar parte de su militancia hacia una intensa actividad editorialista y periodística, y fue redactor del famoso diario liberal *El Sol* así como animador del grupo de jóvenes que publicaban la revista *Post-Guerra*. En esta misma época fundaría las editoriales Cenit y Hoy, también tuvo una participación destacada en la marcha de otras como Iberoamericana, Oriente, Comunismo, etc. O sea de algunas de las editoriales más emblemáticas de lo que se ha venido a llamar "la República de los Libros" [...]⁴⁷

La correspondència Nin-Maurín dóna testimoni tant dels primers contactes editorials del Nin moscovita amb Cenit com del trencament amb l'ortodòxia comunista que Andrade acabava de viure: "Escric de nou a Andrade, però li envio directament la carta a fi que la rebi més de pressa. En efecte, és una llàstima que desaparegui del moviment, puix, a desgrat de tots els seus defectes (qui no en té!), és una força. Crec, però, que vindran altres temps en els quals totes les forces seran utilitzades."⁴⁸ És fàcil adonar-se que ambdós el consideraven un element valuós per a la causa, i la descripció del seu perfil polític que Gutiérrez-Álvarez ens ofereix pot aclarir-nos per què:

Cierto, Juan no fue ningún líder natural de los trabajadores, ni tampoco un organizador. Sin embargo, sí era alguien indispensable en un equipo de trabajo amplio. Representaba al tipo esencial de intelectual militante capaz de animar como pocos la

⁴⁷ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos poumistas*. *Op. cit.*, p. 63-64.

⁴⁸ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 4 de novembre de 1928.

prensa, al tiempo que estaba al detalle de todo lo que ocurría, y tenía sus propios argumentos en cada caso. No se parecía en nada a un burócrata instalado, entre otras cosas porque siempre nadó a contracorriente, nunca ejerció cargos remunerados.⁴⁹

Una forta personalitat que deixà sens dubte la seva empremta en els catàlegs de les editorials en què treballà, perquè per a Andrade aquesta tasca de divulgació era part viva d'un procés de trobada entre el poble i la cultura:

Sus catálogos ofrecen la evidencia de una tentativa en la que se congregan las aportaciones críticas más variadas con una abundante presencia de alegatos pacifistas (Barbusse, Remarque), de clásicos de la literatura social desde el todavía mal visto Zola hasta la literatura de vanguardia rusa y norteamericana. Obviamente, también incluían aportaciones socialistas, marxistas como Lenin, Trotsky, Bujarin, sin olvidar títulos tan emblemáticos como *La acumulación del capital*, de Rosa Luxemburgo, o el *Marx* de Frank Merhing, amén de un largo etcétera en el que añadiría su entusiasmo por la escritora bolchevique Larissa Reisner, en particular por *Hombres y máquinas*.⁵⁰

Cal precisar que, quan parlem –en plural– d'editorials és perquè Andrade abandonà Cenit per qüestions ideològiques. Per conèixer-ne les raons, comptem amb els testimonis del tipògraf polonès Marian Rawicz i del mateix Giménez Siles:

[...] Poco tiempo más tarde (un nombre tachado), Andrade se separa (en el original "separan") de la editorial a raíz de diferencias doctrinarias surgidas con motivo de la traducción y publicación de *Rusia al desnudo*, de Panait Istrati, el primer libro de un comunista desengañado por lo que vio en l'URSS.⁵¹

⁴⁹ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos poumistas*, *Op. cit.*, p. 55-56.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 64.

⁵¹ RAWICZ, Mariano. *Confesionario de papel*. Granada: Comares, 1997, p. 63. Aquesta obra, escrita el 1965, ha restat inèdita durant molts anys. De fet, hem trobat aquest testimoni citat a: SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, p. 130; i a: SANTONJA, Gonzalo. *La República de los libros: el nuevo libro popular de la II República*. Barcelona: Anthropos, 1989, p. 41. A la dècada dels vuitanta, quan van publicar-se aquests textos, les memòries de Rawicz encara no havien vist la llum. Santonja, en una nota a peu de pàgina, explica l'origen dels esborraments i afegitons que s'hi troba: "Las tachaduras y añadidos son de Giménez Siles. Rawicz le envió su obra en diciembre de 1968 con objeto de

Giménez Siles [...] igualmente me confirmó que su ruptura con Andrade obedeció a cuestiones ideológicas, en concreto a la filiación troskista de su efímero compañero, filiación que chocaba con su cada vez más acentuada proclividad hacia posturas comunistas ortodoxas.⁵²

Trobem aquí l'home de fermes conviccions que no s'arronsa fàcilment i que seguirà al peu del canó en la tasca endegada per tal de contribuir a la formació d'una consciència republicana i revolucionària. Quant a la necessitat de plantejar-se amb rigor l'abast de la revolució russa i la deriva de l'estalinisme, Andrade es mostrava intransigent:

Desde este ejemplo propio, Andrade se permitía acusar a la dirección del PCE de haber abandonado "toda labor de educación marxista de sus militantes". Quizá sea esta la explicación de que Andrade desconfiara del estalinismo desde el primer momento. El estalinismo estrechaba el horizonte hacia una variación de la infalibilidad de los líderes, y Juan iba en sentido contrario. La Oposición pudo asegurar en un texto de febrero de 1932 haber editado cincuenta y cinco ejemplares de folletos, revistas teóricas, libros por encima y por debajo de las cinco pesetas. En un espacio muy apretado de tiempo, este grupo estaba comenzando a plantear una perspectiva mucho más crítica y elaborada de lo que realmente había significado la revolución rusa, al tiempo que ofrecía las primeras armas de denuncia del fenómeno burocrático que se estaba consolidando bajo la hojarasca de una escolástica "leninista" orientada en función de los intereses de Stalin. [...] ⁵³

La revista *Nosotros* saludava amb aquestes paraules l'aparició de les Ediciones Hoy (1931-1933), alhora que ofería un retrat laudatori del seu màxim responsable.

que gestionase su publicación, autorizándole para corregir los datos erróneos (el propio Giménez Siles, que conserva el original y varias cartas de Rawicz, me contó estos pormenores a lo largo de la extensa e interesantísima conversación que mantuvimos en abril de 1981 en México). Téngase en cuenta que el dibujante polaco no vivió los primeros años de *Cenit* (llegó a España en 1931) y resulta, por tanto, lógico que temiendo equivocarse confiase a Siles la corrección definitiva de aquella parte". SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial *Cenit* (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, nota 4, p. 130-131.

⁵² SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial *Cenit* (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, p.131.

⁵³ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos pousistas*, *Op. cit.*, p. 66.

Andrade ja es trobava immers de ple en una nova aventura, que no seria, ni de bon tros, l'última:

Nuestro querido Juan Andrade ha comenzado a editar los libros de "Ediciones Hoy". Ésta es una edición nueva, brillante, perfectamente definida en el admirable conjunto de las editoriales madrileñas. Nunca como ahora la función editorial se ha realizado en Madrid con tanto empuje y con tanta brillantez. Los años últimos marcan algo como el pujante renacimiento de las editoriales en Madrid.

[...] Andrade pertenece al grupo de hombres nuevos que le ha dado a la política española, desde el fondo profundo y dramático de las masas proletarias, un nexo con las modernas corrientes políticas del mundo. Su vida de luchador contra una de las sociedades más reaccionarias y más ignorantes de la tierra es un bello ejemplo de abnegación, de heroísmo y de lealtad.

[...] Ahora, en "Ediciones Hoy", la cultura literaria de Andrade se pone al servicio del público. Los tres primeros libros publicados señalan ya el carácter de la editorial. Indican que "Ediciones Hoy" recogerá en su catálogo la fuerte y estremecedora literatura de la época. Esa literatura que transparenta las inquietudes, los anhelos y las encendidas emociones de los hombres y las muchedumbres actuales. Una literatura profundamente humana en su transcripción de las realidades y ardorosamente revolucionaria en sus finalidades.⁵⁴

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de les traduccions de Nin per a Cenit, volem deixar constància de dos fets en relació amb aquesta empresa que són rellevants per al

⁵⁴ "Libros de la época. Juan Andrade, editor". *Nosotros* 27 (30 octubre 1930), p. 15. Citat a: AZNAR SOLER, Manuel. *República literaria y revolución (1920-1939)*. Sevilla: Renacimiento, 2010, p. 213-214. En aquesta mateixa línia, *La Gaceta Literaria* el presentava com a "Periodista. Conocedor de la literatura social y política de todos los países europeos y americanos. En la actualidad, al frente de "Ediciones Hoy", se propone superar su propia labor pasada trayendo a España la más sustanciosa literatura europea" i Andrade no s'estava de manifestar-hi la satisfacció que li produïa la situació que vivia el món editorial: "Cada año que transcurre supone en España un extraordinario avance en el progreso de la industria editorial española. A una marcha realmente vertiginosa nos vamos colocando al mismo nivel de los países extranjeros. [...] No hay obra extranjera de algún valor que no aparezca inmediatamente en edición española." Vegeu: "La actividad literaria y editorial internacional durante 1930". *La Gaceta Literaria*, 97 (1 gener 1931), p. 24.

nostre estudi. En primer lloc ens agradaria aclarir que, malgrat el trencament amb Andrade, l'editorial continuà publicant l'obra de Trotski:

[...] Respecto a la separación de Andrade se impone una matización, necesaria para hacer justicia sobre todo a Giménez Siles, pero también a Wenceslao Roces: acabo de indicar –y los distintos testimonios coinciden– que el problema estalló a causa de su militancia troskista. Ahora bien, después de su salida, Cenit continuó publicando obras de aquel heterodoxo dirigente soviético. Esto quiere decir que la ruptura no debe ser unilateralmente explicada caracterizando a Siles y a Roces con tópicas valoraciones de manual antiestalinista, pues ambos, a pesar de ciertas inhábiles omisiones poco gloriosas, supieron apreciar la calidad y el interés de los libros de Trotsky.⁵⁵

El segon aclariment, és més aviat una refutació: Cenit mai no comptà amb el suport econòmic de la Internacional Comunista. Diverses són les veus que desmenteixen aquest rumor que circulava amb força a propòsit de moltes d'aquestes editorials d'avançada.⁵⁶ D'entrada, destacaríem les paraules de Venegas, protagonista i testimoni d'excepció d'aquesta eclosió editorial, que, alhora, insistia a subratllar que la demanda del llibre d'avançada responia a unes necessitats que anaven més enllà de preocupacions o interessos merament especulatiu:

Ninguna de esas editoriales es declaradamente comunista. Ninguna publica los libros que Rusia considera ortodoxos. En los catálogos de todas ellas se encuentran títulos cuya publicación no habría tolerado la Tercera Internacional, de haber tenido influencia sobre ello.

[...] Las clases humildes, los jóvenes estudiantes, los intelectuales pobres, aportan su esfuerzo a lo que creen que señala el rumbo de un porvenir más generoso y menos egoísta. Frente al entusiasmo de ellos, las fuerzas retardatarias inventan maniobras

⁵⁵ SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, p.131.

⁵⁶ El mateix Víctor Alba encara es feia ressò d'aquests rumors: "Cenit, de fet, era una editorial finançada de sotamà per la Internacional Comunista (el que passa és que en aquell moment encara no els mataven, els adversaris, això va venir una mica més tard)." Vegeu l'entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

diabólicas, subvenciones misteriosas y siembras corruptoras, que no existen más que en su imaginación. Deberían convencerles de que no hace falta nada de eso para que vaya creciendo la rebeldía de los oprimidos. Por los menos así situarían el problema en sus términos exactos.⁵⁷

Però també Gonzalo Santonja, bon coneixedor de Cenit i del món editorial de l'època, se serveix d'una anècdota –en què curiosament Andrade també juga un paper– trobada a les memòries de Martin Rawicz per a negar qualsevol vinculació entre Moscou i les editorials d'esquerres. Aquests són els records del polonès:

Madrid, 1931. Un día me telefona Andrade. Dice que dentro de una hora recibirá una importantísima visita de Berlín y me ruega que vaya a su casa y actúe de intérprete. El visitante es Wieland Herzfelde, director de la editorial Malik-Verlag, de Berlín, concesionaria exclusiva de los derechos de autor de varios famosos escritores de vanguardia [...] Ha venido a Madrid para ceder a unas de las tres o cuatro editoriales españolas de izquierda la exclusiva de las traducciones al castellano de estos cotizados autores. Andrade está muy interesado en obtenerla para sus "Ediciones Hoy", pero sabe que tiene un fuerte competidor en la editorial Cenit.

Llega Herzfelde y empiezo a traducir las negociaciones. Al poco rato, descubro que el berlinés ignora por completo que Andrade es troskista, y que éste, el muy cuco, no hace nada por sacar a Herzfelde de su error. [...]

En los días siguientes acompaño a Herzfelde en sus negociaciones con las otras editoriales. La editorial Cenit aparece como la más merecedora de la firma de un acuerdo. Tiene solvencia económica y ... política.

I aquesta és la conclusió a què arriba Santonja:

⁵⁷ VENEGAS, José. "La revolución española y los intelectuales. La propaganda izquierdista por medio del libro." *Op. cit.*, p. 271 i 273. Vegeu: CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, nota 49, p. 122-123.

Y por cierto, ya que Rawicz se refiere a la solvencia política de Cenit, no estará de más recordar aquí que en aquellas fechas –como el dibujante polaco señala poco después y el mismo interesado me ha confirmado– Giménez Siles aún no estaba afiliado al partido comunista. Si se piensa entonces en que, pese a dicha circunstancia, crucial en esos tiempos, esta editorial ofrecía a Herzfelde más garantías que las restantes cae automáticamente por su base la estúpida acusación derechista de que todas aquellas empresas estaban controladas y habían sido promovidas por comunistas.⁵⁸

El primer encàrrec que Nin rebé de Cenit fou el trasllat d'un conjunt d'articles de Karl Marx sobre les revolucions del segle XIX a Espanya: *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)*. En parlar de l'antologia de textos i records del pensador alemany (traduïda per a Edicions Europa-Amèrica), ja comentàvem que la difusió a gran escala de l'obra de Marx i Engels en castellà s'inicià justament a partir dels anys trenta. Pel que fa a les publicacions teòriques sobre qüestions marxistes, Cenit sembla prendre un cert avantatge sobre els seus competidors, fins al punt que Santonja no dubta a afirmar:

Por la ambición y el rigor de su planteamiento, por la calidad de sus traducciones y por los casi exhaustivos apéndices documentales que solían completar el contenido de sus volúmenes, no me parece exagerado afirmar que su "Biblioteca" es una de las mejores colecciones publicadas al respecto en el ámbito de la lengua castellana.⁵⁹

Convé tenir present que Marx fou un gran cronista polític i que, com a tal, escrigué infinitat d'articles en la premsa europea i nord-americana; és en l'exercici d'aquesta tasca que hem d'inscriure els articles que publicà sobre Espanya. No és d'estranyar, doncs, que

⁵⁸ SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". *Op. cit.*, p.134. A més, l'autor afegeix: "Cenit estableció acuerdos similares con otras editoriales europeas, con la Verlag für Literatur und Politik, por ejemplo, a la que compraría los derechos de traducción de los "Cursos de iniciación marxista", o con las editoriales Fisher, de Berlín, y Riede, de París, para la publicación simultánea en alemán, francés y castellano de dos obras de Trosky." *Ibidem*. Per tant, un cop més s'allunya de la imatge d'empresa sotmesa als dictats de l'ortodòxia comunista per a reivindicar-se com a editorial preocupada per introduir en el mercat del llibre en castellà el millor de les novetats de les literatures europees d'aquells anys.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 138.

tant Andrade com Nin consideressin interessant que els lectors poguessin conèixer de primera mà quines havien estat les impressions de Marx a propòsit de la realitat espanyola del s. XIX.⁶⁰ Així, aquesta primera traducció al castellà d'uns textos publicats setanta-cinc enrere feia que el públic descobrís una nova faceta de l'autor⁶¹ i, alhora, li brindava una perspectiva única, per la proximitat del subjecte tractat, per observar la metodologia marxista en acció. Aquests articles il·lustren a la perfecció l'estil intel·lectual del revolucionari alemany: mai no escriu a partir d'esquemes previs, sinó que aprofundeix a mesura que estudia el desenvolupament de la història d'Espanya, i ho fa partint del moment present per llegir el passat i tornar a l'actualitat. Per bé que hi hagi nombroses observacions de caràcter econòmic, l'anàlisi històrico-política constitueix el nucli d'aquestes peces.

Originalment es tractava de nou articles de fons o petits assaigs sobre història espanyola que Marx escrigué per al diari nord-americà amb què col·laborà durant més d'una dècada, la *New York Daily Tribune* (NYDT).⁶² Els vuit primers hi aparegueren entre el 9 de setembre i el 2 de desembre de 1954, mentre que el novè (fins a èpoques ben recents es considerava com a no publicat) veié la llum uns quants mesos després, el 23 de

⁶⁰ La presència d'Andrade darrere d'aquest projecte se'ns fa més evident gràcies a la següent informació: "En la precedente lista [de traduccions al castellà dels escrits de Marx i Engels sobre Espanya] no figura tampoco el texto que es, a mi saber, la primera traducción castellana de uno de los artículos de Marx sobre España. Me refiero a "La España revolucionaria", aparecido en el periódico de Madrid *La Antorcha* el 22 de enero de 1925, artículo que no es más que un fragmento de la primera entrega de *España revolucionaria*." Vegeu: ENGELS, Friedrich; MARX, Karl; RIBAS, Pedro (ed.). *Escritos sobre España. Extractos de 1854*. Madrid: Trotta, 1998, p. 51. Cal recordar que Andrade havia estat el màxim responsable d'aquesta publicació, setmanari oficial del PCE, fins a la seva expulsió del partit el 1927.

⁶¹ "Hasta ahora estos artículos eran totalmente desconocidos en España. Ni siquiera los historiadores españoles más documentados sabían su existencia." Vegeu: MARX, Carlos. *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)*. Madrid: Cenit, 1929, p. 7. Gràcies al pròleg confirmem que el text de partida utilitzat per Nin fou l'edició dels articles feta per l'Institut Marx i Engels de Moscou. Per tant, la traducció era del rus i no de l'anglès, la llengua que Marx emprà per a escriure'ls.

⁶² Fundat per Horace Greely el 1841, en una dècada esdevingué el periòdic més influent dels Estats Units, tot i que també tenia seguidors europeus, especialment a Anglaterra. A banda de les innegables motivacions econòmiques, Marx acceptà la invitació de col·laborar-hi per les dificultats que vivia la premsa obrera a Europa després de ser anihilats els moviments revolucionaris del 48. La col·laboració amb el rotatiu (que s'estengué també a l'amic Friedrich Engels) durà dotze anys i comprèn 465 entregues que, des de la perspectiva actual, contribuïren a l'enriquiment dels estudis econòmics d'ambdós. Vegeu: ENGELS, Friedrich; MARX, Karl; RIBAS, Pedro (ed.). *Op. cit.*, p. 27-29.

març de 1955;⁶³ la sèrie fou anomenada *Revolutionary Spain* per la *NYDT*. En efecte, l'autor hi parla de "cicle revolucionari" i distingeix quatre revolucions des de començaments del segle XIX fins a la darrera, de 1854. Per a Ribas:

[...] Pero esta manera de proceder exige un conocimiento nada superficial de la situación actual del país, de sus corrientes de opinión, de sus fuerzas sociales, de las tradiciones vivas y de las rupturas con el pasado. Marx da en sus escritos sobre España una muestra de la seriedad con que aborda el tema y un ejemplo del sentido crítico con el que se enfrenta a los tópicos reinantes. La "crisis actual", esto es, la revolución de 1854, le parece a Marx digna de atención, no sólo porque es un movimiento que puede impulsar otros movimientos revolucionarios de Europa, sino porque constituye "uno de los capítulos más emocionantes e instructivos en toda la historia moderna".⁶⁴

La traducció de Cenit rep el títol de *La revolución española*, en singular, per bé que després s'indica, entre parèntesi, les dates de les tres revolucions viscudes abans de 1854 (*1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843*).⁶⁵ Inclou nou articles de Marx distribuïts en nou capítols; de fet, són els vuit primers de la sèrie *Revolutionary Spain* i van precedits d'un article inicial sobre el general Espartero, publicat amb anterioritat a la *NYDT*.⁶⁶ A banda de la traducció de Nin, en aquesta edició trobem també els aclariments històrics de

⁶³ Ibídem, p. 52 i 70.

⁶⁴ Ibídem, nota 11, p. 22. La citació de Marx que hi apareix correspon al primer dels articles de la sèrie *Revolutionary Spain*. Per a consultar-ne la traducció castellana, vegeu: "Revoluciones españolas". *New York Daily Tribune* 4.179 (9 setembre 1854). A: Ibídem, p.110. Cal assenyalar que Ribas ha traduït de l'anglès a partir dels textos ja publicats –i per això sempre hi consta la corresponent referència bibliogràfica– a la nova *Marx Engels Gesamtausgabe* (la nova MEGA); aquest edició completa de les obres de Marx i Engels va iniciar-se als anys setanta i sembla que tindrà més de 120 volums quan es completi.

⁶⁵ Malgrat això, Ribas no troba del tot encertat aquest títol: "Los escritos de Marx sobre España fueron titulados por Andreu Nin *La revolución española*. Este título es acertado en la medida en que, efectivamente, de lo que trata Marx es de la revolución, pero quizá sería mejor titularlos "Revoluciones en España", o bien "La España revolucionaria", que es exactamente el título de la serie de artículos que Marx publicó en el *New York Daily Tribune* en 1854. "Revoluciones en España" respondería al tema porque lo que Marx analiza es una serie o conjunto de revoluciones: la de 1808-1814, la de 1820-1823, la de 1834-1843 (ésta sólo aludida) y la de 1854-1856." Ibídem, p. 18.

⁶⁶ Vegeu: MARX, Karl. "Espartero". *New York Daily Tribune* 4.161 (19 agost 1854). A: Ibídem, p. 86-92.

Jenaro Artiles⁶⁷ i un pròleg signat per l'editorial Cenit, que fàcilment podríem atribuir a Andrade. A part de fer èmfasi en la importància extraordinària de l'aparició d'un material pràcticament desconegut, s'hi explica que és possible oferir-lo al lector espanyol "gracias al trabajo realizado por el Instituto Marx y Engels, de Moscú", el director del qual, David Riasànov, "se ha propuesto recopilar todos los escritos de Marx";⁶⁸ la resta del pròleg es consagra gairebé en exclusiva a la biografia del filòsof alemany. Finalment, hi ha també una nota de l'esmentat Institut Marx-Engels de Moscou que subratlla, precisament, el fet que "estos estudios históricos, hasta ahora desconocidos, pueden ser puestos al lado de los trabajos mejores y más originales de Marx."⁶⁹

Ja en la primera carta que conservem de la correspondència Nin-Maurín, trobem una referència més que probable a aquesta traducció: "Tengo para ti dos cartas de Andrade en las que te habla de la traducción de los artículos de Marx y una de *L'Opinió* sin importancia."⁷⁰ I també Víctor Serge, fent memòria dels temps difícils que precediren el retorn del seu amic a Barcelona, recordava: "Andrès Nin envoyait des colis aux persécutés, accumulait des fiches sur Marx, traduisait Pilniak en catalan."⁷¹ Per tant, la

⁶⁷ Jenaro Artiles Rodríguez (Juncadillo, Gran Canaria, 1897 - San Louis, Estats Units, 1976). Historiador. Es doctorà en Filosofia i Lletres i a Madrid establí contactes amb la intel·lectualitat espanyola del moment. A banda de col·laborar al diari *El Sol* i a altres diaris de la capital, a l'època en què redactà les notes aclaridores per al llibre que comentem, feia d'arxiver-bibliotecari de l'ajuntament (1925-1937) i iniciava la tasca de director de la biblioteca de l'Ateneu de Madrid (1929-1934). Per a aprofundir en la trajectòria d'Artiles, vegeu: SUEIRO RODRÍGUEZ, Victoria María. "Jenaro Artiles Rodríguez, un grancanario exiliado en Cuba entre la historia y la bibliotecología. (Un recuerdo a 110 años de su nacimiento)." *Tebeto* 19 (2006), p. 160-186. Fuerteventura: Cabildo Insular de Fuerteventura, 2006.

<http://mdc.ulpgc.es/cdm/ref/collection/tebeto/id/348>

⁶⁸ MARX, Carlos. *Op. cit.*, p. 8.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 39.

⁷⁰ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 27. Carta des de París, del 5 de setembre de 1928. Curiosament, en aquesta mateixa carta Maurín fa referència a Diego Hidalgo, "notario de Madrid que hace un viaje a Moscú con el propósito de documentarse sobre el Derecho soviético" i li demana "ayúdale como puedas para que su viaje sea bien aprovechado. No hay duda de que su labor, al regresar a España, nos será beneficiosa". Tot i que Nin no pogué ocupar-se'n personalment per motius de salut, el llibre que Hidalgo escrigué després del seu periple, *Un notario español en Rusia*, fou publicat per Cenit (1929) i tingué un notable èxit de vendes, fins al punt que Hidalgo acaba exercint d'avalador i prestamista de l'editorial. Obtenim així una doble confirmació: la necessitat de recolzament financer de l'empresa i la publicació sense escarafalls d'un llibre que no amagava el rebuig de l'autor a la revolució russa i al comunisme.

⁷¹ SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 289.

primera feina per a Cenit fou completada a Moscou i va veure la llum abans del retorn de Nin a Barcelona. Si Andrade realment tenia un interès personal en la publicació d'aquests articles, començar per aquesta obra era la decisió més intel·ligent: a Moscou Nin podia comptar, per aconseguir els articles que calia traslladar, amb la inestimable col·laboració de Riasànov, l'ànima de l'Institut Marx-Engels,⁷² que, tal com explicava a Maurín, també li facilità el material per a les notes i el pròleg del llibre de Plejànov.⁷³

Ja per concloure, voldríem afegir que *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)* aparegué sota l'epígraf "Visiones políticas y sociales", que més endavant esdevingué "Crítica social". Aquest fou, de fet, el títol de la col·lecció inaugural de Cenit, que reflecteix prou bé les característiques del nombrós i heterogeni conjunt d'obres que s'hi publicaren:

[...] "Visiones" porque era inevitable, y provechosamente cambiante la perspectiva y el método de tal conjunto de libros; "políticas y sociales" porque, en cualquier caso, rechazando el pretendido apoliticismo o la pureza de las vanguardias, la realidad, sometida a análisis o descripciones comprometidas, conformaba su campo temático.⁷⁴

⁷² Per entendre la dificultat que suposava accedir als escrits de Marx a l'època, resulta molt interessant un article de Ribas: "Antonio Labriola, uno de los autores notables de la filosofía italiana contemporánea, se quejaba en carta a G. Sorel, en 1897, de las dificultades que encontraba para hallar los escritos de Marx: "[...] Leer todos los escritos de los fundadores del socialismo científico ha resultado hasta ahora un privilegio de iniciados". Si esto decía un conocido profesor universitario, imagínese cuál sería la dificultad para un obrero de la imprenta, como Pablo Iglesias, o para un albañil de los que se proclamaban marxistas a principios de siglo. [...] Pero causa sorpresa que los socialistas, sobre todo los alemanes, no emprendieran una edición de las obras completas del autor en cuyo pensamiento decían basar su programa político." I aquesta tasca acabà finalment en mans de David Riasànov: "Lo cierto es que esta tarea la emprendió el ruso Riasánov en los años 20 de este siglo con el apoyo del Partido Comunista Soviético y la colaboración de grupos alemanes como el que más tarde se llamaría Escuela de Frankfurt. En 1927, tras 44 años de la muerte de Marx y 32 de la muerte de Engels, apareció el primer volumen de la MEGA (*Marx Engels Gesamtausgabe*).[...]" RIBAS, Pedro. "Los avatares de una edición crítica de las obras de Marx y Engels." *Cuaderno Gris* 4 (1992), p. 48-50.
https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/59/22765_5.pdf?sequence=1

⁷³ Vegeu la nota 30.

⁷⁴ SANTONJA, Gonzalo. *La República de los libros: el nuevo libro popular de la II República*. Op. cit., p. 66.

Si fem una ullada a la trajectòria de Cenit, ens adonem que totes les traduccions de Nin s'emmarquen dins d'una primera etapa de l'editorial que aniria fins al 1932; en aquests anys, en el catàleg hi predominaven les publicacions literàries, especialment les novel·les.⁷⁵ Tot i que cal precisar que a la sèrie més nombrosa, "Novelistas Nuevos", sobretot hi tenia cabuda la nova literatura antibel·licista i revolucionària, majoritàriament difosa des d'Alemanya i l'URSS. Juntament amb la narrativa, el nucli de les publicacions de l'editorial el constituïren els assaigs de caràcter avançat de "Crítica Social" i "Documentos Vivos".

En abordar la resta de trasllats al castellà per a Cenit, de seguida crida l'atenció l'interval temporal que hi ha entre l'aparició d'aquesta primera traducció (1929) i les següents: cinc s'editaren el 1931 i, la darrera, el 1932. Tot plegat s'explica perquè el 1930 fou un any especialment complicat per a Nin, amb tots els esforços centrats a poder marxar de Rússia. És probable que comencés alguna d'aquestes traduccions abans d'abandonar el país, però, en qualsevol cas, totes s'editaren posteriorment. Per a estudiar-les, les classificarem en dos grups: d'una banda, els dos textos icònics de Trotski (dividits en tres llibres); de l'altra, les tres obres que se centren en un personatge (Lenin, el popa Gapon i el terrorista Savinkov).

Abans de fer-ho, convé tenir en compte el que Santonja explica:

[...] La estructura del catálogo de Cenit [...] descansa en tres series: una de divulgación médico-social, otra dedicada al teatro político y la tercera a estudios biográficos o testimonios personales; tres colecciones, pues, muy distintas entre sí, y plurales en sus respectivos planteamientos, que corroboran las dos líneas esenciales de la

⁷⁵ Per a Alba, això responia a les característiques del mercat del llibre en els anys trenta: "És que el mercat d'aleshores era diferent del d'ara. Era molt més limitat. I una gran part del mercat era novel·la, ficció. Actualment el mercat és més ample i, per tant, fins i tot les coses que no són majoritàries, existeixen... Aleshores, a part de la política, que va viure un veritable boom en començar la dècada dels trenta, només venia la ficció." Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

editorial: prestar atención preferente al panorama literario internacional, apresurándose a introducir en el español las mejores obras del momento, lo cual implicaba contribuir a su positiva modernización, y hacer un libro con elevada capacidad de penetración social. Cénit, al mismo tiempo, había apostado por la revolución, la difusión y la calidad.⁷⁶

Tres són els llibres amb què Nin contribuï a una d'aquestes sèries troncal per a Cénit, la tercera, centrada en els estudis biogràfics i els testimonis personals: *Cartas íntimas de Lenin*, *Las memorias del cura Gapón* i *Memorias de un terrorista de Savinkov*. D'entrada, tornem a trobar-nos amb Lenin, però aquest llibre té poc a veure amb les obres teòriques que Nin havia traduït per a Europa-Amèrica. Aquí es tractava de descobrir la vessant més humana del revolucionari per mitjà de la correspondència familiar. Les cartes, que abraçaven el període 1894-1919, es dividien en tres blocs (joventut, desterrament i presó) i comptaven amb notes a peu de pàgina i anaven precedides d'un pròleg de la germana de l'autor. Es publicaren sota l'encertat epígraf de "Documentos Vivos".

Les dues biografies que vénen a continuació s'encabiren dins la col·lecció "Vidas Extraordinarias":

"Vidas extraordinarias" trataba de responder al interés del público por el género biográfico; interés que había motivado la casi generalizada atención de los editores y, muy en concreto, el de Espasa-Calpe, que casi coincidiendo con Cénit a mediados del veintinueve puso en la calle su colección "Vidas españolas del siglo XIX", iniciativa de sesgo historicista e intención descomprometida con la incierta realidad del momento. Giménez Siles, por el contrario, buscó obras actuales, a veces rabiosamente actuales, y por lo general todo lo contrario a políticamente asépticas, lo cual ni muchísimo menos supondría descartar otro tipo de textos, pues ahí están para probarlo las sagaces

⁷⁶ SANTONJA, Gonzalo. *La República de los libros: el nuevo libro popular de la II República*. Op. cit., p. 70.

reflexiones de Stefan Zweig sobre "sus maestros" Balzac, Dickens o Dostoiewski, o el sorprendente relato de Charles Chaplin, *Mis andanzas por Europa*.⁷⁷

Efectivament, tant Savinkov com Gapon feien gala de personalitats prou compromeses des d'un punt de vista polític. Probablement desconeguts per al lector, ambdues autobiografies contribueixen a fer entendre millor el context històric en què esclatà la revolució russa. Si ens fixem en Savinkov, el mateix Nin s'encarregava de presentar-lo en el prefaci de l'obra:

En la lucha contra el zarismo, el nombre de Savinkov ocupa un lugar preeminente. En los primeros años de su actuación política formó parte de los grupos socialdemócratas. Pero éste fue sólo un episodio accidental y efímero. El marxismo no lo sentía ni lo comprendía. Deportado a Vologda, se adhirió al partido de los socialistas revolucionarios, cuya ideología y cuyos métodos respondían mejor a su mentalidad y a su temperamento. Fue en dicho partido, en su organización de combate, donde hizo verdaderamente sus primeras armas, y con él siguió la trayectoria que había de conducirle de la lucha contra la autocracia zarista a la actuación netamente contrarrevolucionaria.⁷⁸

Savinkov esdevingué doncs un terrorista, entestat a fer caure violentament l'autocràcia tsarista fent saltar pels aires els seus principals representants. Durant vint anys de lluita, el seu nom fou respectat i odiat alhora, era audaç i temible. Protagonitzà conspiracions, atemptats, fugues impossibles... El 1909 inaugurà un altre paper, el d'escriptor, en publicar les *Memòries d'un terrorista*. Però Savinkov acabà enfrontant-se als bolxevics com a contrarevolucionari després de 1917; arrestat i condemnat a mort, el penediment mostrat va fer possible la commutació de la pena per una condemna de deu anys. Morí el 1925 en caure –mai no ha quedat clar si fou un suïcidi– daltabaix d'una finestra de la *Lublianka*. Per bé que Nin es mostrava molt dur a l'hora de jutjar la trajectòria de Savinkov

⁷⁷ *Ibidem*, p. 71-72.

⁷⁸ Pròleg de Nin a: SAVINKOV, Boris. *Memorias de un terrorista*. Madrid: Cenit, 1931, p. 7-10. <http://www.fundanin.org/nin16.htm>

("Para él, el terror es un ideal en sí, una especie de religión, de la cual habla con verdadero misticismo. [...] Lo de menos es el fin; lo esencial es la acción."),⁷⁹ en reconeixia el valor del testimoniatge:

Las *Memorias de un terrorista* ofrecen, sin embargo, un interés excepcional. El autor, en un estilo vivaz, nervioso -estilo de hombre de acción-, hace desfilas ante los ojos del lector, en unas páginas rebosantes de vida y profundamente emocionantes, uno de los períodos más sugestivos de la lucha revolucionaria en Rusia, y una serie de figuras de magníficos militantes, cuyo heroísmo, cuyo espíritu de sacrificio, provocan la admiración. Canalizada en otro sentido, la enorme energía revolucionaria de estos hombres habría dado resultados incomparablemente más eficaces. Pero su ejemplo edificante, su vida entera consagrada a la revolución y sacrificada en aras de la misma, no han sido completamente inútiles. El proletariado triunfante en Rusia, que ha obtenido la victoria sobre la burguesía y está edificando una sociedad nueva, si bien no ha seguido la ruta trazada por esos luchadores, guarda sus nombres profundamente grabados en su corazón y educa a las nuevas generaciones en el respeto por el recuerdo de aquellos que, aunque siguiendo una vía errónea, asestaron duros golpes a la autocracia, vertieron su sangre y sacrificaron su vida por la causa de la emancipación.⁸⁰

Quan ens endinsem en el recorregut vital del popa Gapon, descobrim una figura plena de clarobscur que, potser sense ser-ne del tot conscient, protagonitzà uns esdeveniments que ja han quedat per sempre més lligats al primer esclat revolucionari de la Rússia tsarista. La marxa pacífica d'obriers, massacrada per la Guàrdia Imperial, que ell encapçalà el 9 de gener de 1905, ha passat a la història amb el nom de "diumenge sagnant": més de mil morts i dos mil ferits entre una multitud d'homes –enardits per l'èxit de la vaga general provocada per l'acomiadament de quatre treballadors de la fàbrica Putílov–, acompanyats per les dones i els fills, que volien fer arribar al tsar una petició amb un seguit de reivindicacions (amnistia, llibertats públiques, salari normal, entrega

⁷⁹ *Ibidem.*

⁸⁰ *Ibidem.*

gradual de la terra al poble, convocatòria d'una Assemblea Constituent escollida en votació general i igual per a tots). El text començava amb aquestes paraules:

Nosotros, obreros, vecinos de Petersburgo, acudimos a Ti. Somos unos esclavos desgraciados y escarnecidos; el despotismo y la arbitrariedad nos abruma. Cuando se agotó nuestra paciencia, dejamos el trabajo y solicitamos de nuestros amos que nos diesen lo mínimo que la vida exige para no ser un martirio. Mas todo ha sido rechazado, tildado de ilegal por los fabricantes. Los miles y miles aquí reunidos, igual que todo el pueblo ruso, carecemos en absoluto de derechos humanos. Por culpa de Tus funcionarios estamos reducidos a la condición de esclavos.⁸¹

I acabava amb una gran càrrega de dramatisme:

¡Señor!, ¡no niegues la ayuda a Tu pueblo! ¡Derriba el muro que se alza entre Ti y Tu pueblo! Dispón, júranoslo, que nuestros ruegos sean cumplidos, y harás la felicidad de Rusia; si no lo haces, estamos dispuestos a morir aquí mismo. Sólo tenemos dos caminos: la libertad y la felicidad o la tumba.⁸²

Malgrat el to suplicant de la petició i els termes de total adhesió al tsar, per a la mentalitat autocràtica del règim no deixava de tenir un contingut que ben bé podríem qualificar de revolucionari. Però el poble confiava en la benevolència del sobirà i se sentia protegit per la presència de l'home de Déu. La subsegüent matança suposà una andanada mortal en la línia de flotació de l'absolutisme.

Gapon, que afirmà que "ja no hi ha ni déu ni tsar", aconseguí escapar per ben poc. Un cop exiliat, hagué de fer front a la suspicàcia dels dirigents de la socialdemocràcia, que continuaven veient-lo com un agent provocador, i escrigué les memòries (1906) que

⁸¹ LENIN, V. I. "Informe sobre la revolució de 1905". Lenin llegí aquest informe en alemany el 9 de gener de 1917 en una reunió de joves obrers suïssos celebrada a la Casa del Poble de Zurich.

<http://www.pt.org.uy/textos/lenin/1905.htm>

⁸² *Ibíd.*

ara ens ocupen. Joguina del destí fins al final, fou assassinat a prop de Moscou per haver accedit a delatar alguns activistes socialistes revolucionaris a canvi que la policia secreta gestionés el seu retorn a la pàtria.

Per a l'edició de *Cenit*, a banda de la traducció de les memòries, Nin redactà una introducció sobre "El movimiento obrero policíaco en la Rusia zarista" i afegí després diversos apèndixs: un extracte dels estatuts de la "Reunión de los obreros de fábrica rusos de San Petersburgo", dos articles de Lenin, una semblança de Gapon feta per Trotski i, finalment, un fragment de *Lenin (recuerdos)* de Krúpskaia, en què la companya del revolucionari parlava dels encontres de tots dos a l'exili.

Quant a la introducció, Nin considerà important aclarir quina havia estat la manera de procedir de la policia tsarista –l'*Okrana*– davant el creixent descontentament dels obrers i el temor que aquest profund malestar pogués ser explotat pels bolxevics. Amb la intenció de sotmetre el moviment obrer, Sergei Zubàtov, cap de la policia política, havia iniciat una experiència sindical a Moscou, dirigida per agents de l'*Okrana*. La creació d'una organització proletària legal i autoritzada pretenia allunyar els treballadors dels partits extremistes i mantenir-los encasellats dins la lluita estrictament econòmica i apolítica. El popa Gapon, amb experiència en els suburbis obrers i com a capellà de presons, fou l'home escollit per a dur-ho a la pràctica a San Petersburg:

La obra social que Gapón realizaba por su cuenta coincidía en las intenciones con el carácter de la penetración en el mundo del trabajo que llevaban a cabo los agentes de la Okrana con vistas a sustraer a los trabajadores a la influencia de los movimientos revolucionarios.⁸³

⁸³ PASAMAR, Luis. "El padre Gapón y el 'Domingo rojo'". *Tiempo de Historia* 47 (1 octubre 1978), p.101. Versió digitalitzada: <http://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/29164/3/THIV~N47~P100-107.pdf>

D'altra banda, en els apèndixs, Nin completava la caracterització del personatge servint-se de documents històrics, com podien ser els estatuts dels obrers fabrils, però sobretot aportava la valoració crítica que en feien Lenin i Trotski, contemporanis seus i màxims responsables de la revolució russa de 1917. Pel que fa a Lenin, Krúpskaia recordava els prolegòmens de la trobada:

Gapón era un pedazo vivo de la revolución que se levantaba en Rusia, un hombre íntimamente relacionado con las masa obreras, que tenían en él una confianza ciega, y, por eso, la entrevista que Ilitch tenía concertada con él, no podía dejar de agitarle.⁸⁴

Més endavant, tant Trotski com Lenin coincidiren a l'hora de relativitzar el paper jugat pel sacerdot, així com en el terrible desencant que els suposà la seva actuació posterior:

Gapon's priestly robe was only a prop in that drama; the protagonist was the proletariat. The proletariat began with a strike, united itself, advanced political demands, came out into the streets, drew to itself the enthusiastic sympathy of the entire population, clashed with the troops and set off the Russian revolution. Gapon did not create the revolutionary energy of the workers of St. Petersburg; he merely released it, to his own surprise. The son of a priest, and then a seminarian and student at the Religious Academy, this agitator, so obviously encouraged by the police, suddenly found himself at the head of a crowd of a hundred thousand men and women. The political situation, his priestly robe, the elemental excitement of the masses which, as yet, had little political consciousness, and the fabulously rapid course of events turned Gapon into a "leader."

[...] But he made no attempt to break loose. Hypnotized by his own success, he let himself be carried by the waves. But although, on the very next day after Bloody Sunday, we ascribed to Gapon a wholly subordinate political role, we all undoubtedly overestimated his personality. With his halo of holy anger, with a pastor's curses on his lips, he seemed from afar almost to be a Biblical figure. It seemed as though powerful revolutionary passions had been awakened in the breast of this young priest employed at a Petersburg transit prison.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 106.

And what happened? When the lights burned low, Gapon was seen by every one to be the utter political and moral non-entity he really was. His posturing before socialist Europe, his pathetic "revolutionary" writings from abroad, both crude and naive, his return to Russia, his conspiratorial relations with the government, the pieces of silver dealt out by Count Witte, Gapon's pretentious and absurd interviews with representatives of the conservative press, and finally, the wretched betrayal which caused his end—all these finally destroyed any illusions concerning the Gapon of January 9th.⁸⁵

A la vista de la curiosa edició d'aquests dos llibres memorialístics, no resulta difícil d'entendre que aquest gènere suscités tant d'interès per part del públic lector. Trotski (autor també d'un text autobiogràfic, *Mi vida*, publicat per Cenit el 1930)⁸⁶ reflexionava sobre les causes del fenomen:

Preguntándose por las razones del auge del género autobiográfico, León Trotsky lo atribuía al carácter de transición del período, lo cual despertaría "la necesidad de mirar a un ayer, que, con serlo, queda ya tan lejano [...]". Lejano, sí, pero no inactual. "Vidas extraordinarias" se movió a partir de tales polos de referencia.⁸⁷

Per tancar el capítol de l'editorial Cenit, hem de parlar de les traduccions de dos textos cabdals de Trotski: *La revolución permanente (1928-1931)* i *Historia de la revolución rusa*. Aquesta última, dividida en dues parts: *la revolución de febrero* i *la revolución de octubre*. Mentre que a les Edicions Europa-Amèrica era del tot invariable

⁸⁵ Fragment de *Història de la revolució russa* escrita per Trotski (1929-1932) en què fa referència al paper jugat per Georgi Gapon: <http://alphahistory.com/russianrevolution/trotsky-on-georgi-gapon-1930/>

⁸⁶ Wenceslao Roces traduí les memòries de Trotski al castellà a partir de l'alemany, ja que fou en aquesta llengua que se'n publicà la primera edició, el 1929. Vegeu: TROTSKI, Leon. *Mi vida: ensayo autobiográfico*. Madrid: Cenit, 1930. Nin, dies després d'arribar a Barcelona, en una entrevista concedida al setmanari *Imatges*, mostrava el seu interès per fer-ne el trasllat al català: "Probablement –diu Andreu Nin– traduiré al català la seva autobiografia per a 'Edicions Proa'." FONT, Melcior. "Deu anys a Rússia. Andreu Nin, el braç dret de Trotsky, torna a Barcelona." *Op. cit.* Finalment, però, aquest projecte no es materialitzà.

⁸⁷ SANTONJA, Gonzalo. *La República de los libros: el nuevo libro popular de la II República*. *Op. cit.*, p. 72.

la publicació de l'obra de Lev Trotski (recordem que les traduccions de Nin tampoc podien anar signades), en una editorial en què col·laboraven Andrade i el mateix Nin –primeres espases de l'Oposició–, hauria estat impensable no fer-ho. En paraules de Pepe Gutiérrez-Álvarez:

Gracias a esta capacidad de gente como Nin, Andrade, Fersen (y Gorkin), todos ellos al tiempo editores, escritores, traductores y divulgadores, el marxismo revolucionario llegó a tener una audiencia muy superior a su muy limitado ámbito organizativo. Ni que decir tiene que pusieron un empeño especial en editar las últimas aportaciones del Trotsky fuera de la ley y que fueron vertidas al castellano irradiando de esta manera también una importante influencia en América Latina. [...]

Esto le llevaría a escribir al famoso periodista norteamericano John Gunther: "En ningún otro lugar de Europa Occidental vi tantos libros suyos ni tanta literatura trotskista al alcance del público como aquí."⁸⁸

Però, més enllà del lògic fervor dels seus correligionaris, és de justícia reconèixer que la producció trotskiana anava fent-se un lloc entre els clàssics dels marxisme.

El títol del primer dels llibres, *La revolución permanente (1928-1931)*, és, sense cap mena dubte, l'eix vertebrador del conjunt de l'obra de l'autor. La revolució, si és una revolució política, comporta la conquesta del poder; aquesta era una idea innegociable per a Trotski, que, igual que Lenin, aspirava a substituir l'expressió del poder polític de la burgesia pel proletariat. Les fórmules intermèdies no li servien i, des d'aquesta perspectiva, va alçar-se en contra d'alguns supòsits que li semblava que podien conduir a la burocratització i posterior frenada del procés revolucionari. És probable que el principal d'aquests supòsits fos el de la revolució circumscrita als límits de la pròpia Rússia. Per a Trotski, concebre la revolució com a fenomen aïllat era falsejar-la i començar el camí de

⁸⁸ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos poumistas. Op. cit.*, p. 65.

la desviació. Tierno Galván rebutia així les crítiques a aquesta anàlisi, sovint considerada massa utòpica, del revolucionari rus:

Trotsky tenía una clara idea de las diferencias cuantitativas y cualitativas del proceso revolucionario según las condiciones objetivas de las comunidades nacionales y nunca defendió la simplicidad de creer que todo el planeta estaba en iguales condiciones respecto de la revolución política, que suponía, como consecuencia, la transformación social y económica. La idea de Trotsky era otra. Según él las condiciones objetivas genéricas del mundo contemporáneo eran las adecuadas para que se produjese un proceso revolucionario en distintos momentos y con distinta intensidad en todo el mundo y la revolución rusa había de orientarse de acuerdo con este principio. Desde luego la previsión de Trotsky es asombrosa y con frecuencia nos pasa inadvertida.⁸⁹

L'obra fou escrita el 1929 com a resposta a un atac a la Teoria de la Revolució Permanent –enunciada per l'autor abans i tot de la revolució de 1905– per part de Karl Radek –exmembre de l'Oposició d'Esquerra–, que advocava per la teoria del "socialisme en un sol país", proposada per Stalin el 1924, en oberta contradicció amb totes les tradicions del marxisme. De fet, Trotski es proposava d'aclarir-hi, pensant sobretot en un lector estranger, la connexió entre les pròpies perspectives i les de Lenin respecte a les relacions de classe i als objectius internacionals de la revolució russa. En el pròleg, l'autor emfasitzava la contradicció entre ambdues concepcions, alhora que criticava frontalment el viratge stalinista:

[...] Tiene una importancia decisiva el criterio histórico general que adopte la dirección del partido y del Estado para orientar sistemáticamente el desarrollo económico. Caben en esto dos variantes fundamentales. Una es ir -con el rumbo que dejamos caracterizado- hacia la consolidación económica de la dictadura del proletariado en un solo país hasta que la revolución proletaria internacional consiga nuevos triunfos: es el punto de vista de la oposición de izquierda. Otra es encerrarse en la edificación de una

⁸⁹ Vegeu: Pròleg d'Enrique Tierno Galván a *La era de la revolució permanente*. Madrid: Akal, 1976. <http://www.fundanin.org/tiernogalvan1.htm>

sociedad socialista nacional aislada "dentro de un plazo histórico rapidísimo": es la posición oficial de los dirigentes de hoy.

Son dos concepciones completamente distintas, y en fin de cuentas contradictorias, del socialismo. De ellas se desprenden dos estrategias y dos tácticas radicalmente diversas. [...]

Este viraje de espaldas al marxismo de la "escuela" de Stalin ante los problemas de edificación socialista no es menos complejo y radical en el terreno de los principios de lo que fue, por ejemplo, la ruptura de la socialdemocracia alemana con el marxismo antes las cuestiones de la guerra y del patriotismo en el otoño de 1914; es decir, diez años justos antes del cambio de frente operado por Stalin. Y la comparación no es casual, ni mucho menos. El "error" de Stalin tiene exactamente el mismo nombre que el de la socialdemocracia alemana: se llama socialismo nacionalista.

I tancava aquesta declaració d'intencions amb la justificació de l'obra i del format emprat:

Esta importancia y esta actualidad del tema justifican por sí solas el que ofrezcamos al lector extranjero un libro dedicado en gran parte a reconstruir, en un terreno crítico, las previsiones y las polémicas teóricas mantenidas entre los marxistas rusos antes de la revolución.

Hubiéramos podido, naturalmente, buscar otra forma para exponer los problemas que aquí se debaten. Pero el autor no ha inventado o elegido ésta voluntariamente, sino que le ha sido impuesta, en parte, por la voluntad del adversario, y en parte por el curso mismo del proceso político. Hasta las verdades matemáticas, con ser ésta la más abstracta de las ciencias, se representan mejor y más plásticamente exponiéndolas en relación con la historia de sus descubrimientos; pues eso mismo acontece, y con mayor razón, con las verdades más concretas, es decir, históricamente condicionadas, de la política marxista. Creemos que la historia de los orígenes y del desarrollo de los pronósticos de la revolución bajo las condiciones de la Rusia prerrevolucionaria, acercará al lector más y de un modo más concreto a la esencia de los objetivos revolucionarios del proletariado mundial, que

una exposició escolàstica y pedantesca de esas mismas ideas polítiques, abstraídas del terreno de lucha en que brotaron.⁹⁰

El 1930, a Berlín, l'Oposició d'Esquerra publicà el llibre en rus. L'afirmació del mateix Trotski a l'inici de l'esmentat pròleg ("me dispongo a entregar este libro a la imprenta en varias versiones extranjeras"),⁹¹ ens recorda l'acord previ que Cenit havia establert amb les editorials Fisher (Berlín) i Riede (París) per a la publicació simultània en alemany, francès i castellà de dues obres de l'autor.⁹² Per bé que no es tracta de cap d'aquests llibres, un cop més quedava ben patent l'esforç per fer arribar, en el menor lapse de temps possible, les millors obres del moment: la vocació d'actualitat de Cenit no va quedar en projecte. Pocs mesos després, el 1931, i gràcies a la bona feina de Nin, *La revolución permanente (1928-1931)* ja es trobava a la disposició del públic castellà.

L'evidència que la riquesa d'aquest debat ideològic entre les posicions de Trotski i Stalin no deixava ningú indiferent –en un panorama polític en què el comunisme prosoviètic maldava per aconseguir un lloc preeminent–, la tenim en el fet que l'obra acabà caient del catàleg de l'editorial. En paraules de Santonja:

Junto a obras que el tiempo, con justicia, se ha llevado [...], desde esta línea de publicaciones [l'esmentada col·lecció "Visiones políticas y sociales", posteriorment "Crítica social"], abundantísima en aciertos, introdujo Cenit en nuestro ámbito cultural

⁹⁰ TROTSKI, León. *La revolución permanente (1928-1931)*. Madrid: Cenit, 1931. La versió de Nin ha estat corregida a partir de: TROTSKY, L. D. *The permanent revolution-Results and Prospects*. London: New Park Publications, 1962. <http://ceipleontrotsky.org/La-revolucion-permanente>

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Vegeu la nota 58. El 1929, a la pregunta de *La Gaceta Literaria* sobre les properes publicacions de Cenit, Giménez Siles anuncià la imminent traducció al castellà de dos llibres de Trotski, els quals apareixerien "al mismo tiempo que en alemán y en francés merced a un convenio que hemos hecho con las editoriales Fisher, de Berlín, y Riede, de París. El primero, *La revolución desfigurada*, estudio que, por las graves acusaciones que en él se contienen contra las figuras directoras del actual comunismo ruso, no pudo publicar ni siquiera enviar Trotsky a sus amigos residentes fuera de Rusia hasta no salir él mismo del territorio de la URSS. El otro, que está concluyendo Trotsky, es un análisis de su vida y de su actuación revolucionaria. Se titula *Mi vida*, y su autor lo califica de *Testamento político* [...]". SANTONJA, Gonzalo. *La República de los libros: el nuevo libro popular de la II República*. *Op. cit.*, p. 72 i 73, nota 50.

[...] la lejana serie de artículos que Marx dedicase a la "revolución española", *El arte y la vida social*, de Plejanov, y varios durísimos alegatos de Trotsky contra los dirigentes soviéticos, entre los cuales cabe subrayar la presencia de *La revolución permanente* que, de manera muy sintomática, pronto sería retirado por Cenit de su catálogo.⁹³

En darrer lloc, Nin traduí la monumental *Historia de la revolución rusa*. Trotski n'inicià la redacció el 1929, en ser desterrat a l'illa de Prinkipo, al mar de Màrmara, Turquia, i l'acabà el 29 de juny de 1932. A banda de l'exili, l'autor era víctima d'una cruenta campanya de propaganda que, amb qualsevol pretext, el qualificava d'agent de la contrarevolució. Per tot plegat, l'antic líder de l'Exèrcit Roig i heroi de la guerra civil emprengué aquest projecte ingent tant per oferir la història real del procés revolucionari a Rússia (tenint en compte que, sota els dictats de Stalin, homes com Iaroslavski ja s'encarregaven de reescriure la història del Partit Bolxevic) com per defensar la importància del paper que a ell li tocà jugar-hi.

El que fa que aquesta obra sigui única és l'explicació marxista –escrita sense concessions des de la perspectiva de la classe obrera– de la totalitat del procés. I la implicació personal de Trotski, en contra del que podríem esperar, no només no n'inhibeix la visió científica, sinó que contribueix a fer la història més tangible. En paraules d'Isaac Deutscher, historiador i biògraf de l'autor:

[...] As in the best military thinking, extreme partisanship and scrupulously sober observation indeed go hand in hand. To the good soldier nothing is of greater importance than to get a realistic picture of the "other side of the hill", unclouded by wishful thinking or emotion. Trotsky, the commander of the October insurrection, had acted on this principle; and Trotsky the historian does the same. He achieves in his image of the revolution the unity of the subjective and objective elements.⁹⁴

⁹³ *Ibidem*, p. 66.

⁹⁴ DEUTSCHER, Isaac. *The Prophet Outcast: 1929-1940*. Nova York: Vintage Books, 1963, p. 219.

Més enllà de l'agudesca analítica de la història, es tracta d'una obra amarada d'emoció i poesia. Trotski aconsegueix comunicar la magnitud de la revolució gràcies a l'acurada descripció del més mínim detall que representa la transformació psicològica de les masses: un gest, una vacil·lació, la veu tremolosa però desafiant d'un diputat dels soldats en el Soviet servia per a encarnar la creixent audàcia d'una classe oprimida que, finalment, s'alçava enfront dels opressors. Deutscher ho explicava així:

He left us feel that here and now men make their own history; and that they do it in accordance with the "laws of history", but also by acts of their consciousness and will. Of such men, even though they may be illiterate and crude, he is proud; and he wants us to be proud of them. The revolution is for him that brief and pregnant moment when the humble and downtrodden have their say.⁹⁵

Traduïda a l'anglès per Max Eastman, *History of the Russian Revolution* es publicà per primer cop a Londres, en tres volums, entre 1932 i 1933. Trotski transitava aquí per un camí encara verge per a la historiografia de l'època, el de la "història presencial" – d'acord amb la terminologia d'Arthur M. Schlesinger–; és a dir, produí un relat amb enfocament històric sobre fets del seu temps en què havia participat de forma activa. Cal tenir en compte que, d'antuvi, l'autor no es dirigia als especialistes, sinó que pretenia arribar a un públic al més ampli possible. Això no obstant, amb el temps ha esdevingut una obra històrica cabdal per l'habilitat narrativa que exhibeix, l'abundant documentació emprada i una exhaustiva i ben fonamentada –des d'un punt de vista teòric– anàlisi dels fets.

No costa gaire d'imaginar que traslladar una obra d'aquesta envergadura suposés un veritable repte per a Nin; amb tot, en aquest cas el traductor comptava amb l'avantatge

⁹⁵ *Ibidem*, p. 233.

d'haver viscut també en primera persona –durant el decenni que havia passat a l'URSS– la instauració del comunisme i, en conseqüència, de sentir-se estretament vinculat a l'imaginari revolucionari de l'autor. Una vegada més, la publicació a *Cenit* coincidí en el temps, per no dir que s'hi anticipà, amb la traducció anglesa esmentada. El primer volum, *La revolución de febrero*, veié la llum el 1931, mentre que el segon, *La revolución de octubre*, aparegué el 1932. En definitiva, i malgrat les desavinences i posterior ruptura amb Andrade, aquesta editorial d'avançada, amb Giménez Siles al capdavant, dugué a terme una tasca gens menyspreable a l'hora de donar veu als plantejaments trotskistes.

Ara bé, no voldríem tancar aquest apartat sense fer una darrera menció a Andrade, i per extensió a Nin mateix, en relació amb la figura del líder de l'oposició comunista a l'exili. Tot i la indiscutible tasca de divulgació de l'obra de Trotski que ambdós dugueren a terme com a editors, traductors, redactors i directors de diaris i revistes –cal recordar en aquest punt el paper gens menyspreable acomplert per *Comunismo* (1931-1934),⁹⁶ l'òrgan teòric i polític de l'Oposició Comunista Espanyola–, mai no els perdonà el fet d'haver-se unit a Maurín en l'aventura de la formació del POUM. D'acord amb Gutiérrez-Álvarez, aquest capteniment del vell bolxevic fou viscut per Andrade com una experiència dolorosa que, tanmateix, no aconseguí d'anihilar tants anys de consideració i estima:

No les faltaba razón a los sectores bloquistas del POUM cuando trataban a Andrade como un trotskysta que ha tenido la desgracia de haberse peleado con Trotsky. [...] Hay un desgarró permanente en Andrade desde que en 1936 Trotsky le devuelve drásticamente su libro sobre *La burocracia reformista en el movimiento obrero*, tratándole de traidor por haber suscrito el pacto del Frente Popular. Andrade vio siempre en Trotsky una actitud soberbia hacia sus amigos-adversarios. A alguien incapaz de

⁹⁶ Ja hem vist que Solano parlava d'aquesta publicació en termes elogiosos: "Amb Maurín, i malgrat la diferència d'edat, teníem molt bona relació i ens enteníem molt bé. Ell veia que jo llegia *Comunismo*, que era la revista teòrica de l'Esquerra Comunista i estava molt ben feta, perquè la veritat és que en el partit de Nin hi havia gent de valor. L'existència d'aquest petit partit preocupava força Maurín i no li feia gens de gràcia que jo m'hi apropés. Amb tot, estic segur que ell també la llegia, perquè era prou interessant." Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

reconocer una historia y una grandeza de éstos como la reconoció Lenin en gente como Plejanov [...]

Incluso admitiendo la corrección política de la crítica de Trotsky al POUM [...] es absolutamente inadmisibile tratar así los posibles errores de alguien que ha dedicado su vida a la revolución, y sustituir con la descalificación las propuestas de un debate serio y abierto. Luego fue Andrade uno de los que más se interesó por encontrarle a Trotsky un lugar para vivir en el Vendrell, el que trató de hallarle una tribuna en *La Batalla*. El que siguió firme cuando tantos y tantos otros renegaron. Esta es una lección que conviene no olvidar.⁹⁷

Serge també deixà constància de l'afecte impertorbable que, tant Nin com Andrade, conservaren pel bregat polític: "Des graves désaccords les séparaient de Trotski, mais ils lui gardaient une admiration fraternelle."⁹⁸ La prova final d'aquesta admiració sense rancúnia, ens la proporciona l'interessant testimoni de Bartomeu Costa-Amic, militant del POUM que, en nom de Nin, intercedí amb èxit perquè Trotski rebés l'asil polític a Mèxic:

Eran los primeros días de noviembre de 1936 y tuve la satisfacción de ser recibido por el señor Presidente Lázaro Cárdenas. Le entregué una carta de Andreu Nin, a la sazón Conseller (Ministro) de Justicia del Gobierno Catalán Autónomo, en la que, exponiendo algunas razones, solicitaba el asilo político en México para el revolucionario ruso, creador del Ejército Rojo, quien, expulsado de su país, viajaba en un barco por el Mar del Norte y por el Océano Atlántico sin encontrar gobierno que le concediera el asilo político, con peligro de ser devuelto a Rusia donde le esperaba la muerte segura. Expliqué personalmente al Presidente, y a mi manera, quién era el firmante de la solicitud, su personalidad política e intelectual, antiguo colaborador del perseguido, en el Departamento de Relaciones Exteriores que jefaturara Trotsky en los primeros años de la Revolución de Octubre, y de la inconveniencia de asilarlo en Cataluña, donde las luchas

⁹⁷ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. "Sobre Juan Andrade". <http://www.fundanin.org/gutierrez8.htm>

⁹⁸ SERGE, Víctor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 556.

internas que prevelecián en aquellos convulsos meses que vivíamos, en nada ayudarían a la lucha antifranquista que sostenía la República española.⁹⁹

⁹⁹ COSTA-AMIC, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin. Dos asesinatos del stalinismo (aclarando la historia)*. México: Costa-Amic Editores, 1994, p. 10.

3.1.3. Madrid: España (1929-1932)

TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929.

POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931.

POKROVSKI, M. *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932.

POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932.

La col·laboració amb l'editorial España s'encetà, precisament, amb la traducció d'una obra de Trotski, *Mis peripecias en España*, que es publicà el 1929. Aquest fou un dels primers encàrrecs que Nin rebé en l'etapa moscovita que s'inicià després de veure's apartat de la política activa. Hi fa referència en la primera carta que conservem de la seva correspondència amb Maurín: "Tampoc vaig poder veure A. del Vayo. Amb Ibañez es va posar d'acord sobre el llibre que saps. Tot està arreglat."¹⁰⁰

Resulta, doncs, plenament pertinent de presentar ara aquesta editorial i els seus responsables: els concunyats Julio Álvarez del Vayo i Luis Araquistáin –casats amb dues de les germanes Graa, d'origen suís–, així com Juan Negrín. Álvarez del Vayo –jurista, periodista, activista polític, diplomàtic i viatger incansable– s'interessà per l'URSS durant la seva estada com a becari a la Universitat de Leipzig (1913), on feu amistat amb estudiants russos; també allà és probable que conegués Negrín, que ja hi havia acabat de forma brillant el doctorat de medicina i fisiologia. Viatjà per primer cop a Rússia el 1922 i hi tornà en diverses ocasions; fruit de les experiències viscudes, escrigué dos llibres: *Nueva Rusia* (1926) i *Rusia a los doce años* (1929). Aquesta segona obra, continuació de l'anterior, recollia les impressions de la visita del 1928, que Nin esmentava a la

¹⁰⁰ PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *Op. cit.*, p. 30. Carta des de Moscou, de l'11 d'octubre de 1928.

correspondència. Es tractava de reportatges gairebé propagandístics, en què Álvarez del Vayo no amagava la seva admiració pel país dels soviets.¹⁰¹

Araquistáin, per la seva banda, fou escriptor i periodista; dirigí la revista *España* (1916-1922), fundada per Ortega i Gasset, que transformà en l'òrgan del regeneracionisme més crític amb la restauració i, més endavant, ho féu amb *Leviatán* (1934-1936), revista de "hechos e ideas" que ell mateix creà, des d'on defensà posicionaments d'enorme radicalitat revolucionària.

Ambdós eren membres de llarga data del PSOE –Araquistáin s'hi afilià el 1911 i Álvarez del Vayo ho feu un any després, el 1912– i apadrinaren l'ingrés al partit del tercer soci, Negrín, el mes d'abril de 1929. Aquesta decisió, en què probablement pesà –i molt– la intensitat de la crisi universitària de la primavera d'aquell any i la indignació enfront de la resposta de la dictadura, causà una barreja d'interès públic i sorpresa: era el primer científic rellevant que s'incorporava al moviment socialista. Negrín –metge i investigador científic, inventor d'instruments de laboratori, catedràtic de fisiologia i degà de la facultat de Medicina– era dels pocs que admetia obertament que s'afiliava al PSOE perquè el considerava l'únic partit realment republicà d'Espanya.

De fet, els anys de la República oferirien a aquests tres homes un bon nombre d'aventures polítiques, fins arribar –en el cas de Negrín– a la presidència del govern de l'Estat durant la Guerra Civil, en desgraciada coincidència amb el moment del segrest i

¹⁰¹ Com a dada curiosa, creiem oportú esmentar que Álvarez del Vayo fou la figura clau en la projecció de les primeres pel·lícules russes en els cinemes espanyols a finals de la dècada dels vint: "En otoño de 1927, Del Vayo se reunió en Moscú con unos representantes de la VOKS [Societat per a les Relacions Culturals amb l'Exterior, anomenada pel seu acrònim rus] y de Sovkino (la agencia cinematográfica estatal), y se informó sobre la posibilidad de adquirir películas rusas para el mercado español.[...] Durante los últimos meses de 1929, las películas llegaron finalmente a las pantallas madrileñas. La respuesta del público fue en general favorable, y Del Vayo informó a la VOKS de que había recibido invitaciones para proyectar esas mismas películas en otras grandes ciudades de España." Vegeu: KOWALSKY, Daniel. *La unión soviética y la guerra civil española. Una revisión crítica*. Barcelona: Crítica, 2004, p. 140-141.

assassinat de Nin. Però això ja és una altra història. Abans que la política i les especials circumstàncies de l'època –sobretot a partir de 1934– no els engolissin, el 1927 fundaren una nova editorial que, tot evocant l'antiga revista dirigida per Araquistáin, anomenaren España.

La principal motivació de tots tres socis a l'hora de tirar endavant aquest nou projecte fou, probablement, econòmica.¹⁰² Ja hem parlat a bastament de com de favorable era la situació del món editorial a les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera. Fent prova d'un bon nas per als negocis, els responsables d'Espania decidiren aprofitar la conjuntura i, a banda de novel·les i llibres de tendència política –oferta que compartien amb altres empreses d'edició–, posaren a disposició del públic textos científics triats amb criteri:

[...] El primer texto general de bioquímica, un campo relativamente nuevo, escrito a propuesta suya por dos españoles, José Domingo Hernández Guerra, colega suyo un poco más joven y también canario, y el destacado alumno y futuro premio Nobel Severo Ochoa de Albornoz. Este texto, conocido familiarmente como "El Guerra", se publicó varias veces y fue utilizado, literalmente, por miles de estudiantes españoles de biológicas.¹⁰³

Però Negrín no només intervingué en la gestació de l'obra, sinó que, gràcies a l'aval del seu oncle Domingo, proporcionà un suport econòmic vital per al seu llançament.

¹⁰² "Ganar suficiente dinero para mantener a una familia de seis a principios de 1920, y con el nivel de vida que quería para sí mismo, no fue tarea fácil al iniciar su carrera en Madrid. [...] Hay dos proyectos de esta década que ponen de manifiesto la capacidad de Negrín para los negocios. Por una parte, el laboratorio de análisis clínicos instalado junto a su vivienda, que prestaba servicio a otros médicos además de al propio Negrín. [...] Por otra, una aventura editorial [...]." JACKSON, Gabriel. *Juan Negrín. Médico, socialista y jefe del Gobierno de la II República española*. Barcelona: Crítica, 2008, p. 10.

http://www.elpais.com/elpaismedia/ultimahora/media/200812/18/cultura/20081218elpapucul_3_Pes_PDF.pdf

¹⁰³ Ibídem, p. 10 i 11. El manual en qüestió es titulava *Elementos de Bioquímica* i Negrín hi signava personalment, com a introducció, un capítol sobre "Enzims". Se'n publicà una segona edició el 1929 i una tercera el 1933; durant el franquisme, un cop expurgada la contribució de l'home que l'havia inspirat, el llibre seguia publicant-se.

En la categoria de llibres mèdics, mereix especial menció el voluminós i pioner estudi del doctor Sebastià Recasens, *El càncer de útero*, aparegut el 1931. I ja fora d'aquest àmbit, el gran èxit editorial d'Espanya fou, sens dubte, la publicació –el 1929, poc després que veiés la llum a Alemanya– de la novel·la antibel·licista d'Erich Maria Remarque traduïda al castellà, *Sin novedad en el frente*, que arribà a la setena edició aquell mateix any.

Tornem a la primera traducció de Nin per a l'editorial: *Mis peripecias en España*, de Trotski. Es tracta d'un petit llibre, publicat a l'URSS el 1926, en què l'autor oferia el testimoni dels mesos que passà a Espanya el 1916, un cop expulsat de França i Alemanya. Desconeixedor de la llengua i els costums, sense amics o contactes que l'ajudessin a orientar-se, Trotski hi contemplava –amb curiositat, ironia i un pèl de sarcasme– un país llunyà, endarrerit i corrupte, que es mantenia neutral en el conflicte bèl·lic que sacsejava Europa, però que no dubtava a empresonar homes que, com ell, feien gala d'idees massa avançades. En el pròleg, que féu arribar des de l'exili a Constantinoble, Trotski mateix s'encarregava de situar l'escrit en el seu context:

En la cárcel de Madrid, en el tren, en el hotel de Cádiz, anoté mis impresiones sin ningún propósito ulterior en mente. Mis cuadernos de apuntes hicieron conmigo la travesía del Atlántico [...]. En medio del torbellino de los acontecimientos de la revolución y la Guerra Civil, olvidé su existencia. En 1925, en una conversación con mi amigo Voronski, mencioné al pasar mis impresiones y mis notas de España. En aquella época Voronski editaba la mejor revista literaria de la república soviética, y con su talento de periodista nato se aprovechó inmediatamente de mi indiscreción para arrancarme la promesa solemne de buscar mis cuadernos para que él los copiara y ordenara de alguna manera. Así nació este libro. Otro amigo, Andrés Nin, resolvió traducirlo al español. Yo tenía grandes dudas de que valiera la pena hacerlo, pero Nin insistió mucho. Él es el principal responsable de la aparición de este libro en español.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Pròleg de Trotski per a l'edició en castellà. Vegeu: TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929. <https://www.marxists.org/espanol/trotsky/ceip/escritos/libro1/T01V135.htm>

Així doncs, el polític rus es qüestionava l'interès que podia tenir traslladar al castellà un text que detallava el curiós periple que el dugué de San Sebastià a Madrid, on fou detingut i ingressà a la presó, i que, un cop recuperada la llibertat, continuà en veure's obligat per la policia a traslladar-se a Cadis, on romangué sota vigilància unes quantes setmanes. Conscient que resultava un personatge molt molest per a les autoritats espanyoles, que de cap manera li concedirien asil, i amb el temor creixent de ser lliurat a la policia tsarista, es veié forçat a embarcar rumb a Nova York, per la qual cosa –via Madrid– va haver de fer cap a Barcelona. Així ho explica, amb gran sinceritat, en el pròleg, alhora que justifica les reserves abans esmentades, per bé que al final transigeix si és per al bé de la transmissió del missatge revolucionari:

Mi conocimiento del español era muy elemental: el gobierno español no me dejó aprender mejor la lengua de Cervantes. Basta esta circunstancia para explicar el carácter superficial y simplista de mis observaciones. Sería inútil buscar en este libro un cuadro más o menos completo de las costumbres o de la vida política y cultura de España, lo que demuestra que su autor no abriga ninguna pretensión. No viví en España como investigador, ni como observador, ni siquiera como turista en libertad. Ingresé en el país expulsado de Francia y viví en él alojado en la cárcel de Madrid y sometido a vigilancia en Cádiz, mientras esperaba una nueva expulsión. Estas circunstancias restringieron el radio de mis observaciones y al mismo tiempo condicionaron de antemano mis reacciones ante los aspectos de la vida española con los que entré en contacto. Sin una buena pizca de sal irónica, el libro de mis peripecias en España constituiría, inclusive para mí, un plato imposible de digerir. Su tono general expresa, con toda espontaneidad, mis sentimiento en el viaje desde Irún hasta Cádiz, pasando por San Sebastián y Madrid, y luego desde Cádiz nuevamente a Madrid y Barcelona, hasta abandonar la costa de Europa y desembarcar del otro lado del Atlántico.

Pero sí este libro suscita el interés del lector español y lo induce a penetrar en la psicología de la Revolución Rusa, no tendré ocasión de lamentar que mi amigo Nin se haya tomado el trabajo de traducir estas páginas sencillas y carentes de toda pretensión.¹⁰⁵

¹⁰⁵ *Ibíd.*

Per tant, la insistència de Nin deixa ben palès el seu convenciment pel que fa a l'oportunitat de la publicació d'aquest excepcional quadern de viatge. Ja sabem que l'acord es tancà gràcies a Álvarez del Vayo, en aquella època fervent admirador del vell bolxevic; així en parlava en el text que ell mateix redactà per a l'obra en qüestió:

Su ascendiente, particularmente fuerte entre el elemento joven, nace de su propia y extraordinaria personalidad. [...] La fuerza de Trotsky residió siempre en ser Trotsky.

En el ocaso de los dioses que sigue a la muerte de Lenin, acentuándose a medida que los jefes de segundo orden, después de varios años de oscura colaboración e incondicional obediencia, comienzan a querer decidir en la orientación del partido, es el único que continúa ejerciendo sobre el amplio frente la fascinación de su poderosa y casi irresistible personalidad.

Su obra, el Ejército Rojo, es una de las grandes empresas de nuestro siglo e indiscutiblemente su mayor timbre de gloria. Sólo su genio puede explicar el que un desterrado, semita por añadidura, un literato, ponga cima, en medio de las mayores dificultades de todo orden, a la magna labor de crear un ejército disciplinado de entre los restos de una soldadesca desmoralizada, asombrando al viejo generalato –como confesó en Leningrado un general zarista– y suscitando comentarios elogiosos de sus mismos adversarios.¹⁰⁶

Un cop més, les circumstàncies col·laboraven per difondre el pensament de Trotski. Però, en aquesta ocasió, "l'objecte d'estudi" capturat per la prosa incisiva i precisa, gairebé periodística, de l'autor era la pròpia realitat espanyola, les misèries i grandeses de la qual, el públic receptor de la traducció no tindria cap mena de dificultat a reconèixer.

Amb els altres tres llibres que Nin traslladà per a España, publicats després del seu retorn a Barcelona, ens allunyem dels autors susceptibles de ser coneguts en el sistema

¹⁰⁶ Fragment de "El papel de Trotsky en los primeros años de la Rusia soviética", escrit per Álvarez del Vayo per a la 1a edició de l'obra. <http://old.kaosenlared.net/noticia/evocacion-critica-julio-alvarez-vayo>

d'arribada. Els dos primers a aparèixer corresponen a l'historiador Mikhaïl Pokrovski. El 1931 es publicà *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas* i Nin s'encarregava de presentar-ne l'autor en el pròleg que acompanyava la traducció:

M. Pokrovski ocupa un lugar eminente en la brillante pléyade de los historiadores rusos. Su mérito más señalado consiste en haber creado un esquema histórico rigurosamente científico, en haber suministrado la clave de la evolución histórica de su país, lo cual no habían podido conseguir sus predecesores, comenzando por Karamzin, apologista de la autocracia, pasando por los idealistas Soloviev y V. Chicherin; el ecléctico Kliuchevski, el historiador burgués más ilustre, y sus discípulos Miliukov, Kizevetters y Korilov, y terminando por el marxista Rojkov.

Cuando Pokrovski inició su labor de historiador, dominaba la filosofía idealista de Schelling. Con una decisión y una consecuencia verdaderamente excepcionales, emprendió el combate contra dicha filosofía, eliminó el "esquema muerto del individualismo" y destruyó la historiografía burguesa, desbrozando el camino para la historiografía marxista.¹⁰⁷

Sense cap mena de dubte, Nin tenia en alta estima Pokrovski i jutjava fonamental la seva aportació a l'obra cultural soviètica. En aquest extens pròleg, redactat encara a Moscou, on el datà el 13 de novembre de 1929, ofereix al lector una semblança biogràfica d'aquest bolxevic de primera hora i marxista convençut en què repassa el més granat de la seva trajectòria. En destaca, per damunt de tot, l'activisme incansable i ple d'entusiasme, durant més de quaranta anys, en pro de l'emancipació del proletariat:

Tanto en el período de apogeo del movimiento revolucionario como en el de reacción, que siguió a la derrota de la revolución de 1905, Pokrovski despliega una extraordinaria actividad de militante. En estas circunstancias, su labor de profesor no puede dejar de tropezar con serias dificultades, lo cual le obliga a actuar definitivamente en la clandestinidad. [...] En la emigración, Pokrovski, sin dejar de tener una participación

¹⁰⁷ NIN, Andreu. "Prólogo del traductor". A: POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931, p. 8 i 9.

activa en la vida del partido, se entrega principalmente a su labor científica. Cuando en 1914 estalla la guerra imperialista, nuestro historiador adopta una actitud netamente revolucionaria e internacionalista. [...] De nuestro autor, como de todos los verdaderos marxistas de nuestra época, se puede decir que hace la Historia y la escribe. Al regresar a su país, Pokrovski no se limita a desempeñar el papel pasivo de observador de los acontecimientos, sino que toma en los mismos una participación directa y activísima. Apenas llegado, es elegido presidente del Soviet de Moscú. Es difícil seguir paso a paso la actividad múltiple del ilustre historiador desde aquellos días hasta la actualidad. [...] Fue designado suplente del comisario del pueblo de Instrucción pública. En dicho comisariado, Pokrovski funda y dirige el "Consejo Científico del Estado" y realiza una labor inmensa para lograr la transformación de la enseñanza superior. Poco después se pone al frente del "Tsentroarjiv" (Archivo central) y coloca la obra de la conservación de los archivos y de la utilización de los mismos a una altura envidiada por los especialistas europeos. [...] Su actividad ha dejado una huella profunda en la "Asociación de Ciencias Sociales", de la cual fue presidente hasta una fecha reciente. Además de las múltiples labores que realiza por encargo de las organizaciones soviéticas y del partido, Pokrovski participa en la dirección de la Academia de Ciencias, interviene directamente en la publicación de las ediciones monumentales de las obras de Tolstoy y Chernichevski, da lecciones en el Instituto de los Profesores Rojos, en el Instituto Histórico de la Academia de Ciencias, en la Universidad de Moscú y en la Universidad Comunista Sverdlov, etc. [...] Uno de los grandes méritos de Pokrovski [...] consiste en su organización de las Facultades Obreras ("rabfac"), las cuales, acogidas en un principio con una sonrisa escéptica por la inmensa mayoría de los viejos profesores, bajo la dirección enérgica e inteligente del ilustre historiador se han extendido por todo el país y han justificado plenamente las esperanzas que había puesto en ellas su fundador.¹⁰⁸

Nin s'encarregà igualment de contextualitzar l'obra i en justificava l'aparició com a resposta a l'enorme interès mostrat per un públic desitjós de conèixer les causes dels esdeveniments revolucionaris a Rússia, però mancat dels elements de judici imprescindibles per a formar-se'n una opinió:

¹⁰⁸ *Ibíd.*, p. 11-13.

La publicación de la obra que ofrecemos hoy al público de lengua española se inspira en la necesidad de responder al gran interés suscitado por todo lo que se refiere a Rusia y de suministrar la base de información indispensable a cuantos quieran estudiar los acontecimientos de dicho país, sin confiarse a improvisaciones precipitadas. [...]

En este sentido, la obra de Pokrovski está llamada a prestar un servicio inapreciable. Un análisis hondo de la economía del período prerrevolucionario permite al autor mostrar el callejón sin salida en que se hallaba la autocracia a principios del siglo XX, el sitio ocupado en el movimiento por la burguesía, el carácter del clase del conflicto, el papel de los campesinos y del proletariado, y nos facilita la clave para comprender el desarrollo ulterior de los acontecimientos, coronado por la revolución de octubre. Sin 1905, 1917 no hubiera sido posible. Sin las lecciones adquiridas en la primera revolución a costa de una experiencia dura y sangrienta, el proletariado ruso no hubiera podido obtener la gran victoria que le llevó al Poder en octubre de 1917. Por este motivo, el estudio de los antecedentes de la revolución es indispensable para comprender el desarrollo de los acontecimientos ulteriores.¹⁰⁹

A l'hora de capir la gènesi i el propòsit de l'obra, res de tan revelador com les paraules del mateix Pokrovski. D'entrada, l'autor, que escrigué aquest prefaci el 1923, jutjà convenient excusar-se per les mancances en què podia incórrer a l'hora d'explicar els prolegòmens del procés revolucionari sense prou perspectiva històrica; no obstant això, defensava la seva actitud pel convenciment que algú havia d'iniciar una tasca que, d'altra banda, entenia necessàriament com a fruit d'un esforç col·lectiu:

El autor comprende los grandes defectos de este trabajo no menos que cualquiera de sus críticos futuros. Precisamente, ahora que empiezan a publicarse los muchos materiales existentes sobre esa época, es acaso menos indicado que nunca "sacar conclusiones". Cada nueva edición de esta parte de la obra tendrá que verse indudablemente sujeta a modificaciones importantes. Pero alguien debía empezar un día u otro. [...] Este es un libro malo –lo digo sin ninguna falsa modestia–, pero, así y todo, no constituye un material "de batalla", sino el embrión de un curso científico.

¹⁰⁹ Ibídem, p. 7 i 8.

Los pasos ulteriores en la senda de la creación de una historia científica de la gran revolución rusa, únicamente tendrán sentido como labor colectiva. [...]

Dos palabras a propósito del plan. No me he propuesto ofrecer un relato completo del mencionado período [des de finals del segle XIX fins a l'estiu de 1906, amb la dissolució de la primera Duma d'Estat], ni una crónica de la primera revolución, sino que pretendo aclarar el proceso de la misma en su conjunto. [...] Sin embargo, teniendo en cuenta que para algunos lectores este libro puede ser la única fuente de información con respecto a la época que no ocupa, añado un capítulo, al cual he dado el carácter de crónica, sobre el movimiento en los países alógenos y una enumeración cronológica de los acontecimientos de los años 1896-1906, sin compararlos con la historia de la Europa occidental, como se ha hecho en las dos primeras partes. Aquí (con excepción de la política exterior) dicha comparación no sería de utilidad alguna.¹¹⁰

Per tal de completar aquesta anàlisi de la molt complexa realitat russa que precedí l'esclat revolucionari, el 1932 veié la llum un segon llibre del mateix autor, *Historia de la cultura rusa*. Es tractava, en realitat, d'una obra anterior de Pokrovski, escrita el 1914. No trobem aquí cap introducció de Nin (la presentació d'aquest historiador, de reconegut prestigi acadèmic, ja s'havia dut a terme amb prou amplitud), però la traducció està encapçalada per dos pròlegs de l'autor que ajuden a situar el lector enfront del text que té a les mans. D'entrada, trobem el prefaci de la primera edició, en què Pokrovski proclamava la seva intenció d'oferir una alternativa a l'esquema hegelianista de l'evolució històrica, que considerava completament ineficaç per a donar compte dels nous punts de vista:

Como es sabido, de acuerdo con ese esquema [hegeliano], el fruto maduro de la Historia era el Estado. Y de la misma manera que el interés por las plantas se justifica por el fruto, toda la Historia se convirtió en historia del Estado. Todo lo existente en Rusia antes de la fundación de la monarquía centralizada de los Románov era considerado como

¹¹⁰ POKROVSKI, M. "Prefacio de este tomo". A: POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. *Op. cit.*, p. 31 i 32.

una fase preparatoria. Todo lo ocurrido posteriormente partía del Estado y ocurría gracias a él. [...]

Poco a poco empezaron a entrar en el círculo de intereses del público –y luego de la ciencia– un número cada vez mayor de hechos no comprendidos por la noción de "Estado", y después esta misma noción tuvo que escribirse entre comillas. Se acordaron de que además del Estado teníamos la "sociedad". Pero las tentativas de escribir su historia sin dejar de conservar en general la fidelidad al punto de vista hegeliano, naturalmente, habían de fracasar. [...]

Este estudio representa una tentativa de realización de uno de los esquemas que sucedieron al hegeliano. Por distintos motivos, las tentativas anteriores de este género no fueron llevadas hasta el fin. Ignoramos si podremos dar cima a nuestro estudio. [...] Pero en la parte que publicamos ahora se intenta ya dar, en la medida de lo posible, una idea total de la evolución económica y política de Rusia en el transcurso de toda su historia.¹¹¹

Ara bé, l'historiador bolxevic admetia haver donat prioritat al fet d'escriure una obra abastable –i, per tant, no excessivament llarga–, per fer accessible la comprensió del seu sistema:

Esto se ha podido hacer en un solo volumen, únicamente recurriendo muy someramente a las ilustraciones de hecho. Gracias a esta circunstancia, alguna páginas pueden parecer áridas: el autor ha tenido que elegir entre el carácter accesible del libro, desde el punto de vista de su volumen, y el carácter accesible, en el sentido de la facilidad y la amenidad de la lectura, y ha elegido lo primero.¹¹²

El segon pròleg, que data de deu anys després, del 1924, correspon a la quarta edició de *Historia de la cultura rusa*. L'autor hi explicava que havia abandonat la finalitat perseguida el 1914, que, a banda de donar una idea de les modificacions graduals de les

¹¹¹ POKROVSKI, M. "Prólogo de la primera edición". A: *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932, p. 7 i 8.

¹¹² *Ibidem*, p. 8.

formes socials a Rússia, se centrava a aconseguir que el lector entengués la realitat russa del moment; i és que Prokovski es mostrava convençut que, amb les noves circumstàncies polítiques, només era qüestió de temps que sorgís el llibre marxista que explicaria l'adveniment de l'URSS. Així doncs, el públic es trobava davant d'una obra amb molta més càrrega històrica:

Ahora las cosas se presentan precisamente de un modo muy distinto. Un libro marxista sobre la U.R.S.S. de nuestros días es no sólo concebible, sino hasta tal punto necesario, que sólo motivos accidentales pueden retrasar su aparición, y aun no por mucho tiempo. En el fondo, los últimos capítulos del "ABC del comunismo" fueron una primera tentativa en este sentido. Dichos capítulos ha envejecido mucho, pero su readaptación no ofrece dificultad ninguna y, lo repito, es de una necesidad absoluta. El autor considera completamente superfluo adelantarse en las últimas páginas de su estudio a esa readaptación de los capítulos concretos del "ABC".

Por esto, al preparar esta nueva edición, ha dejado de lado el objetivo perseguido por él en 1914, de explicar la realidad actual. Este estudio es ahora mucho más que antes un libro histórico. Pero la historia de la cultura rusa es estudiada hasta su fin lógico: la liquidación del imperialismo ruso. Esta última no fue un acontecimiento que tuvo lugar de golpe y porrazo y que se pueda asignar a una fecha determinada. En la esfera financiera, por ejemplo, la liquidación del antiguo sistema del papel moneda se ha efectuado a nuestros ojos en 1924. En lo que se refiere a las relaciones exteriores, no se hace más que desatar los últimos nudos.¹¹³

Volem destacar que, a l'hora d'endinsar-se en l'estudi que l'ocupava, Prokovski, després d'explicar, entre d'altres conceptes bàsics, en què consistia el materialisme històric, creia necessari aclarir què entenia per "cultura russa", i per fer-ho, la llengua li semblava el factor decisiu:

¹¹³ POKROVSKI, M. "Prefacio de la cuarta edición". A: *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932, p. 9 i 10.

[...] El principio lingüístico es el único principio científico que permite distinguir de la masa cultura general los grupos y zonas particulares de la evolución cultural: lo que determina la cultura es el idioma, el instrumento más importante y necesario de la transmisión cultural y sin el cual la cultura no tiene sencillamente ningún sentido. La cultura rusa existe allí donde se habla el ruso. [...]¹¹⁴

Finalment, en l'interessant epíleg que tanca aquesta quarta edició traduïda per Nin, l'autor no podia deixar de referir-se a "l'enfonsament de la democràcia burgesa" (perquè, en tant que resultat objectiu i sòlid del procés històric, mereixia figurar en el relat), per bé que insistia que la següent generació d'historiadors seria l'encarregada de posar per escrit l'evolució de la història cultural russa després de la Revolució d'Octubre:

Las condiciones determinadas por la censura en 1914 impidieron dar un análisis suficientemente objetivo del régimen que vino a substituir en Rusia al "burocrático", esto es, al poder absoluto del capital comercial. [...] La monarquía censitaria de Rusia pasó como un meteoro, y la teoría de la evolución paulatina quedó desacreditada una vez más, pues a la monarquía censitaria no la sucedió la democracia burguesa, [...] sino una forma estatal completamente original, no prevista por ninguna teoría jurídica.

En la historia de la cultura vale la pena introducir todo lo que es un resultado objetivo sólido del proceso histórico, y el *hundimiento de la democracia burguesa* es uno de dichos resultados. El período de ocho meses en que dicha democracia intentó surgir en nuestro país (marzo-septiembre de 1917), sin llegar a cristalizar en formas jurídicas consistentes, es en el fondo más importante que el período de doce años en que existió la monarquía censitaria (1905-1917). [...]

El análisis de esta última [una nueva y verdadera democracia, la soviética] corresponde no a la Historia, sino a un curso de sociología práctica, al cual este libro sirve únicamente de introducción histórica. [...] Esta obra termina con la respuesta a la pregunta: ¿cuáles fueron las formas sociales en que terminó la vieja Rusia, la Rusia anterior a octubre? La historia de la cultura rusa de después de octubre será un gran libro, más

¹¹⁴ POKROVSKI, M. *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932, p. 35.

interesante que el primero; pero la dicha de escribirlo pertenecerá ya a la generación siguiente de historiadores rusos.¹¹⁵

Convé recordar ara la crítica que Nin havia fet d'aquest treball en el pròleg de la primer obra de Prokovski, *La revolución rusa. Historia de sus causas económica*, publicada per España:

Otra de las obras fundamentales de Pokrovski es "Apuntes para la historia de la cultura rusa", en la cual se demuestra brillantemente cómo, sobre una base determinada de desenvolvimiento de las fuerzas productoras, surgen los grupos de clase correspondientes, las correspondientes superestructuras bajo la forma de Estado, religión, ciencia, etc., etc., expresión, a su vez, de los intereses de la clase dominante.¹¹⁶

Tot i que Nin, servint-se de les paraules del polític revolucionari, economista i filòsof marxista Nikolai Bukharin, també feia referència a les mancances de l'historiador bolxevic, globalment es tracta d'una valoració molt positiva de la tasca ingent del principal artífex de la creació d'una escola fonamentada en el materialisme històric:

Es indudable que los trabajos de sus predecesores, sobre todo de Kliuchevski, han prestado una positiva ayuda a Pokrovski en sus investigaciones, pero no es menos indudable, como hace observar Bujarin, que "Prokrovski no hubiera logrado hacer ni la milésima parte de lo que ha hecho si no se hubiese apoyado en el método del materialismo dialéctico, en la teoría del materialismo histórico, en el marxismo", que fue el primero en aplicar conscientemente a la disciplina histórica, enriqueciéndola considerablemente. "Sería ridículo [d'acord amb Bujarin] negar la existencia de errores, y a veces de esquemas arriesgados, en los trabajos de Pokrovski. Pero aun cuando en el fuero interno no se esté de acuerdo con él, os sentís cautivados por la lozanía y la originalidad de su pensamiento;

¹¹⁵ POKROVSKI, M. "Epílogo". A: *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932, p. 341-345.

¹¹⁶ NIN, Andreu. "Prólogo del traductor". A: *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931, p. 10.

y sus mismos errores son tan originales y tan instructivos, que involuntariamente os acordáis del refrán que dice: "El único que no se equivoca es el que no hace nada."¹¹⁷

Val a dir que Nin, en el moment de publicar-se la traducció, ja coneixia la mort de l'autor (1932) –i n'informava al lector amb una nota a peu de pàgina en el primer dels pròlegs esmentats–, però ignorava que el prestigi de l'home que des de 1928 havia perseguit amb tant d'afany els historiadors no marxistes de la Unió Soviètica tenia també el temps comptat. El 1936 s'inicià, orquestrada per Stalin, una campanya injuriosa contra les idees de Pokrovski, que foren qualificades de "petit burgeses i antimarxistes", en bona mesura perquè la seva obra no exaltava el sentiment nacionalista. Ironies de la vida, el mateix Pokrovski contribuí a dissenyar els instruments repressius que s'utilitzaren contra ell a títol pòstum; el procés culminà el 1938 amb la desqualificació de totes les seves interpretacions de la història russa.

La darrera traducció de Nin per a l'editorial España, publicada igualment el 1932, correspon a una obra de notable interès de Viatxeslav Polonski: *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Tal com havia fet en el cas de Prokovski, Nin també jutjà oportú oferir un apunt biogràfic, per bé que força més concís, sobre aquest editor i crític literari marxista, per tal que el públic receptor pogués conèixer els principals avatars d'un recorregut vital –dissortadament breu– marcat per la revolució i les tempestes polítiques de la dècada dels vint:

Viacheslav Pávlovich Polonski nació en Petersburgo en 1886. Su padre era un modesto relojero. Empezó sus estudios en el Instituto Psiconeurológico de dicha ciudad; pero fue excluido del mismo por haber dirigido una huelga estudiantil y deportado por dos años a la provincia de Olonets. A su regreso, se dedicó especialmente a los estudios

¹¹⁷ Ibídem, p. 10 i 11.

literarios. Al estallar la revolució de febrer de 1917 ingressà en el grup de los socialdemòcrates internacionalistes i en 1919 se adhirí al partit bolchevique.

Después de la revolució de octubre, Polonski fue presidente del Comité de Redacción del Consejo Militar Revolucionario, de donde salió para consagrarse enteramente a su labor de escritor y crítico. La gran revista soviética "La Prensa y la Revolución" fue fundada por él, y durante cinco años (hasta diciembre de 1931) dirigió la revista literaria "El Nuevo Mundo". Polonski era uno de los críticos literarios más inteligentes de la Rusia Soviética; pero su actitud francamente hostil frente a la absurda "política literaria" de la dirección del partido, que está matando en flor una literatura rica de promesas como ninguna otra, y su ardiente simpatía por Trotski y la oposición de izquierda, desató contra él una terrible campaña de la burocracia estalinista. Como consecuencia de ello, Polonski fue eliminado progresivamente de toda actividad literaria y durante esos últimos años halló un refugio en el "Museo de las Artes Suntuarias", de Moscú, del cual fue nombrado director. El 22 de febrero de este año [1932] enfermó repentinamente de tífus exantemático en el tren y dos días después falleció en Magnitogorsk.¹¹⁸

Però, més enllà d'informar a propòsit de les turbulències de l'existència de Polonski – pseudònim de Viatxeslav Gusin, traspassat el 1932, igual que Prokovski–, aquest llibre condueix el lector a través de l'apassionant laberint de la producció literària russa del període que seguí l'esclat revolucionari i és, per tant, una tria que podem situar de ple en l'òrbita del Nin home de lletres. Publicada el 1929 a Moscou, es tractava d'una obra recent, que Nin havia pogut conèixer abans d'abandonar l'URSS, i que considerava prou representativa per a traslladar-la al castellà i, així, donar testimoni de la radical transformació que la revolució de 1917 havia produït a nivell cultural, tal com ell mateix

¹¹⁸ NIN, Andreu. "Nota biogràfica sobre el autor". A: POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932, p. 7 i 8.

va argumentar en l'article sobre la novel·la soviètica que publicà el 1934 a la *Revista de Catalunya*:

La revolució d'octubre portà al poder el proletariat. Els grans terratinents i la burgesia industrial cessaven en llur funció de classe dirigent. Una classe nova, inexperta, gairebé verge culturalment, els substituïa i es llançava impetuosament a la transformació del mode de producció. Les relacions anteriors eren abolides. Damunt les noves relacions anava a alçar-se una nova consciència social, una nova vida espiritual.

Però la transformació espiritual, com la transformació econòmica, no s'acompleix de cop i volta. [...] Abans d'arribar al socialisme, és a dir, a la societat sense classes, i a una cultura nova, íntegrament humana, cal passar per un període de transició, de dictadura del proletariat i de guerra civil, durant el qual la classe obrera va forjant penosament el nou règim. En aquestes circumstàncies, no hi ha possibilitat humana de romandre al marge dels esdeveniments. L'huracà revolucionari ho sotragueja tot. [...]

La revolució d'octubre entrà en els destins del poble rus com a factor decisiu i a tot donà el seu sentit. La literatura no podia recloure's, sense perill per a la seva pròpia existència, en una posició individualista, d'isolament orgullós i de menyspreu altiu mentre milions d'homes, que ahir no eren res i ara ho eren tot, es lliuraven a la tasca de bastir un món nou entremig de dificultats immenses. Aquests homes, membres ahir d'una classe sotmesa, en assolir el poder eren dipositaris d'una cultura artística infinitament més precària que la que posseïa la burgesia en realitzar la seva revolució, però eren moguts per l'afany vehement de conquerir-la.¹¹⁹

De fet, si ja hem fet referència a Viatxeslav Polonski en parlar de la tasca de Nin com a crític d'excepció de la literatura russa a casa nostra –i hi tornarem quan analitzem el conjunt de les seves traduccions literàries–, és perquè ambdós compartien una visió gens dogmàtica dels camins pels quals transitava la revolució cultural i Nin el tenia per "un dels crítics literaris més aguts de la Rússia soviètica".¹²⁰

¹¹⁹ NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 101-103.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 103.

D'entrada, Polonski dibuixava un panorama que enllaçava a la perfecció amb l'argumentari ninenc: "La revolución se convirtió en la piedra de toque: ¿a favor o en contra? La contestación a esta pregunta determinó el destino de nuestro desarrollo literario. Nunca en la historia de la literatura rusa lo político había desempeñado un papel tan considerable como en esta época."¹²¹ La intel·lectualitat russa es veié desbordada pels esdeveniments i, d'inici, es mostrà molt virulenta enfront de la revolució; però la vella literatura desapareixia amb les velles classes dirigents, "su conciencia quedó desorganizada. La "ideología" sufrió una catástrofe, y ésta era la más dura prueba a que se veía sometido el arte burgués."¹²² Amb tot, un nombre gens menyspreable d'escriptors, que procedien majoritàriament de la petita burgesia, acabà per adherir-se a la revolució i d'aquí sorgí el grup literari dels "popútxiki" o "companys de camí", d'acord amb el qualificatiu amb què Trotski va batejar-los. Polonski els caracteritzava així:

El grupo de los "popúchiki" ocupa una posición dominante en la literatura. Muchos de los, que habían participado en la lucha por la revolución proletaria, eran muy afines a la revolución y al proletariado. El material de sus obras era la guerra civil. Al mismo tiempo, por el elevado nivel de su técnica, crearon los modelos más considerables de literatura revolucionaria y dieron brillo al nuevo período literario.

En la esfera ideológica los "popúchiki" eran un ejemplo vivo de los cambios efectuados en la intelectualidad rusa. La intelectualidad revolucionaria pequeñoburguesa saludó la revolución e intentó darle forma a su manera en el arte y ensalzarla, pero, naturalmente, lo hacía de acuerdo con su criterio ideológico. Desde el punto de vista formal, la obra de los "popúchiki" estaba ligada con el arte del período prerrevolucionario, a pesar de que se esforzaban en salir de los viejos cánones formales y crear nuevas formas. Los "popúchiki" eran el puente entre el arte viejo y el del mañana. En su obra no había ruptura con las tradiciones del pasado literario, pero tampoco dominaban dichas tradiciones. Al mismo tiempo, su mayor o menor grado de revolucionarismo, su

¹²¹ POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932, p. 12.

¹²² *Ibidem*, p. 11.

heterogeneidad, hacían que el grupo de los "popúchiki" fuera ideológicamente multicolor.¹²³

Ara bé, durant l'època complicada de la guerra civil, quan "la literatura se retiró", aparegué el "Proletkult", moviment que provà de donar forma i consolidar, des del punt de vista d'organització, la situació dominant del proletariat en l'esfera cultural. Plantejà per primer cop els problemes de la cultura independent de classe del proletariat, de l'herència burgesa –i, de retruc, dels "popútxiki"–, de l'actitud enfront de la literatura no proletària i, com a principal escull, la direcció i l'hegemonia del proletariat en el terreny artístic i cultural. Aquesta tendència va desenvolupar-se i en sorgiren diversos grups, però les qüestions suscitées no es resolgueren –o es resolgueren malament– i, en els anys 1923-1925, quan es produí una gran animació en el moviment literari, aquests problemes constituïren el centre d'atenció pública i provocaren una lluita literària extremadament viva.

Tant Nin com Polonski, sota l'ègida de Lenin i Trotski –les opinions dels quals ocupen una part central de l'obra–, eren contraris a lliurar el monopoli de l'ortodòxia proletària a un sol grup. L'autor exposava els arguments de Lenin, carregats de sentit comú, per a refutar aquestes idees:

Para Bogdánov [destacat ideòleg del "Proletkult"], la creación de una cultura proletaria estaba ligada con la existencia del "Proletkult" como organización cuyo objetivo principal era la creación de dicha cultura. Pero la cultura, en el verdadero sentido de la palabra, es el conjunto de conocimientos y aptitudes en todas las esferas. [...] ¡No es poco decir crear una nueva cultura en nuestro país con una población de ciento cincuenta millones de habitantes, una país de analfabetos, privado de las conquistas más elementales de la cultura, con una mayoría aplastante de campesinos dominada aún por la superstición,

¹²³ *Ibíd.*, p. 262.

en un país en el cual hay que trabajar aún mucho para elevarlo al grado de progreso técnico en que se hallan los países burgueses! [...]

A esta concepción utópica e ingenua de la creación de una "nueva cultura proletaria", Lenin oponía una actitud realista frente a la cuestión. Hemos hablado antes de su aptitud admirable para abrazar la materia desde el aspecto "de lo que se debe" y "de lo que se puede". Desde el primer punto de vista, Lenin no negaba la importancia de la creación de una cultura proletaria independiente. [...] Pero subrayaba que puede organizarse a base de la experiencia de toda la técnica y la ciencia precedentes, sobre los cimientos de la vieja cultura burguesa, elaborada con un sentido crítico. [...]

A las divagaciones sobre la cultura proletaria, Lenin oponía la organización efectiva de la misma, pero la comprendía no como la invención de una "teoría" sobre la cultura, ni como la enseñanza a la juventud obrera y campesina del arte teatral, del de escribir versos, pintar cuadros, etc. Lenin comprendía la creación de una cultura proletaria en un sentido amplio y práctico: la difusión de la instrucción, el mejoramiento de la condiciones de existencia de las masas, la elevación técnica de la agricultura y de la industria, el perfeccionamiento de los métodos de trabajo, la elevación de la calificación técnica, la posesión de la instrucción científica, la asimilación crítica y la elaboración de los valores artísticos y culturales existentes, la creación de cosas que modifiquen las condiciones de vida, la destrucción de la ignorancia y las malas costumbres, es decir, un vasto movimiento, al cual debían ser incorporadas las masas populares en todos los ámbitos de nuestro inmenso país.¹²⁴

I hi afegia també les raons de Trotski, extretes de *La literatura y la revolución*, llibre que "tanto por la amplitud con que examina el tema, como por el magnífico conocimiento de la materia, como desde el punto de vista de la forma, es una de las obras más importantes de nuestra literatura crítica."¹²⁵ Hem volgut posar en relleu l'esperit integrador i la tolerància, pel que fa a les formes ideològiques intermèdies, que s'hi manifesten:

La nueva literatura será progresiva en la medida que contribuya a agrupar a los obreros en la lucha contra los explotadores, pero será nociva y reaccionaria si constituye

¹²⁴ Ibídem, p. 127-130.

¹²⁵ Ibídem, p. 137.

un obstáculo a la lucha revolucionaria. Este criterio de Trotski abría, a su juicio, la posibilidad de crear una nueva literatura revolucionaria en la cual participarían todas las fuerzas de nuestra sociedad revolucionaria con todas sus subdivisiones por cuanto ayuden a la revolución y no opongan obstáculos a la misma. [...]

En el terreno del arte el partido no está llamado a mandar. El partido puede y debe preservar, ayudar, y sólo indirectamente dirigir. Puede y debe conceder un crédito incondicional de confianza a los distintos grupos artísticos que se esfuerzan sinceramente en acercarse a la revolución con el fin de ayudarles a concretarse artísticamente. En todo caso, el partido no puede adoptar ni adoptará la posición de un círculo literario que luche y en parte compita con los otros grupos literarios. El partido debe salvaguardar los intereses históricos de la clase en su conjunto. Conscientemente, preparando paso a paso las premisas de una nueva cultura y, con ello, de un nuevo arte, trata a los "popúchiki" de la literatura no como a competidores de los escritores obreros, sino como a auxiliares posibles de la clase obrera en una obra de inmensa magnitud.¹²⁶

De fet, en l'article ja esmentat, Nin no feia sinó secundar la línia de pensament trotskista: el partit havia de mantenir-se en segon terme, vetllar sense imposar. En capgirar-se aquest rol, es produí la deriva i l'inici de la decadència:

La política del partit, fins a la seva degeneració burocràtica, fou de simpatia comprensiva i d'encoratjament devers aquesta categoria d'escriptors [els "companys de camí"], els quals, malgrat els seus defectes, constituïen l'única base sòlida en què podia recolzar-se la literatura soviètica. Els grups i grupets que pretenien monopolitzar l'ortodòxia proletària i consideraven com una desviació perillosa aquesta política eren formats per elements de valor literari insignificant que substituïen el treball pacient de creació pel crit estrident de la demagògia. [...]

La política intel·ligent consistia, doncs, en ajudar els "companys de camí", en provocar la diferenciació entre ells i aconseguir la identificació definitiva amb la ideologia de la revolució proletària d'aquells que s'hi havien acostat més. I aquesta fou la política del partit en l'esfera de la literatura fins que hi penetrà el cavall d'Atila del

¹²⁶ *Ibíd.*, p. 148-149.

stalinisme i hi causà terribles estralls. El resultat d'aquesta política fou l'esplèndid floriment de la novel·la soviètica que caracteritza els anys 1923-1927.¹²⁷

Malgrat la correcció absoluta amb què Viatxeslav Polonski s'expressava –tenint en compte que la seva posició moderada, clarament enfrontada amb la bel·ligerència dels teòrics de la cultura proletària, era cada cop més precària– no li quedava altre remei que reconèixer que els problemes no s'havien pogut solucionar:

La solución acertada de las cuestiones litigiosas halló su expresión en la resolución de la Oficina Política del Comité Central, la cual señala tanto los errores del grupo de "En el puesto" [sorgit del moviment "Proletkult"] como la tendencia a menospreciar las posibilidades creadoras del proletariado. La resolución citada creó una plataforma sobre la cual se puede crear el frente único de la crítica marxista comunista. Sin embargo, este problema no ha sido aún resuelto en nuestro movimiento literario.¹²⁸

En definitiva, cal valorar l'esforç d'aquest crític literari marxista¹²⁹ per exposar, amb l'ajuda d'un estil pedagògic i entenedor, els diferents posicionaments (als ja comentats, caldria afegir-hi els de Bukharin i Anatoli Lunatxarski, aquest darrer especialment rellevant per haver exercit el càrrec de comissari del poble per a la instrucció pública durant més d'una dècada, de 1917 a 1929) sobre l'art i la literatura durant aquest convuls

¹²⁷ NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 110 i 111.

¹²⁸ POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. *Op. cit.*, p. 265.

¹²⁹ Per ampliar els coneixements sobre aquest autor, vegeu: STACY, R.H. *Russian Literary Criticism. A Short History*. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1974, p. 198. En aquest treball es destaca la seva contribució a la crítica literària del període: "Polonsky has an especially interesting and still valuable account of the literary movements of the early Soviet period and he has made a number of clever comments regarding some of the early Soviet writers." I també: EASTMAN, Max. "Polonsky's Persecution". A: *Artists in Uniform: A Study of Literature and Bureaucratism*. Londres: George Allen & Unwin, 1934, p. 156-160. Un article contemporani especialment mordaç amb les servituds amb què Polonski va haver de bregar per poder acomplir dignament la seva tasca: "Polonsky, too, in my opinion, was hampered by the dialectic metaphysics in his search for the true equilibrium of a revolutionary critic-cherisher of art. He was compelled to think up elaborate ingenuities for escaping from its rigidly practical and, as all practical schemes must be, inherently monotonous conception of reality".

període. I acabem el nostre recorregut per *La literatura rusa de la época revolucionaria* reproduint l'esperançadora conclusió amb què tancava, malgrat tot, el seu extens treball:

Si se hace balance del movimiento literario de la primera década [...], se puede decir que, a pesar de la brevedad del período (el renacimiento no empezó hasta 1921), la década transcurrida ha resultado extraordinariamente rica, tanto en fuerzas artísticas como por la intensidad de la lucha y la profundidad de los problemas planteados. El problema central, el del "el proletariado y la cultura", refleja el hecho cardinal de nuestra historia: la aparición del proletariado en calidad de clase revolucionaria dominante que viene a abrir una nueva etapa en la historia de la humanidad. El desarrollo ulterior del arte y de la literatura, los progresos de toda la obra de renovación cultural de nuestro país dependerá enteramente de la mayor o menor rapidez con que progrese el proletariado en el frente cultural.¹³⁰

¹³⁰ POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. *Op. cit.*, p. 265.

3.1.4. Madrid: Aguilar (1932-1935)

HELMAN, I. *La vida sexual de la juventud contemporánea*. Madrid: M. Aguilar, 1932.

LAZURSKI, A. *Clasificación de las individualidades*. Madrid: M. Aguilar, 1933.

PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. Madrid: M. Aguilar, 1934.

INSTITUTO DE PSICOLOGÍA EXPERIMENTAL DE MOSCÚ (KORNILOV, K.). *Los problemas de la psicología moderna*. Madrid: M. Aguilar, 1935.

En abordar la darrera de les col·laboracions de Nin per a cases editorials d'àmbit estatal, hem de parlar d'Aguilar. Manuel Aguilar Muñoz (1888-1965) entrà com a corrector d'impremta en l'editorial de Louis Michaud, de la qual posteriorment fou gerent a Buenos Aires. Després de formar-se a França i Amèrica, organitzà la Sociedad General de Librería, i el 1923 fundà a Madrid Aguilar S.A. de Ediciones, empresa que dirigí fins a la seva mort. La seva major aportació a l'edició espanyola fou la creació de les Obras Eternas, col·leccions d'obres completes enquadernades en pell i amb paper bíblia, fet que feia possible que, malgrat que cada exemplar comptés de 1680 a 2400 pàgines, el volum no resultés gaire més gran que el d'un llibre corrent; foren especialment rellevants les de Cervantes (publicades el 1928), així com les de Shakespeare, Wilde, Quevedo, Dostoievski i santa Teresa de Jesús. Entre les obres publicades per l'editorial destaquen també les edicions de Miguel Hernández, Benito Pérez Galdós, Tirso de Molina y Azorín. Tot plegat sense oblidar la Biblioteca de Autores Modernos –en què, entre altres, aparegueren Simone de Beauvoir i Mark Twain– i la col·lecció Joya, a més de la del Premis Nobel, on trobem, per exemple, la poesia de Pablo Neruda.

Aguilar fou sempre una editorial puntera, amb la seva pròpia xarxa de llibreries, que aconseguí que els llibres abandonessin els despatxos i passessin a les sales d'estar. S'obrí, des de la literatura clàssica, a molts altres terrenys: filosofia, diccionaris, cartografia, i fins i tot una primerenca col·lecció de ciència-ficció. Comercialment

revolucionària, féu arribar el seu catàleg allà on no hi havia llibreries, per mitjà d'agents, i va mantenir actives les relacions amb Amèrica.

Tot i l'actitud de l'editor, veritable ànima del projecte, sempre atent al moviment de la literatura universal per tal de descobrir possibles llacunes en el propi país i mirar de posar-hi remei, tant amb l'estímul de la producció nacional com amb la traducció de llibres remarcables d'altres països i cultures, mai no es tractà d'un segell que pogués ser considerat com estrictament d'avançada. No obstant això, Aguilar tampoc se sostragué al corrent d'interès per la revolució russa que imperava en aquells anys:

Hubo editoriales que no se identificaban con el marxismo, como Aguilar, o que ni siquiera compartían presupuestos de la literatura de avanzada, como Revista de Occidente, pero, con todo, recogieron también en sus catálogos obras marxistas y socialistas. El mercado imponía unas leyes a las que era difícil sustraerse. [...]

Aguilar editó, de 1928 a 1934, varias obras de Marx, Trotsky, Stalin, Jaurés y Man, que anunció en revistas de izquierdas como *Leviatán*. Manuel Aguilar Muñoz, en *Una experiencia de editor*, vol. 2, Madrid, Aguilar, 1972, págs. 699-705, cuenta que cuando en los años 30, publicó *El Capital* calculó "de antemano los presuntos beneficios, y los destiné a la compra de un *Chrysler Imperial*, automóvil que entonces costaba treinta mil pesetas. Carlos Marx me proporcionó el *Chrysler Imperial* cuando los tres mil ejemplares de la edición se agotaron en pocos meses. Sobrevino la guerra de España. El coche estaba en el garaje. Fueron por él los comunistas y se lo llevaron. Carlos Marx me lo dio, Carlos Marx me lo quitó."¹³¹

Ignacio Iglesias assenyala, molt raonablement, que els encàrrecs rebuts d'Aguilar constitueixen una excepció en el conjunt de les obres traduïdes per Nin. Així ho argumenta i, a més, apunta una curiosa informació (fins al moment només recollida per Víctor Alba) sobre altres possibles trasllats per a l'editorial Juventud de Barcelona:

¹³¹ CAUDET, Francisco. *Op. cit.*, p. 134 (i nota 79).

Creo que, en general, era el propio Nin quien elegía los autores y obras a traducir. Posiblemente haya alguna excepción, como las obras que tradujo para Aguilar, de Madrid, todas de carácter científico, o las que tradujo para la Editorial Juventud, de Barcelona, algunas con seudónimo, según afirma Víctor Alba. Que tradujo para Juventud me lo confirma una anécdota que recuerdo. Un día que había estado en Juventud para entregarles una traducción, a su regreso me dijo: "¿Sabes a quién he conocido? Al célebre Pérez y Pérez. Si sus jóvenes lectoras lo vieran quedarían desencantadas, pues es un hombre bajito y calvo, sin prestancia alguna." Pérez y Pérez era en aquella época un autor de novelas rosa que se arrancaban de las manos las jovencitas de la clase media española.¹³²

Bonamusa va encara més lluny en afirmar que alguns dels trasllats de Nin per a aquesta editorial madrilenya responien a raons de mera supervivència: "Para la Editorial Aguilar, de Madrid, tradujo a G. Plejánov [...]. También tradujo un par de obras soviéticas sobre psicología, de las cuales se deduce que su único interés consistía exclusivamente en obtener un dinero necesario."¹³³

Sigui com vulgui, la col·laboració amb Aguilar s'iniciava el 1932 amb l'aparició de *La vida sexual de la juventud contemporánea*. Una mirada mínimament acurada al fris cronològic dels segles XIX i XX permet concloure que el qüestionament de la moral sexual tradicional abandona els terrenys de l'excepcionalitat i inicia una dinàmica d'enfrontaments entre els partidaris d'una major llibertat sexual i els partidaris d'una major regulació. Nin s'encarregà de traduir un treball sociològic que, ja a començament del segle XX, descobria dinàmiques de canvi en adolescents i joves que poc tenien a veure amb els

¹³² Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. Annex 2.4. Rafael Pérez y Pérez (1891-1984), precursor de l'anomenat gènere rosa, fou un escriptor molt prolífic: entre 1929 i 1975 publicà 160 novel·les romàntiques, i el 1977 es calculava que n'havia venut més de cinc milions d'exemplars. A la dècada dels trenta assolí una enorme popularitat gràcies a la col·lecció La Novela Rosa de l'editorial Juventud. Josep Zendera, la família Molino i Juli Gilbert inicialment formaren una societat per crear aquest segell el 1923, però Zendera acabà comprant-los les accions i es quedà com a propietari únic de l'editorial. Joventut ha esdevingut una de les empreses més emblemàtiques del món de l'edició barcelonina.

¹³³ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Op. cit., p. 249.

discursos dels uns i els altres. I. Helman va dur a terme una interessant investigació sobre la joventut russa d'ambdós sexes entre 1922 i 1932 mitjançant una enquesta sobre els seus costums sexuals, tot arribant a la conclusió que s'enfrontaven als problemes de la sexualitat i els solucionaven per si mateixos.¹³⁴ Més enllà de les conclusions obtingudes, destacaríem que el trasllat de *La vida sexual de la juventud contemporánea* s'afegia a la tendència creixent, pel que fa a la publicació de treballs sobre sexualitat en general i sobre educació sexual en particular, que s'havia iniciat durant l'últim terç del segle XIX i que va viure un augment molt significatiu en la dècada dels trenta, amb la República.

Més endavant, veieren la llum dos nous títols de contingut científic: *Clasificación de las individualidades* (1933) i *Los problemas de la psicología moderna* (1935). En parlar d'aquestes dues obres sobre psicologia, convé tenir en compte que, després de la revolució, els estudis científics eren altament valorats a la Unió Soviètica, ja que els líders revolucionaris creien fermament que la ciència contribuiria a solucionar els problemes socials i econòmics del país.

En primer lloc, *Clasificación de las individualidades* és la traducció del treball d'Alexander Fedorovitx Lazurski (1874-1917), pioner de la psicologia del desenvolupament i un dels primers especialistes russos en tests mentals. Dedicà bona part de la seva recerca al problema del mètode en els estudis psicològics, i fruit d'aquest treball sorgí la proposta –que cercava evitar el caràcter artificial de les proves de laboratori– de l'anomenat "experiment natural", la metodologia del qual conserva tots els trets del

¹³⁴ "En la nueva manera de vivir, en la nueva moral, en el hombre nuevo, la vida sexual constituye uno de los elementos principales. [...] El cuadro que trazamos es una fotografía hecha en un momento de transición social [...]. El fin que perseguimos con estas páginas es decir la verdad sobre la vida sexual de la juventud trabajadora y explicar cómo intenta solucionar, sin ayuda de nadie, los conflictos con que tropieza en este terreno." Vegeu: HELMAN, I. *La vida sexual de la juventud contemporánea*. Madrid: M. Aguilar, 1932, p. 6-7.

mètode experimental: basada en la intervenció activa de l'experimentador en el curs dels processos psíquics provocats en les persones sotmeses a una prova relacionada amb la tasca d'investigació plantejada, admet les repeticions i canvis necessaris, que permeten que els fenòmens investigats es puguin evidenciar més que durant una simple observació, però tot plegat es duu a terme en les condicions naturals de qualsevol activitat i, gràcies a això, els subjectes de l'experimentació ni tan sols sospiten que hi estan són sotmesos.

En els anys vint, amb la publicació d'aquesta obra, es reivindicava també la importància de la caracterologia de Lazurski: el primer intent de classificació sistemàtica dels individus realitzat a Rússia. Per a l'autor, hi havia dues vessants molt importants a tenir en compte: els mecanismes interns de la personalitat, que combinaven caràcter, talent intel·lectual i temperament, i la relació de la personalitat amb els objectes externs i el medi ambient en general, que engloba la natura, la gent, els diferents grups socials, la ciència, l'art i la vida interior de l'individu. A partir d'aquí, la classificació prenia com a base el principi de l'adaptació activa de l'individu al medi i s'hi establien tres nivells: en el nivell més baix, s'hi trobava la gent subjecta a les influències ambientals i amb gran dificultat per adaptar-les a les pròpies necessitats; del nivell intermedi, en formaven part les persones que tenien com a principal característica la capacitat d'obtenir una educació i, en un futur, aconseguien tenir èxit en qualsevol situació ambiental; i, finalment, en el nivell més alt hi hauria les persones capaces d'adaptar l'entorn a les seves demandes i que, en conseqüència, tenien un gran valor social.

Per a aquesta reedició, l'obra s'acompanyava d'un estudi del professor M. Ya. Básov sobre les noves idees en la doctrina de la individualitat. Básov (1892-1931) defensava que l'ésser humà no era un ens passiu ni que simplement s'adaptava al medi, sinó que podia fer que l'entorn s'emmotllés a la pròpia conveniència, tot transformant-lo per mitjà del treball. Constatem que els seus posicionaments no s'allunyaven tant dels de

Lazurski, però de ben segur que complia la funció de revisar els fonaments i principis de l'il·lustre predecessor a la llum del materialisme dialèctic que ell practicava i l'època requeria.

En aquesta mateixa línia, *Los problemas de la psicología moderna*, a càrrec de l'Institut de Psicologia Experimental de Moscou, sota la direcció de Konstantin Nikolaievitx Kornilov, posava en relleu els reptes que presentava l'aplicació de la perspectiva històrico-materialista al terreny científic de la psicologia. D'acord amb un esquema de tesi-antítesi-síntesi, l'autor veia en la reflexologia heretada l'antítesi objectiva, pel seu mètode i definicions, de la vella psicologia filosofant, subjectiva, i, per tant, precientífica. La proposta "reactològica" de Kornilov (1879-1957) es basava en la idea que les reaccions de l'individu constitueixen desequilibris, transformacions i intercanvis entre l'interior i l'exterior, entre l'energia individual i l'entorn ambiental, entre processos interns i moviments externs.

No sembla forassenyat afirmar que, amb aquests dos trasllats, Aguilar contribuïa a enriquir el corrent que durant els anys de la República pretenia, d'una banda, pal·liar el dèficit que en matèria d'educació patia la població espanyola i, de l'altra, aplicar els principis que a gran part d'Europa constituïen les més modernes tendències psicològiques i pedagògiques disponibles. Gràcies a Nin, mestre i pedagog vocacional, era possible oferir al públic lector una mostra del més granat de la producció russa des de la perspectiva sociohistòrica sorgida del procés revolucionari.

En darrer lloc, cal abordar l'únic text de contingut polític que Nin traduï per a aquest segell editorial. *Crítica del sindicalismo* és el treball d'un autor de qui ja hem parlat profusament, Gueorgui Plejànov. Amb tot, crida poderosament l'atenció la completíssima

introducció que Nin redactà per tal de presentar-lo i, alhora, justificar l'interès que l'obra podia tenir per al lector castellà:

Los estudios de Plejánov —el eminente introductor del marxismo en Rusia—, que ofrecemos al lector español, fueron escritos veinticinco años atrás, en una época en que el sindicalismo revolucionario, presentado por sus teóricos como una "nueva escuela del socialismo" y una renovación del marxismo, atraía, por lo que tenía de ecléctico, la atención de los intelectuales sedientos de novedad, y adquiriría una cierta influencia en el movimiento obrero, muy particularmente en el francés, y en menor grado, en el de los demás países latinos.

Si para casi todos los países, la crítica de Plejánov no conserva más que un valor documental e histórico, pues los hechos, con su lógica inflexible, han evidenciado toda la inanidad de la doctrina sindicalista, para España, triste es consignarlo, sigue teniendo un valor de actualidad candente. Este es el índice más desolador de nuestro lamentable atraso. En cualquier país relativamente avanzado, el que planteara, por ejemplo, el problema de si los obreros deben o no intervenir en política, sería considerado como un excéntrico de quien nadie haría el menor caso. Sin embargo, en nuestro país, este problema, así como el de la conquista o destrucción del Estado, resuelto definitivamente por doquier, es un problema actualísimo, que provoca discusiones apasionadas. [...]

Por esto, la publicación de la obra de Plejánov, que estudia problemas ya superados en todas partes, es de una utilidad indiscutible y contribuirá indudablemente a orientar nuestro movimiento obrero, que sigue navegando, en uno de sus sectores más importantes, por las esferas nebulosas de la utopía y alimentándose de teorías retiradas ya de la circulación en casi todas partes.¹³⁵

Nin sabia bé de què parlava i, tal com hem explicat en referència al trasllat d'*Anarquismo y socialismo*, del mateix Plejànov, es proposava fer pedagogia entre el moviment obrer del país per mitjà de la difusió de les idees d'aquest autor. Això no obstant, en el pròleg el traductor no s'està d'assenyalar-ne també les mancances, per bé

¹³⁵ NIN, Andreu. "Introducción del traductor". A: PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. Madrid: M. Aguilar, 1934, p. 5-6.

que assegurava que "no disminuyen, sin embargo, su valor teórico ni quebrantan la firmeza de sus tesis fundamentales."¹³⁶ Així doncs, esmentava un cop més la crítica que Lenin li féu per no haver abordat en cap moment la qüestió de l'Estat i, a banda de subscriure-la, encara afegia:

Plejánov tiene, naturalmente, toda la razón cuando combate la concepción de neutralidad y el apoliticismo sindicalista. Pero no se da cuenta de que el sindicalismo revolucionario no tenía nada de neutro ni de apolítico, sino que, en realidad, era una doctrina política que aspiraba a conservar su neutralidad frente a los partidos socialistas, que encarnaban el colaboracionismo y el reformismo. Esto es justo hasta tal punto, que Trotski ha podido decir, con razón, que el sindicalismo revolucionario era el embrión del futuro partido comunista. Trotski, al hacer esta afirmación, no se solidarizaba, ni mucho menos, con los errores teóricos, que nadie ha combatido más acerbamente que él, del sindicalismo, sino que señalaba su tendencia antirreformista, irreconciliablemente adversa a la colaboración de clases, y por consiguiente, revolucionaria.¹³⁷

D'acord amb Nin, tant la socialdemocràcia com l'anarquisme i el sindicalisme naufragaren com a conseqüència de "la guerra imperialista del 1914-1918" que "señaló el hundimiento de la II Internacional y de los sindicatos reformistas que se hallaban bajo su influencia."¹³⁸ Per contra, el corrent revolucionari del moviment sindical, després de la tràgica experiència de la guerra, hagué de sotmetre les seves concepcions a una rigorosa revisió, renovar-se profundament i, al capdavall, evolucionar vers el comunisme.

A continuació, Nin se centrava en la situació a l'Estat espanyol. A banda d'assenyalar les nefastes conseqüències de l'anarquisme ("el resultado de esta concepción, patente a nuestros ojos en la experiencia viva de nuestro país, no puede ser otro que la

¹³⁶ *Ibíd.*, p. 6.

¹³⁷ *Ibíd.*, p. 8.

¹³⁸ *Ibíd.*, p. 9.

agravación del mal, es decir, la disgregación del movimiento obrero, la escisión")¹³⁹, qüestionava també els intents de darrera hora d'Ángel Pestaña¹⁴⁰ de dur el moviment obrer cap al sindicalisme tradicional. Nin advocava per tornar a les posicions fonamentals del marxisme revolucionari, sense caure però en la interpretació stalinista de subordinació mecànica dels sindicats al partit. També feia referència al paper que podia jugar la vaga general i destacava el fet que Lenin, Trotski i Rosa Luxemburg, entre d'altres, refusaven l'actitud negativa adoptada per la major part dels socialistes alhora que defensaven categòricament el valor positiu d'aquest mètode; ara bé, també en aquest punt Nin matisava:

Resumamos. La huelga general, tal como la conciben los anarquistas y los sindicalistas revolucionarios, es una quimera utópica. Rechazar de plano este método de lucha, como lo hace el ala reformista del movimiento obrero, o esforzarse en mantenerla en el marco de la legalidad burguesa, es una posición oportunista, contraria a los intereses fundamentales de la revolución proletaria.

La posición justa es la del marxismo revolucionario [...] la huelga general es un medio insustituible de movilización de las masas, un método de lucha de una fuerza revulsiva enorme que pone en conmoción a todos los sectores del proletariado y desarrolla con rapidez vertiginosa su conciencia de clase. [...]

Trotski ha formulado recientemente, con admirable concisión, esta actitud del marxismo revolucionario: "La huelga general no resuelve el problema del Poder; no hace más que plantearlo. Para tomar el Poder hay que organizar la insurrección apoyándose en la huelga general."¹⁴¹

Per concloure la seva extensa exposició, Nin recordava que, com a conseqüència de l'errònia interpretació de Bakunin a propòsit del materialisme històric de Marx, sorgí

¹³⁹ *Ibíd.*, p. 12.

¹⁴⁰ Pestaña, que durant la dècada dels vint esdevingué el principal líder de la CNT, n'havia estat expulsat el 1932 per les greus desavinences amb el sector faista del sindicat; aquesta posició quedà reflectida en l'anomenat "Manifest dels Trenta", l'esborrany del qual fou redactat per ell mateix. Posteriorment fundà el Partit Sindicalista, que marcà una ruptura formal amb l'anarquisme i l'evolució vers un sindicalisme polític inspirat en el laborisme anglès.

¹⁴¹ NIN, Andreu. "Introducción del traductor". A: PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. *Op. cit.*, p. 21 i 22.

el dogma fonamental de l'anarquisme: la posició negativa enfront l'Estat i l'abstencionisme polític que se'n deriva. Tot i no aturar-se a analitzar aquestes idees, ja que considerava que el lector ja podria llegir-ne la crítica amarada d'ironia de Plejànov en les pàgines que seguien, sí que entrava a valorar les funestes conseqüències d'aquesta actitud en la història recent de l'Estat espanyol:

La experiencia de nuestra revolución ha puesto en evidencia que, cuando el proletariado renuncia a tener una política propia, adopta, consciente o inconscientemente, la del enemigo de clase. Y así hemos visto cómo, absolutamente igual que cincuenta y ocho años atrás, los anarquistas, o se han lanzado a "insurrecciones condenadas de antemano al fracaso" (Fígols, 1932, "putsch" de enero de 1933), o "han hecho juego a un partido burgués" (apoyo objetivo a Lerroux).

Sin embargo, la situación política creada en España al plantear a la clase trabajadora el problema concreto e inmediato de la revolución proletaria, ha producido una profunda diferenciación en el sector obrero influenciado por los anarquistas, dando origen a dos tendencias principales: la de la F.A.I. y la de los "treintistas", que se disputan la dirección del movimiento.¹⁴²

Nin repassa després quins són els posicionaments d'aquests dos corrents enfrontats per tal de posar en relleu els respectius errors de plantejament: pel que fa als que ell anomena anarquistes "purs" –la FAI, al capdavant de la CNT–, els retreu que no vulguin conquerir el poder, sinó destruir l'Estat per mitjà de l'acció revolucionària de grups terroristes; quant als "trentistes", que personalitza en figures concretes, a Emili Mira i Joan Peiró, els qüestiona que no expliquin com s'ho farà el proletariat per ensorrar la burgesia i construir un ordre nou i que, quan proven de fer-ho, com és el cas de Pestaña, no presentin més que "un edificio imperfecto, con grietas, goteras y puertas que no ajustan, resultado que hubiera podido evitar si, en vez de construir de una manera

¹⁴² *Ibíd.*, p. 25.

empírica, como un maestro de obras de aldea, se hubiera directamente servido de los planos trazados por los arquitectos calificados, es decir, por Marx, Engels y Lenin."¹⁴³

I amb aquestes paraules tanca el seu al·legat en contra del sindicalisme:

No es menos profundo el abismo de confusiones en que caen los "teóricos" del sindicalismo cuando intentan trazar el esquema de la estructura económica de la sociedad destinada a substituir el régimen capitalista. Esclavos de su pasado ideológico, sus concepciones son una mezcla de consideraciones de buen sentido, dictadas por la fuerza irresistible de la realidad, y de utopismo idealista y pequeñoburgués, que llevan a Pestaña a preconizar una "economía federalista" –como si ello dependiera de la voluntad de los hombres–, y a Peiró a volver... a Proudhon, cuya doctrina en este terreno no se atreven a sostener ni siquiera los que aspiran a una resurrección imposible de la ideas del famoso "padre de la anarquía".

Con estas consideraciones ponemos término a nuestra introducción, ya excesivamente extensa, pero, a nuestro parecer indispensable como complemento a la página de Plejánov que sometemos al juicio del lector. Si con su traducción y nuestras apreciaciones personales contribuimos a estimular la discusión en torno a los problemas del movimiento obrero, a difundir entre el proletariado el convencimiento de la inconsistencia del sindicalismo y a orientarlo en el sentido del marxismo revolucionario, daremos por bien empleada nuestra tarea.¹⁴⁴

L'últim paràgraf estableix amb meridiana claredat les raons que mogueren Nin a traduir el text de Plejànov i acompanyar-lo d'aquest interessant pròleg que acabem de decorticar. Això fa que ens qüestionem si el trasllat fou simplement un encàrrec, tal com suggeria Iglesias, o si, per contra, hem de veure-hi l'expressa voluntat del polític que pretén remoure consciències dins del moviment obrer. I encara més si tenim en compte el singular bagatge d'un home que, durant gairebé set anys, havia format part de la direcció

¹⁴³ *Ibíd.*, p. 29-30.

¹⁴⁴ *Ibíd.*, p. 30. La introducció, de 30 pàgines, està signada a "Barcelona, 13 de septiembre de 1933".

de la Internacional Sindical Roja. Així ens permeten inferir-ho les paraules de l'historiador Reiner Tosstorff:

Cap altre espanyol d'esquerres havia tingut una posició directiva comparable a la seva a nivell internacional. La seva aportació a les organitzacions a les quals pertanyia durant el període posterior –Oposició o Esquerra Comunista, després el POUM– es devia, per damunt de tot, a les seves experiències sindicals, però també a la seva postura internacionalista. El gran nombre d'articles seus sobre qüestions sindicals que escrivia principalment en *Comunismo*, més endavant en *La Batalla* –a més de l'edició del *Programa de acción de la Internacional Sindical Roja* de Lozovski (Barcelona 1932) i la *Crítica del sindicalismo* de G. Plekhanov (Madrid 1934)– i naturalment la seva història del moviment internacional sindical *Les organitzacions obreres internacionals*, eren, en certa manera, una conseqüència literària de la seva activitat a la ISR.¹⁴⁵

Per tant, Nin és plenament conscient de l'impacte –i, de fet, podríem dir que el busca– que pot causar una obra que, fonamentalment, duu a terme una revisió crítica de les posicions de reconeguts anarquistes i sindicalistes europeus. A *Crítica del sindicalismo* descobrim un Plejànov irònic i incisiu que no s'està de ridiculitzar el pensament d'homes com Arturo Labriola o Paul Louis, sobretot quan considera incorrecta llur interpretació de les teories marxistes, fet que els ha conduït a defensar actuacions que jutja de tot punt errònies. De fet, només Elisée Reclus, geògraf i anarquista francès, sembla salvar-se d'aquesta caça de bruixes; però, fins i tot en aquest cas, malgrat els elogis inicials, Plejànov acabava afirmant:

Porque la desdicha del anarquismo consiste precisamente en que su "ciencia" no tiene nada de científico, y de aquí que sus teóricos, entre los cuales hay hombres indiscutiblemente honrados y muy inteligentes, se pierdan en las contradicciones más insolubles.¹⁴⁶

¹⁴⁵ TOSSTORFF, Reiner. "Nin i la ISR. Un esbós". A: *Andreu Nin i el socialisme*, Op. cit., p. 61.

¹⁴⁶ PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. Madrid: M. Aguilar, 1934, p. 308.

I no volem cloure el capítol d'Aguilar sense fer referència a un darrer encàrrec que, d'acord amb el record de Solano, Nin hauria rebut d'aquesta editorial per tal de traduir els clàssics russos al castellà:

Amb Ignacio Iglesias vam parlar un dia sobre la traducció i ell em va explicar que Nin tenia un contracte amb Aguilar per traduir els grans clàssics russos també al castellà. Era l'editorial més important i més seriosa i sòlida; veient l'èxit en català, havien fet el pas. Segurament el contracte l'havia signat abans del 19 de juliol.

Recordo també una conversa amb Nin sobre la traducció, en què va dir que era un exercici excel·lent per a millorar l'escriptura. El vaig veure molt preocupat pel seu castellà, devia pensar en Aguilar. Suposava que, segurament, jo disposava de més clàssics castellans que no pas ell i que n'hauria llegit més, i mesos després em va demanar alguns llibres que li vaig deixar. Malgrat no disposar ja de gaire temps per a llegir, estava convençut que era indispensable impregnar-se de la literatura en la llengua a què havia de traduir. Tenia una gran admiració pels clàssics espanyols que havia llegit, com Gracián.¹⁴⁷

Per bé que Iglesias mai no va referir-se a aquest projecte concret en respondre al nostre qüestionari a propòsit de les traduccions de Nin, tampoc no podem assegurar que Aguilar no el tantes per tal de completar la nòmina d'autor russos d'Obras Eternas, col·lecció insígnia del segell editorial més prestigiós del moment. Convé recordar que als anys trenta es vivia un autèntic boom de les traduccions a nivell mundial, que a l'Estat espanyol coincidí amb l'inici dels trasllats massius i, al mateix temps, la publicació d'obres selectes o completes editades amb gran fidelitat a l'original. Les paraules de Solano confirmen la seriositat i el rigor amb que Nin encarava la tasca traductora i, de retruc, fan

¹⁴⁷ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

més creïble que pogués ser considerat com un ferm candidat per a donar els clàssics russos en castellà.

3.1.5. Badalona: Proa (1931) i Barcelona: Atena (1935)

TROTSKI, Lleó. *Què ha passat?* Barcelona: Proa, 1931. (Biblioteca El Camí)

POLONSKI, Viatxeslav. *Bakunin*. Barcelona: Atena, 1935.

Arribem així a la darrera etapa del nostre extens periple de descoberta de les traduccions polítiques i científiques d'Andreu Nin. Ens resta, però, un últim capítol: el dels dos únics trasllats d'obres de temàtica política que va fer al català i per a editorials de casa nostra. De fet, tots dos projectes sorgiren –un de forma directa, l'altre indirectament– de la fructífera relació de Nin amb Edicions Proa, una col·laboració endegada abans d'abandonar l'URSS i que es va perllongar pràcticament fins a la seva mort. Tenint en compte que en l'apartat següent, en abordar les traduccions literàries de Nin, ens endinsarem amb més detall en el món de Proa, en aquest punt el nostre propòsit no és altre que el de presentar el text que s'hi publicà, així com la col·lecció en què aparegué. Amb tot, no podem deixar d'esmentar algunes dades bàsiques que ens ajudin a comprendre la filosofia d'aquest segell editorial.

Els dos socis i fundadors d'Edicions Proa, Josep Queralt i Clapés –administrador de finques lletraferit que de la Lliga passà a militar a ERC– i Marcel·lí Antich i Camprubí –docent que, expulsat de l'Escola del Treball de la Mancomunitat per la dictadura de Primo de Rivera, havia creat a Badalona, per encàrrec de Pompeu Fabra, una escola catalana inspirada en els moderns corrents pedagògics– prengueren de bell antuvi dues decisions fonamentals per al desenvolupament del projecte: en primer lloc, confiar a Joan Puig i Ferrer la direcció literària; i, en segon lloc, crear la col·lecció A Tot Vent, que mostra la prioritat absoluta concedida a la narrativa i, en especial, a la novel·la, en bona part traduïda.

Probablement el principal atractiu dels anys primerencs de l'editorial és l'ambició intel·lectual, nascuda amb el desig d'aparellar-se amb l'edició literària europea més prestigiosa. I, per aquest motiu, ja des dels inicis, Proa es preocupà per abastar un públic al més ampli possible:

La idea [de crear una biblioteca exclusivament dedicada al públic femení] s'emmarcava en un programa general de diversificació engegat el mateix 1928 [any de la creació del segell editorial]. Davant de l'èxit de sortida de la Biblioteca A Tot Vent, aviat es van proposar altres sèries: la Col·lecció Estela (biografies de catalans il·lustres), de la qual ja es parlava al mes de maig, i, posteriorment, les col·leccions Històries Curtes (narrativa breu), Biblioteca Grumet (per a infants), Biblioteca Rodamón (literatura de viatges), Els d'Ara (traduccions d'obres contemporànies), Memòries i Correspondència (títol definidor dels continguts de la sèrie) i Biblioteca El Camí (llibres polítics, econòmics i socials). També van sortir a la llum dos periòdics: *Edicions Proa. Bibliografia mensual* (el primer número del qual va sortir el juliol de 1929) i *Revista de la Llar*, començada a publicar el desembre de 1930.¹⁴⁸

Per bé que, finalment, no totes aquestes propostes esdevingueren realitat, fora de les col·leccions de narrativa, hi hagué dues iniciatives que tiraren endavant: la Biblioteca Grumet, un apreciable esforç per elevar el nivell de la literatura infantil del país, i la Biblioteca El Camí. Pelai Pagès descriu així els propòsits d'aquesta sèrie, que el mateix Nin dirigia:

Nin fou el director de la Biblioteca "El Camí", una col·lecció de les Edicions Proa, que editava obres sobre qüestions econòmiques, polítiques i socials amb la finalitat d'aportar una documentació sòlida sobre aquests temes. Segons la propaganda de la col·lecció, s'hi preveien publicar obres fonamentals i d'actualitat amb criteri ampli que exclouïa el sectarisme.¹⁴⁹

¹⁴⁸ REAL MERCADAL, Neus. *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 89, nota 203.

¹⁴⁹ PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*. *Op. cit.*, p. 347.

El fet de situar Nin al capdavant d'aquesta col·lecció sembla un signe inequívoc de la bona sintonia existent amb els socis fundadors. Tot i haver contactat, de Rússia estant, amb Puig i Ferrer per dur a terme les traduccions d'obres russes al català, sabem que Antich era un vell conegut de l'època d'estudiants a la Normal de Barcelona. Sens dubte consideraren que Nin, acabat d'arribar de l'URSS i amb una dilatada trajectòria política, tenia el bagatge necessari per a dur endavant l'encàrrec amb èxit. No podem oblidar tampoc el període àlgid que vivia la producció d'obres de temàtica sociopolítica a nivell estatal, i l'estreta col·laboració del Nin traductor amb les principals cases d'edició, de manera que fins a cert punt resulta lògic que Proa volgués sumar-s'hi.

Així doncs, la Biblioteca El Camí acollí, el 1931, l'aparició del trasllat de l'opuscle de Trotski *Què ha passat?*¹⁵⁰ En aquest cas, tenim la plena certesa que la tria de l'obra responia als interessos d'un Nin, membre destacat de l'Oposició d'Esquerra tant en l'àmbit internacional com a l'Estat espanyol, que encara cercava l'encaix en el panorama polític del moment. Convé recordar aquí que el retrobament amb Maurín a Barcelona, quan era a punt de trencar qualsevol relació amb el PCE i la Internacional Comunista per a constituir el Bloc Obrer i Camperol (BOC), havia propiciat que tots dos es plantejessin la possibilitat d'una col·laboració. Si, a més, prenem en consideració, a l'inici de la dècada dels trenta, els afanys del comunisme prosoviètic per aconseguir un lloc preminent a casa nostra, no ens costarà d'entendre que Nin veiés la necessitat de donar la paraula a Trotski per tal d'explicar al món obrer què succeïa realment a l'URSS d'Stalin.

¹⁵⁰ Es tracta, de fet, del primer volum publicat a la Biblioteca El Camí. A més, la coberta incorporava la tipografia Futura creada per Paul Renner el 1927, mostra inequívoca d'una modernitat sempre present a les propostes de l'editorial. Vegeu: GUILLAMON, Julià (ed.). *La propera festa del llibre serà de color taronja! Cinquanta anys del relleu d'Edicions Proa*. Barcelona: Proa, 2015, p. 18 i 49.

Tal com s'explicava en el pròleg de l'edició russa, l'obra aplegava els articles que el vell revolucionari havia anat publicant en la premsa internacional per tal de defensar-se de la campanya de propaganda que els qualificava, tant ell mateix com la resta de membres de l'Oposició, d'agents contrarevolucionaris i, alhora, per tal de denunciar la persecució sense treva a què havien estat sotmesos des de l'expulsió del Partit que, després de la deportació, havia culminat el 1929 amb el desterrament a Turquia:

El fi d'aquests articles, com es dedueix de llur contingut, consistia a posar la veritat al lloc de la falsedat, les informacions sensacionals i la calúmia. En posar en circulació la llegenda relativa al complot contrarevolucionari dels "trotskistes" contra el règim soviètic, Stalin ha prestat un servei assenyadíssim a la contrarevolució autèntica a costa dels interessos fonamentals de la República soviètica. Calia refutar aquesta llegenda, primer de tot en l'interès de la U.R.S.S. Els articles de L. Trotski foren llegits per milions de lectors de tot el món i així compliren el fi a què anaven destinats. Són a milers i milers els obrers que volen saber la veritat autèntica pel que fa a l'oposició.¹⁵¹

Així mateix, s'hi aclaria la finalitat dels ingressos generats gràcies a la publicació de tot aquest material:

Els honoraris pagats per aquests articles per l'agència periodística entren íntegrament en un fons especial destinat a publicar els articles, discursos i cartes de Lenin prohibits per Stalin a la U.R.S.S. i documents importantíssims del Partit Comunista rus que no es fan conèixer en interès de Stalin i de la seva fracció.¹⁵²

Resulta evident, tal com posàvem de manifest en parlar de les versions de l'autor publicades a Cenit, que l'objectiu de superar la manipulació i la censura stalinista presidia la major part dels esforços de Trotski des de l'exili. Nin s'hi sumava aquí amb una doble

¹⁵¹ "Advertiment de l'edició russa". A: TROTSKI, Lleó. *Què ha passat?* Barcelona: Proa, 1931, p. 6.

¹⁵² *Ibíd.*

contribució: com a director literari i traductor. L'opuscle comptava, a més, amb tres annexos prou interessants: dues cartes –al Comitè Central del Partit Comunista de l'URSS i al Comitè Central de la Internacional Comunista– escrites en vigílies de l'expulsió definitiva i encara signades, el desembre de 1928, des d'Alma-Ata; la resolució de l'Oposició francesa a propòsit dels comunistes i la premsa burgesa; i una darrera carta de Trotski als obrers de l'URSS, signada el 27 de març de 1929 des de Constantinoble.

En l'àmbit polític estatal, l'estreta vinculació de Nin amb el projecte de l'Oposició conduí al fracàs la possibilitat d'una entesa amb Maurín. D'una banda, el refús de Trotski fou categòric i, de l'altra, també hi pesà l'hostilitat d'alguns líders del BOC envers el trotskisme. Nin es decantà aleshores per la creació de l'Esquerra Comunista.

A l'hora d'abordar la segona de les traduccions de temàtica política de Nin al català, volem aclarir d'on sorgí el segell que la publicà. Tal com apuntàvem en començar aquest últim apartat, la connexió amb Proa, per bé que indirecta, resulta tan clara com curiosa. Recordem-ho: després que Puig i Ferrer fos escollit diputat per la República i abandonés la direcció literària, el 1935 Marcel·lí Antich i Francesc Payarols –l'altre traductor del rus de la casa–, juntament amb Josep Cruells –que exercia de comptable–, decidiren estroncar la fecunda col·laboració que havien mantingut amb Proa i emprendre un nou projecte.

L'Editorial Atena naixia de forma molt modesta –l'oficina era una cambra en un pis del carrer Comtal– amb l'objectiu de continuar traduint obres literàries al català. De manera natural, Antich s'ocupà de la part tècnica, Cruells de l'administració i Payarols n'esdevingué el director. Malgrat l'empenta inicial, la nova empresa tingué un curt recorregut. De fet, els llibres que s'hi publicaren –un total de cinc títols– veieren la llum el 1935. *La revolta proletària d'Astúries*, de Narcís Molins i Fàbregas, amb un gran èxit

de vendes, fou la causa que precipità el final de l'aventura. Nin havia impulsat la publicació d'aquesta obra i pretenia que el nou segell servís de plataforma política. Antich, que va acabar militant al POUM, s'avingué a ampliar el catàleg i Cruells semblava convençut que fins i tot seria avantatjós per al negoci, però Payarols, que volia mantenir la línia de temes culturals i literaris, s'hi oposà frontalment i deixà l'editorial. Amb tot, Atena no va sobreviure gaire temps més, ja que la policia en requisà tots els materials.¹⁵³

Abans que es produís aquest trist desenllaç, aparegué encara un segon text de contingut polític: *Bakunin*, de Viatxeslav Polonski, traduït per Nin. Retrobem un autor que el mateix Nin havia traslladat al castellà per a l'editorial España, tot i que en la faceta de crític literari. Amb aquest llibre, en canvi, es mostrava com a biògraf d'excepció i defensor del llegat de Bakunin, un dels pares del pensament anarquista; perquè Polonski era, sens dubte, un bon coneixedor del revolucionari rus, a la figura del qual havia consagrat diverses obres.

Després de brindar al lector un extens recorregut per la trajectòria vital de Bakunin, Polonski mirava d'establir la significació històrica del personatge. D'entrada, posava en relleu la influència del bakuninisme en el procés revolucionari a Rússia:

Precisament, però, perquè Bakunin no era marxista, precisament perquè el seu programa i la seva tàctica eren l'expressió de la protesta revolucionària de les masses camperoles, dels artesans i dels intel·lectuals sense feina, aconseguí de passar com un cometa brillant i ornar amb el seu nom no solament tota una època de la història del moviment obrer internacional, sinó també tot un període de la història de la revolució russa. Car el bakuninisme va jugar a Rússia un paper no menys destacat que a Occident.

El moviment de la joventut revolucionària russa durant els anys setanta es desenvolupà sota la bandera del bakuninisme. Durant molt de temps qui influencià la

¹⁵³ L'experiència d'Atena, per bé que breu, posa en entredit les paraules de Víctor Alba, per a qui l'escassetat de producció política en llengua catalana s'explicava fonamentalment per les limitacions del mercat: "A més, hi havia molt poc llibre polític català. Si no era sobre temes molt locals... El llibre polític era sempre en castellà, perquè tenia mercat. El mercat català era petit. De fet, encara ho és ara." Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

majoria d'aqueixa joventut combativa i ardent no fou Marx, ni Herzen, ni Lavrov, sinó Bakunin.¹⁵⁴

Després, aportava el testimoniatge d'alguns dels actors d'aquell moviment per transmetre amb fidelitat l'impacte produït per la personalitat abassegadora del capdavanter de l'anarquisme:

La personalitat de Bakunin exercia una particular seducció. El seu turbulent passat revolucionari, els anys de reclusió a les fortaleses de Petropavl i de Schlisselburg, la seva deportació a Sibèria i la fugida d'aquelles contrades, la seva participació en el moviment comunista del 1871, i, finalment, la seva enèrgica actuació a l'Associació Internacional dels Treballadors, envoltaven la figura de Bakunin d'una aurèola d'heroi semifabulós i semimístic dels temps antics. [...] La naturalesa exaltada, la força de voluntat i la paraula apassionada de Bakunin obraven d'una manera irresistible. *Revolucionari per temperament*, impressionava, més que res, els sentiments de la joventut, revolucionava el seu esperit, desvetllava la seva voluntat.¹⁵⁵

A més, Polonski explicava que el moment no pogué ser més escaient per a la bona acollida de l'ideari anarquista, alhora que argumentava la fascinació que el jovent rus d'aquells anys sentí per Bakunin:

La força, la presó i la deportació eren a l'ordre del dia, i aquesta política de l'autocràcia, que estamordia els uns, provocava l'odi i la protesta en els altres, principalment entre la joventut intel·lectual, que entrava en escena i desitjava àvidament intervenir en la vida social. De la llibertat de premsa relativament petita que existia a l'època de les "grans reformes", no en quedava ni rastre.

A les universitats regnava una sorda agitació. Esclataven desordres universitaris a les diverses ciutats, a vegades per motius insignificants, que provocaven dures mesures de repressió per part del Govern. Alguns afortunats reeixien a anar-se'n a l'estranger,

¹⁵⁴ POLONSKI, Viatxeslav. *Bakunin*. Barcelona: Atena, 1935, p. 237-238.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 240.

principalment a Suïssa, a Zuric, on podien beure a les fonts directes de la propaganda revolucionària. La joventut, sentia un odi ardent per l'autocràcia i contenia la seva exaltació revolucionària, cercava camins per a la lluita i la manera d'aplicar les forces que tenia amb escreix i que cercaven una sortida. Les prèdiques de Bakunin caigueren en un terreny favorable. Les seves paraules fogoses eren precisament el que esperava la joventut, que no tenia experiència en la lluita revolucionària i no veia al seu entorn, llevat del poble, cap força que pogués utilitzar per a la victòria.¹⁵⁶

No obstant això, l'anarquisme no aconseguí –ni a Rússia ni a Occident– el seu propòsit: la revolució social. I aquesta decadència coincidí amb el reforçament definitiu de la influència del marxisme com a expressió autèntica de les lleis de l'evolució social. Polonski exposava amb claredat les causes que el condemnaren al fracàs:

El mateix fenomen es produí a Rússia. L'onada del moviment revolucionari que va alçar-se els anys setanta s'esberlà contra la manca de preparació i la inèrcia camperoles. Aquella massa explotada, famolenca i ignorant es mostrà incapaç d'assimilar-se la propaganda revolucionària dels bakunistes i de prestar-se a l'organització per a preparar la revolta popular que a parer d'aquells, havia de convertir-se en revolució social.

En baixar aquesta onada, i després de les temptatives d'alguns grups revolucionaris de resoldre la qüestió per mitjà d'una lluita personal contra el Tsar, s'inicià un breu període de calma, a continuació del qual la direcció passà als marxistes, tant a Rússia com a Occident. La frase de Plekhànov, "La revolució russa triomfarà com a moviment obrer o no triomfarà", pot ésser considerada com la fórmula que expressa concisament el canvi efectuat.

A la darrera dels anys 80 comença la història de la revolució russa sota l'hegemonia del proletariat com a destacament d'avantguarda. [...] Bakunin i els bakunistes romanien enrere, com una pàgina llegida, però, tanmateix, brillant i, naturalment, no casual.¹⁵⁷

¹⁵⁶ *Ibíd.*, p. 241-242.

¹⁵⁷ *Ibíd.*, p. 245-246.

I, a continuació, se servia d'una comparació inapel·lable per tal de subratllar el profund abisme que separava els posicionaments bakunistes i marxistes:

Si *Bakunin* aspirava a la destrucció immediata de l'Estat en totes les seves formes, *Marx* considerava necessària la seva utilització en interès de la revolució mitjançant la seva conquesta per la classe obrera i la instauració de la dictadura del proletariat en el període de transició del capitalisme al socialisme. [...]

Bakunin incitava a les insurreccions, als cops de mà, als motins, al desbordament de tot el que s'anomenava males passions, convençut que en sorgiria una revolució social que es propagaria a tot el món. *Marx*, al contrari, posava en guàrdia la classe obrera contra les accions inorganitzades, casuals i disperses i la invitava a la contenció, l'organització i la disciplina, i es mostrava enemic de totes les temptatives dels grups i sectes aïllats que identificaven llurs aspiracions objectives amb els imperatius objectius del procés històric. [...]

Marx considerava que la Internacional havia estat fundada per tal de substituir les sectes socialistes i semisocialistes per una organització veritablement combativa de la classe obrera. Per a ell tot sectarisme era reaccionari, un pas enrere i no endavant.

Després de declarar dissolta la seva "Aliança" i d'entrar a la Internacional, *Bakunin* volia subordinar tota l'actuació d'aquesta a la dictadura de la seva secta, que seguia existint secretament.

Totes aquestes circumstàncies posaren *Marx* i *Bakunin* un enfront de l'altre com a enemics implacables, l'actuació comuna dels quals era impossible. O l'un o l'altre havia d'ésser vençut.¹⁵⁸

I en la confrontació directa amb *Marx*, *Bakunin* tenia les de perdre. Per bé que *Polonski* insistia a destacar "el paper positiu que ha jugat en la història de la revolució russa la seva actuació destructora",¹⁵⁹ havia de reconèixer igualment que "aquella Rússia camperola que havia fet de *Bakunin* el símbol de la seva protesta, en passar pel purgatori capitalista

¹⁵⁸ *Ibíd.*, p. 246-248.

¹⁵⁹ *Ibíd.*, p. 252.

creà la classe obrera, s'incorporà al moviment obrer internacional i, amb la seva lluita heroica, inicià l'època de la revolució social a tot el món."¹⁶⁰

Sense deixar de retre homenatge a Bakunin, amb qui compartia l'abrandament revolucionari, sembla evident que, un cop més (com ja havia fet en traduir *Anarquismo y socialismo* i *Crítica del sindicalismo*, de Plejànov, o amb la participació en el debat a *L'Opinió*, encara de Rússia estant), Nin pretenia mostrar al públic català l'anarquisme com un fenomen del passat que calia deixar enrere. En conseqüència, podia subscriure les sentides paraules de la cloenda de Polonski:

Hi ha companys que es decanten a considerar Bakunin com un dels progenitors de la social-democràcia i, per tant, del partit comunista. Aquesta opinió és, naturalment, una absurditat. Malgrat el nostre desig de fer justícia als mèrits del gran revolucionari, no podem considerar-lo com un dels nostres progenitors. Els darrers anys de la seva vida Bakunin intentà d'assimilar-se els fonaments de la doctrina de Marx, però no hi reeixí. [...]

El fet que Plekhànov, Zassúlitx, Axelrod, Deitx i molts altres haguessin estat bakunistes significa solament que aprengueren en els errors de Bakunin, com hi aprengué el moviment obrer europeu. [...]

Les nostres discussions amb Bakunin han esdevingut un patrimoni del passat. [...] Malgrat totes llurs divergències, malgrat la lluita que sostingueren per l'orientació del moviment revolucionari, Marx i Bakunin estaven units per una passió, per uns sentiments comuns: tant l'un com l'altre desitjaven el ràpid adveniment de la revolució social, tant l'un com l'altre perseguien un mateix fi, la victòria definitiva sobre el règim capitalista, règim d'explotació, violència i misèria.

Aquesta passió, que ningú no negarà a Bakunin, fa la seva figura digna d'ocupar un lloc eminent entre els militants del nostre passat revolucionari per tal que el nom de l'home que consagrà sense reserves la seva vida a la gran causa de l'emancipació rebi la consagració de la història.¹⁶¹

¹⁶⁰ *Ibíd.*, p. 254.

¹⁶¹ *Ibíd.*, p. 256-258.

En aquest afany de convèncer els lectors de *Bakunin* de la conveniència de passar definitivament la pàgina de l'anarquisme, Nin comptà amb una inestimable col·laboració: a *Mirador*, dins la reputada secció "Les Lletres", aparegué una crítica de l'obra signada per Rafael Tasis i Marca.¹⁶² Tal com veurem a continuació en parlar de les traduccions literàries, la vinculació del Nin traductor amb aquest setmanari es remuntava als primers temps després del retorn a Barcelona, atès que el 4 de desembre de 1930 s'hi publicà el trasllat al català d'un relat de Mikhaïl Zòixenko, *El transformista*. Per bé que ideològicament no semblava el mitjà més afí al Nin comunista, un bon nombre dels col·laboradors –i fins i tot el fundador, Amadeu Hurtado– eren vells coneguts de l'etapa periodística a *La Publicidad* i, a més, Manuel Brunet, amb qui havia compartit la secció estrangera abans de passar junts a l'Agència Fabra, n'era el director.

Per si tot això no fos prou, cal recordar que *Mirador* naixia (el 31 gener de 1929) com un projecte orientat a la transformació mateixa de la societat, impulsant-ne la modernització, l'educació i la democratització. Carles Singla ho resumeix així:

Des del seu naixement, *Mirador* vol significar-se per ser un producte periodístic modern que defugí tant el popularisme i la banalitat com l'encarcament i el transcendentalisme. El seu principal camp d'actuació és el cultural –en els vessants literari, cinematogràfic, escènic, plàstic i musical– però no renuncia a intervenir en altres àmbits, especialment en el polític, que de bon començament rep un clar protagonisme a la primera pàgina. Els seus receptors potencials abasten un ventall que va des de les elits dirigents i culturals –polítics, periodistes, escriptors, artistes, professors, etc. – fins a totes aquelles persones que posseeixen un mínim de formació i, sobretot, inquietuds culturals.¹⁶³

¹⁶² TASIS I MARCA, Rafael. "V. Polonski, *Bakunin* (Atena)". *Mirador* 324 (2 maig 1935), p. 6.

¹⁶³ SINGLA, Carles. *Mirador (1929-1937): un model de periòdic al servei d'una idea de país*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006, p. 16.

Després dels anys feixucs de la dictadura, el propòsit de *Mirador* ja era ben manifest en la tria del nom, que palesava l'actitud que pretenia adoptar davant del món:

Mirador és el lloc des del qual es mira i, activament, és també l'home que mira. Les dues accepcions escauen a aquesta publicació que ve a mirar damunt el panorama universal i a reportar a casa nostra, objectivament, informativament, tot el que ha vist. MIRADOR vol ésser un espectador que observa amb els ulls de tothom i que interpreta amb un temperament i criteri propi, acostat, però, al temperament i criteri del centre-occident europeu. MIRADOR vol ésser també un clos enlairat des del qual s'esguarda amb interès i ironia, amb passió i comprensió, més aviat amb la serena contenció d'un contemplatiu que no pas amb l'ardent fuga d'un home d'acció.¹⁶⁴

Des de la perspectiva d'un setmanari culturalment tan inquiet, no costa d'entendre que, d'ençà de la publicació a Proa de *Crim i càstig* (1929), Nin suscités un viu interès per la contribució a la literatura en llengua catalana que podia suposar la tasca traductora que endegava. No debades la ferma voluntat d'obrir el panorama literari català als nous vents de la literatura estrangera unia ambdues empreses. Les paraules de Rafael Tasis així ho corroboraven:

La circumstància feliç de tenir un bon traductor del rus i al mateix temps coneixedor excel·lent de les noves condicions de l'existència a la U.R.S.S., com és Andreu Nin, ens permet de tant en tant, ultra el goig de llegir en català les obres immortals de Tolstoi i Dostoievski, de prendre contacte amb llibres de nous autors russos.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Fragment del primer editorial del setmanari. "Bon dia". *Mirador* 1 (31 gener 1929), p. 1. Sobre l'autoria d'aquest text, Singla apunta: "Podem presumir que en la seva redacció van intervenir de forma directa o indirecta Manuel Brunet, Amadeu Hurtado, Víctor Hurtado i potser Claudi Ametlla. És possible que també hi prengué part Just Cabot, encara que signa individualment la presentació de la secció literària." SINGLA, Carles. *Op. cit.*, p. 88.

¹⁶⁵ TAVIS I MARCA, Rafael. "N. Bogdànov, *La primera noia* (Proa)". *Mirador* 324 (2 maig 1935), p. 6. Sota el mateix epígraf, "Els Llibres", Tasis feia la crítica de dues traduccions ninenques, *La primera noia* i *Bakunin*.

I, precisament per això, sembla lògic que *Mirador* es fes ressò de l'aparició de més d'una d'aquestes obres que Nin traslladava per a Proa. De fet, el mateix Tasis havia signat alguna altra crítica amb anterioritat, en què es congratulava de comptar amb un traductor que ofería versions directes i íntegres dels clàssics russos.¹⁶⁶ Però el que fa encara més interessant aquesta que ens ocupa és que *Bakunin*, de Viatxeslav Polonski, no és una novel·la, sinó una biografia, tal com s'esmenta ja de bon principi:

Un altre llibre rus interessant, traduït –ben traduït–, per Andreu Nin, és aquesta biografia de Bakunin, per Viatxeslav Polonski, que ha publicat l'Editorial Atena, una empresa nova que es llença, pel que sembla, amb una gran empenta, i presenta els llibres amb un gust remarcable.

La vida del patriarca de l'anarquisme, explicada per un comunista que no es distingeix per les seves simpaties envers les doctrines de Bakunin, és, amb tot, un espectacle grandios.¹⁶⁷

Com a divulgador literari a *Mirador*, Tasis mostrà especial predilecció per la difusió d'aquest gènere en alça en els anys vint i trenta.¹⁶⁸ En aquest cas, a més, l'aparent antagonisme ideològic entre biografiat i biògraf cridava poderosament l'atenció. Això no obstant, Polonski proposava un recorregut no desproveït de passió per la trajectòria del "revolucionari per excel·lència" i el crític reconeixia que l'obra era sens dubte "un

¹⁶⁶ "No cal pas dir que la traducció, directa i íntegra (dues qualitats mol difícils de trobar en les versions corrents en els països llacions dels autors russos), acredita la competència i la dignitat literàries, prou demostrades en altres tasques, d'Andreu Nin, que ja havia traduït excel·lentment *Crim i càstig*." TESIS I MARCA, Rafael "Dostoievski, *Stepàntxikovo i els seus habitants*" (Edicions Proa)". *Mirador* 229 (22 juny 1933), p. 6.

¹⁶⁷ TESIS I MARCA, Rafael. "V. Polonski, *Bakunin* (Atena)". *Op. cit.*

¹⁶⁸ COLL-VINENT, Sílvia. "Rafael Tasis, traductor i divulgador literari". *Quaderns. Revista de Traducció* 14 (2007), p. 95-104.

document interessant per a la història del segle passat i per a la formació dels moviments obrers.¹⁶⁹

Quant a la vigència de l'anarquisme, Tasis subratllava que –d'acord amb Polonski– es tractava d'un moviment superat, per bé que encara pervisqués a casa nostra:

Polonski dóna per liquidat l'anarquisme arreu del món, després de la floració d'herois que havia de produir, amb els Kropotkin de tots els països. Marx, l'etern enemic de Bakunin, fred i científic, ha triomfat damunt l'anarquisme. Però ací precisament encara gaudim de les darreres espurnes d'unes teories que en tots els països han estat abandonades. Llegint el llibre de Polonski us creieu, davant dels escrits de Bakunin, trobar-vos amb articles de *Solidaridad Obrera*. L'apoliticisme, el culte de la violència sistemàtica, l'admiració envers el bandidatge, les invocacions al desferment de totes les "males passions", són encara tòpics predilectes dels nostres anarquistes.¹⁷⁰

I la referència final al terrorisme barceloní no podia ser més demolidora ni més idònia per a reforçar l'objectiu últim que perseguia la traducció de Nin del text de Polonski: conscienciar el públic, i particularment el lector més proper a l'anarcosindicalisme, que l'anarquisme –lluny ja de les exaltacions romàntiques de primera hora– corria el risc d'esdevenir un parany reaccionari per a la classe obrera.

En el llibre de Polonski hi ha l'esbós d'un personatge, Netxàiev, que exercí un paper important en la vida de Bakunin. Totes les teories del vell revolucionari es trobaren dutes fins al seu desenrotllament extrem amb la vida i les doctrines que predicava el seu deixeble Netxàiev. Eliminador de tota moral, per tal com per ell "només és moral allò que contribueix al triomf de la revolució", no l'espantaven el crim, ni la delació, ni el robatori, i es voltava de la púrria de la societat, si així li calia per als seus projectes revolucionaris. Netxàiev havia de representar el ferment corruptor que, tard o d'hora, havia de fer morir totes les doctrines exaltades de Bakunin i els altres teoritzadors de l'anarquisme, i havia

¹⁶⁹ TESIS I MARCA, Rafael. "V. Polonski, *Bakunin* (Atena)". *Op. cit.*

¹⁷⁰ *Ibíd.*

de perpetuar la seva figura, en una caricatura grotesca, a través dels "homes d'acció" del terrorisme barceloní.¹⁷¹

En definitiva, amb aquesta crítica favorable de Tasis a *Mirador*, tanquem l'apartat dels trasllats al català d'obres de temàtica política. Però, a banda, la publicació de *Bakunin* marca també el punt i final del dilatat capítol de les traduccions de Nin d'àmbit extraliterari –fonamentalment al castellà–, moltes de les quals han estat profusament reeditades, sobretot a l'Amèrica Llatina.

Malgrat que la creació del POUM i l'inici de la guerra civil l'allunyaren definitivament de la traducció, Nin continuà fins al final al peu del canó guiat per l'afany incorruptible de contribuir a la formació del proletariat. Aquestes paraules de Solano ho fan ben palès:

Però, és clar, tot plegat era poc temps abans del 19 de juliol. El partit va crear l'Editorial Marxista que dirigia Juan Andrade. Nin donava idees i parlaven de les coses russes que calia fer-hi aparèixer. Teníem molta relació amb Víctor Serge, a París, que, quan trobava un text interessant, escrivia a Nin, que passava les cartes a Andrade. De fet, Serge coneixia molt bé la situació i demanava que, a l'hora de publicar, tinguéssim en compte els russos, més o menys crítics amb Stalin, que hi havia entre nosaltres. Anys després, a través de Pierre Broué, vaig saber que la muller de Bukharin i Nikolai Bukharin mateix consideraven que el POUM havia jugat un paper de conscienciació molt important en aquells anys.¹⁷²

¹⁷¹ *Ibíd.*

¹⁷² Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

3.2. Obres literàries: gèneres, autors i textos

En iniciar el recorregut per les traduccions literàries d'Andreu Nin, ens sembla molt adient reproduir les paraules que adreçà a Joan Puig i Ferrer el juliol de 1928, un cop tancat l'acord amb Proa per traslladar al català el més granat de la literatura russa. Aquestes línies constitueixen, sense cap mena de dubte, un testimoni únic de les circumstàncies i la motivació amb què el traductor endegava una tasca que es va perllongar fins a la seva prematura mort, el juny de 1937:

La vostra carta m'ha produït una gran alegria. No n'hi havia per menys. En primer lloc, ha vingut a demostrar que, malgrat els anys transcorreguts (en fa set que sóc fora de Barcelona) la vostra amistat envers mi no s'ha refredat. En segon lloc, perquè, amb l'acollida calorosa que heu fet a la meua proposició, en doneu l'ocasió d'emprendre una obra que serà per a mi una font inestroncable de satisfacció intel·lectual. Amb això queda dit que no us faré, com vos sembleu témer, un "treball industrial", "únicament pels diners". M'estimo massa a mi mateix i als clàssics russos per a fer-ho. Tingueu la seguretat que jo hi posaré tot el que sàpiga. Si no ho faig millor serà perquè els set anys que he passat sense escriure en català es faran sentir. [...]

De manera que traduir per a vosaltres, des del punt de vista material, representa per a mi un gros sacrifici. Ara que la satisfacció espiritual que em proporcionarà el vostre treball em compensarà llargament aquest sacrifici.[...]

Donar els clàssics russos en català em sembla una empresa magnífica. Quina llàstima que no els pugueu llegir en l'original! És formidable! Jo els conec tots de cap a cap. A pesar de què, durant els últims set anys, he estat absorbit per un treball aclaparador, frenètic (en Pla us en podria contar quelcom) no he passat gairebé ni un dia sense llegir els clàssics. [...]

Naturalment crec que serà necessari alternar els clàssics amb els autors moderns. Hi ha prou coses interessants. Estic a la vostra disposició per a fer-vos les indicacions necessàries. Ningú pot estar millor situat que jo en aquest sentit. [...]¹

Tal com apuntàvem en parlar de la faceta de crític literari, Nin traduí al català tant obres d'autors consolidats, que podien considerar-se "clàssics", com d'autors contemporanis. D'una banda, apostà per la traducció d'autors que, a finals de la dècada

¹ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. Biblioteca de Catalunya, fons Ramon Borràs.

dels vint, ja havien assolit un cert *status*, i eren coneguts –i reconeguts– tant pels lectors del text original com pels futurs lectors del text traduït: Dostoievski (*Crim i càstig*, 1929, i *Stepàntxikovo i els seus habitants*, 1933), Tolstoi (*Anna Karénina*, 1933, i *Infància, adolescència, joventut*, publicada pòstumament, el 1974), Txèkhov (*Una cacera dramàtica*, 1936) i, finalment, l'autor francès Jules Vallès (*L'insurgent*, 1935).

D'altra banda, Nin havia viscut gairebé deu anys a l'URSS, en contacte directe amb l'efervescència del món literari de la dècada dels vint. Per aquest motiu, coneixia de primera mà la producció d'un bon nombre d'autors postrevolucionaris que comptaven –alguns més que no pas altres– amb el beneplàcit del Partit. Nin jutjava igualment necessari fer arribar aquests escriptors, símbol de canvi i renovació, al públic català, i és per això que, entre les seves traduccions, trobem obres de Pilniak (*El Volga desemboca al mar Caspi*, 1931), Bogdànov (*La primera noia*, 1935) i Zòixenko (*El transformista*, conte publicat el 1930, i *Prou compassió!*, recull de relats aparegut el 1936).

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi dels autors i dels textos escollits i de determinar les possibles causes de la tria majoritària d'un gènere o d'un altre (per conèixer així, de retruc, les línies d'actuació i els objectius del projectes editorials en què veieren la llum), ens ha semblat convenient fer una ràpida ullada a les preferències del lector rus a final dels anys vint, que, de ben segur, el mateix Nin degué considerar orientatives.

Tenint en compte que la gran massa de lectors nous es trobava oportunament dirigida per les altes instàncies del Partit, conèixer-ne els gustos literaris pot ajudar-nos a comprendre quin lloc ocupaven els diferents escriptors –clàssics i contemporanis– dins d'un canó literari que havia resultat profundament trasbalsat pels efectes de la revolució de 1917. A més, hem volgut afegir algunes reflexions –en clau de síntesi– de

la crítica especialitzada que aporten informació complementària, per acabar d'establir el paper que jugaven els textos de partida dins d'aquell context sociocultural concret.

Un article del mateix Nin, "La Revolució cultural. Quins són els llibres preferits del lector rus?", ens facilita bona part de la informació que precisàvem. D'entrada, l'autor posava en relleu el fet que "les masses populars [...] han conquistat el 'dret a la cultura'" i que, en conseqüència, "totes les possibilitats d'elevació cultural, abans patrimoni exclusiu de les classes privilegiades, li són avui ofertes."² Per tant, s'havia produït un augment important del nombre de lectors. Però aquest nou públic receptor que calia abastar mostrava un seguit de particularitats. Conscient d'això, Nin feia una distinció que resulta reveladora: "És interessant d'establir un paral·lel entre les lectures dels obrers i les dels intel·lectuals. Mentre que aquests s'interessen per l'estil i l'anàlisi psicològic, els obrers es fixen preferentment en el costat ideològic de l'obra."³

Deixant de banda la informació sobre els autors estrangers, que per al nostre propòsit no resulta rellevant, passem a veure, en primer lloc, quins eren els prosistes russos contemporanis més llegits: el primer, i de manera destacada, Gorki, seguit d'autors com Gladkov, Serafimovitx, Fúrmanov, Fedín... Nin remarcava l'interès que els obrers sentien per les obres que descrivien la revolució i la guerra civil; amb tot, precisava: "Això no vol dir que els empleats no s'interessin pels temes revolucionaris. El que hi ha és que prefereixen els llibres la forma dels quals és més complicada i abstracta."⁴ Això li permetia d'establir, a tall de conclusió, que els "autors proletaris" (Gladkov, Serafimovitx o Fúrmanov) eren els preferits dels treballadors, mentre que els "companys de camí" (com Fedín) ho eren dels empleats. Volem recordar que la

² NIN, Andreu. "La Revolució cultural. Quins són els llibres preferits del lector rus?". *L'Opinió* 48 (12 gener 1929), p. 5. Forma part del seguit d'articles que informaven sobre la situació a l'URSS i que aparegueren en aquesta publicació a la secció «De la URSS estant» durant els darrers mesos de l'estada de Nin a Moscou.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

dicotomia "autors proletaris"/"companys de camí" (fidel a la línia oficial dels anys vint, tal com hem pogut constatar en l'obra de Viatxeslav Polonski)⁵ també es trobava a la base de l'article sobre la novel·la soviètica que hem comentat en tractar de la tasca de Nin com a crític literari.

Per a la crítica actual, aquestes divisions progressivament excloents (a favor o en contra de les directrius del Partit) que s'anaven produint en el panorama literari russo-soviètic, i que es van radicalitzar en el període stalinista, tan sols contribuïren a crear unes condicions intolerables de vida i de treball per a la mateixa literatura:

La révolution sociale qui avait animé la littérature russe fut écrasée par une révolution politique répressive qui ôta au pays sa liberté, et la première victime littéraire de cette politique fut la littérature russe elle-même: elle fut scindée de façon durable en deux parties, une littérature d'émigrés et une littérature «soviétique», et cette scission se répéta à plusieurs reprises [...]. Au sein de la littérature «soviétique» également, l'autorité idéologico-politique traça toujours une ligne de partage entre la littérature réellement «soviétique» et la littérature tolérée ou celle qui avait survécu et qui, de toute façon, était étrangère.⁶

D'una banda, els escriptors que Nin esmenta com a preferits dels obrers, els "autors proletaris", actualment són considerats els fonaments de l'anomenat "realisme socialista" (orientació artística que s'imposà a partir de 1932): "Pourtant, le réalisme socialiste n'est pas véritablement un produit du début des années trente. Il correspond à une tradition bien ancrée qui s'appuie sur des modèles constitués pour l'essentiel par des romans et des nouvelles écrits pendant les années vingt: *le Ciment (Cement)* de Gladkov, *Tchapaïev* de Fourmanov, [...] et *le Fleuve d'acier (Zeleznyj potok)* de Serafimovitch."⁷ Tots ells, sota l'ègida de Gorki.

⁵ POLONSKI, Viatcheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria. Op. cit.*

⁶ STRADA, Vittorio. "La Révolution et la littérature". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: *La Révolution et les années vingt*. Évreux: Fayard, 1988, p. 38.

⁷ CLARK, Katérina. "La prose des années vingt." A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: *La Révolution et les années vingt. Op. cit.*, p. 378.

No obstant això, cal afegir que "les années vingt ne sauraient être réduites à un simple prélude au réalisme socialiste. Assurément, il s'agit de la décennie la plus riche de la littérature soviétique".⁸ I és que hi havia el grup d'escriptors, extraordinàriament heterogeni, que rebien el qualificatiu de "companys de camí", els quals, d'acord amb les paraules del mateix Nin "constituïen l'única base sòlida en què podia recolzar-se la literatura soviètica."⁹ De fet, es tractava d'autors que, sense ser hostils al règim, no pertanyien ni al proletariat ni al Partit. Amb l'adveniment d'Stalin, es veieren abocats a virulentes campanyes polítiques:

Dans la presse officielle de l'époque, on trouve des attaques de plus en plus violents en direction de l'intelligentsia «bourgeoise» et ses compagnons de route qui n'étaient ni d'origine prolétarienne ni membres du Parti. On attendait d'eux qu'ils fissent amende honorable et se corrigent avant de rejoindre les rangs de la jeune intelligentsia prolétarienne. Ainsi, ces romans où les écrivains attaquaient leurs propres milieux peuvent-ils être considérés comme des abjurations, et c'est ainsi qu'ils furent perçus à l'époque. Bien entendu, la réalité était beaucoup plus complexe.¹⁰

En segon lloc, i pel que fa als escriptors clàssics, Nin explicava:

Hom llegeix molt els clàssics. Turguènev és molt llegit pels empleats i pels obrers; aquests, però el llegeixen dues vegades més que aquells. Tolstoï ocupa el primer lloc. En poques setmanes, l'Edició d'Estat ha recollit prop de 200.000 subscripcions a les seves obres completes. Les obres més llegides són *Anna Karenín* i *Resurrecció*. L'interès per Txekhov és extraordinari. Dostoievski gaudeix del favor del lector. L'obra més llegida és *Crim i càstig*.¹¹

Però també en el terreny dels clàssics la revolució havia deixat la seva empremta. D'entrada, representaven una Rússia "agonitzant", en vies d'extinció:

En étudiant la littérature russe des premières années postrévolutionnaires, époque où le nouveau régime n'était pas encore parvenu à la forme achevée des années trente mais laissait déjà percer ses caractéristiques spécifiques, on voit, plus clairement

⁸ *Ibidem*.

⁹ NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 110.

¹⁰ CLARK, Katérine. *Op. cit.*, p. 403.

¹¹ NIN, Andreu. "La Revolució cultural. Quins són els llibres preferits del lector rus?". *Op. cit.*

que dans la période suivante, se dessiner un processus de différenciation significatif et important: deux Russies coexistent mais sont déjà sur le point de se scinder. La Russie qui agonise est la Russie de la période pétersbourgeoise, la Russie de l'intelligentsia et du grand cycle classique de la littérature qui va de Pouchkine jusqu'aux symbolistes, tandis que fait irruption une autre Russie, populaire, plébéienne, sous-prolétarienne, au centre d'une mosaïque d'autres ethnies et nationalités de l'Empire, une Russie bigarrée et chaotique brassée puissamment par la Révolution.¹²

Així, "la littérature de Pouchkine, de Gogol, de Dostoïevski et de Biély resta certes l'élément de base, malgré les limitations et les déformations subies dans l'interprétation historique soviétique, mais l'hégémonie de cette culture et de cette littérature pétersbourgeoises, fruit du croisement de l'eupéanisation de Pierre le Grand et de l'esprit russe le plus authentique, subit une rupture décisive."¹³ Efectivament, en relació als autors de la "vella literatura", el període soviètic fou ric en limitacions i deformacions; per posar-ne un exemple, podem llegir el que Polonski, tot fent-se ressò del pensament de Lenin, escrigué a propòsit de Tolstoi.

Lenin havia reconegut i havia lloat el geni de l'escriptor ("Tolstoy es grande – decía Lenin en su artículo de 1908 – como intérprete de las ideas y del estado de espíritu propios de los millones de campesinos rusos en el momento de iniciarse la revolución burguesa en Rusia").¹⁴ Ara bé, també havia assenyalat que "Tolstoy, el artista genial, el gran escritor, 'es ridículo como profeta que descubre nuevas recetas para salvar la humanidad'".¹⁵ Per tant, la condemna de la vessant filosòfica de l'obra literària tolstoiana era taxativa. D'acord amb Polonski, d'aquesta manera Lenin posava en relleu el caràcter contradictori de les opinions i de la doctrina de l'autor: "De una parte, el realismo más sereno, la tendencia a arrancar todas las máscaras; de otra, la prédica de una de las cosas más infectas que existen en el mundo, la religión, la aspiración de

¹² STRADA, Vittorio. "La Révolution et la littérature". *Op. cit.*, p. 12-13.

¹³ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴ POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. *Op. cit.*, p. 110.

¹⁵ *Ibidem*, p. 113.

sustituir los curas oficiales por otros que lo sean por convicción moral, es decir, el cultivo de la gazmoñería más refinada y, por lo tanto, particularmente repulsiva."¹⁶ En aquest punt, Polonski explicava que "el sentido de los artículos de Lenin consiste en hacer accesible la herencia artística de Tolstoy a las masas trabajadoras, sin dejar de poner al desnudo su 'doctrina' y su significación auténtica."¹⁷ En definitiva, tant els dirigents polítics com els crítics literaris assumiren la tasca de fer entendre al poble com calia apropar-se a la ideologia, sempre perillosa, d'aquells representants de l'antic ordre. El maquillatge i la mistificació foren una constant en la política artística del Partit.

En tercer i darrer lloc, l'article d'Andreu Nin remarcava la pèrdua de públic lector que havia patit la poesia els anys vint. No ens interessen tant els poetes que s'hi esmenten (la crítica actual els considera irrellevants, a excepció de Bagritski) com el fet de trobar-hi la confirmació implícita que la novel·la era, a finals de la dècada, el gènere en alça en la literatura soviètica. Tant entre els clàssics com entre els contemporanis, els novel·listes eren els escriptors més llegits.

Si passem a ocupar-nos de les traduccions literàries de Nin, de seguida ens adonem que només traduïu prosa i, fonamentalment, novel·la, llevat dels relats curts de Zòixenko. A l'hora d'explicar el perquè de l'elecció d'aquest gènere, és evident que cal tenir en compte tant els condicionants del sistema de partida com del d'arribada.

Pel que fa al sistema de partida, ja hem vist que la literatura de la dècada dels vint a l'URSS es caracteritzava per una preponderància de la prosa sobre la poesia. L'estudi del mateix Nin sobre la novel·la soviètica explicava com aquest gènere havia assolit el primer pla en el panorama literari del moment: "L'assaig, i, sobretot, el conte, són el gèneres predominants als començos; però la novel·la no triga a aparèixer, i, en menys de tres anys, es pogué dir ja amb ple fonament que existia una literatura

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem*, p. 121.

soviètica.¹⁸ A més, el XIX havia estat el segle dels grans novel·listes, i escriptors com Turguénev, Tolstoi o Dostoievski (Txèkhov també, per bé que no pot considerar-se pròpiament un novel·lista i, d'altra banda, es troba ja entre els dos segles) influïren poderosament en els primers prosistes soviètics.

Quant al sistema d'arribada, la situació en un cert sentit era força semblant. També per a la literatura catalana havia arribat l'hora de la narrativa i, particularment, de la novel·la. Podem esmentar-ne diverses causes. Primerament, cap al 1925 començaren a superar-se els recels del Noucentisme envers aquest gènere; el Noucentisme, d'acord amb les paraules d'Albert Manent:

desvetllà una veritable i curiosa prevenció contra la novel·la i contribuï al seu desprestigi com gènere –deien– matusser, poc elaborat, insatisfactori, enfront de l'orfebreria, el lirisme i la subtileza que traspuava l'estil noucentista. No hi ha dubte que en aquesta prevenció antinovel·lística influí la temença explicable que representés un entrebanc en el procés, rigorós i rotund, de perfeccionament de la llengua.¹⁹

Tot i que, efectivament, existí una prosa noucentista amb voluntat narrativa, fou limitada i s'allunyava força del que normalment entenem per novel·la.

En aquest ambient favorable, sorgiren nous projectes editorials que tenien per objectiu la voluntat d'impulsar el gènere cap a la plena normalitat. Així, tant la Biblioteca A Tot Vent d'Edicions Proa com els Quaderns Literaris –les dues col·leccions literàries en què es publicaren les traduccions de Nin– presentaven una línia d'acció similar: divulgar la millor literatura estrangera i, al mateix temps, situar la literatura autòctona al mateix nivell. Es veia la novel·la, i en general la narrativa (els Quaderns no se centraven exclusivament en la novel·la), com el gènere més idoni per a dur a bon port la necessària renovació lingüística i literària.

¹⁸ NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 109.

¹⁹ MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". *Op. cit.*, p. 184-185.

I és que a Catalunya el paper de la traducció ha estat capital en el procés de recuperació de la prosa literària. Mentre la poesia aviat disposà d'uns models propis que van fer possible la continuïtat i l'expansió del gènere, en la prosa "la traducció va exercir des del noucentisme una influència molt superior a la de les creacions originals, fins al punt de substituir els models de la tradició recent."²⁰ Aquest fet explica també que, en les dues col·leccions esmentades, les novel·les estrangeres publicades superessin de bon tros les del país. Fent gala d'una prosa innovadora i, alhora, clàssica, Nin va formar part de l'estol de traductors que, en aquells anys, contribuïren a catalanitzar una gamma variadíssima de narradors forasters i, de retruc, a donar nova vida al gènere i a la llengua.

En abordar la tria dels autors i de les obres traduïdes, novament hem de tenir en compte les dues literatures, la de partida i la d'arribada. Malgrat això, incidirem més en el sistema d'arribada, perquè les editorials no deixen de ser empreses que depenen directament dels gustos i dels interessos del públic receptor. En aquest punt també hi havia força coincidència: tant les Edicions Proa com els Quaderns Literaris pretenien arribar a un nombre ampli de lectors, sense perdre de vista el rigor, el pluralisme i la independència de les propostes.

²⁰ TOUTAIN, Ferran. "Traducció i models estilístics". A: *Traducció i literatura. Homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, 1997, p. 63-64.

3.2.1. Badalona: Edicions Proa (1928 - 1937)

- DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. Badalona: Proa, 1929. (Biblioteca A Tot Vent; 20, 20a)
- PILNIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Badalona: Proa, 1931. (Els d'Ara)
- DOSTOIEVSKI, Feodor. *Stepàntxikovo i els seus habitants*. Badalona: Proa, 1933. (Biblioteca A Tot Vent; 55)
- TOLSTOI, Lleó. *Anna Karènina*. Badalona: Proa, 1933. (Biblioteca A Tot Vent; 64a, 64b, 64c, 64d)
- BOGDÀNOV, Nikolai. *La primera noia*. Badalona: Proa, 1935. (Biblioteca A Tot Vent; 74)
- VALLÈS, Jules. *L'insurgent*. Badalona: Proa, 1935. (Biblioteca A Tot Vent; 77)
- TXÈKHOV, Anton. *Una cacera dramàtica*. Badalona: Proa, 1936. (Biblioteca A Tot Vent; 89)
- TOLSTOI, Lleó. *Infància, adolescència, joventut*. Barcelona: Proa, 1974.

Tal com apuntàvem, el gruix de les traduccions literàries d'Andreu Nin es publicaren a les Edicions Proa. Aquesta casa editorial naixia a Badalona, l'abril de 1928, gràcies a la iniciativa de dos socis i amics, que en foren els fundadors: Marcel·lí Antich i Camprubí (1895-1968) i Josep Queralt i Clapés (1896-1965). Albert Manent en descriu la personalitat i, recollint les paraules del mateix Antich, els motius que els impulsaren a embarcar-se en aquesta aventura cultural:

Tant Antich com Queralt eren lletraferits amb vocació pedagògica: posar a l'abast del poble la cultura. Eren gent d'ateneu enciclopèdic (no em consta que hi anessin, però del tarannà), d'escoles d'avançada, ni universitaris ni del *milieu* intel·lectual barceloní, sinó procedents de la comarca, on vivien. I militants d'un catalanisme de pedra picada. Tots dos, amb el seu afany de difondre la lectura en català, a través de textos normals que arribessin a la gent, es van adonar que hi havia moltes llacunes per cobrir: «En el funcionament de la biblioteca vaig trobar-me –escriuí Antich– amb la dificultat de donar en català tots els llibres que em demanaven i que jo creia necessaris per a fer cultura. No podia donar Balzac, Tolstoi, Dostoiewski, Stendhal, i tants i tants d'altres [...]. L'Editorial Catalana, tot i que va fer una gran obra, tenia vedades moltes obres [...]. Mancava quelcom, la cosa no era completa, ni de bon tros. Totes aquestes observacions i reflexions que jo m'anava fent les comunicava, és clar, a la persona que seguia i ajudava la meua obra: en Queralt. I d'aquesta manera, com una bola de neu, la cosa va anar creixent i arribàrem a la conclusió que calia

organitzar una nova editorial. Però... I els diners? [...]. L'empresa va poder començar perquè una persona de Badalona, arquitecte municipal en aquell temps, va prestar 20.000 pessetes, sobre un terreny que la mare d'en Queralt tenia prop de Badalona.»²¹

Sens dubte es tractava d'un moment favorable. D'una banda, en abordar les traduccions de Nin fora de l'àmbit estrictament literari, hem pogut constatar a bastament que els últims anys de la dictadura del general Primo de Rivera corresponen a "una època extraordinàriament creadora la qual, no solament potencia la irradiació de diaris, revistes, editorials i institucions que duïen l'empenta d'abans del nou règim d'excepció, sinó que mantingué un clima per a fer-ne néixer més."²² Podríem dir que la mà dura del general provocà, per reacció, el desig de reafirmació de la pròpia identitat catalana; el món cultural donava mostres d'un gran dinamisme. D'altra banda, la batalla entre el Noucentisme i la novel·la s'havia anat assossegant prou perquè

aparegués una nova floració de novel·listes els quals se situaren al mateix rengle i dins les mateixes col·leccions dels «bàrbars» del Modernisme, sempre fidels al gènere. D'altra banda, la sorollosa irrupció de Josep Pla, com a narrador i periodista «d'idees» – figura que tant va interessar de seguida a Carner i Riba– contribuï a tallar un nus gordià que enriaria una cultura que havia assolit un estadi de plenitud.²³

Domènec Guansé –que inaugurà la singladura de Proa amb la traducció del francès de *Manon Lescaut*, de Prévost– explicava que "el propòsit de l'editorial era donar impuls a la novel·la catalana que en aquells temps de gran efervescència espiritual es dividia en contradictòries tendències i apassionava els lectors."²⁴ En bona mesura, la sortida de la Biblioteca A Tot Vent, dedicada exclusivament a la novel·la, representà la coronació dels afanys per impulsar el gènere cap a la normalitat; la direcció literària, encomanada a Joan Puig i Ferrer (1882-1956), hi contribuï

²¹ MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". *Op. cit.*, p. 190-191.

²² *Ibidem*, p. 180.

²³ *Ibidem*, p. 187.

²⁴ GUANSÉ, Domènec. "Josep Queralt i Clapés i les Edicions Proa". A: *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català*. Barcelona: Fundació Carulla, 1972, p. 102.

sobremanera. Guansé ho confirmava: "La designació com a director de Puig i Ferrater, novel·lista cent per cent i escriptor de tendències multitudinàries, era un encert per fer anar endavant aquests propòsits."²⁵

Andreu Nin i Joan Puig i Ferrater, traductor i director literari, al despatx d'Edicions Proa. (Biblioteca de Catalunya).

Sense menystenir el paper que dugué a terme a l'hora d'esperonar i difondre la novel·lística autòctona, l'editorial es caracteritzà per les traduccions que ofería –a tall d'estímul i exemple– dels narradors estrangers d'esperit més universal i renovador. El darrer catàleg de la primera època de Proa (segurament, del 1936), malgrat l'inevitable to propagandístic, sintetitzava l'esperit del projecte que es materialitzà en la Biblioteca A Tot Vent:

Durant vuit anys una novel·la cada mes. Una antologia de la novel·la clàssica i moderna universals. Les millors obres estrangeres traduïdes pels millors escriptors

²⁵ *Ibidem*. El mateix Guansé ens ofereix un retrat de Puig i Ferrater en què lloa sense reserves la feina que dugué a terme com a director literari: "Amb l'ajut de Josep Queralt com a editor, l'any 1928 havia fundat l'editorial Proa, amb la popular Biblioteca A Tot Vent que, trencant la duana de prevencions d'altres editorials, dirigia amb competència i encert. No solament hi donava bones traduccions, sinó que hi acollia els autors joves –joves aleshores–, els quals procurava atreure's: Arbó, Maria Teresa Vernet, Miquel Llor, Millàs Raurell, Xavier Benguerel, Joan Duch, fins els que per temperament li havien de ser més adversos, com Francesc Trabal. La calvicie, el cabell canut, l'actitud reposada, aquells ulls d'infant, li donaven, habitualment, un aspecte afable, i el seu tracte era més aviat afectuós, efusiu si s'esqueia." GUANSÉ, Domènec. *Abans d'ara (Retrats literaris)*. Barcelona: Aymà / Proa, 1966, p. 194-195.

catalans. Les més importants novel·les del nostre temps. Cap sectarisme, cap exclusivisme. Del catòlic Baring al comunista Bogdànov, del cristià Dostoiewski al sensualisme de Proust, totes les formes de pensament són acceptables en la nostra col·lecció mentre siguin encarnades en una intensa i pura obra d'art. Una gran col·lecció europea de novel·les digna germana de la "Nelson" francesa i la "Tauchnitz" anglesa, que hem volgut prendre per models.²⁶

Per tot plegat, no és d'estranyar que un home amb el tarannà i les inquietuds polítiques de Puig i Ferrer accedís de bon grat a la petició d'Andreu Nin d'afegir-se a la nòmina de traductors de la casa. Francesc Payarols, testimoni privilegiat, ho argumentava així: "Un dia, Andreu Nin de Rússia estant va escriure a en Puig i Ferrer per dir-li que tenia interès a traduir del rus al català, cosa que fou acceptada immediatament, tant per les afinitats polítiques entre un i altre com perquè en Nin era un personatge molt conegut."²⁷

D'acord amb Guansé, el fet d'incorporar un traductor com Nin, bon coneixedor de la llengua i de la realitat russes, fou una decisió encertada que contribuïa a explicar l'èxit assolit per l'editorial. L'empresa no s'estava tampoc d'expressar públicament la satisfacció de comptar amb un seguit de traductors "literats solvents, i eminents molts d'ells", alhora que es vantava d'haver estat "la primera i única a publicar les obres russes en traducció íntegra i directa."²⁸

Puig i Ferrer, fent mostra d'un excel·lent olfacte comercial, s'havia encarregat personalment de publicitar una singularitat que els honrava: Edicions Proa no solament disposava d'un traductor directe del rus, sinó de dos. Se serví de la tribuna de *La Publicitat* per a subratllar la importància de poder comptar amb versions fidedignes dels novel·listes russos:

²⁶ Citat per MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". *Op. cit.*, p. 194.

²⁷ ESTELRICH i ARCE, Pilar. "Francesc Payarols, traductor". *Op. cit.*, p. 142.

²⁸ EDICIONS PROA. "Ja vinc, senyor Pla. (Consideracions literàrio-comercials sobre el segon Premi Crexells)". *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4.

Quan les "Edicions Proa" em van fer l'honor de confiar-me la direcció literària de la seva empresa, que tenia, com a propòsit immediat, la publicació en català de les grans novel·les de la literatura universal antiga, moderna i contemporània –junt amb les d'autors nostres que ens fos possible aconseguir–, tot seguit, volent fer les coses a consciència, editor i director ens vàrem posar, com un problema a resoldre urgentment, el de les traduccions directes del rus. La novel·lística russa és massa important per a no ocupar en una col·lecció de novel·les un lloc de preferència. Al costat dels alemanys i dels anglesos, de Balzac, Flaubert, Stendhal i Proust, l'empremta dels russos damunt la moderna novel·la europea marcava més profundament encara que les altres. Això no podíem pas celar-li-ho al públic català, de dia en dia més àvid d'aquesta mena de lectures. [...]

Per al rus, ¿haviem de continuar essent tributaris del francès, o, en cas més reeixit, de l'anglès o de l'alemany? La creixença de la nostra literatura, les exigències del lector català, el nostre propi escrúpol, ja no ens permet, fora de casos excepcionals i momentàniament irreductibles, de recórrer a la base coixa de les traduccions indirectes.²⁹

A continuació, alhora que en repassava la trajectòria i els mèrits per tal de situar el lector, presentava Nin com el primer traductor del rus al català:

Per al rus, d'antuvi, no costava gaire de fer una troballa. Teníem a Moscou, feia més de set anys, un amic lletrat, home sensitiu i fi, de clara intel·ligència, de tenacitat a tota prova, un d'aquells catalans-universals incapaços de romandre algun temps en un país estranger sense assimilar-se'n la cultura. Aquest és Andreu Nin, que de tant en tant ens escrivia per donar-nos una estreta de mà i sol·licitar llibres catalans. Aviat s'establí l'acord entre les "Edicions Proa" i Andreu Nin. Aquest és, per al seu honor i al de les nostres lletres, el primer traductor del rus al català. [...]³⁰

Ara bé, molt especialment –i el títol de l'article ho evidencia–, Puig i Ferrer pretenia que el públic conegués de primera mà qui era Francesc Payarols, i evitar així els rumors que podien insinuar que es tractava d'una invenció de l'editorial.³¹ A banda

²⁹ PUIG I FERRETER, Joan. "Francesc Payarols, traductor del rus". *La Publicitat* 17.187 (10 maig 1929), p. 6.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Convé recordar aquí el conegut cas d'Olga Savarin, ja comentat anteriorment. Vegeu MIRACLE, Josep. "Pròleg a la tercera edició". *Op. cit.* BACARDÍ, Montserrat. "Carles Soldevila, socialitzador de la

d'explicar com s'havia familiaritzat amb la llengua russa, destacava també quins eren els primers autors que havia traduït per a Proa i tancava l'article amb una previsió més que optimista de l'esdevenidor de les traduccions russes en català (que col·locava ja en un pla d'igualtat amb altres llengües europees), en comparació amb la precària situació que, al seu parer, vivien els trasllats en llengua castellana:

Quan li vàrem proposar de traduir Dostoievski, ens va dir: "No; per començar, aquest geni turmentat, em fa massa respecte. Per què no Turguenev? Turguenev és suau, delicat; un pintor deliciós de la naturalesa, un descriptor penetrant dels sentiments. En fi, un gran artista de la literatura russa, un clàssic!" [...]

Vet ací, doncs, com el nihilista Bazàrov, de *Pares i fills*, es presenta per primera vegada en català, i com, aquesta magnífica novel·la de Turguenev, és la primera obra traduïda directament del rus a la nostra estimada llengua. [...]

Ara, tot informant, diré que darrera l'aparició d'aquesta primera traducció directa del rus –mena d'esdeveniment per a les nostres lletres– vindran, sense fer-se esperar gaire, empreses de major importància. El mateix Payarols enllesteix aquests dies la traducció de *L'etern marit* de Dostoievski, que apareixerà aviat, i com per a provar que aquest autor ja no li fa por (ans al contrari, familiaritzat amb ell i engrescat, li causa un goig immens traduir-lo, com si la voluptat dostoievskiana se li hagués encomanat), el que sol·licita és ara traduir *L'idiota*, *Els posseïts*, *Els germans Karamàzov*, si pot ésser tota l'obra de Dostoievski. Diu que aquest serà el seu gust més gran, i podeu comptar si serà també el nostre.

Nin amb els clàssics, amb Tolstoi i els autors de després la revolució, Payarols lliurat a Dostoievski, pensen donar, en pocs anys, el millor de les lletres russes, gràcies a les traduccions directes d'aquests dos benemèrits catalans. Els castellans, en això, no han tingut tanta sort com nosaltres. Durant temps s'han servit del rus Tasin,³² les traduccions castelleses del qual calia refer. Els nostres dos traductors posseeixen totalment la nostra llengua i la russa. D'un salt ens col·loquem al mateix pla d'anglesos,

literatura". *Op. cit.*; "Soldevila i Zubiburu, Carles". *Op. cit.*, i "Miracle i Montserrat, Josep". *Op. cit.* GARCIA, Ivan. "Olga Savarin i altres històries de la traducció indirecta del rus al català al segle XX". A: *Traducció indirecta en la literatura catalana: V Simposi sobre Traducció i Recepció en la Literatura Catalana Contemporània*. Lleida: Punctum, 2014, p. 145-168.

³² Es tractava d'un jueu rus –activista polític socialdemòcrata–, condemnat a treballs forçats, que aconseguí escapar-se el 1907 i s'exilià a França. En ser expulsat del país veí, passà a Espanya, on adoptà el nom de Naum Tasin Kagan i exercí de periodista, escriptor i traductor dels clàssics russos, principalment durant la dècada dels vint. Vegeu: JAUREGUÍZAR, Agustín. "Narraciones españolas del fin del mundo. I. Las novelas laicas." *Arbor* 747 (enero-febrero 2011), p. 185.

francesos i alemanys en qüestió de traduccions russes. Jo voldria que per aquest fet les lletres catalanes estiguessin d'enhonorabona.³³

I, certament, el vaixell –fantàstic logotip creat per Josep Obiols– navegava a tot vent, impulsat per l'anhel d'assolir l'estatus de l'edició literària europea més prestigiosa, a redós d'unes circumstàncies polítiques engrescadores i amb el beneplàcit del públic. Entre 1928 i 1938, la col·lecció insígnia de Proa publicà noranta-dos títols: hi trobem un total de seixanta-set novel·listes, amb una proporció de quaranta-cinc autors estrangers i vint-i-dos de catalans. Pel que fa a la collita forana, setze obres corresponien a la literatura russa, amb noms clàssics i títols que encara no havien estat traduïts al català. Tret de les dues primeres (probablement indirectes),³⁴ de la resta de traduccions russes van fer-se'n càrrec: Francesc Payarols (vuit obres) i Andreu Nin (set obres, més una editada pòstumament el 1974, que sembla que va restar inèdita a causa de la guerra).

De les traduccions dutes a terme per Payarols, ja ens n'hem ocupat en presentar la panoràmica de la traducció russa fins a la guerra civil. Quant a Nin, la major part de

³³ PUIG I FERRETER, Joan. "Francesc Payarols, traductor del rus". *Op. cit.* I, efectivament, aquesta primera traducció directa del rus al català va merèixer l'atenció dels crítics literaris, que respongueren a la interpel·lació que Puig i Ferrer els havia adreçat: "Del treball de Francesc Payarols no és pertinent que jo en parli; jo puc, en el cas present, ésser un informador, puix que les coses han passat per les meves mans, però no puc ni vull ocupar el lloc de crític". En tenim dues mostres prou representatives: ambdues es fan ressò de l'esdeveniment, lloen el traductor i remarquen el servei prestat a les lletres catalanes. D'una banda, Just Cabot escrivia: "Saludem, amb la publicació d'aquesta novel·la per l'Editorial Proa, el començ de les traduccions directes del rus al català. Ja ens podem permetre el luxe de no haver de recórrer al pas per llengües intermediàries. Gràcies a Francesc Payarols i Andreu Nin (aquest darrer ha traduït Dostoievski per a la mateixa Biblioteca), ens estalviem aquell pas, durant el qual s'esbrava alguna cosa. Tot i que Francesc Payarols, fins ara, no era gens conegut en el món de les lletres, s'hi ha guanyat de cop un bon nom: la seva traducció ens sembla oferir les garanties desitjades i coneixement de l'idioma de què es tradueix. Alguna inseguretat de llenguatge, potser més qüestió de gust que altra cosa, no arriba a entelar la prosa cursiva de la versió catalana de *Pares i fills*. La troballa d'aquest traductor és un servei més a agrair a la direcció de l'Editorial Proa." CABOT, Just. "Ivan Turguènev, *Pares i fills*. Traducció del rus per Francesc Payarols." *Mirador* 19 (6 juny 1929), p. 4. De l'altra, Domènec Guansé afegia: "Pares i fills", esdevinguda popular a tots els països on ha estat traduïda, marcarà, dintre de la nostra literatura, una dada important. Per primera vegada, un escriptor català ens posa en contacte directe amb la literatura russa, sense la intervenció de cap idioma auxiliar entre l'original i la traducció. Això vol dir entrar en un període de major responsabilitat, de serietat i garantia per a les nostres lletres. Francesc Payarols, autor d'aquesta traducció, se'ns presenta com un traductor molt preparat, consciencios i, en molts moments, artista." GUANSÉ, Domènec. "Pares i fills", de Turguènev". *Revista de Catalunya* 55 (maig-juny 1929), p. 392.

³⁴ Es tractava de *Resurrecció*, de Tolstoi, traduïda per Rossend Llates i Alfons Maseras i *El somni de l'oncle*, de Dostoievski, traslladada per Prudenci Bertrana. Totes dues es publicaren el 1928.

les versions que féu per a Proa van veure la llum a la Biblioteca A Tot Vent (dues obres de Dostoievski: *Crim i càstig*, 1929, i *Stepàntxikovo i els seus habitants*, 1933; dues de Tolstoi: *Anna Karénina*, 1933, i *Infància, adolescència, joventut*, publicada el 1974; una de Bogdànov: *La primera noia*, 1935; l'excepció que constitueix l'obra de l'escriptor francès Jules Vallès: *L'insurgent*, 1935; i, finalment, Txèkhov: *Una cacera dramàtica*, 1936), per bé que també se'n publicà una en la col·lecció Els d'Ara (Pilniak, *El Volga desemboca al mar Caspi*, 1931), que fonamentalment incloïa trasllats de novel·les contemporànies.³⁵ Sense oblidar, a més, que la Biblioteca El Camí, dedicada a temes econòmics, polítics i socials, comptà amb la direcció literària del mateix Andreu Nin i donà cabuda a una darrera traducció, de contingut marcadament polític (*Què ha passat?*, 1935, de Trotski).

En general, les Edicions Proa sobresurten per la qualitat de la selecció que palesen i, en aquest sentit, la literatura russa no constitueix pas l'excepció. Cal valorar el risc que suposava el fet d'editar la traducció de novel·listes soviètics, absolutament contemporanis i desconeguts per al lector català, amb una ideologia d'esquerres (Pilniak) o obertament comunista (Bogdànov). Puig i Ferrer demostrava una gran confiança en els criteris de selecció de Nin, alhora que feia gala de l'actitud d'obertura i de tolerància que Proa proclamava des de l'esmentat opuscle promocional: "El catàleg de Proa, discutible en la tria, té, però, la virtut de la independència i no cau en estètiques unidimensionals. Aquest va ésser un dels dos o tres grans serveis que li deu el nostre públic i la nostra cultura."³⁶

³⁵ A propòsit de la col·lecció Els d'Ara: "Els llibres d'autors europeus de primera línia com Maurice Baring, André Gide, Margaret Kennedy, H. G. Wells o Virginia Woolf arribaven als lectors catalans pocs anys després de les edicions originals. Es publicaven enquadernats en tela, amb sobrecobertes tipogràfiques, molt vistoses, per a un públic lector modern i ben informat." Vegeu: GUILLAMON, Julià (ed.). *La propera festa del llibre serà de color taronja! Cinquanta anys del relleuament d'Edicions Proa*. *Op. cit.*, p. 50.

³⁶ MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". *Op. cit.*, p. 195.

3.2.1.1. Clàssics russos (Dostoievski, Tolstoi i Txèkhov) i un de francès (Vallès)

Un cop considerat el conjunt de la producció d'Andreu Nin, iniciem una anàlisi més detallada de la tasca traductora que dugué a terme per a Proa. D'entrada, tornem breument a la carta adreçada a Puig i Ferrer amb què iniciàvem l'apartat de les traduccions literàries:

[...] L'únic que hi ha és que no puc dedicar-m'hi exclusivament i em veig obligat a alternar les vostres traduccions amb les traduccions polítiques.

Per aquest motiu tampoc no puc acceptar, per ara, la vostra proposició -que agraeixo- d'un sou fix mensual. Accepto, sense cap avantatge per a mi, un dels extrems de la vostra proposició: no donar traduccions a cap més casa. Us va bé?

He començat ja a traduir *Crim i càstig* de Dostoievski. Faré els possibles per a acabar-la pel terme que m'heu fixat. Us enviaré la traducció en varies remeses, i, ben entès, escrita a màquina. Respecte a la forma de pagament, ja ens entendrem més tard, quan hagueu rebut, almenys, el primer volum. [...]

Finalment, m'atreveixo a fer-vos una demanda. Ja veieu el sacrifici [econòmic] que faig acceptant les vostres condicions. No escauria al meu caràcter ni em plauria regatejar³⁷ amb vosaltres. No us demano més que una compensació. És que no us podríeu comprometre a fer-me enviar les produccions catalanes (llibres, revistes) més interessants? La qualitat del treball hi guanyaria, sense cap dubte. Actualment, l'Apa³⁸ m'envia alguna cosa. Durant dos anys, he rebut la *Revista de Catalunya*, però fa uns quants mesos que no ve. Si podeu fer aquest esforç, que no és gaire considerable, us estaria molt agraït. [...]³⁹

Així doncs, la realitat és obstinada: malgrat la il·lusió que l'animava a l'hora "d'emprendre una obra que serà per a mi una font inestroncable de satisfacció intel·lectual",⁴⁰ des del primer moment Nin era ben conscient que no podia (ni podria mai) dedicar-se en exclusiva a traslladar al català els novel·listes russos, clàssics o

³⁷ El subratllat és d'Andreu Nin.

³⁸ Pseudònim emprat per Feliu Elias i Bracons en la seva vessant de caricaturista i dibuixant humorístic. L'amistat amb Nin es remuntava probablement als temps d'*El Poble Català*. Al fons Ramon Borràs (Biblioteca de Catalunya) es conserven unes quantes postals que Nin li envià des de Rússia i que constitueixen una prova fefaent que havien mantingut el contacte malgrat la distància i els anys transcorreguts.

³⁹ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

⁴⁰ *Ibidem*.

moderns; no obstant això, i com a contrapartida, sí que va prendre el compromís de no treballar per a cap altra casa d'edició literària.

Per a Solano, que el conegué molt més tard –cap al 1935–, tampoc no hi ha dubte: el problema de Nin sempre fou no disposar de prou temps. La passió pel que tenia entre mans era inqüestionable:

Sens dubte creia que hi havia un buit en català i que calia omplir-lo; a banda d'agradar-li, i molt. De ben segur que la seva formació catalana també li encaminava. L'únic problema era la manca de temps per a dedicar-s'hi tant com hauria volgut.⁴¹

Deixant de banda les obligacions peremptòries que havien de dilatar la tasca encomanada, la missiva ens permet constatar, un cop més, quina mena de traductor era Nin, entestat a oferir un treball de qualitat en qualsevol circumstància. Amb la versió de *Crim i càstig*, de Dostoievski, ja en marxa, l'amoïnava l'estat de salut del seu català: "Tingueu la seguretat que jo hi posaré tot el que sàpiga. Si no ho faig millor serà perquè els set anys que he passat sense escriure en català es faran sentir."⁴² I això el mogué a sol·licitar l'enviament del més granat de la producció catalana del moment, per tal de guanyar en seguretat i confiança i, d'aquesta manera, aconseguir un producte final a l'alçada de les expectatives de l'editor i de la pròpia exigència.

No és d'estranyar que Puig i Ferrerter acollís amb simpatia aquesta demanda. N'és una bona prova que, gairebé un any després –i fent gala d'aquestes magnífiques aptituds comercials que apuntàvem–, ho relatés així al públic català:

Ell [Andreu Nin], tot penetrat de cultura russa –parla l'idioma, ha fet discursos en rus, es proposa traduir al rus algunes obres d'autors nostres–, mai no ha negligit el català, ans al contrari, lluny de nosaltres, és un assedegat de llibres nostres i segueix al dia el nostre moviment literari. Les darreres produccions millors, tota l'obra de Pompeu Fabra li són familiars. El company Joan Sacs,⁴³ entre altres, l'ha tingut sempre al corrent

⁴¹ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. Annex 1.2.

⁴² Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrerter. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

⁴³ Pseudònim emprat per Feliu Elias i Bracons en la seva vessant de teòric de l'art i escriptor. Vegeu la nota 39.

de tot. Ha traduït *Crim i càstig*, de Dostoievski, esplèndidament, i el seu manuscrit aviat anirà a la impremta.⁴⁴

Finalment, el darrer punt que voldríem destacar en relació amb aquesta carta fa referència a l'elecció de l'escriptor rus que havia d'inaugurar la col·laboració entre Nin i Edicions Proa: Dostoievski (1821-1881). Segurament la tria responia més als interessos del director literari que no pas als del traductor: no era cap secret que Puig i Ferrer, bon coneixedor de la literatura russa, tenia una flaca per Dostoievski. Si Alba el definia com "molt dostoievskià de mentalitat" i afirmava que "a les seves obres se sent molt la influència russa",⁴⁵ Guansé ho confirmava, per bé que amb matisos, en el retrat que ens n'oferí:

Durant el període de la publicació d'aquestes novel·les [a la darrerria dels anys vint], es parlava molt de la influència de la novel·la russa damunt la novel·la catalana. Ell era qui més provocà que se'n parlés. Durant la joventut s'havia sentit atret per Gorki. En la maduresa, Dostoievski el subjogava. S'hi hauria volgut fondre. Però, si aquest l'influència, és en aspectes superficials, en la tècnica.⁴⁶

Més enllà d'una qüestió de gust personal, en aquesta decisió caldria veure-hi també una resposta de Proa a la creixent reivindicació de disposar de versions més reeixides de les obres d'un escriptor esdevingut canònic arreu d'Europa, però que el públic català semblava condemnat a descobrir per l'intermediari de traduccions castellaneres o franceses de dubtosa qualitat. Si el debat sobre les "adaptacions" franceses de Dostoievski –i de la literatura estrangera en general– s'encengué amb força al país veí,⁴⁷ la premsa catalana no trigà a fer-se'n ressò.⁴⁸ En conseqüència, donar *Crim i*

⁴⁴ PUIG I FERRETER, Joan. "Francesc Payarols, traductor del rus". *Op. cit.*

⁴⁵ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. Annex 1.1.

⁴⁶ GUANSÉ, Domènec. *Abans d'ara (Retrats literaris)*. *Op. cit.*, p. 192.

⁴⁷ André Gide, admirador entusiasta de Dostoievski i un dels introductors de la seva obra a França, denuncià obertament la manca de rigor i les mutilacions que havien patit les traduccions franceses de l'escriptor rus, i particularment les de la darrera obra, *Els germans Karamàzov*. Vegeu: GIDE, André. *Dostoievsky (Articles et causeries)*. París: Librairie Plon, 1923, p. 62-63.

càstig en una versió íntegra i directa constituïa un avenç considerable que hom no podia pas menystenir.

A més, i malgrat tractar-se d'un autor reconegut, Dostoievski despertava curiositat i recel a parts iguals entre els lectors catalans, probablement a causa d'aquesta manca de bons trasllats que li fessin justícia. Hem pogut llegir com el mateix Puig i Ferrer explicava que Payarols, d'entrada, no s'havia vist amb cor de traduir-lo ("No; per començar, aquest geni turmentat, em fa massa respecte.") i que s'havia inclinat per Turguènev ("Turguènev és suau, delicat; un pintor deliciós de la naturalesa, un descriptor penetrant dels sentiments") a l'hora d'iniciar la col·laboració amb Proa. De fet, aquests dos escriptors encarnaven dos corrents ideològics pràcticament antagònics dins del pensament rus del segle XIX, tal com assenyalava Cabot –no sense destil·lar-hi una fina ironia– en la crítica a la traducció de *Pares i fills*, de Turguènev:

Ja de temps la intel·lectualitat russa estava dividida en eslavòfils i occidentalistes. Dostoievski és classificat entre els primers, Turguènev entre els segons.

[...]

Turguènev, encara que procedent, literàriament, de Puixkin, ha estat considerat, per les seves freqüentacions alemanyes i sobretot franceses, un autor ben poc rus pels que pensen que ésser novel·lista rus consisteix a escriure novel·les com les de la segona època de Dostoievski. Hom ha cregut que la desigual composició de les novel·les més importants d'aquest era un tret característic de la novel·lística russa, quan, si és un tret

⁴⁸ A tall d'exemple, dos articles. En el primer, traducció d'un text de Marcel Brion titulat "Ètica de la traducció", el crític francès s'exclamava: "No hi ha res més artificial, més imprudent, que abillar 'a la francesa' un autor estranger. [...] Una traducció defectuosa pot deformar grosserament un llibre fins a fer-lo inintel·ligible, o prestar-li un sentit ben diferent del que tenia en el text original. [...] Hom cerca d'acostar el llibre al lector eliminant-ne tant com és possible tot el que s'aparta massa del 'gust francès' i s'oblida que fent això es despulla una obra dels seus caràcters més singulars, més importants. Però si aquesta operació pot semblar justificada des d'un cert punt de vista, no és sinó examinant-la des d'un punt de vista ètic que es veu com és d'abusiva i, per dir-ho tot, immoral. Constitueix una mena de manca de decòrum, i el deure dels crítics seria de senyalar el fet cada vegada que es produeix, que és, per dissort, massa sovint." BRION, Marcel. "Ètica de la traducció". *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4. En el segon, trobem l'opinió d'un crític del país, Just Cabot: "Aquesta naixença d'una gran literatura [la russa] –per bé que no tan espontània com ha semblat alguna vegada–, és un dels fenòmens més curiosos dels temps moderns. Havia d'ésser-ho més quan els europeus occidentals conegueren Dostoievski, per bé que aigualit gràcies a les traduccions franceses, massa maquillades. Vogué, potser el principal introductor dels russos a l'occident, no s'atrevia a parlar massa d'aquest autor, tan monstruós li semblava que apareixeria als ulls del seus contemporanis del Segon Imperi." CABOT, Just. "Ivan Turguènev, *Pares i fills*. Traducció del rus per Francesc Payarols." *Op. cit.*

de Dostoievski, ho és ben a desgrat seu i són inimaginables els esforços que feia per harmonitzar les diverses parts de les seves construccions.⁴⁹

Val a dir que principalment s'especulava amb les característiques d'un estil que ja havia generat controvèrsia entre els contemporanis russos de l'autor. Pel juliol de 1928 –coincidint pràcticament amb l'acord entre Nin i Proa–, Carles Soldevila admetia, per aquest motiu, un cert desencís:

Ara bé: la meva gran devoció per Tolstoi, Txèkhov i Dostoievski –la d'aquest una mica minvada a còpia de sentir repetir a intel·lectuals russos que el gran autor resulta, si fa no fa, il·legible en la seva llengua original i que la força i la claredat del seu estil són obra dels traductors [...].⁵⁰

I, ben poc temps després, arran del judici desfavorable sobre Dostoievski emès per Ígor Stravinski i recollit a *La Veu de Catalunya* ("el músic rus renegava del talent, de l'estil, de les idees i de l'etnicisme de l'autor de *Els germans Karamàzov*"),⁵¹ Nin mateix, aleshores ja del tot immers en la traducció de *Crim i càstig*, hagué d'explicar quina opinió li mereixia l'estil del literat rus. De Rússia estant, no dubtava a afirmar:

Stravinski té tota la raó respecte a Dostoievski. Té un estil abominable, i traduir-lo és, per aquest motiu, extraordinàriament difícil. Em fa suar sang i aigua. Això no vol dir que no tingui cap valor; al contrari, és quelcom de gran. Això sí, tot reconeixent la seva grandesa, us diré que el suportó difícilment. Tot el que escriu és massa patològic, massa anormal. Havia jurat no llegir-lo més després d'haver-me empassat, fa vuit o deu mesos, la seva obra mestra *Els germans Karamazov*. Ara estic obligat a traduir-lo. Us haig de dir que, en general, la generació russa actual no té pas gaire estima per Dostoievski. No és pas el mateix pel que es refereix als altres clàssics (russos). Personalment tinc per ells una devoció il·limitada. Per damunt de tots col·loco Tolstoi, que és un veritable gegant. En fi, Dostoievski ens és estrany (als russos). Penso prologar la traducció i exposar el meu punt de vista.⁵²

⁴⁹ Ibídem.

⁵⁰ SOLDEVILA, Carles. "Tolstoi, els russos i nosaltres". *La Publicitat* 16.932 (14 juliol 1928), p. 1.

⁵¹ SACHS, Joan [Feliu Elias]. "Dostoievski". *La Publicitat* 16.974 (1 setembre 1928), p. 1.

⁵² Ibídem. Aquestes mateixes opinions a propòsit dels clàssics apareixien a la carta adreçada a Puig i Ferrer: "De tots ells [els clàssics russos], no és pas Dostoievski qui col·loco en primer lloc, a pesar del seu valor indiscutible, sinó a Tolstoi, que considero com un gegant. Tinc un gran amor per Gógol, deliciós

Gràcies a aquesta polèmica, Puig i Ferrer aconsegua un anunci publicitari prou efectiu, que, sens dubte, contribuï a fer més llaminera l'aparició de la traducció de Nin. Pel que fa al criteri que el traductor havia posat de manifest en l'article esmentat, cal assenyalar que el completà i el precisà en el pròleg amb què va acompanyar la versió de *Crim i càstig*.

Si ens aturem breument en aquests pròlegs que precedien algunes de les traduccions literàries de Nin, convé recordar que n'hi ha un total de cinc i, d'aquests, tres apareixen com a introducció a la figura i l'obra d'autors contemporanis (i, per tant, desconeguts per al receptor), mentre que només dos van associats a autors "clàssics" (l'un introdueix el francès Jules Vallès i l'altre completa la informació sobre l'autor de *Crim i càstig*). Ara bé, les referències a la traducció que podem trobar-hi són pràcticament nul·les, fora del pròleg dedicat a Dostoievski.

En primer lloc, hi feia una crítica argumentada de les traduccions de l'escriptor (especialment les franceses), tot reivindicant, per contrast, el valor del treball que presentava:

Les traduccions de Dostoievski –assenyaladament les franceses– pateixen de dos defectes essencials: el de donar un text mutilat i el de no ésser fidels.

Si mutilar els textos és sempre reprobable, ho és encara amb major motiu quan la víctima de la mutilació s'escau d'ésser un autor com Dostoievski, en les obres del qual hom pot dir que no hi ha ni un mot que no sigui necessari per a ajudar el lector a

i poc traduït, suposo perquè la traducció és extremadament difícil com la de Puixkin o Lèrmonov. Fora, per a mi –no res menys– un gran plaer provar de traduir *Taras Bulba* o *Les ànimes mortes* o una col·lecció de narracions." Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.* Pel que fa a la migrada acceptació de Dostoievski a l'URSS de finals de la dècada dels vint, les raons cal buscar-les (tal com explicàvem en parlar d'Andreu Nin com a crític literari) en els postulats dostoievskians. August Vidal ho raonava així: "Dostoievski ve el mal y sus consecuencias en el espíritu de las personas. Pero diagnosticar un mal aún no significa hallar el remedio para curarlo. Dostoievski creyó encontrar la solución de aquellos tremendos conflictos, psicológicos y sociales, en la sociedad teocrática ortodoxa. Los marxistas rusos oponían a esta solución otra, de signo muy distinto. En 1913, el Teatro de Arte de Moscú escenificó *Los demonios*. Gorki protestó de que se adaptaran para el teatro y se representarían ésta y otras obras de Dostoievski. Consideraba que el influjo de tales representaciones era nocivo y desmoralizador para la sociedad rusa de aquel entonces. El fatalismo, el irracionalismo, la exaltación de fuerzas ocultas, la poetización de los sufrimientos, la acumulación de los horrores de la vida, decía Gorki, no son factores que contribuyan a elevar al hombre. Al contrario, le anonadan, le incapacitan para la acción, para el progreso." VIDAL, Augusto. *Dostoievski*. Barcelona: Barral, 1972, p. 149.

comprendre la psicologia complexa dels personatges. En certes traduccions aquesta intolerable manca de respecte per una de les figures més gegantines de la literatura universal adquireix proporcions veritablement escandaloses. En la traducció francesa de *Crim i càstig* fera per Derély, per exemple, ha estat suprimit almenys un terç de l'obra. I els traductors dels altres països no s'han mostrat gaire més respectuosos.

La traducció que oferim al lector català no sols és íntegra, sinó que és l'única íntegra que existeix a Occident i, això, si més no, pot ésser considerat ja com un honor per a les lletres catalanes.⁵³

A continuació, Nin hi exposava dues preocupacions bàsiques en encarar-se a la traducció: d'una banda, la fidelitat a l'estil de l'original, refusant explícitament l'anostrament de la prosa dostoiévskiana amb les seves "incorreccions"; de l'altra, el respecte a la idiosincràsia de la llengua d'arribada. Així ho expressava:

Hem posat tota la nostra cura a romandre fidels a l'original. El conseguir-ho ens ha costat no pocs esforços. Dostoievski té un estil originalíssim i alhora extremadament incorrecte, trencat, nerviós. Hem rebutjat decididament el procediment habitual dels traductors d'occidentalitzar, per dir-ho així, l'estil de l'autor adaptant-lo al gust i a la sensibilitat del públic de llurs països. L'estil de Dostoievski, malgrat la seva incorrecció (que ell mateix era el primer de reconèixer), té una importància cabdal, per com és inseparable del contingut, amb el qual forma un tot únic. Si hom pot parlar, naturalment, de l'estil de Dostoievski en general, cal no oblidar, encara, que cadascun dels personatges té el seu estil particular.⁵⁴ En aquest aspecte *Crim i càstig* constitueix un exemple típic. [...]

⁵³ NIN, Andreu. "Pròleg del traductor". A: DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. Op. cit., p. 10.

⁵⁴ Aquesta reflexió del traductor enllaça amb les aportacions de Mikhaïl Bakhtín, exposades a *Problemes de l'obra de Dostoievski* (1929), a propòsit de la prosa de l'autor de *Crim i càstig*: "A juicio de Bajtín, lo que hace Dostoievski es, por el contrario, presentar una situación plural por definición, donde las distintas voces o puntos de vista de la novela ni son vehículos de la verdad ni se subordinan a una idea conceptualmente dominante que pudiera estar encarnada en la voz del autor. El diálogo en sus novelas se establece de forma múltiple entre voces ideológicas [...] autónomas, situadas en igualdad de condiciones entre sí y con respecto a la voz del autor, lo que supone la negación de una especie de principio de autoridad ideológica presente en las novelas realistas anteriores. [...] A esta configuración esencialmente dialógica de las relaciones entre las distintas voces presentes en la novela de Dostoievski Bajtín la denomina polifonía." IGARTUA UGARTE, Iván. "Dostoievski en Bajtín: raíces y límites de la polifonía". *EPOS XIII* (1997), p. 223. <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:Epos-F6CFCF7D-0D6A-3A07-4341-D0F67C8A939C/Documento.pdf>

El criteri que ens ha guiat ha estat el de romandre constantment fidels a l'estil de l'autor, sense polir-lo de la seva "barbàrie" original ni trair, tampoc, l'esperit de la llengua a la qual l'obra ha estat traduïda.⁵⁵

Així doncs, Nin buscava un difícil equilibri ("...hom comprendrà les dificultats que hem hagut de vèncer i si n'ha estat de costosa la nostra tasca")⁵⁶ entre els sistemes de les dues literatures i llengües que entraven en contacte amb l'objectiu de fer arribar al receptor tota la força i les peculiaritats lingüístiques i ideològiques de l'original, sense haver de violentar la llengua d'arribada, i, d'aquesta manera, evitar un efecte no desitjat d'estrangerització que incomodés el lector català. De fet, si prenem en consideració el conjunt de la producció de Nin com a traductor literari, ens sembla que mai no s'allunyà gaire d'aquest plantejament.

No obstant això, l'acollida que la crítica del país reservà a la publicació catalana de *Crim i càstig* podríem dir que fou molt desigual. Dos exemples, de signe contrari, ens ajudaran a confirmar-ho.

D'una banda, Josep Maria de Sagarra se'n féu ressò en un dels seus "aperitius" des de la tribuna del setmanari *Mirador*. Per començar, i amb una bona dosi de l'humor que el caracteritzava, explicava per què els francesos havien mutilat les novel·les russes i quines nefastes conseqüències tenia això per al lector:

[...] Tornant als llibres dels viatges en tren anteriors a la guerra, resultava que una novel·la massa curta era inadmissible, com també eren inadmissibles aquestes grans màquines literàries a les quals no els ve de cent ni de dues-centes pàgines, escrites per autors independents i rústics que tenen un alè de bou i una empenta elephantina.

És per això que les novel·les russes en caure en mans dels editors francesos, havien de sofrir per força tota mena de mutilacions. No és que el llibre deixés d'apassionar, però era massa llarg, massa espès. [...]

⁵⁵ NIN, Andreu. "Pròleg del traductor". A: DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. *Op. cit.*, p. 11. La part final d'aquest pròleg (p. 10-11), en què Nin feia referència als reptes que li havia plantejat la traducció, fou reproduïda a la secció "Vida literària" de *La Veu de Catalunya* per tal d'anunciar la publicació de la novel·la dins la Biblioteca A Tot Vent. Vegeu: "Dostoievski, traduït per Andreu Nin". *La Veu de Catalunya* 10.501 (30 gener 1930), p. 4.

⁵⁶ *Ibidem*.

Un dels autors més perjudicats per la mutilació fou Dostoievski; la casa Plon es cuidà d'editar la traducció francesa de les seves obres més importants, però aquells llibres de coberta groga eren tan esquilats que es perdia la meitat del gust de l'obra. [...]

Una de les obres que jo havia llegit, ja fa bastants anys, completament mutilada, era *Crim i càstig*, de Dostoievski, i encara és l'hora que no ha sortit en francès una traducció completa d'aquest llibre.⁵⁷

A continuació, Sagarra feia un sincer elogi de la feina de Nin, per bé que hi apreciava la manca de contacte amb la llengua del carrer (una "petita tara" que tampoc no ha d'estranyar-nos tenint en compte el temps que feia que Nin era a Rússia):

Però Andreu Nin, el català de la República dels Soviets, ens ha donat precisament aquest dies una traducció sencera i vivíssima de *Crim i càstig*, que és potser la primera que surt en llengua romànica sense mutilacions. I és impressionant llegir en el nostre català d'ara, tota la nerviosa putrefacció del llibre genial. Es nota, però, en la versió d'Andreu Nin com una falta de contacte amb el nostre llenguatge del carrer, un excessiu puritanisme gramatical que potser encarcara una mica la bona qualitat del diàleg. Malgrat aquesta petita tara, la nostra llengua amb les puntes de verdor o d'acidesa, de vegades tan directament biològica, s'encasta d'un manera brutal al realisme sense contemplacions de Dostoievski.⁵⁸

I conclouïa amb una defensa a ultrança del geni de l'autor rus:

Jo divideixo les lectures entre Dostoievski i tots els altres. Si us quedeu només amb els altres i voleu oblidar Dostoievski, sereu tan inconscients, com aquells que es pensen que les bombes són fetes de sucre candi i que quan rebenten no passa res.⁵⁹

D'altra banda, en canvi, l'editorial (qui sap si no ho escrigué el mateix Puig i Ferrer) aprofitava la resposta, amarada d'una acritud gens dissimulada, a un article de Josep Pla per tal de recriminar-li el fet de no haver reconegut públicament la vàlua

⁵⁷ SAGARRA, Josep Maria de. "Crim i càstig". *Mirador* 59 (13 març 1930), p. 2. Convé tenir present que Dostoievski l'havia publicada en lliuraments el 1866.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

d'aquesta primera traducció íntegra i directa de Nin. I, en general, es dolia del silenci que havia envoltat l'esdeveniment:

Aquestes Edicions Proa, organitzades per uns "aficionats", en tres anys s'han posat en un primer lloc al costat de l'Editorial Barcino i de la F.B.M., considerades com les primeres empreses editorials de casa nostra. Això tots els seus amics particularment ho reconeixen, però quan es tracta de dir-ho públicament prefereixen callar i no comprometre's.

I vostè mateix, senyor Pla, què espera a dir públicament que cap de les traduccions de *Crim i càstig* que vostè coneix en les diverses llengües europees no li dóna la sensació d'expressar tan intensament i directa la força de l'original com la d'Andreu Nin? Això vostè ho ha confessat a amics seus, els quals fins asseguren que vostè havia pensat dedicar un article a la magnífica labor del traductor de Dostoievski. Aquest article, veritat, senyor Pla, que no l'escriurà mai? [...]

En aquests temps Edicions Proa [...] ha estat la primera i única a publicar les obres russes en traducció íntegra i directa [...]. A més, Edicions Proa tenen per rigorosa consigna que, ultra ésser confiades a literats solvents, i eminents molts d'ells, les seves traduccions vagin signades amb el nom del traductor i no porugament amb inicial o pseudònims.

No és possible, doncs, per nosaltres, el cas d'una Olga Savarin, lloada darrerament per una acreditadíssima revista, i a la qual encara ningú no ha pogut saludar per tal com no existeix més que en les cobertes d'unes traduccions russes fetes del francès i encara una d'elles deplorablement mutilada. En canvi, en general, la premsa i les revistes no han parlat de la superba traducció directa d'Andreu Nin. L'esdeveniment d'oferir les grans obres de Dostoievski íntegres i en traduccions directes, ha passat en silenci.⁶⁰

Davant la pregunta de les raons del silenci de Pla, Víctor Alba no dubtà gaire a l'hora d'afirmar:

La gent que es fixava en la traducció, i mirava el nom del traductor, era una minoria que llegia llibres catalans. Eren de penyes i de cenacles, persones de l'ofici. Si Pla opinava era perquè era de l'ofici. I quan no volia lloar públicament la feina

⁶⁰ EDICIONS PROA. "Ja vinc, senyor Pla. (Consideracions literàrio-comercials sobre el segon Premi Crexells)". *Op. cit.*, p. 4.

traductora de Nin era per un motiu ben concret: Nin, amb *Les dictadures dels nostres dies*, s'havia ficat amb Cambó.⁶¹

I, fent referència a la suposada indiferència general enfront de les traduccions ninenques, contemporitzador, encara afegia:

Si la crítica literària pràcticament no existia! *Mirador* i la *Revista de Catalunya* tenien una secció literària. De tant en tant, també podia aparèixer alguna crítica a *La Publicitat* o a *La Veu de Catalunya*... Sense oblidar publicacions com *El Bé Negre* i *L'Esquella de la Torratxa*. Però, tot plegat, d'aquella manera... Les crítiques valoraven el llibre i, com a molt, es feia alguna referència al fet que es tractava d'una traducció; ara, arribar a comentar la competència del traductor, ho dubto prou. De tota manera, en la crítica literària actual, qui parla dels traductors? La majoria de les vegades ni els citen. Normalment, si parlen de la traducció, és per a criticar-la. Al traductor, sempre li toca el rebre.⁶²

Sobre aquesta qüestió, Ignacio Iglesias es mostrava força d'acord amb Víctor Alba:

No creo que existan muchas referencias a las traducciones de Nin en los periódicos de la época, ni en las revista literarias. La crítica literaria era sumamente pobre, en la que el traductor no contaba apenas. Además, Nin era el hombre político, el revolucionario al que no era conveniente ensalzar. En fin, pudiera ser que peque de escéptico [...].⁶³

Wilebaldo Solano, per la seva banda, feia més èmfasi en la repercussió que havien tingut els anys transcorreguts a l'URSS:

⁶¹ Aquest llibre de Nin era, efectivament, la resposta a l'obra prèviament publicada per Cambó. Vegeu: CAMBÓ, Francesc. *Les dictadures*. Barcelona: Catalònia, 1929; i NIN, Andreu. *Les dictadures dels nostres dies*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930. Un fragment d'una crítica de l'època de Jaume Miravittles pot ajudar-nos a capir quin va ser el to d'aquest assaig de Nin que, pel que sembla, tant molestà Pla: "Amb Andreu Nin, en canvi, Cambó ha trobat a qui parlar. *Les dictadures dels nostres dies* és del milloret que s'ha escrit a casa nostra des de fa molt temps. [...] Andreu Nin ha escrit amb el mal humor de reglament un llibre seriós, implacable, documentadíssim. Nin segueix les fantàstiques elucubracions del senyor Cambó i les refuta una a una. Cambó apareix tal com és: un home superficial, fet de dues meitats de llauna." MIRA VITLLES, Jaume. "Balanc de presó". *L'Opinió* 126 (21 novembre 1930), p. 5.

⁶² Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

⁶³ Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. Annex 2.4.

En la dècada dels trenta, és probable que la implicació política jugués en contra de Nin: tant per la manca de temps a l'hora de traduir com per una certa fredor en l'acollida de les seves versions del rus. Però també cal tenir en compte, un cop més, la seva etapa soviètica: els anys transcorreguts a Rússia l'havien allunyat dels cercles de la intel·lectualitat; tornar-hi, ser reconegut i admès, no era una tasca gens fàcil. Perquè, d'altra banda, tothom –els que no s'havien mogut de casa– havia anat fent el seu camí i Nin era pràcticament un desconegut. Aquest obstacle, l'hagué de superar tant a nivell intel·lectual com a nivell polític.⁶⁴

En qualsevol cas, més enllà de la denúncia –més o menys fonamentada– d'aquest silenciament de l'obra traductora de Nin, l'article signat per Edicions Proa posava també en evidència que, per tal d'aconseguir la fidelització del públic, calia competir amb altres editorials del moment, i molt especialment amb la Biblioteca Univers, a càrrec de la Llibreria Catalònia i dirigida per Carles Soldevila. En tindrem una nova mostra en abordar, tot seguit, els trasllats de Tolstoi.

En el capítol d'escriptors clàssics, Proa apostava a cop segur. Hem pogut comprovar que el públic català ja coneixia una part de l'obra de Dostoievski, Tolstoi i Txèkhov. Nin començà traduint una novel·la cabdal, *Crim i càstig*, de Dostoievski, i tot feia preveure que l'aparició d'*Anna Karènina*, de Tolstoi, no hauria d'esperar gaire. De fet, aquestes dues obres mai no havien estat publicades en la nostra llengua. L'èxit, per tant, estava pràcticament garantit.

Alfred Gallard, en un article aparegut a *La Revista* amb motiu del centenari del naixement de Tolstoi, el 1928, subratllava un interès de llarga data per la literatura russa i la importància de poder comptar, al capdavant, amb traduccions directes del rus gràcies a Payarols i Nin, alhora que remarcava –un cop més– la dificultat de traduir l'estil de Dostoievski i la manca de fidelitat de les versions franceses:

⁶⁴ Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

A propòsit del centenari de la naixença de Tolstoi han estat publicats bon número d'articles i estudis en els quals s'ha palesat una vegada més l'interès amb què ha estat seguida i es segueix l'evolució i el desenvolupament de la literatura russa. [...]

Tot plegat, doncs, ens permet testimoniar una valuosa aportació, la qual ha de culminar sens dubte amb les anunciades traduccions directes del rus d'Andreu Nin i de Payarols, que esperem amb interès justificat. La majoria de les traduccions franceses dels autors russos són bon xic sospitoses d'infidelitats. A més traduir Dostoievski és quelcom a posta per posar a prova l'escriptor més expert.

Cal conèixer molt bé el rus i sobretot ésser molt familiar amb l'estil enrevessat, mal construït i neguitós de l'esmentat autor per poder donar una traducció digna i fidel. L'habilitat dels traductors francesos, en aquest cas, ha superat en fidelitat als textos; i per això i pel que representa per a les nostres lletres una traducció directa i fidel del rus, esperem delerosos les noves aportacions.⁶⁵

Si Gallard es feia ressò de l'anunci de l'aparició de *Crim i càstig*, Alfons Maseras, més centrat en Tolstoi, repassava les novetats editorials que havia propiciat la commemoració de l'efemèride i ja apuntava la conveniència de traslladar al català *Anna Karènina*:

Ara, amb motiu del centenari del patriarca d'Iàsnaia Poliana, hom repara aquest oblit. La Biblioteca "Univers" ha donat una versió íntegra de *La sonata a Kreutzer*, i la Biblioteca "A tot vent" anuncia la imminent publicació, en dos volums, del text íntegre de *Resurrecció*. La publicació d'aquestes dues obres coincideix amb la de la versió catalana de *Guerra i Pau*, com a fulletó d'un dels nostres quotidians del matí [...]. *Guerra i Pau* i *Resurrecció* formen, amb *Anna Karènina*, que espera torn per ésser traduïda, les tres columnes bàsiques de l'obra tolstoiana.⁶⁶

A l'origen del debat a propòsit de les traduccions tolstoianes, com no podia ser altrament, tornem a trobar-hi Carles Soldevila i Joan Puig i Ferrer. A pocs dies de la data del centenari de l'autor, tots dos se serviren de les pàgines de *La Publicitat* per a fer propaganda de les publicacions, relacionades amb Tolstoi, que comptaven treure al mercat les dues cases editorials que representaven.

⁶⁵ GALLARD, Alfred. "Tolstoi (1828-1928)". *La Revista* any XIV (juliol - desembre 1928), p. 99.

⁶⁶ MASERAS, Alfons. "La vida i l'obra de Tolstoi (II)". *La Veu de Catalunya* (28 agost 1928), p. 5.

Amb tot luxe de detalls, el director literari de la Biblioteca A Tot Vent responia a Soldevila i, a més de deixar-li ben clar que la celebració no els agafava pas per sorpresa, no s'estava de revelar que ja havien encarregat la traducció directa del rus d'*Anna Karèнина*:

[...] "No sé quins preparatius fan els nostres managers editorials -diu el company periodista- per commemorar aquest esdeveniment cabdal". Jo n'hi puc dir algunes que vénen a sumar-se a l'homenatge que ell, com a director d'una biblioteca, ha volgut tributar al gran Tolstoi en ocasió del centenari.

Una biblioteca que jo dirigeixo publicarà durant el vinent agost, potser el mateix dia de la naixença de l'autor, la magna obra, cim de la novel·la moderna, que porta el nom de *Resurrecció* i és una de les més llegides arreu del món. L'edició catalana constarà de dos gruixuts volums i serà íntegra, cosa important si hom té en compte que tant a Espanya com a l'estranger, durant molt de temps, ha regnat el condemnable costum de mutilar les obres dels grans mestres russos [...].

Ultra això, la mateixa biblioteca compta ja amb el permís, directament obtingut del seu autor, per a publicar en català la magnífica *Vida de Tolstoi* de Romain Rolland, amb la qual volem també celebrar el centenari...[...]. La nostra devoció pel gran rus s'ha traduït en altres activitats; esmentaré només la principal, i és que tenim en curs la traducció, directament del rus al català, d'*Anna Karenin*, que junt amb *Guerra i pau* i *Resurrecció* constitueix el formidable tercet d'obres mestres de Tolstoi.⁶⁷

Així doncs, a banda de retrobar-hi l'asseveració –que Maseras recollí– sobre quines eren les tres obres mestres de Tolstoi, resulta evident que la voluntat de traduir al català *Anna Karèнина* fou una realitat de primera hora. Però Puig i Ferrer no es conformava amb l'anostrament de la producció d'aquest escriptor insigne, sinó que defensava amb ferm convenciment fer el mateix amb tots els mestres russos:

No és pas d'avui la devoció del nostre públic i dels nostres escriptors pel geni de Tolstoi. Però és cert, com diu Soldevila, que durant un període d'alguns anys, la moda ha volgut que certs mestres russos, entre ells Tolstoi, estiguessin una mica pretèrits. Només una mica per això i entre les esferes literàries. La massa dels lectors no ha pogut

⁶⁷ PUIG I FERRETER, Joan. "A propòsit de Tolstoi. A l'amic Carles Soldevila. Temes literaris". *La Publicitat* 16.930 (12 juliol 1928), p. 4. Per conèixer la continuació d'aquest estira-i-arrotonsa, vegeu: SOLDEVILA, Carles. "Tolstoi, els russos i nosaltres". *La Publicitat* 16.932 (14 juliol 1928), p. 1.

ni ha volgut distreure's dels grans russos. Els editors francesos, anglesos i alemanys ens en dirien alguna cosa. [...]

Ens hem de felicitar, em sembla a mi, de l'activitat dels nostres escriptors i dels nostres editors encaminada a la incorporació dels mestres russos al català. [...] Tothom els demana, són innombrables els seus devots, tothom aconsella traduir-los i d'editar-los en català i fins ara ningú no s'hi atrevia. Per què? Hi havia una certa por de caràcter moral i social. Avui aquesta por ens sembla pueril i injustificada. Avui que hom edita els clàssics grecs i llatins, els clàssics catalans, el catòlic Chesterton, avui que la nostra literatura s'apropa a la maduresa, no ens ha de fer por res, ans al contrari, són de desitjar tota mena d'encreuaments: hem d'anar a l'encontre de tots els corrents, atraure totes les influències. Lluny de fer-nos mal, ens aportaran complexitat i riquesa.⁶⁸

Mesos després, el director literari de Proa es referia novament a la traducció d'*Anna Karènina*. Un encàrrec que en aquesta ocasió ja li atribuïa a Nin, per bé que encara havia d'escometre'l:

Ha traduït *Crim i càstig*, de Dostoievski, esplèndidament, i el seu manuscrit aviat anirà a la impremta. Prepara una important *Antologia de contistes russos clàssics i moderns*, en diversos volums, per a la col·lecció "Històries curtes", i aviat començarà la traducció d'*Anna Karènina*. Ultra, però, les moltes feines d'Andreu Nin, que no li permeten de traduir tant com voldria, un home sol, ni consagrant-hi la vida entera, no esgotaria el tresor novel·lístic dels russos moderns. (Deixant de banda que Nin és un enamorat dels clàssics i li fa il·lusió de traduir Puixkin, Lérmontov, Gógol, Turguènev, tant com anostrat Tolstoi, un dels seus autors preferits. Aquests, i d'altres, moderníssims, figurarà en la seva *Antologia*.)⁶⁹

En efecte, Nin era una admirador confés de Tolstoi (1828-1910), a qui qualificava de "gegant".⁷⁰ Per tant, no costa d'imaginar que, per a ell, donar *Anna Karènina* en català constituïa un veritable regal. Això no obstant, quan Puig i Ferrerter escrigué aquestes línies, Nin encara malvivia a Moscou, immers en mil i una traduccions (inclosa una de Pilniak per a Proa) i amb la preocupació constant

⁶⁸ PUIG I FERRETER, Joan. "A propòsit de Tolstoi. A l'amic Carles Soldevila. Temes literaris". *Op. cit.*

⁶⁹ PUIG I FERRETER, Joan. "Francesc Payarols, traductor del rus". *Op. cit.*

⁷⁰ Vegeu nota 53.

d'aconseguir sortir de l'URSS. Així doncs, malgrat que en aquest cas la sintonia entre editor i traductor era total, la traducció d'aquesta obra mestra de Tolstoi quedà ajornada.

Un cop instal·lat a Barcelona amb la família, sembla que finalment pogué entomar el projecte. Mesos abans que es publicués *Anna Karènina*, però, encara va veure la llum el fruit d'una segona incursió de Nin en la novel·lística de Dostoievski: el trasllat de *Stepàntxikovo i els seus habitants* (1933). Aquesta obra havia aparegut el 1859 (era, per tant, anterior a *Crim i càstig*), després de deu anys de silenci literari a causa de la condemna a treballs forçats que dugué l'escriptor a la remota Sibèria. Considerada per Dostoievski una "novel·la humorística", no tingué una gran acollida. Escrita sota la impressió de l'ambient provincià siberià, pretenia ser un retorn còmic, una mena de reacció a la part tràgica de l'existència. Amb tot, la tristesa s'amagava sota el pretès humor. Es tractava, en definitiva, d'una obra de transició entre una primera etapa creativa, presidida per la preocupació social, i una segona, en què escrigué el més rellevant de la seva producció, centrada en la descoberta i el guariment de l'ànima humana.

Per bé que interessant per tal de conèixer-ne l'evolució, convé remarcar que no pertanyia a un període de plenitud creadora de l'autor. L'elecció d'aquest títol pot resultar sorprenent, sobretot si tenim en compte que algunes de les obres mestres de Dostoievski encara no havien estat traduïdes. Potser hi influí el fet d'haver-se de repartir la feina amb un altre traductor (recordem que, després d'haver-se disputat l'obra amb Payarols, finalment *Els germans Karamàzov* quedaren sense traduir), però més aviat sembla que el factor determinant fou el poc temps de què disposava un Nin sempre immers en la lluita política per afrontar la traducció d'obres de major envergadura.⁷¹

⁷¹ Les paraules de Iglesias, semblen confirmar-ho: "Por último, es probable que la traducción que hizo de algunas obras menores de Tolstoi y Dostoievski fuera consecuencia de la necesidad de terminarlas pronto, cosa que no ocurriría si se tratase de obras de mayor importancia." Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

Pel que fa a la recepció d'aquest trasllat, comptem amb una crítica apareguda a *Mirador* i signada per Rafael Tasis i Marca. Tot i celebrar la publicació de *Stepàntxikovo i els seus habitants*, es lamentava de l'immobilisme que vivia el sector editorial després d'uns quants anys de "remarcable florida", i es mostrava particularment decebut amb l'estancament –per contrast amb l'empenta inicial– de la traducció al català de les obres més insignes de Tolstoi i Dostoievski. Així ho argumentava:

Fa uns quants anys, un moment optimista del nostre món editorial va produir, al costat d'una remarcable florida de la novel·la indígena, una lloable tendència a incorporar al català els noms i les obres més destacades de la literatura mundial. Les traduccions foren empreses en gran escala i en conjunts ambiciosos. Hom projectà, per exemple, de donar, en la versió admirable que ja podem assaborir amb el sol tast que en tenim, tres de les obres màximes de Dickens traduïdes per Josep Carner. (Fa temps que hem llegit el *Pickwick*. Quan tindrem a les mans el *David Copperfield* i les *Grans esperances?*). Fou aleshores també quan ens vam enamorar dels russos i pensàrem a transportar a la nostra llengua les grans construccions novel·lesques del comte Tolstoi i les genials imaginacions de Dostoievski. Mentre esperem, en aquesta calma editorial que fa ja massa temps que plana sobre el nostre mercat literari, i que per ara no porta pas senyals de canviar, que vagin sortint les obres màximes de les dues grans figures de la literatura russa, i singularment *Anna Karenin* i *Els germans Karamàzov*, que han de fer costat a les traduccions que ja posseïm de *Guerra i Pau*, *Resurrecció* i *Crim i càstig*, he d'assenyalar amb joia l'aparició d'una obra de Dostoievski que, malgrat no poder-se incloure entre les seves novel·les més genials i ésser una d'aquelles de les quals més absent està aquella mena de fúria demoníaca i d'ambient d'al·lucinació que és una de les qualitats característiques de *L'etern marit*, per exemple, no deixa d'oferir valors eminents i de representar la seva incorporació un guany positiu per a la literatura catalana.⁷²

Quant a la valoració de l'obra, Tasis destacava per damunt de tot la força dels retrats de Dostoievski:

Stepàntxikovo i els seus habitants és, principalment, la descripció d'un caràcter. Aquell magnífic brètol Fomà Fòmítx, que després d'haver estat tota la seva vida un ésser

⁷² TASIS i MARCA, Rafael. "Dostoievski, *Stepàntxikovo i els seus habitants* (Edicions Proa)". *Mirador* 229 (22 juny 1933), p. 6.

inútil, fracassat i d'haver esdevingut la riota de tothom, troba l'ocasió, un cop mort el seu amo, el vell general, d'erigir-se en conseller privat de la seva vídua, de dominar amb les seves rauxes de mal geni i el seu afany d'educar a tothom, la gent que el volta i al mateix propietari de la casa, que és el primer a sotmetre's al seu jou i d'acceptar els manaments del seu capritxo. Al voltant d'aquest ésser genial i extravagant, hipòcrita i comediant, una pila de menuts personatges de província arrodoneixen el quadro de la novel·la amb llurs petites intrigues i llurs ridiculeses característiques. Particularment els retrats del senyor de Stepàntxikovo, de la parent neurastènica, del seu raptor i del propietari veí són plens de vida i fan d'aquesta història intranscendent de la vida dels senyors rurals russos una novel·la divertida i sense complicacions, que us fa pensar més en Thackeray o Dickens que no en el creador de Raskòlnikov.⁷³

I la ressenya es tancava amb una lloa de Nin com a traductor i dels avantatges de poder comptar amb una versió directa i íntegra del rus:

No cal pas dir que la traducció, directa i íntegra (dues qualitats molt difícils de trobar en les versions corrents en els països llatins dels autors russos), acredita la competència i la dignitat literàries, prou demostrades en altres tasques, d'Andreu Nin, que ja havia traduït excel·lentment *Crim i càstig*.⁷⁴

Com si fos la resposta a la demanda formulada per Tasis, el mateix 1933 apareixia la tan esperada traducció d'*Anna Karènina*. La primera edició completa d'aquesta novel·la, que havia estat publicada en forma de fulletó, datava de 1878. Puig i Ferrer, malgrat l'arravatament que li produïa Dostoievski, no podia deixar d'admirar el talent de Tolstoi que, al seu entendre, havia excel·lit en quatre grans novel·les: *Guerra i pau*, *Els cosacs*, *Anna Karènina* i *Resurrecció*. En ocasió del centenari de l'autor (1828-1928), així ho feia palès en un article a *La Publicitat*. Hi ressaltava la profusió i el realisme de la tipologia humana retratada, resultat d'un acuradíssim treball d'observació; i, sobretot, la simbiosi sorprenent entre l'home Tolstoi i l'artista:

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

Remarco aquestes quatre novel·les perquè són quatre mons, riquíssims de persones, les més diverses que hom pugui imaginar; riquíssimes de passatges, d'escenes, d'acció i d'incidents. Cadascuna és un petit món complet, amb tots els caràcters humans que ofereix la realitat i totes les bel·leses imaginables, des de les més reeixides i fresques pintures rurals, a les escenes de saló, de caserna, de batalles, de baixos fons, de la presó, a les més exquisides i espirituals psicologies. El realista implacable i ferreny va harmoniosament de bracet amb l'idealista i l'apassionat de totes les alteses morals; l'analista escrupolós dels vicis i de les imperfeccions humanes, s'alia amb el poeta i el somniador; el crític aspre i cruel de l'home i de la societat, l'observador minuciós que davalla a les més miserables constatacions fisiològiques, no s'atura a les formes ni a les substàncies materials, sinó que, amb ull mai entelat pels àcids de l'observació, té una mirada profunda per desentranyar els misteris de l'esperit, i mai no confon les coses: dóna a la matèria el que és de la matèria (i en una àrea molt vasta), però dóna a l'esperit el que és de l'esperit; i, encara més, a Déu el que és de Déu.

Aquesta és la gran superioritat de Tolstoi: la seva unitat, la seva totalitat. La seva obra ho abraça tot.

[...] No seré pas jo qui oposi Dostoievski a Tolstoi. Són dues lleis d'escriptor distints. Tolstoi és el tipus del gran escriptor normal. Tolstoi –i això semblarà una paradoxa, un disbarat a alguns– és un escriptor del tipus goethià. Ell tan turmentat! ¡Ell tan angoixat, fins al deliri, pels problemes religiosos i morals! No hi fa res. El tipus d'escriptor per a Tolstoi és aquest. L'obra de Tolstoi està plena, amarada d'ell, de l'home Tolstoi. Però la seva gràcia, gran artista a la fi, està en dissimular-ho, en fer una transposició perfecta. [...]

Però la seva obra d'artista és serena. Ell n'és el centre, el motiu, el primer objecte i el suport musculós i vibràtil. Ell, l'home Tolstoi, regeix l'obra, l'aguanta de la inspiració primera al darrer detall, com el sistema nerviós aguanta tot l'organisme humà, del cervell i el moll de l'os fins a la perifèria. L'artista posa tot l'home a contribució per realitzar la seva obra. Res no li dol, res no estalvia: records, sensacions, imatges, reconditeses del cor i de l'esperit, idees, aspiracions, moral i doctrines, lletjors del cos i de la carn, tot hi és. Però si tot això contorba l'home, tot això esdevé una simfonia de llum, de formes, d'imatges, de vida corporal i de vida espiritual dintre la seva obra. És talment la deslliurança goethiana mitjançant la realització artística. I ara afegiu-hi la puixança d'atracció d'una gran mentalitat i d'un enorme temperament, d'una "gran natura", que tot s'ho fa seu, que tot ho absorbeix, ho atrau vers ell. És a dir, que a més de posar-se tot ell dintre l'obra, hi posa tot el que veu, observa, medita i rumia [...] ⁷⁵

⁷⁵ PUIG I FERRETER, Joan. "A propòsit de Tolstoi. A l'amic Carles Soldevila. Temes literaris". *Op. cit.*

A les pàgines de *Vie de Tolstoï*, de Romain Rolland, podem trobar-hi remarques ben semblants. Rolland, ardent admirador de l'escriptor rus (amb qui compartia la defensa d'un pacifisme no violent), publicà aquesta biografia crítica el 1921 (recordem que Puig i Ferrer s'havia proposat de traduir-la per a Proa, i ja comptava fins i tot amb el permís de l'autor, per bé que el projecte no arribà a materialitzar-se). Quant a l'estreta imbricació entre vida i obra literària, constatava:

Art et vie sont unis. Jamais œuvre ne fut plus intimement mêlée à la vie: elle a presque constamment un caractère autobiographique; depuis l'âge de vingt-cinq ans, elle nous fait suivre Tolstoï, pas à pas, dans les expériences contradictoires de sa carrière aventureuse.⁷⁶

Per tant, en parlar d'*Anna Karènina*, també podia rastrejar en l'escriptura la transformació vital de l'artista:

Anna Karénine marque, avec Guerre et Paix, le sommet de cette période de maturité. C'est une œuvre plus parfaite, que mène un esprit encore plus sûr de son métier artistique, plus riche aussi d'expérience, et pour qui le monde du cœur n'a plus de secret. Mais il y manque cette flamme de jeunesse, cette fraîcheur d'enthousiasme, –les grandes ailes de *Guerre et paix*. Tolstoï n'a déjà plus la même joie à créer. [...]

Autour de cette tragédie d'une âme que l'amour consume et qu'écrase la Loi de Dieu, –peinture d'une seule coulée et d'une profondeur effrayante,– Tolstoï a disposé, comme dans *Guerre et paix*, les romans d'autres vies. [...] Tolstoï a juxtaposé sa personnalité morale et ses idées philosophiques au spectacle de la vie. Mais l'œuvre n'en est pas moins d'une richesse merveilleuse. [...]

Mais l'intérêt principal du roman, avec la tragédie d'Anna et les tableaux variés de la société russe vers 1860, –salons, cercles d'officiers, bals, théâtres, courses,– est dans son caractère autobiographique. Beaucoup plus qu'aucun autre personnage de Tolstoï, Constantin Levin et son incarnation. [...] l'épilogue d'*Anna Karénine* est une transition autobiographique à la révolution morale, qui devait, deux ans plus tard, s'exprimer par *les Confessions*.⁷⁷

⁷⁶ ROLLAND, Romain. *Vie de Tolstoï*. París: Librairie Hachette, 1921, p. 7.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 70-71 i 76-77.

Igualment trobem coincidències amb les opinions que Stefan Zweig manifestava en la biografia que, seguint el mestratge de Rolland, consagrà a Tolstoi. Aquesta obra, traduïda de l'alemany per Alfred Gallard, fou publicada per Proa el 1930.⁷⁸ A propòsit del realisme de la producció del patriarca rus, observava:

Una obra d'art assoleix el seu graó més alt quan fa oblidar-nos el seu ésser artificial i la seva vida ens sembla la realitat nua. Tolstoi produeix sovint aquesta sublim il·lusió. Hom no gosa suposar mai que les seves narracions siguin imaginades i els seus personatges inventats, de tal manera es manifesten com a realitat sensible.⁷⁹

I, en contraposició a l'art de Dostoievski, afirmava:

Però Tolstoi mai no sobrepassa (i per això són raríssims els que li apliquen el mot "geni" que en Dostoievski esdevé natural) la barrera de la normalitat, mai no pertany al món esfèric, místic, profètic, aquests imperis sobrenaturals, en els quals per una juntura o una claraboia de vegades veiem un missatge de foc reduir a cendres l'home de l'embriaguesa, el visionari [...].

Quan Tolstoi conta, hom no sent el seu respir. [...] d'aquí també la nostra inoïda serenitat quan anem amb ell. [...]

El seu art no ve de dalt, va cap a l'interior, és, com diu perfectament ell mateix en una ocasió, una construcció en profunditat i no un enlairada arquitectura.⁸⁰

Si bé és cert que el treball de Zweig contribuï a donar a conèixer la figura de Tolstoi entre el públic català, la primera traducció íntegra d'*Anna Karènia* cal suposar que vingué a arrodonir aquesta feina de descoberta (per bé que no anava acompanyada d'un pròleg de Nin, com en el cas de *Crim i càstig*).⁸¹ Tot seguit –i a tall d'exemple–,

⁷⁸ Josep Palau i Fabre, en una recensió publicada a *La Humanitat*, comentava que "en els aniversaris sempre és costum de revisar l'obra i remoure tots els estudis que sobre l'home han estat realitzats". I lloava el treball del biògraf, ja que "no ens desfigura el Tolstoi que ens havíem format a través de les seves obres." Vegeu: PALAU I FABRE, Josep. "Una biografia de Tolstoi, de Stefan Zweig". A: *Obra literària completa II. Assaig, articles i memòries*. Barcelona: Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 2005, p. 1114.

⁷⁹ ZWEIG, Stefan. *Tolstoi*. Badalona: Proa, 1930, p. 57.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 64-65 i 69.

⁸¹ Recordem que Francesc Payarols sí que escrigué un pròleg per presentar un volum de relats curts ("La mort d'Ivan Illitx", "Amo i criat" i "Tres morts") de Tolstoi, publicat per Proa el 1930. Vegeu: PAYAROLS, Francesc. "L'autor i l'obra". *Op. cit.*

examinarem dues ressenyes que ens ajudaran a fer-nos una idea de l'impacte de l'aparició d'aquesta obra cabdal.

La primera, datada el 3 de febrer de 1934, veié la llum al setmanari *Clarisme*. Aquesta publicació, que es presentava com una revista de joventut, destinada a ser plataforma de llançament i porta oberta als joves escriptors i artistes del país, havia iniciat la seva trajectòria l'1 d'octubre de 1933.⁸² Malauradament, no va arribar a culminar el primer any de vida. De la mà de Delfí Dalmau, que exercia les funcions de director, Mercè Rodoreda hi desenvolupà "la primera connexió estable i compromesa amb el món del periodisme",⁸³ fins al punt de poder atribuir-li una participació important tant en la gènesi com en el desenvolupament del projecte. Perquè, ultra les col·laboracions en el periòdic signades per l'autora i els llibres que publicà a Edicions Clarisme, la recerca actual ha arribat a la conclusió que Rodoreda s'amagava també darrere d'un seguit de pseudònims que apareixien amb regularitat en el rotatiu:

[...] els casos més clars són tres: "Hari-Hara", a la secció "Anti-Be", aviat esdevinguda "Ta-Bola"; "Just d'Esvern", responsable d'una secció amb les capçaleres alternades de "Llibres", "Llibres nous" i "Recensió de llibres", i "Bolic", encarregat de l'apartat de cinema en els set primers números. El resultat que s'obté de l'especificació segura de la intervenció de Rodoreda a *Clarisme* és concloent: l'autora en fou una de les ànimes principals, encara que no l'única.⁸⁴

Pel que fa a la crítica literària d'*Anna Karènina*, el text es trobava sota la capçalera "Recensió de llibres" i, efectivament, era signat per Just d'Esvern. D'acord amb Neus Real, l'autoria de les peces que duen aquesta firma correspon, en realitat, a

⁸² Per a Teresa Muñoz, "*Clarisme* tenia una clara voluntat d'ocupar un lloc en la premsa intel·lectual del moment i en certa manera aspirà a presentar-se com a síntesi i com a alternativa jove de setmanaris com *El Be Negre* o *Mirador*. En aquest sentit, donà molt de relleu a les seccions que tractaven amb humorisme, ironia i sarcasme la realitat cultural en què es movia, en una línia que sembla que es presentés com a hereva de la del grup de Sabadell." MUÑOZ LLORET, Teresa (ed.). "Entrevistes de Mercè Rodoreda a *Clarisme* (1933-1934)". A: *Llengua & Literatura* 5 (1992-1993), p. 497.

⁸³ *Ibidem*, p. 495.

⁸⁴ REAL MERCADAL, Neus. *Mercè Rodoreda, l'obra de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 2005, p. 137.

Rodoreda. Fruit d'una anàlisi textual aprofundida, diversos són els factors que permeten afirmar-ho:

Les claus reals del descobriment de la identitat de Just d'Esvern [...] són essencialment tres: les concomitàncies temàtiques i estilístiques entre textos, la selecció representada pel conjunt malgrat els previsibles atzars i les valoracions implícites i explícites contingudes. Suplementàriament, com en el cas de Bolic, la naturalesa del pseudònim també esdevé suggeridora.⁸⁵

I, a propòsit del pseudònim emprat, encara afegeix :

La idiosincràsia del pseudònim podria acabar de confirmar el que ja hauria d'haver quedat provat: que Mercè Rodoreda era Just d'Esvern. Relacionar la consciència lingüística de l'escriptora amb la tria de l'àlies específic resulta temptador, perquè, afinant el sentit dels mots i tensant-lo al màxim, Just d'Esvern contindria una picada d'ullet sobre la figura del crític-jutge-just-injust i sobre la seva activitat –caduca, circumstancialment sorollosa però, en definitiva, efímera, solitària, mal vista i intranscendent (per oposició a la transcendència de qualsevol obra de qualitat al marge de la recepció)– des del seu mateix exercici, sense oblidar la hipotètica remissió al món floral (una de les flaques de Rodoreda) i la vindicació d'una tradició molt concreta, personificada en Josep Carner; l'operació no sembla especialment estranya ni resulta incoherent amb els camins lingüístics, literaris i periodístics que havia emprès l'autora; els ratificaria fins i tot, de fet, en un grau sorprenent.⁸⁶

Si donem per provada la identificació entre Just d'Esvern i Rodoreda, la crítica d'*Anna Karènina* esdevé una nova mostra de l'entrecruament dels camins de dues figures prou extraordinàries, per bé que aleshores –prenent en consideració la trajectòria d'ambdós– l'aurèola d'home de món potser decantava més la fascinació de la banda de Nin que de la jove escriptora que maldava per trobar el seu lloc. Ferran Gadea en fa un bon resum:

D'altra banda, se l'associa a Andreu Nin, fundador del POUM, que residí prop de deu anys a Moscou, una de les figures polítiques més interessants de l'època. Nin

⁸⁵ *Ibidem*, p. 169.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 174. Per a saber-ne més del treball de recerca i interpretació de Real a partir del pseudònim "Just d'Esvern", vegeu la nota 198 (p. 174-175).

entrà de seguida en contacte amb alguns dirigents de la societat revolucionària de l'URSS i fou amic personal de Trotski. Durant els anys de residència a Moscou, aprengué i dominà el rus, un coneixement que li permeté enriquir la tot just fundada "Biblioteca a Tot Vent", amb versions directes del rus al català de *Crim i càstig* de F. Dostoievski i d'*Anna Karènina* de L. Tolstoi, una de les novel·les més valorades per Mercè Rodoreda. La intensitat de la relació divideix les biògrafes, però sembla segura l'amistat. Atesa la personalitat intel·lectual i revolucionària de Nin, no sorprèn l'interès evident que pogués despertar-hi.⁸⁷

Abans d'endinsar-se pròpiament en el contingut de la novel·la, Mercè Rodoreda lloava sense reserva la capacitat dels escriptors russos per a copsar la realitat i descriure-la amb efectivitat gràcies a la finor dels retrats psicològics:

Prou coneguda és de tothom la facilitat descriptiva, rica en observacions psicològiques, dels escriptors russos. Sentimentals, sensuals, místics i boigs, cap altre com ells, començant per l'epilèptic Dostoievski, saben dur als seus llibres aquella frase d'Stendhal: "La novel·la ha d'ésser un mirall i l'escriptor s'ha de subjectar a prendre tot el que a dintre d'aquest es reflecteix."⁸⁸

Quant a la temàtica d'*Anna Karènina*, per a Rodoreda l'adulteri era el motiu central de l'obra, tot i remarcar-ne la singularitat per la càrrega emotiva que transmetia, i Tolstoi, un narrador que no prenia partit i deixava al lector la responsabilitat de posicionar-se:

Desfilen en la novel·la una sèrie de personatges descrits ben aprofundidament, que serveixen de marc al tema d'adulteri més interessant, més colpidorament tràgic, per humà, que s'ha pogut escriure.

Hom segueix amb interès visible el procés dels amors entre Anna i Vronki, llurs pensaments, llurs sensacions, magistralment descrites amb aquella senzillesa, sense fer

⁸⁷ GADEA, Ferran. "Mercè Rodoreda. Perfils d'una narrativa". A: *Mercè Rodoreda: propostes didàctiques*. Barcelona: Saldonar, 2009, p. 10-11.

⁸⁸ ESVERN, Just d' [RODOREDA, Mercè]. "Anna Karénina, Lleó Tolstoi. Traducció íntegra i directa del rus, per Andreu Nin (Proa)." *Clarisme* 16 (3 febrer 1934), p. 2. Neus Real observa que aquesta identificació d'inspiració stendhaliana de la novel·la i el mirall podem retrobar-la, anys més tard, en el pròleg de l'escriptora a *Mirall trencat*. REAL MERCADAL, Neus. *Mercè Rodoreda, l'obra de preguerra*. Op. cit., p. 176 (nota 201).

literatura, cenyint-se a descriure fets sense fer de redemptor ni de predicador a cada pas, sinó que cada lector en treu les conseqüències en el conjunt de l'obra.⁸⁹

Fent ús d'aquesta potestat atorgada al públic, Rodoreda no s'estava de mostrar compassió pel terrible patiment de la protagonista, al voltant de la qual giraven dues vides més (en probable referència al marit i l'amant):

Tres personatges centrals. Tres vides a mans de l'escriptor, i Anna com a eix. Hom segueix el desenllaç tràgic, les defallences, els dubtes, els neguits, els dolors, els rampells de gelosia, l'apassionament, les crisis d'aquell pobre cervell lliurat, per mitjà de la imaginació revoltada, al suplici d'haver de viure sense poder, i que, sense heroïcitat, amb un anhel infinit de deixar un record grat tot infligint un càstig, llança el seu pobre cos sense esperit sota les rodes del tren.⁹⁰

Tan captivada semblava per la dissort d'aquest trio central, que la crítica no feia esment de cap altre personatge de l'ampli ventall de caràcters que poblen el relat, ni tan sols de la parella que Tolstoi juxtaposà als amants Anna i Vronski: el matrimoni feliç format per Kitty i Levin, aquest darrer –tal com apuntava Rolland–, veritable encarnació de la moral i les idees filosòfiques del patriarca rus.

Pel que es refereix a la tasca traductora, Rodoreda dedicà unes línies a fer la glossa de la intervenció de Nin. Això no obstant, no incidí, ni en positiu ni en negatiu, en cap aspecte particular del trasllat, més enllà d'assenyalar-ne la integritat:

[...] I, ara, Andreu Nin, conegut a bastament per anteriors traduccions que figuren al rengle de l'excel·lent tasca de les edicions "Proa", ens ha donat íntegra i directa del rus la traducció d'*Anna Karènina*, tasca lloable en tots sentits, si hom considera l'esforç i el treball immens que representa fugir de les mutilacions inacceptables que, fins avui, almenys en traduccions castellanques, *Anna Karènina* havia sofert.⁹¹

⁸⁹ ESVERN, Just d' [RODOREDA, Mercè]. "Anna Karénina, Lleó Tolstoi. Traducció íntegra i directa del rus, per Andreu Nin (Proa)." *Op. cit.*, p. 2.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

Finalment, per cloure l'article, elogiava de nou la labor de Proa a l'hora d'oferir grans –també en extensió– obres de la literatura universal, així com el talent artístic d'un Tolstoi, que no deixava res a l'atzar i que tenia cura de fins al més petit detall en el procés d'escriptura:

Quatre volums té el llibre; quatre volums que valen per una dotzena de novel·les. Quatre volums on no hi ha una sola paraula desaprofitada, on la cosa més insignificant és necessària.

Bella tasca la d'Andreu Nin i la de les "Edicions Proa", en donar al públic una de les més emocionants obres del gran novel·lista rus.⁹²

Neus Real explica que aquest reconeixement explícit a la bona feina de l'editorial cal entendre'l en una doble vessant: en l'àmbit de la traducció, sens dubte, però igualment pel que fa a la difusió de la novel·la, ja que l'interès de Rodoreda pel gènere connectava plenament amb l'ideari de Proa, on l'escriptora va publicar la tercera novel·la la tardor del mateix any:

L'apreciació relativa a l'esforç de l'editorial per proporcionar versions catalanes dignes –completes i directes– d'altres literatures i a la selecció específica de productes narratius de primer ordre conflueix amb la preocupació de l'autora per la categoria literària, per la qualitat lingüística i pel gènere novel·lístic.⁹³

La segona recensió d'aquesta obra de Tolstoi, apareguda dos mesos després, el 17 d'abril, sota la capçalera "Mentre s'acosta la diada del llibre", és obra d'un crític que

⁹² Ibídem. Rodoreda encara publicarà a *Clarisme* una nova crítica d'una novel·la de Tolstoi, amb l'adulteri com a eix argumental. Ens referim a *La sonata a Kreutzer*, que el 1928 havia vist la llum a la Biblioteca Univers, dirigida per Carles Soldevila, per tal de commemorar el centenari de l'escriptor rus. Vegeu: ESVERN, Just d' [RODOREDA, Mercè]. "La Sonata a Kreutzer de Lleó Tolstoi.- (Biblioteca Univers)." *Clarisme* 21 (10 març 1934), p. 2. A l'origen d'aquest segon text crític hi ha la relectura de l'obra que féu l'autora, possiblement motivada per la descoberta prèvia d'*Anna Karènina* en català, un llibre que sens dubte la colpí, com ho demostra el fet d'extreure'n algunes de les citacions que trobem a l'inici dels capítols d'*Aloma*.

⁹³ REAL MERCADAL, Neus. *Mercè Rodoreda, l'obra de preguerra*. *Op. cit.*, p. 177. Gràcies a l'estudiosa podem confirmar que Rodoreda i Nin compartiren l'espai setmanal de les tertúlies de Proa, almenys des de la tardor de 1934, quan l'escriptora començà a publicar-hi. A banda de Puig i Ferrer, sembla que també hi assistien Francesc Trabal, Ernest Martínez Ferrando, Xavier Benguerel, Maria Teresa Vernet i Elvira Lewi. Vegeu: REAL MERCADAL, Neus. *Les novel·listes dels anys trenta: obra narrativa i recepció crítica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 226 (nota 210).

ja s'havia anat guanyant un cert prestigi dins del món cultural del moment: Maurici Serrahima. L'article es publicà en un diari de signe més aviat conservador, *El Matí*, que, sota la direcció de Josep M. Capdevila, havia iniciat el camí el maig de 1929. En aquest rotatiu "s'hi agermanaven la cura en l'edició i la voluntat d'obrir-lo als aires del nou catolicisme europeu"⁹⁴ amb el ferm propòsit de fer-ne un gran diari de cultura cristiana. Serrahima recordava:

En Capdevila m'havia donat carta blanca en tot allò que feia referència a la crítica literària. La matèria esdevenia de vegades delicada; no tenim cap idea, avui, de fins a quin punt –i sobretot en els estaments que, a més de catòlics, eren poc o molt burgesos– el pudor formal en l'expressió era confós amb la moralitat. Amb l'autoritat que em donava aquell recolzament d'en Capdevila, vaig poder anar donant als meus judicis una major obertura, que unida als comentaris sobre literatura estrangera –sobretot francesa i anglesa– crec que va contribuir al prestigi cultural del diari.⁹⁵

Així doncs, i com a contrapès a les opinions rodererianes, és interessant de comprovar quina fou la recepció d'*Anna Karèнина* des d'una perspectiva masculina i des de la tribuna d'un "diari catòlic i catalanista de dretes".

D'entrada, Serrahima es mostrava com un crític amb una clara intenció de dur a terme una tasca divulgativa i pedagògica. Establia una línia divisòria entre el Tolstoi artista i el Tolstoi pensador, alhora que es lamentava pel fet que aquest darrer –al seu parer, mediocre i absurd– hagués capitalitzat l'atenció del gran públic:

No sé per quina mena de fatalitat, Tolstoi és conegut en general a casa nostra per les obres que menys poden acreditar-lo. Trobareu tanta gent com vulgueu que hagi llegit *La sonata a Kreutzer*, amb les seves elucubracions absurdes sobre el matrimoni, i de les grans novel·les, la més llegida pel nostre públic és la tendenciosa *Resurrecció*. Altres han estat traduïdes, però, sigui que les dimensions fabuloses de *Guerra i pau* espantin el lector normal de novel·les, sigui que el caràcter menys purament novel·líctic,

⁹⁴ COLL-VINENT, Sílvia. "Una certa anglofília: Maurici Serrahima, lector de narrativa anglesa i crític de novel·la". *Els Marges* 79 (primavera 2006), p. 50.

⁹⁵ SERRAHIMA, Maurici. *Josep Maria Capdevila: assaig biogràfic*. Barcelona: Barcino, 1974, p. 50-51.

gairebé poètic d'altres, com el prodigiós *Amo i criat*, no cridin tant l'atenció, el cas és que aquelles primeres s'enduen la preferència.

I és de doldre, perquè la conseqüència d'això és que una bona part del nostre públic té classificat Tolstoi entre els autors perillosos per la seva ideologia errada. Evidentment és així en els dos llibres citats en primer lloc, i en altres de la seva extensa producció. Però les seves obres cabdals tenen un to molt diferent. [...]

La seva producció novel·lística de la darrera època, concebuda com a element de difusió d'aquestes teories, absurdes i falses, ara es veu clar com és incomparablement inferior a la de la seva època primera, i mentre *Guerra i pau* i *Anna Karènina*, escrites amb una finalitat predominantment artística, resten obres mestres, *La sonata a Kreutzer* i *Resurrecció* baixen extraordinàriament de to i no poden ésser comparades a aquelles, tot i que la mà del geni hi faci de tant en tant alguna aparició.⁹⁶

En aquesta valoració del conjunt de l'obra tolstoiana, Serrahima coincidia globalment amb els plantejaments de Rolland, Zweig⁹⁷ i, fins i tot, del mateix Lenin (amb matisos, és clar). Només la relativa abundància d'expressions desqualificadores ens duu a pensar en les probables servituds del mitjà on escrivia.

Quant al contingut d'una novel·la que ja havia qualificat d'obra mestra, l'autor, com ho havia fet Rodoreda, incidia en la manera singular en què Tolstoi abordava una temàtica aparentment banal, tot subratllant la magnificència de la protagonista:

Diuen que Tolstoi, davant de l'èxit formidable d'aquest llibre, deia irònicament: "No sé pas com els agrada tant: al capdavant és la història d'una senyora que se'n va amb un militar...". Però s'ha de veure la profunditat humana amb què el cas és plantejat: la manera com una dona de gran vàlua espiritual es destruïda pel seu pecat, i arrossega en la seva destrucció aquell que la portà a aquesta caiguda. La visió d'aquesta figura femenina és magnífica.⁹⁸

⁹⁶ SERRAHIMA, Maurici. "Anna Karènina' en català (Proa)". *El Matí* (17 abril 1934), p. 9.

⁹⁷ En paraules de Zweig, la mateixa idea: "Aquesta tendència a remarcar els articles fonamentals de la seva creença i així mateix atapeir-los de signes d'admiració i de guions, aquesta intenció doctrinària cada vegada es fa més intolerant. En *La sonata a Kreutzer*, en *Resurrecció* solament un tenuíssim vestit literari tapa la nuesa d'una teologia moral, i les llegendes serveixen (d'esplèndida manera!) al predicador. De mica en mica l'art esdevé per a Tolstoi no un objecte final, ni un objecte particular, ara ja no pot estimar 'la bella mentida' si no serveix 'la veritat'". ZWEIF, Stefan. *Op. cit.*, p. 83-84.

⁹⁸ SERRAHIMA, Maurici. "Anna Karènina' en català (Proa)". *Op. cit.*

Ara bé, l'al·lusió al "pecat", així com la reflexió moral que se'n derivava (amb l'inevitable càstig), l'allunyaven dels posicionaments de la crítica precedent i el circumscrivien a uns esquemes més conservadors. Amb tot, Serrahima emfasitzava la imparcialitat d'un Tolstoi que no pretenia alligonar ningú, encara que el personatge de Levin –per a ell, el veritable protagonista– fos presentat com l'àlter ego de l'escriptor. A més, el crític posava en relleu l'extraordinària riquesa de caràcters de l'obra, "la pintura de tot un món":

Un temps, perquè Tolstoi dóna a Anna totes les qualitats i fa menys agradable el tipus del marit, es volgué sostenir que propugnava els drets de la dona i de l'amor i tot allò romàntic contra el matrimoni. El que tal cosa digué era un mal lector. Precisament aquell contrast dóna més relleu a la impressionant realitat de l'obra i fa ressortir com el pecat porta darrere seu el càstig. [...]

Ara no es cregui que l'obra és de tesi en aquest sentit. Té la proporció justa de lliçó moral que correspon a l'obra d'art: la mateixa que dóna la vida, que diria Baring. Al costat d'aquest cas central, que és la preocupació de tots els personatges, presenta Tolstoi dos altres matrimonis joves: en un d'ells, el marit és lleuger i disbauxat; en l'altre els dos esposos són, no pas perfectes, però sí honestos i bons. I al voltant d'aquest nucli, desplega una vida meravellosa. Circulen innumbrables tipus, tots amb les seves preocupacions, desigs, teories, qualitats i defectes. Totes les aspiracions de la seva època, els errors més divulgats, els principis més absurds, tot hi desfila, al costat de les preocupacions de cada dia, del treball i la fortuna; i dels caràcters i les educacions més diverses: la ciutat i el camp, la milícia, l'alta societat, la burocràcia, el poble. L'autor ens ho fa veure tot i no sol prendre partit per res ni per ningú.[...]

En les darreres pàgines, és evident que en les reflexions de Levin, el veritable protagonista de la novel·la, l'autor hi està representat, que les aprova i fins les proposa al lector.[...]

Ací predomina l'home sincer, i així s'obre lliure el pas a l'artista formidable, que contempla desinteressadament la realitat i cerca de donar-nos-en la visió. I això ho aconsegueix d'una manera imponderable. [...]⁹⁹

Serrahima tancava l'article amb una darrera lloança a la genialitat de l'escriptor rus, capaç d'aconseguir l'equilibri en una obra de tan importants dimensions; i, de retruc, es

⁹⁹ *Ibidem*.

congratulava de poder disposar d'una traducció íntegra en català, circumstància que li semblava tot un "esdeveniment literari" que calia agrair a la casa editorial i al traductor, perquè donava resposta als interessos del públic:

I és que, tot i les dimensions considerables, mil dues-centes pàgines, sembla estrany com es manté equilibrada i viva en totes les seves parts. Tant, que en la traducció d'ara, que és completa, ho resulta més que en les mutilades que solíem llegir: gairebé diríem que resulta més breu. [...]

Ara Andreu Nin ha posat en català *Anna Karènina*, i l'Editorial Proa l'ha publicada en la col·lecció "A tot vent". I això és un esdeveniment literari. El nostre públic, tan preocupat en la lectura dels autors russos i del totes les terboleses i anormalitats que –a voltes ben gratuïtament– se'ls atribueixen, pot trobar en aquest llibre una lliçó de claredat i de veritat artístiques com no se'n presenten gaires.¹⁰⁰

En definitiva, malgrat partir de dos posicionaments vitals francament diferents, ambdues crítiques són extremadament laudatòries. Tot plegat confirma que l'acollida d'*Anna Karènina* fou ben positiva, especialment per part d'uns lectors –i joves novel·listes– àvids de models de prestigi, per bé que el paper del traductor sovint quedés difuminat darrere la mestria d'un autor de la talla de Tolstoi.

Com ja havia succeït amb Dostoievski, Nin encara versionà per al públic català l'obra inicial del patriarca de Iàsnaia Poliana: *Infància, adolescència, joventut*. És la crònica d'una família a través de la mirada d'un nen, d'un adolescent i d'un jove que, de fet, representaven diferents moments de l'evolució del mateix autor, perquè, com deia Zweig: "Un home tan fanàtic de la veritat com Tolstoi no pot ésser res més que un apassionat autobiògraf".¹⁰¹ Aquesta trilogia, apareguda entre 1852 i 1857, constituïa un profund estudi d'autoexploració psicològica, alhora que destacava per la sorprenent plasticitat i eficàcia del llenguatge, que li permetia captar tant els matisos de les pròpies emocions com la vivor de les escenes descrites. En el pròleg d'aquestes memòries dels

¹⁰⁰ Ibídem.

¹⁰¹ ZWEIG, Stefan. *Op. cit.*, p. 92.

primers anys de vida, el mateix Tolstoi s'adreçava al lector (de qui exigia, per damunt de tot, comprensió) i li ofería algunes claus interessants per a entendre millor la seva creació literària (si més no, l'anterior a la crisi de maduresa):

[...] De la mateixa manera, en la literatura es pot escriure amb el cap i amb el cor. Quan escrius amb el cap, les paraules s'arreglaren dòcilment i regularment damunt el paper; quan escrius amb el cor, s'apleguen tants pensaments i tantes imatges al cervell i tants records al cor, que les expressions resulten imprecises, insuficients, desordenades i rudes.

Potser m'equivoco, però sempre m'he deturat en adonar-me que escrivia amb el cap, i he procurat escriure només amb el cor.

He de confessar, encara, un estrany prejudici.

Al meu entendre, la personalitat de l'autor és una personalitat gairebé poètica. Atès que he escrit en forma d'autobiografia i he procurat despertar tant com he pogut el teu interès pel protagonista, desitjaria que no t'emportessis la impressió que aquest llibre és l'obra d'un novel·lista, i per això he evitat tots els procediments del literat, les expressions sàvies i els períodes arrodonits...¹⁰²

Aquesta magnífica espontaneïtat féu de la primera producció tolstoiana una obra remarcable que serví per a donar-li un nom. La versió de Nin es publicà pòstumament (1974). En l'apartat següent, en abordar-ne l'anàlisi, exposarem les circumstàncies que envoltaren l'aparició tan tardana d'un text que, per raons prou tràgiques, va esdevenir l'últim trasllat per a Proa del traductor.

En qualsevol cas, tal com vèiem en parlar dels antecedents de la traducció de literatura russa a casa nostra, abans de la guerra civil el lector català ja coneixia una part de l'obra de Tolstoi i Dostoievski. Fins a tal punt era així, que la crítica n'ha detectat la influència en alguns novel·listes catalans sorgits en aquells anys, com ara Sebastià Juan Arbó o Miquel Llor.¹⁰³

¹⁰² "Pròleg de l'autor." TOLSTOI, Lleó. *Infància, adolescència, joventut*. Barcelona: Proa, 1974, p. 11.

¹⁰³ Vegeu ARNAU, Carme. *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1938)*. *Op. cit.*, p. 14-15 i 24-31 (sobre la influència de Dostoievski en l'obra de Miquel Llor); p. 54-84 (sobre la influència del mateix autor en l'obra de Sebastià Joan Arbó).

El cas de Txèkhov (1860-1904) és una mica particular. Com Tolstoi i Dostoievski, es tractava d'un autor reconegut i valorat, però ni de bon tros tan traduït fins a la dècada dels trenta, i, en conseqüència, per a Proa era una altra aposta segura. Sorpren trobar-lo en una col·lecció com A Tot Vent, dedicada exclusivament a la novel·la. Perquè Txèkhov, com és ben sabut, excel·lí en el relat breu i impressionista. Tal com Helena Vidal afirma: “El que interessa Txèkhov, molt més que no pas el desenvolupament d'una acció, és gravar unes imatges, uns moments. En això consistiren tant la seva prosa narrativa com el seu teatre.”¹⁰⁴

Una cacera dramàtica (1884) fou l'única novel·la que escrigué; segons Vittorio Strada, som davant d'un relat

considéré comme une œuvre de mauvaise qualité par Tchekhov lui-même et par ses contemporains, qui fut interprété ensuite comme une parodie du roman policier et, plus récemment, apprécié comme œuvre réaliste non dépourvue de complexité. *Un drame à la chasse* peut être considéré sous ces trois aspects, puisqu'il n'a rien du chef-d'œuvre, qu'il présente un caractère de déguisement burlesque du roman policier et maintient un lien avec un certain roman russe centré sur les personnages du propriétaire terrien en décadence et de l'«homme superflu» en crise. Mais *Un drame à la chasse* est avant tout un essai du jeune Tchekhov dans le domaine de la structure romanesque, habilement construit sur la fiction d'un manuscrit de roman dont l'auteur se révèle être ensuite le coupable du crime raconté [...].¹⁰⁵

Per tant, Nin traduï una obra primerenca de Txèkhov, atípica en el conjunt de la seva producció, i que, precisament per aquest motiu, encaixava en la col·lecció en què aparegué el 1936. Tot i que podia resultar una mica desconcertant per a un públic català

¹⁰⁴ VIDAL, Helena. "Presentació". A: TXÈKHOV, Anton P. *L'estepa i altres narracions*. Barcelona: Edicions 62, 1991, p. 5.

¹⁰⁵ STRADA, Vittorio. "Anton Tchekhov (1860-1904)". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle*: L'Age d'argent*. Op. cit., p. 59-60.

poc coneixedor de l'obra txekhoviana, amb el temps ha esdevingut una curiositat valuosa; en paraules de Vidal:

[...] la novel·la d'intriga *Una cacera dramàtica*, potser menys profunda que d'altres, però amb una frescor notable i amb la típica mestria de Txèkhov en els retrats, en els diàlegs i en la creació d'atmosfera; [...] ¹⁰⁶

Per acabar l'apartat dels autors clàssics, ens cal parlar del novel·lista francès Jules Vallès (1832-1885). *L'insurgent* (1935) fou l'única traducció literària de Nin que no tingué el rus com a llengua de partida. Desconeixem fins a quin punt aquest escriptor era valorat en les lletres catalanes, però podem afirmar que ja als anys trenta gaudia d'un cert prestigi en la literatura francesa; això no obstant, és evident que no se'l considerava un autor canònic, de la mateixa talla que Tolstoi, Dostoievski o Txèkhov podien ser-ho en la literatura russa.

En el pròleg amb què acompanyà la versió de Vallès, Nin mateix explicava al lector què havia motivat el trasllat al català d'aquest llibre:

Amb motiu del cinquantenari de la seva mort, la premsa francesa ha retut un homenatge unànim a aquest escriptor originalíssim i remarcable, un xic oblidat, injustament, per la generació actual. És un honor per a les lletres catalanes associar-se a aquest homenatge publicant una de les obres més característiques de Vallès. ¹⁰⁷

Commemoracions a banda, no és difícil d'entendre que Nin se sentís atret per un autor amb una trajectòria personal de lluita i compromís revolucionari tan semblant a la seva pròpia. A més, les paraules de Vallès són ben reveladores d'una concepció artística que casava a la perfecció amb les tesis propugnades per Trotski a *Literatura i revolució*; ¹⁰⁸ i és que, en l'exercici de la tasca de crític, Nin se servia del mètode

¹⁰⁶ VIDAL, Helena. "Presentació". *Op. cit.*, p. 9.

¹⁰⁷ NIN, Andreu. "L'autor i l'obra". A: VALLÈS, Jules. *L'insurgent*. Badalona: Proa, 1935, p. 12.

¹⁰⁸ TROTSKY, L. *Literatura y revolución*. Moscou, 1924. Digitalització a càrrec de Izquierda Revolucionaria (a partir del MIA): <http://www.ceip.org.ar/Literatura-y-revolucion-113>

marxista d'anàlisi: a l'hora de valorar *L'insurgent*, era essencial tenir en compte el moment polític en què s'escrigué, així com el posicionament de l'autor.

Vallès [...] odiava l'escriptor de gabinet, insensible a la misèria i a l'opressió, l'esteticisme eixorc i altívol dels literats que consideren l'art com quelcom que es troba per damunt de les lluites que mouen els homes. "L'art, al meu entendre –deia– pot dirigir els destins d'un poble. És l'inspirador sobirà dels sentiments que determinen les derrotes merescudes o les victòries justes. És als que s'ocupen de les coses de l'esperit que corresponen la missió i el poder de fer un poble lliure." [...] La literatura no ha d'ésser una cosa morta, no ha de lligar-se al passat, ha de veure alguna cosa més que "sants i herois, imatges de la fe i de la tradició". "Cal mirar endavant i no enrere!" "Cal estudiar la vida i no la mort!"

L'art popular que preconitza Vallès, però, no és un art unilateral i eixarreït, un art "de partit", sinó l'art pur i simple, que és tant com dir un art palpitant i vivent, que sigui alhora un reflex i un factor actiu, una creació estètica i un mitjà per elevar el poble a la comprensió de la bellesa.¹⁰⁹

Hi retrobem també la idea, tan cara al Nin mestre i pedagog, de l'art com a mitjà d'il·lustració del poble, així com la reivindicació d'una literatura que fos altaveu del combat col·lectiu per la llibertat. És per això que, d'acord amb Vallès, no podia haver-hi reivindicació més errònia que la de la independència de l'art, ja que, barrejat entre la gent, l'artista

[...] al contrari, no s'accontenta amb emocionar-se. La seva ànima reté i solidifica la impressió que passa; la idea s'emmotlla, el sentiment pren cos...

Cal, doncs, ésser sensible fins a l'excés a l'emoció que ve, haver vist quan els altres miren, haver sentit quan la multitud escolta i saber servir palpitant tot aquest eixam de pensaments i d'emocions per tal d'aviar-los un dia en ple sol. Heus aquí la missió i el do del geni.¹¹⁰

Quant a l'obra escollida, *L'insurgent* era el tercer lliurament, publicat el 1885, de la trilogia de caire autobiogràfic d'aquest escriptor francès revoltat. Es tractava d'una gran novel·la sobre l'experiència de la Comuna:

¹⁰⁹ NIN, Andreu. "L'autor i l'obra". *Op. cit.*, p. 10.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

L'insurgent clou la trilogia *Jacques Vingtras*, composta, a part d'aquesta obra, de *L'infant* i *El Batxiller*, i és, indubtablement, la millor producció de l'autor. L'obra, que té caràcter autobiogràfic, però és una novel·la amb tots els ets i uts, ens porta a l'època turbulenta, que Vallès va viure intensament, de les darreries del Segon Imperi i de la "Commune" de París.

És interessant d'assenyalar, pel que fa a la recepció, que Rafael Tasis li dedicà un breu comentari a *Mirador*. El crític, que simplement esmentava Nin com a responsable del trasllat, no es mostrava especialment entusiasta amb una mostra del subgènere revolucionari que titllava de pamfletària, alhora que advertia de les dificultats que comportava la comprensió d'un text molt marcat temporalment, d'una banda, i redactat amb un estil captivador per bé que curull de girs i sobreentesos, de l'altra:

Un exemplar típic de la novel·la revolucionària, més revolucionària que novel·la, plena d'al·lusions ara incomprensibles a fets i homes destacats del seu temps, i escrita en un estil certament suggeridor, però sincopat i ple de sobreentesos, que es fa una mica difícil de seguir. La història de la *Commune* no acaba d'entendre's gaire bé, damunt la narració de Jules Vallès, el revolucionari impenitent d'un estil de pamfletaire que és l'admiració de Léon Daudet.¹¹¹

Si bé és cert que, en el pròleg, Nin també es feia ressò de les particularitats de l'estil de Vallès, com a traductor abordava la qüestió des d'una visió netament admirativa i s'apressava a explicar quines solucions oferia al lector per ajudar-lo a salvar els possibles obstacles derivats de la llunyania dels esdeveniments narrats, tant en el temps com en l'espai:

¹¹¹ TAVIS i MARCA, Rafael. "L'insurgent". *Mirador* 337 (1 agost 1935), p. 6. Léon Daudet (1867-1942), fill del novel·lista Alphonse Daudet, exercí com a escriptor, periodista i polític de caire nacionalista, clerical i monàrquic. Fou el polemista més virulent i satíric de la seva generació i deixà uns *Souvenirs* (fabuloses memòries en sis volums) de gran valor per a conèixer el seu temps. Tasis reprenia, doncs, la referència que Nin en féu al pròleg: "I l'excel·lència d'aquesta creació artística és tan evident, que l'obra d'aquest revoltat, d'aquest insurgent indomable, ha merescut l'elogi d'un home, políticament tan reaccionari com Léon Daudet. Vallès –diu Daudet– forma en certa manera el pont entre el romanticisme dels *Miserables* i el realisme truculent de Zola i de l'Huysmans de la primera època. La seva frase és més densa que la de Zola, més abrandada que la de Huysmans, claferta de crits, d'estremiments, d'apòstrofes, i, de tant en tant, sota l'aspecte masclé, d'una bellesa sòbria i nua. En un mot, un *monsieur*, com deia Flaubert." Vegeu: NIN, Andreu. "L'autor i l'obra". *Op. cit.*, p. 11-12.

L'estil es distingeix per la seva originalitat deliberada, l'extraordinària riquesa d'expressió i l'abundància de mots i girs populars, una gran part dels quals han desaparegut del llenguatge corrent. Tot i les anys escolats, Vallès reïx, per la força del seu art, a fer-nos reviure l'emoció profunda dels moments dramàtics de què fou testimoni i actor. L'únic obstacle que, en aquest sentit, podria trobar el lector, són les nombroses referències, massa allunyades de la nostra època, d'esdeveniments i personatges. Per tal d'ajudar a vèncer-los, donem notes aclaridores sempre que ho considerem necessari per a una major comprensió del text.¹¹²

Amb tot, des de la perspectiva de l'editorial, és ben probable que es considerés que la temàtica revolucionària lligada a la força emotiva d'un estil singular constituïa un pol d'atracció prou poderós per a un públic que també vivia una època d'efervescència política i cultural.

3.2.1.2. Els moderns (Pilniak i Bogdànov)

Abans d'endinsar-nos en les versions d'Andreu Nin d'escriptors contemporanis, recordem que traductor i director literari compartien el convenciment que també calia fer conèixer al lector les obres soviètiques. Ja el 1928, en els inicis de l'aventura editorial, Puig i Ferrer defensava amb rotunditat l'opció de Proa de traslladar, sense exclusions, el més granat de la producció literària russa:

Ara, que si algú posa el crit al cel perquè uns quants decidits incorporem al català Tolstoi i Dostoievski, Txèkhov i Gógol, Andrèiev i Gorki, junt amb els que han vingut darrere d'ells, inclosos els talents forts i originals de la Rússia soviètica, el que hem de fer els devots dels russos és de no desmaiar, tot pensant que tenim el públic darrere nostre i que farem més bé a Catalunya nosaltres amb la nostra activitat que d'altres amb els seus escrúpols.¹¹³

¹¹² NIN, Andreu. "L'autor i l'obra". *Op. cit.*, p. 12-13.

¹¹³ PUIG I FERRETER, Joan. "A propòsit de Tolstoi. A l'amic Carles Soldevila. Temes literaris". *Op. cit.*, p. 4.

En la nòmina d'autors russos coetanis, a Proa aparegueren dos noms: Pilniak i Bogdànov. Puig i Ferrerter demostrà plena confiança en el criteri de Nin, que, des de bon començament, s'havia ofert com a assessor literari:

Naturalment crec que serà necessari alternar els clàssics amb els autors moderns. Hi ha prou coses interessants. Estic a la vostra disposició per a fer-vos les indicacions necessàries. Ningú pot estar millor situat que jo en aquest sentit.¹¹⁴

Per al públic lector eren dos narradors completament desconeguts, i l'única garantia amb què es podia comptar, a banda de la curiositat que despertava l'URSS (i potser de l'aurèola que envoltava el traductor), era la popularitat que havien assolit al seu país, una popularitat no sempre justificada per la qualitat de les obres que, al llarg del període stalinista, sovint travessà no poques vicissituds.

D'acord amb la divisió presentada pel mateix Nin,¹¹⁵ pertanyien a dos grups ben diferenciats: Pilniak era un "company de camí", mentre que Bogdànov formava part dels "autors proletaris". Aquest no era pas l'únic punt de divergència, tal com comprovarem a continuació.

Pilniak (1894-1938), igual que Zoixènko, fou un escriptor que assolí una enorme popularitat durant els primers anys vint, "période d'expérimentation, essentiellement

¹¹⁴ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrerter. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

¹¹⁵ A l'inici del pròleg d'*El Volga desemboca al mar Caspi*, amb la intenció de caracteritzar Boris Pilniak, Nin proposava una primera divisió, certament molt esquemàtica, per tal de situar els creadors russos coetanis: "En la literatura russa contemporània hom pot remarcar tres grups fonamentals: 1r, el dels escriptors de la vella generació, dels quals els uns no han reeixit a rompre amb el passat, i els altres malden, sense reeixir-hi gaire, a adaptar-se a les condicions noves; 2n, el dels escriptors anomenats proletaris, que s'han identificat completament amb la revolució; 3r, els dels escriptors que Trotski, emprant un terme que ha esdevingut d'ús corrent, qualificà de *popútixiki*, paraula que significa "companys de camí". Boris Pilniak és un dels representants més típics i més eminents d'aquest últim grup." NIN, Andreu. "Borís Pilniak". A: PILNIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Badalona: Proa, 1931, p. 5. Més endavant, el 1934, publicà un article sobre la novel·la soviètica, que ja hem analitzat, en què desenvolupà aquest esquema previ fins a oferir un panorama bastant complet de la producció novel·lística soviètica dels anys vint. Vegeu: NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*

soucieuse de créer une nouvelle littérature pour une société nouvelle."¹¹⁶ En descriure les vies d'innovació dels autors del moment, la crítica actual afirma:

Pour les écrivains de Petrograd de la première moitié des années vingt, le point central était le déploiement de l'histoire et ils s'efforçaient donc d'introduire dans la littérature la technique du montage et du fondu enchaîné, empruntée au cinéma; els donnaient la préférence au récit humoristique, au croquis, à la nouvelle fragmentée, à la prose ornementale et à la littérature du fait.¹¹⁷

Quant a Pilniak, s'esforçà per integrar la realitat revolucionària en la seva obra, de manera que fos l'època mateixa qui li'n dictés la forma i el contingut:

Cette ouverture du texte littéraire à l'authenticité a été le premier trait fondamental de son activité créatrice. Le second a été son attitude originale vis-à-vis de la langue. On connaît cette phrase souvent citée de Pilniak: "Les mots sont pour moi ce que la pièce de monnaie est pour le numismate." Mais il ne collectionnait pas la rareté pour la rareté; il avait le don particulier de saisir la teneur culturelle des mots. Pilniak a perçu l'essence de son temps dans les pratiques linguistiques, et le succès qu'il a connu dans sa tentative de reproduire l'époque tient principalement à ce don singulier.¹¹⁸

Al mateix temps, aprofundí les experiències estilístiques que l'havien precedit fins a esdevenir-ne un autèntic mestre:

Pilniak was the acknowledged master of a dominant literary style in Russian literature from 1920 to 1925, "Ornamental Prose". Artists within this tradition focused more on elaborate means of expression than on narrative interest, character portrayal, or message. Prose is distinguished by its intentionally obvious and deliberate artfulness. It is more perceptibly crafted for the effects of euphony, rhythm, and image, and frequently employs alliteration, assonance, and other sounds repetitions. Ornamental style not only strikes readers by its poetic musicality, but startles and perplexes them by its stylistic unfamiliarity. Forms of narration change abruptly within a work, and the structure is fragmentary, chaotic, and ostensibly arbitrary. Protruding from this initially

¹¹⁶ PERLINA, Nina. "La «prose de Leningrad»". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: La Révolution et les années vingt. Op. cit., p. 409.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ JENSEN, Peter Alberg. "Boris Pilniak (1894-1937)". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: La Révolution et les années vingt. Op. cit., p. 489.

bewildering montage, however, are secretive refrains (repeating, incremental, aphoristic leitmotifs) that suggest the author's intended meanings.¹¹⁹

Testimoni directe de l'èxit literari de l'autor, Nin decidí de promoure'n l'exportació a la nostra literatura, no debades reconeixia el valor del conjunt de la producció de Pilniak i el tenia per un dels millors representants dels "companys de camí".¹²⁰ El text escollit per a la traducció fou *El Volga desemboca al mar Caspi*, tercera de les grans novel·les "d'època" de l'autor. En aquesta obra, publicada el 1930, s'havien produït alguns canvis significatius en l'estil narratiu d'un Pilniak, que es trobava coartat per l'estrict control ideològic de la producció literària exercit des del poder. Víctima d'una cruenta campanya política, a la fi dels anys vint la seva popularitat pràcticament s'havia evaporat. De fet, a fi d'aconseguir una mena de reconciliació de l'escriptor amb les altes esferes, la novel·la prengué literalment l'eslògan llençat pel pla quinquennal, "construcció", i, com a mostra del triomf de l'activitat organitzada i tenaç de l'home que venç la tradicional inèrcia de la vida russa i conquereix la natura, s'hi descrivia l'edificació d'una presa gegantina per desviar el curs secular dels rius Okà i Moskvà, i crear així una nova via fluvial entre Moscou i el Volga.

Què havia succeït? Les raons de fons d'aquest canvi de paradigma les explicava Nin mateix en el pròleg:

Fins a aquests darrers anys, caracteritzats per la reacció burocràtica que ha senyalat el triomf de la mediocritat i el gregarisme més infecund, l'actitud [del partit comunista envers els "companys de camí"] havia estat de simpatia viva i d'encoratjament, inspirats en el desig de provocar la diferenciació entre aquests escriptors i aconseguir la identificació definitiva amb la ideologia de la revolució proletària d'aquells que s'hi havien acostat més. [...]

¹¹⁹ BROWNING, Gary: "Boris Andreevich Pil'niak 1894-1938". A: CORNWELL, Neil (ed.). *Reference Guide to Russian Literature*. Londres / Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998, p. 642.

¹²⁰ "A desgrat de la juvenesa de Pilniak, la seva producció és molt copiosa. Les Edicions de l'Estat porten publicats set volums de les seves obres completes. Assenyalem, entre les seves produccions més importants: *L'any nu*, *Mare-madrastra*, *El pa negre*, *Ivan de Maria*, *Màquines i llops* i *Mil anys*." NIN, Andreu. "Borís Pilniak". *Op. cit.*, p. 8.

D'aquesta política intel·ligent i raonable, la burocràcia stalinista no n'ha deixat pedra sobre pedra. El resultat ha estat lamentable: el magnífic floriment de la literatura soviètica durant els anys 1923-1927, l'ha succeït una producció literària grisa, caracteritzada pel predomini d'una literatura oficial, sense suc ni bruc, batejada amb el nom de proletària.¹²¹

I, sense ambages, el traductor defensava Pilniak d'unes acusacions que considerava injustes i sense cap mena de base, alhora que la novel·la li semblava la prova més feaent d'aquesta innocència:

Durant els últims tres anys les produccions literàries dignes d'ésser preses en consideració es poden comptar amb els dits d'una mà. Entre aquestes figura, indiscutiblement, la novel·la de Pilniak que oferim als lectors catalans.

Pilniak, fins fa dos anys, era considerat com un dels *popútxiki* d'esquerra, és a dir, com un dels escriptors que més a prop es trobava de la revolució proletària. Ara, però, sense cap fonament, se'l classifica entre els *popútxiki* d'extrema dreta, els ideòlegs de les tendències reaccionàries, i és objecte d'una violentíssima campanya d'atacs. *El Volga desemboca al mar Caspi*, obra escrita en el període de producció sedient contrarevolucionària de l'autor, és la prova més eloqüent de la injustícia de l'acusació.

No volem dir amb això que *El Volga* pugui ésser classificada com una obra netament proletària. Al contrari, és una producció típica de *popútxik*. El que sostenim és que, substancialment, no es diferencia per la seva tendència, de cap de les obres del període en què Pilniak era considerat com un dels escriptors soviètics més afins a la revolució d'octubre.¹²²

La versió catalana veié la llum el 1931, pocs mesos després d'aparèixer a l'URSS, i, per aquest motiu, la incorporació a la col·lecció Els d'Ara era plenament justificada. A més, els testimonis de Víctor Serge¹²³ i de Nin mateix¹²⁴ proven que,

¹²¹ *Ibidem*, p. 6.

¹²² *Ibidem*, p. 6-7.

¹²³ A propòsit dels darrers mesos de l'opositor a Moscou, Serge recordava: "Andrès Nin envoyait des colis aux persécutés, accumulait des fiches sur Marx, traduisait Pilniak au catalan." SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. *Op. cit.*, p. 288-289.

¹²⁴ En declaracions al setmanari *Imatges*, el 24 de setembre de 1930, un Nin que a tot estirar feia un mes que era fora de Rússia explicava: "Què és? On és Catalunya? –Pilniak, l'escriptor rus, fins fa pocs mesos

abans del retorn a Barcelona, la feina ja estava pràcticament enllestida (el pròleg introductori fou signat a la ciutat comtal, el 2 de març de 1931).

El traductor, a banda de reconèixer els mèrits i les mancances de la prosa de Pilniak, afirmava amb rotunditat que l'obra traslladada exaltava el poder transformador del socialisme i es mostrava convençut que suposaria una aportació renovadora per a l'encara modest panorama literari català:

En *El Volga* trobem totes les qualitats i tots els defectes d'aquest escriptor originalíssim: densitat, esperit d'observació, realisme i romanticisme combinats, talent desigual i caòtic, estil personalíssim, un xic feixuc i arbitrari, entusiasme pel gran capgirament produït per la revolució, manca de perspectives, compassió melangiosa per alguns dels aspectes de la vida emportada pel torb d'octubre. Si en alguna cosa es diferencia aquesta obra de les anteriors és precisament per les pàgines veritablement líriques que inspira a l'autor l'obra creadora del socialisme, d'aquest socialisme que transforma la vella Rússia i lluita amb la naturalesa i la capgira, no sols per tal de crear rius i pobles allí on no n'hi havia, sinó també una civilització i uns homes nous en la immensitat d'uniques terres en les quals "el sol s'aixeca durant vuit hores".

Sigui quin sigui el judici que en definitiva mereixi al nostre públic l'obra de Pilniak, és indubtable que la seva aparició constitueix un veritable esdeveniment per a les lletres catalanes, una alenada d'aire fresc en l'ambient migrat del nostre pairalisme.¹²⁵

no havia pogut respondre cap d'aquestes dues preguntes –diu Andreu Nin–. Ara que ho sap, –perquè jo vaig contar-li– no es cansa de lluir la seva descoberta. Vejam –demana als seus amics– Què és? On és Catalunya? No hem de fer-nos la il·lusió que els altres tinguin una erudició geogràfica tan vasta. Pilniak aleshores fa l'home. Diu la lliçó que ha après de mi: quatre gotes d'història, tres de geografia. Tot plegat, un resum de manual ben apreciable. De vegades llegeix en els ulls dels seus interlocutors una sorpresa tan extraordinària que tem que deixin de creure'l. I busca el testimoni. Em prem per les espatlles i m'exhibeix. –Mireu: perquè veieu que no és un país imaginari, aquí teniu un català. Eh que ho sou? Pilniak està gelós de la troballa i li fa una il·lusió, una mica pueril, de pensar que és el primer autor modern rus que serà traduït a aquesta llengua nova per a ell. (Es tracta de la seva novel·la *El Volga desemboca al mar Caspi*, que ha traduït per "Edicions Proa")." FONT, Melcior. *Op. cit.* Aquesta anècdota ens confirma, a més, la coneixença personal entre ambdós homes, probablement vinculada a les simpaties trotskistes compartides.¹²⁵ NIN, Andreu. "Borís Pilniak". *Op. cit.*, p. 7. Les paraules d'Iglesias confirmen que aquesta era sempre la intenció última del Nin traductor: "No creo que tradujese a Pilniak por el hecho de que fuese un crítico del régimen soviético, sino pura y simplemente por la calidad literaria de la obra. Hecho parecido ocurre con Dostoievski y otros autores, menoscabados por la crítica comunista. Nin, que era un enamorado de la literatura rusa en general, veía en ellos a grandes novelistas, sin tener en cuenta sus opiniones políticas; consideraba la obra de arte y no otra cosa." Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.*

Precisament aquesta actitud conciliadora de l'autor devers el règim, que per a Nin l'exculpava, va reportar-li una insistent contestació per part de la crítica occidental, reprovació que ha persistit fins als darrers anys, en què s'ha començat a estudiar l'obra tardana de Pilniak amb major objectivitat:

Traditionally, western commentators have excoriated Pil'niak for capitulating to Party demands and abjectly recanting. However, a careful examination of documents suggest that, given the crushing pressures of the time and considering the behavior of contemporaries, Pil'niak acquitted himself well. An objective analysis of Pil'niak's novel *Volga vpadaet v Kaspiiskoe more (The Volga Falls to the Caspian Sea)*, [...] reveals that Pil'niak not only preserved his significant criticisms of Soviet *byt* [vida quotidiana], but augmented them, for instance, through an exposé on the Soviet exploitation of women construction workers.¹²⁶

Pel que fa a la reacció de la crítica, ens sembla interessant l'article publicat el 7 de novembre de 1931 a *Justícia Social*, setmanari editat per la Unió Socialista de Catalunya, dins la secció "Llibres". Aquesta peça, signada per J. R. i T. (Josep Roure i Torent), no menystenia la perspectiva política a l'hora de presentar l'obra i, per tant, enllaçava amb les idees que Nin ja havia expressat en el pròleg, però, al mateix temps, aprofundia en la dimensió literària del relat. Per a Roure i Torent, el fet que Pilniak fos un "company de camí", per contraposició als "autors proletaris", constituïa, sens dubte, una garantia de qualitat. Amb tot, el text no era pas considerat una lectura senzilla; es feia referència a l'estructura fragmentària i a les peculiaritat de l'estil ornamental de l'escriptor rus, per bé que, globalment i malgrat algun defecte, *El Volga desemboca al mar Caspi* es valorava com un encert que pagava la pena recomanar:

I la qualitat, la densitat de la seva obra és més beneficiosa a la causa bolxevista que la major part dels llibres dels anomenats escriptors proletaris.

¹²⁶ BROWNING, Gary: "Boris Andreevich Pil'niak 1894-1938". *Op. cit.*, p. 641.

El Volga desemboca al mar Caspi. Una gran novel·la plena de virtuts. Una gran novel·la plena de defectes. Una gran novel·la, en fi.

Obra difícil. Desconcertant. No la pot entendre qui no estigui iniciat en literatura. No pot copsar-ne bé la seva ideologia qui no conegui i ami el socialisme. [...]

Obra caòtica, aparentment il·lògica. Els salts i les batzegades és la forma de construir de Borís Pilniak. Hi trobem passatges lírics, romàntics, realistes, classicistes, reminiscència de Goethe, objectivisme i subjectivisme, impressionisme i expressionisme, sobrealisme, fragments de la més potent força èpica. Desigualtat en absolut. Si no en tots els moments Pilniak està igualment bé, la seva construcció és altament emotiva.[...]

Tot el seu valor està en la novetat arquitectònica. *El Volga desemboca al mar Caspi* és el desordre més ben reeixit. [...]

Borís Pilniak augmenta la força de la seva novel·la emprant una tècnica adaptada del cinema: la repetició obstinada, obsessionant d'imatges, idees i paraules. [...] També subratlla els seus mòbils, les seves idees, els moments més emotius amb al·legories poètiques que, com els motius de la música, reapareixen rítmicament çà i lla.

[...] Obra comunista, obra socialista. És un cant a la U.R.S.S. constructiva que recomanem als nostres lectors.¹²⁷

Ara, això sí, quant al trasllat, a banda de la menció de la bona feina duta a terme pel traductor (i l'editorial), cap més comentari:

Borís Pilniak ha trobat un bon traductor en la persona d'Andreu Nin. En l'Editorial Proa ha trobat la casa que ha ofert la més bella edició.¹²⁸

Malauradament, la campanya orquestrada contra l'autor, que, de retruc, atacava el conjunt dels "companys de camí", no perdé intensitat i, acusat d'activitats contrarevolucionàries, l'octubre de 1937 Pilniak fou arrestat i, posteriorment, condemnat a mort. Tràgic paral·lelisme final que compartiren escriptor i traductor.

¹²⁷ R. i T., J. [ROURE i TORENT, Josep] "B. Pilniak al català". *Justícia Social* 18 (7 novembre 1931), p. 5 i 8.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 8.

Mentre que Pilniak, a pesar dels entrebancs del sistema, ha acabat ocupant un lloc rellevant en la literatura russa de l'època, l'altre autor que Nin traduí per a Proa, Nikolai Bogdànov (1906-?), malgrat les reedicions dels seus llibres, no sobrevisqué en la literatura de partida (quedà exclòs de l'elit proclamada pel realisme socialista) i, en conseqüència, *La primera noia* no pertany al cànon de la literatura soviètica.

Però, què s'entenia per "autor proletari"? En l'article sobre la novel·la soviètica, Nin caracteritzava així el conjunt d'autors que Bogdànov representava:

Ocupen un lloc apart els escriptors anomenats "proletaris", ço és, que no palesen les vacil·lacions dels "popútxiki" i estan identificats completament amb la revolució. Aquests escriptors formen un estol molt més reduït i llur obra no manca de mèrit. Senyalem, en primer lloc, Gladkov, al qual devem una obra típica del gènere: *El Ciment*; Gadéiev, autor de *La desfeta*, sobri i emocionant relat d'un episodi de la guerra civil; Fúrmanov, mort prematurament, que ens ha deixat uns magnífics retrats de "guerrillers"; Libedinski, el tema preferit del qual és la vida de la intel·lectualitat del partit col·locada en els llocs de direcció, i Bogdànov, a qui devem una deliciosa novel·leta, *La primera noia*, que pot ésser considerada una de les millors produccions de la literatura proletària.¹²⁹

Tot i les qualitats que els reconeixia, en el pròleg que introduïa *La primera noia* (1928), el traductor s'apressava a advertir que el text "no pateix de cap dels defectes fonamentals que han provocat una justificada prevenció envers certes manifestacions lamentables, dissortadament massa freqüents, d'aquest gènere literari."¹³⁰ A més, Nin hi

¹²⁹ NIN, Andreu. "Grandesa i decadència de la novel·la soviètica". *Op. cit.*, p. 115-116. En aquest article, de fet, trobem una explicació ben detallada del programa literari de la novel·lística proletària soviètica: "El proletariat, en aquesta etapa importantíssima de la història, ha de marcar forçosament la seva empremta en l'art i la literatura de l'època. I, en aquest sentit, la producció dels artistes i escriptors de la Rússia actual té tres característiques fonamentals que la diferencien de la dels països capitalistes. La novel·la soviètica de tipus proletari és una reacció contra el psicologisme abstret, no considera el món interior de l'home com quelcom d'immutable, determinat per la naturalesa. És una novel·la inspirada en l'optimisme històric, en la fe, en la força creadora del proletariat; que si bé pot criticar els mitjans i dubtar-ne, no dubta del fi; és, en fi, la novel·la de l'home, de la col·lectivitat humana que forja noves formes de producció que menen a la creació d'un home nou. Per això, com a figura central trobem l'home, el seu món interior, les seves emocions. Finalment, la literatura soviètica és realista, però el seu realisme no és el dels escriptors aristocràtics i burgesos, que consideren immodificable la realitat social, sinó un realisme actiu." *Ibidem*, p. 106-107.

¹³⁰ NIN, Andreu. "L'obra i l'autor". A: BOGDÀNOV, Nikolai. *La primera noia*. Badalona: Proa, 1935, p. 5.

explicava que Bogdànov, "amb un llenguatge planer i popular, no mancat, però, de bellesa",¹³¹ prenia com a tema central –i "fons grandios i heroic"¹³² la vida d'una organització rural de la Joventut Comunista russa durant els anys de la guerra civil a fi de plantejar l'etern problema de l'amor en les noves condicions creades per la revolució:

Sània, la protagonista de la novel·la de Bogdànov, disposada a rompre radicalment amb el passat en tots els seus aspectes i a consagrar tota l'energia del seu entusiasme juvenívol, tota l'ardència de les seves il·lusions a la causa de l'edificació del nou ordre social, és la primera noia que es decideix a ingressar a la Joventut Comunista.

Inexperta i incauta, però, és víctima de les ganyotes de la realitat, de les circumstàncies característiques del període de transició. Influïda per una falsa concepció de l'amor lliure, l'origen de la qual caldria cercar més aviat en la moral de la societat burgesa en descomposició que no pas en la d'una classe vigorosa i sana que ascendeix al poder, la "primera noia", malgrat la puresa immaculada de la seva ànima, sucumbeix tràgicament. Quan se n'adona del seu error, ja és massa tard.¹³³

Si bé podria semblar que la resolució del conflicte prenia un caire pessimista, Nin insistia en què les últimes pàgines del llibre desbordaven "optimisme en l'esdevenidor, a condició, però, de rebutjar resoltament les romanalles de la vella moral en decadència".¹³⁴ I així ho mostrava també el final del diari de la malaguanyada protagonista, sacrificada per un company amb l'objectiu últim de preservar l'honor de la Joventut Comunista:

"L'amor lliure. De quina manera més diversa se'l pot comprendre! –diu Sània. – Amor vol dir que dues persones, en estimar-se amb un amor autèntic, capaç no solament d'apaivagar el formigueig de la sang, sinó de donar forces i ales, s'uneixen en un amor i un desig únics, que viuen com el més gran esdeveniment de l'existència. Lliure, significa que no està lligat pels diners, per la llei burgesa, per la dependència material. Quina concepció més errònia tenia jo de l'amor lliure, quina idea més migrada la dels

¹³¹ *Ibidem.*

¹³² *Ibidem*, p. 6.

¹³³ *Ibidem*, p. 7.

¹³⁴ *Ibidem.*

qui l'han reduït a la satisfacció lliure del desig! Això és dilapidar la riquesa que ens ha donat la naturalesa."¹³⁵

Bogdànov havia començat a escriure de molt jove i, majoritàriament, la seva producció era deutora de l'experiència i l'observació com a militant en els rengles de la Joventut, d'on pouà un nombre extraordinari de temes. *La primera noia*, que també s'hi emmirallava, a parer del traductor era "l'expressió d'una realitat social i d'un problema humà per mitjans artístics" i de cap manera podia considerar-se "una 'novel·la proletària' de munició, eixuta i buida, no és la traducció pseudo-artística, eixarreïda i indigesta de les 'tesis' pròdigament elaborades per la burocràcia política".¹³⁶

Com havia manifestat en la novel·la de Pilniak, Nin creia fermament que *La primera noia*, com a model de novel·la proletària, aconseguiria desvetllar l'interès del públic català gràcies a l'atractiu que li conferia la reeixida combinació d'ingenuïtat poètica i de vívid document d'una època. D'altra banda, crida poderosament l'atenció que el traductor, que res no havia dit del repte que suposava traslladar *El Volga*, aquí es planyés de les "grans" dificultats que li havia comportat mantenir-se fidel a l'estil de l'original:

Tenim la seguretat que la novel·la de Bogdànov plaurà al nostre públic o que, si més no, desvetllarà el seu interès. La força emotiva i la ingenuïtat i el valor humà i documental d'aquesta obra, característica i modèlica en el seu gènere, li donen un irresistible atractiu.

Per la nostra banda hem procurat de conservar la frescor de l'original, venent les grans dificultats que ofereix a la traducció i deixant deliberadament intactes les incorreccions de llenguatge que imprimeixen a l'obra una encisadora espontaneïtat.¹³⁷

¹³⁵ *Ibidem*, p. 8.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 8-9.

Atès el tenor de les ressenyes favorables que acolliren la incorporació a la literatura catalana d'aquesta "novel·la proletària", no es pot jutjar desencertada la decisió de traduir-la.

Per a comprovar-ho, citarem en primer lloc les paraules de Víctor Alba, que responia així a la pregunta sobre les motivacions que hi havia darrere la tria d'autors russos moderns de Nin:

Suposo que Nin els coneixia i veia que aquests autors encaixaven aquí. La temàtica de *La primera noia*, de Bogdànov, per exemple, era gairebé d'actualitat a casa nostra. És possible que desaparegués com escriptor, però aquesta novel·la en aquell moment era molt actual: la traducció de Nin feia arribar al públic català un exemple de "novel·la proletària".¹³⁸

Les dues crítiques de *La primera noia* que comentarem tot seguit confirmen tant l'actualitat del tema tractat com l'interès suscitat per la possibilitat de disposar d'un exemple de novel·la proletària en català. D'una banda, Rafael Tasis, des de la secció "Els llibres" de *Mirador*, s'ocupava un cop més de les traduccions ninenques i iniciava l'article amb una lloança ben argumentada a la figura de Nin:

La circumstància feliç de tenir un bon traductor del rus i al mateix temps coneixedor excel·lent de les noves condicions de l'existència a la U.R.S.S., com és Andreu Nin, ens permet de tant en tant, ultra el goig de llegir en català les obres immortals de Tolstoi i Dostoievski, de prendre contacte amb llibres de nous autors russos. Encara que l'esnobisme comunistoide ha minvat molt, i que les editorials madrilenyes no envaeixen el mercat amb tants llibres procedents de la U.R.S.S. com fa quatre o cinc anys, i malgrat que, del parer de Nin, la literatura russa ha sofert, sota Stalin, una reculada desesperadora, el record dels Glàdkov, Pilniak, Seifulina, us encoratja a prendre contacte amb aquestes mostres de la producció literària soviètica que hom ens ofereix en català.¹³⁹

¹³⁸ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

¹³⁹ TAVIS I MARCA, Rafael. "N. Bogdànov, *La primera noia* (Proa)". *Mirador* 324 (2 maig 1935), p. 6.

Així doncs, l'interès per "prendre contacte" amb aquesta nova literatura hi apareixia d'entrada i per partida doble. A més, *La primera noia* rebia el qualificatiu de "bona novel·la" i se'n destacava el valor documental, especialment per a conèixer les interioritats del *Komsomol*, altrament dit, la Joventut Comunista:

Hi ha moltes coses en aquesta narració que, en xocar violentament amb les nostres concepcions de la vida, ens fan veure fins a quin punt és sincer l'autor i com pretenia d'ésser total el capgirell que els comunistes volien donar a Rússia. Coses que expliquen, per exemple, les dificultats que els camperols han oposat al sistema soviètic, la durada de la guerra civil i el banditatge que pertorbaren els inicis del règim, la duresa de les condicions de vida a la U.R.S.S., i sobretot, el caràcter especialíssim del partit comunista, i del *Komsomol*, el paper que tenen assignat en la construcció del nou ordre de coses, i les desviacions constants que sofreixen, i que fan precisa la correcció implacable dels superiors.¹⁴⁰

Tasis es referia també al conflicte derivat de la moral sexual revolucionària, punt neuràlgic del relat. Sobre aquest particular, que ha rescatat de l'oblit aquesta obra de Bogdànov en els nostres dies,¹⁴¹ el crític explicava:

[...] Però Sània topa amb l'amor, o millor amb el sexe, i quan tracta d'aplicar els axiomes de la nova moral, i de seguir les normes de l'amor lliure, és contaminada i encomana la seva malaltia a tots els seus companys, amants ocasionals.

[...] Les darreres pàgines, després de la mort de Sània, en les quals, a través dels fulls del seu diari íntim, ens és revelada l'evolució dolorosa d'aquesta moral sexual, pel perfeccionament de la qual, a través dels segles, totes les civilitzacions han treballat [...]¹⁴²

¹⁴⁰ *Ibíd.*

¹⁴¹ Vegeu: CARLETON, Gregory. *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005, p. 200-205. En aquesta obra s'explica que *La primera noia* (1928) fou censurada per una part de la crítica de l'època per no oferir al lector un retrat ideològicament edificant de la Joventut Comunista. I és que, al final de la dècada dels vint, començava a imperar un missatge prou clar: "If literature was to be realistic, it should show how things must be". Aquest leitmotiv anticipava ja el llenguatge del "realisme socialista" i deixava poques possibilitats per a la pervivència de la literatura naturalista practicada per Bogdànov.

¹⁴² TESIS I MARCA, Rafael. "N. Bogdànov, *La primera noia* (Proa)". *Op. cit.*

I completava l'anàlisi de l'obra, en què no feia cap esment concret a la qualitat de la traducció, amb aquestes paraules:

[...] El llibre, que és tendre i tot, quan s'escau, i escrit en un estil directe i aparentment ingenu, amb escenes acolorides i banyat tot ell d'un autèntic proselitisme comunista, que, com que el llibre està ben escrit, no fa nosa.

Des de la tribuna que li oferia *La Humanitat*, un joveníssim Josep Palau i Fabre (el setembre de 1935, amb tot just 18 anys, havia començat a col·laborar en aquest diari, òrgan oficial d'Esquerra Republicana de Catalunya)¹⁴³ escrivia també una crítica força positiva a propòsit de *La primera noia* de Bogdànov.

Com Tasis, el crític debutant trobava interessant el vessant documental de la novel·la, per bé que, al seu entendre, de vegades podia resultar excessiu:

[...] Amb aquests elements com a base de l'obra, Bogdànov ens presenta el moviment intern de la formació i maduració del partit. L'esforç, la lluita, les discrepàncies, etc. Aquella pintura de l'evolució de Rússia, vista a través d'una població [la Joventut Comunista] que pot ésser estampa de totes les altres, seria suficient perquè l'obra tingués un gran interès. Precisament, el seu defecte literari està massa en el fet que a moments queda massa documental. A moments, perquè és indiscutible que hi ha quelcom més que això.¹⁴⁴

¹⁴³ A les seves memòries, Palau i Fabre explicava com havia començat a exercir de crític literari i, una vegada més, confirmava que Nin (igual que Rodoreda) era un habitual de les tertúlies de Proa: "La meua veritable incorporació a la palestra literària va ser gairebé casual. Jo havia conegut Josep Janés i Olivé arran de la publicació del seu llibre *Tu*. L'anava a veure a la redacció del "Quaderns Literaris", requerint algun exemplar endarrerit o cosa per l'estil. Fou allí que un dia em va presentar Josep Sol, que escrivia a *La Humanitat* i que, tot seguit, em va brindar la possibilitat de publicar-hi. Així nasqueren unes quantes ressenyes literàries i els entrevius que hi aparegueren, a Lorca, a Sagarra... Poc temps després, quan ja hi duia publicades unes quantes coses, Joan Teixidor va dir-me, de part de J.V. Foix, que aquest desitjava que l'anés a veure a la redacció de *La Publicitat*. Foix m'oferí la possibilitat de col·laborar a la secció literària del diari. *La Publicitat* era, aleshores, l'òrgan de més prestigi intel·lectual del país i, a més, les col·laboracions hi eren retribuïdes, cosa que no s'esdevenia a *La Humanitat*. Col·laborava simultàniament en els dos quotidians. En el moment de produir-se això jo encara tenia divuit anys. Em semblà que els auguris eren encoratjadors i que em justificaven de cara als meus pares. [...] La tasca de crític em dugué, entre altres llocs, a Edicions Proa, que subvencionava Josep Queralt i que dirigia Joan Puig i Ferrer. A l'esmentada editorial, en poc temps, coneixia un gran nombre d'escriptors catalans que hi anaven a fer la tertúlia: Mercè Rodoreda, Francesc Trabal, Joan Oliver, Xavier Benguerel, Ramon Xuriguera, Jeroni de Moragues, Cèsar August Jordana, Andreu Nin, etcètera, etcètera." PALAU I FABRE, Josep. *Obra literària completa II. Assaig, articles i memòries*. Barcelona: Galàxia Gutenberg/Cercle de Lectors, 2005, p. 1317-1318.

¹⁴⁴ PALAU I FABRE, Josep. "La primera noia". Una novel·la proletària russa". *La Humanitat* 1165 (19 novembre 1935), p. 5.

Palau i Fabre lloava el talent de Bogdànov com a narrador i remarcava, amb una singular barreja de lirisme i emportament passional, que la poesia de l'obra sorgia amb naturalitat d'unes descripcions precises. Per contra, li semblava que, quan l'autor es proposava crear imatges poètiques, se'n sentia l'artifici:

Globalment, la primera meitat és més intensa i suggestiva que la segona, on al començament, el gran do de relatador, que és la nota magistral de l'autor, trontolla també un moment a conseqüència d'un allargassament inútil.

La poesia que hi ha a l'obra prové de les situacions poètiques per elles mateixes, les quals, per tant, no cal fer altra cosa que descriure-les amb precisió. Escenes com les dels dos protagonistes en l'habitació del campanar que ell ha arreglat, i on arriben d'una manera natural, lògica, a aquells moments d'intimitat, són escenes inesborrables. [...] Aquelles escenes, dèiem, com que són esperades de lluny i les circumstàncies ens hi porten per un terreny segur es fan inesborrables. En canvi, s'observa, a voltes, que l'autor vol emprar terme i imatges poètiques i dóna la sensació d'una cosa forçada i volguda.¹⁴⁵

D'altra banda, el fet de tractar-se d'una novel·la proletària desvetllava la curiositat del crític, que confessava haver-hi cercat "si veritablement oferia alguna característica particular, alguna modalitat nova o fins si portava el germen d'una renovació en la literatura".¹⁴⁶ Amb tot, la novetat que hi trobà se centrava fonamentalment en l'estranyesa causada pels personatges:

Potser la diferència és més notòria al nostre temperament llatí. El cert és que *La primera noia* produeix una sensació d'irritació als nervis, com si fossin desproveïts d'epidermis. Tot prové dels personatges, que no saben prear les bel·leses de les coses del món ni gaudir-les quan les tenen davant. És això el que sembla que l'autor s'esforça en amagar amb aquelles descripcions volgudament poètiques, i que, com hem dit, queden postisses. Tot això és una qüestió, al marge d'aquesta obra, general a totes les que porten aquesta qualificació.¹⁴⁷

¹⁴⁵ *Ibíd.*

¹⁴⁶ *Ibíd.*

¹⁴⁷ *Ibíd.*

Quant a la qüestió de la moral sexual derivada de la trama de *La primera noia*, Palau i Fabre refusava expressament d'abordar-la "perquè seria una tasca extraliterària." Malgrat això, reiterava que "no deixa [...] de deduir-se el gran interès del llibre pel cercle de coses que ens descriu, el lloc i el temps."¹⁴⁸

Finalment, trobem la menció del traductor i, a banda dels pertinents afalacs per altres trasllats, el crític apreciava l'estil, viu i espontani, de la versió catalana, alhora que agraïa a Nin el fet d'haver pogut conèixer *La primera noia*:¹⁴⁹

La traducció és deguda a Andreu Nin, conegut per la tasca d'incorporar al nostre idioma les obres mestres de la literatura russa. S'endevina a través de la traducció una comprensió espontània de l'obra. El lèxic, així mateix, és espontani: ni massa erudit, ni massa popularista. El llenguatge llisca, aquest és el mot; per això, conserva fresca aquella pintura tan viva de les coses. Andreu Nin porta traduïdes en poc temps de diferència *Anna Karènina*, de Tolstoi; *L'insurgent*, de Jules Vallès i *La primera noia*, de N. Bogdànov. En aquest poc temps, deguda la importància i diversitat de les obres, Andreu Nin s'ha situat com un dels nostres primers traductors.

És d'agrair a ell, i a les "Edicions Proa" l'haver-nos fet possible la coneixença d'aquesta obra tan interessant.¹⁵⁰

¹⁴⁸ *Ibíd.*

¹⁴⁹ Seixanta-cinc anys després, Palau i Fabre no es retractava pas del contingut d'aquesta crítica de joventut i explicava, a tall d'anècdota, una escena viscuda amb Nin després d'haver-la publicat, gràcies a la qual havia pogut confirmar que el traductor de Bogdànov era ben conscient de les limitacions de la "novel·la proletària": "No em desdic gens ni mica del contingut de l'article, però tingui present que quan l'escriu tinc dinou [divuit]* anys. Recordo que la primera vegada que vaig retrobar Andreu Nin després de publicar-lo i d'insistir, de paraula, que em semblava una bona novel·la però no excepcional (jo tenia present que Nin era el traductor de Tolstoi i de Dostoievski, o sia d'autors de primeríssima qualitat), va dir-me: –Doncs, què us pensàveu? Era la primera vegada que se'm feien tangibles les diferències entre stalinistes i trotskistes, sense acabar-ho d'entendre." Carta de Josep Palau i Fabre a Judit Figuerola. Barcelona, 24 octubre 2000. *La missiva anava acompanyada d'una fotocòpia de la crítica de *La primera noia* publicada a *La Humanitat*; en aquesta fotocòpia pot veure's que, en un primer moment, l'autor creia que l'article datava de 1936, d'aquí la confusió amb l'edat.

Amb anterioritat, Palau i Fabre ens havia confirmat que conegué Nin: "En resposta a la seva carta datada del 8 de juliol i que acabo de rebre aquí, retramesa de Barcelona, de moment només puc dir-li que sí, que efectivament vaig conèixer Andreu Nin i que hi vaig tenir algunes converses. Fa molt de temps que tinc ganes de posar en net els meus records sobre aquest personatge, però sempre m'ha frenat la por a què el meu testimoniatge no fos utilitzat pels seus amics o pels seus enemics, en un sentit o altre." Carta de Josep Palau i Fabre a Judit Figuerola. Grifeu (Llançà), 15 juliol 2000. En la segona carta, que ja hem esmentat (Barcelona, 24 octubre 2000), encara afegí: "Si un dia poso en solfa els altres records que tinc d'Andreu Nin ja li ho faré saber". Malauradament, tal circumstància no va produir-se.

Dins la secció catalana del MIA (The Marxists' Internet Archive), una citació de Palau i Fabre clou la biografia de Nin: "Quan tenia 18 anys [1935], en un acte a Proa amb l'Andreu Nin, quan parlàvem dels llibres prohibits, va sortir *L'inútil combat*, de Sebastià Joan Arbó, de qui Nin va sentenciar que s'hauria hagut de prohibir precisament perquè a la vida no n'hi cap, de combat inútil". De ben segur que els redactors consideraren que era una magnífica dita per a comprendre el tarannà de lluitador impenitent del biografat. Vegeu: <https://www.marxists.org/catala/enciclopedia/people/n/i.htm#nin-andreu>

Amb *La primera noia* de Bogdànov tanquem el periple per les versions de Nin per a Proa. Des dels escriptors clàssics fins als més moderns, hem constatat que, malgrat no haver obtingut sempre la repercussió desitjada, no es pot pas dir que la tasca traductora endegada per Nin en col·laboració amb aquesta casa editorial, ja abans del retorn a Barcelona, passés desapercibuda. Més enllà de l'activitat política i el trasllat de textos polítics, una constant lligada tant a motivacions ideològiques com econòmiques, no és exagerat afirmar que, en un interval de temps relativament breu, Nin assolí força rellevància com a traductor –i introductor– a la nostra literatura d'escriptors russos i, a més, es féu un lloc dins de l'emergent panorama literari català.

En definitiva, Nin pot considerar-se també un dels artífexs de l'èxit de les Edicions Proa: visqué de primera mà, i pràcticament des de l'inici, aquesta aventura cabdal per a la literatura catalana. En dóna testimoni Víctor Alba, recordant aquells anys:

Solament amb Nin, per raons polítiques, establí una certa relació que, sense arribar a amistat, fou cordial i constant. L'entrevistava a l'Editorial Proa, al carrer del Duc de la Victòria, on Nin ocupava una cambra minúscula per treballar. A la galeria del pis hi havia penya al capvespre; Nin hi callava, Antich feia preguntes i Puig i Ferrater, bru i congestionat, pontificava a crits.¹⁵¹

No és estrany que, des d'una perspectiva actual, els noms de Proa i d'Andreu Nin resultin indissociables.

¹⁵⁰ PALAU i FABRE, Josep. "La primera noia". Una novel·la proletària russa". *Op. cit.*

¹⁵¹ ALBA, Víctor. *Sísif i el seu temps (I)*. *Op. cit.*, p. 144.

3.2.2. Barcelona: Josep Janés i Olivé (1936)

ZÒIXENKO, Mikhaïl. "El transformista". *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4.

ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Prou compassió!* Barcelona: Josep Janés i Olivé, 1936. (Quaderns Literaris; 115)

L'obra de l'escriptor satíric Mikhaïl Zòixenko és l'única que no fou publicada per Proa. La primera traducció catalana d'un conte d'aquest escriptor contemporani aparegué a *Mirador* en els primers temps després del retorn de Nin a Catalunya, el 4 de desembre de 1930.¹⁵² És ben possible que "El transformista" fos un dels contes de l'antologia que, en una carta a Maurín, Nin deia que enllestia des de Moscou: "Para esa misma editorial (la de Puig i Ferrer) estoy preparando una antología de cuentistas rusos contemporáneos."¹⁵³ Aquella proposta no degué arribar a bon port, però no resulta inversemblant imaginar que la traducció ja estava enllestida en arribar a Barcelona. Si, a més, tenim present la precarietat de la situació econòmica per la qual travessava la família, de ben segur entendrem que Nin no dubtés a publicar el text a la primera oportunitat.

Tenint en compte que, abans, en parlar dels trasllats polítics de Nin, ja hem fet referència als vincles del traductor amb aquest setmanari de literatura, art i política, fundat a Barcelona per Amadeu Hurtado el gener de 1929, volem servir-nos ara de les paraules de Claudi Ametlla, primer president del Consell d'Administració de l'Editorial *Mirador*, per tal de resumir-ne la trajectòria:

Mirador, que començà a publicar-se durant els darrers temps de la dictadura de Primo de Rivera, no morí fins a la guerra civil, i fou, durant tot aquest temps, un exemple de bon gust, d'interès per les coses de l'esperit i d'una sana política catalana. La seva secció «*Mirador indiscret*», que fou famosa i temuda, combaté la pedanteria, la

¹⁵² ZÒIXENKO, Mikhaïl. "El transformista". *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4. D'acord amb Singla, "fins al núm. 119, «Lletres» surt a la pàgina 4 i a partir del 120 (28 maig 1931) passa a la 6, on es manté durant la resta de la primera època, excepte en aquells números de més de 8 pàgines". Fins ara, totes les crítiques de traduccions ninenques que hem comentat havien aparegut, efectivament, a la pàgina 6. SINGLA, Carles. *Op. cit.*, p. 67.

¹⁵³ PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *Op. cit.*, p. 31. Carta des de Moscou, del 19 de març de 1929.

desmesura i la immoralitat i fou el terror de tots els Pichs i Pons, així com de qualche personatge gonflat de vent, caigut en flagrant pecat de vanitat o pedanteria.¹⁵⁴

Evidentment, com ja havíem comentat, *Mirador* no era el mitjà més proper a la ideologia d'aquell Nin que deixava enrere la sobrietat de la vida moscovita, però recordem que, entre els homes que el dirigien o hi col·laboraven, hi havia uns quants antics amics i coneguts de l'etapa en què Nin treballà com a periodista a *La Publicidad* (Feliu Elias Apa o Manuel Brunet, a part dels esmentats Ametlla i Hurtado, és clar). És probable que fos aquesta antiga amistat, més que no pas una remota proximitat en l'ideari, el que facilités la publicació del relat.¹⁵⁵ Sigui com vulgui, pel que fa a les empreses editores, Nin féu els possibles per readaptar-se:

[...] fer l'aprenentatge de nou [...], fins i tot de la vida intel·lectual –per la qual se sentia tan atret com abans–, que no era ja la del *Papitu* ni la d'*El Poble Català*, sinó que girava entorn de les edicions Proa, la llibreria Catalònia, *La Publicitat* i el setmanari *Mirador*, inspirat per l'Amadeu Hurtado que havia inspirat també *La Publicidad* en la qual Nin treballà."¹⁵⁶

D'altra banda, també cal tenir en compte que, fins al moment en què es produí el canvi de direcció,¹⁵⁷ *Mirador*, que ja comptava amb més de set anys d'existència, només havia publicat dos relats traduïts del rus, un dels quals era "El transformista". Segurament hi influí la manca de continuïtat d'una pràctica força corrent en els primers temps del setmanari: "Durant el primer any i mig, aproximadament, és habitual que la

¹⁵⁴ AMETLLA, Claudi. *Op. cit.*, p. 88.

¹⁵⁵ De tota manera, Víctor Alba recull una anècdota, explicada pel mateix Hurtado, que mostra amb claredat com l'etapa soviètica havia contribuït a refredar les relacions entre Nin i els antics companys: "Quan Nin tornà a Barcelona, Hurtado esperà que el visitaria. Com que no ho féu, un dia l'anà a veure. – Per què no m'heu buscat, per xerrar? –li preguntà. –No tenim pas res a dir-nos –fou la freda resposta de Nin." ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 102. Malgrat que, amb el temps, els ànims s'asserenaren, les coses ja no tornaren mai més a ser com abans.

¹⁵⁶ ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin. Op. cit.*, p. 99-100.

¹⁵⁷ Gràcies al detallat treball d'investigació de Singla, podem precisar que el darrer número de la primera època de *Mirador* fou el del 27 d'agost de 1936. Vegeu: SINGLA, Carles. *Op. cit.*, p. 53.

secció [Les Lletres] contingui un conte, o una obra de teatre breu."¹⁵⁸ A més, sota la batuta d'Hurtado i de Cabot, la revista es caracteritzà per un to de curiositat escèptica en el tractament periodístic de la realitat de l'URSS. En el fons, Zòixenko, un escriptor que "posa un somriure al marge de la gran epopeia de la revolució o n'estergeix les ganyotes inevitables",¹⁵⁹ tampoc no s'allunyava gaire d'aquest esperit. En contraposició amb la manera de fer dels predecessors, una direcció molt influïda pel PSUC (que es féu càrrec del setmanari) optà per una línia d'acció clarament pro-soviètica.¹⁶⁰ El primer *Mirador* d'aquesta segona època aparegué el 9 d'octubre de 1936 i s'allargà fins al juny de 1937; el gener de 1938 fou substituït per *Meridià*, el qual es va publicar fins al 14 de gener de 1939. Hi havia també "una certa intenció pedagògica: donar a conèixer la riquesa cultural i, de retruc, dignificar un model polític que s'oposava al feixisme espanyol i europeu."¹⁶¹ El capítol de les traduccions d'autors russos n'és una bona mostra: en poc més de dos anys *Mirador* (i després *Meridià*) en publicà nou.

Sis anys després, el 1936, un recull d'històries curtes de Zòixenko, que duia el títol del primer dels relats, *Prou compassió!*, sortí a la llum en la col·lecció *Quaderns Literaris*. Publicada per l'editor Josep Janés i Oliver (1913-1959) entre 1934 i 1938, aquesta fou l'altra gran col·lecció literària dels anys trenta, amb un gruix notable de traduccions russes. L'estudiosa Jacqueline Hurtley ens en dóna la clau quan afirma que "els 'Quaderns Literaris' són un altre element, certament més ambiciós i el més

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 67.

¹⁵⁹ NIN, Andreu. [Presentació]. A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. "El transformista". *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4.

¹⁶⁰ Quant al tractament de l'URSS a *Mirador*, les observacions de Singla confirmen aquest capgirament. Malgrat reprovar tots els totalitarismes, ja fossin feixistes o comunistes, "a la primera època, l'URSS és més aviat objecte de curiositat que de repulsa, com permeten constatar el reduït nombre de textos (13) que se li dediquen [...]. L'estrict control informatiu del govern soviètic ha de ser un factor tingut en compte a l'hora d'interpretar el perquè d'aquesta escassetat d'informació. A la segona època, la situació s'inverteix i hi ha un autèntic esclat de textos sobre l'URSS en tots els àmbits temàtics, incloent-hi també el polític, caracteritzats per l'òptica favorable o, senzillament, panegírica". SINGLA, Carles. *Op. cit.*, p. 153.

¹⁶¹ "La visió de l'URSS a Catalunya a la revista *Mirador*". Ponència presentada en les *II Jornades Internacionales de Rusística* (València, 2-4 d'octubre de 1997).

perdurable d'aquesta època, de la tasca empresa per Janés en favor de l'europeïtzació i la universalització de la vida i de la cultura catalanes."¹⁶²

Pocs mesos després d'iniciar-se el projecte, Josep Janés mateix explicava:

Creia que en aquelles hores de reconstrucció, de recolzament i de noble lluita, calia oferir al poble català possibilitats de fer-se una cultura, donar-li mitjans per a la formació de l'esperit. [...] La meua màxima satisfacció era aconseguir que el públic que es nodria de lectures de qualitats nul·les o obertament negatives, amb els mateixos mitjans pogués proveir-se de les obres mestres de la nostra literatura i de totes les literatures del món. Hi havia un gran mitjà per ajudar-nos a reeixir en aquest propòsit: donar a la publicació una presentació suggestiva i fer-la interessant pels títols, pels autors i pels traductors. De si hem reeixit o no en aquest sentit, els trenta títols publicats en donen fe.¹⁶³

D'acord amb Hurtley, el títol de «Quaderns» sembla que evoca els *Quaderns d'Estudi*, la publicació del Departament de Pedagogia de la Mancomunitat, sota la direcció d'Eugeni d'Ors. A més, el preu mòdic de 0,50 cèntims del volum era el mateix de les publicacions de la Biblioteca Popular de l'Avenç, que sortiren entre 1903 i 1916. Tot i que aquesta quantitat aviat quedà reduïda a un mer simbolisme de lligam històric, és evident que Janés comptava amb què la moderació en el preu constituís un atractiu important per al futur lector i ajudés a la difusió d'aquest producte cultural.¹⁶⁴

Quant a la literatura russa, els Quaderns van publicar quatre obres de Puixkin, dues de Tolstoi, una de Dostoievski, de Turguènev, de Gógol, de Bunin, de Korolenko i,

¹⁶² HURTLEY, Jacqueline. *Josep Janés. El combat per la cultura*. Barcelona: Curial, 1986, p. 128.

¹⁶³ PLANA, Ventura. "Una obra digna de lloança. Conversa amb el director dels 'Quaderns Literaris', el poeta Janés i Olivé". *La Rambla* 273 (5 novembre 1934), p. 4. El primer volum de la col·lecció aparegué el 12 d'abril de 1934; l'editor novell tenia només vint anys.

¹⁶⁴ Josep Mengual confirma aquesta voluntat d'aconseguir la màxima difusió de les obres publicades, per bé que insisteix també en els aspectes ja destacats per Hurtley i Janés mateix: "Cuando el 12 de abril de 1934 salió a la calle el primer volumen, *Les presons imaginàries*, de Pere Coromines, un título que llevaba ya tiempo agotado, lo hizo con una modestia formal que puede atribuirse plausiblemente a la limitada confianza que Tusell puso en este proyecto, además de la voluntad de ofrecer una propuesta al alcance de todos los bolsillos, pero con una ambición de insuflar europeísmo y amplitud de horizontes a la cultura catalana, que, partiendo de una tradición ya arraigada, la convirtió sin embargo en una empresa sumamente singular e interesante". MENGUAL, Josep. *A dos tintas. Josep Janés, poeta y editor*. Barcelona: Debate, 2013, p. 140. I, a més, afegeix: "[...] es evidente que la presentación era un aspecto que Janés no estaba dispuesto a abandonar, y puso su empeño en ofrecer progresivamente unas ediciones de mayor calidad formal". *Ibidem*, p. 141.

evidentment, de Zòixenko. En total, dotze títols. Ara bé, mentre Proa concedia especial importància al fet d'haver estat "la primera i única a publicar les obres russes en traducció íntegra i directa", alhora que proclamava tenir "per rigorosa consigna que, ultra ésser confiades a literats solvents, i eminents molts d'ells, les seves traduccions vagin signades amb el nom del traductor i no porugament amb inicial o pseudònims",¹⁶⁵ Janés publicava, de vegades, obres que no eren íntegres (cosa que generalment no s'indicava) i que no duïen el nom del traductor. Això s'explica pel caràcter divulgatiu que tenia la col·lecció.

Pinyol ens en dóna més detalls:

De fet, *L'Inspector*, la peça de Gógol, en traducció de Carles Riba, ja havia estat publicada abans, així com el Tolstoi de Casas-Carbó i els tres títols de Puixkin traduïts – en aquest cas del rus– per Rodolf J. Slaby. El relat de Tolstoi *El pare Sergi*, que figura sense nom del traductor, podria procedir del castellà i *Boris Gudónov*, de Puixkin, és traduït per Sebastià Juan Arbó del francès. El mateix Janés fa la versió –del francès o de l'anglès– d'*El sagrament de l'amor*, de Bunin, i Andreu Nin incorpora Zòixenko –*Prou compassió!*– per primera vegada al català.¹⁶⁶

Des d'un bon començament, "és evident que els 'Quaderns' venien a ser una continuació de la 'BPA' en el seu propòsit de divulgar a Catalunya una literatura estrangera escollida, alhora que situava la literatura del país al mateix nivell amb la publicació de totes dues en una mateixa col·lecció."¹⁶⁷ D'entrada, es tractava d'un objectiu no gens diferent del d'altres projectes editorials, com la Biblioteca A Tot Vent de Proa. I Janés també, a mesura que la col·lecció s'assentava, es plantejà el repte de donar veu, com ho feia Puig i Ferrer, a autors novells. Mengual explica així els diferents fronts oberts per la col·lecció:

¹⁶⁵ Edicions Proa. "Ja vinc, senyor Pla. (Consideracions literàrio-comercials sobre el segon Premi Crexells)". *Op. cit.*

¹⁶⁶ PINYOL i TORRENTS, Ramon. *Op. cit.*, p. 251-252.

¹⁶⁷ HURTLEY, Jacqueline. *Op. cit.*, p. 142.

Mientras tanto, consecuente [...], Janés se enfrentaba a la que tradicionalmente ha supuesto la prueba de fuego de todo editor y editorial, empezar a publicar a los jóvenes que no disponen de otro aval que su obra y arriesgar por ellos. Por un lado, es indudable que la oportunidad de poner a disposición del lector en catalán obras de Pushkin, Poe, Tolstói o Balzac, sobre todo en el caso en que las traducciones eran anteriores a la normalización ortográfica de Pompeu Fabra, así como también lo es la conveniencia de mantener vivas obras de autores catalanes consagrados, o cuando menos reconocibles por los lectores, como son los casos de Joaquim Ruyra, Folch i Torres o López-Picó.¹⁶⁸

A més, els Quaderns presentaven algunes particularitats que van facilitar l'aparició del llibre de Zòixenko. D'una banda, Hurtlely remarca que s'hi publicaren obres de gèneres literaris diferents, per bé que s'incidí en les obres en prosa i, sobretot, en la novel·la:

Quan la publicació que tenia projectada Janés encara es deia «La Setmana Literària», ell, com a director, ja tenia la intenció de promoure la novel·la, i en el decurs de la publicació els «Quaderns Literaris» porten el subtítol «Novel·les i novel·listes». Hi publica altres gèneres literaris, però en conjunt hi ha més novel·les que altra cosa. Crec que aquesta tendència es pot vincular a la «campanya lingüística» portada a terme per «L'Avenç». Amb la publicació d'obres en prosa, l'escriptor català podia col·laborar en el perfeccionament de la llengua, ja fos com a creador o com a traductor.¹⁶⁹

Així, la col·lecció de Janés podia acollir un recull d'històries molt breus, pràcticament *gags* humorístics, que no haurien pogut trobar un espai adequat a la Biblioteca A Tot Vent, en la qual la novel·la era protagonista absoluta.¹⁷⁰ Ara bé, el principal motiu per a posar punt i final al dret d'exclusivitat de Proa sobre les versions literàries de Nin cal

¹⁶⁸ MENGUAL, Josep. *Op. cit.*, p. 145-146. Sobre la feina endegada pels Quaderns Literaris, vegeu també l'entrevista a Janés d'un Palau i Fabre ple d'entusiasme per l'obra del seu mentor: PALAU i FABRE, Josep. "Josep Janés i Olivé ens assabenta de la tasca a realitzar pels 'Quaderns Literaris'". *La Humanitat* 1167 (21 novembre 1935), p. 5.

¹⁶⁹ HURTLEY, Jacqueline. *Op. cit.*, p. 141.

¹⁷⁰ Amb tot, no convé oblidar que Proa, a partir de 1929, disposava també d'una col·lecció, Històries Curtes, que editava novel·les curtes, contes i relats. La iniciativa sorgí davant la manca de revistes que publicassin contes (recordem que *Mirador*, per exemple, ho féu només durant el primer any i mig de vida). Quaderns Literaris, des de la seva creació, se sumà a la difusió de la narrativa breu. Es tractava d'un gènere que, en principi, permetia crear nous lectors.

buscar-lo, molt probablement, en la desaparició de Joan Puig i Ferrer del capdavant de l'empresa, així com en el trencament entre Marcel·lí Antich i Josep Queralt:

La vida editorial d'Edicions Proa va entrar en crisi, l'any 1935, arran de la ruptura entre els dos socis fundadors, segurament per raons ideològiques⁹. L'afer va coincidir amb una major dedicació de Puig i Ferrer a la política, que el va dur a plegar com a director literari quan fou elegit diputat per la República. Arran d'aquesta crisi, Marcel·lí Antich, amb Francesc Payarols i Josep Cruells i l'assessorament d'Andreu Nin, va crear l'Editorial Atena, on tenia previst de seguir una línia no gaire allunyada de la de Proa. [...]

Després del trencament de l'any 1935 i, sobretot, a partir del juliol del 1936, la vida editorial de Proa s'alentí notablement: l'any 1936 publicà sis títols a "A tot vent" (del número 84 al 89); un de sol el 1937 (*Germinal*, de Zola) i dos el 1938, els números 91 i 92 de la col·lecció (*Destins*, de Ramon Xuriguera, i *L'olla d'or*, de E.T.A. Hoffmann).¹⁷¹

D'altra banda, els Quaderns Literaris evolucionaren decididament cap a una intensificació en l'aparició de traduccions d'autors contemporanis:

Janés comença cautelosament i només publica autors considerats clàssics o amb un nom ja conegut pels lectors catalans. [...] Les obres d'autors estrangers són totes clàssiques, mentre que, per contra, les obres catalanes són totes d'autors vius, més o menys consagrats. No és fins a la «gran renovació» anunciada al número 22 que es promet la publicació d'autors estrangers contemporanis...¹⁷²

I, alhora, amb la publicació de novel·les humorístiques, policíiques o de misteri, Janés prengué partit pels crítics i autors que, des de feia temps, reivindicaven la novel·la de gènere en català com a signe de normalitat, ja que "salvo grandes nombres como los de Poe o Conan Doyle, la novela de terror, la policíaca o la humorística apenas encontraban espacio en editoriales literarias en catalán".¹⁷³ Per tant, Zòixenko encaixava

¹⁷¹ CÒNSUL, Isidor. "A tot vent", 80 anys (1928-2008)", p. 6. <http://www.isidorconsul.cat/fitxers-critiques/110212-a-tot-vent-80-anys.pdf>

¹⁷² HURTLEY, Jacqueline. *Op. cit.*, p. 142.

¹⁷³ MENGUAL, Josep. *Op. cit.*, p. 155.

amb aquesta voluntat que, de mica en mica, guanyava terreny en el projecte de Janés, una voluntat

[...] de alternar la oferta de clàssics universals, las nuevas voces de la llamada "alta literatura" y muestras de la literatura de género de calidad (particularmente narrativa humorística y policíaca) escrita por jóvenes autores. Crear una oferta en catalán en estos ámbitos contribuiría a hacer de la literatura y de la industria editorial catalana algo equiparable a las de cualquier otro país civilizado, y ampliaría el número de lectores en catalán, objetivos ambos que sin duda atraían a Janés.¹⁷⁴

Segurament aquesta era la idea que pretenia expressar en adoptar com emblema la rosa dels vents per a la biblioteca que havia de ser la continuació dels Quaderns. Malauradament, com explica Pinyol, "la guerra del 36 va frustrar altres iniciatives editorials –com ara la publicació anunciada a la col·lecció de poesia lírica «Oreig de la Rosa dels Vents», de Janés i Olivé, de Puixkin i Maiakovski..."¹⁷⁵

Quant a Mikhaïl Zòixenko (1895-1958), aquest escriptor perterburguès, membre dels Germans de Serapió¹⁷⁶ (grup aparegut just després de la revolució i que comptà

¹⁷⁴ *Ibidem.*

¹⁷⁵ PINYOL i TORRENTS, Ramon. *Op. cit.*, p. 252.

¹⁷⁶ Com a Germans de Serapió (1921-1925) es coneix un grup de joves escriptors que es formà en el Petrograd encara convuls de la postrevolució i que, després d'anys de preponderància de la poesia, s'inscrigué en el procés de renaixement de la prosa, així com en la recerca de noves vies per a la literatura russa. Cal tenir present quin posicionament prengueren: "La Révolution n'était pas pour eux un phénomène à interpréter mais une réalité à enregistrer et pour voir cette réalité nouvelle, l'œil devait être débarrassé des préjugés et rester attentif à la multiplicité des événements. J'ai parlé d'œil', mais 'oreille' serait plus adéquat, car les Frères de Sérapion captent plutôt les sons de la nouvelle réalité, c'est-à-dire, le nouveau langage par lequel s'exprime la réalité de la Révolution [...]. Les Frères de Sérapion n'étaient pas des 'réalistes ingénus'; au contraire, leur intérêt et leur goût pour la réalité étaient littérairement très conscients et avisés". I, encara més rellevant per a l'evolució del grup: "Quant à leur exigence de liberté et d'indépendance, elle constituait à la fois la revendication d'une 'découverte' non préconditionnée de la réalité et une recherche non contrôlée dans la sphère des procédés littéraires." STRADA, Vittorio. "La Révolution et la littérature". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle**; La Révolution et les années vingt. Op. cit.*, p. 32. Les declaracions programàtiques dels Germans de Serapió reafirmaven la independència de la literatura i la llibertat ideològica de l'artista i, en conseqüència, toparen frontalment amb la crítica marxista. Per a Polonski (representant de l'ala més moderada), a més, aquestes idees precipitaren la fi del grup: "Los 'Serapion' tenían que escoger: o luchar por su derecho a ser 'blancos', o despedirse para siempre de este color. Querían preservarse de esta solución mediante el apoliticismo. De aquí su 'neutralismo' y su 'amplitud' de carácter [...]. La ideología apolítica de los 'Serapion' resultó ser una envoltura de la cual fue preciso desprenderse. Los 'Serapion' entraron en la literatura revolucionaria como uno de sus destacamentos más fuertes. [...] Los escritores del grupo se fundieron en la tendencia que se convino en llamar de los 'compañeros de camino' (*popúchiki*)". POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria. Op. cit.*, p. 69.

amb el mestratge de Ievgueni Zamiatin), gaudí d'un èxit popular immens gràcies als contes i relats humorístics que publicà durant la dècada dels vint. Cal tenir present, però, que la seva obra primerenca suposà una veritable revolució en el món literari de l'època. Si bé continuava la tradició d'escriptors satírics tan importants com Gógol o el mateix Txèkhov, introduí innovacions significatives tant en la forma com en el contingut:

Zoshchenko's unique talent enabled him to work within a genre disrespected at that time (the very short story, vignette, anecdote), and turn it into a high art form. He accomplished this through his use of language, narrative technique, and elusive, subtly ironic tone. Zoshchenko's satirical sketches are at once descendants of Anton Chekhov's humorous and poignant short stories and Nikolai Gogol's absurdist tales.

[...] He found immediate success with the publication of stories in which the first-person narrator is a man of the people –uneducated, bumbling, but stridently confident of his own worth and opinions. The narrator exposes his ignorance through his views and his language, which is full of incorrectly used words, Soviet bureaucratese, neologisms, and colloquialisms. Brilliant and idiosyncratic, Zoshchenko's prose is almost as difficult to translate as poetry. He is regarded as one of Russian literature's finest practitioners of *skaz*, a literary technique that offers the illusion of oral speech through a form of narrative that differs markedly from the accepted literary norm. The resulting stylistic distance and dissonance between author and narrator, not to mention the reader, often serve to cast doubt on the narrator's judgment.¹⁷⁷

En la breu introducció amb què acompanyà la traducció de *Prou compassió!* (1936) –i a diferència de la detallada caracterització que dedicà als altres dos autors contemporanis que traslladà per a Proa–, Nin no féu cap esment a l'adscripció literària de Zòixenko, com tampoc ho havia fet quan hagué de presentar-lo per primer cop a les pàgines de *Mirador* (1930):

¹⁷⁷ HART SCATTON, Linda. "Mikhail Mikhailovich Zoshchenko 1895-1958". A: CORNWELL, Neil (ed.). *Reference Guide to Russian Literature*. London/Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998, p. 930.

En la literatura russa post-revolucionària, Mikhaïl Zòixenko no ocupa un lloc de primer rengle. Tanmateix, val la pena que sigui conegut, si més no, pel fet que és un dels pocs escriptors humorístics amb què compta la generació actual.

Zòixenko posa un somriure al marge de la gran epopeia de la revolució o n'estergeix les ganyotes inevitables. I si de vegades té petites caigudes en el sentit d'un humorisme un xic groller, no se li pot negar, en general, la finor i l'esperit.¹⁷⁸

Mikhaïl Zòixenko és l'escriptor humorístic més destacat amb què compta la literatura soviètica. Amb els seus contes i narracions ha reeixit a donar-nos una imatge caricaturesca, però profundament verídica de certs aspectes de la vida social de la Rússia nova.¹⁷⁹

En el primer text, és ben curiós observar l'advertiment inicial al lector: tot i no tractar-se d'un autor capdavanter, Zòixenko mereixia ser conegut com a un dels pocs representants de l'escriptura humorística soviètica. És probable que Nin se sentís en fals a l'hora de lloar aquest sagaç retratista de la quotidianitat postrevolucionària que, malgrat seguir les passes de Gógol (per qui el traductor confessava "tenir un gran amor")¹⁸⁰ i ser capaç de despullar la vulgaritat, en fer-ho, posava en qüestió la transformació profunda del món en què es movia l'heroi dels seus relats, l'home soviètic del període de la NEP (Nova Política Econòmica).¹⁸¹

¹⁷⁸ NIN, Andreu. [Introducció]. A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Op. cit.*

¹⁷⁹ NIN, Andreu. "Mikhaïl Zòixenko". A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Prou compassió!* Barcelona: Josep Janés i Olivé, 1936, p. 5.

¹⁸⁰ Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

¹⁸¹ Convé tenir present que qui escrivia aquestes línies no feia ni quatre mesos que havia abandonat l'URSS i que, tal i com havia manifestat a Melcior Font en la primera entrevista que concedí un cop arribat a Barcelona, es prenia molt seriosament tot el relacionat amb Rússia: "Voleu que us parli de Rússia? Em demaneu anècdotes? He de dir-vos, primerament, que no sabia parlar anecdòticament d'aquest país. Rússia és una cosa molt seriosa. Es tracta d'un país que va creant-se a força de dolors i de crims. De 'crims' polítics –vull dir– com és ara la deportació de Trotski." FONT, Melcior. *Op. cit.* Amb tot, *El transformista*, relat triat per a aquest primer contacte del lector català amb Zòixenko, contraposava amb fina ironia "l'art pur" d'uns artistes famolencs a la manca de sensibilitat d'un públic provincià àvid d'espectacle. Entre la gran varietat de temes abordats per Zòixenko, és interessant que, per a donar-lo a conèixer, Nin escollís aquesta paròdia, grotesca i gens afalagadora, de l'artista que cerca, sense fortuna, com sobreviure en un nou món que no comprèn i on la incultura campa arreu. Per tant, només llegint entre línies, la seriositat de la denúncia del relat "humorístic" es feia ben evident.

En el segon text, en canvi, trobem un reconeixement sense pal·liatius de l'art de Zòixenko que, per mitjà de la caricatura, presentava una imatge realista de "la Rússia nova". A més, en aquesta introducció per als Quaderns Literaris, el traductor també feia referència a les peculiaritats de l'estil de l'autor:

Zòixenko recorre sempre al llenguatge popular, que maneja amb remarcable habilitat artística, malgrat conservar-ne tota la incorrecció. Aquesta identificació amb el lèxic i la sintaxi populars, expliquen l'èxit d'aquest autor, que ha publicat centenars de contes i és literalment conegut de tots els lectors russos.¹⁸²

Anteriorment, Nin ja havia apuntat la complexitat que comportaven les innovacions en matèria lingüística dels autors sorgits després de la revolució:

[...] És sobretot un país que va renovant-se a una velocitat vertiginosa. Deu anys a Rússia són com deu anys a Amèrica. Fa cosa d'un mes que sóc fora i ja no goso parlar-ne. Una pila de coses ja no deuen ésser com jo vaig deixar-les. Ja hi ha inquietuds noves, problemes nous. Per donar-vos una idea d'aquest procés, us diré, només, que els autors de després de la revolució han recreat el llenguatge. Un traductor que conegués perfectament el rus clàssic no podria pas traduir un autor d'avui.¹⁸³

Evidentment, més enllà de la imitació d'aquest llenguatge pouat al carrer, traslladar al català una prosa farcida d'ironia degué complicar força la tasca del traductor. Amb tot, és possible que Nin, com succeí a bona part de la crítica soviètica de primera hora, no acabés de copsar la subtilesa dels procediments irònics emprats per Zòixenko.¹⁸⁴

¹⁸² NIN, Andreu. "Mikhaïl Zòixenko". *Op. cit.*

¹⁸³ FONT, Melcior. *Op. cit.*

¹⁸⁴ Sobre les dificultats a l'hora de traduir la intenció irònica dels relats satírics de Zòixenko, vegeu: MYCHKO-MEGRIN, Irina. *Aproximación pragmática a la traducción de la ironía: problemas traductológicos en la traslación al castellano de los relatos de M. Zóschenko y M. Bulgákov*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Romànica, 2011. [Tesi doctoral]. D'acord amb l'estudiosa, "es normal que [la ironia] no parezca consciente si ignoramos la doble estructura de su obra y omitimos el subtexto que es crucial para entender los relatos de Zóschenko. El narrador cómico se encuentra en la superficie textual, mientras que la ironía del autor constituye la capa más profunda de la obra. [...] como ya sabemos, es erróneo identificar al autor empírico con el narrador, otro ente ficticio

Això fou, aparentment, el que succeí a Josep Sol, autor d'un article dedicat a *Prou compassió!*, aparegut a *Pamflet*¹⁸⁵ el 15 de juliol de 1936. El crític apreciava la manca d'artifici i el valor documental de l'obra que, servint-se de l'humor, mostrava quina era la nova realitat de l'URSS:

El llibre no té res d'extraordinari. Amb tot, com que està escrit amb una gran sinceritat, eludint a posta l'artificialitat literària, té un interès rus, sobretot perquè, humorísticament, ens revela aspectes de la vida soviètica. Per això no és d'estranyar que sigui un dels principals recursos de l'autor contraposar la vella Rússia a la nova.¹⁸⁶

Ara bé, aquesta senzillesa aparent del relat el dugué a confondre la veu – presumptament, d'una "gran sinceritat"– d'aquest narrador que es dirigia al lector en primera persona amb la veu de l'autor:

"El lector és una criatura incrèdula –escriu Zòixenko en el conte *La llenya*–, predisposat sempre a creure que el que li contem és mentida. Però jo no mento, lector. Ara mateix em puc mirar de fit a fit els teus ulls clars i dir que no mento. I, en general, mai no en dic de mentides i procuro escriure sense inventar res. No em distingeixo per la fantasia, i, per això, no em plau de despendre els meus valuosos sucus vitals en una pensada inexistente qualsevol. Sé, lector estimat, que la vida és molt més important que la literatura."

Aquestes paraules, que subscriu plenament, donen una idea molt clara de la posició de l'autor respecte la seva obra. Per tant, el seu interès documental salta a la vista.¹⁸⁷

creado por su imaginación. En el caso de Zóschenko, sería un fallo grave." MYCHKO-MEGRIN, Irina. *Op. cit.*, p. 173.

¹⁸⁵ *Pamflet* fou una publicació quinzenal vinculada a Esquerra Republicana. Amb la ferma voluntat d'esdevenir una revista nacionalista i revolucionària, sortí a la llum per primer cop el 16 d'agost de 1934 sota la direcció de Jaume Aiguader i Miró. En el text inaugural, Agustí Esclasans aclaria, a propòsit del títol: "Què cal entendre, en realitat, per pamflet entre nosaltres? [...] Per tant, com si diguéssim un projectil contundent i ràpid, una mena de pedra verbal que té fibló i retop. El veritable pamflet canònic ha d'ésser de caràcter satíric, violent, i en el grau més noble, polític. Aquest serà el nostre." ESCLASANS, A. "Gestació del Pamflet". *Pamflet* 1 (16 agost 1934), p. 2.

¹⁸⁶ SOL, Josep. "Un humorista soviètic incorporat al català". *Pamflet* 27 (15 juliol 1936), p. 7. Curiosament, es tracta del darrer número d'aquesta publicació, que quedà interrompuda per l'esclat de la guerra civil.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

El crític, desconeixedor de la idiosincràsia de l'escriptor, no semblava adonar-se de les incongruències del discurs d'aquest peculiar narrador ("jo no mento, lector" / "i, en general, mai no en dic de mentides i procuro escriure sense inventar res"), de la voluntat de fer floritures amb un registre més elevat ("no em plau de desprendre els meus valuosos sucus vitals") o de sentenciar en contra dels artificis literaris ("la vida és molt més important que la literatura"). Recordem que

d'une façon générale, le style des récits de Zochtchenko écrits pendant les années vingt, imite le discours du citadin peu éduqué, débordant d'expressions familières et reflétant les tentatives maladroites d'insérer un mot ou une phrase appartenant au registre cultivé. Il s'agit d'une langue à l'évidence non littéraire [...]. Chaque nouvelle n'est qu'une anecdote orale, "une histoire de rien".¹⁸⁸

Els estudiosos de les sàtires de Zòixenko han demostrat que, en els relats humorístics de la dècada dels vint, pràcticament mai no apareix un heroi positiu que sigui portantveu de l'autor i que restableixi aquella fe en un món millor tan típica de l'optimisme històric de la novel·la proletària. De fet, cal preguntar-se si aquest procedir no amagava, en realitat, un voler jugar al gat i a la rata amb la censura: aconseguir ser subversiu, però, al mateix temps, passar desapercbut. I això la ironia de l'autor, que deixava entreveure una tristesa compassiva, ho permetia, ja que creava el distanciament necessari per a protegir la seva mirada crítica:

En los relatos de Zóschenko esta tristeza está detrás de la comicidad absurda de situaciones y de caracteres; el autor plasma en ellos una mezcla de burla y compasión, aunque el segundo ingrediente lírico muchas veces pasa inadvertido, desplazado por el efecto satírico. [...] El autor en este caso parece no tomar ningún partido determinado, balancea, juega, evita pronunciar las cosas de forma directa. La protesta del ironista (que reivindicaba Zóschenko en las obras de Chéjov) está implícita en su escritura, y es

¹⁸⁸ SHCHEGLOV, Youri. "Mikhaïl Zochtchenko (1895-1958)". A: *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: *La Révolution et les années vingt*. Op. cit., p. 426.

el lector quien, al descifrar los códigos secretos, deberá hacer su dictamen, su juicio de valor.¹⁸⁹

Malgrat aquest error d'interpretació, Sol lloava la tasca de Nin com a traductor, a qui li reconeixia l'encert d'adaptar amb naturalitat i vivesa aquestes historietes divertides:

Per acabar, direm que el més admirable en aquest volum és la traducció, deguda a Andreu Nin. És una traducció vivíssima, directa, la qual ens fa l'efecte que ha de reflectir molt bé l'original.¹⁹⁰

Tot i la crítica implícita al règim que destil·laven tots i cadascun d'aquests contes breus, no fou fins al 1946 que es produí el cop final contra Zòixenko. Declarat "enemic del poble", la seva obra desaparegué de circulació. Després de la mort de Stalin, però, començà un llarg procés de rehabilitació, que ha culminat en els nostres dies amb el reconeixement unànim de l'escriptor com un dels grans clàssics de la literatura soviètica.

Per al públic català de *Prou compassió!*, un recull d'alguns dels millors relats satírics dels primers anys vint, amb la guerra civil pràcticament a tocar, el món surrealista que Zòixenko recreava fou gairebé una premonició.

Josep Sol encapçalava i tancava la recensió amb una menció a l'ingent tasca editorial duta a terme per Janés:

Els "Quaderns Literaris", la benemèrita publicació que amb tan d'encert ve dirigint J. Janés i Olivé, acaba de publicar un volum de contes de l'humorista rus Mikhaïl Zòixenko. [...]

¹⁸⁹ MYCHKO-MEGRIN, Irina. *Aproximación pragmática a la traducción de la ironía: problemas traductológicos en la traslación al castellano de los relatos de M. Zóschenko y M. Bulgákov*. *Op. cit.*, p. 178-179.

¹⁹⁰ SOL, Josep. "Un humorista soviètic incorporat al català". *Op. cit.*

La publicació d'aquests contes inèdits, traduïts directament del rus, és un dels molts èxits literaris que s'han apuntat els "Quaderns Literaris".¹⁹¹

També nosaltres volem cloure aquest capítol amb una darrera referència al responsable dels Quaderns Literaris. Per bé que els posicionaments ideològics de Nin fossin als antípodes dels de Janés, aquest fet no suposà cap mena d'impediment per a la publicació de *Prou compassió!*, de Zòixenko. Parlant de la relació entre ells, Iglesias recordà que l'altre fundador del POUM, Maurín, fou un dels molts intel·lectuals que es beneficià de la generositat de l'editor en els primers anys de la postguerra:

[...] En cambio su relación con Janés fue estrictamente profesional, de la misma índole que la que mantuvo con otras editoriales para las que Nin tradujo, con Juventud, Aguilar, etc. (Simple anécdota: para Janés también trabajó como traductor Joaquín Maurín, que a su salida de la cárcel, después de diez años de encierro, se encontraba sin recursos para subsistir.)¹⁹²

¹⁹¹ *Ibidem.*

¹⁹² Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 novembre 2000. *Op. cit.* En canvi, tot i que la figura de Janés sortí a la conversa, Víctor Alba no ens explicà que, gràcies a la providencial ajuda de l'editor, també havia pogut comptar amb uns ingressos com a traductor mentre hagué d'estar-se a les presons franquistes. Vegeu: MENGUAL, Josep. *Op. cit.*, p. 24 i 26.

3.2.3. Andreu Nin, traductor literari, des d'una perspectiva actual

3.2.3.1. Entre epíleg i pròleg: crítiques en temps de guerra

Un cop finalitzat el recorregut per les traduccions literàries d'Andreu Nin, i abans d'endinsar-nos en la pervivència d'aquest llegat en la nostra literatura, volem completar la panoràmica oferta amb dues crítiques de l'època. Ambdues foren escrites amb la guerra civil ja començada i, per tant, abastaven el conjunt de la producció ninenca – llevat, evidentment, d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi, de publicació pòstuma (1974).

La primera d'aquestes crítiques fou obra de Ramon Xuriguera i aparegué en un article titulat "Influència de la literatura russa a Catalunya", publicat a *Mirador* –en la segona època de la revista, un cop confiscada pel PSUC–, el 19 de novembre de 1936. Xuriguera considerava que "cap altra literatura, potser, no ha penetrat al nostre poble tan violentament com aquesta; cap no ha creat un nombre tan considerable de lectors apassionats". I se sorprenia que, havent tingut un èxit tan aclaparador ("l'home de totes les condicions extreu dels llibres russos ressons que el revelen i el sacsegen"), la influència en la literatura catalana encara fos poc notòria; la centrava essencialment en la producció de dos novel·listes, tot i que n'establia les diferències:

No crec arriscar-me massa dient que es limita essencialment a Puig i Ferrer i a Sebastià J. Arbó. Ambdós de vena perfectament rural i ambdós agradats de submergir-se en les passions violentes dels homes.

La influència russa en Puig i Ferrer ho és en forma potencial. Viu en certs ressons dels seus llibres, en la factura de certes escenes, en alguns diàlegs dels seus personatges. No recorden aquest o l'altre autor sinó el denominador comú de la literatura russa.

En Sebastià J. Arbó aquesta influència és considerable sobretot en *L'inútil combat*, el seu primer llibre. Exhala tot ell un regust gorkià enmig del qual apunta el novel·lista que després tots hem reconegut. En els llibres posteriors, aquest autor, amb més domini de la seva personalitat, ha anat desfent-se d'influències precises. Així i tot,

però el perfum de les lectures russes resta en les seves pàgines com un matís difícil de separar.¹⁹³

Ara bé, nosaltres volem destacar sobretot la continuació, on Xuriguera subratllava la importància de les traduccions de Nin –directes, en un català solvent i sense mutilacions– a l'hora de consolidar definitivament els escriptors russos dins el món literari català:

La publicació de *Crim i càstig* (Ed. Proa) fou, en aquest sentit, un esdeveniment. Era la primera traducció completa i directa. L'esforç d'aquesta empresa apareix més considerable si es té en compte que la majoria de traduccions que aleshores circulaven pels diferents països d'Europa patien de mutilacions importants.

Acceptat el gust de les novel·les russes pel nostre públic, cada nova producció anostrada ha rebut el favor abrandat de tota mena de lectors. [...]

Tornant a la producció literària, cal consignar la tasca meritòria de l'Editorial Proa, única que ha vingut donant amb una regularitat coratjosa traduccions directes i completes del rus. Andreu Nin i Payarols han fet possible aquesta tasca que tant diu en favor de Catalunya. El fet de poder llegir en català –i en un català digníssim– obres de l'envergadura de *Pares i fills*, *Crim i càstig* i *Anna Karèнина* per exemple, és d'una eloqüència que fa inútil tot comentari. En aquest aspecte l'Editorial Proa està a l'altura de les millors editorials mundials del gènere.¹⁹⁴

Per a donar-ne mostres ben palpables, Xuriguera oferia després una repassada prou exhaustiva i documentada del conjunt de les obres literàries russes que havien estat anostrades, així com de les cases editorials responsables. I cloïa l'article amb aquesta reflexió:

Aquest és el resultat visible del ressò que les lletres russes han trobat en la literatura catalana; una literatura jove quant al temps, però que tanmateix afegix a la

¹⁹³ XURIGUERA, Ramon. "La influència de la literatura russa a Catalunya". *Mirador* 395 (19 novembre 1936), p. 5. D'una banda, remarquem que el contingut de l'article s'adeia força amb la nova orientació d'un *Mirador* que, manifestament, s'interessava per la difusió dels models soviètics, especialment en el terreny artístic; i, de l'altra, convé recordar que, uns anys abans, el mateix Artur Perucho, director de la revista, ja havia publicat un curiós treball divulgatiu a propòsit de la literatura russa. PERUCHO, Artur. *Resum de literatura russa*. Barcelona: Barcino, 1933.

¹⁹⁴ XURIGUERA, Ramon. "La influència de la literatura russa a Catalunya". *Op. cit.*

glòria de la pròpia elaboració la de saber retenir en el seu marc els bells exemples del pensament universal amb la mateixa dignitat de la llengua amb què fores escrits.¹⁹⁵

Per tant, el paper jugat pel Nin traductor en l'enriquiment de la literatura pàtria quedava fora de dubte, fet que posava en relleu que el moment dels atacs partidistes encara no havia arribat.

L'explícit títol de la segona crítica, "Magnífica aportació a la nostra literatura", no deixava gaire lloc a l'ambigüitat; escrita per Anna Murià, veié la llum el 15 d'agost de 1937 a les pàgines del *Diari de Catalunya*, que, justament, s'estrenava en aquella data.¹⁹⁶ En els prolegòmens de l'article, l'autora situava la traducció en un pla d'igualtat amb la creació dins del sistema literari d'una llengua i, en conseqüència, no considerava menys meritòries les qualitats necessàries al bon traductor que les de l'escriptor de talent. Per tal de posar-ho en evidència, Murià –amb fina perspicàcia– explicava quins eren els requisits que jutjava imprescindibles i, tancant la introducció, es felicitava pel treball remarcable dels traductors catalans:

En una literatura la traducció és una cosa tan important com la creació mateixa. Les lletres d'un poble resultarien d'una sequedat i d'una limitació properes a la misèria si no hi fos abocat el divers contingut literari de tots els altres pobles.

Ésser un bon traductor és gairebé tan difícil com ésser un bon creador. No n'hi ha prou amb conèixer a fons les dues llengües; cal conèixer a fons també els dos temperaments col·lectius i el temperament particular de l'autor traduït. No és necessari, potser, fins i tot a vegades fa nosa, ésser un elitista; el que cal és usar un lèxic pur i ben racial i saber, no obstant, portar-hi l'essència de la llengua, del clima i de l'època que han donat vida a l'obra.

¹⁹⁵ *Ibíd.*

¹⁹⁶ Aquesta publicació substituï el *Diari de Barcelona* (1936-1937), rotatiu sorgit arran de la guerra civil, quan l'Estat Català confiscà el *Diario de Barcelona* i el transformà –editant-lo en català– en el seu òrgan de partit. FIGUERES, Josep M. *Periodisme en la guerra civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 54. L'agost de 1937, la redacció del diari es veié obligada a marxar dels locals de l'històric diari per la manca de recursos humans i econòmics; s'apropriaren aleshores del *Diari del Comerç*, una publicació més modesta, que esdevingué el *Diari de Catalunya* (1937-1939). La mobilització de tots els efectius masculins propicià que, en els últims mesos del conflicte bèl·lic, Anna Murià ocupés, a més, la direcció del periòdic; fins aleshores –amb Alfons Maseras– s'havia fet càrrec de la secció cultural.

Catalunya es pot vanagloriar de tenir bons traductors que han realitzat la tasca de portar a les nostres lletres els valors universals, no mecànicament, sinó amb l'entusiasme febrós de qui es submergeix en una obra, la sent, la viu i s'hi consagra.¹⁹⁷

A continuació, hi havia una lloança sense reserves de "l'obra personal d'enriquiment de la nostra literatura" bastida pels trasllats d'Andreu Nin del rus. Un elogi global i sincer que anava molt més enllà de les poques línies –en el millor dels casos– que solien dedicar al traductor les ressenyes que hem anat veient el llarg del treball. Murià ressaltava l'encert d'haver sabut recrear en català la veu d'escriptors ben diferents, sense perdre'n mai l'essència; gràcies a aquesta manera de fer, el lector català havia pogut capbussar-se en les vivències del poble rus en moments cabdals de la seva història i havia après a prear-ne la literatura. No obstant aquestes paraules corpredores, és gairebé impossible passar per alt la utilització del passat –de tràgics ressens–, particularment en el primer paràgraf:

Un dels bons traductors que ha tingut Catalunya, és Andreu Nin. Despersonalitzant-se, com és deure del bon traductor, ha fet de les seves versions del rus una obra personal d'enriquiment de la nostra literatura. Profund coneixedor de la llengua i del poble russos, transplantava al català el pensament dels grans escriptors d'aquell país amb el mateix so, el mateix matís, el mateix caient; i la creació eslava no perdia ni una mica del seu sabor característic en passar per la ploma sensible d'Andreu Nin.

Es pot dir que els catalans s'han familiaritzat amb la literatura russa i han comprès més íntimament la tragèdia d'aquell poble llunyà, gràcies a les fidels traduccions d'Andreu Nin, que donen una impressió directa de la vida dels russos, pintada en els seus diversos aspectes i durant el seu gran desvetllament pels més diversos artistes rebels, des de Tolstoi fins a Bogdànov.

Per mitjà d'un llenguatge planer, meravellosament adaptat a l'expressió original, Nin ens fa veure la vida de l'aristocràcia tsarista per les pàgines fustigadores de Tolstoi i Txèkhov; les misèries del poble rus, pel realisme de Dostoievski i les escenes vives de la Revolució per l'obra simple i franca de Bogdànov.¹⁹⁸

¹⁹⁷ MURIÀ, Anna. "Magnífica aportació a la nostra literatura". *Diari de Catalunya* 1 (15 agost 1937), p. 2.

¹⁹⁸ *Ibidem*.

Murià encara volgué afegir-hi la capacitat de donar versions literàries més que correctes del francès i, a tall d'exemple, es referí a *L'insurgent*, del revolucionari Jules Vallès, llibre i autor que demostrava conèixer:

Un bon traductor, no és gaire fàcil que ho sigui de més d'una llengua. Fins, a vegades, cal que es limiti a un o dos autors. L'especialització, mai com en això és tan útil. No obstant, Andreu Nin reeixí en el seu assaig de traductor del francès, malgrat que la literatura francesa no li era tan familiar com la russa. I és que devia ajudar-lo molt l'afinitat amb l'autor escollit. I *L'insurgent*, de Jules Vallès, en català vibra tant com en les quartilles on l'abocà el lluitador.¹⁹⁹

I, abans de tancar l'article qualificant de "transcendental" el conjunt de l'obra de Nin, feia una constatació que, com la mateixa autora segurament intuïa, ja tenia més de desig benintencionat que de possibilitat real:

Encara queda molta feina a fer, per a un treballador com Andreu Nin, en el camp vastíssim de les lletres russes; encara la literatura catalana podria enriquir-se'n molt més; i ningú, com ell, farà aquesta feina tan ben feta. No obstant, la seva tasca literària és ja considerable i és, a Catalunya, una obra transcendental.²⁰⁰

Un cop fet el repàs d'aquesta segona crítica, cal contextualitzar-la per a poder comprendre què pretenia Anna Murià. D'entrada, és vital recordar que, arran dels fets de maig de 1937, el PCE i el PSUC intensificaren els atacs contra el POUM²⁰¹ i, un mes després, el partit quedà il·legalitzat. Nin fou detingut el 16 de juny i, d'aleshores ençà,

¹⁹⁹ *Ibidem.*

²⁰⁰ *Ibidem.*

²⁰¹ Una relectura del setmanari de la JSU (Joventut Socialista Unificada), *Juliol*, corresponent a 1937, ens permet detectar, especialment a partir del mes de maig, un bon nombre de comentaris demolidors referents al POUM. De tota evidència, s'orquestrà una veritable campanya contra "els trotskistes del POUM" i s'insistia en el fet que, ja des de l'abril, advertien que, en realitat, es tractava de "trotskistes a favor de la Gestapo". Demanaven la suspensió de *La Batalla*, però no esmentaven Andreu Nin ni cap altre nom propi. Pel juliol, avisaven que, malgrat la dissolució del POUM per un afer d'espionatge (la propaganda stalinista no havia dubtat a descriure Nin com un simpatitzant actiu del feixisme), els militants seguien actuant en la clandestinitat i demanaven estar atents "als agents provocadors". Si tenim en compte tot això, comprendrem millor quin era el clima d'hostilitat en els dies previs a l'aparició de la crítica d'Anna Murià. Teresa Pàmies que –igual que Murià– hagué de fer-se càrrec de la direcció de *Juliol* quan els homes marxaren al front, confessava sentir-se avergonyida d'haver escrit algun article que "avui no diria, ni escriuria, ni pensaria", perquè "és el més demostratiu de la nostra actitud acrítica amb la Unió Soviètica; actitud que derivà en complicitat amb els anomenats *crims de l'estalinisme*". Vegeu: PÀMIES, Teresa. "A tall de pròleg: uns antecedents". A: *Estem en guerra. Escrits 1936-1939*. Valls: Cossetània, 2005, p. 10.

no se'n sabia res del cert. Les desqualificacions a la premsa comunista oficial eren una constant i s'hi sostenia sense pudor l'acusació d'espionatge a favor del feixisme.

Malgrat aquesta cruenta campanya de difamació, Murià cregué que calia retre-li homenatge. Així, aprofitant la tribuna que li oferia el diari en què escrivia i, centrant-se en la tasca com a traductor, gosà trencar el silenci que semblava haver-se imposat entorn de la desaparició (i més que probable mort) de Nin.²⁰²

Pot semblar una aportació ben modesta, però, en un clima tan poc propici als elogis, cap altre escriptor o intel·lectual català tingué el valor de significar-se, com Víctor Alba els va retreure amargament, a favor del dirigent del POUM.²⁰³

²⁰² Gairebé cinquanta-cinc anys després, Murià encara recordava amb prou precisió les motivacions que l'havien dut a publicar la crítica esmentada: "Aquí també vaig fer crítica literària, durant la guerra, d'una manera breu i ràpida. En recordo només dues, encara que mai més no les he tornades a veure. En l'una comentava i elogiava les traduccions, o una traducció, d'Andreu Nin, poc després de la seva mort, de la qual ningú no gosava parlar públicament, perquè aquell sistema feia més terror que no n'havia fet la FAI, que aleshores acabava de ser derrotada. I jo vaig arriscar-me a parlar-ne, indirectament, a través d'una valoració literària, sense referir-me explícitament per res a la seva desaparició. [...]". IBARZ, Mercè. "Anna Murià, la literatura com a vici moral". *El Temps* 409 (20 abril 1992), p. 75-80. Quant al seu posicionament polític, i d'acord amb Bacardí, Murià formava part del Comitè Central d'Estat Català i, en tant que escriptora i periodista, pertanyia el "grup d'escriptors que no veia amb bons ulls l'entrada de l'Agrupació a la UGT, tinguda per centralista, [i] el novembre de 1936 va decidir-se a fer les primeres passes per crear el Grup Sindical d'Escriptors Catalans, vinculat a la CNT." A banda de treballar en el Comitè Directiu d'aquest sindicat, "no va defallir a l'hora de reclamar la necessitat d'una organització sindical netament catalana." BACARDÍ, Montserrat. *Anna Murià. El vici d'escriure*. Barcelona: Pòrtic, 2004, p. 47.

²⁰³ Pel que fa a Mercè Rodoreda (i al conjunt d'intel·lectuals del país), Víctor Alba es lamentava: "Va ser allà [a la tertúlia de Proa] on, probablement, va conèixer Mercè Rodoreda, que no es portà gaire bé amb ell. Es deia que eren amants; ho fossin o no, en tot cas devien ser amics. Quan Nin va desaparèixer el

3.2.3.2. Desglaç i represa, el tortuós relleu. August Vidal i Josep M. Güell

Després del parèntesi forçós que representà la guerra civil per a gairebé tots els projectes editorials del país, aquella presència relativament consolidada en els anys trenta de la literatura russa a Catalunya va quedar en no-res. La postguerra tallà en sec qualsevol iniciativa en aquest sentit. Tal com explica Albert Manent:

De l'època de la guerra civil existeix una disposició (no publicada) del govern franquista de Burgos, que no hem pogut localitzar, la qual parla explícitament de les restriccions que calia aplicar a les anomenades "lenguas regionales". Altrament no s'explicaria que des del 1939, amb la victòria absoluta del Movimiento Nacional, haguessin trigat uns quatre anys a autoritzar algun llibre en llengua catalana, i de fet la pionera editorial Selecta no inicià una sèrie d'obres catalanes (d'entrada, reedicions) fins al 1944. [...]

A la dramàtica situació econòmica, social i de repressió política de la postguerra, s'hi afegí la de la cultura escrita en llengua pròpia.²⁰⁴

Malgrat la prohibició d'editar en llengua catalana, fins i tot en els primers anys del franquisme hi hagueren intents, sempre en el marc de la clandestinitat i del mecenatge privat, de mantenir viva tant la literatura original com la traduïda. En

1937, i després es va saber que l'havien assassinat, no va haver-hi ni un –repeteix, ni un!– intel·lectual català, no ja que protestés, ni tan sols que preguntés què havia passat... i sembla que, almenys Rodoreda, ho havia d'haver fet...". I l'escriptora no fou pas l'únic blanc d'aquestes crítiques: "Quan a [Joan] Oliver, la gent del POUM, li va demanar que intervingués a favor de Nin, que signés algun manifest, etc., els va respondre: 'Nin, el que havia d'haver fet era traduir, i no embolicar-se en política.'" Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.* Solano també corroborà aquesta manca de compromís, per bé que sense personalitzar-la i amb un to menys combatiu: "Va haver-hi molta covardia en els mitjans intel·lectuals espanyols. Va ser una cosa bastant vergonyosa. [...] A Catalunya, en el moment culminant de la repressió contra el POUM, mentre que, a nivell polític, des de Companys fins al darrer cenetista, tothom va solidaritzar-se amb nosaltres, cap intel·lectual no es va moure ni va alçar la veu per defensar-nos. [...] Aquest silenci contrastava amb el recolzament intel·lectual claríssim que vam rebre de l'estranger, i especialment de França." Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

²⁰⁴ MANENT, Albert. "Durant un quart de segle les traduccions en català foren oficialment prohibides". A: *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2011, p. 287. De fet, les disposicions dels vencedors no deixaven lloc per a dubtes: "La repressió era total, i ho expressa el bàndol d'ocupació de Barcelona. El general Álvarez Arenas ens hi feia una cínica concessió: «Estad seguros, catalanes, de que vuestro lenguaje en el uso privado y familiar no será perseguido» (Benet 1978: 225). Amb aquest advertiment taxatiu, es justificava que desaparegués, o no es pogués tornar a publicar, cap diari, de dreta o d'esquerra, ni tan sols els fulls parroquials, en català." *Ibidem*, p. 288.

qualsevol cas, la censura va empènyer vells i nous editors a publicar en castellà a l'espera de temps millors.²⁰⁵

Va caldre arribar a la dècada dels seixanta perquè, tímidament, es tornessin a veure obres russes impreses en català. D'acord amb la versió de Manent, l'inici del "desglaç" de la censura es produí de forma gairebé casual:

La prohibició es va anar mantenint, amb excepcions, fins que el 1963, una mica casualment, en un dinar de gent de confiança, el director general d'Informació, Carlos Robles Piquer, cunyat del ministre d'Informació Manuel Fraga Iribarne, es va assabentar per Francesc Galí, poeta català, però falangista i amic meu i d'Antoni Comas i Joaquim Molas, que en català no es podia traduir ni Simenon, ni Heidegger, ni Moravia, ni Teilhard, o les aventures de Tintín. De seguida, Robles va donar ordres al delegat de censura de Barcelona, Jaime Delgado, perquè "todo lo que se puede publicar en castellano se pueda publicar en catalán". I l'ordre s'acatà, i amb el desglaç i l'embranchida d'Edicions 62 i altres editorials, en pocs anys el mercat s'omplí de traduccions de tota mena, començant per premis literaris estrangers o novel·les de lladres i serenos.²⁰⁶

Jordi Cornellà-Detrell posa en qüestió la credibilitat d'aquest episodi concret, per bé que reconeix que foren uns anys de moltes trobades de les màximes instàncies, ja que es mirava d'evitar (massa tard) que la cultura catalana es convertís en una eina exclusiva de l'oposició:

Si bé l'episodi no és del tot creïble, al tombant dels anys 60 de reunions d'alt nivell on es va discutir què fer amb Catalunya i la seva cultura n'hi va haver moltes. A partir d'un determinat moment, el règim es va plantejar canviar les coses, ja sigui

²⁰⁵ LLANAS, Manuel. "Traduir al castellà en un compàs d'espera. Les editorials Aymà i M. Arimany en els anys 40 i 50". A: *La traducció i el món editorial de postguerra*. *Op. cit.*, p. 177-213. Amb tot, algunes – comptades – traduccions al català acabaren veient la llum durant la postguerra; Manent n'aclareix les circumstàncies: "Subratllo que el règim, aleshores, feia alguna excepció per a edicions reduïdes i dirigides a un públic molt selecte. I fixem-nos que la majoria eren d'autors considerats clàssics, antics o moderns". MANENT, Albert. "Durant un quart de segle les traduccions en català foren oficialment prohibides". *Op. cit.*, p. 291. Vegeu també: LLANAS, Manuel. *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2006. BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum, 2012.

²⁰⁶ MANENT, Albert. "Durant un quart de segle les traduccions en català foren oficialment prohibides". *Op. cit.*, p. 292.

perquè l'oposició a les mesures repressives que s'estaven aplicant havia crescut o perquè cada vegada era més obvi que no havien tingut l'èxit esperat, ben al contrari: en general, les elits catalanes havien girat l'esquena a la dictadura o havien fet pocs esforços per integrar-s'hi, i fins i tot l'Església local s'hi estava significat en contra.²⁰⁷

La creació d'Edicions 62, la iniciativa de major impacte de la represa, coincidí amb aquest gir radical de les polítiques del règim: les severes restriccions que fins aleshores havien impedit sistemàticament la publicació d'obres traduïdes desaparegueren. L'editorial, amb Josep Maria Castellet com a director literari, apostà de bon començament per l'assaig i la traducció, amb l'objectiu d'incorporar al català el llegat cultural que se li havia escatimat.

Ben aviat sorgí la dificultat de trobar traductors competents i molts escriptors es veieren abocats a dedicar-s'hi tant per raons econòmiques com perquè eren els únics que, després de més de vint anys sense ensenyament del català a l'escola, podien garantir un domini de l'idioma. Però aquesta eufòria entorn de la traducció, i la subsegüent proliferació de projectes editorials tant autòctons com forans, va topar amb els límits que imposaven les circumstàncies sociopolítiques:

A curt termini, ja hem vist que els resultats van ser espectaculars, però la bonança només era aparent, ja que en realitat els problemes del sector no podrien resoldre's sense estendre la presència de la llengua en tots els àmbits d'ús. [...] La conjuntura, doncs, era enganyosa: les traduccions eren tan ambiciosos i apareixien en tals quantitats que ningú es va adonar del desajustament entre la capacitat de producció de les empreses i la demanda real dels seus productes, que a causa de les limitacions que encara afectaven la cultura catalana no es podia incrementar al mateix ritme. S'havia produït, doncs, una inflació de títols, i aviat la demanda va esdevenir insuficient. Malgrat la crisi que va seguir, però, el balanç inicial de la represa va ser enormement positiu, ja que va quedar demostrat que la creació d'un camp literari independent era un projecte del tot viable. De fet, el retrocés de finals de la dècada no va pas posar en

²⁰⁷ CORNELLÀ-DE TRELL, Jordi. "L'auge de la traducció en llengua catalana als anys 60: el desglaç de la censura, el XVI Congreso Internacional de Editores i el problema dels drets d'autor". *Quaderns. Revista de Traducció* 20 (2013), p. 54.

entredit els avenços que s'havien assolit, sinó que només va per palès que, per sedimentar-los, calia que es produís un impuls semblant en tots els fronts. No hi ha cap dubte, en fi, que sense l'audàcia i el dinamisme que van mostrar els agents culturals en uns temps tan incerts, difícilment, es podria haver encarat l'entrada al període democràtic amb la confiança i resolució necessàries per reivindicar la viabilitat d'un estament cultural autònom català.²⁰⁸

Quant a les traduccions del rus al català, el retorn de l'URSS d'alguns exiliats a partir de la segona meitat dels anys cinquanta constituí un punt d'inflexió, ja que va permetre activar importants propostes editorials en castellà i, per bé que en menor mesura, també repercutí en l'edició en llengua catalana. A propòsit d'aquests repatriats, Ricard San Vicente explica:

La majoria d'homes i dones que es van fer traductors del rus durant els anys del franquisme no ho eren a la URSS, on els traductors han estat un estament privilegiat. Els espanyols que van tornar al seu país entre 1956 i 1957 eren exiliats republicans que després de la desfeta de la Guerra Civil es van veure obligats a abandonar casa seva i instal·lar-se a la URSS. Al nou país d'acollida ja hi van arribar formats, un cop allà van estudiar i treballar i van arribar a dominar la llengua i literatura russes. Aquest és el cas de Luis Abollado (1915-2005), José Laín Entralgo (1910-1972) i August Vidal (1909-1976), posem per cas.²⁰⁹

Ens centrarem, d'entrada, en la figura d'August Vidal (1909-1976).²¹⁰ Si bé és cert que únicament versionà al català una obra, *Un dia d'Ivan Deníssovix*, d'Aleksandr Soljenitsin (1964), no ho és menys que jugà un paper rellevant per a la represa de la traducció del rus.

La seva trajectòria vital se'ns presenta com un compendi de les vicissituds del segle XX. Nascut a Llagostera, estudià magisteri a la Normal de Girona i, un cop titulat, obtingué una plaça a San Antolín de Ibias (Astúries). Després, a Madrid, cursà

²⁰⁸ Ibídem, p. 64-65.

²⁰⁹ SAN VICENTE, Ricard. "Els traductors que venien de la URSS". A: *La traducció i el món editorial de postguerra*. Op. cit., p. 12.

²¹⁰ Vegeu l'entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. Annex 1.4.1. I també: FIGUEROLA, Judit. "Vidal i Roget, August". A: *Diccionari de la traducció catalana*. Op. cit., p. 582.

psicologia i pedagogia, ahora que participava a la creació de la FETE (Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza), sindicat de l'ensenyament vinculat a la UGT, que ell mateix va representar a la ITE (Internacional de Trabajadores de la Enseñanza). Mai no oblidà, però, els orígens llagosterencs, i bona mostra d'això és la seva decidida contribució a les activitats culturals de la vila.²¹¹ A més, obtingué dues beques per ampliar els estudis a Alemanya. Allà, a banda de l'impacte que li causà ser testimoni de l'ascens del nazisme, el jove mestre entrà en contacte amb l'escola d'Alfred Adler, fundador de l'anomenada psicologia individual i precursor de la psicoteràpia moderna. Vidal publicà un petit llibre, *Consultorios pedagógicos*,²¹² i, amb Oliver Brachfeld i la col·laboració del mateix Adler, tenien a punt d'editar una revista de psicologia, projecte que quedà escapçat per l'inici de la guerra.

D'aquesta primera etapa d'August Vidal com a mestre i sindicalista, en destacaríem algunes connexions evidents amb Andreu Nin, sobretot pel que fa a un pòsit ideològic que, més enllà de les activitats puntuals que duïen a terme, els impulsava tots dos:

La voluntat regeneradora, la consideració de la cultura com un tresor a compartir i la confiança en la seva força alliberadora. Una fe cega en la ciència i en el progrés, però també una certa idealització de la gent humil, de les classes populars i la seva puresa i honestat primitiva.²¹³

²¹¹ "En tot cas, el que sí que és evident és que els contactes i les coneixences de l'August, que aleshores estudiava pedagogia i psicologia a la *Escuela Superior de Magisterio* de Madrid, integrada dins la *Facultad de Filosofía y Letras*, van permetre que alguns dels pensadors més rellevants del moment oferissin conferències en una població que no arribava als cinc mil habitants. Per Llagostera durant aquells anys hi passaria gent com Joaquim Xirau, Andreu Nin o Joaquim Maurín." RAMIONET LLOVERAS, Enric. *August Vidal. Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX*. Llagostera: Ajuntament de Llagostera, 2011, p. 110-111.

²¹² VIDAL, Augusto. *Consultorios pedagógicos*. Madrid: Dalmau Carles, 1935. D'acord amb Helena Vidal, el seu pare, inspirant-se en les teories d'Adler, començava a especialitzar-se en el que actualment anomenaríem psicòlegs o orientadors escolars. Els *Consultorios* proposaven un model de pedagogia terapèutica dirigida a alumnes amb necessitats educatives especials.

²¹³ RAMIONET LLOVERAS, Enric. *Op. cit.*, p. 133.

L'esclat bèl·lic l'empenyé a posicionar-se: s'afilià al PCE i esdevingué comissari polític de les Brigades Internacionals.²¹⁴ Perduda la guerra, visqué il·legalment a França durant mig any fins que el partit decidí enviar-lo a l'URSS. Encara convençut que l'estada no s'allargaria gaire, fou destinat com a mestre a una colònia de nens republicans als afores de Moscou. Allí conegué Aquilina –Lina– Fernández, una mestra asturiana que, el 1937, havia acompanyat la darrera expedició marítima de nens que abandonaren la ciutat de Gijón abans de la caiguda del front. Aviat iniciaren una relació, però, novament, la guerra ho capgirà tot: la invasió nazi forçà l'evacuació de la casa i el trasllat de nens i professors a la regió de Saràtov, a la república dels alemanys del Volga (els habitants de la qual, que hi residien des del segle XVIII, havien estat prèviament desterrats a repúbliques asiàtiques sota l'acusació de col·laboracionisme). Començava aleshores un període d'enormes penalitats que no acabà fins que pogueren tornar a la província de Moscou, ja pacificada, el juny de 1944. La fi de la Gran Guerra Pàtria dels soviètics coincidí amb el progressiu tancament de les cases de nens:

Quan es va tancar la colònia, perquè els nenes es van fer grans, es van reciclar com a professors de castellà per a adults. La mare a l'IMO (Institut de Relacions Internacionals) i el pare al MVT (Ministeri de Comerç Exterior), que ofería cursos per a la gent que anava a treballar a Llatinoamèrica, per bé que també feia classes per hores a la Universitat Estatal Lomonóssov. [...]

El 1946 em van tenir a mi, i van seguir treballant tots dos com a mestres. De fet, fins que no vaig tenir cinc anys no van tenir un lloc fix on viure: anaven d'habitació en habitació, que el Ministeri de Comerç Exterior (MVT) els deixava quan algú marxava a

²¹⁴ "L'August no va militar en el Partit Comunista fins que va esclatar la guerra. Molts anys més tard la seva filla Helena li preguntaria per les raons que ajornaven aquest pas que molts sindicalistes de la seva corda a la FETE ja havien fet, i ell confessaria que, tot i simpatitzar-hi, no li acabaven d'agradar molts dels que hi militaven, però que, durant la guerra, en una situació extrema, calia prendre partit, lluitar amb totes les seves forces i, aleshores, les simpaties personals o determinades discrepàncies havien de quedar al marge." *Ibídem*, p. 140. Vidal hagué de viure en pròpia pell el trencament, per raons ideològiques, amb Enric Adroher, amic de llarga data i militant del POUM (més conegut com *Gironella*): "[...] eren temps despietats i malgrat tanta vida en comú i tantes complicitats, no van poder superar les confrontacions i l'animositat que va créixer entre els militants del POUM i els comunistes [...]. La seva filla Helena li havia sentit explicar moltes vegades que havien estat carn i unglà [...] *En parlava sempre –diu– amb el dolor de la ferida oberta.*" *Ibídem*, p. 147. Amb tot, Vidal sempre defensà que "les trifulgues entre partits eren cosa de la rereguarda; en el front tots tenien molt clar el que havien de fer i allà no hi havia aquestes divisions". Entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.*

l'estranger per encàrrec de l'Estat. Quan tenia uns cinc anys, ja els van donar una habitació en una urbanització que el MVT havia fet per als seus funcionaris. Compartíem una caseta amb una altra família. Quan ja vivíem allà, el pare va començar a estudiar. Després va escriure la tesi, es va treure el títol en filologia romànica i va passar a la plantilla fixa de la universitat, molt tard, devia ser cap al 1956; per tant, poc abans de tornar.²¹⁵

La mort de Stalin i la política d'obertura de Nikita Khrushxov feren possible la signatura de l'acord entre el govern rus i el franquista (1956) que havia de permetre el retorn a Catalunya dels exiliats. Quan aquest moment arribà, però, les posicions del matrimoni Vidal, segons els records de la filla, divergien una mica: mentre la mare frisava per tornar, al pare li recava d'haver d'abandonar la plaça en el món acadèmic moscovita que tant havia maldat per aconseguir:

A ell li va venir molt a contrapèl. D'una banda, en tenia moltes ganes, perquè tenia molta nostàlgia: de la família, del país i de tot... Però, de l'altra, era, per segona vegada, començar una cosa i, quan, finalment, ja roda..., de nou un tall!

La mare [duia] vint i ell disset [anys a l'URSS]! Per fi gaudia d'un lloc estable a la universitat, i estava encantat de la vida universitària: col·legues, intel·lectuals moscovites... I és que el pare es va aclimatar molt bé. La mare, no.²¹⁶ [...]

La voluntat de la mare va ser definitiva. Ell dolia i volia. A més, el 1956 li havien proposat anar a treballar a Pekín com a professor d'espanyol. Tenia el dilema de tornar a casa, quedar-se o anar a Pekín. La mare fins i tot havia anat a parlar amb uns veïns de la urbanització que havien treballat en aquesta ciutat per informar-se de les condicions de treball i de vida. Però al final el va convèncer amb l'argument que les nenes encara eren petites i que, més endavant, seria molt més complicat. Aquestes mesures [per al retorn] van durar del 1956 al 1957, van tenir temps per a la reflexió

²¹⁵ *Ibíd.*

²¹⁶ Per a il·lustrar el tarannà lúcid i pragmàtic de Lina Fernández, que ben aviat es desenganyà del comunisme soviètic, Helena Vidal recorda: "La mare tocava de peus a terra, observava les coses quotidianes. El pare s'abstria més, estava més entre llibres, més entre gent intel·lectual. [...] Les notícies de la ràdio eren com aquí a l'època de Franco: tot era meravellós, els problemes eren als països estrangers, es parlava molt de les collites. Tantes tones de collites, aquest problema resolt aquí, aquest problema resolt allà. I la mare deia: 'Sí, però la gent de la rodalia ha d'anar a Moscou a comprar pa i endur-se sacs de pa per a tota la setmana.' I el pare li preguntava sorprès: 'D'on ho treus això?' 'Mira: quan venim en el trenet de Moscou a casa tu estàs llegint un llibre, jo faig veure que llegeixo un llibre i vaig escoltant...' Aquesta era la meua mare." Vegeu: GUILLAMON, Julià. *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*. Barcelona: Empúries, 2008, p. 93.

mentre alguns ja tornaven. La meva germana i jo encara érem governables en aquell moment, però ben aviat seríem adolescents... Per tant, tot i que els dos en tenien ganes, sense la insistència de la mare, no sé si hauríem tornat.²¹⁷

La família Vidal, després del retorn a Catalunya: els pares, August Vidal i Lina Fernández, i les filles, Helena, la gran, i Anna Maria, la petita. (Arxiu família Vidal).

Un cop a Llagostera, la família hagué de viure amb els pares d'August Vidal fins a trobar un guanyapà. Però no solament els va caldre afrontar dificultats econòmiques, sinó que, per damunt de tot, hagueren de refer els lligams amb un país en què els somnis d'emancipació col·lectiva s'havien esllanguit sota la repressió dictatorial i on, durant molt de temps, foren tinguts per elements sospitosos. Per a les dones republicanes, a més, l'encaix social amb el model femení imposat pel franquisme fou especialment complicat:

Una de les coses que va fer el pare va ser contactar amb els amics de la Normal de Girona. Alguns tenien acadèmies, altres simplement treballaven de mestres. Amb uns quants van mirar de tirar endavant una revista infantil que es deia *Paladín*, un nom molt de l'època, que no va durar gaire. Ells venien de passar vint anys a l'URSS, amb unes concepcions molt diferents, i l'ambient del 1957 era d'un franquisme recalcitrant. La

²¹⁷ Entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.*

mare recorda que un dels articles de la revista deia: "Sólo Dios crea mundos y sólo España puede conquistarlos". Imagina't... Moltes vegades, ja de gran, he pensat què devien sentir els pares quan van aterrar en aquella Espanya, després d'haver perdut la guerra i d'haver passat tant de temps fora... I per a les dones, encara era molt pitjor. Sobretot les joves, que tenien una formació universitària i es trobaven que aquí, "la mujer en casa con la pata quebrada".²¹⁸

Quan raons ideològiques del tot comprensibles (l'adhesió als "principios fundamentales del Movimiento" era obligatòria) el dugueren a descartar la possibilitat de reincorporar-se a la docència, August Vidal entrà en contacte amb el món editorial gràcies a l'experiència de *Paladín*. Aquest projecte pedagògic, que compartí amb la muller, entroncava tant amb la indestructible vocació de mestre com amb el compromís social sempre vigent, més enllà de l'abandó de la militància i l'activisme polític, que l'assumpció de responsabilitats familiars i un cert desencís crític havien motivat. Fou aleshores que Vidal començà a plantejar-se la viabilitat de la traducció com a sortida professional i, al capdavall, empès per les circumstàncies, emprengué aquest camí:

Pel que fa a les traduccions, no sé ben bé quan va començar. Entre les primeres persones que podien permetre's editar literatura russa hi havia José Manuel Lara, de Planeta, per la seva amistat personal amb Franco. Tenia una col·lecció que es deia Maestros Rusos i la portava un enginyer rus que es deia Arbàtov. Quan Arbàtov va morir, cap al 1960, algú devia parlar a Lara del meu pare i li va encarregar que continués la sèrie; així el pare va començar a dirigir aquesta col·lecció. I Arbàtov no devia tenir família, perquè fins i tot vam heretar els llibres de la seva biblioteca d'emigrant, la qual cosa ens va permetre gaudir de llibres raríssims.

Però, de fet, el pare ja traduïa abans. Una de les entrades econòmiques importants que hi havia a casa eren les traduccions que feia per a Ediciones Pueblos Unidos, la llibreria del Partit Comunista de l'Uruguai. És a dir, el director de la llibreria comunista de Montevideo viatjava a Espanya de tant en tant i agafava els textos traduïts i els hi pagava. Per a ells havia traduït molts llibres de filosofia, de matemàtiques...

En definitiva, va començar realment aviat. És possible que ja traduís a Llagostera, però en qualsevol cas va ser amb aquesta activitat que va tirar endavant la

²¹⁸ *Ibíd.*

família quan ja érem a Barcelona. Se li van clivellar els dits de tantes hores com passava al dia escrivint a màquina. Aquesta va ser la font principal d'ingressos. No era la seva intenció convertir-se en traductor, però és la feina que va trobar. D'altra banda, la literatura li agradava molt.²¹⁹

San Vicente ens ofereix un resum valoratiu de l'aportació d'August Vidal com a traductor literari:

Del conjunt de la seva activitat traductora, destaquen dues tasques importants. A més de prosseguir la col·lecció *Maestros Rusos* per a l'editorial Planeta, a la qual va donar un caire més modern i actual, i certament més soviètic, la gran aportació de Vidal va ser la direcció de les obres completes de Fiódor Dostoievski, aparegudes a Argos-Vergara entre 1969 i 1973. Per realitzar aquesta feina gegantina de traducció, a més de contribuir-hi ell mateix, va comptar amb Luis Abollado, Lidia Kúper, Victoriano Imbert i José Laín Entralgo, els quals es van encarregar de les diferents versions de la dilatada obra dostoievskiana. Però la tasca de direcció i correcció, a més del magnífic estudi introductori, es deu exclusivament a August Vidal. L'estudi va ser tan ben rebut que l'editorial Barral va reunir aquest material en un llibre,²²⁰ al qual va afegir les diferents presentacions que Vidal va escriure per a les obres incloses en cada volum.

A més de dirigir la col·lecció *Maestros Rusos*, Vidal va traduir íntegrament Txèkhov al castellà [per bé que no tot arribà a publicar-se], i Tolstoi, Gorki, Gógol, Pasternak, Bàbel, Leskov, Aitmàtov, entre d'altres.²²¹

A còpia de jornades laborals de moltes hores –i del consegüent sacrifici personal que això comportava–, August Vidal aconseguí la tan cercada estabilitat econòmica i, alhora, esdevingué un dels traductors del rus més reconeguts en els ambients editorials, un mitjancer entre la literatura russa i l'espanyola, i també la catalana. Perquè, tal com reflexiona la filla, abans del retorn,

la catalanitat estava adormida; quan arriba a Catalunya es desperta. El nacionalisme no es vivia a casa. Era inexistent. Hi havia l'Espanya dels rebels i l'Espanya republicana i els que érem a Rússia érem espanyols dels bàndols dels justos. Perdedors però justos. Això era el que comptava, no la pertinença a una regió o a una

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ VIDAL, Augusto. *Dostoievski*. Barcelona: Barral, 1972.

²²¹ SAN VICENTE, Ricard. "Els traductors que venien de la URSS". *Op. cit.*, p. 17-18.

altra del país. D'altra banda, per als comunistes la qüestió social era prioritària. Feta la revolució, s'eliminava la lluita de classes i l'explotació de l'home per l'home; tots érem germans i no quedava lloc per a les hostilitats nacionalistes. El pare havia marxat a Madrid de jove i la seva vida intel·lectual i políticament activa l'havia fet en castellà. La Lina, a més, era asturiana. A casa es parlava el castellà com la cosa més preuada. Perdre el castellà hauria estat perdre la identitat espanyola. El català només es parlava quan el pare es trobava amb alguns dels pocs catalans que formaven part de l'emigració. I també quan em feia seure als seus genolls i em cantava cançons: "El noi de la mare", "A la vora del mar", "Muntanyes del Canigó". [...] La qüestió nacional va canviar quan vàrem arribar a Catalunya.²²²

Per tal d'il·lustrar el paper que jugà en la publicació de versions catalanes d'escriptors russos, cal recordar, d'entrada, la col·laboració amb Joan Sales en la traducció d'*Els germans Karamàzov*, de Dostoievski (1961). De la tasca que August Vidal hi duqué a terme, en trobem constància en el pròleg:

També, com en el cas d'*El Crist de nou crucificat*, el traductor ha comptat amb l'ajut d'un col·laborador competentíssim; si aleshores fou Carles Riba, el gran hel·lenista, ara ha estat August Vidal, eslavista eminent, coneixedor profund, no ja de la llengua i de la literatura russes, sinó de la vida en aquell immens país, on ha viscut per espai d'una vintena d'anys. Tenim la certesa que August Vidal, reintegrat de fa poc a la pàtria, estarà ben aviat en condicions de donar-nos ell mateix excel·lents traduccions catalanes: només li cal tornar-se a familiaritzar amb la seva llengua natal, que no ha practicat –o a penes– durant aquests vint anys (i era joveníssim quan deixà la terra de naixença). El seu nom hauria hagut de figurar al costat del nom del traductor; per una modèstia excessiva, no ha volgut que fos així. Però el deure elemental de donar a cada u el que sigui seu ens obliga a reconèixer que aquesta traducció li deu moltíssim. Li deu principalment:

a) la transcripció dels noms propis (i dels mots russos que es deixen en rus), seguint el criteri, introduït entre nosaltres per Andreu Nin, de representar-los a la catalana –i no a la francesa, com absurdament es feia abans;

b) moltes de les notes de peu de plana, malgrat que figurin com a "notes del traductor", i principalment totes aquelles que fan referència a particularitats de la llengua, de la història o dels costums russos.

²²² Notes d'Helena Vidal recollides a RAMIONET LLOVERAS, Enric. *Op. cit.*, p. 75-76.

I, d'una manera més general, l'aclariment d'una sèrie de dubtes que seria minúcia assenyalar.²²³

A més, volem subratllar dues afirmacions de Sales. La primera, la seva confiança en el fet que, ben aviat, Vidal serà capaç de donar "excel·lents traduccions catalanes"; i, la segona, la referència a l'encert de Nin a l'hora d'introduir, en la transcripció dels noms russos, "el criteri [...] de representar-los a la catalana".

En efecte, des d'aquella llunyana ressenya d'Anna Murià (1937), és força probable que en aquest pròleg, per primer cop durant el franquisme, hi trobem –negre sobre blanc– un reconeixement tan explícit a la figura d'Andreu Nin, des de la fermesa de les pròpies conviccions fins a la perícia traductora:

Les dificultats que ofereix la traducció d'*Els germans Karamàzov* són moltes: res d'estrany que en totes les llengües hagi estat la darrera obra de Dostoievski a ser traduïda. Entre nosaltres, Andreu Nin, que ens donà traduccions insuperables de gairebé totes les obres mestres del gran novel·lista rus, ni tan sols intentà la d'*Els germans Karamàzov*: podrien haver-hi influït les seves conviccions, professades amb l'honradesa que tots sabem, fins al martiri, però molt allunyades de la fe que batega a les pàgines d'aquest llibre. Retem homenatge públic a la memòria d'aquell traductor modèlic, que ens ensenyà com els personatges de Dostoievski podien parlar en català sense cap minva del seu caràcter.²²⁴

Per tant, no és casual que, després de tants anys de silenci forçós i de "dificultats invencibles", en presentar el trasllat d'*Els germans Karamàzov*, Sales s'apressés a situar-lo dins "la millor tradició catalana de les grans traduccions" i, al mateix temps, es reivindicés, ni que fos per llengua interposada i amb l'ajut d'August Vidal, com a hereu del mestratge de Nin:

²²³ EL CLUB DELS NOVEL·LISTES. "Nota dels editors catalans". A: DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor, 1961, p. 9.

²²⁴ *Ibidem*, p. 8.

Per arribar a això, a fer parlar en català aquests personatges amb tota naturalitat, cal tenir present allò que el mateix Andreu Nin ja assenyalava en alguns dels pròlegs de les seves traduccions inoblidables. Cal comprendre bé la "manera" del gran novel·lista, molt més preocupat de fer passar el torrent impetuós –i tèrbo!– de la vida a través de les seves pàgines que no de minúcies ridícules. L'estil de Dostoievski és fet de vivacitat, de moviment, de riquesa, d'un cert desordre molt expressiu, d'ampla i intel·ligent tolerància amb la llengua parlada, la llengua de la vida.

El Club dels Novel·listes cregué que el que importava per damunt de tot era que el traductor s'identifiqués amb l'esperit i l'estil de l'obra, que se la fes seva, que sabés posar en boca dels seus personatges un català tan viu com ho és el rus de l'original, fins al punt que el lector, llegint-la, arribés a oblidar que llegia una traducció. I per això el Club dels Novel·listes l'encarregà a Joan Sales, autor d'*Incerta glòria* i traductor d'*El Crist de nou crucificat*, obres totes dues que figuren entre els màxims èxits de la nostra col·lecció. Joan Sales hauria estat el traductor ideal... si hagués sabut el rus. Però aquesta dificultat, si bé àrdua, no és pas invencible. Invencible seria, en canvi, la dificultat inversa: la del qui, sabent el rus, volgué traduir Dostoievski sense entendre el seu esperit o sense saber donar en català el so de l'estil original.

Com en el cas d'*El Crist de nou crucificat*, la dificultat era vencible seguint el camí, certament laboriós, de la compulsació entre les millors traduccions crítiques a les grans llengües occidentals. [...]

Aquesta traducció, feta d'una manera acuradíssima –dins la millor tradició catalana de les grans traduccions–, representa dos anys de treball. Però no han estat sols aquestes les dificultats a vèncer: d'altres se n'han presentades, que en algun moment semblaven invencibles. No és ara el moment de parlar-ne; ara només importa haver-les vençudes.²²⁵

²²⁵ Ibídem, p. 8-9. Pel que fa a aquestes "dificultats vençudes" de què parlava Sales, voldríem remarcar que, tal com explica Montserrat Bacardí: "Sense modificacions legals tangibles, va produir-se un cert canvi de rumb cap al final de la dècada [dels cinquanta], de manera que 'els anys 1957 i 1958 obren una nova etapa en la història de les traduccions catalanes de la postguerra', bàsicament pel fet que van començar a aparèixer 'traduccions d'obres actuals i àdhuc d'actualitat', encara que fos amb comptagotes. La publicació, el 1959, del ja famós *Diari* d'Anne Frank, primera traducció catalana de Ramon Folch i Camarasa, resulta eloqüent d'aquesta nova etapa. Hi van jugar un paper primordial col·leccions com El Club dels Novel·listes, dirigida a partir de 1959 per Joan Sales, o la Nova Col·lecció Lletres, comandada per Santiago Albertí. [...] Joan Sales va traduir ell mateix escriptors que admirava i que s'avenien amb la línia editorial que propugnava (Dostoievski, Kazantzakis i Delluc), baldament hagués de fer-ho per llengua interposada, per tal com va prioritzar autors de cultures petites, poc o molt minoritàries, portadors d'una ideologia i d'uns valors estimats edificants. [...] Tanmateix, 'l'abast de les excepcions era encara limitat' [...]. No podia crear-se la il·lusió que tot el que provenia de fora era lícit en una llengua 'regional' com la catalana." Vegeu: BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme*. *Op. cit.*, p. 40-41. I també: BACARDÍ, Montserrat. "Joan Sales i els criteris de traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 1 (1998), p. 27-38.

I, per aquelles coincidències que de vegades té la vida, aquest pròleg propicià la trobada entre August Vidal i Josep M. Güell. Aquest darrer ho explicava:

De seguida m'hi vaig posar [a traduir], però no ho publicava. Ho feia com a pràctica i per aprendre. Fins que es produí l'incident amb Joan Sales, que fou veritablement decisiu. Ell acabava de traduir i publicar *Els germans Karamàzov* en català sense saber un borrall de rus. Ho va fer a partir d'altres llengües europees, principalment el francès, i en el pròleg del llibre lloava aquest mètode de traducció. Em vaig indignar i reconec que li vaig enviar una carta força desconsiderada. Vaig quedar ben sorprès quan, en lloc de llençar la missiva a la paperera –tal com hauria fet jo amb un escrit d'aquesta mena–, es va posar en contacte amb mi. M'invità a visitar-lo i m'adreçà a August Vidal, que l'havia assessorat en l'esmentada traducció.²²⁶

D'aquesta manera, gràcies a la inspirada intervenció de Sales, començava una relació que havia de perllongar-se fins a la mort de Vidal: Güell, el més prolífic dels traductors de literatura russa al català del segle XX, considerava essencial l'ajut desinteressat que li prestà per a iniciar-se en el ofici i sempre el tingué per un mestre:

Sense ell no hauria fet res. Em va agafar de la mà i em va portar d'una editorial a l'altra. Gràcies a ell, em van donar feina de seguida. Vam tenir una relació molt íntima, perquè era un sant no religiós, una bellíssima persona.

[...] L'August em dirigia, m'aconsellava, em reptava, m'aplaudia. Per exemple, jo vaig traduir *El jugador*, però malament..., perquè anava de pressa. I m'ho va dir: "Això, retira-ho i no ho presentis", i em va fer un favor molt gran. Tècnicament també li consultava dubtes, i em va ajudar a aprofundir en alguns aspectes de la llengua russa.²²⁷

En definitiva, pel bagatge lingüístic i cultural que li havien reportat els anys a l'URSS, pel rigor del propi treball i pel guiatge que no dubtà a oferir als joves que cercaven la primera oportunitat, August Vidal fou la baula necessària entre els mífics

²²⁶ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Quaderns. Revista de Traducció* 18 (2011), p. 256.

²²⁷ *Ibidem*, p. 257. Helena Vidal confirma el mestratge que el seu pare exercí sobre Josep M. Güell (que no podem pas considerar un cas excepcional), així com l'enorme generositat amb què sempre s'implicà en els projectes que se li presentaren: "Es van posar en contacte gràcies a Joan Sales, de Club Editor. El pare li va fer de tutor: el va ajudar, li va obrir portes... Era molt generós i sovint havia acceptat encàrrecs per revisar traduccions que després es publicaven amb el nom d'un altre, quan a ell li havien suposat una feina. I, efectivament, el pare també va exercir aquest paper [de mestre de joves traductors] en altres ocasions." Entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.*

traductors dels anys trenta, Andreu Nin i Francesc Payarols, i els que havien d'encetar la transició cap a les noves fornades de traductors ja sorgides de les universitats, com Josep M. Güell, Ricard San Vicente o la mateixa Helena Vidal.

Si tornem a l'única traducció al català que ens deixà, *Un dia d'Ivan Deníssovitz* (1964), caldria veure quines foren les causes que avortaren aquesta incipient producció d'August Vidal; més encara, quan, després de dues dècades llargues de silenci gairebé absolut, les versions catalanes travessaven un moment especialment dolç. Per començar, comptem amb el parer de la filla:

El pare no s'atrevia a traduir al català perquè deia que no l'havia estudiat. Quan va haver enllestit *Un dia d'Ivan Deníssovitz*, l'única obra que traslladà al català, va fer-se revisar el text per Perfecte Gimpera (pare de Teresa Gimpera), amb qui eren amics des dels temps de la Normal de Girona, que també escrivia. [...]

Més endavant, gràcies al contacte amb els meus amics universitaris, el pare va anar canviant d'actitud respecte al nacionalisme, i li sabia greu no haver conreat la traducció literària al català. Tot i que no en conegués amb precisió la normativa, l'escrivia prou bé, perquè posseïa un català riquíssim. Sempre he estat convençuda que encara hauria estat millor traductor si hagués utilitzat la que, al cap i a la fi, era la seva llengua materna.²²⁸

Güell n'apuntava també les possibles causes i el diagnòstic coincidia plenament:

[...] El fet d'haver viscut molts anys a l'URSS li suposava una certa dificultat a l'hora d'escriure en català. Això que el parlava molt bé... Va haver de preguntar petites coses... Mirava el diccionari i de vegades triava algun mot que, malgrat ser correcte en català, potser no era el més entenedor. Ara, la traducció d'*Un dia d'Ivan Deníssovitz* és molt bona. De fet, conservo una nota de l'August en què, anys després, es lamentava pel fet de no haver conreat més la traducció literària en la seva llengua nadiua.²²⁹

²²⁸ Entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.* Una opinió que comparteix Enric Ramionet, biògraf de Vidal: "És una llàstima que el desconeixement normatiu li impedís fer més traduccions, ja que el seu, com es fa evident en les cartes, era el català viu i ric de la Llagostera d'abans de la guerra". RAMIONET LLOVERAS, Enric. *Op. cit.*, p. 67.

²²⁹ FIGUEROA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 257. De fet, si consultem aquesta nota (que Josep M. Güell tingué la gentilesa de facilitar-nos), efectivament podem llegir-hi: "Ahir el recader ens portà les teves ratlles del 21 i la teva traducció *Miniatures en prosa* [de Soljenitsin]. Gràcies. Ara que estic traduint un llibre de psicologia (ja fa mesos), sento nostàlgia per la literatura. I sento com una possibilitat ja perduda sense remei, no haver cultivat el català. És una sensació com la que se sent quan la

A la vista de les prevencions de Vidal a l'hora d'afrontar la traducció al català, cal suposar que el factor decisiu per a gosar fer el pas i traslladar aquesta obra de Soljenitsin fou la bona relació que mantenia amb Josep M. Boix. Marcos Rodríguez explica com es forjà aquest lligam:

En un principio, Augusto Vidal acepta el encargo frustrado de elaborar un diccionario ruso-español para la editorial Vergara, aunque de esta toma de contacto surge una amistad con Josep Mª Boix, su director literario, que se materializa en un conjunto de proyectos, entre los que sobresale la edición de las *Obras completas* de Dostoievski [...]²³⁰

Paga la pena comentar també que *Un dia d'Ivan Denissovix* es publicà a la col·lecció Isard, en què el traductor gaudia d'una major visibilitat. D'acord amb Montserrat Bacardí, Vidal se situava així entre els "traductors més assidus i reconeguts de la nova època":²³¹

Sota els auspicis de l'editorial Vergara i dirigida per Josep M. Boix i Selva (que hi va deixar "l'empremta personalíssima"), la "Isard" (1962-1971) pot considerar-se "la primera col·lecció estable, i amb plantejaments estrictament comercials, de traduccions de la novel·lística del moment" [...]

Segons el testimoni de primera mà de Pere Calders, els traductors, si esqueia, hi feien el paper d'assessors: "s'ha seguit el criteri d'encarregar les traduccions als escriptors més prestigiosos de les terres de llengua catalana i, dins el pla general de la

vista o l'oïda o altres òrgans del cos han perdut una vitalitat que ja mai no recobraràn." August Vidal a Josep M. Güell. Barcelona, 28 de setembre de 1972. Annex 2.2.

²³⁰ RODRÍGUEZ ESPINOSA, Marcos. "Acerca de los traductores españoles del exilio republicano en la URSS: El Grupo de Moscú y la difusión de la literatura rusa en España en la segunda mitad del siglo XX." A: ZARO VERA, Juan Jesús; RUIZ NOGUERA, Francisco. *Retraducir: una nueva mirada. La retraducción de textos literarios y audiovisuales*. Málaga: Miguel Gómez, 2007, p. 255. Volem assenyalar que aquest estudiós també enllaça Nin amb els traductors al castellà de la primera postguerra: "Gracias a la generosidad de editores como Manuel Aguilar, que ya diseñara un proyecto para retraducir los clásicos rusos en colaboración con el malogrado Andreu Nin, exiliados del interior y supervivientes de la Edad de Plata, como Rafael Cansinos Assens, los retornados continúan, con discreción, como veremos, la labor de editar y traducir las *Obras completas* de Dostoyevski (1949) y Andréiev (1955), y las *Obras escogidas* de Turguéniev (1951)." *Ibidem*, p. 253.

²³¹ Cal tenir present que tant August Vidal com Josep M. Güell participaren en el primer congrés de traductors catalans, que tingué lloc a Lleida (Raimat) els dies 30 d'abril i 1 de maig de 1966. Organitzat per Josep Vallverdú i Jordi Sarsanedas, pot considerar-se un dels primers intents de normalitzar la professió en un mercat editorial en plena eferescència. Vegeu: TESIS, Rafael. "Primera Taula Rodona de Traductors Catalans. Informe conclusiu" (1966). A: BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme. Op. cit.*, p. 231-235.

col·lecció, no tan sols s'ha deixat una àmplia llibertat de tria als traductors, sinó que àdhuc ha estat tingut en compte llur consell per a la incorporació de nous títols". Aquest protagonisme resultava ben visible en la contracoberta dels llibres, repartida entre una nota biogràfica de "l'autor", una ressenya de "l'obra" i una altra nota biogràfica d'"el traductor" (recurs que no ens consta que s'hagi repetit en cap altra col·lecció catalana). A més, molts volums incorporen una "nota" o "advertència" del traductor que aborda aspectes relacionats amb la seva tasca, de manera que se li concedeix una rellevància del tot inusual en el nostre mercat editorial. No cal dir que aquests prefacs o epílegs constitueixen un corpus sobre la teoria i la pràctica de la traducció inestimables, pioners en el reconeixement de la disciplina.²³²

A propòsit d'aquesta traducció, la reflexió de Ricard San Vicente aporta nova llum sobre la figura de Vidal, home íntegre que sabé entomar amb valentia els desafiaments que se li presentaren:

August Vidal era un home d'ideari comunista al qual es va mantenir fidel, però la seva percepció de la realitat soviètica va anar variant fins a arribar a posar en qüestió el model de socialisme que havia conegut. A més de mostrar aquí el meu agraïment per haver-me ajudat, ja malalt, a donar les primeres passes en l'ofici de la traducció, voldria destacar el fet que, malgrat els seus ideals, o potser justament per tenir-los, es va llençar a l'aventura de traduir al català l'obra *Un dia d'Ivan Deníssovítx*, de Soljenitsin, el 1964. Es tracta d'una novel·la breu que va representar el primer gran cop contra l'estalinisme i el Gulag, un terme, per cert que també va popularitzar l'autor.

El repte de traduir una obra, literària certament, però que en el terreny de les idees posava en qüestió els somnis de tants lluitadors contra el feixisme i el franquisme, i a més fer-ho al català, és digne de ser recordat. Al marge del fet d'iniciar-se en el camp del català –la seva llengua materna, però amb la qual no se sentia segur–, la voluntat

²³² Ibídem, p. 53. August Vidal escrigué, efectivament, un pròleg en què, més que abordar aspectes relacionats amb la traducció, presentava l'autor i l'obra al lector català. Es tractava de la primera novel·la d'Aleksandr Soljenitsin, apareguda feia poc més d'un any, el novembre de 1962. En destacava l'extraordinària acollida que havia tingut tant a l'URSS com a l'exterior, alhora que subratllava: "*Un dia d'Ivan Deníssovítx* interessa tant pel tema com per la seva qualitat artística. Crítics de diversos països han reconegut l'elevat nivell literari de la narració, que ha estat repetidament comparada a *Memòries de la casa dels morts*, de Dostoievski. S'ha dit, també, que Soljenitsin s'havia convertit en un dels màxims exponents de la literatura soviètica i que la seva novel·la podia ser un símbol [...]. Els escriptors soviètics han començat a analitzar amb esperit crític la gran tragèdia que ha estat pel poble rus –i no tan sols per a ell– el llarg període stalinista. Procuren comprendre'n tot l'abast i els és recordat sovint el seu deure d'interpretar-lo i explicar-lo. Però el drama d'aquella etapa és molt complex i no és fàcil donar-ne testimoniatges que no pequin d'unilaterals o de simplistes." VIDAL, August. "Pròleg del traductor". A: SOLJENITSIN, A. *Un dia d'Ivan Deníssovítx*. Barcelona: Vergara, 1964, p. 8.

d'obrir els ulls del lector a la cara oculta del socialisme soviètic va ser un pas valent propi d'un home honest.²³³

No podem oblidar tampoc la tasca duta a terme per mitjà de l'agència literària AFZ –inicials de Lina Fernández, que n'era la directora–, creada per la parella a finals dels seixanta. Foren pioners en la representació de drets d'autor de l'URSS i, d'aquesta manera, es constituïren en el principal referent de la cultura russa a Barcelona i, alhora, esdevingueren l'imprescindible pont entre els editors locals i la literatura soviètica. En aquesta empresa, de ben segur que els foren de gran ajuda els innumbrables amics que havien fet a l'URSS, amb molts dels quals mantingueren, al llarg dels anys, una fluïda correspondència.

Com a exemple d'aquestes fèrtils amistats, ens sembla digne d'esment l'intens intercanvi epistolar entre Vidal i Igor Mel'čuk, veritable autoritat mundial en el camp de la lingüística. En una de les missives del traductor, trobem la prova d'un intent seriós de fer arribar a l'URSS la literatura catalana i alguns dels escriptors més significatius del moment:

He enviado a Gasa varios libros (novelas y poesía) en catalán. Algunos de ellos, como por ejemplo *La pell de brau* de Salvador Espriu, verdaderamente interesantes. ¿Te interesaría a ti o a algún conocido tuyo escribir un trabajo sobre literatura catalana? ¿Podrías preparar alguna traducción al ruso, ya con carácter antológico ya de alguna obra especial? Creo que la literatura catalana es poco conocida y no estaría mal darla a conocer entre los hispanistas soviéticos. [...] Te mando, con el libro, un ejemplar de

²³³ SAN VICENTE, Ricard. "Els traductors que venien de la URSS". *Op. cit.*, p. 18. Quant a la traducció d'autors considerats antisoviètics, sembla que Soljenitsin no fou un cas únic: "Havia de tirar endavant la família i traduïa el que calia per a poder sobreviure. Però, evidentment, el que li agradava era la literatura. De vegades hi havia situacions en què li era difícil decidir. Per exemple, quan va sortir el llibre de la Svetlana Stalin sobre el seu pare [*Rússia, mi padre y yo (Veinte cartas a un amigo)*, 1967], li van proposar de traduir-lo. Ell no sabia què fer, per a ell era un problema de consciència: era un llibre antisoviètic i ell no se'n sentia. Recordo que ho va consultar amb un gran amic seu rus, que li va fer veure que més valia que ho fes ell abans que ho encarreguessin a algú altre. Al final el va traduir i va haver-hi gent del Partit Comunista Espanyol que no li ho va perdonar mai. Val a dir que, després, el pare no es va penedir de la decisió presa. Abans hi va haver també una traducció que va fer d'estrany i que va aparèixer a Ruedo Ibérico: *Diario de la guerra española* de Mikhaïl Koltsov [1963]. No sé si es publicà sense nom del traductor o amb un pseudònim, no ho recordo, però, en qualsevol cas, no hi sortia el seu nom." Entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.*

Serra d'Or, única revista que se publica en catalán (por los monjes de Montserrat). Va un artículo mío sobre Shólojov.²³⁴

Aquests últims temps, August Vidal ha rebut el reconeixement del món acadèmic tant per la feina en l'àmbit de la traducció com per haver sabut crear les sinergies necessàries perquè altres també poguessin dedicar-s'hi. Com afirma Marcos Rodríguez:

Es de justicia señalar que los integrantes del Grupo de Moscú no habrían vuelto a ejercer el oficio de traductor en España de no ser por la mediación de Arturo del Royo y Augusto Vidal Roget, personas estrechamente vinculadas a la industria editorial y creadores de colecciones y catálogos literarios en los que abundan las traducciones y retraducciones de clásicos.²³⁵

Vet aquí una trajectòria vital intensa i fructífera, que perfila el retrat d'un home a cavall dels esdeveniments del segle XX: honest, apassionat, lluitador i sempre generós. Mestre amb inquietuds pedagògiques a l'Espanya republicana, professor universitari a l'URSS i traductor que posà a l'abast del lector del tardofranquisme el conjunt de l'obra dostoievskiana. August Vidal ens sorprèn amb l'enorme capacitat d'adaptació que demostra, però sobretot ens captiva per l'alt grau de coherència de les decisions preses i per l'afany d'excel·lència en qualsevol de les feines exercides.

Amb el sentit testimoni de Ricard San Vicente, volem cloure aquesta aproximació a Vidal, inoblidable mestre de traductors:

Quan les visites [dels pares de San Vicente –nens de la guerra– al matrimoni Vidal] van ser més freqüents, o quan jo vaig tenir-ne constància, va ser durant el tradicional període conflictiu entre els meus pares i jo, un adolescent poc obedient, en ple procés d'autoidentificació. També va ser aleshores que jo vaig conèixer millor l'August Vidal. Primer, suposo, per consell del meu pare i després per iniciativa pròpia, vaig començar a sovintejar la casa del Vidal i, de tant en tant, l'acompanyava en les

²³⁴ Carta d'August Vidal a Igor Mel'čuk. Barcelona, març de 1966. *Ibidem*, p. 74.

²³⁵ RODRÍGUEZ ESPINOSA, Marcos. "Acercas de los traductores españoles del exilio republicano en la URSS: El Grupo de Moscú y la difusión de la literatura rusa en España en la segunda mitad del siglo XX." *Op. cit.*, p. 254.

seves passejades de després de dinar. No recordo res concret d'aquelles converses. De la casa, encara sento la intensa olor de llibres, i dels nostres diàlegs, m'estranyava que un home més gran que els meus pares fos més tolerant i comprensiu, menys soviètic i dogmàtic. Però l'època que vaig tenir més tracte amb ell va ser, dissortadament, al final de la seva intensa i breu vida. Acabada per fi la carrera, vaig decidir, després d'uns anys d'allunyament de tot el que feia olor d'URSS, dedicar-me a la traducció del rus. L'August Vidal va ser la persona que em va proporcionar les primeres feines i, el que és més important, es va empassar els meus primers intents de traduir del rus. El primer cop que em va tornar els fulls que havia escrit, quasi no s'hi veia el text mecanografiat. Tot el text –no gaire complicat: encara recordo que tractava sobre la política de pau i el desarmament de l'URSS davant del malvat imperialisme nord-americà– estava corregit de cap a peus, es podia dir que redactat de bell nou. La darrera vegada que em va ajudar amb una traducció ja estava malalt; recordo que el vaig visitar a la desapareguda Clínica Regina, on era al llit, convalescent. Com amb d'altres traductors novells, August Vidal va fer el possible perquè, d'una banda, m'adonés de la dificultat que representa traduir, mantenir la fidelitat a la llengua d'origen, i l'amor a la de destí; i, de l'altra, perquè descobrís que aquest era un camí fructífer i, a més, possible. Recordo la seva lletra, rotunda, personal, el símbol de l'amor a la llengua i l'afecte per aquells que la utilitzen per acostar cultures i pobles distants.²³⁶

Josep M. Güell (1928-2011) és una figura clau per a comprendre la història recent de la traducció en llengua catalana.²³⁷ El seu cas, també prou especial, s'allunya –per bé que en un cert punt hi convergeix– del recorregut vital i professional d'August Vidal.

Güell va néixer a Tarragona i, durant la infància, en plena guerra civil, es refugià en la lectura, que li desvetllà una veritable passió per la paraula escrita:

Sí, [vaig llegir] molt; tancats en una habitació amb un fred que feia... Érem fora de la ciutat, perquè a Tarragona queien bombes. Precisament érem a la muntanya del Llorito i, a dos-cents metres, Franco afusellava... jo sentia els espetecs dels trets.

[...] [Teníem] Un mas, mas petitet com tots els masos, no res de l'altre món. I, a més, tothom sabia que els diners no valdrien i llavors compraven el que fos. Llibres,

²³⁶ Testimoni de Ricard San Vicente recollit a RAMIONET LLOVERAS, Enric. *Op. cit.*, p. 79-80.

²³⁷ Vegeu l'entrevista a Josep M. Güell, 18 de setembre de 2009. Annex 1.3. Igualment: FIGUEROLA, Judit. "Güell i Socias, Josep Maria". A: *Diccionari de la traducció catalana. Op. cit.*, p. 257-258.

gent que a penes sabia llegir. El meu germà sí, era advocat. Tenia quinze anys més que jo. Va comprar molts llibres, no sé si els va llegir, jo sí.

[...] Llegia de tot. Recordo que [Josep Anton] Baixeras i jo érem companys inseparables. I ell explicava, com una gran cosa, que la seva mare, que era molt culta, li havia dirigit les lectures. I jo, que a casa meva no em mirava ningú, estava molt content que no me les haguessin dirigit perquè hauria perdut molta riquesa.²³⁸

De tanta lectura indiscriminada i, en part, mal païda, en vaig treure, principalment, dues coses positives: un gran amor i un gran respecte per la paraula escrita i un esperit crític que poques vegades m'ha fallat.²³⁹

Un cop acabat el batxillerat superior, i a punt de començar la universitat, la mort del pare l'obligà a abandonar els estudis per tal de fer-se càrrec del negoci familiar. Malgrat tot, Josep M. Güell va saber trobar-hi el cantó positiu:

Sempre he sofert aquest estira i arronsa entre el negoci i la literatura. Diu Bàbel que mai no va aprendre a nedar perquè quatre generacions de rabins l'estiraven cap al fons. A mi, quatre generacions de comerciants m'arrossegaven cap a la botiga cada cop que m'arrecerava massa a la paraula escrita. Estimava amb passió la literatura, però també el negoci. Aquest era un mitjà per relacionar-me amb la gent, principalment obrera, i puc ben dir (i que Gorki em perdoni el plagi) que les meves universitats van ser els taulells d'una ferreteria.²⁴⁰

Però el jove Güell tenia un munt d'inquietuds intel·lectuals que la dedicació a la botiga no va pas frenar. D'entrada, es plantejà el repte d'aprendre a escriure en català. El mètode emprat: lectura i còpia sistemàtica de pàgines i pàgines. Així ho contava:

²³⁸ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 250 i 253.

²³⁹ GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". Xerrada del traductor al Museu d'Art Modern de Tarragona amb motiu de l'homenatge que rebé pel conjunt de la seva producció. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003). <http://www.escat.cat/pagines/josepguell/josepguell6.html>

²⁴⁰ Ibídem. Val a dir que no es tractava de cap exageració, perquè, efectivament, l'empresa familiar Ferreteria Socias, situada al carrer Sant Agustí, fou fundada per Benet Marrugat Rossell, cap a l'any 1876. En el moment de màxim esplendor, arribà a tenir una vintena d'empleats. El 1979 el negoci es liquidà entre els hereus, però Josep M. Güell continuà fins al 2002 amb la botiga de regals que, en els darrers anys, s'havia solapat amb la ferreteria. Vegeu: GÜELL i JUNKERT, Manel; ROVIRA i GÓMEZ, Salvador-Joan (coords.). *Biografies de Tarragona. Volum I-II*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2011, p. 182. <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/difusio/dades-historiques-de-la-ciutat/biografies-de-tarragona/biografies-de-tarragona.-volum-i-ii>

Als vint anys, més o menys, em vaig proposar d'aprendre a escriure correctament el català. El castellà ja me l'havien embotit a l'escola sisplau per força. No hi havia acadèmies de català ni mestres que n'ensenyessin i, si n'hi havia, jo no els coneixia, els he conegut després. I vaig adoptar un mètode d'aprenentatge molt senzill que m'ha donat bons resultats: copiar pàgines i més pàgines en català. Si l'extensa lectura en català ja era una bona base, l'escriptura la completava. El mètode és bo, i el recomano, però no evita algunes llacunes que s'arrossequen temps i temps i que avui encara es deixen sentir en els meus escrits. Dedicava a escriure un quart d'hora diari, dies més, dies menys, de vegades a contracor, ja que era més plaent passejar per la Rambla amb els amics o amb la xicota que no pas tancar-se a casa i escriure. També continuava dedicant molt de temps a la lectura [...].²⁴¹

El temps que sempre li mancava, li arribà de sobte en forma de malaltia: una tuberculosi pulmonar l'allità durant dos anys. Paradoxalment, aquesta dolorosa circumstància li permeté disposar del lleure necessari per a "conrear més a fons" la literatura i descobrir els clàssics russos, en castellà i català. Dostoievski, i sobretot *Els germans Karamàzov*, l'impactà enormement i volgué llegir-ne l'original:

Va ser com disposar de dos anys sabàtics, sense amics ni deures ni passejades per la Rambla, però amb molts llibres, paper i llapis; els bolígrafs encara no existien.

Va ser aleshores quan vaig conèixer per fi el meu Dostoievski, i darrere seu, com les estàtues de la catedral, els altres grans genis de la literatura russa clàssica. Vaig conèixer igualment l'art dels mestres traductors de l'època: Olga Savarin [que, en realitat, mai no existí], Payarols, Andreu Nin... Els autors russos moderns, soviètics, no estaven a l'abast de ningú. Més tard, ja restablert de la malaltia, els comprava a París, primer en francès, més endavant, en rus. [...]

En aleshores, doncs, del romanticisme que comporta la malaltia de Margarida Gautier, vaig decidir aprendre la llengua d'aquells personatges tan enigmàtics, capaços de les bondats més sublimes i de la brutalitat més ferotge.²⁴²

²⁴¹ GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". *Op. cit.*

²⁴² *Ibidem.*

Metòdic i disciplinat, com ja havia fet amb el català, encarà l'aprenentatge de la llengua russa de manera autodidacta ("aprenentatge, és clar, pel mètode de sempre, que jo en deia 'el mètode dels pobres'"): ²⁴³

Copiava pàgines senceres de llibres en rus que m'agradaven. Hi passava hores i hores, a la nit, al migdia, i després me n'anava a treballar a la ferreteria. D'alguna anada a París devia tenir dos o tres llibres... Anava copiant frases, perquè les paraules per si soles no tenen un significat precís; primer, sense entendre res i, després, a còpia de repetició, vaig anar aprenent l'idioma. Mètodes no n'havia. Bé, hi havia l'Assimil, però havia d'utilitzar el rus-francès, perquè el rus-castellà, en aquella època, encara no existia. ²⁴⁴

A banda, vaig comptar amb l'ajut de Kol·laro, un senyor que havia vingut a passar els últims dies de la seva vida a Tarragona. Venia a la ferreteria, seia en una cadira i parlàvem en rus... Era grec o turc, no ho sé, tenia diverses nacionalitats. Havia estudiat la llengua russa a la universitat de Tbilisi i tenia molt cultura. [...]

Sí, hi havia un militar també, però vivia a Mataró. Ell va venir aquí, a Tarragona, i jo vaig anar allà unes quantes vegades. Excomandant de la flota tsarista del Bàltic, el capità Pàvlov havia publicat el 1950 una senzilla gramàtica russa –*24 lecciones de ruso*–, amb els caràcters ciríl·lics fets a mà per manca d'impremtes amb aquest alfabet. ²⁴⁵

En aquest repàs biogràfic, trobem un punt de connexió amb el jove Andreu Nin: Güell fou també un esperantista d'esperit políglota. De fet, el 1952 participà activament en la creació del Lingua Club a Tarragona:

En aquesta època també vaig aprendre l'esperanto. M'hi va introduir Domingo Masachs. Era un home afable, una bellíssima persona. Costava de creure que temps enrere s'hagués llançat, ganivet en mà, sobre Primo de Rivera. [...]

²⁴³ *Ibidem*.

²⁴⁴ Güell encara afegia: "Yo seguí por mi cuenta el método Asimil, el manual francés-ruso, y después me lancé sin gramáticas a leer obras en ruso. Si uno tiene la voluntad de dedicar 20 minutos diarios durante un año o dos a leer obras en una determinada lengua, se sorprenderá de los progresos que al final habrá hecho." BARBA, Carles. "Proa publica la versió catalana de 'L'adolescent' de Dostoievsky. Entrevista a Josep M. Güell, traductor: 'Los traductores somos los caballos de posta de la literatura'". *La Vanguardia* 41.987 (5 octubre 1998), p. 37.

²⁴⁵ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 254-255.

Jo era delegat del moviment a Tarragona, i venia gent, estrangers, a parlar amb mi... Però gaire res digne de menció. En canvi, Domingo Masachs era un home molt interessant: esperantista, anarcosindicalista, vegetarià...²⁴⁶

Ben aviat, de l'estudi del rus, se'n derivà un gran interès pel país. Sense encomanar-se ni a Déu ni al diable, i en plena dictadura, Güell s'aventurà a viatjar pel seu compte a l'URSS:

Mogut pel meu interès pel país, vaig anar a Rússia d'estranguis, l'any 56 o 57. Llavors jo ja era del PSUC; abans, havia militat a Estat Català. Vaig viatjar fins a Berlín, on encara no hi havia el mur, i vaig creuar a l'altra banda pel pas de Charlie.

Aquesta primera vegada vaig anar en tren fins a Moscou. Molt jovent d'Europa s'hi afegia, a aquest viatge: es tractava del Festival Mundial de la Joventut i dels Estudiants. Tot plegat tenia un caire molt festiu. Les noies poloneses van ser una sorpresa per a mi, perquè al vespre, al tren, es van posar a resar per anar a dormir. Això em va sorprendre molt en un tren soviètic.

No ho vaig dir a ningú, que marxava, tret de la dona [Güell es casà el 1953] i un amic; a la tornada, ho sabia tothom.²⁴⁷

Sortosament, el viatge no tingué conseqüències greus, més enllà de la detenció i l'interrogatori de rigor.²⁴⁸ Ara bé, aquest primer contacte amb l'URSS el féu adonar-se que aquell no era el paradís terrenal que havia imaginat: "Tenia llavors trenta anys, un entusiasme progressista i jo pensava que fermaven els gossos amb llonganisses".²⁴⁹ Güell admetia que "el meu interès pel comunisme és l'interès pels dèbils davant dels forts, simplement"²⁵⁰ i, per consegüent, la militància política era, per damunt de tot, una

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 255.

²⁴⁷ *Ibidem*.

²⁴⁸ Molts anys després, Güell ho recordava en una entrevista: "Amb el primer viatge, els problemes es van presentar a la tornada. Al cap d'un mes de ser a casa, em va venir a buscar la policia i se'm van endur a comissaria, on vaig ser interrogat. Em van demanar informació del que havia fet a Moscou i em van dir que m'hi tornés a presentar cada setmana, fins que al cap d'un mes ho van deixar córrer. Em van tractar molt bé. Potser va influir-hi el fet de ser jo d'una família de dretes i de viure en una ciutat petita. Perquè d'un company meu de Madrid vaig sentir a dir que havia estat a la presó onze mesos i d'un altre que l'havien torturat." BONADA, Lluís. "Josep Maria Güell: 'A la traducció no se li dóna la importància que té'". *Avui* 4456 (30 març 1990), p. 12.

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ *Ibidem*.

manera de lluitar contra el règim.²⁵¹ I el mateix axioma l'aplicava a la dedicació filològica: "Yo me interesé de joven por el ruso entre otras cosas porque me pareció una manera combativa de oponerme al franquismo."²⁵²

Finalment, una remarca curiosa: el festival se celebrà a Moscou l'estiu de 1957 i, un dels motius pels quals la família Vidal pogué tornar a Catalunya abans del previst fou, precisament, la voluntat d'alguns nois de quedar-se i de participar en aquesta gran trobada mundial;²⁵³ per tant, amb no gaire temps de diferència, es creuren per primer cop els camins d'aquests dos futurs traductors: August Vidal tornava d'un llarg exili, mentre que Josep M. Güell s'endinsava per primer cop en la realitat de l'URSS.

Quan, per l'intermediari Joan Sales, es produí l'encontre de Vidal i Güell, aquest últim ja traduïa de feia temps: "De seguida m'hi vaig posar, però no ho publicava. Ho feia com a pràctica i per aprendre".²⁵⁴ Gràcies a l'amistat que August Vidal mantenia amb el director literari de l'editorial Vergara, sembla que Josep M. Boix no dubtà a donar una oportunitat al traductor primerenc:

Vaig estar dotze anys fent traduccions pel meu gust, sense pensar que pogués interessar una editorial. Un dia vaig conèixer accidentalment August Vidal i ell em va fer anar a l'editorial Vergara, que tenia una col·lecció de traduccions. Vaig traduir tres llibres: *Infància, adolescència, joventut* i *Resurrecció*, de Tolstoi, i *El Don calmós*, de Xólokhov. I tot i que me les van pagar, no en van publicar cap. Van plegar la col·lecció.²⁵⁵

²⁵¹ En oposició a la posició d'August Vidal en aquella època, Güell reconeixia: "La situació era tal que ens dèiem quina era la cosa que podia fer més la punyeta a Franco. El comunisme? Doncs m'hi apunto. Per a mi, els problemes socials han estat secundaris. El més important és l'esperit nacional, el meu catalanisme. Si el PSUC no vota l'autodeterminació, l'abandono [durant vuit anys havia estat regidor de l'ajuntament de Tarragona per aquest partit]." *Ibidem*.

²⁵² BARBA, Carles. "Proa publica la versió catalana de 'L'adolescent' de Dostoievsky. Entrevista a Josep M. Güell, traductor: 'Los traductores somos los caballos de posta de la literatura'". *Op. cit.*, p. 37.

²⁵³ "Salimos, no en la séptima expedición, como nos figurábamos, sino en la sexta, es decir en la primera que salga y se espera que la fecha de salida será el 10 de mayo. Hay bastantes chicos jóvenes que han decidido no viajar en vista de que algunos han regresado y, según dicen, otros quieren volver a la Unión Soviética. Otros están indecisos y los hay que desean quedarse en Moscú y participar en el festival de la juventud que se está preparando. Nosotros estamos encantados con poder adelantar una semanas el viaje." Carta d'August Vidal al seus pares. Moscou, 31 de març de 1957. RAMIONET LLOVERAS, Enric. *Op. cit.*, p. 231-232.

²⁵⁴ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 256.

²⁵⁵ BONADA, Lluís. *Op. cit.*

En paral·lel a aquestes pràctiques remunerades, Güell, que, "de la mà de l'August Vidal vaig conèixer molts editors que em van donar feina de seguida.",²⁵⁶ debutà oficialment en el món de la traducció literària del rus amb el trasllat al castellà d'un autor soviètic:

[...] Quan treballava ja per a una editorial, per a la Vergara, amb Josep M. Boix i Selva, cada mes anava un dia a Barcelona. Ho hauria pogut enviar per correu, però m'agradava entrar a l'editorial a portar no sé quantes pàgines; sé que em pagaven tres mil pessetes, que per a mi era una fortuna en aquella època. Traduïa diverses obres que m'encarregava Boix i Selva, un home molt interessant, i parlàvem de llengua, religió...

[En la bibliografia no hi figuren] Perquè no se'n va publicar ni una. I gràcies a Déu, perquè era la primera prova. Però me les pagaven... Aleshores vaig traduir una obra que sí que hi figura, en castellà: *Silencio*, de Iuri Bondàrev, el 1965. Fou la primera que es va publicar i era per a Seix Barral.²⁵⁷

Cal tenir present que el bateig de Güell com a traductor es produí durant la dècada dels seixanta, període en què cristal·litzaren nombrosos projectes de represa cultural. Ultra la creació d'Edicions 62 i la proliferació d'iniciatives editorials de tot gènere, l'activitat de Proa també retornà a Catalunya. Es vivia una autèntica eufòria en el món de la traducció al català, circumstància que, sens dubte, l'afavorí:

Era un moment de represa de les traduccions al català i entre els traductors es discutia força sobre el model de llengua. Molta gent comprava llibres perquè eren en català, que després potser no llegia... També hi havia interès per la literatura russa, sobretot contemporània. La sensació per al traductor, en aquests primers anys, és que es publicava un llibre rere l'altre; després va haver-hi un cert cansament i va caldre cercar altres editorials.²⁵⁸

²⁵⁶ GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". *Op. cit.*

²⁵⁷ FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 252-253.

²⁵⁸ *Ibidem*, p. 257-258. Però, és clar, el mercat era sobirà i, malgrat les bones intencions, encara no hi havia prou demanda perquè el llibre en català fos rentable: "Depeníem del mercat. Ara, dins del mercat, també tenia un pes important la persona responsable de l'editorial. Per exemple, a Planeta es va fer molt perquè es publicuessin dos o tres llibres en català traduïts del rus. Però es veu que tampoc no devia donar gaire, perquè després van continuar traduint només en castellà." *Ibidem*, p. 260.

D'aleshores ençà, Josep M. Güell compaginà –amb encomiable constància, paciència i rigor– la feina a la ferreteria familiar amb la traducció.²⁵⁹ El fruit d'una trajectòria professional que supera els trenta anys és, francament, remarcable: més de cinquanta llibres traduïts del rus tant al català com al castellà, del quals, malgrat les febleses del món editorial i la censura, vint-i-un són versions en la nostra llengua.²⁶⁰ Si bé és cert que en castellà també traduí obres literàries de vàlua incontestable –majoritàriament d'autors contemporanis–,²⁶¹ una part d'aquests trasllats s'allunyen de l'àmbit estrictament literari. Per contra, amb dues úniques excepcions, la producció catalana se centrà en exclusiva en la literatura.

Tal com ja havia succeït, abans de la guerra, amb les versions d'escriptors russos clàssics i moderns d'Andreu Nin, Güell també es decantà pel català a l'hora de triar la llengua d'arribada. Malgrat la col·laboració amb altres segells editorials (a Proa, per exemple, hi aparegueren els trasllats de quatre novel·les), per a Edicions 62 esdevingué el traductor de referència, amb tretze llibres, sobretot de narrativa, però igualment poesia i assaig:

[Edicions 62] Van fer molta feina, van jugar un paper molt important. Quan podia triar entre català i castellà, triava el català sense pensar-m'hi, perquè m'era més

²⁵⁹ Amb senzillesa, Güell explicava com havia fet compatibles ambdues tasques: "La meua dona sempre em va ajudar molt. Amb tot, em vaig perdre els millors anys de la canalla... La veritat és que aprofitava per a traduir qualsevol moment que em deixava la feina: em llevava de bon matí, per disposar d'una estona abans d'anar a la botiga; al migdia, tot esperant el dinar; i al vespre, tant abans com després de sopar. Amb molt disciplina i hores esgarrapades durant anys." *Ibidem*, p. 263.

²⁶⁰ Quant als trasllats al català, reflexionava: "De la cinquantena llarga d'obres que he traduït, només vint-i-una són en català. M'hauria agradat poder-ne fer més, però hi havia dificultats de tota mena. Una anècdota. Francesc Vallverdú treballava com a tècnic editorial per a Edicions 62 i érem molt amics. Recordo que un dia hi vaig anar a entregar treballs i amb el cap em va fer que no i vaig marxar. Després, per telèfon, em va dir que hi havia la policia remenant-ho tot..." *Ibidem*, p. 258.

²⁶¹ N'hi ha prou a recordar que, el 1987, Manuel de Seabra, també traductor del rus i esperantista insigne, que formava part del jurat del Premio Nacional de Traducción, el proposà com a candidat per a rebre aquest guardó. Així argumentava els mèrits de Güell i els motius que feren fracassar la proposta: "Malgrat la seva important obra com a traductor i com a difusor de la literatura russa antiga i moderna, Josep Maria Güell no freqüentava tertúlies, no anava a sopars i molt poca gent dels cercles literaris li havia vist la cara [...]. Tanmateix la seva candidatura es va imposar [...] i va heroicament resistir fins a l'última votació. Però, naturalment, no va poder resistir a l'empenta de noms de moda, a qui tothom havia encaixat la mà i que pertanyien al "medi", en una paraula, que no eren perifèrics." Vegeu: SEABRA, Manuel. "Un traductor que ubica la perifèria al centre". (24 agost 2003). Homenatge a Josep M. Güell. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003).

<http://www.esocat.cat/pagines/josepguell/josepguell2.html>

natural, més senzill. Però calia que coincidís la bona salut del mercat de les traduccions catalanes i l'interès editorial.

Jo era l'home de la traducció russa. Quan els arribaven novetats en rus, m'ho passaven a mi perquè els en donés una opinió crítica. Perquè, és clar, no era el mateix que amb l'anglès o el francès; amb aquestes llengües sempre tenien algú que podia valorar-ho. Molt sovint vaig fer de lector, i encara en conservo un dossier prou important. Era una tasca que no em pagaven, però ja anava en el tracte que, si acceptaven l'obra, la traduiria jo.

De tota manera, no sempre escoltaven les meves recomanacions, i el criteri amb què, de vegades, triaven autors i obres per a mi era un misteri.²⁶²

Començà acostant al català escriptors com Gorki, a les beceroles de la literatura soviètica, i després contribuí a fer-ne conèixer de més moderns, com ara Frolov, Bulgàkov, Pasternak, Berbèrova o Soljenitsin.²⁶³ A la dècada dels vuitanta, abordà el trasllat dels grans clàssics del segle XIX: Gontxarov –*Oblomov*–, Gógol –*Les ànimes mortes*– o el seu admirat Dostoievski, de qui traduí tres novel·les: *L'idiota*, *Dimonis* i *L'adolescent*. Així mateix, féu alguna incursió en la traducció poètica, centrada en Evgueni Evtuixenko, poeta contemporani, i en algunes composicions de la ja clàssica veu del món rural Serguei Iessenin. Restà inèdit el *Viatge de Sant Petersburg a Moscou*, d'Aleksandr Radíxev –darrera traducció de Güell–, que comptà amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes.²⁶⁴

²⁶² FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 260. A propòsit de la tasca que dugué a terme com a lector, Güell explicava dues anècdotes de signe contrari: "M'equivocava algunes vegades, però poques. Per exemple, en el cas de Bulgàkov, que no em va agradar i vaig dir que no valia gens, i va resultar que era una glòria; després, en dominar més bé l'idioma, vaig veure que sí... En canvi, un dia que vaig llegir un conte, de poques pàgines, de Soljenitsin, en vaig quedar admirat. Soljenitsin és un bèstia i un reaccionari, però no hi havia ningú a Rússia que escrivís com ell, era el millor escriptor rus; i d'això, me'n vaig adonar, vaig fer una nota a l'editorial i la van llençar a la paperera. Poc després li van concedir el premi Nobel." *Ibidem*, p. 252.

²⁶³ Helena Vidal confirma que, en el moment de la represa de l'edició en català, s'encarregaven sobretot traduccions d'escriptors soviètics: "Als anys seixanta, en iniciar-se l'edició de traduccions en català, hi havia un interès per la literatura russa i, per tant, es van traduir obres noves, però més aviat contemporànies, soviètiques. I per als clàssics, tinc la impressió que bevien més de les versions ja fetes per Rudolf J. Slabý, Francesc Payarols o Andreu Nin." Vegeu l'entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. *Op. cit.*

²⁶⁴ A propòsit d'aquest darrer trasllat, l'opinió de Manuel de Seabra resulta reveladora: "És molt significatiu que aquesta hagués estat l'última traducció de Josep Maria Güell, que vingués a coronar la seva trajectòria professional, ja que es tracta d'un dels llibres més difícils de traduir de tota la literatura

Després de tants anys d'ofici, Güell explicava que "tot allò que s'aprèn amb suor i esforç acostuma a quedar per sempre a la memòria".²⁶⁵ I, tocant a l'art de traduir, compartia algunes troballes:

Normalment els clàssics són més fàcils de traduir que no pas la literatura actual. De tota manera, jo no he tingut manies a consultar traduccions al castellà o al francès: el que li criticava a Sales. El que volia era donar una feina ben feta i, si tenia algun dubte concret, mirava altres versions o trucava alguna de les meves coneixences a Rússia.

[A l'hora de traduir] Sempre m'he decantat per l'autor; per ficar-me en la seva pell i preguntar-me: "Què volia dir?". Perquè també a la vida ordinària, el to de la conversa és més important que no pas les paraules. El traductor ha de transmetre la impressió que amb aquelles paraules buscava produir l'autor de l'obra, tot procurant no trair-ne el sentit. Em sembla que ho he aconseguit en alguns llibres, però no en tots, perquè depèn molt dels elements exteriors, com, per exemple, si la mentalitat de l'escriptor connecta amb la del traductor.²⁶⁶

Des de mitjan la dècada dels setanta, els sovintejats viatges a l'URSS, convidat per la Unió d'Escriptors Soviètics (que promovia els contactes periòdics entre autors i traductors), l'ajudaren a aconseguir aquest grau de coneixement de l'escriptor que jutjava essencial a l'hora de versionar-lo:

Tinc la impressió que [alguns traductors] són massa tècnics... I aleshores el que escriuen és exacte i saben trobar la paraula justa. Però jo tinc la teoria, potser equivocada, que cal posar-se en la pell de l'escriptor i pensar com ho hauria dit ell; i si cal triar una paraula que no concorda exactament amb el sentit que té, cal posar-la, perquè és la que l'autor hauria emprat.

Jo sempre em preguntava com era l'autor i, quan anava a Rússia, me'l feien conèixer. Això era molt important, perquè, per bé que el meu rus no era el d'un nadiu,

rusa. Radíxev (1749-1802) va escriure en un idioma que encara no havia passat pel sedàs de Puixkin, el creador de l'idioma rus modern. El llenguatge de Radíxev és arcaic en tots els sentits, des del fonètic al semàntic, i presenta un cúmul de dificultats que Josep Maria Güell va saber resoldre amb gran eficàcia i competència. D'altra banda, no deixa de ser simbòlic que es tractés d'una de les obres literàries que va tenir més importància [...] en el futur polític del país. Aquest llibre, publicat el 1790, va ser l'iniciador dels moviments proemancipació dels serfs. [...] És, doncs, una obra doblement important, com a peça literària i com a activador històric." Vegeu: SEABRA, Manuel. "Un traductor que ubica la perifèria al centre". (24 agost 2003). *Op. cit.*

²⁶⁵ GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". *Op. cit.*

²⁶⁶ FIGUEROA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 261-262.

en estar en contacte de tu a tu, podia copsar el seu llenguatge particular, que després trobava en els textos. A més –ho planejaven ells–, fèiem moltes coses en comú: excursions, anar al teatre, al circ... [...]

Vaig participar-hi almenys deu o dotze vegades, en aquests encontres! El funcionament del país potser em va decebre, perquè a la Rússia soviètica, sense la necessària motivació dels treballadors, els serveis anaven com anaven, però conservo molt bon record de tota la gent que hi vaig poder conèixer.²⁶⁷

El fet de no dependre econòmicament de la feina de traduir posa en relleu la seva dedicació vocacional,²⁶⁸ arrodonida amb la redacció de pròlegs a alguns dels trasllats. A més, gairebé des del primer moment, la crítica literària va distingir la qualitat de les traduccions de Josep M. Güell (han merescut elogis de Pere Gimferrer,²⁶⁹ Joan Triadú²⁷⁰ o Baltasar Porcel)²⁷¹ i l'ha considerat hereu directe d'Andreu Nin i de Francesc Payarols. El mateix traductor, sempre pragmàtic, reconeixia:

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 258 i 263.

²⁶⁸ Amb enorme modèstia, Güell explicava: "Els correctors m'han fet molt de favor a mi, perquè al principi no dominava prou ni el català ni el rus. Però vaig anar millorant, cada vegada més. El català, no l'he après mai a escola, sóc autodidacta. Però, és clar, sempre he escrit per a mi en català. Sovint eren simples distraccions. Per exemple, escriure 'aconteixements' en lloc d' 'esdeveniments'. Moltes de les falles eren ocasionades per la premsa. Jo no en depenia econòmicament, de les traduccions. Per a mi traduir suposava la diferència entre ser ric o no ser-ho: amb el que en treia podia fer un viatge a París i comprar llibres." *Ibidem*, p. 260. I encara: "[...] hauria pogut treballar més espaiadament i revisar les versions amb més cura, però els editors acostumaven a donar pressa, a fixar terminis breus... per després guardar una any o més la teva traducció en un calaix abans de publicar-la. Misteris de l'ofici!" Vegeu: GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". *Op. cit.*

²⁶⁹ "Con la aparición de *Les meves universitats* en excelente traducción de Josep M. Güell, se ha rematado la publicación en catalán de las memorias de infancia, adolescencia y primera juventud del máximo escritor ruso de nuestro siglo [...]. He lamentado desde estas mismas páginas, la frecuente irresponsabilidad con que se llevan a cabo las más de las veces las traducciones de obras escritas en ruso. Es por ello un doble motivo de satisfacción dejar constancia de que no ocurre sí con las traducciones catalanas: desde las de Andreu Nin a las de August Vidal, Helena Vidal y Josep M. Güell existe a este respecto entre nosotros una espléndida traducción." GIMFERRER, Pere. "Gorki y *Les meves universitats*". *Destino* 1741 (13 febrer 1971), p. 23.

²⁷⁰ "A la presentació del llibre, el traductor, Josep M. Güell, fa precedir la seva excel·lent versió d'una prosa que no deu ser gens planera de diverses consideracions interessants (pròpies d'un coneixedor de primera mà de la literatura russa) i desxifra, amb una teoria escaient, el misteri del títol." TRIADÚ, Joan. "Borís Pasternak, *El salconduit*". Traducció de Josep M. Güell. Ed. 62 *Les Millors Obres de la Literatura Universal. Segle XX*. Barcelona, 1991." *Avui* 4933 (27 juliol 1991), p. 41.

²⁷¹ "És justament això, el més difícil: transmetre l'esperit de l'obra original; i el fet que Baltasar Porcel, després de llegir *Les ànimes mortes* [de Gógol] en català, digués que el seu somni era escriure una novel·la així, demostra que el traductor havia assolit aquest objectiu." DYAKONOVA, Xènia. "In memoriam'. L'ànima viva. En record de Josep Maria Güell". *Avui 'Cultura'* 12107 (19 maig 2011), p. 6.

He estat força d'acord amb les crítiques rebudes, tot i que també he de reconèixer que mai no m'han tractat amb gaire duresa, pràcticament sempre han estat laudatòries. O no se n'ha dit res, cosa que –en certa manera– pot considerar-se una crítica positiva.²⁷²

Per si la combinació de la feina de botiguer i la trajectòria literària no fos prou, Güell es dedicà també a la política local. Durant les dues primeres legislatures de la democràcia, va ser regidor d'ensenyament, cultura i turisme i, després, conseller adjunt de l'ajuntament de Tarragona pel PSUC.

El 1990 li fou atorgat el Premi Gorki, màxim guardó que es concedia a un traductor a l'URSS. A Catalunya, el reconeixement pel conjunt de la seva producció ha estat força més tardà: el 2003 va ser l'escriptor convidat de la Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona i, el 2006, rebé el Premi El Balcó - Tarragoní de l'any, lliurat per Òmnium Cultural.

Manuel de Seabra, en ocasió del primer dels homenatges, escrigué:

Els cinquanta-quatre volums traduïts per Josep Maria Güell constitueixen avui dia un pes considerable que no es pot menysprear i ubiquen inexorablement el seu periferisme en un lloc focal, central, dins la cultura catalana i espanyola. Perquè Josep Maria Güell va traduir indiferentment al català i al castellà, segons les vicissituds dels avatars editorials. La feblesa, durant molt de temps, del món editorial català, és l'únic responsable que hagi traduït trenta-tres obres al castellà i només vint-i-una al català. Però, déu n'hi do, amb molt menys un home no tan modest s'hauria conquerit la glòria o almenys, si la glòria li fugís amb ingratitud, el reconeixement dels seus conciutadans i l'autosatisfacció de la tasca fetes.²⁷³

Podem donar fe que Josep M. Güell, sempre tan poc amic de glòries i cenacles, se sentia plenament satisfet amb les distincions de què havia estat objecte per part dels

²⁷² FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 264.

²⁷³ SEABRA, Manuel. "Un traductor que ubica la perifèria al centre". (24 agost 2003). *Op. cit.*

tarragonins²⁷⁴ i, al final de la seva vida, declarava amb sinceritat i emoció: "I és que jo m'he divertit molt traduint. Ha estat una veritable passió".²⁷⁵

Tant Güell com el crític literari Carles Barba coincidiren, amb gairebé deu anys de diferència, a l'hora de distingir tres generacions de traductors del rus al català: la primera, "tiene dos grandes figuras históricas: Andreu Nin (asesinado en 1937, a los 45 años) y Francesc Payarols (fallecido hace sólo unos meses, a los 101 años)",²⁷⁶ la segona, "és la dels autodidactes, en la qual m'hi trobo jo"; i la tercera "amb gent jove molt ben preparada, nois i noies amb una base que nosaltres hem tardat molts anys a adquirir".²⁷⁷ I Barba afegia: "Una joven hornada de profesionales que ronda la treintena y que, en lugar de autodidactas, son licenciados en eslavas y tienen, por tanto, una mejor preparación filológica".

Un d'aquests professionals, Xavier Farré, traductor del polonès, conclouia així l'article amb què homenatjava l'home gràcies al qual, anys enrere, havia descobert el geni de Dostoievski:

[Güell] diu que no coneix els joves traductors del rus. Però segur que aquests sí que coneixen les traduccions a què ell ha dedicat tants esforços. Els joves traductors hi trobaran un model de prosa, el que Josep M. Güell ha sabut donar en cada una de les pàgines que configuren la seva impressionant trajectòria. [...]

La traducció és una mostra de gratitud, sí. La que ofereix el traductor, i la que ofereix el lector en acabar de llegir una gran obra traduïda. Endinsar-nos en les excel·lents traduccions de Josep M. Güell és la millor mostra de gratitud que li podem oferir.²⁷⁸

²⁷⁴ "Sí [considero que la meva tasca ha estat reconeguda], a Tarragona m'han fet dos homenatges: el dels escriptors de la província i el de les autoritats." FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Op. cit.*, p. 264.

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ BARBA, Carles. "Proa publica la versió catalana de 'L'adolescent' de Dostoievsky. Entrevista a Josep M. Güell, traductor: 'Los traductores somos los caballos de posta de la literatura'". *Op. cit.*, p. 37.

²⁷⁷ BONADA, Lluís. *Op. cit.*

²⁷⁸ FARRÉ, Xavier. "Traduccions blanques". (8 d'agost 2003). Homenatge a Josep M. Güell. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003). <http://www.esocat.cat/pagines/josepguell/josepguell1.html>

I Xènia Dyakonova, en una emotiva peça de comiat al traductor, ho reafirmava:

Güell tenia raó. La feina que fa un traductor literari és una revolta: contra el poc prestigi de la professió, contra la distància entre llengües i cultures, contra l'oblit... Però la feina de Josep Maria Güell no s'oblidarà mentre continuï havent-hi lectors de literatura russa.²⁷⁹

3.2.3.3. Pervivència de l'obra d'Andreu Nin: reedicions i crítica

Tal com explica Josep Camps i Arbós,

Dues cartes de Ramon Xuriguera i Pompeu Fabra, de 1944, adreçades a Josep Queralt i Clapés, editor-fundador, amb Marcel·lí Antich, de les Edicions Proa a Badalona el 1928 i que residia a Perpinyà després de passar pels camps de Sant Cebrià i d'Argelers, assenyalen l'inici de les activitats de Proa a l'exili.²⁸⁰

Amb el concurs de Josep Queralt, Ramon Xuriguera (per bé que després se'n desvinculés per disconformitat amb el rumb editorial) i Joan Puig i Ferrer, que recuperà el càrrec de director literari, les Edicions Proa de Perpinyà es proposaren continuar la col·lecció A Tot Vent amb el doble objectiu de donar a conèixer novel·les catalanes i anostar narradors estrangers, clàssics i contemporanis, la traducció dels quals era impensable sota el franquisme.

Malgrat no tractar-se d'una novel·la, gènere distintiu de la Biblioteca A Tot Vent, per a la represa del segell es decidí publicar un text teatral de Josep Carner, *El Ben Cofat i l'Altre*, perquè "ens ha semblat que la millor manera de restar fidels al seu propòsit d'honorar i difondre el nostre verb escrit, era incorporant-hi una obra inèdita

²⁷⁹ DYAKONOVA, Xènia. "In memoriam". L'ànima viva. En record de Josep Maria Güell". *Op. cit.*

²⁸⁰ CAMPS I ARBÓS, Josep. "Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)". *Els Marges* 72 (hivern 2004), p. 45.

del príncep dels nostres poetes, de l'escriptor a qui més glòria deu la nostra llengua literària després del redreçament efectuat per Verdaguer."²⁸¹

Els problemes econòmics derivats de l'absència de mercat, així com de la manca de públic i d'autors, foren una constant per a l'ambiciós projecte; i, malauradament, el Patronat de les Edicions Proa, que "havia de ser el pal de paller en què es fonamentarien les activitats de Josep Queralt a Perpinyà",²⁸² restà en una proposta utòpica. D'acord amb Camps i Arbós, no obstant les bones intencions inicials,

D'entre els textos editats per Proa a Perpinyà, va ser *El pelegrí apassionat* on Queralt va esmerçar la major part dels seus esforços: el primer volum, *Janet vol ser un heroi*, va aparèixer el 1952; l'onzè i el darrer que es va publicar a l'exili, *Pel camí dels desgreuges*, el 1963. A més, el cicle novel·lístic de Puig i Ferrer va ser l'únic text aparegut dins del format gran de la biblioteca "A Tot Vent" –la gran innovació de les Edicions Proa a Perpinyà– tot i que en els prospectes s'anunciava que inclouria "obres catalanes i estrangeres de llarga extensió com són certes novel·les modernes, tan valuoses, d'alguns autors anglesos, americans, alemanys...".²⁸³

Al final, la cruent manca d'ingressos, combinada amb els problemes de salut de Josep Queralt, precipità el retorn de Proa a Barcelona. Amb motiu de la diada de Sant Jordi del 1964, tres volums de la col·lecció ja aparegueren a la capital catalana. L'industrial i mecenes Joan B. Cendrós, que s'havia fet càrrec de l'editorial Aymà, arribà a una avenença amb Queralt per comprar els drets de Proa. D'aquesta manera, la conjunció Aymà, S.A.-Edicions Proa treballà durant una etapa encara difícil per a la nostra cultura. Comptà, a més, amb la col·laboració de Joan Oliver, director literari de prestigi.

A partir del 1983 la Fundació Enciclopèdia Catalana passà a ocupar-se de la continuïtat d'Edicions Proa. Isidor Cònsul n'explicava els motius:

²⁸¹ "Nota de l'editor", redactada per Ramon Xuriguera, que acompanyà la publicació del llibre de Carner. *Ibidem*, p. 55.

²⁸² *Ibidem*, p. 57.

²⁸³ *Ibidem*, p. 65.

La cessió [...] s'esqueia cinc anys després d'acomplir-se els cinquanta anys de la seva existència (1928-1978), quan l'editorial vivia un final d'etapa. Primer perquè Joan B. Cendrós, el seu propietari, havia perdut l'empenta dels inicis, però també perquè el director literari Joan Oliver, nascut el 1899, havia sobrepassat amb escreix la data de jubilació. Sembla que, d'uns anys enrere, l'editorial perdia diners i, arran del lamentable incident entre Cendrós i Oliver, l'any 1982, semblava oportú trobar una sortida digna per garantir el futur de l'editorial. Enciclopèdia Catalana fou aquest futur fins al desembre del 2006.²⁸⁴

En aquests vint-i-tres anys (1983-2006), al capdavant de l'editorial se succeïren quatre directors: Joan Carreras, Xavier Bru de Sala, Oriol Izquierdo i Isidor Cònsul.

La feina dels quatre directors ha estat de continuïtat i, pel que fa a "A tot vent", pot resumir-se en un doble objectiu: aconseguir que els successius presents de la col·lecció respectessin la noblesa del seu passat i que [...] continués com una marca de referència dins del panorama de la narrativa catalana contemporània. [...] També ha quedat explícita la voluntat d'Edicions Proa de desenvolupar una estratègia global i harmònica, és a dir, una marca editorial en sentit ampli per donar cabuda a tots els gèneres literaris: en primer lloc la narrativa, però també la poesia i el teatre, l'assaig i els estudis, els llibres de viatges i les biografies, les memòries i la literatura de no-ficció. Tot i no ser uns objectius fàcils, Edicions Proa hi ha perseverat engrescada en la certesa que el seu assoliment esdevindrà la millor aportació a la cultura catalana davant dels reptes del tercer mil·lenni.²⁸⁵

La darrera etapa s'iniciava el gener de 2007, amb la incorporació de Proa al nou Grup 62, després de l'entrada de Planeta i Enciclopèdia a l'accionariat d'Edicions 62. El repte era "crear i consolidar el primer gran grup editorial en la història de l'edició catalana".²⁸⁶ Actualment, la responsabilitat editorial de Proa –a més de Pòrtic i d'Empúries– recau en mans de Josep Lluç.

²⁸⁴ CÒNSUL, Isidor. "A tot vent", 80 anys (1928-2008)". *Op. cit.*, p.11.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 12. Vegeu també: LLANAS, Manuel. *L'edició a Catalunya: el segle XX (els darrers trenta anys)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2007, p. 158-161.

²⁸⁶ CÒNSUL, Isidor. "A tot vent", 80 anys (1928-2008)". *Op. cit.*, p. 14.

Durant aquest llarg període que ens duu fins als nostres dies, diverses traduccions d'Andreu Nin han estat reeditades: *Crim i càstig* (1965, 1977, 1992, 2009 i 2015), *Anna Karènina* (1967, 1985, 2000, 2013 i 2014), *Una cacera dramàtica* (1982 i 1991) i *El Volga desemboca al mar Caspi* (1986 i 1991). Les versions de Nin d'aquestes obres clàssiques de Tolstoi i Dostoievski són avui encara les úniques que existeixen en català. Igualment pel que fa a Txèkhov (tot i que *Una cacera dramàtica* es considera una obra menor) i Pilniak, silenciats en el seu país durant tants d'anys.

És ben evident que Joan Oliver, en tant que responsable d'unes Edicions Proa que reprenien la navegació "A Tot Vent" a Catalunya, no dubtà de la conveniència de reeditar *Crim i càstig* (1965 i 1977) i *Anna Karènina* (1967), pràcticament en fer-se càrrec del segell. La valoració francament positiva que féu Josep Pla de la tasca traductora d'Andreu Nin en l'«homenot» que li dedicà (1959), contribuí de manera significativa a revitalitzar una fama que segurament s'havia mig eclipsat sota la llosa de silenci de la dura postguerra:

S'ha de situar Andreu Nin en el moviment literari del nostre país, en el qual té una plaça molt distingida.

En l'època que ens ha tocat de viure, la literatura catalana no haurà pas donat alguna obra important de creació. Haurà estat, en canvi, una època de traduccions importantíssimes. El bé que aquestes traduccions hauran fet a la llengua restaurada haurà estat incalculable, magnífic. A través d'aquestes traduccions s'ha pogut fer una obra de consolidació d'una profunditat i d'una intensitat sense precedents. Les generacions futures hi trobaran, per al maneig de la llengua, un tal cabal de facilitats, una tal quantitat de dificultats vençudes, que quan penso en l'estat en què ens trobarem, en posar-nos a treballar, la gent de la meua generació, la realitat d'avui em sembla un enlluernament, una màgica transmutació.

(...) L'únic objectiu que té la formulació –vaga, incompleta– d'aquesta llista impressionant és afegir-hi el nom d'Andreu Nin com a traductor de Tolstoi i Dostoievski. No tinc pas autoritat per a jutjar-les personalment. Només puc dir, per persones que en aquest punt poden dir alguna cosa, que aquestes traduccions són les

millors que d'aquests autors s'han produït en un idioma d'arrel no eslava –en aquest cas en un idioma llatí.²⁸⁷

Precisament, Víctor Alba recordava la correcció i la vivor de la llengua de Nin, tant parlada com escrita, que jugà un paper important en la regeneració de la literatura catalana:

[Nin parlava] Amb molta correcció i molt espontani. No la correcció de qui s'hi fixa, sinó que li sortia de manera natural. Quan traduïa –o, si més no, és la impressió que en tinc–, traduïa com si parlés. El que passa és que parlava bé. I les traduccions de Nin van ajudar molt a depurar la llengua. No a nivell tècnic, que d'això ja se n'encarregava Fabra i l'Institut, sinó a depurar la llengua parlada, que és la que es troba a les novel·les.²⁸⁸

Malgrat "un domini sorprenent de la llengua russa i alhora una gran sensibilitat literària [que] feien que les traduccions de Nin mantinguessin l'esperit autèntic d'aquestes obres i assolissin una alta qualitat artística",²⁸⁹ és clar que una anàlisi més aprofundida de les versions dels anys trenta pot revelar-nos també alguns desencerts del traductor.

Aquesta fou la feina que Natàlia Kharitònova s'imposà, en adonar-se del component gairebé mític de la figura d'Andreu Nin traductor:

Les traduccions d'Andreu Nin ocupen un lloc rellevant en la història de les lletres catalanes. I és que Nin, a més, com a polític i intel·lectual, s'ha convertit en un autèntic mite, reforçat per les circumstàncies que van envoltar la seva vida i la seva mort. De fet, en qualsevol conversa –quotidiana o professional– sobre la literatura russa a Catalunya o sobre la història de les relacions culturals catalanes i russes, la menció del nom d'Andreu Nin resulta previsible i, alhora, imprescindible.²⁹⁰

²⁸⁷ PLA, Josep. "Andreu Nin". *Op. cit.*, p. 87-88.

²⁸⁸ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

²⁸⁹ DYAKONOVA, Xènia; MATEO, José. "El personatge obscè. Visita retrospectiva als traductors de la prosa russa al català". *Op. cit.*

²⁹⁰ KHARITÒNOVA, Natàlia. "Andreu Nin, traductor del rus. Algunes qüestions". *Els Marges* 74 (tardor 2004), p. 53.

D'entrada, val a dir que l'apreciació de Kharitònova no resulta exagerada. Tot parlant d'August Vidal i Josep M. Güell, hem trobat un bon grapat de crítiques literàries que, per tal de lloar la qualitat dels seus trasllats, no dubtaven a declarar-los hereus directes del degà dels traductors del rus al català. I el procés de mitificació de Nin no s'aturava pas en l'àmbit de la traducció. La darrera novel·la d'Anna Murià, *Aquest serà el principi*, ens en forneix un boníssim exemple. D'acord amb l'autora, aquesta obra, "amb més de trenta anys d'elaboració i contenint tanta història soferta", podia considerar-se "la novel·la de la meua vida". Andreu Nin hi cobrava vida per mitjà del personatge d'Haima, veritable encarnació llegendària:

Sí, és autobiogràfica. [...] I sí, a part de jo mateixa, hi hagueren models reals per a la plasmació dels personatges i per al brodat de l'anècdota, encara que sovint són compostos amb elements de diverses procedències. [...] Com a exemple revelaré tan sols un cas, precisament el d'un home que no vaig conèixer personalment: Andreu Nin, que jo anomeno Haima. El seu renom d'aventura i d'obra, la impressió estremidora de la seva mort fosca, la fascinació suscitada per les confidències de la dona [una més que probable Mercè Rodoreda] que, en un amor fantasiós, li fou fidel més enllà de la desaparició, m'impulsaren a plasmar-ne la visió. No havent-lo conegut, no podia fer-ne el retrat. En vaig fer, doncs, una llegenda.²⁹¹

²⁹¹ MURIÀ, Anna. "Pròleg". A: *Aquest serà el principi*. Barcelona: LaSal, 1986, p. 11-12. Els exemples, prou colpidors, il·lustren la poderosa atracció exercida per les idees, la mort i l'obra del personatge Haima/Nin: "Oh, en les fotografies no hi ha res! Ell és el color encès, la vida roent, el sol, el crit, el..." *Ibidem*, p. 80. "Més vulgaritats? No m'he afiliat. He professat. M'he fet del seu culte! M'he agenollat! Per Ell no es pot ser adepte, s'ha de ser creient." *Ibidem*, p. 81. "Mort? L'han mort? No! L'han... se l'han endut... [...] Ha estat raptat... Amunt... Les tenebres... El xuclaven... Però Ell ha ascendit! Sí, una ascensió, i no el descens que volien les tenebres!" *Ibidem*, p. 82. "Ara, no. Ara no puc viure amb aquell home desconegut. No. Ara visc en maridatge amb Haima. La seva absència és la meua llar. Sofrir és la meua feina." *Ibidem*, p. 83. "La seva mort tenia l'aurèola del misteri. Ell, Haima, que en vida tingué un cap flamejant aureolat de neu. Tornà a la terra i ningú no l'esperava, perquè ningú no sabia que se n'havia anat. Se'l trobaren entre ells, donant la mà a la nena albina. Els seus cabells flamejaven; revolts, tenien llum d'aram i clapes fosques, com la seva veu. [...] Duia el rastre d'una ignorada història de llunyania i de sang. Parlà, amb la seva veu de resplendors metàl·lics i sobtades foscors, d'aquella llunyania, de la sang vessada, de la seva història de rebel, d'apassionat, de triomfador i de fugitiu. La blanca estepa feia un fons a la seva ardent figura i, agafada a la seva mà, la nena albina era l'únic botí de les lluites i els amors." *Ibidem*, p. 83-84. "Quan jo m'esforçava davant una pàgina d'aquelles lletres (que tu, Berta, trobaves estètiques i, ho recordo, et fascinaven tot i ser mudes per a tu) i anava fent-ne rajar l'esperit dins de la nostra llengua entenedora, i topava amb un obstacle que se'm feia impenetrable, Ell venia, mirava l'obstacle, somreia i m'abocava en un breu doll clar i transparent el sentit que jo aleshores veia senzillament il·luminat, com un sobtat miracle." *Ibidem*, p. 92. "No morí. Quan, damunt una terra estepària que desconeixia la puresa i claror de la neu, l'occiren, els digué: 'Pobra gent! No sabeu que sóc immortal?' En el seu cor, dins del seu pit ferreny, sempre hi hagué llàstima per a la pobra gent. Duia a l'ànima la música, des del gran cant dels espais fins al petit so del tremolor d'una fulla..." *Ibidem*, p. 93.

Un cop constatada l'amplificació del ressò del llegat d'Andreu Nin, tant en la dimensió política com intel·lectual, gràcies al progressiu redescobriment de la seva figura d'ençà de la dècada dels setanta, retornem al treball de Natàlia Kharitònova. A propòsit dels trasllats del Nin traductor, es plantejava diverses qüestions: "quin grau de fidelitat tenen les seves traduccions? Com reconstrueix en català el Nin traductor la diversitat dels discursos literaris del rus? Aconseguix transmetre les peculiaritats d'estil i l'originalitat de l'estructura en el text de la traducció?"²⁹² Per tal de donar-hi resposta, es proposà fer una revisió sistemàtica de tres obres clau: dues clàssiques (*Crim i càstig*, de Dostoievski, i *Anna Karènina*, de Tolstoi) i una soviètica (*El Volga desemboca al mar Caspi*, de Pilniak). Tot advertint que "posem una cura especial en l'anàlisi dels aspectes lèxics de la traducció", Kharitònova, com a punt de partida, establia el concepte d'estil literari que havia de guiar la investigació:

[...] prefereixo deixar de banda l'aspecte comunicatiu i fixar-me en els aspectes més formals de l'estil, és a dir, en les tècniques narratives emprades per cada autor, les desviacions de la norma establerta en l'època i en aquells elements significatius propis de la ideologia de cada escriptor en concret que contribueixen a la formació del sentit final de l'obra literària.²⁹³

En primer lloc, quant a la versió de Dostoievski, Kharitònova explicava:

Així doncs, en relació amb la traducció de *Crim i càstig*, observem que, d'una banda, la reflexió del traductor [en el pròleg] posa en evidència que havia percebut els trets característics de l'estil de l'escriptor rus, però, de l'altra, és obvi que Andreu Nin no sempre aconsegueix el propòsit de reflectir-los en la traducció. Sobretot, destaca l'alteració del significat del llenguatge "negligit": sembla que el traductor l'interpreta com un llenguatge més apropiat per al discurs parlat. Aquesta pot ser una possible explicació de l'ús excessiu de les frases fetes i de l'exclusió del registre elevat en la traducció catalana.²⁹⁴

²⁹² KHARITÒNOVA, Natàlia. *Op. cit.*, p. 54.

²⁹³ *Ibidem*.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 58.

A continuació, en el cas de Tolstoi i *Anna Karènina*, l'estudiosa consignava que el traductor no sempre aconseguia reproduir el sistema de registres lingüístics de l'obra, tant si es tractava de la llengua afrancesada i col·loquial dels aristòcrates com de la parla dels camperols: "En la traducció d'Andreu Nin, aquesta polifonia estilística del llenguatge culte i del llenguatge popular resta gairebé esborrada, encara que en el text original hi ha casos en què els dos registres entren en conflicte, sovint per obtenir-ne un efecte còmic."²⁹⁵ Kharitònova creia que, optant per la interpretació del sentit del lèxic dialectal i oral, Nin traïa aquesta especificitat de l'obra tolstoiana. Igualment, trobava desencertat el fet que, amb una certa freqüència, el traductor "esmenés" les anàfores i repeticions del text original, perquè així es perdia "un dels trets més característics de l'estiu narratiu de Tolstoi" que, a més, tenia "un significat especial en el llenguatge dels raonaments i els monòlegs interiors, tan propis de Tolstoi, i [que] contribueixen a reforçar l'efecte retòric."²⁹⁶

En darrer terme, considerava *El Volga desemboca al mar Caspi* com la traducció més reeixida. D'entrada, aclaria que l'estil de l'escriptor soviètic era "prou inconfusible" i constatava que Nin no sempre reproduïa els neologismes propis de Pilniak, o bé optava per interpretar el sentit d'un passatge en lloc de mirar de traduir el "desplegament de la imatge emprat per l'autor."²⁹⁷ En canvi, reconeixia que, en línies generals, el traductor aconseguia mantenir la diferenciació del llenguatge dels obrers i que tampoc no li suposava cap dificultat reproduir en el discurs dels personatges la barreja del registre col·loquial i la retòrica comunista o el lèxic propi dels bolxevics i els neologismes de l'època. Així mateix, se'n sortia prou bé a l'hora de traslladar les característiques associades al conte popular, també presents en el discurs parlat de la novel·la.

²⁹⁵ *Ibidem*, p. 61.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 62.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 64.

Kharitònova apuntava els motius que podia haver-hi darrere les mancances observades en el treball d'un traductor que, tanmateix, "considerava important la necessitat de la transmissió de l'estil literari de cada autor en concret":

Andreu Nin va ser un traductor autodidacte i va viure en un moment històric en el qual encara no existia una escola de traducció en les lletres catalanes, ni tampoc podia recórrer a la tradició literària catalana, sovint mancada d'exemples, per tal de reproduir les peculiaritats dels gèneres literaris estrangers i dels estils dels autors de les obres literàries proposades per a la traducció. També cal tenir en compte que en la seva època els diccionaris de la llengua russa i les llengües romàniques no estaven gaire desenvolupats i, per tant, sovint no podien ajudar el traductor en la seva tasca. Considerant tot això, resulta comprensible que les seves traduccions siguin sovint imperfectes en el moment de transmetre el significat complet del text original que, en alguna ocasió, resulta erroni o inexacte.²⁹⁸

En definitiva, malgrat que "a vegades no hi queden reflectits tots els estrats del llenguatge original, tant pel que fa a la parla peculiar de personatges concrets, com a la parla que caracteritzava les diferents classes socials a Rússia", i que, "en algunes ocasions, això produeix un cert aplatament de l'estil i una certa pèrdua de les significacions associades a l'estil personal de cada autor",²⁹⁹ l'estudiosa russa afirmava que "aquesta conclusió no resta importància a la tasca d'Andreu Nin com a traductor: les seves traduccions aconsegueixen la seva funció històrica i literària i ocupen un lloc veritablement honorífic en les lletres catalanes."³⁰⁰

També Dyakonova i Mateo, que s'havien fet ressò de les observacions de Kharitònova a propòsit de les versions de Nin, s'apressaven a afegir que "no obstant això, cal considerar que en aquella època no hi havia prou tradició literària d'on treure models útils per als traductors i assimilables per al públic". I encara afirmaven: "Deixant

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 68.

²⁹⁹ DYAKONOVA, Xènia; MATEO, José. *Op. cit.*, p. 72.

³⁰⁰ KHARITÒNOVA, Natàlia. *Op. cit.*, p. 69.

de banda aquestes petites imperfeccions, les traduccions d'Andreu Nin han esdevingut, per mèrits propis, clàssiques."³⁰¹

Aquest fou també el parer de dos homes vinculats a les Edicions Proa. Per a Manuel Llanas, que s'ha encarregat d'estudiar-ne i difondre'n la història:

Amb un notori predomini de les traduccions, les col·leccions de Proa alberguen un considerable cos de traductors, la gran majoria escriptors i alguns d'ells (com Josep Carner i Andreu Nin) autors de versions que han esdevingut canòniques.³⁰²

Isidor Cònsul, que en fou el director editorial durant més d'una dècada (1998-2009), coincidint amb el 75è i el 80è aniversari del segell, reblava el clau:

[Nin] S'instal·là a Barcelona, però ja havia fet saber a Puig i Ferrer, des de Moscou, la seva voluntat de traduir la gran literatura russa del segle XIX, entre els quals Tolstoi, Dostoievski i Txékhov, traduccions que van esdevenir modèliques per la fidelitat al text i el bon gust literari.³⁰³

I a la llista, també podem afegir-hi les opinions de dos professionals de l'ofici que, amb el seu mestratge, han contribuït a crear una autèntica escola de traductors catalans. Potser per aquest motiu, tot i les paraules elogioses que tenien per a la tasca de Nin, no s'estaven de recordar els reptes que encara havia d'afrontar la indústria editorial del país pel que fa a les traduccions russes en llengua catalana. Així, Ricard San Vicente reclamava la traducció directa de *Guerra i pau*:

Cal dir respecte a l'obra magna de Tolstoi que, a diferència d'altres obres literàries russes, l'edició catalana apareguda a Les Millors Obres de la Literatura Universal no és una versió directa del rus, i la traducció francesa en què es basa no parteix de la darrera redactada per Tolstoi. És per això que mentre disposem de magnífiques versions d'*Anna Karènina* i de *Crim i càstig*, realitzades per Andreu Nin, no es pot dir el mateix de *Guerra i pau*.³⁰⁴

³⁰¹ DYAKONOVA, Xènia; MATEO, José. *Op. cit.*, p. 72-73.

³⁰² LLANAS, Manuel. "La primera etapa d'Edicions Proa (1928-1939): Una aproximació." *Carrer dels Arbres. Revista Anuari del Museu de Badalona* 14 (2003), p. 51.

³⁰³ CÒNSUL, Isidor. *Op. cit.*, p. 5.

³⁰⁴ SAN VICENTE, Ricard. *Op. cit.*, p. 13, nota 5.

Mentre que, segons Helena Vidal, potser havia arribat el moment de preguntar-se si calia retraduir les obres anostrades per Nin i Payarols a la dècada dels trenta; a més, demanava que les traduccions catalanes proporcionessin una visió més completa del conjunt de la literatura russa, des de les obres clàssiques a les de rabiosa actualitat:

És una evidència que les traduccions tenen tendència a envellir. Cada trenta anys es podria perfectament tornar a traduir una obra. A banda, em consta que a la gent molt jove, estudiants de filologia, el català que hi apareix els resulta passat de moda, fins al punt que alguns s'estimen més llegir les traduccions en castellà. Diria que és pràcticament un problema de sociolingüística, no es tracta només d'un problema de traducció.

I això no vol pas dir que les traduccions de Nin o Payarols no siguin molt valuoses, però cal reconèixer que la llengua ha evolucionat. Ara bé, els editors intenten no gastar diners en la traducció. I, al meu parer, encara hi ha una mancança més greu: les traduccions al català no proporcionen una visió completa o suficient de tot el panorama de la literatura russa. En castellà, per contra, això no succeeix. En català es tradueix molt menys, i per raons totalment aleatòries: perquè una obra s'ha posat de moda, perquè ha tingut èxit en castellà o perquè a un editor li fa gràcia... Ens falten, per exemple, edicions crítiques i completes dels autors clàssics i, també, córrer més riscos amb autors encara no consolidats.³⁰⁵

La qüestió de l'"envelliment" de les traduccions ha suscitat de sempre molta controvèrsia. I si bé és cert que altres veus³⁰⁶ s'alcen en la línia apuntada per Vidal, no ho és menys que Proa continua confiant en les versions de Nin, fins al punt que les darreres reedicions de *Crim i càstig* (2015) i *Anna Karènia* (2014) són en format de

³⁰⁵ Vegeu l'entrevista a Helena Vidal, 19 d'octubre de 2009. Annex 1.4.2.

³⁰⁶ "Malgrat el talent de Nin, el seu català, viu i fresc a l'època, per a un lector d'avui resulta antiquat en alguns aspectes i potser ja no es pot gaudir de la mateixa manera. Tanmateix, la seva manera de traduir sí que dona una idea de l'esperit general de cada obra, i per això representa una contribució molt valuosa tant a la literatura russa com a la catalana." DYAKONOVA, Xènia. "Traduir Rússia". *Núvol* (21 novembre 2014). <http://www.nuvol.com/noticies/la-relacio-entre-la-literatura-russa-i-la-catalana/>

llibre de butxaca, i que hi ha també els qui, com Francesc Parcerisas, esgrimeixen els arguments contraris i defensen la "classicitat" de les traduccions.³⁰⁷

Precisament, volem tancar aquest llarg apartat dedicat als trasllats literaris d'Andreu Nin amb una reflexió d'aquest poeta i traductor. Parcerisas afirmava amb rotunditat que cal reconèixer a Nin el fet d'haver aconseguit que *Anna Karènina*, prescindint de l'original (i de qualsevol possible traïció), hagi esdevingut una novel·la plenament "nostra":

El traductor ha de ser un traïdor, ha de ser un espia: ha de poder passar del servei del text que llegeix al servei del text que produeix. Ha de recollir la informació pertinent dels països A, B i C per posar-la al servei dels interessos del seu país X. [...] El valor de l'"anostrament" noucentista era justament aquest: agafar allò que més interessava del que havien produït les cultures foranes i importar-lo al català de tal manera que deixés de ser un cos estrany i passés a diluir-se i a enriquir la cultura pròpia, que esdevingués plenament "nostre". [...]

No sé si a la sala hi ha gaires assistents que hagin llegit Tolstoi en rus, però els asseguro que m'ofereixo a discutir de les virtuts de l'escena de la sega del fenc a *Anna Karènina* que només conec en la traducció d'Andreu Nin amb qualsevol lector o crític rus; gràcies a Nin i a la seva traducció aquesta és una novel·la que també és nostra, que forma part de la nostra tradició intel·lectual. Què seria de nosaltres si en la traducció haguéssim perdut *La Bíblia* i *L'Odissea*, i la *Divina Comèdia*, i Shakespeare...? No, de cap de les maneres, traducció és allò que ens permet de conèixer, d'enriquir, de transformar, d'aprofundir, de créixer, perquè el traductor, com l'espia que mencionava abans, ha de saber triar el gra de la palla i passar la informació que és, de debò, essencial, vital.³⁰⁸

³⁰⁷ "Les traduccions de les obres clàssiques sembla que envelleixen molt ràpid, ja que es reelaboren cada 10 o 15 anys, però el problema no és l'envelliment, sinó que les noves traduccions són més fàcils de llegir. [...] A mi, personalment, molts cops m'agraden més les traduccions antigues". Propòsits recollits a "Balanç de la tercera sessió de les jornades entorn de la crítica" (abril 2005). http://www.escriptors.cat/?q=publicacions_glosses_critica Vegeu també: PARCERISAS, Francesc. "Què pot voler dir 'envellir' quan parlem de traduccions?". *Bulletin Hispanique* 115-2 (2013), p. 451-461.

³⁰⁸ PARCERISAS, Francesc. "Montserrat Abelló traductora, amb motiu dels seus 90 anys". *Quaderns. Revista de Traducció* 16 (2009), p. 101-102.

4. Infància, adolescència, joventut, de Lev Tolstoi

4.1. El mecanoscrit "retrobat"

Per tal de completar l'estudi entorn de l'activitat traductora d'Andreu Nin, sempre ens havia semblat de considerable interès tenir present el mètode de treball que emprava, gràcies a l'observació d'escrits originals. Ara bé, després de les entrevistes mantingudes amb els coetanis del traductor, també ens havia quedat força clar que, a causa dels estralls de la guerra, trobar aquesta mena de documentació era un desig inabastable: els papers de la primera època d'Edicions Proa (on sabem que de vegades traduïa)¹ o l'arxiu personal de Nin podien ser en qualsevol lloc, fins i tot en algun soterrani del KGB.² De moment, per fer-nos una idea de com acarava la feina, havíem de conformar-nos amb la informació que ens havien proporcionat els testimonis directes. Recordem, per exemple, les paraules d'Ignacio Iglesias:

Durante el tiempo que pasé al lado de Nin, éste traducía en su casa, sobre todo durante las mañanas y a veces a la tarde. Me llamó la atención su forma de trabajar: de pie y paseando traducía de viva voz [el texto], que su esposa Olga pasaba a la máquina de escribir; esto se llevaba a cabo en el pequeño comedor de la casa, puesto que su

¹ Tal com Víctor Alba explicava: "Les Edicions Proa [...] es trobaven al carrer del Duc de la Victòria, darrere de l'Ateneu, en un pis. En aquest pis, en aquestes oficines, hi havia una cambra que –si no recordo malament– donava sobre la galeria, i era allí on Nin treballava. Nin bàsicament no treballava a casa seva, perquè hi havia dues menudes i la seva dona russa –vaig conèixer-la molt més tard, a Mèxic, a l'exili–, que era realment molt pesada. A més, cap al tard, com que era molt a prop de l'Ateneu, a la Proa s'hi feia una tertúlia d'intel·lectuals; hi participava Puig i Ferrer, el mateix Nin i altres intel·lectuals que jo, un marrec de disset o divuit anys, no coneixia; me'ls mirava amb un gran respecte, perquè m'impressionaven molt. [...] Sí, Nin treballava allà. No sé si les vuit hores, però cada tarda hi era." Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

² D'acord amb Wilebaldo Solano, els papers de Nin foren confiscats: "[...] evidentment, tampoc no sabem on para tota la documentació que ell podia tenir a casa. La meua dona i la sogra –que era molt amiga d'Olga Nin– van ser a casa de Nin abans de la caiguda de Barcelona, però l'Olga no va gosar endur-se res. Per tant, els papers que hi podia haver van patir la incautació franquista; qui sap si un dia apareixeran." Davant la pregunta sobre la possibilitat que Proa conservés textos del Nin traductor, Solano admetia: "Segurament, però qui sap on són. Els arxius del POUM és molt probable que arribessin a Moscou per la via del PSUC. Però hi ha un forat molt gran [...]. Fins i tot per a la qüestió de les traduccions." Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

despacho era muy reducido. Terminada la traducción, Nin la corregía atentamente a mano, para que Olga hiciese luego la versión definitiva.³

Fins que, per un d'aquells atzars del destí, se'ns presentà l'oportunitat de disposar d'un text original d'Andreu Nin. Manuel Llanas, responsable de la troballa, ho explicava a *Serra d'Or*:

Circumstàncies que no fan al cas han permès retrobar el mecanoscrit original de la traducció d'*Infància, adolescència, joventut* de Lev Tolstoi, tal vegada la darrera d'Andreu Nin, publicada per Edicions Proa el 1974. Es tracta d'un feix de tres-cents setanta-sis fulls holandesos (amb un format aproximat, doncs, de 22x28 cm), numerats, mecanografiats i amb anotacions manuscrites damunt el text amb tinta negra i amb bolígraf vermell, de mans i èpoques diferents. Un full addicional, col·locat al principi, fa de portada: hi figura el nom de l'autor, el títol de l'obra i, al peu, la llegenda "Traducció directa i íntegra del rus per Andreu Nin".⁴

Tal com Llanas i Vilardell feren, semblava encertat atribuir les anotacions en vermell al corrector de Proa que s'encarregà de revisar el document per a la seva publicació, el 1974; mentre que l'escriptura amb tinta negra molt probablement corresponia al traductor mateix i, per tant, datava dels anys trenta. Les raons que els permeteren afirmar-ho, les exposaven també en l'article esmentat:

[Que són anotacions autògrafes del traductor] Ho avala no tan sols el gruix i la substància de les modificacions introduïdes en el text mecanografiat [...], sinó també –i sobretot– la cal·ligrafia, que hem acarat amb la de l'original d'unes cartes de Nin a

³ El mateix Iglesias concretava quant de temps havia durat aquest període: "Yo iba todas las tardes a su domicilio [...] Mi relación personal con Nin duró todo el año 1935 y parte de 1936, pues en abril de este año regresé a Asturias, una vez amnistiados los participantes en la revolución de octubre de 1934." Carta d'Ignacio Iglesias a Judit Figuerola. Cachan (França), 30 de novembre 2000. *Op. cit.*

⁴ LLANAS, Manuel; VILARDELL, Laura. "Tolstoi traduït per Andreu Nin, retrobament d'una 'valuosa relíquia'". *Serra d'Or* 592 (abril 2009), p. 81.

Maurín editades per Pelai Pagès, a qui volem expressar la nostra gratitud per haver-nos-en facilitat la referència.⁵

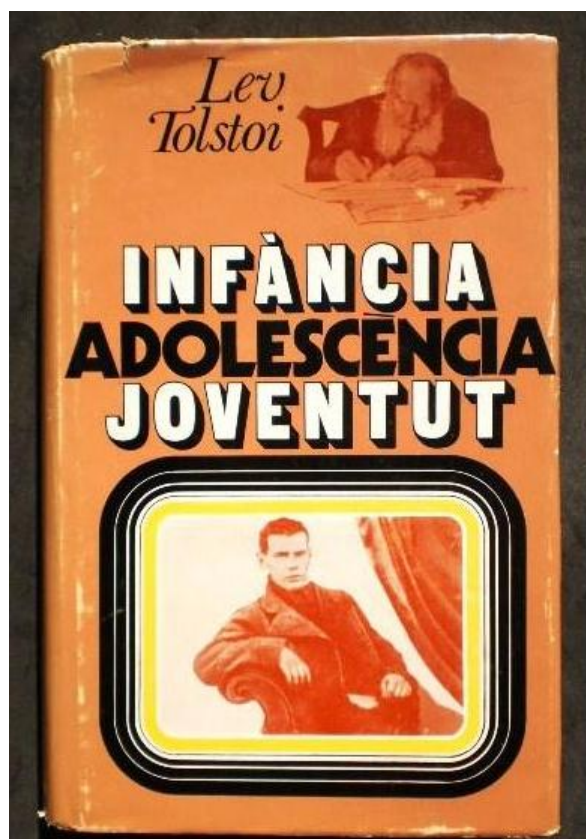
Però el més curiós del cas és que, en realitat, es tractava d'un mecanoscrit "retrobat". Perquè, tal com els editors (segurament Joan Oliver, responsable de la col·lecció A Tot Vent, de Proa, un cop reinstaurada al país) explicaven al públic en una nota que encapçalava aquesta primera edició de 1974, el mecanoscrit original d'Andreu Nin s'havia salvat de desaparèixer per sempre més en el fragor del conflicte bèl·lic gràcies a la intervenció d'un particular que, malgrat admetre la vinculació de llarga data amb el segell, preferí restar en l'anonimat:

Un dia el nostre director literari va rebre un guixut embolcall, acompanyat d'una tarja del remitent –la discreció del qual no ens permet d'anomenar– on aquest s'expressava així: "Com prou sabeu, el meu pare, i jo al seu costat, vam intervenir directament i amb franc entusiasme en les tasques d'Edicions Proa, ja des del seu començament, abans de la guerra. L'altre dia, tot ordenant a fons el meu arxiu, em va venir a les mans aquest original que ara us trameto. Es tracta, penso jo, d'un dels darrers treballs de col·laboració que Andreu Nin efectuà per encàrrec de Puig i Ferrer, director d'aqueixes edicions durant la seva primera època. Crec que vós, estimat i vell amic, que vau conèixer l'un i l'altre, fareu el possible, en allò que de vós depengui, per a la publicació d'aquest text que jo, i vós segurament també, estimo com una valuosa relíquia."⁶

⁵ *Ibidem*. Pel que fa a les cartes de Nin a Maurín, que hem citat repetidament, apareixen consignades a la bibliografia: Cartes d'Andreu Nin des de Moscou i Kràskovo (11 octubre 1928, 4 novembre 1928, 7 desembre 1928, 29 desembre 1928, 12 març 1929). *L'Avenç* 50 (juny 1982), p. 30-33; (19 març 1929, 28 març 1929, 19 maig 1929, 10 juny 1929, 30 agost 1929, 1 setembre 1929, 22 setembre 1929, 19 octubre 1929, 29 octubre 1929, 16 desembre 1929, 22 desembre 1929, 4 gener 1930). *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 30-38; (17 gener 1929). *L'Avenç* 166 (gener 1993), p. 25-26. A més, la missiva que el traductor envià a Puig i Ferrer ens pot acabar de confirmar que Nin fou l'autor de les esmenes de color negre, escrites amb ploma estilogràfica. Vegeu: Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. Annexos 2.1.

⁶ "Nota dels editors". A: TOLSTOI, Lleó. *Infància, adolescència, joventut*. Barcelona: Proa, 1974, p. 5.

És ben probable, novament d'acord amb el parer de Llanas i Vilardell, que aquesta traducció de Nin, "que la situació bèl·lica impedeix o desaconsella donar a l'estampa", romangués en l'arxiu professional d'un "redactor de la casa i un seu fill que el 1939 van quedar-se a Catalunya" (tenint en compte que Josep Queralt, tal com hem explicat, marxà a l'exili i reprengué les Edicions Proa des de Perpinyà).⁷ Per consegüent, en aparèixer casualment el mecanoscrit original a començament de la dècada dels setanta, la versió *d'Infància, adolescència, joventut* de Tolstoi retornà a l'editorial que l'havia encarregada i que, finalment, pogué publicar-la, trenta-set anys després de l'assassinat del traductor.

No deixa de ser una curiosa coincidència que fos Joan Oliver l'encarregat de fer pública la troballa i de tenir cura de l'edició. És cert que coneixia prou bé els dos homes

⁷ A més, i per si quedaven dubtes sobre la sort que li havia estat reservada al fons de Proa, Julià Guillamon afirma amb rotunditat: "Després de la guerra Josep Queralt va marxar a l'exili, les seves germanes van ser empresonades i el fons de l'editorial, destruït." GUILLAMON, Julià (ed.). *La propera festa del llibre serà de color taronja! Cinquanta anys del relleuament d'Edicions Proa*. Op. cit., p. 61.

que estigueren en la gènesi del projecte: Joan Puig i Ferrer, que havia dut la batuta d'Edicions Proa a l'època gloriosa d'abans de la guerra i que tornà a encarregar-se'n durant l'exili, i Andreu Nin, el traductor que, tot i la radicalitat de l'adscripció política que representava, ja gaudia d'un cert renom abans de l'inici del conflicte. Perquè, de fet, cal tenir present que el vincle d'Oliver amb Proa datava de la meitat dels anys trenta: el 1935 les Edicions La Mirada, creades per la Colla de Sabadell, s'incorporaren com a col·lecció a l'editorial badalonina; i el mateix Palau i Fabre fou testimoni que tots tres, acompanyats per altres escriptors del moment, havien compartit tertúlies a la seu de Proa a la ciutat comtal:

La tasca de crític em dugué, entre altres llocs, a Edicions Proa, que subvencionava Josep Queralt i que dirigia Joan Puig i Ferrer. A l'esmentada editorial, en poc temps, coneixia un gran nombre d'escriptors catalans que hi anaven a fer la tertúlia: Mercè Rodoreda, Francesc Trabal, Joan Oliver, Xavier Benguerel, Ramon Xuriguera, Jeroni de Moragues, Cèsar August Jordana, Andreu Nin, etcètera, etcètera.⁸

Poc temps després, amb la guerra en un punt de màxima ebullició arran dels fets de maig i la posterior detenció d'Andreu Nin, Víctor Alba, que també estava al cas d'aquestes tertúlies compartides, relatava una escena en què, aparentment, Joan Oliver, que aleshores encapçalava l'Agrupació d'Escriptors Catalans, no aconseguí vèncer els prejudicis o els temors del moment:

Quan a [Joan] Oliver, la gent del POUM, li va demanar que intervingués a favor de Nin, que signés algun manifest, etc., els va respondre: "Nin, el que havia d'haver fet era traduir, i no embolicar-se en política".⁹

⁸ PALAU I FABRE, Josep. *Obra literària completa II. Assaig, articles i memòries*. Barcelona: Galàxia Gutenberg/Cercle de Lectors, 2005, p. 1318.

⁹ Entrevista a Víctor Alba, 28 de desembre de 1999. *Op. cit.*

Per bé que l'opinió favorable que li mereixia el talent del Nin traductor no s'alterà al llarg dels anys –com ho demostren les reedicions de primera hora dels dos grans clàssics de la literatura russa traslladats per a Proa: *Crim i càstig*, de Dostoievski (1965), i *Anna Karènina* (1967), de Tolstoi–, Oliver feia extensiva aquesta apreciació positiva a la trajectòria política i personal del dirigent del POUM en el pròleg amb què acompanyà la singular aparició, el desembre del 1974, d'*Infància, adolescència, joventut*:

No hi ha pas cap dubte que és així [que es tracta d'una "valuosa relíquia"]. Tant els lectors com la crítica no ignoren que Andreu Nin, polític combatiu i fidel als seus ideals fins al sacrifici, va ser un traductor magistral del rus i un gran estilista de la nostra llengua. Citem només l'exemple de la versió de *Crim i càstig* de Dostoievski, que ha estat novament incorporada a la nostra col·lecció "A tot vent".

És per això que Edicions Proa s'han afanyat amb goig a fer-se seva la iniciativa de donar a la llum aquesta obra de Tolstoi –l'altre gegant de les lletres russes– l'interès de la qual es veu ara doblat pel valor d'una traducció directa, íntegra i impecable.¹⁰

Pel que fa al text que Nin versionà, convé recordar que, en realitat, es tractava d'una trilogia (1852-1857), amb evidents trets autobiogràfics, que constituí el primer tast de l'obra literària de Tolstoi i que comptà amb una bona acollida per part del públic i de la crítica.¹¹ Anys més tard, i des de la perspectiva del conjunt de la producció tolstoiana,

¹⁰ "Nota dels editors". *Op. cit.*, p. 5.

¹¹ Ja després de l'aparició d'*Adolescència*, la crítica contemporània russa, per boca de Stepan Semenovitx Dudiixkin (1821-1866), deia: "[...] tots nosaltres l'hem llegida, rellegida i encara estem disposats a tornar-la a llegir. En fer-ho, hem sentit un goig indescriptible, el mateix que vàrem experimentar dos anys enrere amb la lectura d'*Infància*, novel·la del mateix autor". I encara afegia: "No sabem què lloar més d'aquestes dues novel·les: si el talent indiscutible de l'escriptor, el mestratge de la trama o aquesta observació intel·ligent que tan difícil és de trobar. I, per damunt de tot, en molts moments d'aquestes narracions, Tolstoi es revela com un veritable poeta." Igualment preava el treball laboriós del text, en què "no hi ha cap paraula sobrerera", així com la intel·ligència "enlluernadora" a l'hora d'escriure, gens corrent en un autor novel·la. Дудышкин, Степан Семенович. "О повестях 'Детство' и 'Отрочество'". А: ТОЛСТОЙ, Лев Николаевич. *Детство. Отрочество. Юность: повести*. Moscou: Белый город, 2010, p. 508. [La traducció és meva.]

Stefan Zweig, biògraf de l'escriptor, observava amb molt d'encert a propòsit d'aquest llibre:

Però gairebé tan aviat com el precoç moralista, també l'artista que hi ha dins Tolstoi reclama el seu autoretrat, i a vint-i-tres anys comença –cas únic en la literatura universal!– una biografia en tres volums. La primera mirada de Tolstoi és per emmirallar-se. Encara no coneix res del món aquest jove i ja, tot just a vint-i-tres anys, tria com objecte la seva pròpia vida, la seva pròpia infància. [...] Aleshores no pensa pas per a qui escriu i menys encara pensa en la literatura, ni en els diaris ni en el públic, obeeix instintivament una necessitat d'explicar-se a si mateix per mitjà de l'exposició [...] simplement pel joc càndid i instintiu d'un infant a mitges, que no ha viscut res més que això, que ens descriu als vint-i-tres anys com ell "el petit infant s'ha transformat en adolescent" i el seu bocí d'existència, les primeres impressions, el seu pare, la seva mare, els parents, els seus mestres, els homes, les bèsties i la naturalesa, i reïx gràcies a la seva magnífica espontaneïtat, que sempre solen posseir amb escriu aquells que no pretenen ésser-ne. [...] Així que s'esdevé la cosa inesperada i que aquesta autobiografia desintencionada li dóna un nom, Lleó Tolstoi en deixa cuita corrent la continuació [...] i l'escriptor afamat ja no troba mai més el to del desconegut, i mai més, àdhuc en la seva maduresa de mestre, no ha assolit un autoretrat més pur i més definitiu.¹²

En l'actualitat, la crítica subratlla la modernitat i la complexitat formal d'*Infància, adolescència, joventut* i assenyala, com la clau de l'èxit, l'habilitat de l'artista primerenc a l'hora d'equilibrar tres veus narratives que permetien aprofundir en la ment del protagonista:

Formally, the trilogy is the first Russian example of a narrative type that combines the immediacy of autobiography with the creative freedom of the novel: the pseudo-autobiography. The pseudo-autobiography is an autobiographically-based work that imitates the autobiography in all respects but one: its author and narrator are not the same person. For both author and reader the lack of identity between author and narrator means that the work is to be treated as fiction, read and judged by a set of criteria different from those applied to non-fiction.

¹² ZWEIG, Stefan. *Op cit.*, p. 100-103.

The pseudo-autobiography, which Tolstoi adapted from European models, allows for a complex interplay of narrative voices. The first voice here is that of the child Irten'ev, expressing the impressions of his life as they seemed to him at the time of their occurrence. Of course, the reader knows consciously that the text was written by an adult writer, and that it is impossible for the narrator to remember exactly conversations or events that occurred years before. Nevertheless, Tolstoi successfully captures the feeling of the unmediated voice of the child, boy or youth. The second voice is that of the older Irten'ev, the narrator and putative writer of the text; he explains the actions of his protagonist (his younger self) and comments on them. Finally, there is an authorial voice that usually resembles the voice of Tolstoi himself as we know it from the diaries and his later work. This voice makes generalizing comments that go far beyond the commentary provided by Irten'ev. The success of the trilogy in Tolstoi's days was due to the author's ability to balance these three voices, and through them to delve into the mind of his protagonist.¹³

I, és que, a banda de la importància que l'obra tingué com a laboratori experimental de les tècniques literàries que l'escriptor perfeccionà després i de les preocupacions que mai no l'abandonaren (en el protagonista ja hi descobrim, per exemple, la recerca de la puresa moral i les dificultats per arribar-hi que caracteritzaran tots els herois de Tolstoi), seria un error no adonar-se que

Of equal importance is the influence that the trilogy had in opening up an entirely new subject for Russian literature and culture –childhood– and in providing a model for understanding childhood in Russian culture. *Childhood* was the first work of Russian literature to have a child as the central character, and writers as disparate as Aksakov, Gor'kii, Belyi, Bunin, and Nabokov, as well as generations of gentry autobiographers recalled and rewrote their childhoods incorporating both Tolstoi's literary technique and his overall mythology of childhood. In this respect *Childhood* (and to a lesser extent *Boyhood* and *Youth*) remained paradigmatic for Russian culture even as it was overshadowed by the literary achievements of Tolstoi's mature period.¹⁴

¹³ BARUCH WACHTEL, Andrew. "Childhood, Boyhood, Youth. Prose works, 1852-57". A: CORNWELL, Neil (ed.). *Reference Guide to Russian Literature*. Op. cit., p. 817.

¹⁴ *Ibidem*, p. 818.

Per cloure aquesta presentació, volem evocar la profunda admiració que Andreu Nin sentia per Tolstoi,¹⁵ així com el fet que ja s'havia enfrontat a la traducció d'una de les obres cabdals de l'autor, *Anna Karèнина*, publicada el 1933. En el pròleg esmentat, Joan Oliver afirmava que l'interès d'*Infància, adolescència, joventut* "es veu ara doblat pel valor d'una traducció directa, íntegra i impecable".¹⁶ Per tant, l'editor enllaçava amb el reclam propagandístic que tants cops havia emprat Puig i Ferrer a la dècada dels trenta, i posava de manifest que –com explica Ramon Pinyol– "han quedat [...] com a referent d'aquestes versions directes les que va fer Andreu Nin".¹⁷

A l'hora d'escometre l'estudi d'aquesta "valuosa relíquia", el nostre propòsit s'allunya d'un acarament amb el text original rus que ens porti a descobrir els mecanismes de traducció que hi operen –i adonar-nos així de possibles "encerts" i "errors"– o que ens permeti esbrinar quina és la "ideologia" que s'amaga darrere les tries del traductor.

Recordem que en el mecanoscrit es produïren les intervencions de dos correctors, separades per un interval de gairebé quaranta anys: la de Nin mateix, com a traductor que revisava el text prèviament traslladat, i la del curador de Proa, que havia de deixar-lo llest per al linotipista. Tenim la intenció d'analitzar ambdós grups d'esmenes autògrafes, provar de deduir-ne les línies d'actuació que les guiaven i escatir-ne després les similituds i les diferències.

Per a dur a terme l'estudi, ens hem centrat en tres capítols, que corresponen a cadascun dels llibres que s'apleguen a *Infància, adolescència, joventut*. Es tracta del

¹⁵ "De tots ells [els clàssics russos], no és pas Dostoievski qui col·loco en primer lloc, a pesar del seu valor indiscutible, sinó a Tolstoi, que considero com un gegant." Carta d'Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer. Moscou, 5 de juliol de 1928. *Op. cit.*

¹⁶ "Nota dels editors". *Op. cit.*, p. 5.

¹⁷ PINYOL i TORRENTS, Ramon. "La difusió de Tolstoi en català". *Serra d'Or* 611 (novembre 2010), p. 38.

capítol I d'*Infància*, "El preceptor Karl Ivànovitx", del capítol I d'*Adolescència*, "Viatge", i del capítol XLV (i darrer) de *Joventut*, "Em suspenen". A més d'observar-hi l'ortografia, la morfosintaxi, el lèxic i la puntuació, hem considerat també si les correccions eren innecessàries o, fins i tot, errònies.

4.2. Esmenes d'Andreu Nin

En primer lloc, pel que fa a l'ortografia, observem que les errades que Andreu Nin corregeix amb més freqüència són d'accentuació: cal afegir els accents a les paraules que han de dur-ne i no en porten. Així, per exemple: *cotó*, *planyívolament* o *pujàvem*. Tant podia tractar-se de descuits del mateix Nin com de la persona que passava a màquina els textos que ell li dictava. En l'època en què es dugué a terme la traducció d'*Infància, adolescència, joventut*, el més probable és que, segons recordava Ignacio Iglesias, l'encarregada de fer-ho fos Olga Tarèeva, muller del traductor.¹⁸

Si continuem amb les correccions ortogràfiques, també trobem canvis entre a/e i o/u en síl·laba àtona (**endavinar* per *endevinar* o **entafuràvem* per *entaforàvem*), en la grafia adequada per a representar un so (per exemple, el so [s]: **abanç* per *abans*), o de vegades li cal recórrer a l'addició, supressió o canvi d'una o més lletres d'un mot per tal d'adequar-lo a la normativa (**acompassada* per *compassada*).

Tenint en compte l'elevat ritme de picatge que segurament havia de mantenir Olga Tarèeva durant el dictat de la traducció, és lògic que en el mecanoscrit apareguin igualment algunes errades tipogràfiques que Nin esmena en la revisió: majúscules a inici de frase, lletres o síl·labes que manquen (**suament* per *suaument* o **m'amanyava* per *m'amanyagava*) o una lletra -i, de vegades, més d'una- que ocupa la plaça d'una altra (**cantelosament* per *cautelosament* o **escorsegur* per *escorregut*).

En segon lloc, si ens ocupem de la morfosintaxi, podem apreciar que hi ha diverses correccions lligades a la puntuació del text: Nin elimina algunes comes incorrectes i n'afegeix d'altres que calen, així com algun punt i coma.

¹⁸ Solano Iloava sense reserves les seves qualitats com a secretària: "La muller de Nin era una mecanògrafa fantàstica, molt dinàmica, ens ajudava molt." Entrevista a Wilebaldo Solano, 10 de febrer de 2001. *Op. cit.*

Observem igualment la rectificació de formes verbals per adequar-les al temps corresponent: "no comprenia com, un minut abans, *havia pogut* no estimar Karl Ivànovitx" reemplaça "no comprenia com, un minut abans, *podia* no estimar [...]" (p. 6);¹⁹ o algun canvi a subjuntiu després de relatiu: "fa estranyesa de pensar que aqueixes persones no *tenen* res de comú amb mi" passa a ser "fa estranyesa de pensar que aqueixes persones no *tinguin* [...]" (p. 120). A banda d'aquestes correccions necessàries, podem trobar també modificacions que responen més a una qüestió estilística com, per exemple, per evitar l'enfarfegament amb la repetició excessiva d'un temps verbal; així: "La boira, però, *va cobrir* de bell nou aquest sentiment i vaig continuar distret i indiferent, fins a tal punt que vaig prometre [...]" esdevé "La boira, però, *cobrí* [...]" (p. 373). Amb tot, algun cop el traductor s'equivoca en canviar una forma verbal: a fi d'alleugerir el text, Nin substitueix el passat perifràstic "Vaig asseure'm al banc on hi havia els prínceps, comtes i barons, *vaig posar-me* a parlar [...]" per un gerundi "Vaig asseure'm al banc [...], *posant-me* a parlar" (p. 372); en aquest cas, el gerundi expressa una acció posterior a la del verb principal (gerundi de posterioritat) i, en conseqüència, és incorrecte.

Pel que fa a la pronominalització, veiem que Nin elimina alguns pronoms sobrers: "En una mà *hi* té un llibre" (p. 8) o "A la cambra *hi* regna el silenci" (p.9); en altres ocasions, en canvi, n'afegeix per donar més fluïdesa al text i, d'aquesta manera, agilitzar-ne la lectura i la comprensió: "Vaig empescar-me *tot això* perquè [...]" es transforma en "Vaig empescar-m'*ho* perquè [...]" (p. 6). Ara bé, en general, el traductor no utilitza aquest recurs anafòric tant com seria recomanable per a la cohesió textual;

¹⁹ Citem a partir del mecanoscrit original d'Andreu Nin que Manuel Llanas i Laura Vilardell digitalitzaren i ens cediren amablement per poder dur a terme el nostre estudi: "En fi: aquest original, ja digitalitzat, està en mans de l'autora d'una tesi doctoral [...] sobre l'activitat traductora d'Andreu Nin. Una tesi que, de segur, traurà tot el suc al document que ha motivat el present article, que només ha pretès difondre'n l'existència". LLANAS, Manuel; VILARDELL, Laura. *Op. cit.*, p. 83. Vegeu els tres capítols estudiats: Mecanoscrit amb correccions autògrafes d'*Infància, adolescència, joventut*, de Lev Tolstoi. Annexos 3.1., 3.2. i 3.3. D'ara endavant, simplement farem constar la pàgina.

per això, el corrector de vegades li esmena la plana en benefici d'un discurs més genuí: "vaig posar-me a parlar *amb ells* en francès" és substituït per "vaig posar-m'hi a parlar en francès" (p. 372).

Quant a les preposicions, ens adonem que sovint canvia la preposició *a* per *en* davant de determinants que comencen per vocal: "el sabó *en* una mà" (p. 7) o "penjà l'espantamosques *en* un clau" (p. 5); es tracta d'una correcció que s'adequa a la normativa i que resulta encertada perquè facilita la lectura. Trobem també una altra esmena, que consisteix a afegir la preposició *de* davant d'infinitiu: "quan és impossible *de* sentir-lo" (p. 121); en aquest cas, per bé que l'ús de la preposició *de* davant d'aquells infinitius que fan de subjecte de l'oració i van posposats al verb és opcional, la normativa fabriana considerava preferible fer-ne ús. Igualment afegeix la preposició *de* en locucions adverbials, darrere preposició: "damunt *del* cap" o "prop *del* capçal" (p. 5). En el primer d'aquests dos exemples, després de *damunt*, l'ús de la preposició *de* és opcional (només en registres marcadament cultes és preferible ometre-la i, si tenim en compte que la veu que sentim és la del narrador infant, no és aquest el cas) i la tria, per tant, depèn del criteri del traductor, que, això sí, caldria mantenir al llarg del text. En el segon exemple, darrere la preposició *prop*, l'ús de la preposició *de* és obligatori. Així doncs, les correccions són adequades, per bé que la primera respongui més a una qüestió d'estil. Finalment, observem també la substitució freqüent de la preposició *en* per *a* en sintagmes preposicionals que funcionen com a circumstancials de lloc: "seia *al* seu lloc habitual", "*Al* nostre hi havia [...]" (p. 7) o "assegut *a* la seva butaca tova" (p. 10). Es tracta d'una rectificació innecessària, perquè totes dues formes són possibles quan darrere hi ha un nom precedit per un article determinat i, per tant, correspon a una preferència personal d'Andreu Nin.

Per tancar el capítol de les correccions morfosintàctiques, no podem oblidar els canvis d'ordre de sintagmes dins d'una frase, ja que són força nombrosos. En aquest cas, més que solucionar problemes, el traductor fa correccions estilístiques. Considerem-ne uns quants exemples: "no tenia *ja*" passa a "*ja* no tenia" i "allisant-me encara els cabells mullats *amb el raspall*" a "allisant-me encara *amb el raspall* els cabell mullats" (p. 7); "però era *encara* més variada" se substitueix per "però *encara* era més variada" (p. 8); "ja bull el samovar, que bufa, *vermell com un pebrot*, Mitka el postilló" es transforma en "ja bull el samovar, que bufa Mitka el postilló, *vermell com un pebrot*" i "els músculs que es destaquen vivament en els seus braços poderosos *quan fa un esforç qualsevol*" en "els músculs que, *quan fa un esforç qualsevol*, es destaquen vivament en els seus braços poderosos" (p. 118); "Ikonin implorà planyívolament, humilment, *de bell nou*, però [...]" esdevé "Ikonin implorà *de bell nou*, planyívolament, humilment, però [...]" (p. 374). Totes aquestes rectificacions de l'ordre dels elements dins l'oració tenen en comú la recerca d'una sintaxi més natural en català, que, per consegüent, contribueixi a millorar la fluïdesa del text.

Tampoc no volem deixar de comentar que, de vegades, Andreu Nin afegeix paraules o frases curtes o substitueix una paraula per un sintagma. Veiem-ho: canvia "començà a calmar-me i a consolar-me" per "començà a calmar-me i a *dir-me unes paraules de consol*" i, d'igual manera, "i vaig vessar llàgrimes ja per un altre motiu" per "i vaig *tornar a plorar, però aquesta vegada* per un altre motiu" (p. 7); transforma també "la seva llarga figura, amb una bata de cotó i un bonet vermell" en "la seva llarga figura, *cenyida* amb una bata de cotó i *encimbellada per* un bonet vermell" (p. 8) o "Vaig presentar-me al primer examen en aquest estat d'esperit" en "*En arribar el moment del* primer examen *em trobava precisament* en aquest estat d'esperit" (p. 372). En general, si acarem aquests exemples amb l'original rus, tot i que, hi insistim, no és

pas el nostre propòsit, ens adonem que el traductor no segueix un patró fix: de vegades, el canvi s'acosta més a l'original i, en altres casos –més sovintejats–, se n'allunya. Perquè, mantenint en tot moment l'esperit del text rus, l'objectiu de les esmenes de Nin és diàfan: aconseguir l'expressió més adequada i més comprensible en la llengua d'arribada.²⁰ Només excepcionalment descobrim una veritable rectificació d'un fragment traduït, però amb idèntica intenció: fer-lo més intel·ligible per al lector català. Observem-ho:

Primera versió: "Quan seré gran deixaré d'estudiar i podré seure no davant el mestre, sinó amb aquells que estimo".

Rectificació: "Quan seré gran *no caldrà que estudiï i no hauré d'estar maldant constantment amb el llibre dels diàlegs* i podré seure amb *les persones* que estimo" (p. 10).

En tercer lloc, quant al lèxic, ens adonem que Nin fa moltes substitucions d'un mot, que no és pas incorrecte, per un altre i que, per tant, podríem considerar com a correccions d'estil. Veiem-ne uns quants exemples: "*llençar* la mosca a terra" és reemplaçat per "*tirar* la mosca a terra" (p. 5); "quin home més *repugnant!*", per "quin home més *repulsiu!*" (p. 5); "l'altra [mà] *recolza* al braç de la butaca", per "l'altra [mà] *reposa* al braç de la butaca" (p. 8); "la porta *tancada*", per "la porta *closo*" (p. 117); "luminosa esperança en l'*esdevenidor*", per "luminosa esperança en l'*avenir*" (p. 117) o "exàmens *precedents*", per "exàmens *anteriors*" (p. 373).

²⁰ Per això, en la mesura del possible, Andreu Nin redueix el nombre de notes a peu de pàgina en el trasllat i, quan ho considera pertinent, aclareix en el text mateix el significat d'algunes paraules russes. D'aquesta manera contribueix a reforçar la il·lusió que l'obra ha estat escrita en català i esborra la presència del traductor. Fixem-nos en l'exemple: en lloc d'escriure, "les cares que a una distància de dues *аршин* ens miraven amablement [...]", elimina el mot rus (que significa *iarda*, és a dir, 0,914 metres) i afegeix: "les cares que a *unes quantes passes* de distància ens miraven amablement [...]" (p. 120).

Encara en referència al lèxic, el traductor substitueix algunes paraules per altres de més adequades pel matís que aporten, si bé les que ja hi havia no eren pròpiament incorrectes. Ho observem, per exemple, quan "una taula, coberta amb un encerat negre estripat, sota del qual es veien en molts indrets els *extrems* plens de talls" esdevé "una taula, coberta amb un encerat negre estripat, sotal del qual es veien en molts indrets els *cantells* plens de talls" (p. 10); també afina més el sentit quan escriu "un *opuscle* alemany sobre l'adob dels horts per al cultiu de les cols " en lloc d'"un *fascicle* alemany [...]" (p. 8). I el mateix succeeix, en aquest cas, amb el canvi d'un verb: "els cascavells *sonen*" per "els cascavells *dringuen*" (p. 123). Algunes vegades, cerca un registre menys elevat i, d'aquesta manera, potencia la naturalitat del text, com quan "jo contemplo *embadalit*" substitueix "jo contemplo *amb complaença*" (p. 118); d'altres, impera l'economia del llenguatge i "*finestres petites* amb porticons vermells" es transforma en "*finestretes* amb porticons vermells" (p. 123).

Finalment, en aquest apartat apareixen també esmenes d'incorreccions lèxiques, com quan el traductor canvia el gènere del substantiu **tabaquer* i, de retruc, dels adjectius que el determinen: "una tabaquera negra, rodona" (p. 9). Nin, en aquesta línia, també fa desaparèixer un parell de gal·licismes, tot cercant l'adequació lingüística: "casquet vermell de **tricot* amb borla" esdevé "casquet vermell de *punt* amb borla" (p. 5) i "sentor de fum, [...] de **craquelenques*", "sentor de fum, [...] de *rosquilles*" (p. 123). I opta per la catalanització dels noms russos dels quatre cavalls, que passen a dir-se: "l'Estrella, el Valent, el Pigat i el Rebec" (p. 121).

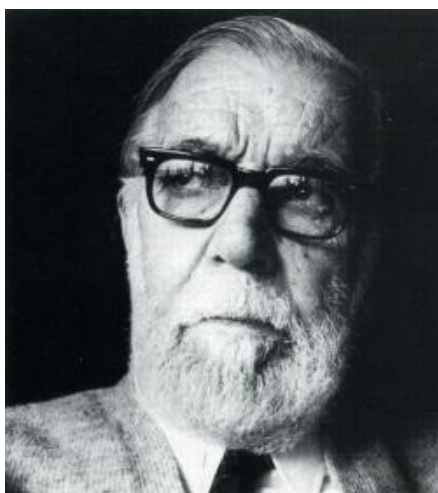
Després d'examinar les correccions que Andreu Nin dugué a terme en el mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut*, arribem a una primera conclusió: per la ínfima quantitat de rectificacions que hi apareixen (i que, a més a més, disminueixen a mesura que els capítols avancen), no es tractava pas d'una primera revisió. Ben al

contrari, és més que probable que aquestes notes autògrafes de Nin fossin la darrera revisió de l'obra, circumstància que sembla confirmar el fet que el mecanoscrit ja figurés als arxius de Proa.

D'altra banda, quan comparem aquestes esmenes del traductor amb les del corrector de l'editorial, podem concloure també que, per bé que també hi trobem alguns exemples de rectificacions normatives, bàsicament es tracta de correccions d'estil: substitucions d'un mot per un altre de major precisió lèxica o més genuïnament català, canvis en l'ordenació dels sintagmes dins d'una frase, addicions de paraules o frases curtes, substitucions de mots per sintagmes, etc. Ens trobem, doncs, confrontats a una correcció literària que pretén polir el text traslladat, optimitzar-ne els recursos i, per damunt de tot, fer-lo creïble. El torsimany revisa la correcció dels temps verbals i de la concordança, elimina pleonasmes, desenfarfega alguna frase i tria el mot que creu que, sense perdre el sentit de l'original, s'ajusta millor a la idiosincràsia de la llengua que ha de rebre'l. Només com a fruit d'aquest treball rigorós poden entendre's els comentaris elogiosos amb què cloïem l'apartat de les traduccions literàries d'Andreu Nin i la seva contribució a la creació d'una llengua literària moderna.

4.3. Esmenes de Joan Oliver

Abans de procedir a l'anàlisi de les esmenes del corrector, ens cal abordar dues qüestions preliminars. D'entrada, mirem d'esbrinar qui escrigué amb bolígraf vermell les anotacions autògrafes que figuren en el mecanoscrit i que prepararen l'obra per a l'edició del 1974. Ramon Pinyol, en l'article publicat a *Serra d'Or* en ocasió del centenari del naixement de Tolstoi, repassava els títols de les traduccions directes del rus publicades "dins la memorable 'Biblioteca A tot vent', de Proa", amb una menció especial dels anostraments de Nin d'*Anna Karènina* i *Infància, adolescència, joventut*, i, a continuació, afegia: "La majoria d'aquestes versions, revisades per Joan Oliver, Proa les ha anat reeditant des dels anys seixanta fins a avui".²¹

Joan Oliver, director literari d'Edicions Proa.

D'altra banda, coneixíem també l'afany "intervencionista" del que fou director literari del segell durant gairebé vint anys (1963-1982):

Els anys seixanta "A Tot Vent" va nodrir-se principalment de traduccions. S'estrenava amb el número cent, *L'estrany*, d'Albert Camus, traduït per Joan Fuster, i de seguida veia, com a plat fort de presentació, *David Copperfield*, de Dickens, traduït per

²¹ PINYOL I TORRENTS, Ramon. "La difusió de Tolstoi en català". *Op. cit.*, p. 38.

Josep Carner. [...] Joan Oliver va envoltar-se de traductors ja versats, com Osvald Cardona, Maria de Quadras, Pau Romeva, Rafael Tasis o Ramon Xuriguera, i, alhora, va fer confiança a altres que aleshores tot just s'estrenaven en l'ofici i que després hi han excel·lit, com Montserrat Abelló, Jordi Arbonès, Avel·lí Artís-Gener, Manuel Carbonell, Gabriel Ferrater, Joan Fontcuberta, Josep Palàcios, Lluís Solà o Francesc Vallverdú.

[...] A diferència d'altres que en feien bandera –com Joan Sales–, Joan Oliver, discretament i sol·lícita, també era un editor exigent i curós, un editor "intervencionista". Fet i fet, van haver de ser-ho tots els que durant el franquisme van haver de sortejar els controls polítics i morals de la censura, els quals van desenvolupar una fina habilitat per a polir i atenuar les presumptes inconveniències dels originals. Oliver, a més, maldava per conferir qualitat lingüística als llibres que publicava, conscient del caràcter de "model" que adquirien aquelles primeres traduccions regulars de la postguerra.²²

De fet, tal com explicava Montserrat Bacardí, ell mateix s'havia arrogat la responsabilitat de corregir i adequar els textos traduïts "a les circumstàncies històriques, geogràfiques, psicològiques, de gust, etc. del nostre país".²³ I, a conseqüència d'això, confessava estar-se "convertint en un corrector d'estils aliens", alhora que lamentava "haver de revisar revisions i retraduir traduccions!"²⁴

No només Joan Oliver estava queixós: pel que sembla, algun dels traductors afectats per aquestes revisions consciencioses també es rebel·là. La polèmica que es generà a les pàgines de *Serra d'Or* entre Josep M. Corredor, que havia traduït *Els mots*, de Jean-Paul Sartre, i l'editorial Aymà serví per a posar de manifest, d'una banda, el malestar del traductor davant la desvirtuació del propi treball:

²² BACARDÍ, Montserrat. "Joan Oliver, traductor de contraband i retraductor de circumstàncies". *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* 110 (2012), p. 38.

²³ "Funcions del director literari", 27 de maig de 1963. Arxiu Històric de Sabadell, Fons Joan Oliver i Sallarès. Citat per BACARDÍ, Montserrat. *Ibidem*, p. 39.

²⁴ OLIVER, Joan; FERRATER MORA, Josep. *Joc de cartes 1948-1984*. Ed. d'Antoni Turull. Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 160 i 150. Citat per BACARDÍ, Montserrat. *Ibidem*.

El traductor se'n queixava, en la secció de cartes al director, i acusava l'editorial d'haver-hi introduït "més de quatre-centes modificacions efectuades pel 'corrector' [...] que no tenen cap relació amb les correccions gramaticals", de manera que "el 'corrector', en lloc de limitar-se a corregir el text català, en realitat feia una 'traducció' (on no figurava la seva signatura, sinó la meva)".²⁵

I, de l'altra, el convenciment dels editors, que ben bé podríem personalitzar en Joan Oliver, de la legitimitat d'una correcció tan afinada com exigís l'anostrament d'un autor de prestigi:

Les reaccions del Sr. J. M. Corredor i el problema que suscita la seva carta són reveladors de l'estat en què es troba l'edició en català, sobretot amb referència als textos traduïts d'altres llengües. Causes diverses fan que aquests textos ens arriben massa sovint en condicions poc satisfactòries. Això ho saben tots els editors en català. [...] Aquest fet ens obliga a corregir-los en major o menor mesura. I quan es tracta de la traducció d'una obra especialment important signada per un autor de gran prestigi, procurem d'afinar la versió fins on ens és possible. Creiem que és el nostre deure. Al capdavant ho fem a profit de l'obra, de l'autor, de les llengües, dels lectors i... del mateix traductor.²⁶

Montserrat Bacardí, que pogué consultar un bon nombre de pàgines mecanografiades de la traducció en qüestió, ratificà la presència d'una enorme quantitat d'esmenes "en blau, en vermell i en paperets enganxats damunt algunes línies (pàgines que constitueixen un veritable palimpsest)", que dividia en dos grups ben diferenciats: les rectificacions que derivaven d'una repassada "necessària" (barbarismes, paraules inexistents, falsos amics...) i aquelles que eren fruit d'una altra de més "innecessària"

²⁵ *Ibidem*, p. 39-40. Vegeu: CORREDOR, Josep M. "La traducció d'*Els mots* de Sartre". *Serra d'Or* 3 (març 1966), p. 9.

²⁶ AYMÀ, S.A.E. "La traducció d'*Els mots* de Sartre". *Serra d'Or* 3 (març 1966), p. 10. Citat per BACARDÍ, Montserrat. *Ibidem*, p. 40.

(sinònims, solucions més naturals o genuïnes, canvis en l'ordenació de les frases...),²⁷ però que responien al fervent desig del corrector d'oferir al lector una obra "catalana". Tot plegat li permetia concloure que "l'aportació de Joan Oliver com a 'revisor' de revisions i 'retraductor' de traduccions és –mai més ben dit– incommensurable".²⁸

Així doncs, tenint en compte el tarannà que tot aquest episodi posava en relleu, vam considerar molt probable que el director literari de Proa s'hagués encarregat personalment de la revisió d'un text en què tant l'autor, Tolstoi, com el traductor, Andreu Nin, gaudien d'un prestigi innegable. Per tal de comprovar-ho, s'imposà una visita a l'Arxiu Històric de Sabadell per tal d'acabar la cal·ligrafia de les correccions en bolígraf vermell que figuraven en el mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut* amb les correccions autògrafes multicolors de les pàgines d'*Els mots*, que Joan Oliver conservà (qui sap si en previsió que un dia hagués de donar fe del treball esmerçat per polir l'original de la traducció). La consulta fou un èxit i vam poder certificar que, en efecte, en ambdós casos el corrector havia estat la mateixa persona. Val a dir que l'escriptura d'Oliver, sempre clara i entenedora, ens facilità molt la tasca de comparació.²⁹

Un cop resolt el misteri de la identitat del corrector, abordem el segon dels preliminars. Abans d'examinar les esmenes de Joan Oliver, hem volgut comprovar si, en els tres capítols escollits per a l'anàlisi, va produir-se alguna modificació, fora de les rectificacions autògrafes que apareixen en el mecanoscrit, que hagi quedat reflectida en la versió definitiva, impresa el 1974.

²⁷ *Ibíd.*

²⁸ *Ibíd.*, p. 42.

²⁹ Per poder comparar les cal·ligrafies d'ambdues correccions, vegeu els annexos 3.1, 3.2 i 3.3 (capítols del mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi, traduït per Andreu Nin) i l'annex 4 (pàgines mecanografiades d'*Els mots*, de Sartre, traduïdes per Josep M. Corredor).

De la comparació entre el document traduït per Nin, amb la revisió del mateix Nin i de Joan Oliver, i el llibre publicat, se'n desprèn que l'edició seguí fil per randa les correccions manuscrites, per bé que s'hi detecten unes poques excepcions. En el primer capítol d'*Infància*, hi hem advertit dos canvis: en el primer, mentre que en el mecanoscrit s'hi llegia "n'hi ha prou amb veure aquest ordre per a concloure que Karl Ivànovitx [...]" (p. 9), al llibre s'hi ha afegit l'incís "per a concloure *sense error possible* que Karl Ivànovitx [...]" (p. 18); en el segon, al mecanoscrit hi deia "sota mateix de les finestres hi havia un camí *en el qual* m'eren coneguts i estimats cada sot, *cada pedra, cada rodera*" (p. 10), i en el text publicat s'ha modificat la preposició que introdueix el relatiu i s'han unit els dos darrers elements de l'enumeració: "un camí *del qual* m'eren coneguts i estimats cada sot, *cada pedra rodera*" (p. 19).

En el primer capítol d'*Adolescència*, les modificacions consignades han estat tres. Veiem-les: en el primer cas, en el mecanoscrit hi havia escrit "El soroll monòton de les rodes i els cascavells no ofega *les cançons* de les aloses..." (p. 119) i, en el llibre, en produir-se la substitució del nom en cursiva, potser cercant el realisme –per bé que s'allunyi totalment de l'original rus–, s'hi llegia: "no ofega *els xiscles* de les aloses" (p. 117); en el segon, la pregunta original "¿Per què no *hi anem, en aquesta casa*, i fem coneixença..." (p. 120) ha esdevingut, en publicar-se, "¿Per què no *ens deturem i entrem en aquesta casa*, i fem..." (p. 118), i, veritablement, resultava més natural i genuïna; i, en el darrer cas, l'obra publicada modificava el que deia el mecanoscrit "els nostres quatre *cavalls* [...], que conec fins als més petits detalls i matisos" (p. 121) i hi afegia un element a l'enumeració que lligava més amb el referent (les particularitats dels cavalls): "fins als més petits detalls, *particularitats* i matisos" (p. 119). En l'últim capítol del llibre, no hi ha cap tipus de modificació.

Procedim ara a l'anàlisi de la feina del corrector. Seguint el mateix ordre que hem observat en repassar les esmenes d'Andreu Nin, comencem per comentar les rectificacions ortogràfiques de Joan Oliver. D'entrada, de seguida ens adonem –en contrast amb el que succeïa en parlar del traductor– que les intervencions menys freqüents corresponen a l'accentuació; Nin féu una feina acurada i al corrector no li va caldre rectificar gran cosa en aquest àmbit: *veuré*, *Fílíp*, *prüija* i res més. Per contra, Oliver ha d'aprofundir en algunes correccions que el traductor havia encetat: així, resol noves confusions entre a/e i o/u en síl·laba àtona (**restellera* per *rastellera*, **treient* per *traient*, **recó* per *racó* o **ensunyats* per *ensonyats*), en la grafia adequada per a representar un so (tornem a trobar-nos dificultats amb el so [s]: **ajassat* per *ajaçat*; i s'hi afegeix el so [b]: **savó* per *sabó*), o bé ha recórrer a l'addició, supressió o canvi d'una o més lletres d'un mot per tal d'adequar-lo a la normativa (**m'aconhortà* per *em conhortà*). Es produeix també una rectificació ortogràfica que, per bé que facultativa, considerem adient: el corrector substitueix repetidament *es sent* per *se sent*. D'acord amb la normativa, davant un verb que comenci amb el so de essa sorda (escrit amb s-, ce- o ci-) és igualment correcte fer servir el pronom *se* o la variant *es*; això no obstant, se sol preferir l'ús de la forma *se* perquè és més eufònica i facilita la pronúncia.

Igualment ens sembla interessant comentar que Oliver va haver de canviar sistemàticament el topònim **Moscú* per *Moscou*. Aquesta constatació ens portà a pensar que es tractava d'una forma encara no fixada als anys trenta, quan Andreu Nin traduïa, perquè de cap manera podem suposar-li el desconeixement d'un mot tan bàsic després d'haver donat en català les versions d'un nombre gens menyspreable d'obres russes i d'haver-les sotmès als correctors pertinents. A més, hem pogut confirmar que en la traducció de l'altra obra cabdal de Tolstoi, *Anna Karènina*, publicada el 1933, la forma del topònim emprada és, efectivament, l'exotopònim manllevat del castellà: "ocupava un

càrrec honorable i ben retribuït com a cap d'una de les institucions oficials de *Moscú*".³⁰
Per tant, arribem a la conclusió que, dins del procés general de normalització de la llengua catalana, *Moscou* és un exotopònim d'adaptació moderna i de tradició relativament recent.³¹

Abans de tancar el bloc de les intervencions ortogràfiques, també hem topat amb una modificació innecessària: Oliver substitueix la proposta del traductor "*fins al dia de la meva partença*" per "*fins el dia de la meva partença*" (p. 375), quan, d'acord amb la normativa, podem escriure *fins a* davant de dates i altres expressions temporals. Fabra ho afirmà en la "conversa" número 354:

L'omissió de qualsevol de les dues preposicions *a* i *en* darrere *fins* en els circumstancials de lloc ens sembla, però, poc recomanable, i així mateix en els circumstancials de temps.³²

A Joan Oliver, les correccions ortotipogràfiques tampoc no van donar-li gaires maldecaps, ja que pràcticament totes les errades derivades del picatge del text van ser solucionades pel traductor; entre els pocs casos que hi resten, per exemple: "Tot és *magnífica* al meu entorn" per "Tot és *magnífic* al meu entorn" (p. 119); "en **la occiositat*" per "en *l'ociositat*" (p. 375) o **dicatat* per *dictat*. Ara bé, sí que li cal rectificar tots els signes de puntuació d'abans i després dels incisos en els diàlegs, que

³⁰ TOLSTOI, Lleó. *Anna Karènia*. Badalona: Proa, 1933, vol. I, p. 24.

³¹ Podem certificar la plena consolidació d'aquest exotopònim modern, ja que Juli Moll, en la ponència "Qüestions de toponímia catalana" (2004), per raons etimològiques propugnà la forma *Móscou* en comptes de *Moscou*, canvi que no féu fortuna. Així n'explicaven els motius: "S'han acceptat alguns exotopònims moderns, procedents majoritàriament del DOrt [*Diccionari ortogràfic* de l'IEC, redactat sota la direcció de Pompeu Fabra] o de les definicions del DGLC [*Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra], que presentaven alguna anomalia formal discutida per alguns autors, però que gaudien d'un ús plenament consolidat que en desaconsellava l'esmena (**Calcuta, Hondures, Mèxic, Moluques, Moscou** [...], etc.)." ORDÓNEZ, David. *Llibre d'estil de la revisió de la toponímia estrangera. Document de treball*. L'Enciclopèdia.cat (versió desembre 2010), p. 12. <http://comunicacio.grec.cat/ajuda/toponimia.pdf>

³² FABRA, Pompeu. *Obres completes. Vol. 7: Converses filològiques*. Dir. de Jordi Mir i Joan Solà. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2010, p. 442.

eren incorrectes i Nin no va corregir. Igualment esmena algunes particions de síl·labes a final de línia i afegix els interrogants d'obertura en les preguntes llargues, tal com s'han fet servir tradicionalment per facilitar la comprensió del text.

En ocupar-nos de la morfosintaxi, de seguida salta a la vista que el corrector revisà amb molta cura la puntuació del text. Si bé és cert que Nin ja havia intervingut força en aquest aspecte, Joan Oliver completà la feina amb criteri normatiu, principalment afegint i eliminant comes.

En aquest apartat, apareixen també alguns canvis en les formes verbals. Per començar, hem de recordar una rectificació que ja havíem apuntat en parlar de les esmenes del traductor: Oliver corregeix un gerundi emprat per Nin per expressar un fet que s'esdevé a continuació d'un altre; es tracta de l'anomenat "gerundi de posteritat", considerat com a incorrecte per la normativa. Així doncs, el corrector substitueix amb encert "Vaig asseure'm al banc on hi havia els prínceps, comtes i barons, *posant-me* a parlar *amb ells* en francès i [...]" per "Vaig asseure'm al banc on hi havia els prínceps, comtes i barons, *m'hi vaig posar* a parlar en francès i [...]" (p. 372). A més, observem la utilització del pronom *hi* en lloc del complement de règim verbal *amb ells*, canvi que aporta fluïdesa i agilitat al discurs, a la vegada que el converteix en més genuí.

Encara referint-nos a la morfologia verbal, el corrector fa dues esmenes més. D'una banda, reemplaça "La borla, sobretot, *era esdevinguda* una prova evident" per "La borla, sobretot, *havia esdevingut* una prova evident" (p. 6) i, de l'altra, "*Està assegut* vora la tauleta" per "*seu* vora la tauleta" (p. 8). En el primer exemple, Nin fa ús de la perífrasi *auxiliar ser + participi passat* que, tot i no ser incorrecta, sens dubte ja resultava massa arcaica per al model lingüístic dels anys setanta i Oliver decideix substituir-la pel plusquamperfet amb l'auxiliar *haver*. En el segon, la perífrasi *estar +*

participi passat, en el sentit de mantenir-se un temps en un estat (en aquest cas, "assegut"), és acceptable; ara bé, la proposta del corrector, que simplement la reemplaça pel verb principal ("seu"), és una construcció més natural en català i s'allunya de possibles influències d'altres llengües veïnes.

Un petit apunt de morfologia nominal. Potser per influència del castellà, Nin considera femení el mot *regle*: "en una banda penjaven *dues* regles: *una, oscada, nostra*, i *una altra* de *nova, pròpia, emprada* per ell" (p. 9); el corrector esmena l'errada i, en conseqüència, ha de modificar el gènere de tots els determinants i adjectius que depenen del substantiu: "en una banda penjaven *dos* regles: *un, oscat, nostre*, i *un altre* de *nou, propi, emprat* per ell".

Sense deixar la morfosintaxi, hem detectat també algunes intervencions de Joan Oliver per esmenar l'ús del relatiu que fa el traductor: "Em mirava fredament *els que* anaven a examinar-se" esdevé "Em mirava fredament *els qui* anaven a examinar-se" (p. 373); "als ulls de tots *els que* em coneixien" passa a "als ulls de tots *els qui* em coneixien" (p. 374); o "Vassili, amb el zel excessiu *dels que* exerceixen un nou càrrec, ens estira la flassada" es transforma en "Vassili, amb el zel excessiu *dels qui* exerceixen un nou càrrec, ens estira la flassada" (p. 118). Aquest canvi del relatiu *que* per *qui* no és necessari normativament parlant, ja que, quan es construeix una oració amb un subjecte introduït per un relatiu que es refereix a persones (com és el cas dels exemples), es pot utilitzar tant el relatiu *qui* (sovint precedit dels mots *el, la..., aquell, aquella..., tothom*), com el relatiu *el que*. Ara bé, la construcció amb *qui* pertany a un nivell de llengua més elevat i, per tant, és preferible utilitzar-lo en registres més formals. I aquesta és l'opció del corrector.

Pel que fa a la pronominalització, ja hem observat que Andreu Nin no explota al màxim aquest recurs i el corrector mira d'esmenar-ho. Tot parlant del "gerundi de posterioritat" incorrecte, ja ens hem trobat amb un exemple de la intervenció d'Oliver, que torna a manifestar-se en el cas següent: "no somreia quan parlava *amb ell*" es reemplaçat per "no somreia quan *jo hi* parlava" (p. 373). L'objectiu, el mateix: potenciar el caràcter natural i genuí del text.

Quant a les preposicions, volem aturar-nos un moment en les correccions a propòsit de l'ús de *per* / *per a* + infinitiu (que té valor de destinació o finalitat). Si revisem amb atenció les esmenes, ens adonem que Joan Oliver pren alguna decisió contradictòria en aquesta qüestió. Veiem-ho amb l'ajut d'alguns exemples: d'una banda, hi ha casos en què afegeix la preposició *a*: "no és cavall *per a* enganxar-lo a l'esquerra" (p. 122) i "demanà permís *per a* tornar-se a examinar" (p. 374); de l'altra, també en trobem en què l'elimina: "malden *per* [Ø] enfilar-se a les maletes" (p. 123); "ens criden *per* [Ø] prendre el te" (p. 119). Recordem què en deia Fabra a la gramàtica "pòstuma":

Quan un infinitiu fa de complement de finalitat, pot ésser, naturalment, introduït amb la preposició composta *per a*. [...] *No tenen llet per a donar als malalts. Cal ésser molt pacient per a suportar tantes molèsties. Hi enviaré el noi per a saber noves de la malaltia.* Però, quan, com s'esdevé en el darrer exemple, el fi que hom es proposa és el motiu de l'acció expressada pel verb del qual l'infinitiu és complement, cal emprar la preposició *per* en lloc de *per a* (o *per tal de*), i àdhuc en molts casos (quan volem emfasitzar que aquell fi és el mòbil de la nostra acció) hom empra *per* de preferència a *per a*. Ex: *Haviem anat a Girona per veure el nostre pare.*³³

D'acord amb això, Oliver afegeix amb encert la preposició *a* en el primer cas ("no és cavall *per a* enganxar-lo a l'esquerra"); però, en canvi, l'opció d'afegir la preposició en el segon exemple no sembla tan clara ("demanà permís *per a* tornar-se a examinar"), ja

³³ FABRA, Pompeu. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide, 1956, p. 86-87.

que és preferible fer servir només la preposició *per* quan, a més del valor de finalitat, es fa referència al motiu pel qual s'actua: "tornar-se a examinar" és a l'origen de l'acció expressada pel verb principal "demanà permís". Pel que fa als dos casos en què elimina la preposició *a* que havia escrit Nin, les esmenes estan plenament justificades segons la normativa.

Tancarem les qüestions de sintaxi amb una última remarca a l'entorn de les preposicions. El corrector afegeix la preposició *de* davant d'infinitiu: "no considerava adient *de* lliurar-me a l'alegria" (p. 117); "fa estranyesa *de* pensar que [...]" (p. 120) o "procurant *d'*evitar la gent de casa" (p. 375). Convé recordar que Nin també havia fet algunes modificacions en aquesta línia que, evidentment, el corrector no esmena. Estudiem ara els casos que planteja Joan Oliver: tant en el primer com en el tercer exemple, la preposició *de* introdueix un infinitiu complement directe posposat al verb principal; en el segon –molt similar a l'exemple del traductor que havíem analitzat–, introdueix un infinitiu subjecte que també va darrere el verb. En tots tres casos, l'ús de la preposició *de* té caràcter opcional; no obstant això, tenint en compte la normativa fabriana, és preferible utilitzar-la en ambdues situacions.

Quant al lèxic, les intervencions del corrector són escadusseres, per bé que pertinents. Sovint, Oliver reemplaça *seguir* per *continuar*; així, "*seguia* brandant" esdevé "*continuava* brandant" (p. 5). Només en un cas, Oliver substitueix *seguir* per *prosseguir*, probablement per evitar l'enfarfegament del text amb una excessiva repetició del verb *continuar*.

Dins del capítol de les modificacions normatives del lèxic, trobem també el canvi de "el *propi* intendent" per "el *mateix* intendent" (p. 117): Nin utilitza de manera incorrecta l'adjectiu *propi* davant d'un substantiu per emfasitzar la identitat d'aquest

substantiu; tal com fa el corrector, cal substituir-lo per l'adjectiu *mateix*. Tampoc no és gaire pertinent l'ús de l'adverbi *molt* en aquesta frase, "durarà *molt* llur peregrinatge?", que Oliver reemplaça per "durarà *gaire* llur peregrinatge?" (p. 120). *Gaire* és la forma adequada de dir *molt* en les oracions interrogatives.

Joan Oliver esmena alguns barbarismes. Substitueix **peató* per *vianant*, com altres mots inexistents o incorrectament escrits: per exemple, canvia *mal somni* per *malson*, **bonjan* per *bon jan*, **trenqueplomes* per *tremplomes* o **hidroestètica* per *hidrostàtica*. A més, corregeix o completa amb encert locucions adverbials lexicalitzades que Nin havia modificat sense raó: "ens mirà *de fit*" esdevé "ens mirà *de fit a fit*" (p. 373) i "vol convèncer *de totes les passades* Maria Ivànovna", "vol convèncer *a totes passades*"³⁴ Maria Ivànovna" (p. 119). Finalment, també elimina un gal·licisme prou clar: escriu "alguna cosa que [...] no *rutllava*" en lloc de "alguna cosa que [...] no *marxava*" (p. 372).³⁵

Per contra, resulta qüestionable la necessitat de reemplaçar les preposicions *envers* per *vers* ("es girà *vers* nosaltres", p. 5), l'adverbi *enfront* per la preposició *davant* ("es veu un prat, [...] i, *davant*, el bosc", p. 10) o el sintagma preposicional amb funció de circumstancial de mode a "els cascavells dringuen *d'una manera diferent*" per un adverbi "els cascavells dringuen *altrament*" (p. 123); en els tres exemples els canvis semblen motivats per les preferències personals d'Oliver, són correccions estilístiques.

Després d'aquest repàs de les esmenes del corrector, que hem procurat que fos exhaustiu, arribem també a dues conclusions. En primer lloc, es fa palès que les

³⁴ D'acord amb el DIEC, aquesta locució adverbial és correcta amb totes dues preposicions: *a totes passades* [o *de totes passades*]. Per tant, el canvi concret de la preposició *de* per *a* és correcte però innecessari.

³⁵ Probablement considerà, per motius similars, que calia canviar "*prendre* un bitllet" per "*agafar* un bitllet"; en aquest cas, però, l'esmena no ens sembla justificada. El verb *prendre* en català també té l'accepció de "proveir-se (d'alguna cosa)".

correccions de Joan Oliver són bàsicament rectificacions lingüístiques, ortogràfiques, d'errors normatius. Així doncs, no es tracta d'una correcció d'estil, a diferència de l'objectiu que perseguia la revisió del traductor.

En segon lloc, i no obstant aquesta primera constatació, també es fa prou evident que el corrector no pot estar-se d'introduir algunes modificacions que no serien necessàries, normativament parlant. Com a escriptor, traductor i corrector experimentat, Oliver posseïa un criteri molt ben fonamentat i, com hem comprovat en la controvèrsia amb Josep M. Corredor, no estava disposat a renunciar a esmenes que considerava pertinents. Per això, per bé que no fos imprescindible, decidia suprimir la preposició *de* darrere de *davant* ("no tenia davant [Ø] els meus ulls la porta closa de la cambra de la mare", p. 117), fer desaparèixer l'adverbi *talment* ("immediatament després de l'examen, [Ø] com si aquest fos per a mi una cosa sense cap importància", p. 373) o afegir la partícula *pas* en la negació ("fito l'esguard no *pas* en el que deixo, sinó en el que m'espera", p. 117). D'aquesta manera treballava, al costat del traductor, perquè el text final tingués el registre adequat i, alhora, fos àgil, fluid i genuí.

Si tenim en compte aquesta "pruïja d'anostrar la traducció, d'eliminar-ne els rastres de la llengua estrangera"³⁶ que el caracteritzava, encara crida més l'atenció el fet que són ben poques les esmenes –opcionals o normatives– que, al capdavall, Joan Oliver féu. Naturalment, això diu molt a favor de la tasca traductora d'Andreu Nin.

³⁶ BACARDÍ, Montserrat. "Joan Oliver, traductor de contraband i retraductor de circumstàncies". *Op. cit.*, p. 40.

CONCLUSIONS

La primera aproximació a la figura d'Andreu Nin ens deixà amb la mel als llavis: cercant el torsimany, descobrirem les múltiples facetes de l'intel·lectual, sempre indeslligables del context de l'època i de les circumstàncies –sovint prou excepcionals– en què va tocar-li viure. Alhora, prenguérem consciència que la dimensió política del personatge, amb una enorme càrrega simbòlica afegida, conseqüència, sobretot, del seu tràgic final, pràcticament havia fagocitat la resta d'aspectes d'una personalitat tan polièdrica: l'home de lletres amb prou feines havia estat objecte d'estudi. Molts foren els reptes que se'ns presentaren i nombroses les troballes que férem en aquest camp, però també entenguérem que calia ajornar per a un projecte més ambiciós l'aprofundiment de moltes qüestions que tot just havien quedat esbossades.

Ara, en concloure la investigació, és el moment de girar els ulls enrere per comprovar si, amb més o menys encert, hem sabut entomar els desafiaments que teníem per davant en iniciar aquesta segona escomesa.

En la primera part del treball, ens ha guiat l'objectiu d'oferir un retrat d'Andreu Nin al més equànim i complet possible; sense deixar de banda el vessant polític, però centrant-nos especialment en la dimensió d'home de lletres. Per aconseguir-ho, hem desglossat la recerca en dos grans blocs. En el primer, ens hem centrat en el repàs de la trajectòria vital d'Andreu Nin entesa de forma integral, és a dir, amb la intenció d'abastar des de la projecció pública de les seves activitats polítiques, professionals i literàries fins a la vida privada.

Les polèmiques entorn de la presumpta localització del cadàver de Nin i la confrontació amb el concepte de "memòria històrica" van ser a l'origen del periple: no només preteníem que l'exercici de "recordar" que endegàvem pal·liés les llacunes del

passat i restituís un cert equilibri en la imatge del revolucionari impenitent, sinó que, en la mesura que reivindicàvem activament la memòria d'Andreu Nin, volíem contribuir també, en certa manera, a la transformació del present. Superat ja el 75è aniversari del seu assassinat, era l'hora de reunir les peces del trencadís, il·luminar alguns aspectes menystinguts de la biografia d'aquest vendrellenc il·lustre i reclamar l'atenció que mereixia la importància del seu llegat.

A "Andreu Nin en la memòria", la corrua d'imatges que se superposen, seguint el fil de la cronologia, combaten tòpics i malentesos, alhora que guanyen en riquesa i objectivitat gràcies al contrast de parers que fa possible la diversitat i la contraposició dels testimoniatges. Les aportacions d'historiadors de tot signe, tant autòctons (Pelai Pagès, Pere Gabriel, J. L. Martín Ramos, Francesc Bonamusa o Josep Termes) com forans (Reiner Tosstorff, Andrew Durgan, Pierre Vilar, Antony Beevor o Paul Preston), s'intercalen amb les veus dels coetanis de Nin. Entre els que el tractaren en els anys que transcorregué a Barcelona, durant l'època tumultuosa dominada per la Gran Guerra i el terrorisme social, destacariem el testimoni d'un antic alumne de l'Escola Horaciana, Carles Farsac, així com els records de polítics i periodistes amb qui treballà (Amadeu Hurtado, Claudi Ametlla o Jaume Passarell) o de companys de militància, com Joaquim Maurín. Pel que fa a l'etapa a l'URSS, durant la dècada dels vint, comptem amb unes declaracions de la mare, que revelen aspectes curiosos de la vida laboral i familiar del Nin moscovita; disposem també dels escrits –a voltes contradictoris, sempre complementaris– d'Eugeni Xammar i de Josep Pla, que viatjaren plegats a Moscou; i el valuós testimoni d'un membre destacat de l'oposició trotskista, que compartí amb Nin les penúries dels darrers temps a Rússia: el revolucionari Victor Serge. Després del retorn a Barcelona, el nombre de veus es multiplica. D'una banda, trobem les més nombroses, les dels camarades polítics: Juan Andrade i Ignacio Iglesias, estrets

col·laboradors des del període de l'Esquerra Comunista; les d'antics membres del BOC que, com és el cas de Jaume Miravittles, abandonaren el partit fundat per Maurín o que, per contra, s'incorporaren a les files pounistes, com ara Víctor Alba, Wilebaldo Solano o Carmel Rosa. De l'altra, Avel·lí Artís-Gener o Anna Murià ens ofereixen igualment pinzellades interessants per il·luminar l'àmbit més privat del personatge. I, ja plenament immersos en el conflicte fratricida, hem d'esmentar, a banda d'algun apunt de *Tísner* o Teresa Pàmies sobre el paper del PSUC, les notes de la militant trotskista britànica Mary Low i la seva parella, el poeta surrealista cubà Juan Breá, que se situen als antípodes del diari del corresponsal soviètic Mikhaïl Koltsov, implacable ariet contra el POUM. I, és clar, sempre que ens ha estat possible, hem reproduït les paraules del mateix Nin, extretes d'entrevistes del moment o –més rarament– de l'escadussera correspondència que se'n conserva, per tal d'arrodonir-ne el perfil.

Pel poder evocador de la memòria, ni que sigui silenciada, hem consignat també l'absència de qualsevol referència a Nin –i, de vegades, al POUM– en alguns relats de guerra de personatges de l'època que sabem del cert que el conegueren bé. Mirant de trobar les causes d'aquests silencis, creiem haver contribuït a conscienciar de la complexitat dels interessos i de les perspectives amb què s'ha abordat el conflicte bèl·lic.

Al capdavall, però, podem ratificar sense sorpresa la imatge de dirigent sincer i honrat que mai no defugí la lluita política i la discussió amb els adversaris. En aquest sentit, és de rigor reconèixer-li la feina encomiable que dugué a terme en assumir la Conselleria de Justícia i Dret, i molt especialment a l'hora de combatre la violència dels "incontrolats": Andreu Nin aconseguí restablir el funcionament de la justícia convencional i acabar amb les arbitrietats de la CNT-FAI. I, per si això no fos prou, es trobava immers en una situació ben complicada: era el secretari polític d'un partit jove i

encara poc tratat que el qüestionava i que –com a conseqüència de l'empresonament de Maurín– liderava en solitari, mentre havia de defensar-se de les acusacions de "contrarevolucionari" que li llançava la premsa stalinista i de les crítiques del mateix Trotski, que el qualificava de traïdor de la classe obrera. Una papereta gens fàcil!

Precisament per això hem insistit en posar en relleu que, malgrat el ritme trepidant en què visqué, la salut no l'acompanyava. Des dels anys de joventut patia del fetge i aquesta malaltia fou una trava farragosa que sempre suportà amb paciència i considerable bon humor. I, de la mateixa manera, hem considerat oportú aprofundir en alguns aspectes de la vida privada del revolucionari. No per jutjar-ne l'actuació, sinó per superar les aproximacions poc documentades a la qüestió d'uns lligams familiars que massa sovint han quedat desdibuixats o simplement han servit per a generar comentaris despectius. De tarannà discret i reservat en aquest àmbit, Nin fou fill, company, marit i pare de sis infants –cinc noies i un noi– de dues dones diferents. Sovint, l'exercici de les obligacions que se'n derivaven es revelà força incompatible amb l'estil de militància activa que mai no abandonà. En qualsevol cas, no podem negar tampoc la faceta més humana del personatge: el sacrifici personal i el dolor associat a les successives pèrdues (la relació inexistent amb els fills grans i la mort de dues de les trigèmies que nasqueren a Moscou) foren "incidents de la lluita", segons l'amarga definició del mateix Nin, que li calgué entomar. I tot plegat sense oblidar-nos de la fascinació que despertava la vitalitat de l'home de món lliurat en cos i ànima a la lluita per un ideal de justícia social: algun il·lustre amor platònic n'és el millor testimoni.

Per consegüent, proveïts d'un retrat que fuig de simplificacions caricaturesques, prosseguim amb "Una vida militant. Apunt biogràfic", apartat que ressegueix fil per randa la trajectòria vital d'Andreu Nin i n'ofereix una semblança biogràfica. Per bé que

les aportacions dels coetanis també hi són presents, fonamentalment hem volgut comptar amb el contrapunt de la veu del protagonista.

En aquesta part, hem fet especial èmfasi en la intensa activitat d'organització del moviment sindical internacional que Nin desenvolupà com a membre del Comitè Executiu de la ISR, secretari general adjunt i responsable dels països llatins. L'etapa russa, sens dubte el període més desconegut de la biografia del polític i intel·lectual, és, alhora, la més decisiva per a la seva formació i evolució posterior. Aprengué la llengua russa i entrà en contacte, no solament amb l'experiència revolucionària del primer país socialista del món, sinó també amb la riquesa cultural del poble rus.

En el segon gran bloc d'aquesta primera part del treball, "L'home de lletres", ens hem endinsat en la presentació dels principals vessants humanístics –deixant a banda, de moment, el traductor– conreats per Andreu Nin: el mestre, el periodista, l'escriptor polític, l'orador i conferenciant i el crític literari.

Així, davant dels nostres ulls han desfilat un grapat de personatges, aspectes diversos d'una personalitat única, complexa i captivadora: l'alumne brillant; el mestre joveníssim que s'ocupava de l'educació dels obrers i defensava una escola de qualitat, laica i catalana, tot descobrint lligams estrets entre política i pedagogia; l'articulista novell que combatia amb determinació l'obscurantisme provocat per unes tradicions mal enteses, alhora que esperonava en els seus coetanis el principi de revolta; l'orador polític acostumat a recórrer llargues distàncies que sabia fer-se entendre pels obrers; l'aprenent de periodista que cercava el seu espai en uns cercles intel·lectuals barcelonins trasbalsats per la Gran Guerra; el viatjant de comerç obligat a deixar el seu país per primer cop; el periodista professional que treballava en diaris i agències informatives de reconeguda solvència; el sindicalista que aconseguí escapar de la mort i s'embarcava

amb il·lusió en l'aventura comunista; la mà dreta del màxim responsable de la Internacional Sindical Roja; el teòric polític que s'estrenava amb unes primeres reflexions sobre el feixisme incipient; el conferenciant capaç de parlar de política, d'economia o de literatura; l'escriptor que tractà de les dictadures dels nostres dies i dels moviments d'emancipació nacional; l'home que, en tornar a casa, hagué d'adaptar-se a una nova realitat; el crític literari que, gràcies a articles i pròlegs, descobrí per al públic català tant els grans clàssics russos com els moderns escriptors soviètics... Perspectives que hem deslligat, però que en entrecreuar-se produeixen un tot impressionant.

Etapas diverses que condueixen cap a una maduresa humana i intel·lectual. Més enllà de testimoniatges puntuals –sobretot de companys de feina i militància que podien donar fe de les qualitats d'Andreu Nin en cadascun dels àmbits–, el conjunt de la seva producció periodística se'ns ha revelat com una font d'informació valuosa i inesgotable. Els articles primerencs apareguts als dos diaris de la vila natal, *La Comarca de Vendrell* i *El Baix Penedès*, resulten particularment interessants perquè ens mostren l'entusiasme i la força de la joventut revoltada i inconformista, alhora que permeten pouar-hi intuïcions molt vàlides en el terreny educatiu; més endavant, els escrits a *Quaderns d'Estudi* palesen la maduresa d'uns plantejaments pedagògics, sempre al servei d'una escola catalana moderna i eminentment activa. Igualment convé destacar les contribucions a *El Poble Català*, que traspuen la intensitat d'un compromís polític en constant evolució en aquells anys d'efervescència, i que, juntament amb els articles apareguts a *La Justícia Social*, contrasten poderosament, per l'obertura d'esperit i l'afany de tolerància que demostren, amb el periodisme polític de combat, dialèctic, que resultà de l'assumpció de l'ideari comunista i que evidencien les col·laboracions del Nin moscovita en diaris com *La Batalla* o *L'Opinió*.

Trajectòria que prepara, alhora que explica, l'últim tram del viatge. Perquè, si començàvem incidint en la multiplicitat d'arestes presents en la figura de Nin, en la segona part de la investigació hem abordat exclusivament la tasca traductora.

D'entrada, vam aturar-nos per contextualitzar el panorama sociocultural en què, a finals de la dècada dels vint, veieren la llum les primeres versions, tant literàries com polítiques, d'Andreu Nin. D'una banda, vam poder constatar l'interès creixent pel món rus que despertà la revolució soviètica arreu de l'Estat espanyol i, de l'altra, l'enorme vitalitat de la cultura catalana, encara sota la dictadura de Primo de Rivera; l'esforç col·lectiu de la lletra impresa per convertir-se en l'exponent d'una Catalunya amb horitzons més amplis se centrava en tres grans eixos: les publicacions periòdiques especialitzades de tot signe, la premsa diària i l'edició de llibres. Aquesta conjunció propicià l'anostrament d'un bon nombre d'autors russos, majoritàriament clàssics, per bé que, massa sovint, les traduccions eren indirectes, no garantien el respecte a la integritat del text original i ocultaven el nom del traductor darrere d'inicials o de pseudònims.

Arribats a aquest punt, semblava oportú aproximar-nos a la figura de Francesc Payarols, l'altre traductor contemporani del rus al català. Es tracta d'una contraposició que, sense dubte, enriqueix i dóna més perspectiva a ambdues trajectòries. Perquè la tasca de tots dos traductors literaris se'ns apareix alhora com una etapa de culminació i d'inici: de culminació, perquè gràcies al conjunt de la seva feina es consolidava la descoberta de la literatura russa per part del públic català, que havia començat a les acaballes del segle XIX amb la Renaixença; i d'inici, perquè semblava encetar-se un nou període en què es traduirien de forma íntegra i directa les obres cabdals de la literatura russa que encara esperaven el seu torn. Malauradament, la guerra civil s'encarregà de posar-hi un llarguíssim punt i apart.

En l'abordatge de l'activitat traductora d'Andreu Nin, ens plantejàrem tres etapes: per començar, volíem establir les motivacions i el mètode d'aquesta tasca; a continuació, preteníem fer un repàs exhaustiu del conjunt de les versions de Nin, tot dividint-lo en dos grans blocs: en el primer, hi situàrem les traduccions polítiques i científiques i, en el segon, les literàries, que sens dubte considerem com el nucli central de la recerca; i, a mode de cloenda, ens proposàrem d'analitzar les esmenes, tant del traductor com del corrector, del mecanoscrit original d'un d'aquests trasllats: *Infància, adolescència, joventut*, de Lev Tolstoi.

Val a dir que, després de tota la feina precedent, no vèiem pas la traducció com un simple atzar, fruit de les circumstàncies adverses en la trajectòria política d'Andreu Nin, sinó més aviat com l'activitat més lògica per a un humanista captivat des de menut per la paraula i posseïdor d'una prosa moderna i acurada que, a més, coneixia profundament tant la llengua com la realitat de què parlava la literatura que traslladà. Perquè, si bé és cert que la precarietat econòmica que comportava la situació d'ostracisme polític a què es veié sotmès tan bon punt es decantà públicament cap a les posicions de Trotski el va empènyer a traduir, també ho és que la decisió de donar els clàssics russos en català no fou, en absolut, una decisió motivada per l'interès econòmic.

En primer lloc, hem fet un recorregut general per mostrar el naixement i l'evolució de la tasca traductora que Nin dugué a terme, amb diferent intensitat, en alguns moments claus de la seva trajectòria vital i que comprèn textos d'índole molt diversa, dues llengües de partida –el rus i el francès– i dues llengües d'arribada –el català i el castellà. Des de les primeres versions d'autors socialistes francesos que daten de mitjan dècada dels deu, quan col·laborava a *La Justicia Social*, fins al darrer projecte amb Aguilar per traslladar al castellà les obres cabdals de la literatura russa, estroncat

pel vil assassinat, Nin sempre va fer gala d'una professionalitat impecable, combinada amb una sorprenent capacitat de treball, fins i tot en les circumstàncies més adverses.

A l'hora d'establir les motivacions que podien amagar-se darrere la decisió de traduir, així com la manera en què el traductor s'hi acarava, ens ha fet un enorme servei l'anàlisi minuciosa de la correspondència entre Andreu Nin i Josep Maurín –l'un a Moscou, l'altre a París– que Pelai Pagès publicà a *L'Avenç* el 1982. L'intercanvi epistolar revela la implicació de Nin en el naixement de les Edicions Europa-Amèrica i, de retruc, ens confirma que, malgrat el cessament forçós de tota activitat política, encara traduïa per a la Internacional (que, a banda, el retribuïa prou generosament); a més, aquestes missives ens han permès escoltar la veu del traductor discutint amb Maurín sobre aspectes concrets dels textos que trasllada i, per tant, il·lustren a la perfecció la minuciositat d'una tasca que Nin no donava per acabada fins que no tenia entre les mans el llibre imprès. Igualment, ens han ajudat a prendre consciència de la bona acollida que les editorials del país dispensaren a les primeres propostes de col·laboració que els adreçà un polític que, tot i haver caigut en desgràcia a l'URSS, representava un contacte directe amb la realitat soviètica que tan atractiva resultava per al públic.

En aquesta mateixa línia, el fet d'haver trobat la carta que Nin adreçà a Joan Puig i Ferrer el 5 de juliol de 1928 ha estat decisiu per a deixar enrere conjectures i suposicions: finalment era possible conèixer de primera mà els termes de l'acord a què arribaren traductor i director literari, punt de partida de la fructífera relació del torsimany amb les Edicions Proa.

Finalment, per tal d'escatir una qüestió tan concreta com és l'organització pràctica de la tasca traductora i el mètode de traduir emprat per Andreu Nin, resultaren de vital importància els testimoniatges sorgits de les entrevistes amb tres companys de partit: Ignacio Iglesias, Wilebaldo Solano i Víctor Alba. Els "retrats poumistes" de Pepe

Gutiérrez-Álvarez ens ajudaren a conèixer millor Carlota Durany, secretària/assistent de traducció i militant de primera hora de l'Esquerra Comunista. Perquè les obres de referència sobre Nin escrites per Pelai Pagès, Francesc Bonamusa o el mateix Víctor Alba, per bé que n'enriquien la visió global, es mostraren clarament insuficients a l'hora d'abordar el detall de l'activitat traductora.

Amb el desig de presentar el conjunt de les traduccions d'Andreu Nin, començarem per ocupar-nos d'aquelles que se situen fora de l'àmbit estrictament literari, és a dir, les d'obres de contingut polític i científic. Si bé sabíem que la necessitat de tenir una classe obrera formada per a poder prendre consciència de les circumstàncies que l'envolten i actuar-hi en conseqüència havia estat, de sempre, una de les preocupacions de Nin, va semblar-nos important posar en relleu que, els dos darrers anys de la dictadura de Primo de Rivera, aquest anhel cultural es generalitzà: el llibre social de tendència revolucionària envaí el mercat editorial amb una força inusitada. Efectivament, l'eclosió de l'anomenat "llibre d'avançada" coincidí en el temps amb els inicis de Nin com a traductor professional; l'oportunitat que havia representat poder treballar per a les Edicions Europa-Amèrica, aviat va trobar continuïtat en un seguit de segells madrilenys de nova creació que cercaven la major projecció possible a l'hora de difondre la doctrina comunista i tenien com a teló de fons l'aspiració de conquerir el mercat americà.

Posar en relació les versions de Nin amb les cases editorials que les publicaren ens semblà una bona manera de classificar-les per, posteriorment, analitzar-les. Així doncs, i seguint l'ordre cronològic de les col·laboracions del traductor, hem presentat tant els responsables com les principals línies d'actuació d'aquestes empreses: Europa-Amèrica, Cenit, España, Aguilar i, com a contrapunt català, Proa i Atena. En el capítol dels promotors dels projectes, la figura de Juan Andrade, un dels fundadors de Cenit –

segell creat a partir del grup de la renovadora revista *Post-Guerra*—, ha merescut una atenció especial pel destacat paper que jugà dins del món polític i editorial del període.

Aquestes explicacions introductòries contribuïen a entendre la selecció de textos que es traduïren, decisions en què, de ben segur, el criteri del torsimany tingué també un pes considerable. No obstant això, hem de confessar que, per a poder dur a terme un seguiment rigorós dels autors i de les obres d'història política i cultural traslladades per Andreu Nin, abans que res, ens va caldre estudiar a fons el pes i la transcendència que tenien tant en el sistema de sortida com en el d'arribada. Per consegüent, i tenint en compte que no som especialistes en aquest àmbit, hem procurat informar-ne des d'una perspectiva àmplia amb el ferm propòsit de defugir qualsevol partidisme.

Perquè, si repassem la nòmina d'escriptors anostrats, de seguida advertim la presència d'alguns que, tot i ser plenament reconeguts en el sistema de sortida, fins aleshores havien gaudit d'una migrada presència en el d'arribada. Evidentment, compartien protagonisme amb altres que podríem considerar ideòlegs de pes dins l'òrbita soviètica; en aquest darrer grup, situaríem els dos autors de qui Nin traduí un major nombre d'obres: Lenin i Trotski. El públic receptor estava familiaritzat amb les figures d'aquests capdavanters de la revolució russa de 1917 i, amb força probabilitat, coneixia també Karl Marx, pare teòric del socialisme marxista i del comunisme, igualment versionat al castellà. En canvi, entre els autors que necessitaven presentació, figuraven en un primer pla: el filòsof i pensador revolucionari Gueorgui Plejànov; Viatxeslav Polonski, crític literari i bon coneixedor de Bakunin; així com un destacat historiador marxista, Mikhaïl Pokrovski. I, amb una única obra traslladada, trobàvem també l'historiador Iemelian Iaroslavski i tres interessants exponents de literatura memorialística: Nadejda Krúpskaia, el popa Gapon i Borís Savinkov.

A banda dels treballs d'estudiosos de la cultura dels anys trenta, com Francisco Caudet o Gonzalo Santonja, que ens han ajudat a caracteritzar el període, la nostra feina s'ha centrat fonamentalment en l'anàlisi de les obres traduïdes (i, quan ha estat possible, de la seva recepció crítica); per aquest motiu, el suport dels pròlegs d'Andreu Nin, de vegades veritables lliçons de pedagogia revolucionària, ha estat impagable. Però, malgrat les dificultats, estem convençuts que aquest primer intent d'aplegar tota la producció no literària del Nin traductor aporta infinitat de dades interessants per a capir tota la dimensió d'un posicionament polític, allunyat de l'ortodòxia comunista i sempre compromès amb la labor d'educació marxista dels obrers. Perquè, en definitiva, aquesta tasca de divulgació, part viva d'un procés de trobada entre el poble i la cultura, complementa i realça el conjunt de l'activitat traductora d'Andreu Nin.

Quant a l'estudi de les traduccions literàries, el mètode de treball emprat no ha estat gaire diferent. D'entrada, abans d'endinsar-nos en l'anàlisi dels autors i dels textos escollits, vam creure adient tenir en compte quines eren les preferències del lector rus a final dels anys vint, per mitjà d'un article del mateix Nin aparegut el 12 gener de 1929 a *L'Opinió*. Perquè, a banda que el traductor pogués considerar-les orientatives, ens ajudaven a comprendre quin lloc ocupaven els diferents escriptors –clàssics i contemporanis– dins d'un cànon literari que havia resultat profundament trasbalsat pels efectes de la revolució de 1917. Aquesta peça, a més, recuperava la dicotomia "autors proletaris" / "companys de camí", fidel a la línia oficial dels anys vint, tal com havíem pogut constatar en l'obra de Viatxeslav Polonski, que es trobava a la base de l'estudi del Nin crític literari a propòsit de la novel·la soviètica.

Iniciàrem el recorregut per les versions literàries d'Andreu Nin posant-les en relació, tal com havíem fet en l'apartat precedent, amb les cases editorials on van veure la llum. En aquest cas, però, només n'hi havia dues: Edicions Proa i Josep Janés i Olivé,

amb els Quaderns Literaris; i, a més, era ben evident que el gruix de les traduccions de Nin en aquest àmbit es publicaren en el segell dirigit per Joan Puig i Ferrerter.

Per aquest motiu, d'una banda hem incidit en el contingut d'aquella missiva que el traductor, encara a Moscou, va adreçar a Puig i Ferrerter i que establia els termes de l'acord amb Proa per a traslladar al català el més granat de la literatura russa: per bé que no podia dedicar-s'hi en exclusiva, sí que es comprometia a no treballar per a cap altra casa d'edició literària; i, de l'altra, hem exposat els motius que impulsaren els dos socis fundadors, Marcel·lí Antich i Josep Queralt, a embarcar-se en aquesta aventura cultural, així com el context en què s'inicià la singladura de la Biblioteca A Tot Vent, que féu de la difusió de la novel·lística estrangera un tret d'identitat.

El testimoni puntual de Nin, el d'alguns coetanis (com Domènec Guansé o l'altre traductor del rus de la casa, Francesc Payarols), juntament amb els articles que hem anat espigolant en les publicacions de l'època, ens han servit per a posar en relleu l'estreta relació que s'establí entre traductor i director literari i que, sens dubte, hem de considerar un factor clau a l'hora d'explicar la dilatada col·laboració d'Andreu Nin i Edicions Proa. Puig i Ferrerter era conscient de sumar un actiu importantíssim a la nòmina de traductors de l'editorial i, des de l'inici, demostrà una gran confiança en el criteri de Nin, bon coneixedor de la llengua i de la realitat russes, alhora que, fent gala d'un excel·lent olfacte comercial, no s'estava de publicitar una singularitat que els honrava: eren la primera i única editorial que publicava les obres russes en traducció íntegra i directa.

L'estudi dels trasllats per a Proa, l'hem dividit en dos blocs: els autors clàssics i els autors moderns. En el primer grup, hem de situar-hi tres escriptors russos d'inqüestionable prestigi (Dostoievski, Tolstoi i Txèkhov), per bé que foren sobretot les

versions de *Crim i càstig*, de Dostoievski, i *Anna Karènina*, de Tolstoi, les que cimentaren el renom de Nin com a traductor; i, a banda, cal afegir-n'hi un de francès, Jules Vallès, l'únic trasllat literari que no tingué el rus com a llengua de partida, que no podia considerar-se un autor canònic de la mateixa talla que els precedents, malgrat gaudir d'un cert prestigi en la literatura francesa.

Pel que fa al grup dels escriptors soviètics, hi apareixen dos noms: Pilniak, un "company de camí" que, tot i l'enorme popularitat assolida durant els primers anys vint, fou víctima d'una cruenta campanya política que el conduí a la mort; i Bogdànov, representat dels "autors proletaris", que, malgrat les reedicions dels seus llibres, no sobrevisqué en la literatura de partida. Ara bé, a aquest grup de literats coetanis de Nin, cal afegir-hi encara l'humorista satíric Zòixenko, únic autor que, per un seguit de raons que hem mirat d'explicar, veié la llum als Quaderns Literaris de Josep Janés.

En abordar la tria dels autors i les obres traduïdes, hem tingut en compte les dues literatures: la russo-soviètica i la catalana. Pel que fa a la literatura d'origen, els factors de pressió que determinaven la selecció eren sobretot polítics i ideològics; això no obstant, sempre hem fet més èmfasi en els condicionants de la literatura de destí, ja que les editorials no deixen de ser empreses que depenen directament dels gustos i dels interessos del públic receptor. I, en aquest punt, cal remarcar la coincidència: tant les Edicions Proa com els Quaderns Literaris pretenien arribar a un nombre ampli de lectors, sense perdre de vista el rigor, el pluralisme i la independència de les propostes.

Tal com ja ens havia succeït amb els trasllats polítics i científics, en analitzar les traduccions literàries també hem pogut comptar amb el suport dels pròlegs del mateix Andreu Nin, principalment dedicats a la presentació d'aquells escriptors més desconeguts per al públic català (Jules Vallès, Pilniak, Bogdànov i Zòixenko), per bé

que mereix una menció especial la introducció amb què encapçalà la versió catalana de *Crim i càstig*, de Dostoievski (trasllat inaugural de la col·laboració amb Proa), pel que té de declaració d'intencions en l'inici de l'activitat com a traductor literari. D'altra banda, també ens hem nodrit de les opinions d'autors de referència (com André Gide, en el cas de Dostoievski, o Romain Rolland i Stefan Zweig, per a Tolstoi), així com de les apassionades polèmiques que es dirimien a la premsa del moment a propòsit de la necessitat de disposar de traduccions de qualitat per tal d'incorporar els mestres russos a la literatura catalana.

Finalment, hem considerat rellevant donar veu als crítics i ressenyistes literaris que es feren ressò del treball del Nin traductor. Així doncs, per bé que no hem dut a terme un estudi sistemàtic de la recepció de les traduccions, sí que oferim el contrapunt i l'anàlisi d'un bon nombre de valoracions que duen signatures molt diverses: algunes de més renom (Josep Maria de Sagarra, Maurici Serrahima, Rafael Tasis o Ramon Xuriguera), d'altres potser sense tanta projecció pública (Josep Roure i Torent o Josep Sol) i unes quantes de ben prometedores (Anna Murià, Josep Palau i Fabre o *Just d'Esvern* / Mercè Rodoreda). En definitiva, malgrat no haver obtingut sempre la repercussió desitjada, com prova la controvèrsia sostinguda per Joan Puig i Ferrer i Josep Pla a les pàgines de *Mirador*, no podem pas dir que les versions literàries del torsimany passessin desapercibudes.

En l'exercici de la tasca traductora, Andreu Nin sempre procurà aconseguir el difícil equilibri entre els sistemes de les dues literatures i llengües que entraven en contacte, amb l'objectiu de fer arribar al receptor tota la força i les peculiaritats lingüístiques i ideològiques de l'original, sense haver de violentar la llengua d'arribada, i, d'aquesta manera, evitar un efecte no desitjat d'estrangerització que incomodés el lector. Fent gala d'una prosa innovadora i, alhora, clàssica, Nin formà part de l'estol de

traductors que contribuïren a catalanitzar una gamma variadíssima de novel·listes forasters i, de retruc, a donar nova vida al gènere i a la llengua.

Per tot plegat, en un interval de temps relativament breu, assolí força rellevància com a traductor –i introductor– a la nostra literatura d'escriptors russos clàssics i moderns i, de retruc, es féu un lloc dins de l'emergent panorama literari català. I, si bé és cert, tal com dèiem de bon començament, que Andreu Nin ha passat a la història, fonamentalment, per la seva dimensió d'home polític, quan contemplem les trenta-tres obres literàries, polítiques i científiques que traslladà entre 1928 i 1936, és obvi que la reivindicació del traductor pren tot el sentit.

A l'hora de tancar l'apartat de les traduccions literàries, hem considerat oportú de fer-ho amb un doble epíleg. En primer lloc, per tal d'explicar el tall en sec que els anys de la primera postguerra i la dictadura franquista suposaren per a l'edició en llengua catalana i la importància, durant la dècada dels seixanta, d'iniciatives com la creació d'Edicions 62 per a la represa cultural i la incorporació a la nostra literatura del llegat cultural que se li havia escatimat; i, al mateix temps, amb la voluntat de reconèixer-los la contribució a aquest procés de recuperació, hem volgut retre homenatge a un parell de traductors, August Vidal i Josep M. Güell, que esdevingueren la baula necessària entre els mítics traductors dels anys trenta, Andreu Nin i Francesc Payarols, i les noves fornades de traductors ja sorgides de les universitats. En segon lloc, per tal de deixar constància de la pervivència de l'obra d'Andreu Nin. D'entrada, hem seguit l'odissea de les Edicions Proa, des de l'exili a Perpinyà, passant pel retorn a Barcelona el 1964 i arribant fins a l'actualitat; aquest recorregut ens ha permès comprovar que les versions de Nin de *Crim i càstig*, de Dostoievski, i d'*Anna Karènina*, de Tolstoi, no han deixat de reeditar-se fins als nostres dies, i que, encara avui, són les úniques d'aquestes obres clàssiques que existeixen en català. I és que, malgrat que el treball de l'eslavista Natàlia

Kharitònova ha demostrat que el traductor de vegades no va saber reflectir tots els estrats del llenguatge original i que això comportava una certa pèrdua de les significacions associades a l'estil personal de cada autor, el sentir general és que aquestes petites imperfeccions no resten valor a unes traduccions que, per mèrits propis, han esdevingut canòniques en la nostra literatura.

Com a darrera etapa i cloenda de la investigació, ens proposarem presentar l'anàlisi de les esmenes, tant del traductor com del corrector, del mecanoscrit original d'*Infància, adolescència, joventut*, de Tolstoi. Per començar, va semblar-nos interessant explicar la sorprenent història que féu possible, d'una banda, la publicació pòstuma d'aquest trasllat el 1974 i que, de l'altra, gràcies al providencial "retrobament" en els nostres dies, ens ha permès completar l'estudi entorn de l'activitat traductora d'Andreu Nin i observar de ben a prop el mètode de treball que emprava. No ha estat menys colpidor poder determinar que, darrere les anotacions autògrafes escrites amb bolígraf vermell, hi havia, precisament, la mà del director literari de Proa d'ençà de la represa, l'escriptor i traductor Joan Oliver.

L'anàlisi comparativa de les rectificacions d'Andreu Nin i Joan Oliver ha fet palès que el traductor, bàsicament, dugué a terme una correcció d'estil, literària, que pretenia polir el text traslladat, optimitzar-ne els recursos i, per damunt de tot, fer-lo creïble; mentre que les correccions de Joan Oliver foren bàsicament esmenes lingüístiques, ortogràfiques, d'errors normatiu. Per tant, era possible diferenciar els objectius que perseguïen, l'un i l'altre, a l'hora d'acabar la revisió del text.

Tenint en compte que Oliver era un corrector realment exigent, que treballava, al costat del traductor, perquè el text final tingués el registre adequat i, alhora, fos àgil, fluid i genuí, encara crida més l'atenció el fet que són ben poques les esmenes que, al

capdavall, hagué de fer en el mecanoscrit d'*Infància, adolescència, joventut*. Naturalment, això diu molt a favor del rigor de la tasca traductora d'Andreu Nin i, alhora, justifica els comentaris elogiosos amb què cloïem l'apartat de les traduccions literàries, així com el reconeixement de la seva contribució a la creació d'una llengua literària moderna.

El nostre treball no és el primer a apropar-se a la figura d'aquest català universal que fou Andreu Nin i, de ben segur, tampoc no serà l'últim. Això no obstant, ens sembla que la investigació que hem dut a terme ens ha fet avançar, decididament, en la via que obrírem, anys enrere, en abordar l'estudi de l'home de lletres per desembocar en la presentació del traductor literari. L'apassionant camí que aleshores encetarem ens ha reservat, com ja prevèiem, múltiples troballes –i més d'una sorpresa!– que ara hem mirat de resumir.

Encara som lluny, és clar, de poder considerar exhaurit l'estudi de la figura polièdrica d'Andreu Nin. Per bé que hem espigolat en la premsa de l'època cercant el ressò del treball del Nin traductor, és evident que la vastitud de la tasca ha fet impossible completar de manera sistemàtica la investigació de la recepció de les seves traduccions, literàries i no literàries.

D'altra banda, i sense abandonar l'àmbit de la traducció, també seria interessant poder aprofundir en la via d'investigació oberta per algunes eslavistes que es plantegen els problemes traductològics que poden derivar-se de la translació d'autors russos contemporanis; les solucions aportades pel torsimany en les versions de Pilniak, Bogdanov o Zòixenko podrien servir per a prendre'n consciència.

A partir d'aquí, seria possible obrir infinitat d'altres vies, fins ara inexplorades. D'acord amb el llunyà suggeriment de Víctor Alba, podria estudiar-se la pervivència de

l'estil dels articles primerencs d'Andreu Nin en les seves traduccions literàries, tenint en compte que sempre se n'ha destacat que aconseguí que els clàssics russos parlessin –i parlin encara amb sorprenent vitalitat– la nostra llengua... I, si atenem la demanda de Wilebaldo Solano, ja en clau més històrica, caldria una investigació a fons dels secrets que planen sobre els anys viscuts a l'URSS.

Per una via o per una altra, i en tancar aquest treball, només ens resta desitjar que tant de bo puguem ser molts els qui continuem fent camí amb Andreu Nin, revolucionari i traductor.

BIBLIOGRAFIA

1. Bibliografia d'Andreu Nin

1.1. Llibres

NIN, Andreu. *Les dictadures dels nostres dies*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930.

NIN, Andreu. *Els moviments d'emancipació nacional*. Badalona: Proa, 1935.

1.2. Articles, conferències i qüestionaris

a) 1905-1916. Període republicà i socialista

La Comarca de Vendrell (El Vendrell). – 1905-1907

"Quadre de mar. Al meu mestre Joan Antich". 61 (11 novembre 1905), p. 2-3.

"Record. 4 de març del 1874". 77 (3 març 1906), p. 2.

"La Literatura Catalana". 85 (28 abril 1906), p. 2.

"Catalunya! Ahir i avui". 87 (12 maig 1906), p. 1-2.

"L'acte de demà". 88 (19 maig 1906), p. 1.

"Visca Catalunya!". 89 (26 maig 1906), p. 1.

"La bona societat". 130 (9 març 1907), p. 2-3.

El Baix Penedès (El Vendrell). – 1906-1912

"En pro de nostra cultura". 20 (11 agost 1906), p. 1.

"En pro de nostra cultura (II)". 29 (13 octubre 1906), p. 2.

"Per l'Esperanto". 155 (13 març 1909), p. 2.

"Jaume Orpinell". 165 (24 abril 1909), p. 2.

[Sense títol. Escrit d'homenatge per al número extraordinari dedicat a Àngel Guimerà].
166 (30 maig 1909), p. 12.

"Nadalença". 195 (24 desembre 1909), p. 1-2.

"Comentari". 199 (22 gener 1910), p. 2.

"La idoneïtat de la llengua del Doctor Zamenhof". 202 (12 febrer 1910), p. 2-3.

- "L'esperanto i els joves". 207 (19 març 1910), p. 2.
- "A la Bisbal del Penedès". 210 (9 abril 1910), p. 2-3.
- "Sobre cultura". 220 (18 juny 1910), p. 2.
- "La 'Kataluna Esperantista Federacio'". 223 (9 juliol 1910), p. 2.
- "Els músics i les festes majors". 225 (23 juliol 1910), p. 3.
- "Ràpida". 226 (30 juliol 1910), p. 2.
- "Per la regeneració del districte". 229 (20 agost 1910), p. 2.
- "La darrera lluita". 232 (10 setembre 1910), p. 2.
- "Cap d'any (setembre de 1909)". 234 (23 setembre 1910), p. 2.
- "Conferències". 246 (17 desembre 1910), p. 1.
- "Nadalena". 247 (24 desembre 1910), p. 1.
- "La llengua en l'escola. Extracte d'una conferència a l'Escola Normal de Barcelona".
253 (4 febrer 1911), p. 1-2.
- "La salvatjada de Sant Feliu". 270 (3 juny 1911), p. 1.
- "Missió educadora del Teatre". 273 (23 juny 1911), p. 1-2.
- "La República de Portugal". 274 (1 juliol 1911), p. 1.
- "L'Esperit republicà". 276 (15 juliol 1911), p. 2.
- "Política". 278 (29 juliol 1911), p. 1-2.
- "Als joves federals nacionalistes republicans d'aquesta vila". 279 (5 agost 1911), p. 1-2.
- "Els ideals i l'acció". 284 (9 setembre 1911), p. 1.
- "Nota política". 285 (16 setembre 1911), p. 1.
- "Als republicans vendrellencs". 295 (25 novembre 1911), p. 1.
- "Notes polítiques". 300 (30 desembre 1911), p. 2.
- "Les dretes vendrellenques". 309 (2 març 1912), p. 1-2.
- "L'Esquerra catalana". 324 (15 juny 1912), p. 1.
- "La taca de sang". 332 (10 agost 1912), p. 1-2.
- "Ells i nosaltres". 335 (31 agost 1912), p. 1.
- "Tornem-hi". 338 (21 setembre 1912), p. 1-2.
- "Els partits polítics espanyols i les solucions autonomistes". 342 (19 octubre 1912), p.
1-2.
- "La missió dels partits republicans". 344 (2 novembre 1912), p. 1.

***El Poble Català (Barcelona).* – 1912-1914**

- “L’acció de la joventut. Els ideals polítics a Catalunya. Extracte d’una conferència per a la Joventut de la F.N.R. de Mataró, 18 maig 1912”. 2.635 (25 maig 1912), p. 2.
- “Les modernes orientacions de la pedagogia. Extracte d’una conferència a la CGT, 11 juliol 1912”. 2.684 (13 juliol 1912), p. 2.
- “La democràcia”. 2.729 (27 agost 1912), p. 1.
- “La dignificació de la política”. 2.735 (2 setembre 1912), p. 1.
- “La dignificació de la política (II)”. 2.740 (7 setembre 1912), p. 1.
- “La dignificació de la política (III)”. 2.742 (9 setembre 1912), p. 2.
- “De pedagogia. El 'nou col·legi Mont d’Or’”. 2.755 (22 setembre 1912), p. 5.
- “Els partits polítics espanyols i les solucions autonomistes”. 2.764 (2 octubre 1912), p. 2.
- “Per la neutralitat de l’escola. Extracte d’un míting a l’Ateneu Gracienc, 18 març 1913”. 2.931 (20 març 1913), p. 1-2.
- “Per la neutralitat de l’escola (II). Extracte d’un míting a l’Ateneu Pi i Maragall, 5 abril 1913”. 2.948 (7 abril 1913), p. 2.
- “Contra els armaments militars. Extracte d’un míting al Teatre del Triomf, 8 juny 1913”. 3.009 (9 juny 1913), p. 2.
- “Ferran August Bebel”. 3.075 (15 agost 1913), p. 1.
- “El Congrés de Jena”. 3.112 (21 setembre 1913), p. 1.
- “Russel Wallace”. 3.169 (17 novembre 1913), p. 1.
- “Els socialistes finlandesos i Rússia”. 3.179 (27 novembre 1913), p. 1.
- “Els republicans de *La Publicidad*”. 3.191 (9 desembre 1913), p. 1.
- “La situació de Bulgària”. 3.213 (1 gener 1914), p. 1.

***La Barricada (Barcelona).* – 1912**

- “El problema de la cultura”. 1 (22 març 1912), p. 2.
- “Revolta”. 1 (22 març 1912), p. 4

***La Revista (Barcelona).* – 1915**

- “Catalunya davant la guerra europea. Qüestionari: Andreu Nin”. 4 (10 agost 1915), p. 9-12.

Quaderns d'Estudi (Barcelona). – 1915-1916

Resposta a la pregunta d'un mestre: “Desitjo emprendre l'estudi de la ciència psicològica experimental. Quina orientació m'aconsella de seguir?”. 2 (novembre 1915), p. 64.

Ressenyes dins la secció «Llibres»:

“*Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1915 a 1916 ante el claustro de la Universidad de Barcelona*, por el Dr. D. Jesús Goizueta i Díaz. (Barcelona, 1915)”. 2 (novembre 1915), p. 66-68.

“*Recherches sur les sociétés d'enfants*, per J. Varendonck. Publicació de l'*Institut de Sociologie Solvay*. (Brussel·les, 1914)”. 2 (novembre 1915), p. 68-69.

“*Ni exàmens ni exposicions*, per Luis Pérez Tadeo. *El clamor del Magisterio*. (5 d'octubre 1915)”. 2 (novembre 1915), p. 72-73.

Ressenyes dins la secció «Revista de Revistes»:

“*Reviviscència paradoxal*, per Mlle. C. Huguenin. *Archives de Psychologie*. (Ginebra, n.º 56)”. 3 (desembre 1915), p. 83-85.

“*Resultats generals de la psicologia pedagògica*, per Victor Mercante. *Revista de Filosofia*. (Buenos Aires, maig 1915)”. 3 (desembre 1915), p. 85-86

“*L'apreciació 'objectiva' de la valor per mitjà de les escales de Thorndike*, per Pierre Bovet i S. Chryssochoos. *Archives de Psychologie*. (Desembre 1914)”. 4 (gener 1916), p. 93-94.

“*La psicologia experimental i el mestre*, pel Prof. Juan Vicente Viqueira. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. (Juliol 1915.)”. 4 (gener 1916), p. 94-96.

“*L'element espanyol en Lluís Vives*, per Foster Watson, extractat dels *Arxius de l'Institut de Ciències*, any II. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (Setembre, 1915)”. 4 (gener 1916), p. 96-98.

b) 1919-1930. Període sindicalista i comunista. L'etapa russa***La Batalla (Barcelona).* – 1923-1924**

“Los creadores de la Internacional de Berlín. Congreso de los anarco-sindicalistas alemanes”. 18 (23 maig 1923), p. 3.

“Los progresos de la I.S.R.”. 23 (7 setembre 1923), p. 3.

“El sindicalismo revolucionario y la Internacional”. 32 (30 novembre 1923), p. 4.

“¿El fascismo es un movimiento internacional?”. 33 (13 desembre 1923), p. 3.

“Los sindicatos y el fascismo. Los principios y tácticas del sindicalismo fascista”. 34 (21 desembre 1923), p. 2.

“La prensa obrera en la Unión de Repúblicas soviéticas”. 36 (11 gener 1924), p. 4.

“La situación actual de los sindicatos rusos”. 46 (21 març 1924), p. 2.

***L'Opinió (Barcelona).* – 1928-1930**

“De Rússia estant. El pla econòmic. I. La significació del pla”. 22 (14 juliol 1928), p. 8.

“De Rússia estant. El pla econòmic. II. Com es desenrotlla l'economia soviètica i com s'estableix el pla”. 25 (4 agost 1928), p. 5.

“Socialisme i Anarquisme. Per què el nostre moviment obrer ha estat anarquista?”. 26 (11 agost 1928), p. 8.

“Les arrels de l'anarquisme a Catalunya”. 28 (25 agost 1928), p. 8.

“Enquestes de *l'Opinió*: Andreu Nin”. 45 (22 desembre 1928), p. 1-2.

“De Rússia estant. Un cop d'ull a la premsa catalana”. 46 (29 desembre 1928), p. 1-2.

“De Rússia estant. Un cop d'ull a la premsa catalana II: El marxisme i els seus detractors”. 47 (5 gener 1929), p. 5-6.

“De la URSS estant. La Revolució cultural. Quins són els llibres preferits del lector rus?”. 48 (12 gener 1929), p. 5.

“Veritats elementals”. 61 (6 abril 1929), p. 4-5.

c) 1930-1935. L'esquerra comunista***L'Hora (Barcelona).* – 1931**

- “La revolució democràtica i el bolxevisme”. 4 (21 gener 1931), p. 5.
- “Un fet històric: 'El diumenge roig', 22 de gener de 1905”. 4 (21 gener 1931), p. 10-11.
- “Carta pública de Nin y Maurín”. 4 (21 gener 1931), p. 14.
- “Abstenció i Corts Constituents”. 7 (11 febrer 1931), p. 13.
- “Els deures de l'hora i l'apoliticisme anarcosindicalista”. 10 (4 març 1931), p. 2.
- “Per unes Corts Constituents revolucionàries”. 11 (11 març 1931), p. 13.
- “18 de març de 1871, la 'Commune' de París. Primer govern de la classe obrera”. 12 (18 març 1931), p. 8-9.
- “La lluita contra la reacció”. 17 (23 abril 1931), p. 5.

***Revista de Catalunya (Barcelona).* – 1934**

- “Grandesa i decadència de la novel·la soviètica”. XVI, 78 (maig 1934), p. 99-117.

d) 1935-1937. El POUM***La Batalla. Órgano del Partido Obrero de Unificación Marxista (Barcelona).* – 1935-1936**

- “El equívoco pequeño-burgués. La 'Esquerra' en un callejón sin salida”. 208 (12 juliol 1935), p. 1.
- “Un pacto de unificación firme y sincero”. 209 (19 juliol 1935), p. 1.
- “Contestación a un ex militante de la 'Esquerra’”. 210 (26 juliol 1935), p. 1 i 4.
- “La evolución del republicanismo pequeño-burgués”. 211 (2 agost 1935), p. 4.
- “Hacia la unidad marxista”. 214 (23 agost 1935), p. 1.
- “El Congreso de la I.C. y los socialistas de izquierda. Una incongruencia”. 215 (30 agost 1935), p. 2.
- “La Alianza Obrera y los socialistas”. 217 (20 setembre 1935), p. 1-2.
- “La reaparición de *El Socialista*”. 231 (27 desembre 1935), p. 3.
- “Hacia una nueva etapa de la Alianza Obrera”. 241 (6 març 1936), p. 1 i 3.
- “Una iniciativa laudable: 'La Conferencia de Unidad Sindical’”. 248 (24 abril 1936), p. 1.

- “Hacia la unidad sindical. La Conferencia de mañana”. 249 (1 maig 1936), p. 8.
- “La Federación Obrera de Unidad Sindical”. 251 (15 maig 1936), p. 4.
- “Apostillas al Congreso de la CNT. Importancia del Congreso”. 252 (22 maig 1936), p. 3.
- “Apostillas al Congreso de la CNT. Las Alianzas Revolucionarias”. 254 (5 juny 1936), p. 4.

Imant. Literatura, Art, Música, Cinema, Teatre, Reportatge (Barcelona). – 1935

- “Reformes immediates i revolució social”. 1 (21 desembre 1935), p. 3.

La Nueva Era. Revista Mensual de Doctrina y de Información (Barcelona). – 1936

- “Después de las elecciones del 16 de febrero”. 2 (febrer 1936), p. 35-36.
- “La acción directa del proletariado y la revolución española”. 6 (juliol 1936), p. 131-133.

Ferms! (Barcelona). – 1937

- “La joventut i la guerra. Respostes d'Andreu Nin a 'les nostres enquestes' de *Ferms!*”. 2 (9 abril 1937), p. 4.

1.3. Correspondència

Correspondència Andreu Nin - Joaquim Maurín:

Cartes de Joaquim Maurín des de París (5 setembre 1928, 15 setembre 1928, 16 novembre 1928). *L'Avenç* 50 (juny 1982), p. 27-30.

Cartes d'Andreu Nin des de Moscou i Kràskovo (11 octubre 1928, 4 novembre 1928, 7 desembre 1928, 29 desembre 1928, 12 març 1929). *L'Avenç* 50 (juny 1982), p. 30-33; (19 març 1929, 28 març 1929, 19 maig 1929, 10 juny 1929, 30 agost 1929, 1 setembre 1929, 22 setembre 1929, 19 octubre 1929, 29 octubre 1929, 16 desembre

1929, 22 desembre 1929, 4 gener 1930). *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 30-38; (17 gener 1929). *L'Avenç* 166 (gener 1993), p. 25-26.

Biblioteca de Catalunya (Barcelona), Fons Ramon Borràs.

1.4. Escrits reeditats

NIN, Andreu. *Què va dir Andreu Nin*. Ed. d'Oriol Pi de Cabanyes. Barcelona: Nova Terra, 1978.

NIN, Andreu. *Socialisme i nacionalisme*. Ed. de Pelai Pagès. Barcelona: La Magrana, 1985.

NIN, Andreu. *El jove Andreu Nin. Textos periodístics*. Ed. d'Ernest Benito. Calafell: Llibres de Matrícula, 2007.

NIN, Andreu. *Els moviments d'emancipació nacional. L'aspecte teòric i la solució pràctica de la qüestió*. Barcelona: Base, 2008.

NIN, Andreu. *Textos de pedagogia i literatura*. Ed. de Pelai Pagès. Calafell: Llibres de Matrícula, 2008.

1.5. Pròlegs i introduccions

NIN, Andreu. “Pròleg del traductor”. A: DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. Badalona: Proa, 1929, p. 5-11.

NIN, Andreu. “Borís Pilniak”. A: PILNIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Badalona: Proa, 1931, p. 5-8.

NIN, Andreu. “Prólogo del traductor”. A: POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931, p. 7-13.

- NIN, Andreu. "M. E. Saltikov (Xedrin)". A: SALTIKOV (XEDRIN), M. E. *Els senyors Golovliovi*. Badalona: Proa, 1931, p. 5-10.
- NIN, Andreu. "Prólogo". A: SAVINKOV, Boris. *Memorias de un terrorista*. Madrid: Cenit, 1931, p. 7-10. <http://www.fundanin.org/nin16.htm> [consulta: 14 agost 2013]
- NIN, Andreu. "Prólogo". A: TROTSKY, León. *La situación real en Rusia*. Barcelona: Apolo, 1931, p. 7-16.
- NIN, Andreu. "Nota biográfica sobre el autor". A: POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932, p. 7-8.
- NIN, Andreu. "Introducción del traductor". A: PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. Madrid: M. Aguilar, 1934, p. 5-30.
- NIN, Andreu. "L'obra i l'autor". A: BOGDÀNOV, Nikolai. *La primera noia*. Badalona: Proa, 1935, p. 5-10.
- NIN, Andreu. "L'autor i l'obra". A: VALLÈS, Jules. *L'insurgent*. Badalona: Proa, 1935, p. 7-13.
- NIN, Andreu. "Mikhaïl Zòixenko". A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Prou compassió!* Barcelona: Josep Janés i Olivé, 1936, p. 5.
- NIN, Andreu. [Presentació]. A: ZÒIXENKO, Mikhaïl. "El transformista". *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4.

1.6. Traduccions

a) Obres literàries

- DOSTOIEVSKI, Feodor. *Crim i càstig*. Badalona: Proa, 1929. (Biblioteca A Tot Vent; 20, 20a)
- PILNIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Badalona: Proa, 1931. (Els d'Ara)

- DOSTOIEVSKI, Feodor. *Stepàntxikovo i els seus habitants*. Badalona: Proa, 1933. (Biblioteca A Tot Vent; 55)
- TOLSTOI, Lleó. *Anna Karènina*. Badalona: Proa, 1933. (Biblioteca A Tot Vent; 64a, 64b, 64c, 64d)
- BOGDÀNOV, Nikolai. *La primera noia*. Badalona: Proa, 1935. (Biblioteca A Tot Vent; 74)
- VALLÈS, Jules. *L'insurgent*. Badalona: Proa, 1935. (Biblioteca A Tot Vent; 77)
- TXÈKHOV, Anton. *Una cacera dramàtica*. Badalona: Proa, 1936. (Biblioteca A Tot Vent; 89)
- ZÒIXENKO, Mikhaïl. *Prou compassió!* Barcelona: Josep Janés i Olivé, 1936. (Quaderns Literaris; 115)
- ZÒIXENKO, Mikhaïl. "El transformista". *Mirador* 96 (4 desembre 1930), p. 4.
- TOLSTOI, Lleó. *Infància, adolescència, joventut*. Barcelona: Proa, 1974.

b) Obres d'història política i cultural

b.1.) En català:

- TROTSKI, Lleó. *Què ha passat?* Badalona: Proa, 1931. (Biblioteca El Camí)
- POLONSKI, Viatxeslav. *Bakunin*. Barcelona: Atena, 1935.

b.2.) En castellà:

- LUXEMBURG, Rosa. *La huelga en masa, el partido socialista y los sindicatos: experiencia de la revolución rusa de 1905*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna, 1920.
- LENIN, V. I. *Páginas escogidas*. París: Europa-América, 1929.
- LENIN, V. I. *El estado y la revolución*. París: Europa-América, 1929.

- LENIN, V. I. *El imperialismo como etapa superior del capitalismo*. París: Europa-América, 1930.
- PLEJÁNOV, G. *Anarquismo y socialismo*. París: Europa-América, 1929.
- MARX, Carlos. *La revolución española (1808-1814, 1820-1823 y 1840-1843)*. Madrid: Cénit, 1929.
- RIAZANOV, D. (ed.). *Karl Marx: como hombre, pensador y revolucionario: antología de artículos y recuerdos*. París: Europa-América, [192-?].
- TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929.
- IAROSLAVSKI. *Historia del partido bolchevique*. París: Europa-América, 1930.
- KRUPSKAIA, N. K. *Lenin (recuerdos)*. París: Europa-América, 1930.
- GAPÓN, Georgi Apollonovich. *Las memorias del cura Gapón*. Madrid: Cénit, 1931.
- LENIN, V. I. *Cartas íntimas*. Madrid: Cénit, 1931.
- SAVINKOV, Boris. *Memorias de un terrorista*. Madrid: Cénit, 1931.
- TROTSKI, León. *Historia de la revolución rusa: la revolución de febrero*. Madrid: Cénit, 1931.
- TROTSKI, León. *Historia de la revolución rusa: la revolución de octubre*. Madrid: Cénit, 1932.
- TROTSKI, León. *La revolución permanente (1928-1931)*. Madrid: Cénit, 1931.
- <http://ceipleontrotsky.org/La-revolucion-permanente> [versió corregida del text de Nin a partir de: TROTSKY, L. D. *The permanent revolution-Results and Prospects*. London: New Park Publications, 1962.] [consulta: 23 juliol 2014]
- POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931.
- POKROVSKI, M. *Historia de la cultura rusa*. Madrid: España, 1932.

POLONSKI, Viacheslav. *La literatura rusa de la época revolucionaria*. Madrid: España, 1932.

PLEJÁNOV, G. *Crítica del sindicalismo*. Madrid: M. Aguilar, 1934.

c) Obres científiques

HELMAN, I. *La vida sexual de la juventud contemporánea*. Madrid: M. Aguilar, 1932.

LAZURSKI, A. *Clasificación de las individualidades*. Madrid: M. Aguilar, 1933.

INSTITUTO DE PSICOLOGÍA EXPERIMENTAL DE MOSCÚ (KORNILOV, K.). *Los problemas de la psicología moderna*. Madrid: M. Aguilar, 1935.

2. Bibliografia sobre Andreu Nin

2.1. Llibres

ALBA, Víctor. *Dos revolucionarios: Joaquín Maurín y Andreu Nin*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975.

ALBA, Víctor. *El marxisme a Catalunya (1919-1939). Vol. III: Andreu Nin*. Barcelona: Pòrtic, 1974.

ARCE, Juan Carlos. *La noche desnuda*. Barcelona: Ediciones B, 2008.

BENITO, Ernest. *Petita història d'Andreu Nin*. Barcelona: Mediterrània, 1994. (Petites Històries; 38)

BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Barcelona: Anagrama, 1977.

COSTA-AMIC, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin. Dos asesinatos del stalinismo (aclarando la historia)*. México: Costa-Amic, 1994.

FIGUEROLA, Judit. *Andreu Nin, traductor*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Traducció i d'Interpretació, 1999. [Treball de recerca]

GORKIN, Julián. *El proceso de Moscú en Barcelona. El sacrificio de Andrés Nin*. Barcelona: Aymà, 1973.

IGLESIAS, Ignacio; CABO, Francesc de; ANDRADE, Juan. *A l'entorn del centenari d'Andreu Nin 1892-1992*. Barcelona: Fundació Andreu Nin, 1993.

MARCET, Xavier; IGLESIAS, Ignacio; ALBA, Víctor; SOLANO, Wilebaldo; ROSA, Carmel; ALBERICH, Manuel; SERGE, Víctor. *Andreu Nin*. Barcelona: Columna, 1994.

MARTÍN RAMOS, José Luis; GABRIEL, Pere; TOSSTORFF, Reiner; DURGAN, Andrew; PAGÈS, Pelai; SOLANO, Wilebaldo; ALBA, Víctor; PARÉS i MAICAS, Manel. *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998.

PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. Bilbao: Zero, 1975.

PAGÈS, Pelai. *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Laertes, 2009.

SOLANO, Wilebaldo. *El POUM en la historia. Andreu Nin y la revolución española*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 1998.

ZAVALA, José María. *En busca de Andreu Nin. Vida y muerte de un mito silenciado de la Guerra Civil*. Barcelona: DeBolsillo, 2005.

2.2. Entrevistes

BELLMUNT, Domènec de [PALLEROLA, Domènec]. “El català de la U.R.S.S. (Biografia d’Andreu Nin)”. *La Rambla* 193 (18 setembre 1933), p. 3.

FARSAC i MEIFREN, Carles. “Andreu Nin, pedagog i revolucionari, torna a Catalunya.” *L’Opinió* 119 (3 octubre 1930), p. 6 i 7.

FIGUERES, Josep Maria. *Entrevista a la guerra. 100 converses: de Lluís Companys a Pau Casals (1936-1939)*. Barcelona: L’Esfera dels Llibres, 2007, p. 241-247.

FONT, Melcior. “Deu anys a Rússia. Andreu Nin, el braç dret de Trotzky, torna a Barcelona”. *Imatges* 16 (24 setembre 1930).

2.3. Articles

ALAVEDRA, Joan. “Una catalana a Rússia”. *Mirador* 61 (27 març 1930), p. 2.

ATLANTE. “La conferència d’Andreu Nin a l’Ateneu de Madrid”. *L’Opinió* 6 (10 juny 1931), p. 4.

- BONAMUSA, Francesc: "Andreu Nin, secretari de la Internacional Sindical Roja, 1921-1929". A: *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*. Barcelona: Crítica, 2004, v. II, p. 1419-1421.
- CAMPRUBÍ, Xevi. "Andreu Nin o la injustícia que reposa sota terra". *El Temps* 1.200 (juny 2007), p. 54-56.
- COBO, Juan. "Danzas macabras en torno a Andreu Nin". (1 desembre 2008). <http://www.fundanin.org/pages5.htm> [consulta: 5 novembre 2011]
- "Dostoievski, traduït per Andreu Nin". *La Veu de Catalunya* 10.501 (30 gener 1930), p. 4.
- "El mitin del Comité 'Luis de Sirval' en la Plaza de Toros de Valencia. El discurso de Andrés Nin es aclamado por millares de trabajadores". *La Batalla* 228 (6 desembre 1935), p. 1-2.
- ESVERN, Just d' [RODOREDA, Mercè]. "Anna Karénina, Lleó Tolstoi. Traducció íntegra i directa del rus, per Andreu Nin (Proa)". *Clarisme* 16 (3 febrer 1934), p. 2
- FARSAC i MEIFREN, Carles. "Andreu Nin". *L'Opinió* 118 (26 setembre 1930), p. 2.
- FIGUEROLA, Judit. "Andreu Nin. Exponent of an unyielding intellectual yearning". A: BRANCHADELL, Albert; WEST, Lovell Margaret (eds.). *Less Translated Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 2005, p. 315-327.
- FIGUEROLA, Judit. "Andreu Nin". A: *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo, 2011, p. 372-373.
- FRANCI, Carmen. "Apuntes sobre Andreu Nin traductor". *Vasos Comunicantes* 32 (2005), p. 65-66.
- GUTIÉRREZ-ALVÁREZ, Pepe. "El largo viaje de una revolucionaria. Las cenizas de Olga Nin". *Viento Sur* (11 juliol 2013). <http://www.vientosur.info/spip.php?article8158> [consulta: 3 setembre 2015]

- MARIMON, Sílvia. "Andreu Nin entra al Parlament i s'hi queda". *Ara* 925 (18 juny 2013), p. 34.
- MIRAVITLLES, Jaume. "Balanz de presó". *L'Opinió* 126 (21 novembre 1930), p. 5.
- MURIÀ, Anna. "Magnífica aportació a la nostra literatura". *Diari de Catalunya* 1 (15 agost 1937), p. 2.
- PAGÈS, Pelai. "Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurín (I)". *L'Avenç* 50 (juny 1982), p. 24-35.
- PAGÈS, Pelai. "L'obsessió de Nin: marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurín (i II)". *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p. 30-39.
- PAGÈS i BLANCH, Pelai. "Un combatent amb vida privada". *El Temps* 1.200 (juny 2007), p. 52-53.
- PAGÈS i BLANCH, Pelai. "El asesinato de Andreu Nin, más datos para la polémica". *Ebre 38: Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)* 4 (2010), p. 57-76.
- PAGÈS, Pelai; MARTÍN RAMOS, José Luis; GENOVÈS, M. Dolors; FERRI, Llibert; CASALS, Xavier. "Dossier Andreu Nin". *L'Avenç* 166 (gener 1993), p. 17-45.
- PALAU i FABRE, Josep. "'La primera noia'. Una novel·la proletària russa". *La Humanitat* 1165 (19 novembre 1935), p. 5.
- PERMANYER, Lluís. "Un señor de Barcelona. Víctor Alba. La etapa barcelonesa del político e intelectual Nin". *La Vanguardia* 38.419 (27 novembre 1988), p. 38.
- PLA, Josep. "Andreu Nin". A: *Homenots. Tercera sèrie*. Barcelona: Selecta, 1959.
- PUIG I FERRETER, Joan. "Francesc Payarols, traductor del rus". *La Publicitat* 17.187 (10 maig 1929), p. 6.
- R. i T., J. [ROURE i TORENT, Josep]. "B. Pilniak al català". *Justícia Social* 18 (7 novembre 1931), p. 5 i 8.

- SACHS, Joan [ELIAS, Feliu]. "Dostoiewski". *La Publicitat* 16.974 (1 setembre 1928), p. 1.
- SAGARRA, Josep Maria de. "Crim i càstig". *Mirador* 59 (13 març 1930), p. 2.
- SERRAHIMA, Maurici. "'Anna Karènina' en català (Proa)". *El Matí* (17 abril 1934), p. 9.
- SOL, Josep. "Un humorista soviètic incorporat al català". *Pamflet* 27 (15 juliol 1936), p. 7.
- SOLANO, Wilebaldo. "Andreu Nin. Assaig biogràfic". A: NIN, Andreu. *Els moviments d'emancipació nacional*. París: Edicions Catalanes de París, 1970, p. 23-65.
- SÒRIA, Josep Maria. "La intensa biografia de Andreu Nin, que trató a Lenin y a Trotsky. Traductor y revolucionario". *La Vanguardia* 45.643 (9 novembre 2008), p. 23.
- TASIS I MARCA, Rafael. "Dostoievski, *Stepàntxikovo i els seus habitants*" (Edicions Proa)". *Mirador* 229 (22 juny 1933), p. 6.
- TASIS I MARCA, Rafael. "V. Polonski, *Bakunin* (Atena)". *Mirador* 324 (2 maig 1935), p. 6.
- TASIS I MARCA, Rafael. "N. Bogdànov, *La primera noia* (Proa)". *Mirador* 324 (2 maig 1935), p. 6.
- TASIS i MARCA, Rafael. "*L'insurgent*". *Mirador* 337 (1 agost 1935), p. 6.
- VALLÍN, Pedro. "Que el Estado busque a Andreu Nin. Los legatarios piden ante el juez que se investigue el paradero del líder del POUM". *La Vanguardia* 45.643 (9 novembre 2008), p. 22-23.

2.4. Enregistraments sonors i audiovisuals

- CAPMANY, Maria Aurèlia; ALBA, Víctor; PAGÈS, Pelai; BONAMUSA, Francesc; GORKIN, Julián; ABELLÓ, Josep Andreu. *Acte en record d'Andreu Nin*. Barcelona: Ateneu Barcelonès, 16 juny 1983.

GENOVÈS, M. Dolors; FERRI, Llibert. *Operació Nikolai*. Barcelona: Televisió de Catalunya, 1992.

PAGÈS, Pelai. *El cas d'Andreu Nin*. Barcelona: Ateneu Barcelonès, 12 juny 1997.

SOLANO, Wilebaldo; PAGÈS, Pelai. *El POUM en la història*. Barcelona: Ateneu Barcelonès, 27 gener 2000.

UCELAY-DA CAL, Enric; CAMPILLO, Maria; ROC, Carmel. *Andreu Nin després de mig segle: taula rodona*. Barcelona: Ateneu Barcelonès, 17 juny 1987.

3. Bibliografia general

3.1. Llibres

- ALBA, Víctor. *Sísifi el seu temps. I-Costa avall*. Barcelona: Laertes, 1990.
- AMBRIÈRE, Madeleine. *Précis de littérature française du XIXe siècle*. París: Presses Universitaires de France, 1990.
- AMETLLA, Claudi. *Memòries polítiques, 1890-1917 (I)*. Barcelona: Pòrtic, 1963.
- AMETLLA, Claudi. *Memòries polítiques, 1918-1936 (II)*. Barcelona: Catalònia, 1979.
- AMETLLA, Claudi. *Memòries polítiques, 1936-1940 (III)*. Barcelona: Catalònia, 1983.
- ANDRADE, Juan. *Recuerdos personales*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1983.
- ARNAU, Carme. *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1938)*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- ARTÍS-GENER, Avel·lí (*Tísner*). *Viure i veure/1*. Barcelona: Pòrtic, 1991.
- AZNAR SOLER, Manuel. *República literaria y revolución (1920-1939)*. Sevilla: Renacimiento, 2010.
- BACARDÍ, Montserrat. *Anna Murià. El vici d'escriure*. Barcelona: Pòrtic, 2004.
- BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum, 2012.
- BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo, 2011.
- BEEVOR, Antony. *The battle for Spain. The Spanish Civil War 1936-1939*. London: Phoenix, 2007.
- BELLMUNT, Domènec de. *Cinquanta anys de periodisme català*. Andorra: Mirador del Pirineu, 1975.

- BENET, Josep. *Catalunya sota el règim franquista: informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*. Barcelona: Blume, 1978.
- BENJAMIN, Walter. *Diari de Moscou*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- BONAMUSA, Francesc. *El Bloc Obrer i Camperol: els primers anys (1930-1932)*. Barcelona: Curial, 1974.
- BREU, Ramon. *La Catalunya soviètica. El somni que venia de Moscou*. Badalona: Ara Llibres, 2011.
- CAMBÓ, Francesc. *Les dictadures*. Barcelona: Catalònia, 1929.
- CAMPS i ARBÓS, Josep. *Ramon Xuriguera (1901-1966): ideologia, activitat cultural i literatura*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, 2005. [Tesi doctoral] <http://hdl.handle.net/10803/4831> [consulta: 30 agost 2015]
- CAPDEVILA, Maria Dolors; MASGRAU, Roser. *La Justicia Social: òrgan de la Federació Catalana del PSOE (1910-1916)*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània / La Gaya Ciencia, 1979.
- CARLETON, Gregory. *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.
- CARNER-RIBALTA, Josep. *De Balaguer a Nova York passant per Moscou i Prats de Molló. Memòries*. París: Edicions Catalanes de París, 1972.
- CASALS i COUTURIER, Montserrat. *Mercè Rodoreda. Contra la vida, la literatura. Biografia*. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- CASASÚS, Josep Maria. *El periodisme a Catalunya*. Barcelona: Plaza & Janés, 1988.
- CAUDET, Francisco. *Las cenizas del Fénix. La cultura española en los años 30*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1993.

- CHENTALINSKI, Vitali. *De los archivos literarios del KGB*. Madrid: Anaya & Mario Muchnik, 1994.
- CORNWELL, Neil (ed.). *Reference Guide to Russian Literature*. Londres / Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998.
- DEUTSCHER, Isaac. *The Prophet Outcast: 1929-1940*. Nova York: Vintage Books, 1963.
- DÍAZ, José. *Tres años de lucha. Por el Frente Popular. Por la libertad. Por la Independencia de España*. Barcelona: Ediciones del Partido Comunista de España, 1939.
- ELORZA, Antonio; BIZCARRONDO, Marta. *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España. 1919-1939*. Barcelona: Planeta, 1999.
- ENGELS, Friedrich; MARX, Karl; RIBAS, Pedro (ed.). *Escritos sobre España. Extractos de 1854*. Madrid: Trotta, 1998.
- ETKIND, E.; NIVAT, G.; SERMAN, I.; STRADA, V. *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle*: L'Age d'argent*. Évreux: Fayard, 1987.
- ETKIND, E.; NIVAT, G.; SERMAN, I.; STRADA, V. *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle**: La Révolution et les années vingt*. Évreux: Fayard, 1988.
- ETKIND, E.; NIVAT, G.; SERMAN, I.; STRADA, V. *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle***: Gels et dégels*. Évreux: Fayard, 1990.
- ETKIND, E.; NIVAT, G.; SERMAN, I.; STRADA, V. *Histoire de la littérature russe. L'époque de Pouchkine et de Gogol*. Évreux: Fayard, 1996.
- FIGUERES, Josep M. *Periodisme en la guerra civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010.
- FUENTES, Víctor. *La marcha al pueblo en las letras españolas 1917-1936*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1980.

- GALLEGO, Miguel. *Traducción y literatura: Los estudios literarios ante las obras traducidas*. Madrid / Gijón: Jucar, 1994.
- GIDE, André. *Dostoïevsky (Articles et causeries)*. París: Librairie Plon, 1923.
- GUANSÉ, Domènec. *Abans d'ara (Retrats literaris)*. Barcelona: Aymà / Proa, 1966.
- GÜELL i JUNKERT, Manel; ROVIRA i GÓMEZ, Salvador-Joan (coords.). *Biografies de Tarragona. Volum I-II*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2011.
- <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/difusio/dades-historiques-de-la-ciutat/biografies-de-tarragona/biografies-de-tarragona.-volum-i-ii> [consulta: 5 octubre 2015]
- GUILLAMON, Julià. *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*. Barcelona: Empúries, 2008.
- GUILLAMON, Julià (ed.). *La propera festa del llibre serà de color taronja! Cinquanta anys del relançament d'Edicions Proa*. Barcelona: Proa, 2015.
- GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos poumistas*. Sevilla: Espuela de Plata, 2006.
- GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Un ramo de rosas rojas y una foto. Variaciones sobre el proceso del POUM*. Barcelona: Laertes, 2009.
- GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe; PAGÈS, Pelai. *El POUM y el caso Nin, una historia abierta*. Barcelona: Laertes, 2014.
- HAYWARD, Max. *Writers in Russia, 1917-1978*. Londres: Harvill Press / San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1983.
- HURTADO, Amadeu. *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*. 2a ed. Barcelona: Ariel, 1969.
- HURTLEY, Jacqueline. *Josep Janés. El combat per la cultura*. Barcelona: Curial, 1986.
- IBARZ, Mercè. *Mercè Rodoreda*. Barcelona: Empúries, 1991.

- IVANOV, Viatcheslav. *Dostoïevski. Tragédie, Mythe, Religion*. París: Éditions des Syrtes, 2000.
- JACKSON, Gabriel. *Juan Negrín. Médico, socialista y jefe del Gobierno de la II República española*. Barcelona: Crítica, 2008.
- http://www.elpais.com/elpaismedia/ultimahora/media/200812/18/cultura/20081218elpepucul_3_Pes_PDF.pdf [consulta: 14 agost 2014]
- KOLTSOV, M. *Diario de la guerra de España*. Suiza: Ruedo Ibérico, 1963.
- KOWALSKY, Daniel. *La unión soviética y la guerra civil española. Una revisión crítica*. Barcelona: Crítica, 2004.
- KRÚPSKAIA, N. *Recuerdos de Lenin*. Madrid: Nosotros, 1930.
- LENIN, V. I. *Obras Escogidas. Tomo II: El estado y la revolución*. Moscou: Progreso, 1961. <http://www.marxists.org/espanol/lenin/obras/oe3/lenin-obras-2-3.pdf>. [consulta: 26 novembre 2013]
- LLANAS, Manuel. *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins a 1939)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2005.
- LLANAS, Manuel. *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2006.
- LLANAS, Manuel. *L'edició a Catalunya: el segle XX (els darrers trenta anys)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2007.
- LLANAS, Manuel; PINYOL, Ramon (eds.). *Proa (1928/200) 75 anys A Tot Vent*. Barcelona: Proa, 2003.
- LOW, Mary; BREÁ, Juan. *Red Spanish Notebook*. San Francisco: City Lights Books, 1979.
- LO GATTO, Ettore. *La literatura rusa moderna*. Buenos Aires: Losada, 1972.
- LO GATTO, Ettore. *La literatura ruso-soviética*. Buenos Aires: Losada, 1973.

- LO GATTO, Ettore. *Perfil de la literatura russa desde los orígenes a Solzenicyn. Historia literaria, momentos, figuras, obras*. Milà: Oscar Mondadori, 1991.
- MANENT, Albert. *Del Noucentisme a l'exili. Sobre la cultura catalana del Nou-cents*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- MANENT, Albert. *Marià Manent. Biografia íntima i literària*. Barcelona: Planeta, 1995.
- Manuel d'histoire littéraire de la France. Tome V: 1848-1917*. París: Éditions Sociales, 1977.
- MATORRAS, Enrique. *El comunismo en España. Sus orientaciones, su organización, sus procedimientos*. Madrid: Imprenta Aldecoa, 1935.
- MENGUAL, Josep. *A dos tintas. Josep Janés, poeta y editor*. Barcelona: Debate, 2013.
- MIRAVITLLES, Jaume. *Notes dels meus arxius /2. Episodis de la guerra civil espanyola*. Barcelona: Pòrtic, 1972.
- MURIÀ, Anna. *Aquest serà el principi*. Barcelona: LaSal, 1986.
- MYCHKO-MEGRIN, Irina. *Aproximación pragmática a la traducción de la ironía: problemas traductológicos en la traslación al castellano de los relatos de M. Zóschenko y M. Bulgákov*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Romànica, 2011. [Tesi doctoral]
- http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/48703/IMM_TESIS.pdf?sequence=1
- [consulta: 7 agost 2015]
- NABOKOV, Vladimir. *Curso de literatura rusa*. Barcelona: Bruguera, 1984.
- OLIVER, Joan; FERRATER MORA, Josep. *Joc de cartes 1948-1984*. Ed. d'Antoni Turull. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- OLLER, Narcís. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1948.
- ORWELL, George. *Homenatge a Catalunya*. Barcelona: Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 1996.

- PALAU I FABRE, Josep. *Obra literària completa II. Assaig, articles i memòries*.
Barcelona: Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 2005.
- PÀMIES, Teresa. *Estem en guerra. Escrits 1936-1939*. Valls: Cossetània, 2005.
- PARCERISAS, Francesc. *Traducció, edició, ideologia. Aspectes sociològics de les traduccions de La Bíblia i de L'Odissea al català*. Vic: Eumo, 2009.
- PARCERISAS, Francesc. *Sense mans. Metàfores i papers sobre la traducció*. Barcelona: Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 2013.
- PASSARELL, Jaume. *Homes i coses de la Barcelona d'abans*. Barcelona: Pòrtic, 1968, v. I.
- PASSARELL, Jaume. *"La Publicitat", diari català*. Barcelona: Pòrtic, 1971.
- PERICAY, Xavier; TOUTAIN, Ferran. *El malentès del Noucentisme. Tradició i plagi a la prosa catalana moderna*. Barcelona: Proa, 1996.
- PERUCHO, Artur. *Resum de literatura russa*. Barcelona: Barcino, 1933.
- PLA, Josep. *Notes per a Sílvia. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1974, v. XXVI.
- PLA, Josep. *Viatge a Rússia*. Barcelona: Destino, 1990.
- PLA, Josep. *Notes disperses; Notes del capvesprol. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1992, vol. II.
- PLECHANOFF, G. *Anarchism and Socialism*. Minneapolis: New Times Socialist Publishing Co, 1985. Digitalitzat pel MIA (Marxist Internet Archive): <http://www.marxists.org/archive/plekhanov/1895/anarch/preface.htm> [consulta: 10 gener 2015]
- PORTA, Roser. *Mercè Rodoreda i l'humor (1931-1936). Les primeres novel·les, el periodisme i Polèmica*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda, 2007.
- PRESTON, Paul. *El holocausto español*. Barcelona: Debate, 2011.

- RAMIONET LLOVERAS, Enric. *August Vidal. Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX*. Llagostera: Ajuntament de Llagostera, 2011.
- RAWICZ, Mariano. *Confesionario de papel*. Granada: Comares, 1997.
- REAL MERCADAL, Neus. *Mercè Rodoreda, l'obra de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- REAL MERCADAL, Neus. *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- REAL MERCADAL, Neus. *Les novel·listes dels anys trenta: obra narrativa i recepció crítica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- RIBAS, Pedro. *La introducción del marxismo en España (1869-1939). Ensayo bibliográfico*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1981.
- RIQUER, Martí de; COMAS, Antoni; MOLAS, Joaquim. *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1987, v. IX i X.
- RODOREDA, Mercè. *La noieta daurada i altres contes*. Barcelona: RqueR, 2005.
- ROLLAND, Romain. *Vie de Tolstoï*. París: Librairie Hachette, 1921.
- SANTONJA, Gonzalo. *Del lápiz rojo al lápiz libre. La censura de prensa y el mundo del libro*. Barcelona: Anthropos, 1986.
- SEOANE, María Cruz; SÁIZ, Maria Dolores. *Historia del periodismo en España. 3. El siglo XX: 1898-1936*. Madrid: Alianza, 1996, 1998.
- SERGE, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire (1901-1941)*. París: Éditions du Seuil, 1951.
- SERGE, Victor. *Memories of a revolutionary, 1901-1941*. Londres: Oxford University Press, 1963.
- SERRAHIMA, Maurici. *Josep Maria Capdevila: assaig biogràfic*. Barcelona: Barcino, 1974.

- SERRAHIMA, Maurici. *El passat des del present (1902-1935)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- SINGLA, Carles. *Mirador (1929-1937): un model de periòdic al servei d'una idea de país*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- SLONIM, Marc. *Escritores y problemas de la literatura soviética, 1917-1967*. Madrid: Alianza, 1974.
- STACY, R.H. *Russian Literary Criticism. A Short History*. Siracusa, Nova York: Syracuse University Press, 1974.
- TERRAS, Victor. *A History of Russian Literature*. New Haven: Yale University Press, 1991.
- ТОЛСТОЙ, Лев Николаевич. *Детство. Отрочество. Юность: повести*. Moscou: Белый город, 2010.
- TRAPIELLO, Andrés. *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Destino, 2011.
- TROTSKY, L. *Literatura y revolución*. Moscou, 1924. Digitalització a càrrec de Izquierda Revolucionaria (a partir del MIA): <http://www.ceip.org.ar/Literatura-y-revolucion-113> [consulta: 23 agost 2015]
- TROTSKI, Leon. *Mi vida: ensayo autobiográfico*. Madrid: Cenit, 1930.
- TROTSKI, L. *Stalin*. [versió catalana a partir de: TROTSKI, L. *Staline*. París: Éditions Bernard Grasset, 1948. I: TROTSKY, L. *Stalin*. Barcelona: Plaza & Janés, 1963.] www.marxists.org/catala/trotsky/1940/post/stalintrotsky.doc [consulta: 22 juliol 2014]
- TOLSTOI, Lleó. *Kàtia*. 3a ed. Barcelona: Selecta, 1966.
- VIDAL, Augusto. *Dostoievski*. Barcelona: Barral, 1972.
- XAMMAR, Eugeni. *Seixanta anys d'anar pel món*. Barcelona: Pòrtic, 1975.

YXART, Josep. *Entorn de la literatura catalana de la Restauració*. Barcelona: Edicions 62, 1985.

ZWEIG, Stefan. *Tolstoi*. Badalona: Proa, 1930.

3.2. Articles, pròlegs i informes

ANGLARILL, Miquel. "Josep Maria Güell, premi Gorki de traducció d'obres del rus. Els escriptors russos han perdut la por". *Avui* 4456 (30 març de 1990), p. 12.

ALBA, Víctor. "Morts a l'exili (39). Marcel·lí Antich". *Avui* 393 (3 agost 1977), p. 4.

ÁLVAREZ DEL VAYO, J. "El papel de Trotsky en los primeros años de la Rusia soviética". A: TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929.
<http://old.kaosenlared.net/noticia/evocacion-critica-julio-alvarez-vayo> [consulta: 22 agost 2014]

AYMÀ, S.A.E. "La traducció d'*Els mots* de Sartre". *Serra d'Or* 3 (març 1966), p. 10.

BACARDÍ, Montserrat. "Joan Sales i els criteris de traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 1 (1998), p. 27-38.

BACARDÍ, Montserrat. "Carles Soldevila, socialitzador de la literatura". *Quaderns. Revista de Traducció* 8 (2002), p. 51-66.

BACARDÍ, Montserrat. "Joan Oliver, traductor de contraband i retraductor de circumstàncies". *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* 110 (2012), p. 28-49.

BARBA, Carles. "Entrevista a Francesc Payarols, traductor, que cumple 101 años". *La Vanguardia* 41.604 (14 setembre 1997), p. 68.

- BARBA, Carles. "Proa publica la versió catalana de 'L'adolescent' de Dostoievsky. Entrevista a Josep M. Güell, traductor: 'Los traductores somos los caballos de posta de la literatura'". *La Vanguardia* 41.987 (5 octubre 1998), p. 37-38.
- BONADA, Lluís. "Josep Maria Güell: 'A la traducció no se li dóna la importància que té'". *Avui* 4456 (30 març 1990), p. 12.
- "Bon dia". *Mirador* 1 (31 gener 1929), p. 1.
- BONET, Salvador. "Les traduccions d'obres estrangeres". *L'Opinió* 35 (13 octubre 1928), p. 6.
- BRION, Marcel. "Ètica de la traducció". *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4.
- CABOT, Just. "Ivan Turguènev, *Pares i fills*. Traducció del rus per Francesc Payarols." *Mirador* 19 (6 juny 1929), p. 4.
- CAMPS i ARBÓS, Josep. "Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)". *Els Marges* 72 (hivern 2004), p. 45-76.
- COLL-VINENT, Sílvia. "Una certa anglofília: Maurici Serrahima, lector de narrativa anglesa i crític de novel·la". *Els Marges* 79 (primavera 2006), p. 44-62.
- COLL-VINENT, Sílvia. "Rafael Tasis, traductor i divulgador literari". *Quaderns. Revista de Traducció* 14 (2007), p. 95-104.
- CÒNSUL, Isidor. "A tot vent!, 80 anys (1928-2008)".
<http://www.isidorconsul.cat/fixers-critiques/110212-a-tot-vent-80-anys.pdf>
[consulta: 24 juliol 2014]
- CORNELLÀ-DETRELL, Jordi. "L'auge de la traducció en llengua catalana als anys 60: el desglaç de la censura, el XVI Congreso Internacional de Editores i el problema dels drets d'autor". *Quaderns. Revista de Traducció* 20 (2013), p. 47-67.
- CORREDOR, Josep M. "La traducció d'*Els mots* de Sartre". *Serra d'Or* 3 (març 1966), p. 9.

- CREUS I DEL CASTILLO, Jaume. "Lev Tolstoi, excés de vida, excés de mort". *Serra d'Or* 611 (novembre 2010), p. 33-37.
- DYAKONOVA, Xènia; MATEO, José. "El personatge obscè. Visita retrospectiva als traductors de la prosa russa al català". *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya* 134 (gener 2011), p. 63-80.
- DYAKONOVA, Xènia. "'In memoriam'. L'ànima viva. En record de Josep Maria Güell". *Avui 'Cultura'* 12107 (19 maig 2011), p. 6.
- DYAKONOVA, Xènia. "Traduir Rússia". *Núvol* (21 novembre 2014).
<http://www.nuvol.com/noticies/la-relacio-entre-la-literatura-russa-i-la-catalana/>
[consulta: 7 agost 2015]
- EASTMAN, Max. "Polonsky's Persecution". A: *Artists in Uniform: A Study of Literature and Bureaucratism*. Londres: George Allen & Unwin, 1934, p. 156-160.
- EDICIONS PROA. "Ja vinc, senyor Pla (Consideracions literàrio-comercials sobre el segon Premi Crexells)". *Mirador* 107 (19 febrer 1931), p. 4.
- EL CLUB DELS NOVEL·LISTES. "Nota dels editors catalans". A: DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor, 1961, p. 7-9.
- ESCLASANS, A. "Gestació del Pamflet". *Pamflet* 1 (16 agost 1934), p. 2.
- ESTELRICH i ARCE, Pilar. "Francesc Payarols, traductor". *Quaderns. Revista de Traducció* 1 (1998), p. 135-151.
- ESTELRICH i ARCE, Pilar. "Francesc Payarols i Casas: història d'un llarg camí". *Llengua & Literatura* 10 (1999), p. 47-72.
- FARRÉ, Xavier. "Traduccions blanques". (8 d'agost 2003). Homenatge a Josep M. Güell. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003).

- <http://www.escat.cat/pagines/josepguell/josepguell1.html> [consulta: 3 setembre 2009]
- FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Quaderns. Revista de Traducció* 18 (2011), p. 249-266.
- GADEA, Ferran. "Mercè Rodoreda. Perfils d'una narrativa". A: *Mercè Rodoreda: propostes didàctiques*. Barcelona: Saldonar, 2009, p. 10-11.
- GARCIA, Ivan. "Olga Savarin i altres històries de la traducció indirecta del rus al català al segle XX". A: *Traducció indirecta en la literatura catalana: V Simposi sobre Traducció i Recepció en la Literatura Catalana Contemporània*. Lleida: Punctum, 2014, p. 145-168.
- GIMFERRER, Pere. "Gorki y *Les meves universitats*". *Destino* 1741 (13 febrer 1971), p. 23-24.
- GUANSÉ, Domènec. "'Pares i fills', de Turguenef". *Revista de Catalunya* 55 (maig-juny 1929), p. 391-392.
- GUANSÉ, Domènec. "Josep Queralt i Clapés i les Edicions Proa". A: *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català*. Barcelona: Fundació Carulla, 1972, p. 102.
- GÜELL, Josep M. "La veu de l'escriptor". Xerrada del traductor al Museu d'Art Modern de Tarragona amb motiu de l'homenatge que rebé pel conjunt de la seva producció. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003). <http://www.escat.cat/pagines/josepguell/josepguell6.html> [consulta: 3 setembre 2009]
- GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. "Nadeshda Krupskaya: mucho más que la compañera de Lenin". *Kaos en la red* (13 gener 2007). <http://old.kaosenlared.net/noticia/nadeshda-krupskaya-mucho-mas-companera-lenin> [consulta: 14 agost 2013]

- GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. "Sobre Juan Andrade".
<http://www.fundanin.org/gutierrez8.htm> [consulta: 9 juliol 2014]
- IBARZ, Mercè. "Anna Murià, la literatura com a vici moral". *El Temps* 409 (20 abril 1992), p. 75-80.
- IGARTUA UGARTE, Iván. "Dostoievski en Bajtín: raíces y límites de la polifonía". *EPOS* XIII (1997), p. 221-235. <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:Epos-F6CFCF7D-0D6A-3A07-4341-D0F67C8A939C/Documento.pdf> [consulta: 12 agost 2015]
- JAUREGUÍZAR, Agustín. "Narraciones españolas del fin del mundo. I. Las novelas laicas.". *Arbor* 747 (enero-febrero 2011), p. 183-194.
- KHARITÒNOVA, Natàlia. "Andreu Nin, traductor del rus. Algunes qüestions". *Els Marges* 74 (tardor 2004), p. 53-70.
- "La actividad literaria y editorial internacional durante 1930". *La Gaceta Literaria* 97 (1 gener 1931), p. 24.
- "La visió de l'URSS a Catalunya a la revista *Mirador*". Ponència presentada en les *II Jornadas Internacionales de Rusística* (València, 2-4 d'octubre de 1997).
- LENIN, V. I. "Informe sobre la revolución de 1905". (Llegit en alemany a la Casa del Poble de Zurich, 9 gener 1917). <http://www.pt.org.uy/textos/lenin/1905.htm> [consulta: 18 juliol 2014]
- "Libros de la época. Juan Andrade, editor". *Nosotros* 27 (30 octubre 1930), p. 15.
- "Libros de *Nosotros*". *Nosotros* 37 (11 abril 1931), p. 5.
- LLADÓ, Ramon. "Sobre literatura i sobre traduccions. Entrevista amb Ramon Folch i Camarasa". *Quaderns. Revista de Traducció* 11 (2004), p. 215-222.
- LLANAS, Manuel. "La primera etapa d'Edicions Proa (1928-1939): Una aproximació." *Carrer dels Arbres. Revista Anuari del Museu de Badalona* 14 (2003), p. 43-52.

- LLANAS, Manuel. "Traduir al castellà en un compàs d'espera. Les editorials Aymà i M. Arimany en els anys 40 i 50". A: COLL-VINENT, Sílvia; EISNER, Cornèlia; GALLÉN, Enric (eds.). *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2011, p. 177-213.
- LLANAS, Manuel; VILARDELL, Laura. "Tolstoi traduït per Andreu Nin, retrobament d'una 'valuosa relíquia'". *Serra d'Or* 592 (abril 2009), p. 81-83.
- MANENT, Albert. "Antecedents i història d'una aventura cultural: 'Edicions Proa'". A: *Escriptors i editors del Nou-cents*. Barcelona: Curial, 1984, p. 180-202.
- MANENT, Albert. "Francesc Payarols, primer traductor del rus al català". *Serra d'Or* 391-392 (juliol-agost 1992), p. 564-565.
- MANENT, Albert. "Durant un quart de segle les traduccions en català foren oficialment prohibides". A: COLL-VINENT, Sílvia; EISNER, Cornèlia; GALLÉN, Enric (eds.). *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2011, p. 287-297.
- MIRACLE, Josep. "Pròleg a la tercera edició". A: *Kàtia*. 3a ed. Barcelona: Selecta, 1966, p. 7-12.
- MUÑOZ LLORET, Teresa (ed.). "Entrevistes de Mercè Rodoreda a *Clarisme* (1933-1934)". A: *Llengua & Literatura* 5 (1992-1993), p. 495-573.
- "Nota dels editors". A: TOLSTOI, Lleó. *Infància, adolescència, joventut*. Barcelona: Proa, 1974, p. 5.
- ORDÓÑEZ, David. *Llibre d'estil de la revisió de la toponímia estrangera. Document de treball*. L'Enciclopèdia.cat (versió desembre 2010)
<http://comunicacio.grec.cat/ajuda/toponimia.pdf> [consulta: 29 octubre 2015]
- PALAU i FABRE, Josep. "Josep Janés i Olivé ens assabenta de la tasca a realitzar pels 'Quaderns Literaris'". *La Humanitat* 1167 (21 novembre 1935), p. 5.

- PARCERISAS, Francesc. "Montserrat Abelló traductora, amb motiu dels seus 90 anys".
Quaderns. Revista de Traducció 16 (2009), p. 101-103.
- PARCERISAS, Francesc. "Què pot voler dir 'envellir' quan parlem de traduccions?".
Bulletin Hispanique 115-2 (2013), p. 451-461.
- PASAMAR, Luis. "El padre Gapón y el 'Domingo rojo'". *Tiempo de Historia* 47 (1 octubre 1978), p. 100-107.
<http://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/29164/3/THIV~N47~P100-107.pdf>
[consulta: 14 agost 2013]
- PAYAROLS, Francesc. "L'autor i l'obra". A: TOLSTOI, Lleó N. *La mort d'Ivan Ílitx / Amo i criat / Tres morts. Narracions*. Badalona: Proa, 1930, p. 5-16.
- PINYOL i TORRENTS, Ramon. "Les traduccions de literatura russa a Catalunya fins a la guerra civil. Esbós d'una bibliografia". A: *Traducció i literatura. Homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, 1997, p. 247-264.
- PINYOL i TORRENTS, Ramon. "La difusió de Tolstoi en català". *Serra d'Or* 611 (novembre 2010), p. 37-39.
- PLANA, Ventura. "Una obra digna de lloança. Conversa amb el director dels 'Quaderns Literaris' el poeta Janés i Olivé". *La Rambla* 273 (5 novembre 1934), p. 4.
- PLECHANOFF, G. "The Meaning of Hegel". *Fourth International* (vol. X) 4 (abril 1949), p. 119-125; 5 (maig 1949), p. 152-157.
Edició digital a càrrec del MIA (Marxist Internet Archive), novembre 2008.
<http://www.marxists.org/espanol/plejanov/1891/001.htm> [consulta: 2 gener 2014]
- POKROVSKI, M. "Prefacio de este tomo". A: POKROVSKI, M. *La revolución rusa. Historia de sus causas económicas*. Madrid: España, 1931.
- PUIG I FERRETER, Joan. "A propòsit de Tolstoi. A l'amic Carles Soldevila. Temes literaris". *La Publicitat* 16.930 (12 juliol 1928), p. 4.

- PUIG, Marta. "L'opció social d'*El Matí* (1929-1936)". *Periodística* 10 (2001), p. 51-57.
- RIBALTA i PUIG, Pere. "Maria Antònia Simó i Andreu i Mari Pepa Colomer i Luque: dues amigues pioneres en l'alpinisme i l'aviació catalans". (Juny 2005) http://www.sabadell-aviacio-historia.com/PDFs/ARTICLE_Arraona_P_Ribalta.pdf [consulta: 29 desembre 2011]
- RIBAS, Pedro. "Los avatares de una edición crítica de las obras de Marx y Engels." *Cuaderno Gris* 4 (1992), p. 48-50. https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/59/22765_5.pdf?sequence=1 [consulta: 17 juliol 2014]
- RODRÍGUEZ ESPINOSA, Marcos. "Acerca de los traductores españoles del exilio republicano en la URSS: El Grupo de Moscú y la difusión de la literatura rusa en España en la segunda mitad del siglo XX." A: ZARO VERA, Juan Jesús; RUIZ NOGUERA, Francisco. *Retraducir: una nueva mirada. La retraducción de textos literarios y audiovisuales*. Málaga: Miguel Gómez, 2007.
- SAN VICENTE, Ricard. "Literatura russa en català". *Visat* 7 (abril 2009). http://www.traces.uab.es/tracesbd/visat/2009/visat_a2009m4n7p2 [consulta: 8 setembre 2010]
- SAN VICENTE, Ricard. "Els traductors que venien de la URSS". A: COLL-VINENT, Sílvia; EISNER, Cornèlia; GALLÉN, Enric (eds.). *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2011, p. 11-22.
- SAN VICENTE, Ricard. "August Vidal: Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX, d'Enric Ramionet Lloveras". *Anuari Trilcat* 2 (2012), p. 180-181. <http://trilcat.upf.edu/wp-content/uploads/2013/01/anuari-TRILCAT-2.pdf> [consulta: 1 octubre 2015]

- SANTONJA, Gonzalo. "Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)". 1616. *Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, 5 (1983), p. 129-139. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006. <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/80294929545696720754491/018470.pdf> [consulta: 9 juliol 2014]
- SEABRA, Manuel. "Un traductor que ubica la perifèria al centre". (24 agost 2003). Homenatge a Josep M. Güell. VI Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona (6 novembre 2003). <http://www.escat.cat/pagines/josepguell/josepguell12.html> [consulta: 3 setembre 2009]
- SOLDEVILA, Carles. "Tolstoi, els russos i nosaltres". *La Publicitat* 16.932 (14 juliol 1928), p. 1.
- SUBIRÀS I PUGIBET, Marçal. "Josep Sol, entre la revolució i els clàssics. Col·laboracions a *Mirador*". http://www.academia.edu/3656876/JOSEP_SOL_A_MIRADOR_REVISI%C3%93_oct_2003 [consulta: 10 setembre 2015]
- SUEIRO RODRÍGUEZ, Victoria María. "Jenaro Artiles Rodríguez, un grancanario exiliado en Cuba entre la historia y la bibliotecología. (Un recuerdo a 110 años de su nacimiento)." *Tebeto* 19 (2006), p. 160-186. Fuerteventura: Cabildo Insular de Fuerteventura, 2006. <http://mdc.ulpgc.es/cdm/ref/collection/tebeto/id/348> [consulta: 17 juliol 2014]
- TASIS, Rafael. "Primera Taula Rodona de Traductors Catalans. Informe conclusiu" (1966). A: BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum, 2012, p. 231-235.

- TIERNO GALVÁN, Enrique. "Prólogo". A: TROTSKY, L. *La era de la revolución permanente*. Madrid: Akal, 1976. <http://www.fundani.org/tiernogalvan1.htm>
[consulta: 23 juliol 2014]
- TOUTAIN, Ferran. "Traducció i models estilístics". A: *Traducció i literatura. Homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, 1997, p. 63-64.
- TRIADÚ, Joan. "Borís Pasternak, *El salconduit*. Traducció de Josep M. Güell. Ed. 62 *Les Millors Obres de la Literatura Universal. Segle XX*. Barcelona, 1991." *Avui* 4933 (27 juliol 1991), p. 41.
- TROTSKY, L. "Georgi Plejanov (1856-1918). Consideraciones hechas de paso acerca de Plejanov". (25 abril 1922). Digitalització a càrrec del CEIP (Centro de Estudios, Investigaciones y Publicaciones), León Trotsky: <http://ceipleontrotsky.org/Giorgi-Plejanov-1856-1918> [consulta: 27 agost 2013]
- TROTSKY, L. "Los bribones y sus asistentes". (8 de juliol 1931). A: *Escritos de León Trotsky 1929-1940. Tomo II: 1930-1932*. Material digitalitzat pel CEIP, León Trotsky: <http://es.scribd.com/doc/177491471/Trotsky-Leon-Escritos-II-1930-1932>
[consulta: 18 gener 2014]
- TROTSKI, L. "Prólogo". A: TROTSKI, León. *Mis peripecias en España*. Madrid: España, 1929. <https://www.marxists.org/espanol/trotsky/ceip/escritos/libro1/T01V135.htm>
[consulta: 22 agost 2014]
- TROTSKY, L. "Quién se está debilitando, Stalin o los soviets?". *The Political Quarterly*, Londres (juliol–setembre 1932). A: *Escritos de León Trotsky (1929-1940). Tomo II: 1930-1932*. Material digitalitzat pel CEIP, León Trotsky: <http://ceipleontrotsky.org/Quien-se-esta-debilitando-Stalin-o-los-soviets> [consulta: 4 agost 2014]

- VELÁZQUEZ, Pascual; VIÑAO, Antonio. "Un programa de Educación Popular: El legado de Ferrer Guardia y la Editorial Publicaciones de la Escuela Moderna (1901-1936)". A: *Educació i Història* 16 (juliol-desembre 2010), p. 79-104.
- VENEGAS, José. "La revolución española y los intelectuales. La propaganda izquierdista por medio del libro." *Nosotros* (març-abril 1932), p. 265-280.
- VIDAL, August. "Pròleg del traductor". A: SOLJENITSIN, A. *Un dia d'Ivan Deníssovix*. Barcelona: Vergara, 1964, p. 7-9.
- VIDAL, Helena. "Presentació". A: TXÈKHOV, Anton P. *L'estepa i altres narracions*. Barcelona: Edicions 62, 1991, p. 5-9.
- VIDAL, Helena. "De 'Tolstoievski' als nostres dies". *Visat* 7 (abril 2009). http://www.traces.uab.es/tracesbd/visat/2009/visat_a2009m4n7p1 [consulta: 8 setembre 2010]
- VILARDELL DOMÈNECH, Laura. "Una aproximació a la col·lecció Isard". A: COLLVINENT, Sílvia; EISNER, Cornèlia; GALLÉN, Enric (eds.). *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2011, p. 253-272.
- XURIGUERA, Ramon. "La influència de la literatura russa a Catalunya". *Mirador* 395 (19 novembre 1936), p. 5.

ANNEXOS

1. Entrevistes

1.1. Víctor Alba (28 de desembre de 1999)

Una vesprada de desembre del 1999, a punt de tancar el mil·lenni i coincidint amb el dia dels sants innocents, vam arribar a Sitges per parlar amb Víctor Alba. Aquest històric –i sempre polèmic– militant del POUM, en realitat anomenat Pere Pagès, ens va rebre amb tota cordialitat. Ens hi havíem posat en contacte per mitjà de David Castillo, aleshores director del suplement de cultura de l'*Avui*, diari on col·laborava Víctor Alba. La investigació, la redacció i la lectura de la tesina sobre el vessant intel·lectual d'Andreu Nin encara eren a tocar i dúiem sota el braç un munt de dubtes sorgits al llarg dels mesos d'intens treball. Alba ens acollí amb una barreja de curiositat i irònica condescendència i provà de respondre el deversall de qüestions. Ara, amb la perspectiva del temps transcorregut, ens adonem que el to mordaç i la voluntat de dir les coses sense embuts són sens dubte marca de la casa d'aquest treballador incansable, prou valent per a seguir fent el seu camí, sovint a contracorrent.

- **Podríeu dir-me quan i com vau conèixer Andreu Nin? Ell tornà a Barcelona – procedent de l'URSS– durant la tardor de 1930, oi?**

Vaig trobar Nin per primer cop més tard, quan feia de redactor a *Última hora*, és a dir, pels volts de 1934. El coneixia de nom, és clar, jo era militant del Bloc Obrer i Camperol (BOC) i n'havia llegit coses. Personalment vam coincidir a la seu de les Edicions Proa amb motiu d'alguna entrevista de caire polític per a *Última hora*.

Les Edicions Proa, dirigides per Joan Puig i Ferrer, es trobaven al carrer del Duc de la Victòria, darrere de l'Ateneu, en un pis. En aquest pis, en aquestes oficines, hi havia una cambra que –si no recordo malament– donava sobre la galeria, i era allí on Nin treballava. Nin bàsicament no treballava a casa seva, perquè hi havia dues menudes i la seva dona russa –vaig conèixer-la molt més tard, a Mèxic, a l'exili–, que era realment molt pesada. A més, cap al tard, com que era molt a prop de l'Ateneu, a la Proa s'hi feia una tertúlia d'intel·lectuals; hi participava Puig i Ferrer, el mateix Nin i altres intel·lectuals que jo, un marrec de disset o divuit anys, no coneixia; me'ls mirava amb un gran respecte, perquè m'impressionaven molt.

Va ser allà on, probablement, va conèixer Mercè Rodoreda, que no es portà gaire bé amb ell. Es deia que eren amants; ho fossin o no, en tot cas devien ser amics. Quan Nin va desaparèixer el 1937, i després es va saber que l'havien assassinat, no va haver-hi ni un –repeteixo, ni un!– intel·lectual català, no ja que protestés, ni tan sols que preguntés què havia passat... i sembla que, almenys Rodoreda, ho havia d'haver fet...

I te'n podria explicar d'altres. Quan va venir la guerra, la CNT es va apoderar d'uns diaris, nosaltres –el POUM– ens en vam apoderar d'uns altres i el PSUC es va apoderar dels diaris d'esquerres: d'*El Matí* –de la Unió Democràtica–, que no era d'esquerres però que va estar amb la República, amb figures com Manuel Carrasco i Formiguera; de *La Rambla*, el fundador del qual, Josep Sunyol i Garriga, va ser afusellat pels

franquistes a prop de Madrid, a la serra de Guadarrama, al començament del conflicte... Perquè, és clar, com que el PSUC es va formar tres o quatre dies després del 18 de juliol, no tenia clientela, i els interessava fer-se amb premsa que ja en tingués, de clientela; per això van requisar també *Mirador*, que era d'esquerres i propietat d'Amadeu Hurtado... Joan Oliver, que en fou un dels responsables en l'etapa en què aquest setmanari fou substituït per *Meridià*, va demanar a Just Cabot –que havia estat director de *Mirador*– algunes indicacions, alguns telèfons... Sembla que Cabot li va retreure: “Això és com si em robessis la cartera i el rellotge, i em demanessis que li donés corda”. Quan a Oliver, la gent del POUM, li va demanar que intervingués a favor de Nin, que signés algun manifest, etc., els va respondre: “Nin, el que havia d'haver fet era traduir, i no embolicar-se en política”. Ja ho veus!

- **De fet, d'entrada m'heu contestat un bon grapat de preguntes... Podeu recordar encara quina fou la impressió que us causà?**

No puc dir-t'ho... Recordo una cosa molt bonica que contava en un article Maria Aurèlia Capmany a propòsit de Nin, molt després, ja en la transició. Ella era alumna de l'Institut-Escola i les filles de Nin també, i quedava admirava en veure que preni notes –la gran em penso que era, l'Ira– en català amb l'alfabet ciríl·lic, que era l'alfabet que havien après a Rússia...

- **Perquè elles, les nenes i la mare, fins a quin moment van ser a Barcelona?**

Fins que es va acabar la guerra.

- **I després, es van exiliar a Sud-amèrica? De fet, em sembla que una de les filles encara hi viu, oi?**

No, l'una viu a Roma. La Nora, la petita, es va casar a l'exili a Mèxic amb un Bassegoda que era pastisser, exiliat també. I després es va separar quan va conèixer Ortiz, que en aquell moment era el representant de la FAO a Mèxic. Es van conèixer, es van enamorar i es van casar. Després van anar a Roma, on hi havia –i encara hi és– la seu de la FAO, l'organisme de les Nacions Unides que s'ocupa de l'agricultura i l'alimentació. Després Ortiz va morir, fa uns quants anys... I la Nora encara hi viu...

L'altra, l'Ira, la gran, va venir a Mèxic i es va casar amb un americà i van anar a viure als Estats Units, prop de Nova York, i ja no sé què se n'ha fet.

- **Sabeu si conserven documents del seu pare?**

No, no, res. A *El proceso del POUM* vaig publicar tots els lligalls del Archivo Histórico Nacional de Madrid sobre el procés de 1938. Això només són els lligalls, no hi ha ni un comentari. Però Nin tenia cartes a casa seva: cartes amb gent de l'exili, amb russos... De tot això, no hi figura res. Ni la policia de Madrid, que va detenir Nin. Hi havia Grimau... N'has sentit a parlar d'aquest Grimau?

- **No, la veritat.**

Grimau va ser un policia, fill de policia, que es va dedicar especialment a perseguir gent de la CNT i del POUM, i també alguns de la quinta columna. Després s'exilià, però, mentre que el seu pare va anar a la República Dominicana i va entrar a la policia de Trujillo, ell es va quedar a França. Els anys seixanta el Partit Comunista el va enviar a Espanya, se suposa que a treballar clandestinament; en realitat, l'hi van enviar perquè necessitaven un màrtir i, com que sabien prou bé que, tot i haver perseguit sobretot antifeixistes, també n'hi havia hagut alguns de la quinta columna, comptaven que el pescarien i l'afusellarien. I el van afusellar. En aquests documents apareix Grimau

interrogant la gent del POUM. Els militants que coneixien bé Nin, per exemple Ignacio Iglesias, s'estranyen que en els lligalls, quan es diu el que hi ha a cada casa, afirmen que a casa d'Andreu Nin no van trobar-hi pràcticament res. Per a Iglesias això no és possible... Perquè no és que Nin sabés que el perseguien, anés a casa i ho destruís tot. El dia de la detenció, Nin va anar del palau de la Virreina –on es reunien en una discreta sala per por d'una possible repressió– a la seu del partit, enfront del Poliorama, i allà el van agafar; per tant, no va tenir temps. Com és? Totes aquestes coses deuen ser als arxius de la NKVD, a Moscou. És a dir, la policia d'aquí, controlada pel Partit Comunista, les devia lliurar als russos. Per què si no, on són?

- **No em refereixo només a documents polítics... Per exemple, la correspondència amb Puig i Ferrer, informació sobre les traduccions literàries, articles seus...**

Tot el que van trobar a casa de Nin probablement ho van enviar cap a Moscou. Allà no s'extravia res, hi deu ser; ara, vés a saber a quins soterranis i a quines prestatgeries...

- **No és una mica estrany que, si la policia el va detenir aquí, tot se n'anés a Moscou, absolutament tot?**

No, perquè la policia que el va detenir estava controlada pel Partit Comunista. Quan el govern va marxar de Madrid, va anar cap a València i a la capital va quedar-hi una Junta, la Junta de Defensa de Madrid. L'encarregat de seguretat d'aquesta Junta era Santiago Carrillo. Va ser ell qui va organitzar la policia, amb gent del Partit. Com expliques que vinguessin a detenir Nin i se l'enduguessin a Alcalà de Henares? Qui ho va fer, això?

- **I que me'n dieu de la imatge que Josep Pla fa arribar d'Andreu Nin a Moscou?**

Aleshores Nin encara no tenia tan mala premsa...

El llibre de Pla sobre el viatge a Rússia, tota la part en què explica el funcionament del govern –i això m'ho va contar Eugeni Xammar–, li va escriure Nin, perquè es documentés. Pla simplement ho va reproduir, sense dir que era de Nin.

- **Pla va escriure aquest llibre sobre el seu viatge a Rússia i, després, en els anys cinquanta, va publicar el retrat de Nin a *Homenots*...**

Sí, efectivament. Has llegit la *Historia de la Segunda República Española* de Pla? No la trobaràs, la va publicar i ha desaparegut, no és a les seves obres completes.¹ La va publicar als anys quaranta, recordo que la vaig llegir mentre estava pres a la Model. I això no figura enlloc.

Si vas a l'Ateneu barcelonès i demanes el *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de República Española*, trobaràs que hi ha un grapat de pàgines tallades amb una fulla d'afaitar. De fet, aquesta *Historia de la República* són un grapat de discursos amb comentaris de Pla. Va passar una cosa molt curiosa: la junta de l'Ateneu se'n va adonar, d'aquesta sostracció, i va decidir d'expulsar-lo de la institució, però aleshores va comprovar que Pla no n'era pas soci.

- **El retrat d'*Homenots* és fins i tot un pèl ofensiu, no trobeu? De fet, la imatge que ens arriba de Nin pot variar molt en funció de la font.**

Nin era cordial. No era simpàtic en el sentit de seductor. Era molt cordial, molt obert. Rebia molt bé la gent, els militants joves. Jo era un marrec de vint anys quan va

¹ *Historia de la Segunda República Española* va publicar-se en quatre volums els anys 1940 i 1941. Pla no va voler-ne reedicions i no apareix a les obres completes. L'abril del 2006 Destino publicà *La Segunda República Española. Una crònica 1931-1936*; Xavier Pericay fou el compilador de 1059 articles periodístics de Pla sobre aquest període i Valentí Puig n'escrigué el pròleg.

començar la guerra i parlava amb Nin amb tota normalitat, aleshores érem d'un mateix partit: ell n'era el cap i jo estava de redactor a *La Batalla*. El que passa és que no era un seductor de masses ni de gent. Ell era bàsicament un funcionari; entenem-nos, no un buròcrata. Funcionari, què és? El senyor que fa funcionar. Quan Nin i Joaquim Maurín es van tornar a ajuntar, què va fer Nin, de seguida? Es va encarregar de *La Nueva Era*, que era una revista que sortia quan podia, i des d'aleshores va començar a sortir regularment. Es va encarregar de la secretaria general de la FOUS (Federació Obrera d'Unitat Sindical), que reunia els sindicats controlats pel BOC i després pel POUM a Girona, Lleida, Tarragona i molt pocs a Barcelona, i per què?, perquè era l'home que feia funcionar les coses, més que no pas Maurín.

Ara bé, des d'un punt de vista teòric, tal com vaig explicar a *El marxisme a Catalunya*, Nin no va tenir idees noves. Ja sé que això és molt fàcil de dir-ho ara. Als anys trenta ens venia l'experiència russa com la gran solució als problemes nacionals: vés a preguntar-ho als txetxens...

- **I, parlant de l'experiència russa, què explicava Nin del que havia fet durant l'estada a l'URSS, entre 1921 i 1930?**

No en parlava gaire. Potser en parlava amb altra gent. Pensa que jo no era íntim de Nin. Era del partit, era periodista, però no n'era íntim. I, a més a més, hi havia molta diferència d'edat. El que sí que recordo, com a anècdota, és que, quan la família Nin va arribar a Riga, es van trobar amb un cònsol que els va rebre amb els braços oberts perquè era la primera feina que tenia des que era allà.

- **Sembla que a Riga fins i tot va trobar-hi estudiosos de català que eren capaços de recitar Llull, tot i no entendre res del que deien...**

Déu n'hi do! Ara, a propòsit de la llengua, hi ha una qüestió que crec que s'ha passat per alt. El català que es parlava abans era pitjor que el que es parla ara; i, el de Barcelona, era un desastre. S'escrivia millor, però escrivien poca gent. Nin, malgrat els anys que passà a Moscou, va conservar un bon nivell de català, tant a nivell oral com escrit.

- **Per curiositat: amb Maurín, en què parlaven? Perquè la correspondència entre tots dos, mentre Nin és a l'URSS, és en castellà.**

Maurín parlava sempre castellà. Però el fet és que Nin va conservar un bon català, tenint en compte aquesta diferència –que abans de la guerra es podia fer amb molta claredat– entre el català parlat i escrit. Potser perquè era lluny i gairebé no l'emprava... De fet, Francesc Macià va ser un altre dels visitants il·lustres que Nin va acollir a Moscou, i prou que devien parlar en català; ara bé, el de Macià era un català molt defectuós, molt barceloní, mentre que Nin parlava un català molt bonic. D'això me'n recordo, perquè fent de redactor a *Última Hora* amb Josep Escuder –també amic de Nin i que després esdevindria el director tècnic de *La Batalla*–, la llengua era la meua eina de treball i m'hi fixava, en aquestes coses.

- **Així doncs, Nin parlava amb molta correcció.**

Amb molta correcció i molt espontani. No la correcció de qui s'hi fixa, sinó que li sortia de manera natural. Quan traduïa –o, si més no, és la impressió que en tinc–, traduïa com si parlés. El que passa és que parlava bé. I les traduccions de Nin van ajudar molt a depurar la llengua. No a nivell tècnic, que d'això ja se n'encarregava Fabra i l'Institut, sinó a depurar la llengua parlada, que és la que es troba a les novel·les.

- **Quan he tret el tema de Moscou, em referia a si comentava quines havien estat les seves activitats polítiques. Tinc entès que feia de funcionari encarregant-se del sindicat, però amb un càrrec.**

Sí, va fer un viatge a Alemanya i un viatge a Itàlia per la Internacional Sindical Roja. Ell no va ser a la Internacional Comunista, sinó a la branca sindical. Perquè Nin va arribar com a representant de la CNT. I, per tant, va treballar a la Internacional Sindical Roja, a la Profintern, no a la Komintern.

- **I es pot dir que caigué en desgràcia quan es posicionà a favor de Trotski en lloc de seguir els vents que bufaven, que ho feien més aviat del cantó de Stalin?**

I després trencà amb Trotski.

- **Sí, però això succeí després del retorn a Barcelona, oi?**

Sí, ja un cop aquí, efectivament.

- **I, per tant, és un error considerar el POUM un partit trotskista.**

Mai no ho va ser, de trotskista. Quan el POUM es va formar, Nin i el seu partit ja havien trencat amb Trotski. D'entrada, Nin havia demanat d'ingressar en el BOC i el BOC ho va refusar. I és que la tàctica de Trotski va ser sempre l'*entrisme*: és a dir, romandre en els partits comunistes per transformar-los; i, si no, entrar en altres partits per transformar-los. Va ser precisament per això que els trotskistes d'aquí van trencar amb ell, perquè els va donar l'ordre d'entrar en el Partit Socialista i ells s'hi van negar. I fou aleshores que el BOC i el partit de Nin –la ICE (Izquierda Comunista de Espanya)– es van poder unir per formar el POUM.

- **Tot i que ja no va exercir de mestre en tornar a Barcelona, Nin encara va fer alguns cursos en ateneus, oi?**

Sí, abans dels fets del 6 d'octubre de 1934. Segurament devia ser l'any 1933, quan la gent del BOC vam aconseguir la majoria a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, una vella institució obrera. Els professors que havien deixat l'Escola del Treball, durant la dictadura de Primo de Rivera, van fundar l'Ateneu Politecnicum, que ja té un nom una mica pedant, d'aquella època, dels anys vint; en canvi, l'Ateneu Enciclopèdic Popular és de començaments de segle, de l'Escola Moderna, d'aquella mentalitat...

Recordo cursos d'economia política de Nin a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, d'haver-hi assistit. Tot i controlar-ho nosaltres –la gent del BOC–, invitàvem Nin com a ponent. Com que ells ja havien trencat amb Trotski, hi havia bona relació.

- **Carmel Rosa Baserba recorda, durant els anys trenta, haver anat a sentir parlar Nin de literatura. Vós dieu que era bon mestre, que utilitzava la pedagogia, però que no arribava a “comunicar”... En definitiva, era un bon orador?**

No era un seductor de masses. Parlava i s'expressava bé, i deia coses. Però comunicava poc, no era contagiós, diguem-ne. Probablement era més contagiós individualment, en una taula, que amb una massa de gent.

Recordo els mítings en què parlaven Maurín i ell. Després va venir la guerra, i a Maurín el van pescar, a Galícia. Aleshores Nin sempre era l'últim de parlar. Però els esclats d'entusiasme, més que amb ell, eren, per exemple, amb Jordi Arquer, que parlava molt malament i inconnex, o amb Julián Gorkin, que parlava bé, en castellà, però que el que feia era repetir el que deien els altres... Potser tenia massa sentit del ridícul i no feia comèdia. Maurín, però, tampoc feia comèdia i també tenia molt de sentit del ridícul –a

Maurín el vaig conèixer molt més que a Nin, perquè vaig ser amb ell a la presó. I, en canvi, Maurín sí que aconseguia entusiasmar el públic.

- **Quan treballava a *La Batalla* o a *La Nueva Era* Nin feia més d'articulista o d'ideòleg que no pas de periodista. Però, abans de marxar a Rússia, sí que havia treballat com a periodista. A *La Publicidad*, però, no hi ha articles signats per Nin. Sembla que era el redactor d'estranger...**

Hi ha molts periodistes que no signen. Treballen, fan funcionar el diari... Pensa que Nin, fins que va entrar a la CNT, era el cul d'en Jaumet. Va passar per tot. A la CNT es va fixar i després ja va anar cap a Rússia. Al Vendrell no tenen algun arxiu, alguna cosa sobre Nin?

- **Al Vendrell tenen *El Baix Penedès*, que és el diari de la població, i allà hi ha articles de Nin que no havien estat catalogats i que ara he recollit en el meu treball.² El primer article el va escriure amb 14 anys...**

Doncs ara pots fer un bon estudi d'estil. Perquè, això sí, recordo haver llegit les traduccions de Nin de novel·la, les de la Proa (després va traduir moltes coses polítiques, al castellà sobretot) i, en aquestes obres, els personatges que parlen, no parlen com russos, parlen com catalans, fet que per a mi és signe del bon traductor. És a dir, que si no saps que es tracta d'una traducció, els canvis el nom i dius que és d'un tal senyor Josep Piera, tot plegat podria haver passat aquí. I això ho aconsegueix el bon traductor.

² Des d'aleshores s'han publicat dos llibres que recullen, entre d'altres, aquests articles primerencs: *El jove Andreu Nin. Textos periodístics* (a cura d'Ernest Benito). Barcelona: Llibres de Matrícula, 2007; i *Andreu Nin. Textos de pedagogia i literatura* (a cura de Pelai Pagès). Barcelona: Llibres de Matrícula, 2008. El primer compta amb una presentació del mateix Víctor Alba.

- **Què podeu dir-me'n com a crític literari?**

Nin va escriure molts pròlegs. I, a la *Revista de Catalunya*, hi té un estudi sobre la novel·la soviètica.

- **Això volia preguntar-vos: em sembla que en la vostra biografia de Nin recolliu un comentari d'Antich, copropietari de Proa juntament amb Queralt...**

Sí, Marcel·lí Antich, que després va tenir una editorial, l'Atena, que va editar a Nin la traducció al català d'una biografia de Bakunin.

- **Antich, un cop a l'exili, comentava que Nin hauria estat un bon crític marxista, deixant de banda la interpretació política que sempre hi afegia.**

Antich vivia a Costa Rica; allà el vaig anar a veure moltes vegades. Quant a Nin, probablement tenia raó.

- **Sabeu si va fer alguna cosa més com a crític, a banda dels pròlegs i d'aquest petit estudi?**

No, pensa que, a mi, tot plegat ni em passava pel cap aleshores. Igual que molta altra gent, el veia com un polític que feia traduccions per guanyar-se la vida. Ara, retrospectivament –i ja sé que això és molt fàcil de dir–, el veig bàsicament com un home de lletres que feia política per afició i per sentit del deure, perquè hi ha coses que t'empipen molt i vols fer-hi alguna cosa!

Però el seu punt de partida, no cronològicament, sinó el seu punt de partida de reflexió, em penso que era més literari que no pas polític o moral; moral transformat en polític, diguem-ne...

- **Tornem a l'activitat de Nin com a traductor. Hi treballava regularment, en aquell despatx de Proa?**

Sí, Nin treballava allà. No sé si les vuit hores, però cada tarda hi era.

- **I sembla que de vegades hi havia una petita tertúlia, oi?**

Una penya, que en deien...

- **Segons expliqueu, Nin més aviat callava, mentre que Puig i Ferrer era més de parlar, de cridar... M'agradaria saber més de la relació d'aquests dos personatges. El 1930, quan Nin torna, ja devia tenir el contacte fet amb Proa, perquè feia uns mesos que s'havia publicat la traducció de *Crim i càstig*...**

És possible perquè ell, de totes maneres, va estar a Rússia durant un any o dos mal vist i probablement s'havia de guanyar la vida. A més a més, no oblidis una cosa: Puig i Ferrer era molt dostoiévskià de mentalitat i a les seves obres se sent molt la influència russa. Això probablement els donava una certa afinitat, però no puc donar-te'n detalls més concrets. En aquell moment, d'altra banda, no hi havia ningú més que traduís del rus al català. Les traduccions que oficialment es publicaven com a trasllats del rus, eren fetes a partir del francès!

- **Bé, hi havia un altre traductor, contemporani de Nin: Francesc Payarols. Vau arribar a conèixer-lo? N'heu llegit alguna traducció?**

No, conèixer-lo personalment, no. Probablement n'havia llegit, de traduccions seves, en aquella l'època. A setze, disset o divuit anys, no es llegeix, es devora... Moltes traduccions d'autors russos es publicaven, ho recordo, a la "Biblioteca Univers", una

col·lecció en rústega amb les cobertes gairebé de paper, ni tan sols de cartolina, de la Llibreria Catalònia.³

- **Parlem de la traducció de l'escriptor satíric rus, Zòixenko, que apareix el 1936 als "Quaderns Literaris". Sabeu si Nin tenia relació amb Josep Janés, l'editor? Com va anar aquesta col·laboració?**

O bé Janés ja havia llegit l'obra de Mikhaïl Zòixenko –contes i relats curts– en una altra llengua, va pensar que hi aniria bé i va demanar a Nin que li traduís, o va ser a Nin qui va tenir la pensada pel fet que als "Quaderns Literaris" s'hi publicaven novel·les relativament breus; només en comptades ocasions, si l'obra superava el centenar de pàgines, es dividia en dos volums.

- **En una de les cartes publicades a *L'Avenç*,⁴ Nin, des de Moscou, explica a Maurín que prepara una antologia de contistes russos contemporanis per a Proa. Potser Zòixenko n'era un, Nin tenia la traducció enllestida i va veure l'oportunitat de publicar-la... Perquè, personalment, també hi havia una certa afinitat entre Nin i Janés?**

És possible que anés així; ara, pel que fa a Nin i Janés, pot ser que es coneguessin, però poc.

- **I després hi ha les traduccions polítiques que Nin va fer al castellà: Lenin, Plejánov, Marx, Trotski, Iaroslavski... Totes eren per a Cenit, una editorial de Madrid.**

³ A la «Biblioteca Univers» (1928-1936) hi tingué cabuda una bona representació d'escriptors russos, com ara Tolstoi, Dostoievski o Txèkhov. Ara bé, tenim la certesa que aquestes obres –excepte les dues en què va intervenir Boris Markov, fill d'un rus blanc exiliat a casa nostra– no van ser traduccions directes de l'original. Ni Payarols ni Nin no hi col·laboraren.

⁴ Carta d'Andreu Nin des de Moscou (19 març 1929) *L'Avenç* 51 (juliol 1982), p.30 i 31.

Cenit, de fet, era una editorial finançada de sotamà per la Internacional Comunista (el que passa és que en aquell moment encara no els mataven, els adversaris, això va venir una mica més tard). Tot això encara era el 1931, Nin acabava de sortir de Rússia. De manera que van deixar-lo marxar. Si s'hagués quedat uns anys més, l'haurien enviat a Sibèria i, encara uns anys més, i un tret a la nuca...

- **També en té moltes per a Europa-Amèrica. No apareixien amb el seu nom per la situació que Nin vivia a Moscou. Em sembla que aconseguia la feina gràcies a Maurín, que era a París, a la correspondència sempre en parlen, d'aquestes traduccions.**

Aquestes sí que eren per a la Internacional. Oficialment l'editorial no era de la Internacional, però oficiosament ho era. Tothom ho sabia.

- **Hem repassat la trajectòria del Nin traductor. Penseu que exercí aquesta activitat mogut sobretot per les dificultats econòmiques?**

Sí, bàsicament sí. Fins que es va formar el POUM, em penso que no tenia sou polític. Potser tenia alguna ajuda del seu grup, però el grup era molt petit, com tots els grups trotskistes, i no crec que el poguessin ajudar gaire; i, a més, havia de publicar la revista *Comunismo*. Quan es va formar el POUM, aleshores sí que cobrava, perquè el POUM tenia més diners. En el POUM hi havia dos sous: Nin i Maurín. I com que Maurín de seguida va tenir el sou de diputat –que, de fet, donava al partit–, llavors cobrava un sou més modest del POUM. Si Nin no hagués hagut de viure d'això, si hagués estat rentista, hauria traduït o no, no ho sé... Suposo que, sobretot, s'hauria dedicat a escriure.

- **A escriure... literatura?**

No sé si literatura en el sentit de literatura de ficció. Perquè no crec que tingués gaire imaginació, tampoc. O en tot cas la imaginació no la va aplicar a la política, perquè, si no, hauria vist que anaven a buscar-lo i no s'hauria deixat pescar.

- **Potser hauria escrit assaig...**

Crítica literària, segurament.

- **Si traduïa per viure, hauria pogut traduir altres llibres, perquè la literatura és molt difícil i requereix molt més temps...?**

És que el mercat d'aleshores era diferent del d'ara. Era molt més limitat. I una gran part del mercat era novel·la, ficció. Actualment el mercat és més ample i, per tant, fins i tot les coses que no són majoritàries, existeixen... Aleshores, a part de la política, que va viure un veritable boom en començar la dècada dels trenta, només venia la ficció.

- **No penseu que podia tractar-se d'una decisió conscient per bastir una obra traductora en català?**

No ho crec. Potser Puig i Ferrerter s'hi interessava més, des del punt de vista de l'editor. A més, hi havia molt poc llibre polític català. Si no era sobre temes molt locals... El llibre polític era sempre en castellà, perquè tenia mercat. El mercat català era petit. De fet, encara ho és ara.

- **L'editorial Proa afirmava que, per damunt de tot, es tractava d'omplir les llacunes de la publicació literària en català i donar impuls a la novel·la.**

Però tampoc no hi perdien quartos... Crec que el fet que les traduccions de Nin al català fossin literàries va ser bàsicament una qüestió de mercat. Perquè els seus llibres de

pensament polític també van ser escrits en català, tant *Les dictadures dels nostres dies* – contra Cambó– com *Els moviments d'emancipació nacional*.

- **Sí, el primer va ser publicat per la Catalònia i el segon per Proa. I alguna vegada n'havíeu parlat amb Nin, de les traduccions?**

No, mai. La meua relació amb Nin era d'una altra mena. Primer, quan era trotskista, li havia fet alguna entrevista. Després, quan ja era al POUM, tractàvem assumptes del partit. Jo era del Comitè Executiu de les Joventuts del POUM i parlàvem de qüestions pràctiques i concretes.

I és que Nin, en el fons... A mi em va fer molta gràcia i em va decebre una mica quan el vaig veure... Nosaltres teníem el local a darrere de l'hotel Falcón, al passatge Escudellers, i el 18 de juliol, diumenge, vam ocupar el baix del Principal Palace per posar-hi una mena d'infermeria per als ferits. Nin hi era amb l'uniforme d'aquells dies, el mono blau, que no s'havia posat en tota la seva vida! I recordo que vaig preguntar-li: "On vas disfressat?". Perquè aleshores ens tutejàvem tots, al partit, sense tenir en compte la diferència d'edat.

- **I per què creieu que va fer-ho?**

Em penso que era per timidesa. Ell era la segona figura i, de sobte, com que Maurín no apareixia –estava detingut a Galícia–, es va trobar al capdavant del POUM. El van nomenar secretari polític i va passar a la primera fila. I sense adonar-se'n, va voler fer com tots els altres militants. Però la resta dels militants duïen el mono blau perquè anaven a la feina amb aquest mono.

- **La majoria dels militants del partit no eren intel·lectuals, eren obrers.**

No n'hi havia, d'intel·lectuals. Hi havia tres o quatre metges i vuit o deu mestres, i prou. No hi havia ni un intel·lectual, ni un!

- **I a la cúpula, els dirigents?**

Era molt freqüent que el dirigent polític obrer hagués estat mestre. Maurín va ser mestre, Nin va ser mestre... Un seguit de gent havien estat mestres. Però fins a quin punt mestre vol dir intel·lectual...?

- **Què n'opineu, de la tria d'autors de Nin a l'hora de traduir? És evident que el fet d'escollir escriptors com Dostoievski o Txèkhov responia tant a la demanda del mercat com a l'interès de l'editor, però Nin també traslladà autors soviètics contemporanis, totalment desconeguts per al públic receptor.**

Suposo que Nin els coneixia i veia que aquests autors encaixaven aquí. La temàtica de *La primera noia*, de Bogdànov, per exemple, era gairebé d'actualitat a casa nostra. És possible que desaparegués com escriptor, però aquesta novel·la en aquell moment era molt actual: la traducció de Nin feia arribar al públic català un exemple de "novel·la proletària".

- **Sembla que Pilniak, que conegué Nin a Moscou, estava satisfet de saber que la seva obra es traduïa al català, una llengua per a ell gairebé exòtica... I pel que fa a la rebuda d'aquestes traduccions, quina acollida van tenir aquests autors més desconeguts?**

El públic lector era petit i la gent hi anava una mica per confiança. Si ho publicava la Proa, endavant!

- **I el fet que Andreu Nin en fos el traductor, animava o desanimava?**

Això no afectava, em penso.

- **I el fet d'haver estat deu anys a l'URSS? I la seva popularitat com a polític?**

Ho sabien quatre, que havia estat a l'URSS. I de popularitat com a polític, no en tenia. Era d'un grup molt petit. Va començar a ser conegut, fora dels cercles que s'interessaven per la política obrera, en l'etapa del POUM. Abans només el coneixien d'alguna conferència o d'aquests cursets... No recordo anar a mítings de Nin, perquè l'Esquerra Comunista no podia congrega mil persones per a un míting.

- **I la gent que el coneixia d'abans de marxar a Rússia?**

Nin havia estat secretari general de la CNT i aquesta gent el consideraven un traïdor. A més, els lectors de la CNT llegien en castellà.

- **I els vells coneguts, com ara Amadeu Hurtado o Claudi Ametlla (Nin havia treballat per a tots dos), que ja havien vist amb preocupació la seva evolució del socialisme moderat a un sindicalisme molt actiu? En les seves memòries parlen en termes molt poc afalagadors del Nin que tornà de Moscou; li retreuen, per damunt de tot, la intransigència política.**

Eren d'una altra generació, per començar. I és lògic que, en tornar de l'URSS, el trobessin més sectari. Entre els intel·lectuals catalans no gaudia de gaire prestigi per raons ideològiques... I no diuen res de les seves conquestes femenines? Perquè Nin, com tots els tímids, anava molt darrere les dones...

- **Quan creieu que es forja, i per què, el mite del Nin traductor? En un article publicat a *Mirador* el 1931, els responsables de Proa reclamen a Josep Pla el reconeixement públic –que sembla que admetia en privat– de la qualitat de la traducció de *Crim i càstig*...**

La gent que es fixava en la traducció, i mirava el nom del traductor, era una minoria que llegia llibres catalans. Eren de penyes i de cenacles, persones de l'ofici. Si Pla opinava era perquè era de l'ofici. I quan no volia lloar públicament la feina traductora de Nin era per un motiu ben concret: Nin, amb *Les dictadures dels nostres dies*, s'havia ficat amb Cambó.

- **La publicació de les traduccions de Nin pràcticament no suscità comentaris.**

Si la crítica literària pràcticament no existia! *Mirador* i la *Revista de Catalunya* tenien una secció literària. De tant en tant, també podia aparèixer alguna crítica a *La Publicitat* o a *La Veu de Catalunya*... Sense oblidar publicacions com *El Bé Negre* i *L'Esquella de la Torratxa*. Però, tot plegat, d'aquella manera... Les crítiques valoraven el llibre i, com a molt, es feia alguna referència al fet que es tractava d'una traducció; ara, arribar a comentar la competència del traductor, ho dubto prou. De tota manera, en la crítica literària actual, qui parla dels traductors? La majoria de les vegades ni els citen. Normalment, si parlen de la traducció, és per a criticar-la. Al traductor, sempre li toca el rebre.

UN DARRER APUNT

La xerrada fou molt interessant i, en transcriure-la, sentíem l'emoció de reprendre les paraules d'un vell lluitador que ja ens havia deixat. Amb tot, no costa d'entendre que

Pere Pagès –o Víctor Alba, el personatge que creà– comptés amb un bon nombre de detractors. L’odi visceral cap als comunistes que mai no l’abandonà féu possible que la dreta reaccionària s’identifiqués amb algun del seus plantejaments. Pepe Gutiérrez, a *Retratos pounistas*,⁵ mira de fer una aproximació equilibrada a aquest “bloquista del POUM” que, durant la nostra conversa, qualificava els membres de la Fundació Andreu Nin de “nostàlgics del trotskisme”. D’altra banda, investigacions més recents sobre la figura de Nin resten validesa –o obliguen a matisar– alguns comentaris. Santiago Carrillo no hi va tenir res a veure, en la detenció de Nin; les ordres venien de molt més amunt. La figura d’Orlov –sempre a l’ombra– fou l’encarregada de moure els fils, i el guió de tot plegat, sense cap mena de dubte, s’escrigué a Moscou. Les opinions sobre Josep Pla, Joan Oliver o Mercè Rodoreda s’han de situar en el context d’un militant de bona fe que se sentí traït –en el cas dels dos últims, per la proximitat ideològica– per la tebior de la intel·lectualitat del país en uns moments tan difícils. I fins i tot la imatge de Nin que resulta d’aquesta trobada resulta controvertida, per a no dir directament incoherent, en més d’un aspecte. Potser Alba l’intuí –amb fantasies incloses– més que no pas el conegué; ell mateix ho reconeix. Amb tot, l’admiració i el reconeixement dels mèrits d’un home que lliurà la vida pels seus ideals hi són ben presents. Foren la principal raó per obrir-nos les portes de casa seva i, amb una curiositat ben viva, compartir amb nosaltres una tarda de records d’un temps i d’un país que encara tenen el seu pes en aquest avui nostre, prou necessitat de figures com la d’Andreu Nin, que puguin representar un referent per a construir la utopia d’un món millor.

⁵ GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Pepe. *Retratos pounistas*. Sevilla: Espuela de Plata, 2006, p. 17-42. L’autor està molt vinculat amb les activitats de la Fundació Andreu Nin.

1.2. Wilebaldo Solano (10 de febrer de 2001)

Wilebaldo Solano, últim secretari general del POUM, va ser a l'origen de la creació de la Fundació Andreu Nin. Fins a la seva mort, ocorreguda el 7 de setembre de 2010, en fou el president i, malgrat els 94 anys, un animador infatigable. Vaig poder contactar-hi gràcies a Jordi Planes i Casals, que, en aquell moment –corria l'any 2000– era el secretari del CEHI (Centre d'Estudis Històrics Internacionals) i havia estat en bona part l'artífex de la presència de fons d'exiliats catalans de rellevància, com ara Jordi Arquer, a la biblioteca del Pavelló de la República. I és que, seguint el suggeriment de Víctor Alba –a qui havia entrevistat mesos abans–, havia anat al Pavelló de la República per dipositar-hi el treball de recerca sobre Andreu Nin, fet que em dugué a descobrir un dels millors arxius sobre la Segona República i la Guerra Civil.

Solano em va rebre al seu domicili barceloní un matí de dissabte encara fred; allà hi havia també Maria Teresa Carbonell, la seva inseparable companya. L'acollida va ser magnífica i, després d'una llarguíssima xerrada, vaig marxar amb dos llibres sota el braç i sentint-me més a prop de Nin i del POUM. Solano encara va tenir la gentilesa

d'enviar-me informació per correu i de mencionar el meu treball de recerca en la revista digital de la Fundació Andreu Nin.

Poc després d'aquesta trobada, la feina m'allunyà durant uns quants anys del propòsit de continuar amb la tesi doctoral. En reprendre-la, sempre vaig conservar l'esperança de poder tornar a veure Solano. Em sap molt de greu que el rencontre no hagi estat possible i m'agradaria que aquestes línies esdevinguessin també un modest homenatge.

Prolegòmens: A l'entorn d'*Operació Nikolai*¹ (investigació i descobertes)

- **Com valoreu la informació de què disposem sobre Andreu Nin?**

D'acord amb el decret del Consell de Ministres de l'agost de 1990, els arxius del Ministeri d'Afers Estrangers havien de desclassificar la documentació que tingués més de 30 anys. L'obertura dels arxius moscovites va provocar una allau de consultes; ens va arribar informació que es venien documents. En aquestes circumstàncies, és evident que la investigació duta a terme per Dolors Genovés i Llibert Ferri va ser molt important. Amb el suport de Televisió de Catalunya (TV3), van poder accedir sense gaires dificultats als arxius de la Internacional Comunista. Hi havia un arxiu dels partits comunistes i comptàvem amb el beneplàcit de la gent del PSUC, que no van qüestionar que nosaltres tinguéssim tant dret a intervenir-hi com ells.

Ara bé, entrar a l'arxiu de la KGB (l'antiga policia política soviètica) era tota una altra cosa. A banda de les proves sobre la mort de Nin, van trobar-hi uns dossiers sobre els assassinats comesos a Barcelona pel grup del general Orlov; entre les víctimes hi havia un seguit d'estrangers de renom internacional, com ara l'escriptor austríac Kurt

¹ GENOVÉS, M. Dolors; FERRI, Llibert. *Operació Nikolai*. Barcelona: TVC, 1992.

Landau o el militant trotskista Moulin. Però, no només hi havia un llistat, sinó que per a cada nom, hi havia els detalls.

Després de l'emissió d'*Operació Nikolai*, Llibert Ferri va fer un segon viatge amb l'objectiu d'obtenir aquests detalls sobre els assassinats relacionats amb el POUM, perquè a tota aquesta gent l'havien morta per haver col·laborat amb nosaltres. Vaig aconseguir que TV3 l'enviés a Moscou i també comptàvem amb el recolzament econòmic de la Diputació. Ferri va tornar amb molta documentació interessant, i, a més, convençut que duia microfilm el dossier amb les activitats de Nin durant els anys que va viure a l'URSS. Hi havia de tot: discursos, conferències, informes polítics, cartes... De fet, vam descobrir-hi que fins i tot havia estat el responsable de l'organització dels sindicats xinesos. Encara ara no sabem què va succeir, si va oblidar el microfilm o al final –per confusió– no l'hi van donar, però el cert és que tota aquesta informació no va arribar a Barcelona.

Pensava que tot plegat m'ajudaria a escriure la gran biografia de Nin que tenia pendent. Temps enrere m'havia citat amb la mateixa Olga Nin per mirar d'aconseguir informació sobre el període 1921-1930. Tot i que ella no posseïa documentació, sí que havia viscut de primera mà aquells anys i vam quedar que ens veuríem aprofitant un viatge que pensava fer a Itàlia per visitar la seva filla Nora. Malauradament, el projecte no va prosperar. Amb l'Olga vaig tenir-hi sempre molt bona relació. La muller de Nin era una mecanògrafa fantàstica, molt dinàmica, ens ajudava molt. Així doncs, en publicar *El POUM en la historia*,² hem inclòs l'assaig biogràfic que vaig fer el 1970, i que feia temps que estava esgotat, per pal·liar la manca d'aquesta biografia completa que encara no ha pogut veure la llum.

² SOLANO, Wilebaldo. *El POUM en la historia. Andreu Nin y la revolución española*. Madrid: Los libros de la Catarata, 1998.

Els arxius s'han anat obrint, però els arxius on hi ha la informació sobre Nin són ben diferents, són els de la GPU (antecedent del KGB). L'arxiu sobre Nin està més o menys obert, però s'ha de pagar.

Malgrat tenir documents de tipus general, no posseïm informació detallada sobre el paper que ell jugà a la Internacional Sindical Roja. Foren nou anys en una situació privilegiada. A més, la seva facilitat per les llengües el feien imprescindible en congressos i reunions importants. Vivia a l'hotel Lux, en el centre de la ciutat, construït per a les grans personalitats, i era l'encarregat de rebre els sindicalistes d'arreu del món que arribaven a Moscou. Nin desenvolupà un paper rellevant dins de la Internacional. En definitiva, fer una bona biografia sense incloure-hi aquests anys, em semblava impossible.

I després, evidentment, tampoc no sabem on para tota la documentació que ell podia tenir a casa. La meua dona i la sogra –que era molt amiga d'Olga Nin– van ser a casa de Nin abans de la caiguda de Barcelona, però l'Olga no va gosar endur-se res. Per tant, els papers que hi podia haver van patir la incautació franquista; qui sap si un dia apareixeran.

- **Nin treballava per a Proa i sembla que ho feia als locals de l'editorial. Creieu que també en guardaven documents?**

Segurament, però qui sap on són. Els arxius del POUM és molt probable que arribessin a Moscou per la via del PSUC. Però hi ha un forat molt gran, perquè són deu anys de la vida de Nin, molt importants. Fins i tot per a la qüestió de les traduccions.

D'entrada, no estic d'acord amb Víctor Alba quan afirma que Nin no volia ser polític, sinó un gran escriptor. Amb tot, no pot negar-se el gran interès que sentia per la literatura. L'ostracisme polític que patí els darrers anys a Moscou, l'abocà a la traducció

com a mitjà de supervivència; en tenim coneixement gràcies a la correspondència amb Maurín. Estic segur que traduí al català perquè tenia ganes de fer-ho –encara no ho havia fet ningú– i que per a ell fou un gran plaer. Cal recordar, a més, que havia conegut un bon nombre d’escriptors soviètics contemporanis, com ara Pilniak o Zòixenko. Nin havia estat en el centre del poder.

No m’agrada quan es diu d’algú que “es dedica a la vida política”. Jo volia ser metge, però m’interessava la política. No em considero únicament un polític, hi ha més coses a la meua vida, i vaig haver de renunciar a moltes altres perquè, a França, molt aviat vaig acabar a la presó, vaig ser al maquis i, després, bé havíem de guanyar-nos la vida. No obstant això, també vaig tenir la sort que France Press volgués crear un servei per a l’Amèrica Llatina. Un xilè n’era l’encarregat, i gràcies a un company del POUM, va contactar amb mi. Buscaven algú per a supervisar la correcció d’estil de l’equip de redactors-traductors i, avalat per la meua experiència com a periodista a *La Batalla*, vaig aconseguir la feina. Vaig acabar treballant-hi vint-i-vuit anys i dirigint el servei; enviàvem una setantena d’articles setmanals, generalment traduïts del francès. Així vaig començar a traduir: de primer, articles i, més endavant, sorgí l’oportunitat de traslladar grans escriptors francesos com Sartre, Camus, Mauriac... Ho vaig fer durant molts anys i ho feia per plaer, perquè m’apassionava.

Al cap dels anys, parlant un dia amb Maurín, li explicava que la traducció m’havia ajudat molt a millorar el meu estil, que tenia la impressió que escrivia millor. Ell em donà la raó en afirmar que considerava *La Batalla* –que es publicà a França gairebé trenta anys– com el millor diari de l’exili.

Teníem molta feina, però París era ple d’espanyols i sud-americans, incloent-hi grans escriptors com Julio Cortázar, Julio Ramón Rybeiro o Mario Vargas Llosa, la primera esposa del qual –Julia Urquidi– em va fer de secretària. Així vaig conèixer

Vargas Llosa, que també traduï per a France Press. Per a ells era una bona manera de guanyar-se la vida i ens ajudaren a saber què interessava a l'Amèrica Llatina. El nostre servei s'adaptava millor a les demandes del territori que el dels anglesos.

La meua muller també traduïa: durant molts anys s'encarregà de tot el que tenia relació amb la moda de París. Al final, tots dos vam acabar fent de traductors. I se n'aprenia molt, sobretot si tenies alguns autors admirats, com ara Raymond Aron. I això que no estava gens d'acord amb les seves idees, però per a mi era el millor escriptor i periodista del moment.

- **Tampoc no devíeu estar gaire d'acord amb Vargas Llosa?**

I tant com hi estàvem! Aleshores ell era molt d'esquerres... La gent canvia. N'he vist canviar molts, d'aquells homes del 68. Nosaltres publicàvem *Tribuna socialista* i a Vargas Llosa no li agradava que hi critiquéssim l'opció de les guerrilles o la política de Castro. En aquella època ell era castrista a morir... Un canvi radical.

Per no parlar d'aquells vells socialistes que avui en dia són de dretes, que afirmen que el socialisme s'ha acabat... Però, vaja, tornem al que vostè li interessa.

- **Em va semblar molt interessant el recull d'articles del llibre *Andreu Nin i el socialisme*.³ De fet, em va ajudar força a orientar la recerca i la bibliografia era molt completa.**

M'hauria agradat que el meu article –que esbossa un paral·lelisme entre les vides de Nin i Maurín– hi hagués aparegut en català, per la unitat del llibre. Però, finalment va sortir en castellà.

³ MARTÍN RAMOS, José Luis; GABRIEL, Pere; TOSSTORFF, Reiner; DURGAN, Andrew; PAGÈS, Pelai; SOLANO, Wilebaldo; ALBA, Víctor; PARÉS i MAICAS, Manel. *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998.

Amb tot, alguns articles són discutibles. Per exemple, Víctor Alba crec que no sabia gaire sobre què parlar. Al final, el seu article –“Andreu Nin, teòric, en perspectiva” –, en un cert sentit, sembla que estigui contra Nin...

- **Poca cosa, però, si ho comparem amb el que escriu Josep Pla en el retrat de Nin a *Homenots...*⁴**

Sí, però és quelcom fals, perquè sé de bona font que a Moscou van tenir molt bona relació i, com que Pla no acabava d'entendre com hi funcionaven les coses, animava a Nin a escriure sobre les nacionalitats. Però després hi ha aquells conflictes que s'esdevenen entre escriptors...

El cor de l'entrevista: la relació amb Andreu Nin (el polític i l'home de família)

- **Així doncs, quan vau conèixer Andreu Nin?**

Havia llegit *Les dictadures dels nostres dies* (1930) i havia assistit a algunes conferències de Nin, però no el vaig conèixer fins al 1935, quan vaig anar per primer cop a casa seva: vivia al carrer Villarroel 231, 4t 3a. M'hi va dur Ignacio Iglesias. Vaig anar-hi perquè havíem de donar resposta a un article de Santiago Carrillo i el seu equip titulat: “Réplica a Nin y Solano”.

Nin feia molts cursos al Politènic i a l'Ateneu Enciclopèdic, a banda de les traduccions i la “cosa política”. Aquests cursos, els hi devien pagar, per a ell suposava una ajuda. Recordo haver-lo anat a sentir en un curs d'economia al Politènic. D'altra banda, a la universitat havíem constituït una associació d'estudiants revolucionaris, on

⁴ PLA, Josep. “Andreu Nin”. A: *Homenots. Tercera sèrie*. Barcelona: Selecta, 1959.

preteníem agrupar els estudiants d'esquerra. Allà vaig conèixer dos estudiants trotskistes, que pertanyien a l'Esquerra Comunista, el partit de Nin.

Amb Maurín, i malgrat la diferència d'edat, teníem molt bona relació i ens enteníem molt bé. Ell veia que jo llegia *Comunismo*, que era la revista teòrica de l'Esquerra Comunista i estava molt ben feta, perquè la veritat és que en el partit de Nin hi havia gent de valor. L'existència d'aquest petit partit preocupava força Maurín i no li feia gens de gràcia que jo m'hi apropés. Amb tot, estic segur que ell també la llegia, perquè era prou interessant.

- **Però Nin i Maurín eren dos vells amics, oi?**

Sí, ells eren amics de feia temps. Però, després del retorn de Nin, es produí una petita ruptura determinada per la conjuntura internacional del trotskisme. Els trotskistes, i l'Esquerra Comunista era un partit trotskista, estaven convençuts que, malgrat la política errònia que el Partit Comunista duia a terme amb Stalin al front, era “el Partit” i se'l podia canviar. Això, des de la perspectiva actual sembla increïble, però dóna fe de la força que va tenir la Revolució Russa.

Per contra, Maurín va adonar-se abans que la situació era més greu del que semblava i que calia desvincular-se de l'URSS i, després d'unificar la Federació Comunista Catalano-Balear i el Partit Comunista Català, és el que va fer en crear el BOC (Bloc Obrer i Camperol). Va haver-hi fins i tot una carta de ruptura, escrita per Nin el 15 de juny de 1931. Aquesta carta, que em va donar el mateix Maurín en un viatge a París abans de morir, s'ha publicat ara per primer cop.⁵ En definitiva, es produí

⁵ SOLANO, Wilebaldo. “Vidas paralelas: Andreu Nin y Joaquín Maurín”. A: *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998, p. 116.

un cert distanciament polític durant uns dos anys. Però l'amistat que hi havia entre Maurín i Nin era molt profunda, en sóc testimoni.

Al capdavall, Nin i els seus no van acceptar l'estratègia proposada pels trotskistes francesos, coneguda com "l'entrisme": es mantindrien com a *fraccions*, però dins dels partits socialistes europeus, per influir damunt les masses socialdemòcrates i radicalitzar la política dels seus dirigents. El trencament definitiu amb Trotski va tornar a acostar els dos dirigents, ja que Nin es decantà per la creació d'un nou partit unificat en el conjunt de l'estat.

- **Com era realment Andreu Nin? Són certes les acusacions d'intransigència política que li feren antics coneguts?**

Tot això és molt relatiu, i les coses, amb el temps, es deformen. És un dels inconvenients de les memòries... Potser van tenir-hi una relació superficial o no el van conèixer gaire...

El 1992, quan cercaven testimonis per participar a *Operació Nikolai*, vaig fer una llista de gent amb qui em semblava que calia parlar. Molts han desaparegut, i tampoc no en vaig trobar tants amb qui Nin hagués mantingut una relació estreta. Per exemple, hi havia Willy Brandt, que havia estat amb nosaltres a Barcelona el 1937; sens dubte hauria estat molt interessant comptar-hi, però va morir. Francesc de Cabo, igualment, ja és mort. Avel·lí Artís-Gener, *Tísner*, el va conèixer bastant i ha mort recentment. També Figueres el conegué; ell venia molt a *La Batalla* en aquella època i ha mort fa poc. I Lluïsa Carbonell, que era la mare de la meva dona, i naturalment també va morir; ella l'havia conegut molt, a Nin.

I, és clar, tenint en compte el tipus de vida que Nin feia a Barcelona... Anava sempre enfeinat i no crec que tingués gaire temps lliure per anar a tertúlies o cultivar altres relacions. Havia de viure i les traduccions es pagaven malament.

I si tornem al cas de Pla, no obstant el retrat que jo mateix vaig atacar durament, insisteixo que no vaig tenir mai la impressió que Nin hi tingués una mala relació, però, de vegades, pot haver-hi una desavinença i això és el que perviu...

Ho he vist fer amb Maurín: l'han criticat molt durament, tot i que era molt estimat. A l'hora de jutjar, s'ha de tenir en compte tot el context d'aquells anys. També hi ha hagut moltes llegendes entorn a la relació Nin-Maurín. Antonio Elorza va inventar que Nin havia esperat fer-se amb la direcció del POUM, és a dir, que desaparegués Maurín per a esdevenir-ne el cap. I res més allunyat de la realitat, perquè, en produir-se la unió del BOC i l'Esquerra Comunista, aquest darrera era una petita organització, només tenia alguns militants a Extremadura, Astúries (on s'havia desenvolupat molt ràpidament) o Galícia. Això d'Elorza és una autèntica poca-soltada. Nin es troba de cop i volta convertit en la segona figura del partit i, a més, se'l nomena secretari polític (no general, perquè s'escollia en un congrés). Va ser més un drama per a ell que per a nosaltres mateixos, que volíem tirar endavant, demostrar que hi havia partit, que érem capaços de fer coses sense Maurín. Era una manera d'enganyar-se, perquè també ho sentíem, perquè és ben cert que Maurín tenia un carisma molt americà, prefabricat. Queia bé a la gent, i sobretot als que militaven i treballaven amb ell, comptava amb la simpatia general. Però això no vol dir que no se'l criticqués.

Nin es troba en un partit on no coneix gaire ningú, un partit que era molt fort a Lleida, per exemple. Ha perdut Maurín, a qui tenia en molta estima per la coneixença de tants anys i amb qui feia una bona feina, en constant progressió, que pesava molt, sobretot a Catalunya. Amb la nova situació, Nin no disposava de gaire temps per a fer

traduccions i, com que no havia militat en l'organització de Maurín, no la coneixia en profunditat.

Va conèixer per primer cop molts militants del POUM (fins i tot de Barcelona), requisit indispensable per a saber quines posicions s'han d'ocupar. Era un moment prou delicat. Per tant, una situació dramàtica; es va trobar disminuït. Amb Maurín la cosa rutllava, es complementaven.

- **En aquest moment vós ja col·laboràveu amb Nin des de feia un any.**

Vaig col·laborar-hi per primer cop el 1935. Ens vam reunir per discutir com responíem a la gent de Santiago Carrillo, aleshores dirigents de les Joventuts Socialistes. Nin, responsable de *La Nueva Era*, va veure lògic que fos jo, en tant que secretari general de la Joventut Comunista Ibèrica (JCI), qui me n'encarregués, perquè la JCI havia escrit un article amb Carrillo. Aquesta fou la nostra primera col·laboració i després vam continuar.

Ara bé, la relació va fer-se més estreta després del cop d'estat: l'un era secretari del partit i l'altre de les Joventuts. Ambdós participàvem a les reunions del comitè executiu del POUM i ens veiem cada dia, perquè cada matí teníem una reunió.

Pràcticament des del dia que Maurín va desaparèixer, pensàvem que l'havien executat (havíem llegit una targeta dirigida a la muller que semblava un comiat) o que ho farien. Es va crear una situació molt especial, tothom estava molt alterat pel que havia succeït, però Nin era el més pesarós de tots. Perquè Maurín era un bon amic i perquè sabia que mai no podria ocupar el seu lloc al partit. D'això, potser no se'n va assabentar Víctor Alba. Però aquest drama el vaig viure en directe i no me n'oblido. Nin no coneix la gent del partit i ells no el coneixen, s'adonava prou de la dificultat de distribuir-los i organitzar-los de manera eficaç a Lleida, a València, de triar els

responsables que exigien les noves circumstàncies que es vivien... La creació del POUM l'havia fet molt feliç i considerava que Maurín era més necessari que mai en aquell moment.

- **Quina impressió produïa Nin quan se sabia tot el que havia fet a l'URSS?**

La gent ho desconeixia. Sabien que havia estat allà, però les responsabilitats que havia tingut a Rússia, la gent les ignorava. Maurín sí que ho sabia, evidentment, perquè havien tingut una relació constant, fins i tot epistolar, durant els anys del seu exili a París. Potser Gorkin també, perquè havia estat a l'URSS. I Nin mai no en presumia. No així Gorkin, que era molt diferent, una mica frívol.

Per la meua banda, jo era molt jove, tenia vint anys, i estava impressionat per ser en el comitè executiu del POUM, amb aquells homes. Érem dues generacions diferents (els dels vint i els dels quaranta), però estàvem molt compenetrats en el fons. Era el jove i sobretot escoltava, tot i que ja parlava en mítings i actes, amb gran sorpresa de ma mare.

Així doncs, vaig tenir-hi aquesta relació diària. Després hi havia un equip de gent –el quadre dels oradors– que eren capaços de participar en una conferència o de fer un míting, així com l'anomenada Comissió de Propaganda, que designava els més apropiats, o bé eren reclamats des de les diverses ciutats. Nin i jo érem dels més sol·licitats, per la nostra participació a *La Batalla*, entre d'altres raons. Moltes vegades havíem coincidit. Agafàvem el cotxe i anàvem a fer mítings a Castelló o a València. Teníem un bon cotxe per l'època –que havíem requisat– i podíem parlar durant aquests trajectes, només hi havia el xofer. Potser vam fer vint o trenta viatges.

Finalment, una curiositat: a Nin li agradava passar de tant en tant pel local de les Joventuts del POUM, que havíem escollit per a la redacció del diari de les Joventuts i

del comitè executiu. Era un lloc tranquil, un local fantàstic, amb jardí, situat al capdamunt del passeig de Gràcia. En aquella època gairebé semblava fora de Barcelona. A Nin, que treballava al local de la Rambla, sempre ple de gent, li agradava venir-hi.

- **En quina llengua parlàveu?**

En castellà. Amb la meva dona parlaven en català, naturalment. La veritat és que ni me n'adonava. Nin em deia que calia que parlés el català.

- **Era una qüestió important per a Nin?**

No, gens. Tant li era que li diguessin Andreu, Andrés o André. Nin era molt internacionalista i tenia clar que el castellà també era una llengua important per a la difusió.

En el meu cas, he d'admetre que no he tingut mai facilitat per les llengües i que a França, durant l'exili, també m'ho vaig passar prou malament per aquesta qüestió. Tot i haver estudiat francès, no m'atrevia a parlar-lo. Llegia els grans escriptors francesos i fins i tot havia fet alguna traducció. Vai g trigar molt a llançar-m'hi.

La meva fonètica catalana és terrible. Moltes vegades la meva dona em parla en català i ni me n'adono. De vegades vaig al teatre i m'ho he de preguntar: era en català?

- **Quan fèieu mítings a Girona, per exemple, quina llengua empràveu?**

El català i el castellà. Els obrers sabien el castellà. Si consideràvem que havia de ser millor en català, es parlava en català. No era un problema, sempre hi havia gent que parlava en català. Recordo que a Girona vam anar-hi Pilar Santiago, Nin i jo mateix, i l'únic que vaig parlar en castellà vaig ser jo.

- **Nin era de tracte fàcil, malgrat la diferència d'edat?**

Sí, sempre es va preocupar molt per l'educació dels joves. Era mestre i tenia qualitats pedagògiques. Fins i tot era millor conferenciant que orador, en el sentit de fer mítings. Era més d'explicar les coses i fer-se entendre.

- **Suposo que vau conèixer la família. En sabíeu alguna cosa de la primera muller?**

Sí, coneixia l'Olga i les nenes, i sabíem que abans d'anar a l'URSS havia tingut una altra família. Però hi havia una gran discreció sobre el tema; de fet, només una vegada vaig parlar amb Pere Bonet de la seva primera muller, que ell havia conegut.

D'altra banda, no dono gaire crèdit als comentaris de Víctor Alba sobre les seves relacions amb dones i igualment poso en dubte la història amb Mercè Rodoreda. I m'explico: en aquella època Nin tenia un xofer que feia també les funcions d'escorta i és veritat que alguna vegada havíem procurat que no anés sol i es confiava en aquest xofer, un noi jove. El mateix pot dir-se de Castells, que va ser secretari de Nin quan fou conseller de la Generalitat. Hi havia una gran intimitat, i també feia aquesta funció d'acompanyament i protecció, d'escorta, sense que Nin ho hagués demanat. Hi havia un militar, li deien Trotski, i també estava preocupat per la seguretat de Nin. Després va començar la repressió, i encara vam haver de prendre altres mesures. En definitiva, Nin estava tan ocupat i duia una vida tan activa, que difícilment podia tenir temps per a aventures sentimentals. I la seva muller, que també era prou especial, tampoc no li devia treure l'ull de sobre.

En aquella època hi havia més sobrietat i Nin era molt discret. Mai no el vaig sentir parlar –com havia fet Gorkin– de les seves coneixences a l'URSS. Només en va parlar quan el partit va decidir denunciar els processos de Moscou. Aquell dia estava

furiós i tenia por que la gent no reaccionés, no compregués de què es tractava. I és cert que va despertar una certa resistència dins del partit, perquè va haver-hi gent que no volia embolicar-se en aquesta història, d'augmentar la tensió que ja hi havia amb el PSUC, perquè, vés quines coses, la primera autoritat que Stalin havia enviat a Espanya havia estat el general Orlov, cap dels serveis secrets de l'Europa occidental; l'ambaixador no va arribar fins tres setmanes després. Malgrat el procés de repressió que aleshores s'inicià, hi havia hagut informes militars russos que destacaven el paper tan important que havia jugat el POUM al front de l'Aragó. El POUM tenia millors quadres (una base obrera destacable), estava més organitzat i havia realitzat accions importants durant la guerra. Però aquests informes favorables no van servir de res, era una lluita cega que Stalin va dur a terme de manera implacable.

- **Podeu confirmar que Nin traduïa a Proa perquè a casa, amb les filles i la muller, potser no hi havia prou tranquil·litat?**

No ho sé. Sabia que traduïa per a Proa, però no sabia on ho feia. Sí que em constava que Olga Nin era una mecanògrafa increïble, escrivia a molt velocitat i col·laborava amb ell. I, abans, també li havia fet de secretària Carlota Durany Vives, la muller de Francesc de Cabo, que l'havia ajudat molt en els primers temps després del retorn de l'URSS. En qualsevol cas, a partir del moment en què Nin va assumir la direcció del partit, es pot dir que pràcticament ja no disposava de temps per a dedicar-se a traduir.

De Proa, no en sé gaire més. N'havíem parlat, però ara ja no ho recordo, amb Marcel·lí Antich, copropietari de Proa. Seguint a Nin, també fou militant del POUM. Va morir ja fa anys a Costa Rica. Ell era de l'opinió que Nin hauria estat un bon crític literari, i jo hi estic d'acord.

Si hi penso, en el decurs d'aquests viatges que fèiem plegats, més aviat comentàvem l'actualitat política, la situació del partit i la correlació de forces, l'ascens de l'estalinisme... A mi m'interessava molt conèixer més detalls de les seves vivències a l'URSS, però Nin, tot i respondre sempre les preguntes que podia plantejar-li, ho feia breument i mai no era ell qui prenia la iniciativa d'encetar aquest tipus de conversa. Per exemple, quant a Trotski, m'explicava que era un gran orador, que tenia una veu metàl·lica, que era capaç de dur a bon terme qualsevol mena de tasca: igual podia ser ministre d'economia que organitzador de l'exèrcit roig. Nin sentia una gran admiració per Trotski com a persona i hi conservava una relació força bona. De fet, la correspondència d'ambdós –només parcialment conservada– testimonia que Trotski tenia molt clar el valor de Nin i el paper que podia jugar en una revolució espanyola que ell jutjava molt important i que esperava.

Pel que fa a Lenin, deia que era de tracte molt agradable, que tenia una gran autoritat en el Partit, però aconseguia que les coses funcionessin de manera amistosa i democràtica, si més no en la primera fase de la revolució; i, a més, tenia l'avantatge que tolerava la crítica i l'exercia, és a dir, admetia que es cometien errades. Trotski, que es veia amb la possibilitat de dur endavant coses molt concretes, mostrava un cert orgull i vanitat. Lenin, per contra –tal com es reflecteix en les cartes del líder ja malalt–, es preocupava per la manca de democràcia i estava molt pendent de la qüestió de les nacionalitats per no repetir els abusos del tsarisme.

Nin considerava que Rússia era un país molt més proper al nostre del que podia semblar, hi trobava similituds en la música, la literatura... S'incorporà a la vida russa amb entusiasme i passió. Ara, coses més concretes no les comentava mai, era molt reservat. No presumia de res, i això, políticament, gairebé pot ser un inconvenient...

Ara bé, el gran drama de Nin fou el de trobar-se enfront d'un partit sense Maurín i amb gent que no coneixia. Tenia por que la gent pensés que volia copiar els russos i sempre deia que calia aprendre'n però no imitar-los, que calia que fóssim independents. Recordo una discussió que vam tenir sobre la burocratització de la revolució. Arran d'una visita a Reus, ens va rebre l'alcalde i va resultar que havien requisat un hotel de la plaça major de la ciutat. Nosaltres volíem anar a menjar amb els companys i els de la CNT, que ho dirigien tot plegat, ens van dir que tenien taules reservades a l'hotel, i gairebé vam haver d'anar-hi per força. A la tornada, Nin ens expressà la preocupació pel que començava a passar a casa nostra. Sentia molt de respecte i consideració per la revolució russa, però li preocupava que aquí també es produïssin abusos destinats a assolir privilegis, que era el que havia succeït amb l'estalinisme. Creia que calia aprendre de les coses que no s'havien fet ben fetes a l'URSS i mirar de no reproduir-les, sobretot la burocratització.

En canvi, no el vaig sentir mai parlar de la brutalitat de la repressió i dels camps. És cert que les deportacions també havien estat vigents a Rússia en altres èpoques, però tot no se sabia, és clar. D'altra banda, a l'inici de la dècada dels quaranta, quan desapareixien dirigents del Partit Comunista d'Alemanya o França, ningú no s'atrevia a dir res. Es creuaven denúncies, que podien ser falses, i es deportava la gent. El Partit tenia gent especial per a aquestes qüestions.

- **En definitiva, no creieu que la família conservi cap mena de documentació.**

Encara hi manteniu un cert contacte?

No, no. Quan li vaig plantejar la qüestió a l'Olga, em va dir que no tenia pràcticament res, que els papers havien quedat a Barcelona. Si ens haguéssim arribat a veure, podria haver-me explicat coses, però al final, la nostra trobada a Itàlia no va ser possible.

Quant a les filles, havia tingut més relació amb l'Ira, era l'època de la nostra joventut. L'Olga i les nenes havien marxat de Barcelona juntament amb la mare i el germà de la meva dona, en Joaquim. L'Ira deu tenir ara 75 o 76 anys –l'edat d'en Joaquim– i, la Nora, 73 o 74 anys –l'edat de la meva dona, Teresa Carbonell. De fet, en els primers anys de l'emigració es queixaven que les deixàvem de banda, però vivien una mica lluny de París. De mica en mica, vam perdre el contacte. I, a partir d'un cert moment, va semblar que es desinteressaven, que eren víctimes d'una tragèdia i no volien saber-ne res més. Quan hem volgut veure-les, no ho hem aconseguit. De vegades he tractat d'enviar-los coses, i Nora, la petita, que viu a Roma, ha contestat amb unes breus línies, agraint el gest, però no ha manifestat mai un gran interès; i l'Ira, ni tan sols això. De fet, la Nora va aparèixer a *Operació Nikolai*, però va caldre insistir-hi força. En el documental lamenta que mai no es parla de Nin com a pare.

Recordo que Josep Tarradellas, justament perquè era molt sensible –i curiós també–, jutjava el polític per la muller i volia saber com era la de Nin. Igualment estava encuriós en saber què feien les filles i va quedar escandalitzat en assabentar-se d'aquesta indiferència. De fet, l'última vegada que el vaig veure, poc abans de morir, quan ja havia deixat la Generalitat, encara em va preguntar si havíem aconseguit reprendre-hi el contacte.

La figura polièdrica de Nin (l'intel·lectual i l'home de lletres)

- **Sabeu si tenia algun projecte de traducció en perspectiva?**

Amb Ignacio Iglesias vam parlar un dia sobre la traducció i ell em va explicar que Nin tenia un contracte amb Aguilar per traduir els grans clàssics russos també al castellà.

Era l'editorial més important i més seriosa i sòlida; veient l'èxit en català, havien fet el pas. Segurament el contracte l'havia signat abans del 19 de juliol.

Recordo també una conversa amb Nin sobre la traducció, en què va dir que era un exercici excel·lent per a millorar l'escriptura. El vaig veure molt preocupat pel seu castellà, devia pensar en Aguilar. Suposava que, segurament, jo disposava de més clàssics castellans que no pas ell i que n'hauria llegit més, i mesos després em va demanar alguns llibres que li vaig deixar. Malgrat no disposar ja de gaire temps per a llegir, estava convençut que era indispensable impregnar-se de la literatura en la llengua a què havia de traduir. Tenia una gran admiració pels clàssics espanyols que havia llegit, com Gracián.

Però, és clar, tot plegat era poc temps abans del 19 de juliol. El partit va crear l'Editorial Marxista que dirigia Juan Andrade. Nin donava idees i parlaven de les coses russes que calia fer-hi aparèixer. Teníem molta relació amb Víctor Serge, a París, que, quan trobava un text interessant, escrivia a Nin, que passava les cartes a Andrade. De fet, Serge coneixia molt bé la situació i demanava que, a l'hora de publicar, tinguéssim en compte els russos, més o menys crítics amb Stalin, que hi havia entre nosaltres. Anys després, a través de Pierre Broué, vaig saber que la muller de Bukharin i Nikolai Bukharin mateix consideraven que el POUM havia jugat un paper de conscienciació molt important en aquells anys.

- **Com explicaríeu la decisió de traduir al català obres literàries russes?**

Sens dubte creia que hi havia un buit en català i que calia omplir-lo; a banda d'agradar-li, i molt. De ben segur que la seva formació catalana també li encaminava. L'únic problema era la manca de temps per a dedicar-s'hi tant com hauria volgut.

Pel que fa a la temàtica política, tot i que la major part de la producció de Nin és en castellà, tant *Els moviments d'emancipació nacional* com *Les dictadures dels nostres dies* –les seves dues obres cabdals– són en català. Penso que la tria de la llengua, sobretot en el segon cas, tenia també un ànim polític: amb aquest llibre, Nin responia a Cambó, que havia escrit la seva obra –*Les dictadures*–⁶ en català.

Ara bé, també estava il·lusionat amb el projecte de traducció al castellà dels grans clàssics russos. Potser perquè així també es donaria a conèixer com a home de lletres –i no només com a figura política– a la resta de l'Estat espanyol.

• **Què en sabeu de la feina que féu com a periodista abans d'anar-se'n a l'URSS?**

Nin no en feia esment. I no en tinc gaires referències, d'aquella època. Caldria haver-ne parlat amb *Tísner*, *Figueras*..., la gent que va treballar amb ell en aquella etapa. Però ara em ve al cap un fet que prova la passió periodística de Nin. Potser no li ho hauria d'explicar, perquè s'hi veuen els ets i uts del partit. Al comitè executiu havíem discutit sobre el funcionament de *La Batalla*, perquè hi havia un problema de distribució dels responsables de la publicació molt complicat. Tots creiem, i Nin –com a bon periodista– el primer, que el diari no estava a l'alçada del que se n'esperava. I, de sobte, Nin va dir: “Doncs aquesta tarda, aniré al diari”. Vam provar de dissuadir-le'n, tenia infinitat d'altres tasques per a fer, però ell hi va anar. La situació era aquesta: el director de *La Batalla* era Julián Gorkin, tot i que no tenia temps d'ocupar-se'n perquè també formava part del quadre d'oradors, però a ell li agradava ser-ne el director. En realitat, el director hauria d'haver estat Juan Andrade, antic militant de l'Esquerra Comunista que acabava d'arribar de Madrid; però, en aquest país nostre, la gent treballa millor si es coneix i n'hi havia que tenien por que Andrade se'n fes càrrec, encara no hi confiaven. Així doncs,

⁶ CAMBÓ, Francesc. *Les dictadures*. Barcelona: Catalònia, 1929.

Gorkin feia una feina representativa i prou. El redactor en cap era Narcís Molins, un periodista excel·lent i, per damunt de tot, un gran comunicador. Però, durant la guerra, va actuar com una mena de guia per a tots els periodistes i escriptors revolucionaris que passaren per la seu del POUM, no gaire lluny de la del periòdic, situada a Banys Nous. Així que, a l'hora de la veritat la tasca de redactor en cap no era exercida per ningú i el diari havia quedat en mans de dues o tres persones, com Ignacio Iglesias, que, segons el mateix Nin, no posseïa una visió global, de redactor en cap.

- **Què en penseu de Nin com a teòric polític?**

L'han acusat –l'historiador Pierre Vilar va fer-ho– de repetir massa mecànicament les idees, de patir d'un excés d'influència de la literatura comunista oficial. Fins a cert punt és lògic que el seu estil fos deutor del que s'ha anomenat el període de Bukharin, que coincideix amb la seva estada a l'URSS. Amb el temps, però, tothom va modificant la manera d'escriure. De vegades, jo mateix gairebé no reconec alguns dels meus escrits de joventut. I, de fet, el POUM també va reaccionar en contra d'aquest mecanicisme.

- **I com a crític literari? Les opinions de Nin sobre la novel·la soviètica coincideixen plenament amb l'ideari artístic del trotskisme.**

Això és veritat, tot i que la crítica trotskista tampoc no tenia res de particular. En la qüestió de la política i la literatura, considero que Trotski era molt liberal, gairebé llibertari: creia que calia deixar llibertat total als escriptors, sense imposar-los res. Per aquest motiu fou condemnat per l'estalinisme, que defensava tot el contrari. És ben cert que en ocasions alguns trotskistes podien ser dogmàtics, però com podien ser-ho en qualsevol altre àmbit.

Pel que fa a la possibilitat que Nin hagués continuat escrivint, crec que sí que hauria volgut fer crítica literària. Era una persona molt oberta. Ara bé, això de voler ser un gran escriptor –tal com diu Víctor Alba–, ho dubto prou. Reitero que Alba transfereix a Nin els seus desitjos, sigui amb les dones o amb l’escriptura. El conec des de ben jovenet, havíem estudiat junts i teníem una bona relació personal. És un home molt treballador, però no puc perdonar-li el descrèdit que causà al POUM la seva actuació proamericana. I, ja que va prendre la decisió de parlar sobre Nin i el POUM (per bé que ja no en formava part), em sembla que, com a mínim, hauria d’haver estat més seriós.

És possible que Nin hagués considerat altres projectes de caire literari, però ell era essencialment un militant polític, tot i que també exercís de mestre, de periodista i, sobretot, de traductor. Una mica com em succeí a mi: no m’havia proposat pas fer de periodista, jo anava per metge. Però amb només setze anys vaig topar amb Maurín, vaig ingressar a les Joventuts del BOC i vaig començar a escriure a *La Batalla*.

• **De les reaccions que es produïren després de la detenció de Nin i de la repressió que patí el POUM, què en penseu?**

Va haver-hi molta covardia en els mitjans intel·lectuals espanyols. Va ser una cosa bastant vergonyosa. El Partit Comunista, amb tot el seu aparell i el truc que Rússia ens ajudava, van crear un clima molt poc propici a la crítica que nosaltres dúiem a terme contra l’URSS; però mai no ens vam arronsar en aquest aspecte i sempre vam comptar amb simpaties.

A Catalunya, en el moment culminant de la repressió contra el POUM, mentre que, a nivell polític, des de Companys fins al darrer cenetista, tothom va solidaritzar-se amb nosaltres, cap intel·lectual no es va moure ni va alçar la veu per defensar-nos. Però

tampoc no li vam concedir una gran importància, perquè el que comptava per a nosaltres és que des de Companys i Carles Pi i Sunyer fins a Federica Montseny i Largo Caballero van estar al costat nostre. Fins i tot Azaña, que va dir a Negrín: “Bueno, esto ya está resultando demasiado novelesco”, com es pot llegir a les seves memòries.

Aquest silenci contrastava amb el recolzament intel·lectual claríssim que vam rebre de l'estranger, i especialment de França. Un bon grapat d'escriptors reconeguts es pronunciaren en defensa del POUM i consideraren que el procés en contra nostra comprometia la credibilitat de la República espanyola. I el mateix succeí a la Gran Bretanya i als EUA.

Cloenda: La construcció del mite i la memòria històrica (el llarg camí cap a la veritat sobre el “cas Nin”)

- **Quin fou l'any de l'aparició a l'Estat espanyol de la primera biografia sobre Nin? Amb anterioritat s'havia intentat difondre la seva figura?**

La primera biografia de Nin que va aparèixer, que és la meua, és de l'any 1970. Va circular moltíssim, sobretot a Catalunya.

A França l'activitat va ser constant. Des del mateix moment de la desaparició de Nin, i un cop acabada la guerra, es feren actes i homenatges fora del país.

S'hauria pogut elaborar una semblança del personatge més política, però ja ens va semblar fantàstic que els catalanistes d'esquerra ens demanessin a nosaltres –la gent del POUM– de dur a terme aquest assaig biogràfic. Així doncs, vam deixar córrer la qüestió política, però potser hauria calgut fer una crítica explicitant la posició de Nin respecte a l'URSS i l'estalinisme. Fou precisament la gran acollida d'aquesta obra el que va espantar Carrillo i companyia, s'adonaren que podien tenir un contrincant polític. A

més, havien vist que tant a França com a Itàlia comptàvem amb l'ajut dels partits comunistes i dels mitjans de què disposaven; alhora, el conjunt de polítics europeus reconeixien la veritat sobre l'assassinat de Nin i els camps stalinistes a la Unió Soviètica.

Els primers llibres importants –els de Víctor Serge o del mateix Trotski– que denunciaven l'estalinisme abans del d'André Gide –*Retour de l'URSS*, del 1937–, nosaltres ja els vam llegir a la presó de Barcelona. El drama, justament, és la coincidència dels processos de Moscou –el període màxim de la repressió de l'estalinisme– amb la nostra guerra civil. La condemna que fa el POUM a *La Batalla* d'aquests processos és de l'agost del 36; aleshores, ningú no en deia paraula.

Cal reconèixer que molts militants comunistes no en van saber res fins molt després, per bé que les cúpules dels partits sí que ho sabien. És molt curiós que quan ambdós foren expulsats del partit comunista espanyol, Jorge Semprún i Fernando Claudín, contactaren amb nosaltres. Es produí una mena de confessió: Claudín em digué que l'episodi de Nin era la taca més negra de la història del PCE i que ho lamentava profundament. I vam viure situacions molt similars amb gent del PSUC que havíem conegut abans de la guerra. Però com vaig dir a Claudín, que havia format part de la direcció del partit, els dirigents sí que sabien la veritat de l'estalinisme i ho van ocultar, van enganyar la militància. Tant ell com Carrillo duien un tren de vida increïble, vivien fantàsticament. Per tant, quan Carrillo malparlava de Nin, restava fidel a Moscou i podia seguir gaudint d'una situació de privilegi.

- **Quina fou l'evolució en els darrers anys del franquisme?**

Els dos anys abans de la mort de Franco, la gent anava prenent posicions. Es feia evident que allò no podia durar, que hi hauria un canvi. Els comunistes estaven molt ben

situats, comptaven amb el recolzament de l'URSS i dels països de l'est, però tenien por que no hi hagués massa interès per la mort de Nin, perquè això els perjudicava.

Va haver-hi una estratègia per disminuir la figura de Nin. Fou aleshores quan encarreguen a Francesc Bonamusa –a qui jo havia ajudat força quan va ser a París per aconseguir informació per al seu llibre sobre el BOC–⁷ la biografia de Nin.⁸ No feia pas tants anys que s'havia publicat el meu treball biogràfic, el primer.

Penso que li van dir que aprofités al màxim la recerca per a obtenir documents que jo pogués tenir. Va anar a veure un munt de gent –fins i tot a Tarradellas– i jo mai no vaig ocultar-li el meu desig d'escriure una biografia més àmplia del personatge i el meu propòsit de trobar-me amb Olga Nin amb aquesta finalitat. Amb tot, vaig oferir-li la meua col·laboració. Però ell tenia pressa. Quan vaig veure que escamotejava l'essencial, és a dir, l'assassinat de Nin, vaig quedar ben sorprès. A continuació començaren a aparèixer articles a la premsa barcelonina que qüestionaven el paper de Nin i la seva personalitat, sense posar en dubte el crim, evidentment.

Per cert, Víctor Alba se n'adonà de seguida i reaccionà, escrigué dos o tres articles denunciant-ho. En això vam estar plenament d'acord.

- **Què en penseu del procés de recuperació de la figura de Nin?**

En aquest país nostre, fins a l'actualitat no s'ha fet gaire per recuperar la memòria històrica. He estat a Itàlia, França, Suïssa... Amb Pierre Broué –de vegades junts, de vegades separats – hem fet uns dos-cents actes en centres educatius, parlant d'Andreu Nin, del POUM i de la revolució espanyola, i els estudiants estan molt més informats, en saben un munt de coses. Recordo un col·loqui a Assís, amb unes 730 persones

⁷ BONAMUSA, Francesc. *El Bloc Obrer i Campero: els primers anys (1930-1932)*. Barcelona: Curial, 1974.

⁸ BONAMUSA, Francesc. *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Barcelona: Anagrama, 1977.

procedents de tot Itàlia i, si bé és cert que gairebé tots eren militants, va haver-hi una discussió sobre Nin increïble, mai no m'havien fet preguntes tan ben fundades, de la situació política ho sabien tot.

Aquí hi ha hagut un retard considerable en aquesta presa de consciència. Perquè, és clar, hi havia un clima que no ho afavoria. I nosaltres tampoc hem volgut fer apologia del personatge. Ara, també cal dir que gairebé em meravella tot el que va aconseguir fer en els 45 anys que tenia quan va ser assassinat, és realment excepcional. Però, com que es volia ofegar el crim, si la víctima no representava gran cosa, el crim també perdia importància, es vulgaritzava.

- **D'acord amb el vostre parer, quan comença a forjar-se el mite de Nin?**

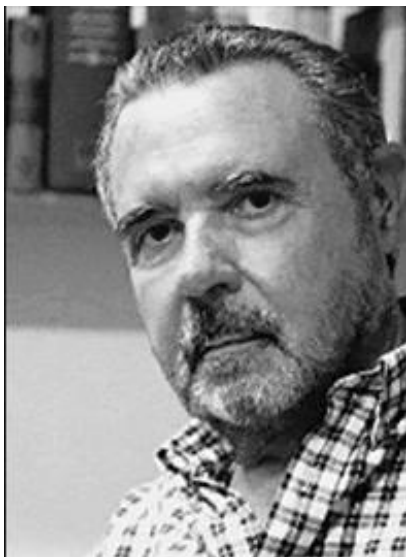
Realment, hi ha hagut etapes. Se'ns dubte una primera etapa va venir marcada per l'aparició de la biografia de Nin que comentàvem, que es difongué a Catalunya molt més que d'altres publicacions clandestines. I això va coincidir amb diversos canvis en el moviment comunista mundial. El POUM ja no era tan fàcil de combatre de la forma que s'havia fet fins aleshores, els comunistes espanyols van haver de rebaixar de to. Estaven preocupats pel fet que, quan tornessin a Espanya, se'ls retragués el que havien fet amb Nin i el POUM i buscaven una sortida.

Posteriorment, en una segona etapa, es produí tot el procés d'esfondrament de l'URSS. La gent podia treure conclusions i adonar-se que hi havia hagut un partit fort que, des de 1930, havia estat crític amb la Unió Soviètica i havia denunciat sense por la política d'Stalin.

- **I el mite de Nin traductor?**

En la dècada dels trenta, és probable que la implicació política jugués en contra de Nin: tant per la manca de temps a l'hora de traduir com per una certa fredor en l'acollida de les seves versions del rus. Però també cal tenir en compte, un cop més, la seva etapa soviètica: els anys transcorreguts a Rússia l'havien allunyat dels cercles de la intel·lectualitat; tornar-hi, ser reconegut i admès, no era una tasca gens fàcil. Perquè, d'altra banda, tothom –els que no s'havien mogut de casa– havia anat fent el seu camí i Nin era pràcticament un desconegut. Aquest obstacle, l'hagué de superar tant a nivell intel·lectual com a nivell polític.

Si tornem a l'actualitat, *Operació Nikolai* (1992) suposà un cop d'efecte fantàstic a Catalunya. Després va arribar *Tierra y libertad* (1995), la pel·lícula de Ken Loach, que fou el tret definitiu; aquí la crítica contra l'estalinisme és duríssima, el desemmascara, perquè ja no es tracta d'un crim, sinó d'una política molt més àmplia. Alguns van aprofitar la sortida de *Libertarias* (Vicente Aranda, 1996), que és una pel·lícula francament dolenta, per a criticar *Tierra y libertad*, era una via d'atac. Aquí sempre s'han produït aquesta mena de trucs, perquè hi ha uns quants periodistes, editors i polítics que remenen les cireres i la gent repeteix el que sent dir. Ara, és clar, hi ha hagut canonades enormes, com la d'*Operació Nikolai*... Encara no hem aconseguit que aquest documental es difongui, fora de Catalunya, a la resta de l'Estat. Sí que l'hem venut a França –hi ha una versió francesa esplèndida– i, a través d'ARTE, s'ha divulgat per Europa. En canvi, a l'Estat espanyol no hi ha hagut manera, sempre hem topat amb l'oposició de RTVE que n'ha impedit una difusió massiva en castellà.

1.3. Josep M. Güell (18 de setembre de 2009)

Josep M. Güell és una peça clau per a comprendre la història recent de la traducció en llengua catalana. Enllaç entre els grans traductors del rus d'abans de la Guerra Civil – Andreu Nin i Francesc Payarols– i les fornades de traductors sorgides de les facultats, amb un tarannà modest i tranquil i una dedicació encomiable, ha bastit una obra modèlica que ha permès a diverses generacions fruit de la literatura russa i soviètica.

Fa pràcticament deu anys, va respondre un qüestionari que li adreçàrem, destinat a nodrir un diccionari de la traducció catalana que preparàvem. D'aleshores ençà el nostre interès per parlar més a fons amb Josep Ma Güell de la seva tasca traductora ha estat sempre present. Dificultats de tota mena, però sobretot la seva delicada salut –que l'ha acabat allunyant de la traducció–, han ajornat força la nostra trobada.

Finalment, fou una tarda de setembre de 2009 a Tarragona. La nostra xerrada va tenir lloc a la rebotiga de la merceria de la seva filla Joana. Vam comptar també amb la complicitat del seu fill Manel, que l'assistia quan l'oïda o la memòria li jugaven alguna

mala passada. Així, vam anar repassant la trajectòria d'aquest singular traductor, que va estar en actiu fins ben entrats els setanta anys i que, amb l'entrevista en premsa, va morir aquest mes de maig.¹

Records d'infància

- **Vau néixer a Tarragona el 1928 i la guerra civil us agafa de molt petit, oi?**

Amb deu anys, sí. Dels set als deu.

- **Conserveu algun record de l'escola d'abans de la guerra, de l'escola de la República?**

Abans de la guerra no hi havia escola de la República aquí, sinó les monges. Admetien nens fins als set anys, després no, per evitar les temptacions...

- **Com seguíreu la formació després?**

A l'Escola Nova Unificada de Catalunya. Amb l'inici de la guerra, les monges van desaparèixer i la Generalitat ens va fer un examen per col·locar-nos al grau que ens pertocava. I aquí vaig tenir l'oportunitat de conèixer un aviador tarragoní, l'Orozco, la memòria històrica del qual s'està mirant de recuperar.

- **Era un company d'escola?**

No, ell ja estava acreditat com a as de l'aviació. I com que el seu germà era el director de l'institut, el va fer venir. Com una mena de portes obertes, perquè els nois en sentíem a parlar molt.

¹ La present entrevista no és inèdita. Vegeu: FIGUEROLA, Judit. "Entrevista a Josep M. Güell". *Quaderns. Revista de Traducció* 18 (2011), p. 249-266.

- **Així ja era conegut?**

Aquí a Tarragona, si més no, ja era molt famós. A mi sempre em va afavorir o perjudicar el fet de ser alt. Ens van fer formar i com que era alt estava a la primera fila i em va donar la mà. I el mateix em va passar amb la visita del comte Ciano –el braç dret de Mussolini– a Tarragona, quan ens van fer formar davant la torre dels Escipions. Era un home molt atractiu, que estava casat amb la filla de Mussolini.

- **Sembla que vau aprofitar el temps del conflicte per poder llegir molt...**

Sí, molt; tancats en una habitació amb un fred que feia... Érem fora de la ciutat, perquè a Tarragona queien les bombes. Precisament érem a la muntanya del Llorito i, a dos-cents metres, Franco afusellava... jo sentia els espetecs dels trets.

- **Crec que hi ha una ermita en aquesta muntanya.**

Sí, sortint a la carretera del Pont de l'Armentera cap a Sant Pere i Sant Pau; quan passes pel cementiri... El que hi ha al davant és una muntanyeta; és un territori molt gran en què hi ha diversos masos i...

- **I allà hi teníeu la casa i la biblioteca.**

Un mas, un mas petitet com tots els masos, no res de l'altre món. I, a més, tothom sabia que els diners no valdrien i llavors compraven el que fos. Llibres, gent que a penes sabia llegir. El meu germà sí, era advocat. Tenia quinze anys més que jo. Va comprar molts llibres, no sé si els va llegir, jo sí.

- **Els vau aprofitar. I l'escola després de la guerra, va haver-hi molt de canvi?**

No va ser una cosa així, tallada. Abans hi havia les monges. D'ensenyar, poca cosa; a més, érem joves. Durant la guerra vam tenir tres anys d'una felicitat extrema; pujaven unes noies que eren mestres i sota els pins, a l'estiu, ens van ensenyar fraccions i unes quantes cosetes... I després a l'hivern, ja no. I baixar a Tarragona era molt perillós.

Aquest carrer August, on som ara, se'n va anar tot enlaire, perquè hi havia el quarter, aquí. I nosaltres allà dalt fèiem això, i jo llegia, contínuament...

Un dels nostres veïns allà dalt era en Lluís de Salvador, els escrits del qual –conservats pel seu fill Ramon– van fer possible els llibres *Tarragona sota les bombes* (2005) i *Quan la mort venia del cel* (2009). Érem veïns casa per casa i amb el seu fill cada dia jugàvem i sortíem a fer entremaliadures.

De tota manera, només vaig perdre una amigueta que, quan baixàvem les escales per anar cap al refugi, va caure la bomba i la va matar... Això va passar aquí, a Tarragona; eren una família de músics.

A col·legi no hi anàvem, era molt bonic no anar-hi. El que també recordo és que vam passar molta gana. N'hi havia que tenien professions que els donaven... Per exemple, si un era forner, aquest s'engreixava. Nosaltres, com que veníem coses de ferro, passàvem gana. Saltàvem els marges, amb alguns amiguets arrencàvem els raves, ens els menjàvem i els tornàvem a posar. M'has demanat records d'aquella època...

- **Sí, i tant! I després, un cop acabada la guerra...**

La tornada a col·legi va costar molt. Tenia uns 11 anys; després ja em va agradar, però va costar molt. Vaig anar a l'acadèmia Roig, que encara existeix ara. I d'allí al batxillerat, ens vam menjar un any perquè anàvem endarrerits. I després, l'any següent, encara ens en vam menjar un altre i vam quedar bastant a la mida. Ens costava força parlar en castellà, no l'havíem sentit gaire; aquest va ser un gran canvi! Els mitjons eren els “medionos”...

- **I vau poder continuar estudiant fins al final del batxillerat.**

Sí, els exàmens d'Estat i tot. Jo hagués pogut començar una carrera... Teníem 16 o 17 anys, una mica més joves que ara. Però políticament sempre vaig estar-hi en contra.

L'escena d'afiliació a Falange va ser molt còmica. Un dia un va entrar a classe, érem uns vint-i-sis, i va dir: “Los que quieran ser de Falange, que se apunten.” S'hi van apuntar uns quants; jo, no. I una setmana després va dir: “Hemos pasado esto a la superioridad, pero han decidido hacerlo al revés: los que no quieran ser de Falange, que se apunten.” Només vam anar-hi dos: en Josep Anton Baixeras –l'escriptor– i jo; vam ser els únics que ens vam aixecar. A casa van tenir un bon ensurt. I com el meu germà advocat tenia un amic en un bon lloc dins la Falange, va anar-lo a veure i li va dir: “Home, vé, aquesta canalla...”, i va acabar bé el que hauria pogut acabar prou malament.

- **I els professors, eren uns altres? Venien de fora?**

La majoria venien de fora. Però, és clar, en faltaven molts... Jo vaig arribar al vuitè curs sense haver fet mai física i química. I em van examinar i em van posar un cinc. Un professor molt famós a Tarragona, José Sánchez Real, que ha mort fa poc, va arribar en aquell moment de Màlaga, en acabar la guerra, amb vint anys i escaig. Ens va posar un exercici de física i química que no havia vist mai ningú, no sabíem ni què era...

Ara, la literatura que ensenyaven..., mai a la vida ens van obligar a llegir res. És a dir, et deien: “En tal va néixer a tal lloc, va morir en tal altre, va escriure això, això i això”, i prou. Però dir: “llegiu això i comentem-ho”, això mai, mai. Jo llegia a casa. Per al que em va servir més és perquè em va desenvolupar un esperit crític: llavors jo sabia si una obra era bona o dolenta. M'equivocava algunes vegades, però poques. Per exemple, en el cas de Bulgàkov, que no em va agradar i vaig dir que no valia gens, i va resultar que era una glòria; després, en dominar més bé l'idioma, vaig veure que sí... En canvi, un dia que vaig llegir un conte, de poques pàgines, de Soljenitsin, en vaig quedar admirat. Soljenitsin és un bèstia i un reaccionari, però no hi havia ningú a Rússia que escrivís

com ell, era el millor escriptor rus; i d'això, me'n vaig adonar, vaig fer una nota a l'editorial i la van llençar a la paperera. Poc després li van concedir el premi Nobel.

El jove adult: l'amor per la llengua i la literatura

- **Així, doncs, en acabar el Batxillerat vau deixar els estudis i vau començar a treballar, oi?**

Continuava llegint molt i escrivint molt, és a dir, copiant molt, perquè jo sempre he après copiant. El català, que no en sabia gens, el vaig aprendre copiant pàgines.

- **Teníeu moltes ganes de saber escriure en català i no ho havíeu fet a escola...**

Hi havia una raó: els llibres que havia comprat el meu germà durant la guerra eren en català. També aleshores vaig participar en un concurs literari per als nens i vaig guanyar el primer premi, que era un llibre de Pere Quart. Encara recordo de memòria un poema molt curiós, amb versos d'una sola síl·laba... De fet, anys després vaig tenir l'oportunitat de conèixer-lo a Barcelona, quan anava a portar feina a la Proa; ell n'era el director literari.

- **I quant de temps vau estar per dominar el català escrit?**

Copiava per aprendre, però després, quan treballava ja per a una editorial, per a la Vergara, amb Josep M. Boix i Selva, cada mes anava un dia a Barcelona. Ho hauria pogut enviar per correu, però m'agradava entrar a l'editorial a portar no sé quantes pàgines; sé que em pagaven tres mil pessetes, que per a mi era una fortuna en aquella època. Traduïa diverses obres que m'encarregava Boix i Selva, un home molt interessant, i parlàvem de llengua, religió...

- **Eren obres ja del rus? En la vostra bibliografia no hi figuren...**

Perquè no se'n va publicar ni una. I gràcies a Déu, perquè era la primera prova. Però me les pagaven... Aleshores vaig traduir una obra que sí que hi figura, en castellà: *Silencio*, de Iuri Bondàrev, el 1965. Fou la primera que es va publicar i era per a Seix Barral.

- **Si reprenem l'etapa de formació, quan comenceu a interessar-vos per la literatura russa?**

En castellà havia llegit força literatura russa, sobretot Dostoievski.

- **Dostoievski va ser el primer autor que us va impactar?**

Sí, però llegia de tot. Recordo que Baixeras i jo érem companys inseparables. I ell explicava, com una gran cosa, que la seva mare, que era molt culta, li havia dirigit les lectures. I jo, que a casa meva no em mirava ningú, estava molt content que no me les haguessin dirigit perquè hauria perdut molta riquesa. Al marge de les obres que ara comentàvem, en aquesta època llegia també, en castellà, moltes novel·les d'aventures: les sèries de Pete Rice o autors com ara Salgari o Jules Verne. El francès el vaig dominar de seguida; vaig anar a fer la verema a França i, quan vaig tornar, ja em defensava.

- **Recordeu algun traductor d'aquelles primeres obres traduïdes del rus que vau llegir en castellà? O potser encara no us hi fixàveu...**

Haig de confessar que no.

- **Recordeu en quin moment vau ser conscient que hi havia una persona que era el traductor i que feia d'intermediari?**

No ho recordo, la veritat. A més, si podia llegir en francès, ho feia. A banda de català i castellà, evidentment. Ho preferia. I, a part dels russos, que m'agradaven molt, també llegia en francès autors alemanys.

- **A la postguerra era fàcil de trobar-ne, de llibres en llengua original?**

A Andorra, alguna cosa... Hi ha aquella anècdota del duaner... Tornava de París amb el sis-cents carregat de llibres; el mosso de duanes, quan va veure tanta falç i martell i la cara de Lenin, va quedar esparverat i va anar a buscar el duaner.

- **Els llibres eren en rus, és clar...**

Sí, sí... Si haguessin estat en castellà no haurien passat. Però el duaner, molt trempat, va dir: "En rus...qui vol que els llegeixi? Quatre gats".

- **Recordeu d'aquesta època alguna de les traduccions de Proa dels anys trenta, fetes per Andreu Nin i Francesc Payarols?**

El meu germà en va comprar moltes. També hi havia molt males traduccions, a preu fet. La majoria eren a partir de terceres llengües, sobretot del francès... Però de Nin no en vaig llegir mai res; ara, de Payarols, sí. No he entès mai com podia ser intèrpret d'Orlov –pràcticament el van obligar a fer-li de professor de català!– i de tots els russos que van venir per aquí. Jo no m'hi hauria atrevit pas... També és cert que no hi havia ningú més... De fet, en l'última entrevista que va concedir, Payarols va declarar que ja no se'n recordava del rus, després de tants anys sense utilitzar-lo...

- **Aquestes traduccions són reeditades encara ara... Potser caldria ja una certa revisió?**

Em van enviar la traducció de *Guerra i pau* de Tolstoi perquè valorés si encara podia funcionar o si calia fer-ne una nova versió. Vaig veure que estava molt ben feta, per Carles Capdevila, i així ho vaig fer saber, tot i que és una traducció del francès.

La descoberta del rus i de l'URSS

- **Quan us vau interessar per aprendre la llengua russa?**

Quan vaig llegir *Els germans Karamàzov*, de Dostoievski. Em va impactar molt. Vaig pensar que m'agradaria llegir-ho en original –tal com havia descobert amb les lectures que feia de llibres francesos–, però em semblava quelcom pràcticament impossible.

- **Com us hi vau posar? Quin mètode empràveu?**

Copiava pàgines senceres de llibres en rus que m'agradaven. Hi passava hores i hores, a la nit, al migdia, i després me n'anava a treballar a la ferreteria. D'alguna anada a París devia tenir dos o tres llibres... Anava copiant frases, perquè les paraules per si soles no tenen un significat precís; primer, sense entendre res i, després, a còpia de repetició, vaig anar aprenent l'idioma. Mètodes no n'hi havia. Bé, hi havia l'Assimil, però havia d'utilitzar el rus-francès, perquè el rus-castellà, en aquella època, encara no existia.

A banda, vaig comptar amb l'ajut de Kol·laro, un senyor que havia vingut a passar els últims dies de la seva vida a Tarragona. Venia a la ferreteria, seia en una cadira i parlàvem en rus... Era grec o turc, no ho sé, tenia diverses nacionalitats. Havia estudiat la llengua russa a la universitat de Tbilisi i tenia molta cultura.

- **També us hi havia ajudat un militar, oi?**

Sí, hi havia un militar també, però vivia a Mataró. Ell va venir aquí, a Tarragona, i jo vaig anar allà unes quantes vegades. Excomandant de la flota tsarista del Bàltic, el capità Pàvlov havia publicat el 1950 una senzilla gramàtica russa –*24 lecciones de ruso*–, amb els caràcters ciríl·lics fets a mà per manca d'impremtes amb aquest alfabet.

En aquesta època també vaig aprendre l'esperanto. M'hi va introduir Domingo Masachs. Era un home afable, una bellíssima persona. Costava de creure que temps enrere s'hagués llançat, ganivet en mà, sobre Primo de Rivera.

- **El moviment esperantista va marcar tota una època a Catalunya fins a la guerra civil. El jove Nin fou un esperantista convençut.**

Jo era delegat del moviment a Tarragona, i venia gent, estrangers, a parlar amb mi... Però gaire res digne de menció. En canvi, Domingo Masachs era un home molt interessant: esperantista, anarcosindicalista, vegetarià...

Tornant al capità Pàvlov –que també era tot un personatge–, encara conservo l'aval que em va escriure quan vaig ser detingut, en tornar del meu primer viatge a Rússia; sembla fet per un boig. Hi diu que jo era alumne seu de rus, que em coneixia, i que era una persona de bé, que no tenia res a veure amb política. Són ben curioses les referències que hi esmenta: un antic camarada d'escola, el príncep Leichtenberski, nebot del rei d'Itàlia, per exemple.

- **Com va ser la descoberta de l'URSS, aquest primer viatge de què parlàveu?**

Mogut pel meu interès pel país, vaig anar a Rússia d'estranguis, l'any 56 o 57. Llavors jo ja era del PSUC; abans, havia militat a Estat Català. Vaig viatjar fins a Berlín, on encara no hi havia el mur, i vaig creuar a l'altra banda pel pas de Charlie.

Aquesta primera vegada vaig anar en tren fins a Moscou. Molt jovent d'Europa s'hi afegia, a aquest viatge: es tractava del Festival Mundial de la Joventut i dels Estudiants. Tot plegat tenia un caire molt festiu. Les noies poloneses van ser una sorpresa per a mi, perquè al vespre, al tren, es van posar a resar per anar a dormir. Això em va sorprendre molt en un tren soviètic.

No ho vaig dir a ningú, que marxava, tret de la dona i un amic; a la tornada, ho sabia tothom.

- **A la tornada us van detenir?**

Sí, però em van tractar molt bé. Els qui van venir amb mi, si eren d'una capital gran, ho van passar malament. A alguns els van estomacar i tot.

Mentre estava detingut, sorprès que ningú no m'apallissés ni em digués res, vaig tenir una mínima conversa amb el cap de policia i li vaig manifestar la meva perplexitat. Ell m'explicà: "Hombre, en comisaría nunca pegamos a nadie, nunca. A no ser que se trate de un homosexual o de un rojo, claro". Anys després –casualitats de la vida–, en ser escollit regidor de l'ajuntament en les dues primeres legislatures de la democràcia, aquest mateix policia va acabar sota les meves ordres.

- **Així éreu més gent en aquest primer viatge?**

D'aquí Tarragona hi havia en Vidal, el procurador, que ja s'ha jubilat. En aquella època les noies russes li deien que s'assemblava a Pui xkhin perquè era rosset...

- **Què us va semblar Moscou?**

Teníem tots una idea molt equivocada del que era Rússia. Per exemple, la muller d'August Vidal explicava que, quan van arribar a l'URSS –exiliats després de la guerra

civil–, estaven tan imbuïts de la idea que Rússia era la mare, que van anar a un lloc a menjar i, quan van acabar, es van aixecar i se'n van anar. Pensaven que era gratis per a tothom... Quan van saber que eren espanyols, es va arreglar l'assumpte... Semblava que havia de ser el paradís terrenal, i no ho era. El que més em va agradar del país van ser les coneixences personals que hi vaig fer.

- **Ja parlàveu una mica en rus en aquest primer viatge?**

Molt malament. Recordo que en una reunió, vaig preguntar: “Què preferiu, un castellà perfecte –hi havia traductors– o un rus horrorós?”. Tothom va dir: “Un rus horrorós!”. I vaig parlar en rus horrorós. Em sentia molt incòmode, perquè sabia que ho feia malament, però un dels assistents em va comentar: “Miri aquest senyor és de l'Azerbatjan, rus..., i parla pitjor que vostè”. No hi havia ningú més de casa nostra que parlés rus aleshores...

Després, a partir de 1975, el ministeri de cultura soviètic cada dos anys em convidava a anar-hi i em presentava els escriptors de l'època. Això em va formar en una cultura que, per desgràcia, s'ha esborrat. Vaig tenir l'oportunitat de conèixer gent important en el món de la literatura.

La professionalització de la tasca traductora

- **Un cop avançat en l'aprenentatge de la llengua, quan us vau decidir a traduir?**

De seguida m'hi vaig posar, però no ho publicava. Ho feia com a pràctica i per aprendre. Fins que es produí l'incident amb Joan Sales, que fou veritablement decisiu. Ell acabava de traduir i publicar *Els germans Karamàzov* en català sense saber un

borrall de rus. Ho va fer a partir d'altres llengües europees, principalment el francès, i en el pròleg del llibre lloava aquest mètode de traducció. Em vaig indignar i reconec que li vaig enviar una carta força desconsiderada. Vaig quedar ben sorprès quan, en lloc de llençar la missiva a la paperera –tal com hauria fet jo amb un escrit d'aquesta mena–, es va posar en contacte amb mi. M'invità a visitar-lo i m'adreçà a August Vidal, que l'havia assessorat en l'esmentada traducció.

- **August Vidal us va ajudar gaire?**

Sense ell no hauria fet res. Em va agafar de la mà i em va portar d'una editorial a l'altra. Gràcies a ell, em van donar feina de seguida. Vam tenir una relació molt íntima, perquè era un sant no religiós, una bellíssima persona.

- **A part dels contactes, va fer-vos de mestre pel que fa a la traducció?**

Sí, i tant! L'August em dirigia, m'aconsellava, em reptava, m'aplaudia. Per exemple, jo vaig traduir *El jugador*, però malament..., perquè anava de pressa. I m'ho va dir: "Això, retira-ho i no ho presentis", i em va fer un favor molt gran. Tècnicament també li consultava dubtes, i em va ajudar a aprofundir en alguns aspectes de la llengua russa.

- **Tenint en compte que ja era prou gran quan va marxar exiliat a l'URSS, sobta una mica que només traduís un llibre al català...**

Sí, de Soljenitsin, *Un dia d'Ivan Denissovitch*. El fet d'haver viscut molts anys a l'URSS li suposava una certa dificultat a l'hora d'escriure en català. Això que el parlava molt bé... Va haver de preguntar petites coses... Mirava el diccionari i de vegades triava algun mot que, malgrat ser correcte en català, potser no era el més entenedor. Ara, la traducció d'*Un dia d'Ivan Denissovitch* és molt bona. De fet, conservo una nota de l'August en

què, anys després, es lamentava pel fet de no haver conreat més la traducció literària en la seva llengua nadiua.

- **Abans comentàvem que la primera traducció que va publicar és en castellà (1965) i la segona ja és en català (1967). Malgrat ser un traductor primerenc, tinc entès que va participar, amb August Vidal, en una trobada de traductors –organitzada per Josep Vallverdú i Jordi Sarsanedas– que se celebrà el 1966 i que duia per títol “Les traduccions i els problemes de l’edició en català”. Quin record en teniu?**

Es va fer a Lleida, a Raïmat, i amb la prohibició de l’arquebisbe del Pino, que era més franquista que la punyeta... Però, a pesar de tot ho vam fer i, a pesar de tot, no va passar res... En aquella època no es podia reunir ningú si no era per lloar el règim... Ens vam trobar en una aula, perquè vam aprofitar l’escola dels jesuïtes. I tothom va anar parlant... Es va tractar de la traducció literària al català en general, no de la russa en particular.

- **La dècada dels seixanta fou el moment de la creació d’Edicions 62, mentre que Proa va tornar a l’activitat el 1965.**

Era un moment de represa de les traduccions al català i entre els traductors es discutia força sobre el model de llengua. Molta gent comprava llibres perquè eren en català, que després potser no llegia... També hi havia interès per la literatura russa, sobretot contemporània. La sensació per al traductor, en aquests primers anys, és que es publicava un llibre rere l’altre; després va haver-hi un cert cansament i va caldre cercar altres editorials.

- **En castellà, hi devia haver més editorials per triar.**

Sens dubte. Sobre les traduccions en castellà, una dada curiosa. Després de la mort de Seix, Barral va publicar-me *La caballería roja*, el 1970. Aquesta traducció va ser piratejada anys després per una altra editorial, que la va publicar amb el nom d'un traductor mort de feia poc.

De la cinquantena llarga d'obres que he traduït, només vint-i-una són en català. M'hauria agradat poder-ne fer més, però hi havia dificultats de tota mena. Una anècdota. Francesc Vallverdú treballava com a tècnic editorial per a Edicions 62 i érem molt amics. Recordo que un dia hi vaig anar a entregar treballs i amb el cap em va fer que no i vaig marxar. Després, per telèfon, em va dir que hi havia la policia remenant-ho tot...

- **Si parlem d'aquests primers traductors al català, vau tenir-hi un tracte personal?**

Molts eren escriptors que traduïen perquè no acabaven de guanyar-se la vida només escrivint. Poc o molt, vaig tenir tracte amb Josep Vallverdú i amb Maria Aurèlia Capmany, que, mentre va viure a Tarragona, a la plaça de la catedral, venia a comprar a la botiga i parlàvem una mica, però no la coneixia gaire.

- **I hi compartíeu una manera de traduir?**

Tinc la impressió que són massa tècnics... I aleshores el que escriuen és exacte i saben trobar la paraula justa. Però jo tinc la teoria, potser equivocada, que cal posar-se en la pell de l'escriptor i pensar com ho hauria dit ell; i si cal triar una paraula que no concorda exactament amb el sentit que té, cal posar-la, perquè és la que l'autor hauria emprat.

Jo sempre em preguntava com era l'autor i, quan anava a Rússia, me'l feien conèixer. Això era molt important, perquè, per bé que el meu rus no era el d'un nadiu, en estar en contacte de tu a tu, podia copsar el seu llenguatge particular, que després trobava en els textos. A més –ho planejaven ells–, fèiem moltes coses en comú: excursions, anar al teatre, al circ...

A propòsit del circ, hi havia a Moscou un circ estable. Un diumenge van dir d'anar-hi, però ja sabíem que no hi havia mai entrades disponibles. Normalment, jo sortia sense guia, però per anar a llocs així, calia anar acompanyat. La guia –del KGB– va pujar a dalt amb mi, va assenyalar dues localitats, va fer marxar els que hi seien i hi vam seure nosaltres. Era el sistema soviètic.

- **Heu tingut consciència d'haver contribuït, juntament amb altres traductors, a recuperar un model de català literari després de tants anys de silenci?**

Podria ser, perquè hi havia girs que s'havien de "reinventar". Cadascú cercava la seva solució i, segurament, entre tots vam contribuir a renovar la llengua. Això, amb el pas del temps, ja succeeix.

- **De fet, un cert afany de "recreació" sembla haver-vos acompanyat sempre, fins a la traducció de *Viatge de Sant Petersburg a Moscou* de Radíxev; perquè aquest ha estat el vostre darrer treball publicat, oi?**

No, aquesta traducció no s'ha publicat. Vaig comptar amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes el 1996, però, un cop feta la feina, no vaig trobar cap editorial interessada a publicar-la.

- **Es tracta d'una obra clau, tant des d'un punt de vista històric –iniciadora dels moviments proemancipació dels serfs– com des del punt de vista estrictament**

literari, perquè el llenguatge de Radíxev encara no havia passat pel sedàs de Puixkin, el creador de la llengua russa moderna.

I no va ser gaire complicada de traduir, perquè és un text clàssic. Ara bé, calia sortejar les dificultats que comportava el llenguatge ple d'arcaïsmes. Però l'home tenia anècdotes molt simpàtiques: una vegada va llegir que a Amèrica explotaven els negres per recollir el cafè i va decidir de no prendre'n mai més; però quan va ser l'hora i en va sentir l'aroma, no es va poder resistir. Llàstima que va acabar suïcidant-se per por de ser novament deportat, precisament a causa de les idees progressistes sobre l'organització social del país que ja havia exposat en aquesta obra.

A banda, aquest llibre ve precedit d'un pròleg magnífic de Belinski, un dels millors crítics de la literatura russa del segle XIX. Què ben escrit està! Això sí que és bona literatura!

És una traducció que vaig fer amb molta il·lusió i és una llàstima que hagi quedat inèdita.

- **Així doncs, l'última traducció al català que publicàreu fou *L'adolescent de Dostoievski*.**

Efectivament, aquesta és l'última que vaig publicar en català, el 1998. És una obra escrita en l'última maduresa de l'autor i és com un compendi de les seves obres anteriors. Potser es ressent d'una certa invertebració, va ser escrita amb pressa, tot i que conserva íntegra la força de Dostoievski. Aquí vaig poder comprovar que la temptació de rectificar l'autor és molt gran, sobretot si s'equivoca.

- **Els primers correctors, els dels anys 60, havien de retocar-vos gaires coses?**

Els correctors m'han fet molt de favor a mi, perquè al principi no dominava prou ni el català ni el rus. Però vaig anar millorant, cada vegada més. El català, no l'he après mai a escola, sóc autodidacta. Però, és clar, sempre he escrit per a mi en català.

Sovint eren simples distraccions. Per exemple, escriure “aconteixements” en lloc d’“esdeveniments”. Moltes de les falles eren ocasionades per la pressa. Jo no en depenia econòmicament, de les traduccions. Per a mi traduir suposava la diferència entre ser ric o no ser-ho: amb el que en treia podia fer un viatge a París i comprar llibres.

De vegades es té una idea bastant equivocada de la traducció. A *Les Misérables*, el protagonista per poder guanyar-se la vida diu: “Què demanen als traductors? Alemany, doncs estudiaré l'alemany”, i al cap de quatre dies ja guanyava diners traduïent de l'alemany al francès. Això és impossible.

- **La vostra producció en català se centra gairebé en exclusiva en la literatura. Hi ha una intencionalitat darrere o és simplement una conseqüència de l'atzar i el mercat?**

Depeníem del mercat. Ara, dins del mercat, també tenia un pes important la persona responsable de l'editorial. Per exemple, a Planeta es va fer molt perquè es publicuessin dos o tres llibres en català traduïts del rus. Però es veu que tampoc no devia donar gaire, perquè després van continuar traduïent només en castellà.

I, evidentment, Francesc Vallverdú i Edicions 62.

- **A Edicions 62 teniu tretze obres traduïdes.**

Van fer molta feina, van jugar un paper molt important. Quan podia triar entre català i castellà, triava el català sense pensar-m'hi, perquè m'era més natural, més senzill. Però

calia que coincidís la bona salut del mercat de les traduccions catalanes i l'interès editorial.

Jo era l'home de la traducció russa. Quan els arribaven novetats en rus, m'ho passaven a mi perquè els en donés una opinió crítica. Perquè, és clar, no era el mateix que amb l'anglès o el francès; amb aquestes llengües sempre tenien algú que podia valorar-ho. Molt sovint vaig fer de lector, i encara en conservo un dossier prou important. Era una tasca que no em pagaven, però ja anava en el tracte que, si acceptaven l'obra, la traduiria jo.

De tota manera, no sempre escoltaven les meves recomanacions, i el criteri amb què, de vegades, triaven autors i obres per a mi era un misteri.

- **Si fem un cop d'ull als autors que va traduir al català, trobem des de Gorki, a les beceroles de la literatura soviètica, fins a autors gairebé contemporanis com Frolov, Bulgàkov, Pasternak o Berbèrova... A banda d'autors clàssics com Gontxarov, Gógol o Dostoievski. Quins records en teniu, d'aquestes traduccions?**

Tant *La guàrdia blanca*, de Bulgàkov, com *El salconduit*, de Pasternak, van ser dues traduccions que vaig fer molt a gust. Tant és així que aleshores vaig decidir d'anar a conèixer la universitat de Marburg, vora Frankfurt, per veure un dels escenaris d'aquesta narració autobiogràfica de Pasternak. L'escriptor hi havia estudiat filosofia cap a 1912, i l'estada em va agradar molt.

- **He llegit una molt bona crítica de la traducció de *Les ànimes mortes* de Gógol, per haver resolt amb molt d'encert les dificultats lèxiques del text i haver**

aconseguit transmetre el llenguatge de l'original, tan ric en dialectalismes i neologismes.

La veritat és que és una obra molt bonica... Sense haver perdut la meva admiració per Dostoievski, actualment hi ha d'altres autors que m'agraden més, com és el cas de Gógol.

- **També Nina Berbèrova.**

Aquesta va ser de les darreres traduccions que vaig fer. Era la seva autobiografia, *El subratllat és meu*, ben interessant, tot i que en alguns moments em va semblar un punt falsa; en qualsevol cas, un text gens convencional que no deixa indiferent.

- **O *Oblomov*, de Gontxarov.**

Sí, és molt graciosa! El protagonista és l'arquetip de la ganduleria i l'abúlia.

- **I de Dostoievski, tres obres cabdals: *L'idiota*, *Dimonis* i *L'adolescent*...**

Me n'ha quedat una que no l'he poguda traduir mai. És l'única que té un sentit irònic, *Stepàntxikovo i els seus habitants*.

- **De totes aquestes traduccions, en recordeu alguna com a especialment complicada de traduir?**

Normalment els clàssics són més fàcils de traduir que no pas la literatura actual. De tota manera, jo no he tingut manies a consultar traduccions al castellà o al francès: el que li criticava a Sales. El que volia era donar una feina ben feta i, si tenia algun dubte concret, mirava altres versions o trucava alguna de les meves coneixences a Rússia.

- **A Pasternak, per posar un exemple, ja el considereu un clàssic?**

Sí, certament. Em ve al cap una peculiar peça gòtica –*Istoriia odnoi Kontroctavy* (*The History of a Contraoctave*), 1916-1917– en què Pasternak conta com un organista,

mentre toca l'instrument, mata accidentalment el seu fill, que s'hi havia introduït tot jugant. És una obra magnífica. S'hi barreja la fascinació per la música i les impressions dels seus viatges a Alemanya.

O el mateix Bulgàkov. *El mestre i Margarida* –que, com ja hem comentat, d'entrada no em va agradar–, és un text increïble! Hi ha unes escenes entre Ponç Pilat i Jesús de Natzaret que és com si realment fossis allí dins!

Per a mi aquests dos escriptors ja són clàssics, i traduir-los em sembla més senzill, perquè no hi apareix el llenguatge actual. Perquè tot canvia molt. Ara vaig a França i, de vegades, no els entenc... I una mica el mateix em succeeix amb el castellà i amb el català.

- **Què consideràveu més important: mantenir l'estil de l'original o l'aspecte comunicatiu, el bon funcionament del text d'arribada?**

Sempre m'he decantat per l'autor; per ficar-me en la seva pell i preguntar-me: “Què volia dir?”. Perquè també a la vida ordinària, el to de la conversa és més important que no pas les paraules. El traductor ha de transmetre la impressió que amb aquelles paraules buscava produir l'autor de l'obra, tot procurant no trair-ne el sentit. Em sembla que ho he aconseguit en alguns llibres, però no en tots, perquè depèn molt dels elements exteriors, com, per exemple, si la mentalitat de l'escriptor connecta amb la del traductor.

- **Heu fet també alguna incursió en la traducció de poesia russa.**

Vaig participar en l'antologia *Poesia russa contemporània*, publicada per Edicions 62; hi vaig traduir alguns poemes de Serguei Iessenin, en vers blanc, sense rima. No he estat mai gaire aficionat a la poesia, i, en canvi, té tanta importància...

En castellà he traduït dos llibres de poemes d'Evgueni Evtuixenko, un autor molt popular a l'època del desgel, que aconseguia omplir estadis de futbol amb la seva lírica política. El vaig conèixer personalment, i fins i tot en conservo una carta en què em

demanava una invitació per tal d'obtenir un permís de sortida. Diuen que si se'n va endur els calés de la Unió d'Escriptors quan va marxar als Estats Units, on ara viu. En vaig traduir també la novel·la *Siberia, tierra de bayas*.

A propòsit de Sibèria, recordo també les versions que vaig fer de tres novel·les de Valentín Rasputín, que, amb una prosa molt poètica, descriu –i alhora idealitza– el paisatge i la gent d'aquest territori.

- **No menys interessant sembla la traducció de les memòries d'Ilià Ehrenburg.**

Sí, *Gentes, años, vida*. Tot i que aquesta traducció al final es va retallar molt. És una obra interessant perquè hi apareix el món de l'emigració russa i les avantguardes artístiques del París de començament del segle XX. A més, a Ehrenburg també se'l coneix a casa nostra per la seva tasca com a corresponçal, sobretot durant la Guerra Civil; en aquella època coincidí amb Ernest Hemingway i amb tants d'altres intel·lectuals i escriptors que treballaren en el bàndol republicà. Realment va excel·lir en la descripció del temps que li va tocar viure. No el vaig conèixer personalment, però, en un dels meus viatges a l'URSS, Konstantin Simonov –secretari de la Unió d'Escriptors Soviètics– va obsequiar-me amb una pipa que havia estat d'Ehrenburg.

Tornant a la traducció, com que jo no volia retallar-la, l'editorial Planeta em va dir que ho farien fer a una persona de confiança. Així va ser com vaig anar cap a Sant Pere de Ribes a veure Víctor Alba. Ell va ser l'encarregat de decidir quines parts calia suprimir. Vaig quedar ben impressionat pels enormes panys de paret plens de llibres sobre el mateix tema: la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial.

- **Reprement la qüestió dels viatges a l'URSS convidat per la Unió d'Escriptors, quins records en teniu, d'aquestes trobades?**

Vaig participar-hi almenys deu o dotze vegades, en aquests encontres! El funcionament del país potser em va decebre, perquè a la Rússia soviètica, sense la necessària

motivació dels treballadors, els serveis anaven com anaven, però conservo molt bon record de tota la gent que hi vaig poder conèixer.

Sempre em venien a rebre a l'aeroport en Juan i la Ludmila, que eren del KGB. En una ocasió, va caure una nevada tan grossa que l'avió no va poder aterrar a Moscou i vam haver de fer-ho a Sant Petersburg. Allà no hi havia ningú per a rebre'm, i em van escorcollar de dalt a baix, de males maneres. De vegades, quan amb en Juan teníem pressa i no disposàvem de transport, agafàvem un autobús públic i el fèiem canviar de ruta. També recordo un cop en què amb un bitllet de cinc dòlars vam aconseguir que ens atenguessin en una cafeteria que ja havia tancat. El dòlar ho podia tot!

L'últim viatge a Rússia va coincidir amb l'atorgament del premi Gorki, que era el guardó màxim per a un traductor. D'això ja fa gairebé vint anys, fou el 1990.

No hi he volgut tornar després de la fi del règim. En Juan –que, de fet, era un nen de la guerra– ara viu a València i es guanya la vida fent traduccions per al turisme.

• **Com ho va fer per compaginar la tasca traductora i la feina a la botiga? Quin mètode de treball empràveu?**

La meva dona sempre em va ajudar molt. Amb tot, em vaig perdre els millors anys de la canalla... La veritat és que aprofitava per a traduir qualsevol moment que em deixava la feina: em llevava de bon matí, per disposar d'una estona abans d'anar a la botiga; al migdia, tot esperant el dinar; i al vespre, tant abans com després de sopar. Amb molta disciplina i hores esgarrapades durant anys.

Per les meves mans han passat tota mena de màquines d'escriure: en començar, una Underwood; més endavant, una Olivetti i, finalment, una de gran –enorme– elèctrica, que va durar molts anys i anava molt fina. Després em van regalar el primer ordinador,

un d'aquells amb disquet flonjo i pantalla negra amb la lletra de color verd. Es pot ben dir que, pel que fa a l'escriptura, he passat per totes les etapes: des de l'escola, on sucava la ploma en tinta, fins a l'ordinador.

Aquest despatxet on som ara, no l'utilitzo gaire. Això que la meua il·lusió era escriure una novel·la original quan em jubilàs, però no m'he trobat gaire bé. Perquè mentre la ferreteria va funcionar, el despatx era a casa. A la botiga ja hi havia prou feina, teníem 25 dependents! La nostra era la ferreteria més important de la província abans de la guerra.

- **Considereu que s'ha reconegut prou la vostra tasca?**

Sí, a Tarragona m'han fet dos homenatges: el dels escriptors de la província i el de les autoritats.

- **Manuel de Seabra considerava que no havíeu rebut el Premio Nacional de Traducción –ell mateix us hi proposà el 1987– perquè no éreu prou “conegut” dins del món literari?**

Vaig arribar a la terna, però no el vaig aconseguir. Efectivament, jo sempre he estat apartat, tancat aquí, i no he freqüentat el “medi”; això, al capdavall, sempre compta.

- **Per tancar la nostra conversa, tenint en compte el conjunt de la feina feta –des dels anys 60 fins al 2000–, quines reflexions finals en faríeu?**

És molt bonic pensar-hi. Tinc obres traduïdes que no són aquí, en aquest llistat que hem repassat. Per exemple, destacaria un llibre d'art enorme que recull un seguit d'icones “salvades”, en què a mi em va tocar traslladar la part que corresponia a les de Sant Petersburg. Una veritable meravella!

Com ja hem comentat, *El salconduit* de Pasternak i *La guàrdia blanca* de Bulgàkov són del millor que he vist. I, de la primera etapa, em quedaria sens dubte amb *La caballeria roja* de Babel.

He estat força d'acord amb les crítiques rebudes, tot i que també he de reconèixer que mai no m'han tractat amb gaire duresa, pràcticament sempre han estat laudatòries. O no se n'ha dit res, cosa que –en certa manera– pot considerar-se una crítica positiva.

En el capítol de traduccions pendents, a banda de *Stepàntxikovo i els seus habitants* –un Dostoievski diferent i molt divertit–, potser m'hauria agradat que em publicuessin una de les últimes traduccions que vaig fer i que ha quedat al calaix: una novel·la policíaca. És actual i, malgrat no conèixer ja de primera mà la realitat social que descriu, mentre la traduïa, em va seduir la història.

I és que jo m'he divertit molt traduint. Ha estat una veritable passió.

BIBLIOGRAFIA DE JOSEP M. GÜELL

Traduccions al català

GORKI, Màxim. *La meva infantesa*. Barcelona: Edicions 62, 1967.

SOLJENITSIN, Aleksandr. *La casa de Matriona. Tot sigui per la causa*. Barcelona: Edicions 62, 1968.

FROLOV, Vadim. *El perquè de les coses*. Barcelona: Proa, 1970.

GORKI, Màxim. *Les meves universitats*. Barcelona: Edicions 62, 1970.

SOLJENITSIN, Aleksandr. *Miniatures en prosa*. Barcelona: Edicions 62, 1971.

GORKI, Màxim. *La mare*. Barcelona: Edicions 62, 1973.

DOSTOIEVSKI, Fiódor M. *L'idiota*. Barcelona: Edicions 62, 1982.

SIÒMIN, Vitali N. *Set en una casa*. Barcelona: Proa, 1982.

AKSÀRINA, N. M. *L'educació dels infants fins als set anys*. Barcelona: Edicions 62, 1983. [Amb Anna Ginés]

GÓGOL, Nikolai V. *Les ànimes mortes*. Barcelona: Edicions 62, 1984.

TRÍFONOV, Iuri. *Una altra vida*. Barcelona: Grijalbo, 1985.

GONTXAROV, Ivan A. *Oblómov*. Barcelona: Proa, 1986.

DOSTOIEVSKI. *Dimonis*. Barcelona: Edhasa, 1987.

SANGUI, A. [et al.] *Literatura soviètica de les nacionalitats del Gran Nord*. Perpinyà: Llibres del Trabucaire, 1987.

TXÈKHOV, A. P. *Contes*. Barcelona: Diari de Barcelona, 1989.

BULGÀKOV, Mikhaïl A. *La Guàrdia Blanca*. Barcelona: Edicions 62, 1991.

PASTERNAK, Borís. *El salconduit*. Barcelona: Edicions 62, 1991.

Poesia russa contemporània. Antologia. Barcelona: Edicions 62, 1991.

BERBÈROVA, Nina. *El subratllat és meu*. Barcelona: Edicions 62, 1995.

EVTUIXENKO, Evgueni. *Quasi al final*. Barcelona: Edicions 62, 1995.

DOSTOIEVSKI, Fiòdor. *L'adolescent*. Barcelona: Proa, 1998.

RADÍSXEV, A. *Viatge de Sant Petersburg a Moscou*. Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 1998.

Traduccions al castellà

DEBORIN, A. M. *Filosofía y política*. Montevideo: Pueblos Unidos, 1964. [En col·laboració]

BONDAREV, Yuri. *Silencio*. Barcelona: Seix Barral, 1965.

TENDRIAKOV, Vladimir. *El tres, el siete y el as*. Barcelona: Seix Barral, 1968.

LUNACHARSKI, Anatoli Vasilievich. *Las artes plásticas y la política artística de la Rusia revolucionaria*. Barcelona: Seix Barral, 1969.

BÁBEL, Isaak. *Caballería roja*. Barcelona: Barral, 1970.

BÁBEL, Isaak E. *Obras*. Barcelona: Planeta, 1972.

LANDA, L. N. *Cibernética y pedagogía*. Barcelona: Labor, 1972.

OSTAPCHENKO, B. *La iniciación al láser*. Barcelona: Marcombo, 1972.

FARAMAZIÁN, R. *Los Estados Unidos: militarismo y economía*. Moscú: Progreso, 1975.

NAZAROV, G. V. i GRETZEV, N.V. *Soldadura en microelectrónica*. Barcelona: Marcombo, 1976.

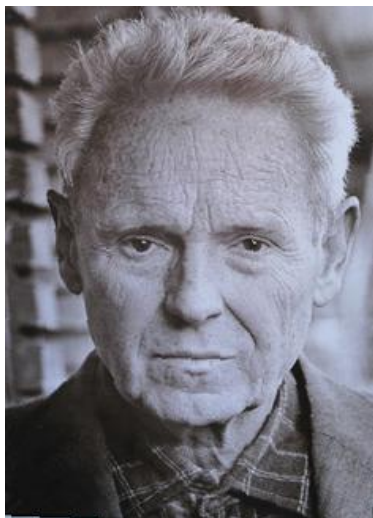
BIELOTSERKOVSKI. *Fundamentos de antenas*. Barcelona: Marcombo, 1977.

EVTUSHENKO, Evgueni. *Tres minutos de verdad. Versos y poemas: 1952-58*. Barcelona: Ediciones 29, 1977.

EVTUSHENKO, Evgueni. *¡Escuchadme ciudadanos! Versos y poemas: 1959-64*. Barcelona: Ediciones 29, 1977.

- KAZAKOVA, Rimma. *En limpio*. Barcelona: Plaza y Janés, 1978.
- LACIS, Vilis. *El hijo del pescador*. Moscú: Progreso, 1978.
- RASPUTÍN, Valentín. *Vive y recuerda*. Barcelona: Grijalbo, 1978.
- RASPUTÍN, Valentín. *Dinero para María*. Barcelona: Plaza y Janés, 1979.
- RASPUTÍN, Valentín. *El adiós a Matoria*. Barcelona: Plaza y Janés, 1979.
- RIBAKOV, Anatoli. *La arena pesada*. Barcelona: Grijalbo, 1982.
- BÍKOV, Vasil. *El signo de la desgracia*. Barcelona: Planeta, 1984.
- EVTUSHENKO, Evgueni. *Siberia, tierra de bayas*. Barcelona: Planeta, 1984.
- AITMÁTOV, Chinguiz. *Un día más largo que un siglo*. Barcelona: Planeta, 1985.
- EHRENBURG, Iliá. *Gentes, años, vida*. Barcelona: Planeta, 1986.
- SALTIKOV-SCHEDRIN, Mijail. *Los señores Golovliov*. Moscú: Ráduga, 1986.
- GRANIN, Danil. *Uro*. Barcelona: Planeta, 1987.
- ASTAFIEV, Víctor. *Historia triste de un policía*. Barcelona: Planeta, 1988.
- DUDÍNTSEV, Vladímir. *Los vestidos blancos*. Barcelona: Península, 1988.
- BOGOMOLOV, Vladímir. *El momento de la verdad*. Barcelona: Planeta, 1990.
- KIM, Anatoli. *La ardilla*. Barcelona: Paradigma, 1990.
- TOLSTOI, Tatiana. *Fuego y polvo*. Barcelona: Grijalbo, 1990.
- TRÍFONOV, Iuri. *El viejo*. Barcelona: Planeta, 1990.
- BÍTOV, Andrei. *La casa Pushkin*. Barcelona: Tusquets, 1991.
- SOLZHENITSYN, Alexandr. *El primer círculo*. Barcelona: Tusquets, 1992.
- SOLZHENITSYN, Alexandr. *Archipiélago Gulag (1918-1956)*. Barcelona: Tusquets, 1998. [Amb Enrique Fernández Vernet]

1.4. Helena Vidal (19 d'octubre de 2009)

1.4.1. August Vidal vist per la seva filla

Amb el desig de saber més coses sobre el paper fonamental que tingué August Vidal en la represa de la traducció directa del rus a les acaballes del franquisme, ens trobem amb la seva filla, la professora de rus i també traductora, Helena Vidal. La conversa ens ajuda a conèixer millor aquesta figura pont entre els traductors d'abans de la guerra i les noves generacions, sorgides en part sota el seu mestratge.

Infància, joventut i formació

Iniciem la xerrada parlant dels anys que precediren el seu exili forçós a l'URSS i ens endinsem de ple en l'època convulsa que precedí la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial. Hi trobem les il·lusions del jove Vidal per esdevenir un bon mestre i pedagog, veritable pioner de l'orientació educativa.

- **Quina havia estat la trajectòria professional del vostre pare fins al moment de l'exili? Havia treballat sempre com a mestre?**

Ell va marxar de casa als tretze o catorze anys a Girona a treballar. Es va pagar els estudis treballant, feia de barber. Sempre va parlar molt bé d'un mestre que va tenir que li va inculcar molt l'amor pel coneixement i per l'estudi, i el sentit de la disciplina: llevar-se d'hora, dutxa freda, gimnàstica... i això ho va conservar tota la vida.

Quan va acabar la Normal de Girona, se'n va anar a Madrid a estudiar psicologia i pedagogia. Allà es va fer membre de la FETE (Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza), va ser membre de la directiva i va ser-ne el representant a la ITE (Internacional de Trabajadores de la Enseñanza), que era un sindicat molt d'esquerreres, filocomunista; però, segons em deia, no s'havia afiliat al partit comunista abans de la guerra perquè no li acabava d'agradar la gent que hi coneixia. Fins que va arribar el conflicte bèl·lic i va considerar que calia prendre partit i, ho va fer tan a fons, que va ser-ne comissari.

Professionalment, va obtenir un parell de beques per anar a estudiar a Alemanya, a Munic, l'any 1933. Durant els mesos que hi va romandre, va ser testimoni de la pujada del nazisme, un període que li va causar molt d'impacte. Començà a especialitzar-se en el que s'anomenava "consultoris pedagògics" (que serien els predecessors dels psicòlegs o orientadors escolars actuals) i, ja de retorn a Madrid, va escriure un parell de coses; en conservo un article i un llibret.¹ Allà va estar en contacte amb l'escola d'Adler, l'enfocament del qual, dins del grup de deixebles de Freud, era el de vessant més social i li resultava més proper. Començava a treballar en aquest sentit i tenien a punt d'editar una revista de psicologia que comptava amb la col·laboració del mateix Adler. Però va esclatar la guerra i tot se'n va anar en orris.

- **El motiu que se n'anés de casa tan jovenet?**

¹ VIDAL, Augusto. *Consultorios pedagógicos*. Madrid: Dalmau Carles, 1935.

Havia de treballar. Era de casa modesta. El seu pare era taper, feia taps. Tenien tres fills i ell era el gran. Quan va ser més grandet, va tocar-li anar a treballar a Girona. I, com que va voler estudiar, va fer les dues coses.

- **Així, quan va marxar cap a l'exili, ja havia fet de mestre?**

Sí, havia exercit de mestre. Sé que l'havien enviat a Astúries. No tenia ni idea que més tard es casaria amb una asturiana. El van enviar a un poblet que es deia Sant Antolín de Ibias, a les muntanyes, que havia d'arribar-hi en burro, amb els carrers coberts de fems i canyes.

- **És possible que conegués les traduccions de Nin abans de marxar a l'exili? No sé si ja estava interessat per la literatura russa...**

No sé dir-te què havia llegit, però fins i tot és possible que a Nin, el conegués. A Madrid vivia en una residència amb un amic íntim seu, Enric Adroher, que es va fer del POUM, i amb la guerra van partir peres per la ideologia. De tota manera, el pare sempre deia (i amb això coincideix amb l'Orwell de l'*Homenatge a Catalunya*) que les trifulgues entre partits eren cosa de la reraguarda; en el front tots tenien molt clar el que havien de fer i allà no hi havia aquestes divisions.

De segur que llegia literatura, però estava molt enfocat a la pedagogia. I pensa també que vivia a Madrid. Tenia un català preciós, però era de cultura espanyola. Quan va acabar la Normal va anar a Madrid, i la seva llengua de cultura era el castellà. Es va fer comunista i per a ell els "nacionalismes" eren una cosa que amb la revolució social quedaria resolta.

L'exili a l'URSS, la vida de família i la tasca docent

Parlem a continuació de la llarga estada a la Unió Soviètica. A banda de l'adaptació a una llengua i cultura noves, aquesta etapa també suposa per a Vidal la trobada d'una

companya de vida i la creació d'una família. Home intel·lectualment inquiet, es formarà per exercir com a professor universitari, sempre amb el rerefons del desitjat retorn a casa.

- **Quan el vostre pare va arribar a Rússia...**

El van destinar com a mestre a una colònia de nens espanyols, em sembla que era la casa número 10, en un lloc que es deia Pravda, a deu quilòmetres de Moscou. La mare hi havia arribat dos anys abans, acompanyant nens d'Astúries i el País Basc, perquè allí el front va caure abans, el 1937. Es van conèixer en aquesta colònia. La mare tenia sis anys menys que el pare (ell era nascut el 1909 i ella el 1915).

Quan es va tancar la colònia, perquè els nens es van fer grans, es van reciclar com a professors de castellà per a adults. La mare a l'IMO (Institut de Relacions Internacionals) i el pare al MVT (Ministeri de Comerç Exterior), que oferia cursos per a la gent que anava a treballar a Llatinoamèrica, per bé que també feia classes per hores a la Universitat Estatal Lomonóssov.

- **La vostra mare, doncs, també era mestra?**

Sí, era el que en diuen una "cursillista del 36", mestres de la darrera fornada de la República. Va acabar la carrera i va començar a treballar el 1936, però la va enganxar la guerra. Aleshores, a Rússia, va fer de mestra dels nens de la colònia.

El 1946 em van tenir a mi, i van seguir treballant tots dos com a mestres. De fet, fins que no vaig tenir cinc anys no van tenir un lloc fix on viure: anaven d'habitació en habitació, que el Ministeri de Comerç Exterior (MVT) els deixava quan algú marxava a l'estranger per encàrrec de l'Estat. Quan tenia uns cinc anys, ja els van donar una habitació en una urbanització que el MVT havia fet per als seus funcionaris. Compartíem una caseta amb una altra família. Quan ja vivíem allà, el pare va començar

a estudiar. Després va escriure la tesi, es va treure el títol en filologia romànica i va passar a la plantilla fixa de la universitat, molt tard, devia ser cap al 1956; per tant, poc abans de tornar.

- **Així, a la URSS no va fer de traductor?**

No, allà no va traduir. Qui sí que hi va traduir, i molt, va ser José Laín, el germà de Pedro Laín Entralgo. El pare, en canvi, es va dedicar a donar classes. I quan va arribar la possibilitat de tornar cap a Espanya, tot just acabava d'assentar-se professionalment en allò que realment volia: la universitat...

- **Com va anar aquesta decisió de tornar?**

A ell li va venir molt a contrapèl. D'una banda, en tenia moltes ganes, perquè tenia molta nostàlgia: de la família, del país i de tot... Però, de l'altra, era, per segona vegada, començar una cosa i, quan, finalment, ja roda..., de nou un tall!

- **Ja feia pràcticament vint anys que vivien a l'URSS...**

La mare vint i ell disset! Per fi gaudia d'un lloc estable a la universitat, i estava encantat de la vida universitària: col·legues, intel·lectuals moscovites... I és que el pare es va aclimatar molt bé. La mare, no. En aquest sentit, una anècdota resulta molt significativa. Quan tornaven de la feina a casa, els pares agafaven l'*electrishka*, un petit tren, i la mare sempre deia: "Anàvem tots dos llegint, però, en realitat, mentre ton pare llegia, jo només ho feia veure i escoltava què deia la gent...".

- **Ella parlava també perfectament el rus?**

Sí, tots dos parlaven amb aquell accent fantàstic que tenien els espanyols, però el coneixien molt bé. Tant el pare com la mare, cadascú pel seu costat, eren dels que ja durant el viatge i, si no, just en arribar, es van posar a estudiar el rus; i tots dos deien que des del principi feien d'intèrprets per als companys. Eren gent activa en aquest sentit. I, a més, van aprendre el rus *in situ*, perquè, quan va començar la Segona Guerra

Mundial, les escoles de la República van ser evacuades per fugir del alemanys. I allà on van anar a parar, a banda dels espanyols, els russos que hi havia eren “pueblo pulido”. Van aprendre el rus de la terra. De fet, era molt divertit sentir parlar la mare perquè, de tant en tant, sortia amb unes expressions russes la mar de castisses, però amb un accent espanyol...

- **Com se'ls va presentar l'oportunitat de tornar?**

No se'ls va presentar només a ells, sinó a tots els refugiats espanyols. La pel·lícula de Jaime Camino, *Los niños de la guerra*, ho explica molt bé. En morir Stalin, els antics “nens” comencen a fer gestions per tornar a Espanya. I tenen la sensació, segurament certa, que se'ls posen traves. Es dirigeixen a la Creu Roja Internacional i es signa un acord entre Espanya i Rússia perquè tornin primer els membres de la División Azul i després els republicans. Abans no hi havia cap mena de relació, eren dos països obertament enemics. Evidentment, també ho va fer possible la política d'obertura de Nikita Khrushxov.

- **I decideixen aprofitar la conjuntura.**

La voluntat de la mare va ser definitiva. Ell dolia i volia. A més, el 1956 li havien proposat anar a treballar a Pekín com a professor d'espanyol. Tenia el dilema de tornar a casa, quedar-se o anar a Pekín. La mare fins i tot havia anat a parlar amb uns veïns de la urbanització que havien treballat en aquesta ciutat per informar-se de les condicions de treball i de vida. Però al final el va convèncer amb l'argument que les nenes encara eren petites i que, més endavant, seria molt més complicat. Aquestes mesures van durar del 1956 al 1957, van tenir temps per a la reflexió mentre alguns ja tornaven. La meva germana i jo encara érem governables en aquell moment, però ben aviat seríem adolescents... Per tant, tot i que els dos en tenien ganes, sense la insistència de la mare, no sé si hauríem tornat.

El retorn a casa: l'aprenentatge de la tasca de traductor

En aquesta darrera etapa de la trajectòria d'August Vidal, novament es fa necessària una adaptació. Aquest cop –vés quina ironia!–, al propi país. I cal trobar també una manera de guanyar-se les garrofes i fer anar endavant la família: traduir serà el nou repte que Vidal entomarà amb naturalitat i decisió.

- **I arriben a l'Espanya franquista, que els devia rebre com a elements molt sospitosos.**

El pare i altres amics seus van ser durant una setmana a Madrid, a la Dirección General de Seguridad, per ser sotmesos a interrogatoris. Sempre deia que, de fet, ja coneixien perfectament la resposta de tot allò que els preguntaren. A les dones, també les interrogaven. A la mare, concretament, la van tenir tres dies preguntant-li per tota la seva vida i pels dos germans. Perquè la mare tenia tres germanes i dos germans i, dels nois, l'un estava exiliat al Brasil, perquè havia estat membre del partit comunista durant la guerra, i l'altre era anarquista i havia estat maqui a les muntanyes d'Astúries, fins que cap a l'any 1955 havia passat la frontera. La família tenia un bon currículum, sí! La mare explicava que al final de la declaració li van fer signar els fulls i ella va insistir a signar-los tots just a sota del text i, quan li van preguntar si no se'n fiava, els va respondre que no.

- **De primer vàreu viure un temps a Girona. Com va sorgir l'opció de traduir?**

Vam ser un any a casa els avis, a Llagostera, perquè no teníem res. Els pares buscaven maneres de sobreviure. I Laín Entralgo, que havia tornat abans de l'URSS, el 1956, va oferir al pare una primera feina. Em refereixo a José Laín, que havia estat fundador de les Joventuts Socialistes, perquè el seu germà, Pedro Laín, ho fou de la Falange. A José

Laín li havien encarregat un diccionari rus-espanyol, que després no es va arribar a publicar, i va compartir amb el pare aquesta feina.

Una de les coses que va fer el pare va ser contactar amb els amics de la Normal de Girona. Alguns tenien acadèmies, altres simplement treballaven de mestres. Amb uns quants van mirar de tirar endavant una revista infantil que es deia *Paladín*, un nom molt de l'època, que no va durar gaire. Ells venien de passar vint anys a l'URSS, amb unes concepcions molt diferents, i l'ambient del 1957 era d'un franquisme recalcitrant. La mare recorda que un dels articles de la revista deia: "Sólo Dios crea mundos y sólo España puede conquistarlos". Imagina't... Moltes vegades, ja de gran, he pensat què devien sentir els pares quan van aterrar en aquella Espanya, després d'haver perdut la guerra i d'haver passat tant de temps fora... I per a les dones, encara era molt pitjor. Sobretot les joves, que tenien una formació universitària i es trobaven que aquí, "la mujer en casa con la pata quebrada".

Pel que fa a les traduccions, no sé ben bé quan va començar. Entre les primeres persones que podien permetre's editar literatura russa hi havia José Manuel Lara, de Planeta, per la seva amistat personal amb Franco. Tenia una col·lecció que es deia *Maestros Rusos* i la portava un enginyer rus que es deia Arbàtov. Quan Arbàtov va morir, cap al 1960, algú devia parlar a Lara del meu pare i li va encarregar que continués la sèrie; així el pare va començar a dirigir aquesta col·lecció. I Arbàtov no devia tenir família, perquè fins i tot vam heretar els llibres de la seva biblioteca d'emigrant, la qual cosa ens va permetre gaudir de llibres raríssims.

Però, de fet, el pare ja traduïa abans. Una de les entrades econòmiques importants que hi havia a casa eren les traduccions que feia per a Ediciones Pueblos Unidos, la llibreria del Partit Comunista de l'Uruguai. És a dir, el director de la llibreria comunista de

Montevideo viatjava a Espanya de tant en tant i agafava els textos traduïts i els hi pagava. Per a ells havia traduït molts llibres de filosofia, de matemàtiques...

En definitiva, va començar realment aviat. És possible que ja traduís a Llagostera, però en qualsevol cas va ser amb aquesta activitat que va tirar endavant la família quan ja érem a Barcelona. Se li van clivellar els dits de tantes hores com passava al dia escrivint a màquina. Aquesta va ser la font principal d'ingressos. No era la seva intenció convertir-se en traductor, però és la feina que va trobar. D'altra banda, la literatura li agradava molt.

- **Tot plegat gairebé coincideix amb la represa de l'edició de traduccions en català. El vostre pare va participar en una trobada de traductors que se celebrà el 1966 a Raimat i que duia per títol “Les traduccions i els problemes de l'edició en català”.**

El pare no s'atrevia a traduir al català perquè deia que no l'havia estudiat. Quan va haver enllestit *Un dia d'Ivan Deníssovix*, l'única obra que traslladà al català, va fer-se revisar el text per Perfecte Gimpera (pare de Teresa Gimpera), amb qui eren amics des dels temps de la Normal de Girona, que també escrivia.

- **Aquest fou el motiu que el va dur a decantar-se per la traducció al castellà?**

Sí, tota la seva formació havia estat a Madrid, en castellà. Després va haver-hi tots els anys a Rússia i allí, a casa, tots parlàvem castellà. Amb tot, quan vam arribar aquí, el pare va dir que érem a Catalunya i que ell parlaria català. Aleshores a casa es va instaurar el bilingüisme: parlàvem castellà amb la mare i català amb el pare; quan en vaig aprendre, és clar. Abans d'arribar aquí només l'havia sentit quan ens trobàvem amb algun català a Moscou, però com que no n'hi havia gaires... El pare també em cantava cançons: “El noi de la mare”, “A la vora de la mar”.... Recordo que sabia la paraula

rellotge i alguna altra... Em va costar una mica, però al cap d'un parell d'anys ja el parlava sense problemes.

Més endavant, gràcies al contacte amb els meus amics universitaris, el pare va anar canviant d'actitud respecte al nacionalisme, i li sabia greu no haver conreat la traducció literària al català. Tot i que no en conegués amb precisió la normativa, l'escrivia prou bé, perquè posseïa un català riquíssim. Sempre he estat convençuda que encara hauria estat millor traductor si hagués utilitzat la que, al cap i a la fi, era la seva llengua materna.

- **Pel que fa a aquestes primeres obres russes que es publicaren en català als anys seixanta, es traduïen coses noves o eren més aviat reedicions?**

Als anys seixanta, en iniciar-se l'edició de traduccions en català, hi havia un interès per la literatura russa i, per tant, es van traduir obres noves, però més aviat contemporànies, soviètiques. I per als clàssics, tinc la impressió que bevien més de les versions ja fetes per Rudolf J. Slabý, Francesc Payarols o Andreu Nin.

El llegat i el reconeixement

Ens agradaria valorar el conjunt de la tasca d'August Vidal com a traductor i com a mitjancer entre la literatura russa (i soviètica) i els editors barcelonins, així com el grau de reconeixença que fins a l'actualitat ha obtingut el treball ingent que dugué a bon port.

- **En la represa de les traduccions del rus, el vostre pare hi jugà un paper molt important, sobretot en les traduccions de Dostoievski al castellà.**

Va llegir molt i s'hi va ficar molt. La feina realment el va apassionar. Malgrat dirigir les obres completes de Dostoievski, no ho va traduir tot. Ara, això sí, va revisar totes les traduccions i va fer un pròleg per a cadascuna. Després de tantes lectures, va aparèixer

el llibre de Bakhtín.² Aleshores, recordo que, per bé que el llibre li va agradar molt, el pare es lamentava: “El que jo havia trobat de més original, ara aquest senyor també ho diu”. Ell havia reflexionat molt sobre els pros i els contres de la polifonia del discurs i el dialogisme i va veure explicades algunes d’aquelles reflexions en un llibre absolutament brillant sobre la qüestió. Amb tot, el recull de pròlegs del pare³ crec que continua plenament vigent.

- **Per a quines editorials va treballar?**

Per a moltes. Sens dubte les més importants foren Planeta –en els inicis de la tasca traductora– i Vergara, en la qual Josep M. Boix i Selva li féu l’encàrrec de dirigir la traducció del conjunt de l’obra dostoievskiana.

- **També em crida l’atenció el mestratge que el vostre pare va exercir amb Josep M. Güell, quan era un traductor jove i inexpert. No sé si va fer aquest paper amb altres aprenents de traductors.**

Es van posar en contacte gràcies a Joan Sales, de Club Editor. El pare li va fer de tutor: el va ajudar, li va obrir portes... Era molt generós i sovint havia acceptat encàrrecs per revisar traduccions que després es publicaven amb el nom d’un altre, quan a ell li havien suposat una feïnada. I, efectivament, el pare també va exercir aquest paper en altres ocasions.

- **També va traduir del rus moltes obres acadèmiques.**

Havia de tirar endavant la família i traduïa el que calia per a poder sobreviure. Però, evidentment, el que li agradava era la literatura.

² *Problemes de la poètica de Dostoievski* fou escrit per Mikhaïl Bakhtín el 1929. A Occident, les seves obres pràcticament no es van difondre fins a la dècada dels setanta.

³ VIDAL, Augusto. *Dostoievski*. Barcelona: Barral, 1972. Aquest llibre recull, amb lleugeres modificacions, els pròlegs que féu August Vidal per a les *Obras completas de Dostoievski* de l’editorial Vergara.

De vegades hi havia situacions en què li era difícil decidir. Per exemple, quan va sortir el llibre de la Svetlana Stalin sobre el seu pare,⁴ li van proposar de traduir-lo. Ell no sabia què fer, per a ell era un problema de consciència: era un llibre antisoviètic i ell no se'n sentia. Recordo que ho va consultar amb un gran amic seu rus, que li va fer veure que més valia que ho fes ell abans que ho encarreguessin a algú altre. Al final el va traduir i va haver-hi gent del Partit Comunista Espanyol que no li ho va perdonar mai. Val a dir que, després, el pare no es va penedir de la decisió presa.

Abans hi va haver també una traducció que va fer d'estranguis i que va aparèixer a Ruedo Ibérico: *Diario de la guerra española* de Mikhaïl Koltsov.⁵ No sé si es publicà sense nom del traductor o amb un pseudònim, no ho recordo, però, en qualsevol cas, no hi sortia el seu nom.

Ja cap als anys setanta va traduir coses de lingüística per raons personals, perquè era amic del cercle d'Igor Mel'čuk. I com que, a banda de la llengua, calia saber-ne, de lingüística, i jo era companya de Sebastià Serrano, ell va esdevenir l'assessor del pare. De fet, sempre que feia traduccions científiques i li mancaven coneixements, buscava qui l'ajudés. Durant anys fou Josep Gimpera (fill de Perfecte Gimpera) qui li donà un cop de mà per elucidar les qüestions tècniques d'aquests textos.

- **Les seves traduccions encara tenen vigència? Se li ha reconegut prou la feina feta?**

Això ho hauria de jutjar algú menys implicat que jo, perquè hi ha afectes difícils de superar. En qualsevol cas, les traduccions tenen tendència a envellir.

Pel que fa al reconeixement, el problema no és que no se l'hagi reconegut prou a ell. En general: s'ha reconegut els traductors? Al pare el reconeixement li arriba ara per dues vies. D'una banda, un professor de la universitat de Màlaga, Marcos Rodríguez

⁴ STALIN, Svetlana. *Rusia, mi padre y yo (Veinte cartas a un amigo)*. Barcelona: Planeta, 1967.

⁵ KOLTISOV, Mijail. *Diario de la guerra de España*. Paris: Ruedo Ibérico, 1963.

Espinosa, ha publicat un estudi sobre el que ell anomena “l’escola de Moscou”, *Acerca de los traductores españoles del exilio republicano en la URSS. El Grupo de Moscú y la difusión de la literatura rusa en España en la segunda mitad del siglo XX*, en el qual es recuperen les figures d’aquest grup de traductors i el pare hi apareix. D’altra banda, per la via del seu poble, perquè, aprofitant l’avinentsa del centenari del seu naixement, el 2009, el consistori ha posat el seu nom a una plaça de Llagostera i ha publicat la seva biografia.⁶

A MODE DE CLOENDA

Vet aquí una trajectòria vital intensa i fructífera, que perfila el retrat d’un home a cavall dels esdeveniments del segle XX: honest, apassionat, lluitador i sempre generós. Mestre amb inquietuds pedagògiques a l’Espanya republicana, professor universitari a l’URSS i traductor que posà a l’abast dels lectors de l’Espanya franquista el conjunt de l’obra dostoievskiana. August Vidal ens sorprèn amb l’enorme capacitat d’adaptació que demostra, però sobretot ens captiva per l’alt grau de coherència de les seves decisions i l’excel·lència aconseguida en les tasques exercides. Amb aquesta modesta aproximació a la seva figura, volem retre-li també un sentit homenatge.

⁶ RAMIONET LLOVERAS, Enric. *August Vidal. Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX*. Llagostera: Ajuntament de Llagostera, 2011 ("Memòria. Records i testimonis"; 5).

1.4.2. Helena Vidal, mestra i traductora

Helena Vidal Fernández va néixer a Moscou l'any 1946. El 1957 la seva família, després d'una vintena d'anys d'exili a l'URSS, va tornar a Catalunya. Va estudiar Filologia Hispànica a la Universitat de Barcelona i va seguir cursos de llengua, literatura i cultura russes a França i a Rússia. Des de 1978 és professora de rus a la Universitat de Barcelona, activitat que compagina amb la traducció.

L'any 1994 feia les primeres passes la llicenciatura de Filologia Eslava i allà vaig tenir la sort de descobrir-la com a mestra. Més endavant, va formar part del tribunal en la defensa del meu treball de recerca. Per tot plegat, sap prou bé l'afany que em mou a l'hora de reivindicar la figura del Nin traductor del rus al català i volia copsar-ne l'opinió a propòsit de la vigència de les seves traduccions. Però, alhora, també m'hi adreço com a professional de l'ofici i coneixedora de primera mà de les noves fornades de traductors al català. Helena Vidal ens parla de la pròpia experiència en el difícil art de traduir, de l'esperançador planter que han fet possible els estudis d'eslavística, però constata també les serioses disfuncions que actualment presenta el món editorial català.

- **Des de la vostra experiència com a traductora i lectora, què en penseu de les traduccions d'Andreu Nin i Francesc Payarols que encara es reediten? Creieu que ja seria moment de fer-ne de noves?**

És una evidència que les traduccions tenen tendència a envellir. Cada trenta anys es podria perfectament tornar a traduir una obra. A banda, em consta que a la gent molt jove, estudiants de filologia, el català que hi apareix els resulta passat de moda, fins al punt que alguns s'estimen més llegir les traduccions en castellà. Diria que és pràcticament un problema de sociolingüística, no es tracta només d'un problema de traducció.

I això no vol pas dir que les traduccions de Nin o Payarols no siguin molt valuoses, però cal reconèixer que la llengua ha evolucionat. Ara bé, els editors intenten no gastar diners en la traducció. I, al meu parer, encara hi ha una mancança més greu: les traduccions al català no proporcionen una visió completa o suficient de tot el panorama de la literatura russa. En castellà, per contra, això no succeeix. En català es tradueix molt menys, i per raons totalment aleatòries: perquè una obra s'ha posat de moda, perquè ha tingut èxit en castellà o perquè a un editor li fa gràcia... Ens falten, per exemple, edicions crítiques i completes dels autors clàssics i, també, córrer més riscos amb autors encara no consolidats.

Fa uns quants anys que hi ha una revifada de les traduccions del rus, i de les llengües eslaves en general, tant en català com en castellà. S'hauria de veure si és casualitat o si la tendència continuarà... En castellà es traslladen sobretot obres contemporànies, que ja era hora de fer-ho. Amb el català el problema és també de mercat, és clar.

- **En aquesta revifada traductora, creieu que hi ha jugat un paper la creació d'una secció de Filologia Eslava a la Facultat de Filologia?**

Sens dubte, perquè hi ha un bon grup d'alumnes de filologia que es dediquen a la traducció i ho fan francament bé. Podríem esmentar Miquel Cabal, Iván Garcia, Marta Rebón o Joaquín Fernández-Valdés Roig-Gironella, tots bons traductors del rus que han sorgit de les nostres aules i que traslladen amb solvència -al català i al castellà- autors tan difícils com Tolstoi en la seva vessant filosòfica, Platónov o Vassili Grossman.

- **Us considereu abans professora que traductora? Fa molts anys que exerciu la docència, però veig darrerament heu tornat a traduir força...**

He traduït poc perquè, com el pare, sóc de treball lent; diria que més que ell i tot. I no només traduint, també en la meva tasca de professora. A més, he tingut un problema, i és que m'ha mancat una formació acadèmica sistemàtica en el món del rus. Vaig fer filologia hispànica aquí i després vaig ser un any a França fent una llicenciatura en llengua i literatura russes. I la resta, a trossos i de manera autodidacta. La part positiva de tot plegat, si es pot dir així, és que he filat molt prim i m'he preparat a consciència per a cada cosa que he fet. Per això la docència m'ha portat més temps, per això i per temperament. En definitiva, no he traduït gaire (tot i que sempre ho he fet amb moltes ganes i gaudint-ne), però em considero ambdues coses, professora i traductora, no puc separar-les.

- **Expliqueu-nos una mica què us ha dut a fer les últimes traduccions.**

Normalment han estat fruit de casualitats. Puixkin va ser una dèria meva. D'entrada, d'aquest autor, no hi havia gran cosa traduïda. Després sí, perquè Jaume Creus s'hi ha dedicat molt. Vaig traduir *Les petites tragèdies* i una selecció de poemes i, com que de joveneta havia traslladat *La Gabrieliada* –que és una d'aquelles coses que fas quan ets jove i que després potser ja no faries, també la hi vaig incloure. Aquest cop ho vaig dur a Proa i m'ho van publicar.¹

¹ PUIXKIN, Alexandr S. *'Mozart i Salieri' i altres obres*. Barcelona: Proa, 2001.

El trasllat de Mandelstam² també és un projecte totalment personal, em va sortir de l'ànima. Feia temps ja n'havia traduït alguns poemes, em vaig decidir a completar la feina i a donar-li cara i ulls. Quan ho vaig tenir enllestit, vaig anar a Quaderns Crema i m'ho van acceptar.

Aquestes dues han estat projectes meus, doncs. Per contra, els articles pedagògics de Tolstoi³ va ser una dèria personal de Segimon Serrallonga, que em va perseguir fins que li vaig dir que sí. A més, creia que aquesta temàtica només podia interessar els especialistes; i quan m'hi vaig posar, vaig adonar-me que tenien interès per a tothom.

I una de les darreres traduccions que he fet, *El darrer xaman Txuktxi*,⁴ va ser fruit d'una casualitat: un alumne –que va resultar ser també professor– volia fer un treball sobre minories siberianes i el vaig orientar una mica, i, gràcies a aquest treball, vaig conèixer aquest llibre de Iuri Ritkheu –l'únic escriptor famós dels indígenes txuktxis, minoria originària de la Sibèria nord-oriental–, que ens fa veure la realitat de la nostra cultura occidental des d'una perspectiva insòlita.

Motius molt diversos, efectivament. Saps què passa? A mi no m'ha agradat mai treballar per encàrrec i he tingut la sort de tenir una feina fixa que em permet traduir quan vull i el que vull. Perquè treballar per encàrrec, amb el meu ritme personal, és fer-ho amb pressió i no ho faria bé. Per tant, com que no m'hi he de guanyar la vida, he dit no més d'un cop, i, en aquest món, quan dius que no unes quantes vegades, et deixen de fer encàrrecs. Però, d'altra banda, també he tingut sort perquè cap de les meves propostes no ha estat rebutjada.

- **Alguna vegada us heu plantejat de traduir al castellà?**

² MANDELSTAM, Óssip. *Poemes*. Selecció i traducció d'Helena Vidal. Barcelona: Quaderns Crema, 2009.

³ TOLSTOI, Lev. "Qui ha d'ensenyar a qui" i altres articles pedagògics. Vic: Eumo, 1990.

⁴ RITKHEU, Iuri S. *El darrer xaman txuktxi*. Lleida: Pagès Editors, 2007.

Fins fa poc, no; però darrerament ho he fet. He traduït al castellà uns quants poemes de Marina Borodítskaia, una poetessa contemporània, per a l'antologia *La hora de Rusia*.⁵ I a l'octubre de 2011 ha sortit una doble versió meua de Mandelstam: *Armènia en prosa i en vers / Armenia en prosa y en verso*, publicada a Quaderns Crema/Acantilado. El volum agrupa el "Viatge a Armènia", en prosa, un conjunt de poemes dedicats al tema armeni i un parell de fragments de Nadejda Mandelstam sobre l'obra armènia del seu marit.

Traduir poesia és molt difícil i, cada vegada que ho faig, penso que serà la darrera. Crec que aquest cop pot ser veritat. Però, vés a saber, perquè sempre hi he tornat a caure...

- **Sou de l'opinió que sempre s'ha de partir d'un bon coneixement de l'escriptor que es tradueix?**

Sí, és clar. Si no ubiques l'autor en el seu conjunt, et perds relacions i significats, l'entens de manera més fragmentària i això repercuteix en la traducció.

Diria, a més, que el traductor, en general, hauria de traduir els escriptors que li són, per algun motiu, propers. I, en poesia, potser encara més: només traduir aquells poetes amb qui tens una certa afinitat. I, després, publicar només allò que has pogut resoldre satisfactòriament, perquè, el que no ha sortit bé, és sempre molt més. Però això és una opinió molt particular, no compartida per altres traductors que tenen enfocaments diferents de la qüestió.

I tot i així, com m'ha passat amb Mandelstam, un cop publicat el llibre t'adones que encara hi ha quedat alguna cosa que hauria pogut expressar-se millor, que ara resoldries altrament.

⁵ IGNÁTIEVA, Maria. *La hora de Rusia. Poesía contemporánea*. Madrid: Visor Libros, 2011 ("Visor de Poesía").

- **Això que dieu enllaça amb la propera pregunta: té sentit cercar els errors d'una traducció? De vegades es fan estudis d'aquesta mena.**

Si s'estudien les traduccions per descobrir-hi quins són els mecanismes de traducció i com la ideologia influeix en l'obra que tradueix i en com ho fa, ho trobo legítim. Perquè, per exemple, la tria d'adjectius –o fins i tot el fet de posar-ne o no– pot donar un to que potser no hi és en l'original i que va d'acord amb la ideologia del traductor. És inevitable que la teva manera de sentir la vida influeixi en la manera en què tradueixes.

Quant a mirar d'establir si una traducció és “bona” o “dolenta”, depèn; si és per prendre consciència de les dificultats de la llengua d'arribada que interfereixen en el text traduït, potser sí. Ara, la presència d'errors en proporció poc significativa no invalida una traducció; qualsevol traducció i qualsevol traductor tenen punts febles; la perfecció no existeix. Però si en una sola pàgina descobreixes mitja dotzena d'errors o d'imprecisions, vol dir que la qualitat de la traducció no és l'adequada. I llavors, probablement, ja no val la pena d'analitzar-la.

- **Com definiríeu un bon traductor literari?**

D'entrada, el traductor ha de tenir una certa sensibilitat literària. Penso que no necessàriament ha de ser un escriptor o un poeta, són talents diferents. L'escriptor se suposa que té alguna cosa a dir o una manera nova de dir-ho, mentre que el traductor no: perquè no té imaginació, perquè no en té ganes o per la raó que sigui... Ara, tots dos tenen en comú una determinada relació amb la paraula. El traductor literari basteix una peça literària quan tradueix, de manera que també fa literatura. Qui llegeixi la traducció, hi ha de trobar una obra literària.

Coincideixo amb Miquel Desclot a l'hora de comparar el traductor literari amb un músic intèrpret d'un instrument que executa al piano un text escrit per a flauta. I, de fet, en fer una interpretació amb un instrument diferent de l'original, produeix també

una peça diferent, és la seva interpretació. Per això és possible que hi hagi diverses traduccions d'una mateixa obra o diversos traductors per a un mateix autor, perquè cadascú hi afegeix la seva aportació i totes poden ser òptimes. El traductor d'una obra literària “recrea” literàriament. Per aquest motiu, és terrorífic que a l'editor el que li interessi sigui la rapidesa i la qüestió econòmica, perquè va en detriment de la feina.

I, a banda de la sensibilitat literària, ha de conèixer en profunditat tant la seva llengua com la llengua de què tradueix. De vegades es planteja la pregunta: quina llengua ha de conèixer millor, la pròpia o l'aliena? Crec que ambdues les hauria de conèixer molt bé. Igualment cal que conegui les cultures amb què treballa. I, sempre que sigui possible, s'ha de tenir un coneixement vivencial de l'altra cultura. Si no, hi ha matisos que no es capten.

- **Aquest fet podria suposar una diferència entre les traduccions de Nin i Payarols? Perquè aquest últim mai no va posar els peus a l'URSS.**

Potser sí, però Payarols tenia una muller russa, o d'origen rus, i moltes coses suposo que les devia comprendre gràcies a ella: podia fer-li veure els aspectes de l'obra que se li escapaven. Evidentment, no és el mateix cas que Nin, perquè ell, a banda que també tenia una muller russa, havia viscut a l'URSS gairebé una dècada.

- **Quan considereu que una traducció literària no és reeixida?**

Primerament, quan no emociona. Després, quan t'hi entrebanques i veus que allò no té sentit, que no funciona, quan et dius “aquí no pot ser que digui això”...

Si una traducció és eficaç, tens ganes de llegir-la. I si t'arriba una emoció i un interès per aquell escriptor, encara que no sigui perfecta, la traducció ha acomplert el seu objectiu.

Tot i que si no coneixes la llengua originària és més difícil de jutjar-ho, la traducció és reeixida quan es fa una recreació literària i s'aconsegueix no anivellar

l'estil. És a dir, es conserven totes les matisacions literàries: acudits lingüístics, registres de llenguatge diferents, estilitzacions populars en un lloc, literàries en un altre... Quan tot plegat s'esborra, desapareix, la traducció només ha traslladat el contingut, no s'ha produït la reelaboració literària.

- **Valoreu d'igual manera la fidelitat a l'original –incloent-hi les qüestions d'estil– que el fet que la traducció funcioni bé en el sistema d'arribada?**

És que ambdues coses no es poden separar, han d'anar plegades. És el que et deia abans, si funciona en la llengua d'arribada fins al punt d'agradar, pot ser que s'hagin perdut coses, però la traducció ha acomplert el seu objectiu. Hi havia algú que deia que si Dostoievski, traduït del rus per mitjà del francès al castellà i per un català, encara ens agrada, com deu ser-ne, de bo! Sempre es perden coses, però si es tracta d'un autor excel·lent, malgrat tot, sempre arribarà quelcom.

És difícil i de vegades subjectiu, però penso que la fidelitat s'ha de jutjar no només en relació al contingut, sinó també a l'esperit del conjunt de l'obra i a tota la seva essència literària. Si tot això s'aconsegueix, perfecte, i, a més, ha de funcionar a la llengua d'arribada. Per tant, la conjunció de les dues coses és l'ideal.

- **Per concloure, com resumiríeu l'evolució de les relacions russo-catalanes i com valoraríeu el moment actual?**

Després de la represa dels anys setanta, va haver-hi una davallada d'interès molt gran, tant en català com en castellà, durant els vuitanta i els noranta. Tot i així, en castellà es mantingué un cert nivell de traduccions, cosa que no succeí en català. Ara caldrà veure si dura la revifada que comentàvem, perquè no és només de la literatura russa, sinó de les literatures eslaves en general. És com si s'hagués obert el ventall en aquest món tan globalitzat. Segurament hi té molt a veure la formació d'eslavistes arreu de l'Estat espanyol des de la dècada dels noranta.

D'altra banda, sorgeixen iniciatives –de moment molt casolanes– per part d'alguns russos i uns quants exalumnes de rus, amb inquietuds culturals, per mirar d'unir la diàspora russa, ja que a Barcelona hi ha un gran ventall d'immigrants –des de joves estudiants, passant per professors, fins a músics– que viuen molt dispersos, sense contacte.

Finalment, també hi ha més intercanvi en l'altre sentit: les traduccions del català al rus han anat augmentant. Convé recordar que la presència de lectorats de català a les universitats de Sant Petersburg i de Moscou ha estat constant des de mitjan dels anys vuitanta. Això implicava també un cert contacte, per bé que inicial i encara reduït, amb la cultura catalana. I no hi ha regla sense excepció: malgrat que estic convençuda de la necessitat d'haver viscut en la cultura que traduïm, els russos han demostrat que es pot conèixer molt bé una cultura sense haver-hi posat mai un peu. Però, per això, s'ha d'haver viscut a la Unió Soviètica, perquè donava una motivació extraordinària per descobrir un món prohibit. Parlo fonamentalment dels traductors dels anys seixanta i setanta, que no s'havien mogut mai de casa i, no obstant això, treballaven molt bé. Per contra, la majoria de les traductores del català al rus que conec sí que han estat a Catalunya i moltes, ara, fins i tot hi viuen.

2. Correspondència

2.1. Andreu Nin a Joan Puig i Ferrer: Moscou, 5 de juliol de 1928

Moscu 5, VII / 1928

Estimat Puig: La vostra carta m'ha produït una gran alegria. No m'hi havia per menys. En primer lloc, ha vingut a demostrar que, malgrat els anys transcurreguts (en fa ja set que sóc fora de Barcelona) la vostra amistad envers mi no s'ha refredat. En segon lloc, perquè, amb l'acollida calorosa que heu fet a les meves propostes, em doneu l'ocasió d'emprendre una obra que serà per a mi una font inextinguible de satisfacció intel·lectual. Amb això queda dit que no us faré, com vos semblen temer, un "treball industrial", "unicament pels diners". El que m'agrada és a mi mateix i als clàssics russos per a fer-ho. Tingueu la seguretat que jo hi posaré tot el que sàpiga. Si no ho faig millor serà perquè els set anys que he passat sense escriure en català o faràn sentir. En

quant als diners, tinguem en compte que, actualment, puc traduir tant com vulgüi literatura política (Lenin en primer lloc) - i la tradueixo - en condicions infinitament millors a les que em proposen (per exemple, per un volum de 300 planes cobres un pic més de 2,500 penets, a dir 5 vegades més), i tot de manera, que traduir, per a vosaltres, de del punt de vista material representa per a mi un gros sacrifici. Ha que la satisfacció espiritual que em proporcionarà el vostre treball em compensa llargament aquest sacrifici. L'únic que hi ha és, que no puc dedicar-me hi exclusivament i em veig obligat a alternar les vostres traduccions amb les traduccions polítiques.

Per aquest motiu també no puc acceptar, per ara, la vostra proposta - que agraeixo - d'un sou fixe mensual. Accepto, sense

cap avantatge per a mi, un dels extrems ²
de la vostra proposició: no donar traduccions a cap més casa. Us va bé?

He començat ja a traduir "Bim i cartig" de Dostoievski. Farei el possible per a acabar-la pel terme que m'heu fixat. Us enviaré la traducció en vagues reines, i ben entès, escrita a màquina. Respecte a la forma de pagament, ja ens entendrem més tard, quan hagueu rebut, almenys, el primer volum.

Donar els clàssics russos en català em sembla una empresa magnífica. Quina llàstima que no els pogués llegir en l'original! És formidable! Jo els correcció tot de cap a cap. A pesar de què, durant els últims set anys, he estat absorbit per un treball aclaparador, fe-
mètic (en pla us en podria contar què cosa) no he anat gairebé ni un dia sense llegir els

clàssica. De tots ells, no és pas a Dostoiévski que col·loco en primer lloc, apesar de la seva valor indiscutible, sinó a Tolstoi, que considero com un gegant. Tinc un gran amor per Gogol, deliciós i poc traduït, ni-proso perquè la traducció és extremadament difícil com la de Puixkin o Lermontov.

Fora, per mi, no-m-muny, un gran plaer, provar de traduir "Faras Bulba", o "Les ànimes mortes" o una col·lecció de narracions.

Bon fi, ja en parlarem de tot això, més concretament, quan acabeu "Crím i càstig", si la traducció us satisfà.

Naturalment veig que serà necessari alternar el clàssic amb el autor modern. Hi ha prou coses interessants. Estic a la vostra disposició per a fer-vos les indicacions necessàries. Ningú pot estar millor situat que jo en aquest sentit.

Semble que em entendreu i que, com
 desitgeu, serem uns bons amics.
 Finalment, m'atreveixo a fer-vos una
 demanda. Ja veieu el sacrifici que faig
 acceptant les vostres condicions. No oculta
 al meu caràcter ni em plania regatejar
 amb vosaltres. No us demano més que una
 compensació. És que no us podrien compro-
 metre a fer-me enviar les produccions
 catalanes (llibre, revista) més interessants?
 La qualitat del treball m'agrada, sense
 cap dubte. Actualment, l'Aspa m'envia
 alguna cosa. Durant dos anys, he rebut
 la "Revista de Catalunya", però he estat
 fent altres coses que no ve. Si podem fer
 aquest esforç, que no és pas gaire con-
 siderable, us estaria molt agraït.

Espero la vostra, i, enviant franc
 interess, el vostre llibre, que no he

rebut encara.

Vostre, amb afecte invariable

Andreu Nin

Pi, de l'Autèntic m' en recordo. Salu-
den-lo de part meua.

2.2. August Vidal a Josep M. Güell: Barcelona, 28 de setembre de 1972

28 de setembre del 1972

Amic Josep Maria:

Ahir el recader ens portà les teves ratlles del 21 i la teva traducció "Miniatures en prosa". Gràcies. Ara que estic traduint un llibre de psicologia (ja fa mesos) sento nostàlgia per la literatura. I sento com una possibilitat ja perduda sense remei, no haver cultivat el català. Es una sensació com la que se sent quan la vista o l'oida o altres òrgans del cos han perdut una vitalitat que ja mai recobriran. Ho dic pensant, també, amb el que dius tu de la vista i l'oida, tot i que crec que encara ets prou jove per a no temer malhures d'aquesta mena. Encara les pots combatre i guanyar la partida per forces anys. Així sigui.

També a nosaltres ens sembla mentida que hagi passat tant de temps sense veure'ns. I ens hauriem de veure aviat, en tot cas abans del 12-13 d'octubre, ja que esperem per aquets dies dos representants de M/Kniga, que haurem d'acompanyar (i la "ina, probablement, els haurà d'acompanyar a Madrid). He estat també ens dies ocupat a Tabacos de Filipines, i encara hauré de fer un viatge ràpid a Madrid, amb ells, dijous dia 28. Dissabte-diumenge voldria anar a Llaotera-Platja d'Aro. No veniu a Barcelona, la setmana entrant?

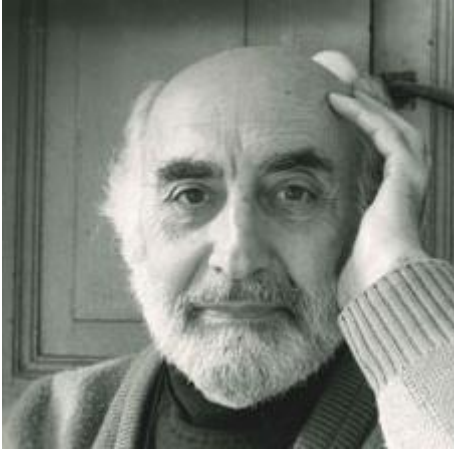
Espero que ens veurem aviat i podrem fer-la petar llargament.

Estem bé. El mateix us desitgem a tots vosaltres.

Una abraçada,

August

2.3. Josep Palau i Fabre a Judit Figuerola: Guifreu (Llançà), 15 de juliol i Barcelona, 24 d'octubre de 2000

Guifreu (Llançà) 15 de juliol del 2000

Benvolguda senyoreta Figuerola:

Em responc a la seva carta datada del 8 de juliol i que acabo de rebre aquí, retornada de Barcelona, de moment només per donar-li que sí, que efectivament vaig conèixer Andreu Nin i que hi vaig tenir algunes converses. Fe molta de temps que he tingut ganes de posar en net els meus records sobre aquest personatge, però sempre m'ha frenat la por a què el meu testimoniatge no fos utilitzat pels seus amics o pels seus enemics en un sentit o altre.

De moment també puc dir-li que vaig publicar una crítica a "la humanitat" sobre La primera veïna de Nicolai Bogdanov, traduïda per ell. Ho mostiare i m'hi farei una fotocòpia que em referiré a Barcelona i en tindrà a mà.

La salut de vostres,ament,

J. Palau i Fabre

Barcelona, 24 d'octubre del 2000

Benvolguda Sta. Judit Figuerola:

Sé que tinc un petit deute epistolar amb vostè. Aquí li adjunto la fotocòpia de l'article sobre La primera noia de Bugdànov, que per cert veig que apareix sense signatura. No sé si involuntàriament vaig estisorar el meu nom, no ho entenc.

No em desdic gens ni mica del contingut de l'article, però tingui present que quan l'escric tinc dinou anys.

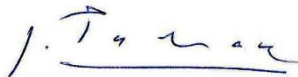
Recordo que la primera vegada que vaig retrobar Andreu Nin després de publicar-lo i d'insistir, de paraula, que em semblava una bona novel·la però no excepcional (jo tenia present que Nin era el traductor de Tolstoi i de Dostoievsky, o sia d'autors de primeríssima qualitat), va dir-me:

-Doncs què us pensaveu?

Era la primera vegada que se'm feien tangibles les discrepàncies entre stalinistes i trozkystes, sense acabar-ho d'entendre.

Si un dia poso en solfa els altres records que tinc d'Andreu Nin ja li ho faré saber.

La saluda atentament

Josep Palau i Fabre

LLETRES.

LLEGINT...

«La primera noia»

UNA NOVEL·LA PROLETÀRIA RUSSA

Dins la biblioteca «A tot vent» ha aparegut, no fa gaire temps, una novel·la d'un autor rus contemporani, Bogdànov, i que porta per títol «La primera noia». Pertany, per tant, al gènere qualificat amb el nom de literatura proletària.

Com es podria suposar, equivocadament, a causa del títol, no es tracta de la primera noia en el sentit del primer amor, sinó de la primera en inscriure's i figurar en la Joventut Comunista; per tant, l'acció té lloc durant els anys de la formació del nou règim, i com que ella és la primera noia que s'allista oficialment, el seu comportament i la seva formació tenen una transcendència considerable pel prestigi del partit. Tots els esforços, doncs, per a educar-la i perquè no s'essarril. Amb aquests elements com a base de l'obra, A. Bugdànov ens presenta el moviment interior de la formació i maduració del partit. L'esforç, la lluita, les discrepàncies, etc. Aquella pintura de l'evolució de Rússia, vista a través d'una població que pot ésser estampa de totes les altres, seria suficient perquè l'obra tingues un gran interès. Precisament, el seu defecte literari està en el fet que a moments queda massa documental. A moments, perquè és indiscutible que hi ha quelcom més que això. Globalment, la primera meitat és més intensa i suggestiva que la segona, on al començament, el gran do de relator, que és la nota magistral de l'autor, troba també un moment a conseqüència d'un allargament inútil.

La poesia que hi ha a l'obra prové de les situacions, poètiques per elles mateixes, les quals, per tant, no cal fer altra cosa que descriure-les amb precisió. Escenes com les dels dos protagonistes en l'habitació del campar que ell ha arrenglat, i on arriben d'una manera natural, lògica, a aquells moments d'intimitat, són escenes inesborrables. Es la intimitat en el fred, la luxúria en el fred, que té un to de puresa, que no hi es en paisos més càlids, on els cossos resten ardents perquè l'aire ho és, com també totes les coses, formant tot plegat un cercle viciós, una atmosfera carregada i pesant, perquè no pot orejar-se i ventilar-se com allí, on les albes fredes semblen tocar les coses per primera vegada, cosa a la qual el mateix autor fa referència. Aquelles escenes, dèiem, com que són esperades de lluny i les circumstàncies ens hi porten per un terreny segur es fan inesborrables. En canvi, s'observa, a voltes, que l'autor vol emprar termes i imatges poètiques i dona la sensació d'una cosa forçada i volguda.

La seva classificació com a novel·la proletària és una de les coses que més ens havien cridat l'atenció per interès de constatar si veritablement oferia alguna característica particular, alguna modalitat nova o fins si

BOGDANOV

portava el gèrm d'una renovació en la literatura, ja que tant ha donat a parlar. És indubtable—per a nosaltres almenys—que la lectura d'aquest llibre produeix una sensació no acostumada. Però aquesta anormalitat perceptible, prové més que d'altra cosa, dels personatges. Potser la diferència és més notòria al nostre temperament llatí. El cert és que «La primera noia» produeix una sensació d'irritació als nervis, com si fossin desproveïts d'epidermis. Tot prové del personatge, que no saben praar les bel·leses de les coses del món ni gaudir-les quan les tenen davant. És això el que sembla que l'autor s'esforça en amarrar amb aquelles descripcions volgudament poètiques, i que, com hem dit, queden postisses. Tot això és una qüestió al marge d'aquesta obra general a totes les que porten aquesta qualificació. Hem dit les nostres impressions amb exactitud, i quant a la veracitat d'aquestes, ningú, almenys, no pot negar-nos-les.

En aquest ambient és on es forma la primera noia, Sònia, que més que aprendre dels seus companys, com hauria de fer, els ensenya. Acaba sucumbint i morint en mans d'aquells mateixos que havien d'alçar-la. No cal fer cap mena de consideració moral entorn dels problemes que s'hi plantegen, perquè seria una tasca extraliterària. No deixa, però, de deure's el gran interès del llibre pel cercle de coses que ens descriu, el lloc i el temps.

Nicolai Bugdànov és, abans que

tot, tot un gran narrador. Ni existeix per a ell la dificultat literària de la descripció, per entrebancada que aquesta sigui.

La traducció és deguda a Andreu Nin, conegut ja per la tasca d'incorporar al nostre idioma les obres mestres de la literatura russa. Evde-vina a través de la traducció una comprensió espontània de l'obra. El lèxic, així mateix, és espontani: ni massa erudit, ni massa popularista. El llenguatge rusca, a més, és el mateix, per això, conserva fresca aquell vitalitat tan viva de les coses. Andreu Nin porta traduïdes en poc temps de diferència «Anna Karenina», de Tolstoi; «L'insurgent», de Jules Vallès i «La primera noia», de N. Bugdànov. En aquest poc temps, deguda a l'importància i diversitat de les obres, Andreu Nin, s'ha situat com un dels nostres primers traductors. Es d'agrair a ell, i a les «Edicions Proa» l'haver-nos fet possible la co-nexença d'aquesta obra tan interes-sant.

La humanitat: 19 de Novembre del 1935
de Margarida 1935

2.4. Ignacio Iglesias a Judit Figuerola: Cachan (França), 30 de novembre de 2000

Ignacio Iglesias
 45, Av. De l'attre de Tassigny
 94230 CACHAN
 (França)
 Tel: 01.46.65.58.59

30 de Novembre 2000

Judit Figuerola Però
 C/Lepant, 362, 4t Ba.
 08025 BARCELONA

Apreciable amiga:

Como comprobará, desistí de mi proyecto de emplear una grabadora para recurrir a mi vieja y fiel máquina de escribir. Y desistí porque, como no dispongo de tal grabadora, tendría que pedir una prestada, con la consiguiente molestia para mi hija, que es la que suele sacarme de esta clase de apuros.

Ahí van, pues, unas cuantas cuartillas, en las que intento responder a las preguntas de su cuestionario. Espero que mis respuestas resulten lo suficientemente claras y explícitas, lo cual no me es nada fácil pues los años -ya cumplí los 88- ayudan no poco a borrar los recuerdos. ¡Han pasado ya tantos años desde que traté personalmente a Nin!

De su tesina deduzco que no se entrevistó usted con Francisco de Cabo, viejo amigo que conocí al mismo tiempo que a Nin, en 1935, y con el que me relacioné hasta su fallecimiento, acaecido a poco de iniciarse 1997. De Cabo fue de los primeros que se relacionó con Nin, al regreso de éste de Moscú, en 1930. Y estuvo unido a Carlota Durany, que como usted sabe actuó de secretaria de Nin. Por tanto, una conversación con él tal vez le hubiera sido provechosa.

Releyendo mis respuestas a su cuestionario, compruebo que no referí a la ruptura de las relaciones de Nin con Trotski, que supuso para él un duro golpe. Creo que esa ruptura le dolió mucho, pues representaba no sólo poner punto final con Trotski, sino asimismo con todo un pasado político. Ciertamente es que esa ruptura era inevitable, si se tiene en cuenta sus mutuas discrepancias políticas: Trotski mostró en todo momento su incompreensión de los problemas españoles, que trató siempre al través del prisma de la revolución rusa. He intentado demostrarlo en mi librito León Trotski y España (1930-1939), publicado en 1977 por Ediciones Júcar. Mas, a fin de cuentas, bien es verdad que ese episodio de la vida de Nin no figuraba en su cuestionario.

Tampoco le conté, por idéntico motivo, cómo a los pocos días de llegar yo por vez primera a Barcelona, Nin me dijo: "Te hablaré en catalán para que así aprendas pronto nuestra lengua; cuando no comprendas lo que te diga, me lo dices." Y a las pocas semanas, para facilitar ese aprendizaje, me dio a leer libros en catalán. Recuerdo que el primero que me facilitó fue La primera noia, del ruso Bogdanov, que él había traducido. Luego siguió una novela de Puig i Ferrater y otras más. Nin hacía pedagogía conmigo. Gracias a su método, pronto pude leer bastante correctamente el catalán. Hablarlo ya fue harina de otro costal: nunca me decidí por pura timidez y miedo a hacerlo mal.

Insistiendo en la cuestión de Andrés o Andreu, después de redactadas mis respuestas y repasando algunas revistas, me encontré con la necrología que publicó a la muerte de Francisco de Cabo, en la revista Iniciativa Socialista (nº 43, febrero de 1997, Madrid), su redactor Enrique del Olmo. Reproduzco un párrafo muy revelador: "Francisco o Francesc, porque le era indistinto cómo se le llamase, en catalán o castellano, conectando con una tradición de los dirigentes del movimiento obrero catalán del primer tercio de siglo. Maurín era Quin o Joaquín, García Oliver era Juan o Joan y Nin era Andrés o Andreu. Esta tradición partía de una concepción universalista del hecho nacional catalán por parte del movimiento obrero que no requería una 'catalanización' forzada. Recuerdo que en la legalización de la Fundación Andreu Nin, cuando estábamos eligiendo un logotipo que llevara la firma de Nin, de Cabo nos lo explicó, señalándonos que un gran conocedor y traductor de la lengua catalana y, quizás, el principal teórico de la cuestión nacional y catalán sin ambigüedades, firmaba como Andrés."

- 2 -

Le adjunto varias fotocopias, por si pudieran serle útiles. En todo caso completarán su "dossier" sobre Nin.

Reciba mis mejores y sinceros saludos, esperando que si la salud me lo permite vaya el próximo verano a Volanova i La Geltrú, como lo hacemos mi esposa y yo desde hace bastantes años, lo cual podría propiciar nuestro encuentro y conocimiento personal.

Xanacio Iglesias

RESPUESTA AL CUESTIONARIO DE LA PROFESORA JUDIT FIGUEROLA I PERO
RESPECTO A ANDRÉS NIN

- -) -

PRIMERA PARTE:

1)

Conocí personalmente a Andrés Nin a finales de enero de 1935, fecha en que llegué a Barcelona procedente de Madrid, donde había hallado refugio tras haber huido de Asturias como consecuencia de la revolución de octubre de 1934, en la que participé formando parte del Comité revolucionario de Sama de Langreo, en plena cuenca minera. Pero sin duda nos habíamos carteadado anteriormente, ya que había colaborado en El Soviet, periódico que dirigió Nin en Barcelona. El encuentro tuvo lugar en el domicilio del doctor Morros, militante de nuestra organización, donde me alojé durante mis primeros días en Barcelona. Fue Nin quien pidió que me trasladara a Barcelona, para ayudarme en sus tareas de dirección de la Izquierda Comunista. Por cierto que cuando me abrazó como saludo, me dijo: " Caramba, te creía un señor con barba y bigote y resulta que eres un chico."

2)

En efecto, yo era entonces muy joven, no obstante llevar ya varios años de militancia: tenía 22 años. Nin andaba por los 43 años, que cumpliría días después. La revolución asturiana de octubre de 1934 interrumpió mis estudios. Había hecho el bachillerato en el Instituto Jovellanos de Gijón, como alumno libre y luego, en la misma ciudad, en la Escuela Industrial, continué mis estudios de Perito Mecánico y Técnico Industrial, con el propósito de acabar siendo ingeniero mecánico. Nin tenía como fuente de ingresos sus traducciones.

3)

Conocer personalmente a Andrés Nin me produjo la natural alegría que tiene un joven militante al hallarse ante un hombre de gran experiencia y prestigio, que había desempeñado puestos importantes en la URSS, que representaba en aquellos años, no obstante la desviación stalinista, la Meca de la revolución.

4)

Cuando conocí a Nin hacía ya más de cuatro años ~~que~~ ^{él} había regresado de la Unión Soviética. Por tanto, no puedo contestar a su pregunta.

5)

En nuestras conversaciones raras veces se refirió a sus años pasados en Moscú, ni de sus viajes por distintos países europeos como representante de la Internacional Sindical Roja. No parece que fuese amigo de rememorar el pasado. Tuve la impresión que sólo le interesaba de veras el presente y el futuro.

6)

Yo iba todas las tardes a su domicilio, en la calle Villarroel; un día a la semana, creo recordar que era el jueves, comía con él y su familia, por lo general una paella que él mismo cocinaba. Yo solía llegar hacia las tres de la tarde, hora en que Nin terminaba su siesta. Entonces me indicaba mi tarea inmediata, por lo general la relación con los militantes esparcidos por la geografía española. Hablábamos de las cuestiones políticas del día y de tal o cual acontecimiento. Era hombre de trato fácil, agradable. Creo que me tenía gran estima. Pero no puedo decir que fuésemos amigos, en el lato sentido de la palabra. Hay que tener en cuenta, en primer lugar, la diferencia de edad: veinte años. Por lo general, los amigos suelen ser de la misma generación, poco más o menos. Pero nuestra identificación política fue total, salvo en la cuestión de las nacionalidades. Nin estaba aferrado a la posición leninista, que pregona la autodeterminación de los pueblos; yo no creía en tal autodeterminación y era partidario de las tesis de Rosa Luxemburgo. Discutimos no poco cuando publicó su libro, y Nin mostró entonces no sólo su paciencia con el jovencito que yo era y trató de convencerme mediante las dotes pedagógicas que le eran propias. Mi relación personal con Nin duró ~~todo~~ todo el año 1935 y parte de 1936, pues en abril de este año regresé a Asturias, una vez amistiados los participantes en la revolución de octubre de 1934. En enero de 1937, pude llegar de nuevo a Bar-

Sobre las nacionalidades

celona, reclamado precisamente por Nin para ocuparme de nuestro diario La Batalla, que no disponía de un redactor político, ya que Molins y Fábrega había sido enviado como representante del Partido a París y Gorkin, su director, estaba con frecuencia ausente ya que viajaba bastante por el extranjero. De nuevo, pues, reanudé mi relación personal con Andrés Nin. No nos veíamos mucho a causa de nuestras respectivas ocupaciones, pero sí nos telefoneábamos casi diariamente. Muchos de los editoriales del periódico, en el período comprendido entre principios de febrero de 1937 y comienzos de junio del mismo año, fecha de su suspensión gubernativa, fueron redactados por mí. Y dado que esos editoriales tenían que reflejar la posición política del POUM, se los leía previamente a Nin. Asimismo venía de vez en cuando a mi despacho del periódico, sin duda para descansar un poco; Nin se hallaba en dicho período bastante fatigado, física y moralmente. Físicamente por su dolencia en el hígado; moralmente por la lucha soterrada de que era víctima en el Comité Ejecutivo por parte de algunos de sus miembros, que en principio habían sido adversarios de la unión del Bloque con la Izquierda Comunista para crear el POUM, unión que finalmente aceptaron a regañadientes por la gran influencia que Maurín ejercía sobre ellos. Esos fueron los que lanzaron la leyenda de un Nin falto de energía, de carácter débil, etc., que años después reprodujo Víctor Alba en su biografía de Andrés Nin y lo cual mereció que le escribiera una larga carta, de contenido un poco duro precisamente a causa de la gran amistad que nos une, a Víctor Alba y a mí. Mi buen amigo tuvo la honradez de reproducirla en gran parte en las páginas 325 a 330, (4).
 La última vez que vi a Nin fue el 12 o 13 de junio de 1937, pocos días antes de su detención, que fue el 16. Me llamó a su despacho, en la Virreina, para comunicarme que se había decidido que fuera a Lérida para editar allí La Batalla, que había sido suspendida en Barcelona. Y a Lérida me trasladé inmediatamente, acompañado de Víctor Alba que era redactor del periódico. Aún no habíamos logrado sacar a la luz La Batalla, cuando el 16 nos comunicaron que la policía había irrumpido en la redacción del mismo y Nin había sido detenido. Víctor Alba y yo comprendimos que era el inicio de la represión stalinista contra el POUM y decidimos regresar a Barcelona.

7)

No creo que Nin tuviese algún hermano. Su padre debió haber fallecido hacía ya bastantes años; con su madre sí conservaba buenas relaciones, ya que incluso quiso tenerla a su lado en Moscú. Por lo que se refiere a su primera esposa y a sus dos hijos, una chica y un chico, nada supe hasta muchos años después. Nin, no obstante su carácter cordial, era en el fondo muy reservado, o al menos así me pareció a mí. Sé que el chico fue durante nuestra guerra voluntario en el cuerpo de aviación y que como consecuencia de la detención de su padre él también fue encarcelado, lo que demuestra que la KGB soviética estaba bien informada. Hace unos años leí, creo que en la revista Historia y Vida, editada en Barcelona, una carta de un lector que se refería al caso Nin y que afirmaba que su hijo había muerto en Reus en un accidente de aviación; por lo visto se había hecho piloto después de la guerra. Por lo que concierne a su esposa rusa, Olga Tareeva Pavlova, naturalmente que la conocí, puesto que, como queda dicho, yo iba todas las tardes al domicilio de Nin, en la calle Villarroel. Y por las mismas razones conocí a sus dos hijas, la mayor Ira y la menor Nora, la primera muy rubia y la segunda muy morena. ¿Viven todavía? Lo ignoro. Sé que Ira se había casado con un norteamericano y Nora con un catalán, funcionario de la FAO; la primera vivía en los Estados Unidos y la segunda en Roma. ¿Qué puedo decir de Olga? Poco o nada, puesto que mis relaciones con ella fueron bastante distantes, ignoro si a causa del idioma, o simplemente porque no le resulté muy simpático, o como consecuencia de su carácter bastante frío y distante. De las chicas, en cambio, conservo un recuerdo muy grato.

(1) Me ha resultado siempre insoponible leer que Nin tenía un carácter débil, poco firme, siendo así que con su muerte a manos de los firos asesinos de la KGB soviética, dio un elevado ejemplo de firmeza, de fuerte carácter, no obstante las torturas a que fue sometido. Nin no "confesó", como hicieron los Zinoviev, Bufarin, etc. en los procesos de Moscú.

- 3 -

SEGUNDA PARTE

1)

En efecto, después de su regreso de la URSS, Nin dio varios cursos culturales, en particular en el Ateneo Enciclopédico Popular y en el Ateneo Politécnico, ambos en Barcelona. En 1933 desarrolló en el primero un cursillo de Economía política y en el segundo otro de Sociología. Asimismo dio numerosas conferencias en distintos lugares, entre otros en el Ateneo de Madrid. Se me antoja que Nin no perdió nunca su primeriza vocación de educador. Tanto en sus conferencias como en sus escritos existía en todo momento un afán de exponer con claridad y de convencer a sus auditores y lectores. No cabe duda de que él veía en la cultura un medio para que la clase trabajadora alcanzase la conciencia necesaria a su emancipación.

2)

De su actividad como periodista antes de su viaje e instalación en la URSS únicamente conozco su colaboración en La Justicia Social, que se publicaba quincenalmente, en castellano, como órgano del Partido Socialista en Reus. Allí publicó una docena de artículos, que pude leer en un volumen que por casualidad encontré en una librería de viejos libros, en Vilanova i la Geltrú, donde desde hace años paso mis vacaciones veraniegas. El libro vio la luz en 1979, con el título La Justicia Social, órgano de la Federación Catalana del PSOE (1910-1916) y sus autores son María Dolors Capdevila y Roser Masgrau. Fue para mí un verdadero descubrimiento, pues merced a esos artículos pude ver un Nin muy distinto al que yo conocí, puesto que no obstante su evolución todavía perduraba en él el espíritu del bolchevismo. En esos artículos de La Justicia Social sobresale su apertura de espíritu, su afán de tolerancia, su deseo de educar políticamente a los trabajadores. Sobresale un artículo del 19 de septiembre de 1914, titulado "Ortodoxos y heterodoxos", en el que insiste en la necesidad de luchar "contra los teólogos inquisitoriales" que por desgracia no faltan en el movimiento obrero, "echar fuera el fraile que llevamos dentro, y dejar olear el espíritu a los cuatro vientos", "dejar de examinar las cosas y las ideas con un criterio unilateral", "que ningún dogma nos detenga", etc. Luego vino su conversión al leninismo, que justamente representaba todo lo contrario de lo que Nin deseaba y pregonaba unos años antes. Andrés Nin, al igual que todos los disidentes comunistas, por ejemplo Joaquín Maurín, no llegó a desprenderse por completo de la influencia del leninismo. Les faltó a todos ellos asistir al estrepitoso derrumbamiento de la Unión Soviética y de sus países satélites, privilegio del que pudimos disfrutar los que pertenecíamos a las generaciones posteriores.

3)

Pude asistir a algún mitin, no muchos, en el que participó como orador Nin. Puedo afirmar que su oratoria era buena, diciendo bien lo que quería decir. ¿Que no transmitía emoción al auditorio, como afirma mi buen amigo Víctor Alba? Creo que es una afirmación puramente subjetiva. En todo caso es cierto que Nin huía de toda demagogia, sin esos latiguillos propios de quien busca los aplausos. Por cierto que recuerdo su satisfacción de haber descubierto el micrófono. Ocurrió en un mitin organizado por el Frente Popular en la Plaza de Toros de Valencia, a comienzos de noviembre de 1935, en un acto en recuerdo de Luis Sirval, un periodista que había ido a Asturias como consecuencia de la revolución de octubre de 1934 y que había sido asesinado por un oficial de la Legión Extranjera. Me decía: "Ojalá, es magnífico; no tienes necesidad de desgañitarte para que te coigan."

Es innegable que su libro sobre las dictaduras, así como el otro referente a los movimientos de emancipación nacional se resentían de la influencia leninista. Por lo demás, son lo que el autor quiso que fueran, es decir, una exposición del tema tratado, sin pretensión de aportar nada original. En otro lugar respondí a los que negaban a Nin su condición de teórico del marxismo, recordándoles que desapareció a los cuarente y cinco años, una edad en que,

1 (2)
1 (2) "Andreu Nin, revolucionari i intel·lectual", en el folleto Andreu Nin, editado por Columna - PSC, Barcelona, 1994.

por lo general, se inicia en el hombre su madurez intelectual y esa madurez comienza a dar sus mejores frutos. Y recordaba igualmente que Marx, Engels, Kausky, Plejanov, Labriola y demás teóricos del marxismo publicaron sus obras capitales rondando el medio siglo de edad. Además, ninguno de ellos pasó por las circunstancias adversas que, de un punto de vista económico, atravesó Andrés Nin.

4) Su faceta de crítico literario la conozco poco o casi nada. Sus comentarios respecto a algunos libros, publicados en Leviatán, revista que dirigió el socialista Araquistáin en Madrid, y en Nueva Era, revista teórica del POUM de la que Nin fue el director, son de carácter más bien político. De índole estrictamente literaria únicamente conozco su ensayo en la Revista de Catalunya y los prólogos o introducciones a sus traducciones de novelistas rusos. ¿Que sus opiniones parecen influidas por la crítica de signo trotskista? De signo trotskista, no; de signo marxista, sí. Y es lógico que así fuese, dada su formación teórica. ¿Sus proyectos? En su libro titulado Las organizaciones obreras internacionales, que publicó la Editorial Dédalo, de Madrid, en 1933, en su última página anuncia las otras obras del autor y anuncia que éste tiene en preparación dos otros libros: Perfil de la lucha social contemporánea y Salvador Seguí y el movimiento obrero de Cataluña. Este estudio sobre el Noi del Sucre era un viejo proyecto suyo, desde sus tiempos de Moscú. La falta de tiempo le impidió ordenar las numerosas notas que había ido reuniendo pacientemente.

TERCERA PARTE

1) Durante el tiempo que pasé al lado de Nin, éste traducía en su casa, sobre todo durante las mañanas y a veces a la tarde. Me llamó la atención su forma de trabajar; de pie y paseando traducía de viva voz, que su esposa Olga pasaba a la máquina de escribir; esto se llevaba a cabo en el pequeño comedor de la casa, puesto que su despacho era muy reducido. Terminada la traducción, Nin la corregía atentamente a mano, para que Olga hiciese luego la versión definitiva. Sus tertulias y su trabajo en las oficinas de Proa corresponden a un período anterior, que no conocí; también corresponde a un período anterior a 1935 su posible relación con los intelectuales del momento, salvo con Puig y Ferrater, por quien sentía una gran admiración. Por la que se refiere a su amistad con Mercé Rodoreda y su supuesto idilio, fue para mí una verdadera sorpresa cuando leí en La Vanguardia esa "historieta" con motivo del libro de Montserrat Casals. Y digo "historieta" porque las pruebas no existen; todos los personajes han desaparecido y la carta de Nin a su "amada" no aparece en parte alguna. ¿En que período aconteció ese supuesto hecho? Tampoco se especifica. El año 1935, que fue cuando conviví con Nin, conocí una intensa actividad política, ya que fue el año de la fundación del POUM, con lo que quiero decir que no ~~haya~~ tiempo para idilios u otras zarandajas. A continuación del regreso de Andrés Nin de la Unión Soviética, cuando su esposa Olga no conocía ni una sola palabra del catalán y del castellano, le ayudó como secretaria Carlota Durany y Vives, una simpatizante trotskista que poco después se unió a Francisco de Cabo, también trotskista. Conociendo como conocí a Carlota, se me antoja que su ayuda a Nin debió ser benévola. A mi llegada a Barcelona pronto establecí relación, transformada luego en gran amistad, con Carlota Durany y Francisco de Cabo. La primera era una mujer muy inteligente y de una bondad infinita, que pronto me puso bajo su protección, como queriendo hacer un poco de madre pues me llevaba una docena de años. Poco antes de finalizar la guerra fue encarcelada por la policía comunista, pero pudo escapar y llegar a París, donde más tarde se juntó a Francisco de Cabo, su esposo, que había sido herido en el frente y se hallaba hospitalizado cuando la retirada. Como Francisco de Cabo, de familia catalana, había nacido en la Argentina, pudieron embarcar para dicho país. Carlota falleció ~~en 1937~~ al finalizar la guerra mundial. Francisco de Cabo murió ~~en 1937~~ en Barcelona.

— quedaba

en 1945.

en 1997

- 5 -

2)

No puedo contestarle a su pregunta respecto a si existe alguna documentación sobre las orientaciones que Puig i Ferrater dio a la Editorial Proa, puesto que era su director literario. Tenga usted en cuenta que abandoné España en febrero de 1939, como uno más del gran éxodo que produjo el triunfo militar de los franquistas, y que no regresé hasta la muerte de Franco, pero sólo para visitar en Asturias a mi madre y luego como un turista más que pasaba sus vacaciones en Vilanova I La Geltrú. Me parece que la relación entre Andrés Nin y Puig i Ferrater fue anterior al regreso del primero a Barcelona, en 1930. Posiblemente, pura hipótesis, se conocieron en La Publicidad, periódico en el que colabóaba Puig i Ferrater y del que Nin fue redactor. No fue, pues, casual que el novelista visitase a este último al día siguiente mismo de su llegada a Barcelona, procedente de Moscú. En cambio su relación con Janés fue estrictamente profesional, de la misma índole que la que mantuvo con otras editoriales para las que Nin tradujo, como Juventud, Aguilar, etc. (Simple anécdota: para Janés también trabajó como traductor Joaquín Maurín, que a su salida de la cárcel, después de diez años de encierro, se encontraba sin recursos para poder subsistir. #

3)

Naturalmente que Nin efectuó sus traducciones por motivos estrictamente económicos, pues representaban su única fuente de ingresos, salvo el breve período que actuó como secretario particular del alcalde de Badalona, un amigo suyo. Ahora bien, esto no quiere decir que lo hiciese con esa desgana que suele acompañar a lo que se hace por obligación. La traducción para Nin, en particular las de obras literarias, representaba para él una forma de creación y por eso ponía tanto cuidado. Puede decirse, por tanto, que traducía por necesidad, mas con cierto placer. Pero afirmar que en sus traducciones al catalán se proponía crear toda una obra, se me antoja que es mucho decir. Cabe también tener en cuenta que Nin tradujo más libros en castellano que en catalán.

4)

No, jamás en nuestras conversaciones salió a relucir nada referente a sus traducciones; o en todo caso no lo recuerdo.

5)

Si, creo que, en general, era el propio Nin quien elegía los autores y obras a traducir. Posiblemente haya alguna excepción, como las obras que tradujo para Aguilar, de Madrid, todas de carácter científico, o las que tradujo para la Editorial Juventud, de Barcelona, algunas con seudónimo, según afirma Víctor Alba. Que tradujo para Juventud me lo confirma una anécdota que recuerdo. Un día, que había estado en Juventud para entregarles una traducción, a su regreso me dijo: "¿Sabes a quién he conocido? Al célebre Pérez y Pérez. Si sus jóvenes lectoras lo vieran quedarían desencantadas, pues es un hombre bajito y calvo, sin prestancia alguna." Pérez y Pérez era en aquella época un autor de novelas rosa que se arrancaban las jovencitas de la clase media española. Por último, es probable que la traducción que hizo de algunas obras menores de Tolstoi y Dostoievski fue consecuencia de la necesidad de terminarlas pronto, cosa que no ocurriría si se tratase de obras de mayor importancia. ¡Ah!, no creo que tradujese a Filniak por el hecho de que fuese un crítico del régimen soviético, sino pura y simplemente por la calidad literaria de la obra. Hecho parecido ocurre con Dostoievski y otros autores, criticados por la crítica comunista. Nin, que era un enamorado de la literatura rusa en general, veía en ellos a grandes novelistas, sin tener en cuenta sus opiniones políticas; consideraba la obra de arte y no otra cosa.

/de las manos

6)

No creo existan muchas referencias a las traducciones de Nin en los periódicos de la época, ni en las revistas literarias. La crítica literaria era sumamente pobre, en la que el traductor no contaba apenas. Además, Nin era el hombre político, el revolucionario al que no era conveniente ensalzar. En fin, pudiera ser que peque de exceptico. Ojalá pueda usted encontrar algo.

- 6 -

No creo que Nin estuviese obsesionado por el valor de sus traducciones, ni diera importancia alguna al silencio de las mismas en las críticas literarias en periódicos y revistas. Ni tampoco creo que se haya forjado un mito respecto al Nin traductor, como usted escribe. Lo que sucedió es que en estos últimos años, sobre todo después del derrumbamiento del stalinismo, cuando se puso al descubierto todos sus crímenes y entre ellos el de Andrés Nin, se ha reivindicado su figura como revolucionario y como escritor. En consecuencia, también como traductor.

7)

El retrato que Josep Pla hace de Nin en sus Homenots, que releí este último verano, rezuma incomprensión y hasta odio en todas sus páginas. Y pone de manifiesto una vez más el reaccionarismo que anidaba en ese patriarca de las letras catalanas. El silencio en que estuvo sumido Pla durante unos cuantos años fue un castigo harto merecido. Desde luego, su Nin nada tiene que ver con el Nin que conocieron cuantos se acercaron a él. ¿Cómo se le ha ocurrido a ese hombre escribir que Nin fue un resentido por el hecho de que su segundo apellido era Pérez, apellido que la generalidad de la gente ignoraba? ¿Y como puede llamar ambicioso a un hombre que pasó la mayor parte de su vida luchando contra la corriente y en situación minoritaria? Si Andrés Nin, como afirmó Pla, aspiraba a una vida regalada, con buena mesa y bonitas mujeres, no hubiera elegido el camino de lucha que eligió, sino más bien el del mismo Pla, que optó siempre por situarse y arrimarse lo más posible al sol que más calienta. Lo menos que puede decirse es que el autor de los Homenots no hace gala de esa mesura, del seny que caracteriza a la mayoría de los catalanes. Así pues, los juicios de Pla sobre Nin no me merecen otra cosa que el más absoluto desdén.

Hace ya muchísimos años que leí las traducciones, tanto políticas como literarias de Andrés Nin. En las afueras de París, donde habito, no hay manera de hacerse con ellas, por lo que no puedo emitir un juicio. ~~conociéndolo~~ Pero conociéndolo como lo conocí, no creo que exista entre ellas, las literarias y las políticas, ninguna diferencia substancial, ni en la lengua ni en el estilo. Ponía en todas idéntica atención, la misma exigencia de perfección. Por lo que concierne al otro traductor del ruso para Proa, el señor Parayols, me parece que no conocí su nombre hasta que leí la tesina que tuvo la amabilidad de enviarme.

ALGUNAS CONSIDERACIONES

A mi parecer, la tesina "Andreu Nin, traductor" es un trabajo excelente. El tema tratado está bien desarrollado, de manera clara y sin ninguno de esos lápiz que por desgracia se encuentran en algunos de los escritos que se han publicado sobre Nin, que tienen más de la hagiografía que de otra cosa. Creo que esta tesina viene a llenar el vacío que existía respecto a uno de los aspectos del Andrés Nin intelectual. Lo que sí lamento es que en ella se estudie únicamente la vertiente catalana de Nin, sobre todo si se tiene en cuenta que tradujo más al castellano que al catalán y, en general, escribió más en castellano que en catalán. Víctor Alba, en su biografía de Nin, señala muy justamente, refiriéndose al período 1931-1935, lo que sigue: "Excepte per alguns articles menors, dos llibres i una traducció (la biografia de Bakunin) que escriví en català, la producció política de Nin fou en castellà." Naturalmente, la profesora Judit Figuerola me puede argüir que a otro corresponde estudiar la vertiente intelectual castellana, lo cual no deja de ser cierto. De todas las maneras a mí me resulta chocante partir en dos, por decirlo así, la actividad intelectual de alguien.

Me parece que a partir de los años ochenta se produjo, particularmente en Cataluña, en las filas de la izquierda y sobre todo de la extrema izquierda—algunos grupitos trotskistas y antiguos militantes del POU—un deslizamiento político hacia una especie de nacionalismo. Y en sus escritos se comienza a reemplazar el nombre de España por el de Estado español y a catalanizar todos los nombres propios en textos redactados en castellano. Y lo malo es que ese popurri se extendió a casi toda España, viendo ~~en~~ en el diario madrileño El País, que es el

- 7 -

periódico español que llega a mis manos, que como todo el mundo sabe está redactado en castellano, poner Lleida en lugar de Lérida o Girona en vez de Gerona, con la paradoja de continuar escribiendo Burdeos, pongamos por caso, y no Bordeaux, o Marsella en lugar de Marseille, según la lengua vernácula. Y así surgió Andreu Nin a troche y moche, incluso cuando se reditaban ~~textos~~ o traducciones suyas en lengua castellana que él había firmado Andrés Nin y no Andreu. Incluso diré más: sus amigos extranjeros le llamaron siempre Andrés. Ahí está el ejemplo que nos ofrece ~~un ejemplo~~ Víctor Serge, su viejo amigo de Moscú, en Mémoires d'un révolutionnaire (Ed. Seuil, Paris, 1951), que no escribe André, en francés, ni Andreu, en catalán, sino Andrés, en castellano. Y podría ofrecer otros ejemplos.

La autora de Andreu Nin, traductor hace muy bien en escribir Andreu, puesto que el texto está redactado en catalán. Y yo estoy en lo justo al poner Andrés, ya que así lo conocí y lo llamé. Si yo escribiera en catalán no cabe duda que pondría Andreu, pero el hacerlo en castellano pongo Andrés. No tienen, pues, razón aquellos que como Bonamusa o Felai Pagès ponen Andreu en sus libros escritos en castellano; la tiene en cambio Solano al escribir Andrés Nin, título de un folleto editado en Barcelona, en 1977, por V. Alvarez. Sé que algunos considerarán este caso como simple chiquismiquis, manías de viejo o, lo que a mis ojos sería peor: cual expresión de un nacionalismo español. Nada de todo esto, sino simple afán de claridad y aversión hacia la confusión.

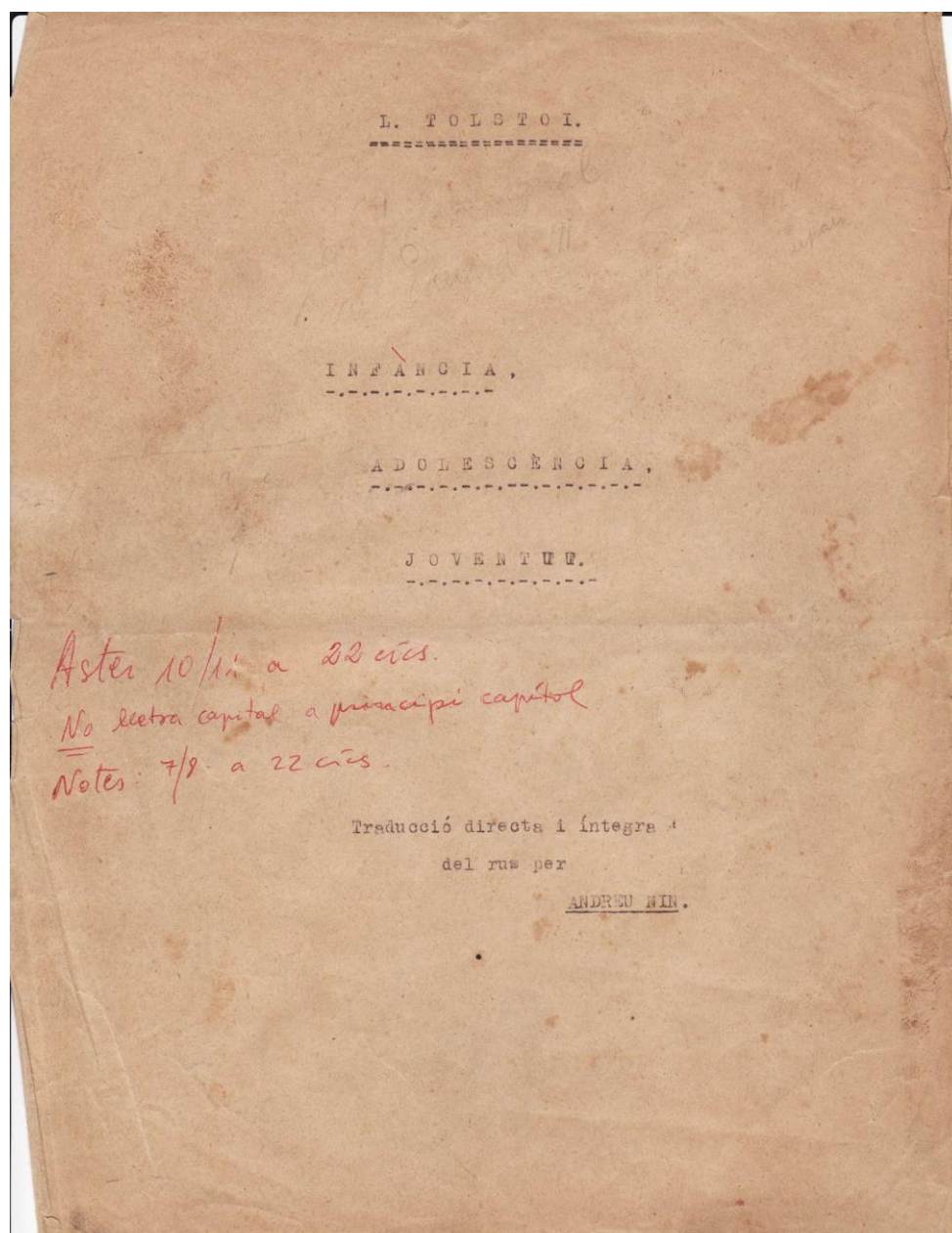
Para poner punto final he de renovar mis felicitaciones a la profesora Judit Figuerola por su tesina, que viene, lo repito una vez más, a llenar un vacío en el conocimiento de Andrés Nin en su vertiente intelectual.

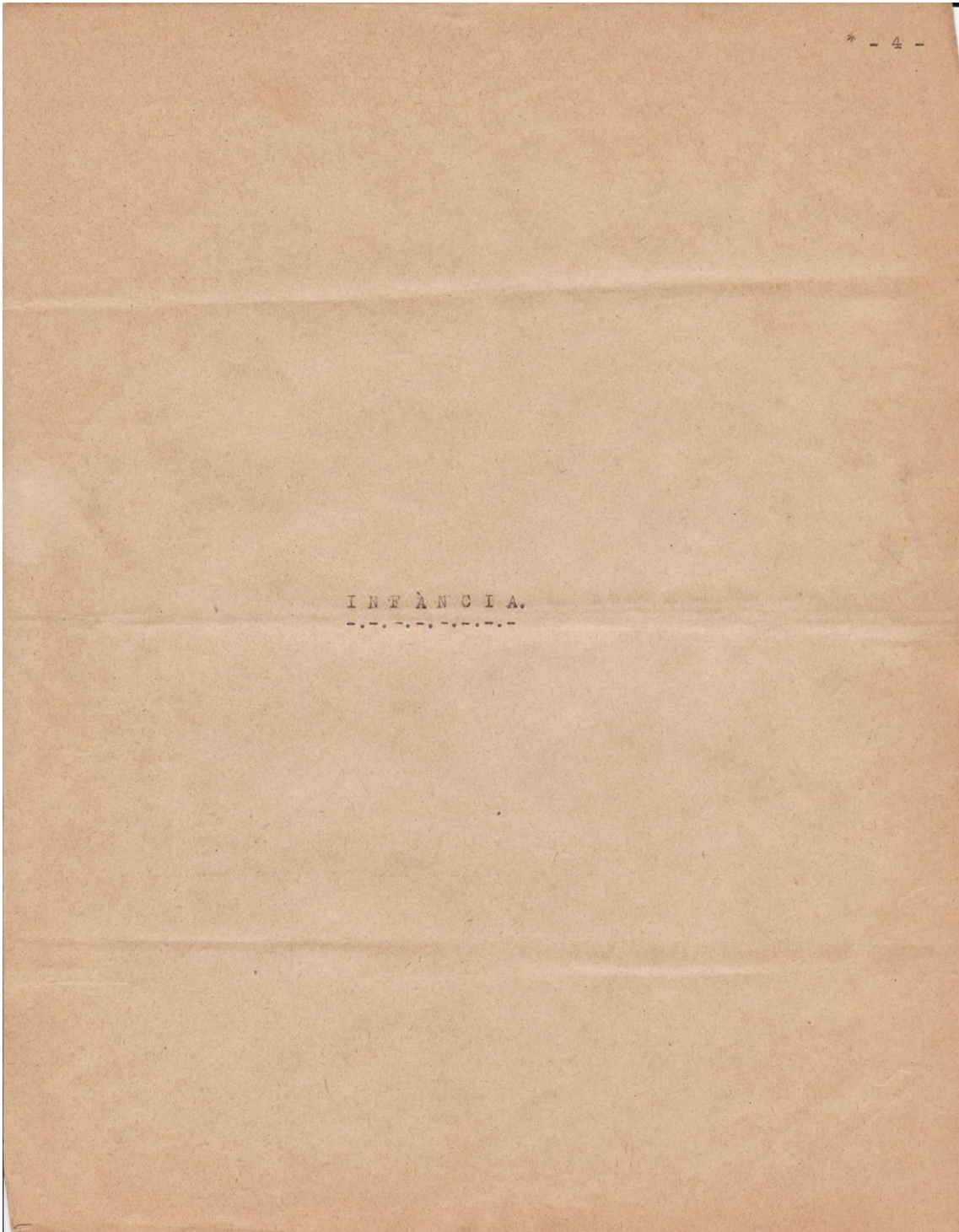
París, noviembre de 2000.

Ignacio Iglesias

3. Mecanoscrit amb correccions autògrafes d'*Infància, adolescència, joventut*, de Lev Tolstoi

3.1. Capítol I d'*Infància*: "El preceptor Karl Ivànovitx"

I.

El preceptor Karl Ivànovitx.

El 12 d'agost de 18... dos dies després d'haver complert deu anys i rebut meravellosos presents amb motiu del meu aniversari, Karl Ivànovitx em despertà a les ^{set} del matí en ~~un~~ ventel un cop amb l'espantamosques a dos dits del meu cap. Ho féu amb tan poca traça que tocà l'àngel penjat al capçal (de roure del meu llit) i la mosca morta em caigué damunt del cap. Després de treure el nas de sota la flassada, ^{d'} aturar amb la mà l'àngel, ^(continuava) brandant, ^(de tirar) la mosca a terra, ^(vaig) eridan amb els ulls encara ensuyats, però que expressaven la irritació ^(Karl Ivànovitx, en galopant en) Karl Ivànovitx, ^(i amb) la seva bigarreda bata de cotó, cenyida amb un cinturó de la mateixa matèria, ^(prosequia) un casquet vermell de ^(punt) amb borla i botes flonges de pell de boc, ^(seguint) la seva cacerà a les parets.

"Admetem - pensava jo, - que sóc petit; però, per què m'ha d'amoïnar? Per què no mata les mosques prop del llit de Volòdia? Tant que n'hi ha! No, Volòdia és més gran que jo; jo sóc el més petit de tots i per això em martiritza. ^(en l'oc) ^(correu) l'únic que pensa tota la seva vida, - vaig fer en veu baixa, - és a donar-me disgustos. ^(Prou que ho veu) ^(m'espantat) que m'ha despertat i ^(ha clavat) però fa veure que no se n'adona... Quin home més repulsiu! I la bata, el casquet, i la borla, tot és, ^(ho) repulsiu!"

Quan expressava mentalment d'aquesta guisa la meua reïança, Karl Ivànovitx s'atansà al seu llit, es mirà el rellotge que hi tenia prop ^(del) capçal ^(en) en una rellotgera, en forma de sabata, ornada amb gran de vidre, penjà l'espantamosques ^(en) un clau i es girà ^(envers) nosaltres amb el millor bon humor del món, segons es veia.

- Auf, Ainder, auf! Es ist Zeit. Die Mutter ist ^(en) non im Saal ^(cri) -

1 ~~del~~. □ Diminutiu de Vladimir. (N. del T.).

2 ~~del~~. □ Alceu-vos, nois, alceu-vos... Es hora. La mamá ja és a la sala. - (N. del T.)

- 6 -

de bonjan, i, abansant-se
 dà amb ~~amb~~ ~~veu~~ ~~al meu~~ ~~llit,~~ ~~als~~ ~~peus,~~ *se'n va asseure*

i es tragué la tabaquera de la butxaca. Jo vaig fingir que dormia. De primer antuvi, ~~de~~ ~~ensumà,~~ va eixugar-se el nas, féu petar els dits, i, ~~en~~ *un* ~~cop~~ fetg ~~per~~ aquestes operacions, decidí emprendre-les amb mi, i començà per fer-me pessigolles a les plantes dels peus ~~meu~~ *tot* rient.

- Nun, nun, Faulenzer ³ ~~3~~, - deia.

Tot i que les pessigolles em feien molta por, no vaig saltar del llit ni respondre-li, ans vaig enfonsar encara més el cap sota el coixí, resistint amb totes les meves forces i fent ~~per~~ *tot* els possibles per aguantar-me el riure.

- Que ^{n'és} ~~és~~ bon home, i que ens estima! I jo que havia pensat mal d'ell! Em sentia ~~inquiet~~ *descontent de mi i de Karl Ivànovitch;* i tenia ganes de riure i de plorar: tenia els nervis desguitarrats, *hauria volgut riure i plorar.*

- Ach, lassen Sie ⁴ ~~4~~, Karl Ivànovitch! - vaig cridar amb les llàgrimes als ulls traient el cap de sota el coixí.

Karl Ivànovitch, sorprès, va deixar-me tranquil. Les plantes dels peus i em preguntà, inquiet, què em passava, si havia tingut un ~~mal~~ ~~somni~~ *mal somni malson*... El seu rostre germànic, ~~amb~~ ~~una~~ ~~bonhomia,~~ *ple de* ~~amb~~ ~~una~~ ~~bonhomia,~~ *l'interès* amb què s'esforçava a endivinar la causa de les meves llàgrimes, les feren fluir encara amb més abundància. Sentia una gran recança, no comprenia com, un minut abans, *havia pogut* ~~no~~ estimar Karl Ivànovitch i trobar repulsius la seva bata, el seu casquet i la seva borla. Ara, ~~al~~ ~~contrari,~~ ~~tot~~ això em semblava extraordinàriament simpàtic. ~~La~~ ~~borla,~~ ~~una~~ ~~prova~~ ~~evident~~ ~~de~~ ~~la~~ ~~seua~~ ~~bonhomia.~~ *sobretot, era esdevinguda* Vaig dir-li que plorava perquè havia somniat que la mama era morta i la duïen a enterrar. Vaig empecar-~~me~~ *m'ho* perquè, decididament, no recordava el que havia somniat aquella nit. Quan Karl Ivànovitch, però, començà

3 ~~3~~.- Apa, apa, mandrós! (*v. del T.*)

4 ~~4~~.- Ah, deixeu-me estar! (*v. del T.*)

per ^{la} meua relació ^{ció} començà a calmar-me i ~~em semblava~~ ^{a dir-me paraules de consol,} em semblà que, efectivament, havia tingut aquell somni, i vaig ~~reaccionar~~ ^{tornar a plorar, però aquesta vegada} per un altre motiu.

Quan Karl Ivànovitx em deixà, i jo, incorporant-me al llit, vaig començar a posar-me els mitjons ~~me~~, les llàgrimes minvaren un xic, però l'ombrívol record del somni que havia inventat no ~~se~~ ^{m'} abandonava ~~mai~~. Entrà Nicolai, l'ajudant del preceptor, un homenet ~~que anava sempre molt petit, seriós, puntual i humil, que era~~ ^{i anava sempre molt polit.} gran amic de Karl Ivànovitx, ens portava els vestits i el calçat: a Volòdia, unes botes; a mi, unes sabates noves amb llacets. Davant d'ell m'hauria sabut greu de plorar; ~~només~~ ^a, el sol matinal il·luminava joiosament la finestra, i Volòdia, dret davant la palangana, es movava de Maria Ivànovna (la germana de la institutriu) tan alegrement i sonora, que àdhuc Nicolai, habitualment tan seriós, que era al seu costat amb la tovallola a l'espatlla, el sabó ^{en} una mà i la palangana a l'altra, digué, somrient:

- Apa, prou, Vladimir Pietròvitx; feu el favor de rentar-vos.

Jo estava molt divertit.

- Sind sie bald fertig? ⁵ ~~Wah~~, feu, de la sala de classe estant, la veu de Karl Ivànovitx.

La veu era severa, ~~no tenia~~ ja aquella expressió de bonhomia que m'havia fet saltar les llàgrimes. A classe, Karl Ivànovitx era tot un altre home: era el preceptor. ^{després de} vestir-me i rentar-me llestament, ~~me~~ vaig acudir a la seva crida bo i allisant-me encara els cabells mullats, amb el raspall,

Karl Ivànovitx, amb les ulleres al nas i el llibre a la mà, seia ~~en~~ ^{al} seu lloc habitual, entre la porta i la finestra. A l'esquerra de la porta hi havia dos compartiments: l'un era el nostre, dels infants; l'altre, ^{el} d'ell. ~~propri~~ ^{el compartiment propi.} Al nostre hi havia tota mena de llibres, de text i que no ho eren, col·locats de qualsevol manera. Només els dos grans volums de l'Histoire des Voyages, relligats en vermell, s'estintolaven decentment a la paret. Després, venien llibres llargs, gruixuts, grossos i petits, - cobertes sense llibre i llibres

~~5~~ ~~Wah~~.- Estareu llestos avist? - (N. del T.).-

sense bobertes; tot ho entaforàvem de qualsevol manera quan, abans de l'hora d'esbarjo, hom ens ordenava que poséssim en ordre la "biblioteca", com anomenava Karl Ivànovitx sonorament aquest prestatge. La col·lecció de llibres de la biblioteca pròpia no era tan gran com la nostra, però ^{era} encara més variada. Em recordo de tres d'aquests llibres: un ^{opuscle} alemany sobre l'adob dels horts per al cultiu de les cols; un volum en pergamí, cremat d'un cantell, de la història de ^{la} guerra dels Set Anys, i un curs complet d'hidrostàtica. Karl Ivànovitx dedicava una gran part del temps a la lectura, fins i tot s'hi malmetia la vista; però, llevat d'aquests llibres i de L'Abella del Nord, no llegia res.

De tots els objectes que hi havia al prestatge de Karl Ivànovitx n'hi havia un que és el que més me'l recorda. Era un pàmpol de cartó, col·locat damunt un peu de fusta, en el qual es movia mitjançant uns cargols. El pàmpol tenia engomada una caricatura que representava una senyoreta i un perruquer. En aquestes coses, Karl Ivànovitx era molt destre. El pàmpol, l'havia fet per tal de defensar la seva vista, que era molt dèbil, contra la llum massa viva.

Veig ^{totalment} Com si fos ara, ~~era~~ la seva llarga figura, ^{cegyida} amb una bata de cotó i un bonet vermell ^{per} sota del qual ^{surten} els cabells ^{blancs}. ^{encimbellada per} Està assagut vora la tauleta, ~~amb el perruquer~~ ^{amb el perruquer} el pàmpol ^{reposa} li ombreja el rostre. En una mà ~~te~~ té un llibre; l'altra ~~reposa~~ al braç de la butaca. Al seu costat hi ha el rellotge amb un caçador dibuixat a l'esfera,

un mocador de quadres, un tabaquera negra, rodó, l'estoig verd de les ulleres i unes tenalles en un platet. Tot està tan ben endreçat, que n'hi ha prou amb ^{veure} aquest ordre per a concloure que Karl Ivànovitx té la consciència pura i l'esperit tranquil.

A vegades, tips de córrer per la sala de baix, pujàvem cautelosament, caminant de puntetes, a la sala de classes i vàiem Karl Ivànovitx assegut a la seva butaca llegint un dels seus llibres preferits amb una expressió tranquil·la i majestuosa. Més d'un cop vaig sorprendre'l en instants en què no llegia: les ulleres ^{escorregut} li havien ~~avallat~~ més avall en el seu gran nas aguilenc; els ulls blaus, mig tancats, miraven amb una expressió particular, i els llavis somreien melangiosament. A la cambra ~~hi~~ regna el silenci; només ^{se} sent la seva respiració compassada i el tocar de les hores al rellotge. ~~amb~~
Mocador.

Sovint, no s'adona de mi, i jo, dret a la porta, penso: "Pobre vell! Nosaltres som molts, juguem, ens divertim, mentre que ell és sol i ^(veure) ~~blau~~ i ningú no l'amanyaga. Té raó quan diu que ^{és sol} ~~no té ningú~~ al món. I la història de la seva vida és tan terrible! Em recordo de quan va contar-la a Nikolai, i és horrorós trobar-se en la seva situació!". I en pensar en tot això t'entra, tot d'una, tanta llàstima, que t'hi atances, li prens la mà i li dius: "dieber Karl Ivànovitx!" A ell li plaua que li parlés així; m'amanyava sempre i es veia que estava commogut.

A l'altra paret penjaven ^{uns} mapes, gairebé tots ^{fets a trosos} ~~avallats~~, però hàbilment engomats per Karl Ivànovitx. A la tercera paret, al mig de la qual hi havia la porta per ^a anar a baix, ^{on} una banda penjaven ^{dos} regles: una, oscada, nostra, i una altra de nova, propia, emprada ^{per ell ja} més com a estímul que ^{no pas} per a tirar ratlles; i, a l'altra banda, una pissarra en la qual hom marcava amb cercles les nostres faltes grosses i, amb creuetes, les petites. A l'esquerra de la pissarra hi havia ^{el} ~~un~~ ^{on} ~~recó~~ ~~amb~~ ~~el~~ ~~nom~~ ~~de~~ ~~posar~~ ~~de~~ ~~genollons~~.

I que el tinc present a la memòria, aquest ^{recó}! Recordo la tapa de ~~la~~ Estimat Karl Ivànovitx! (v. d. v.)

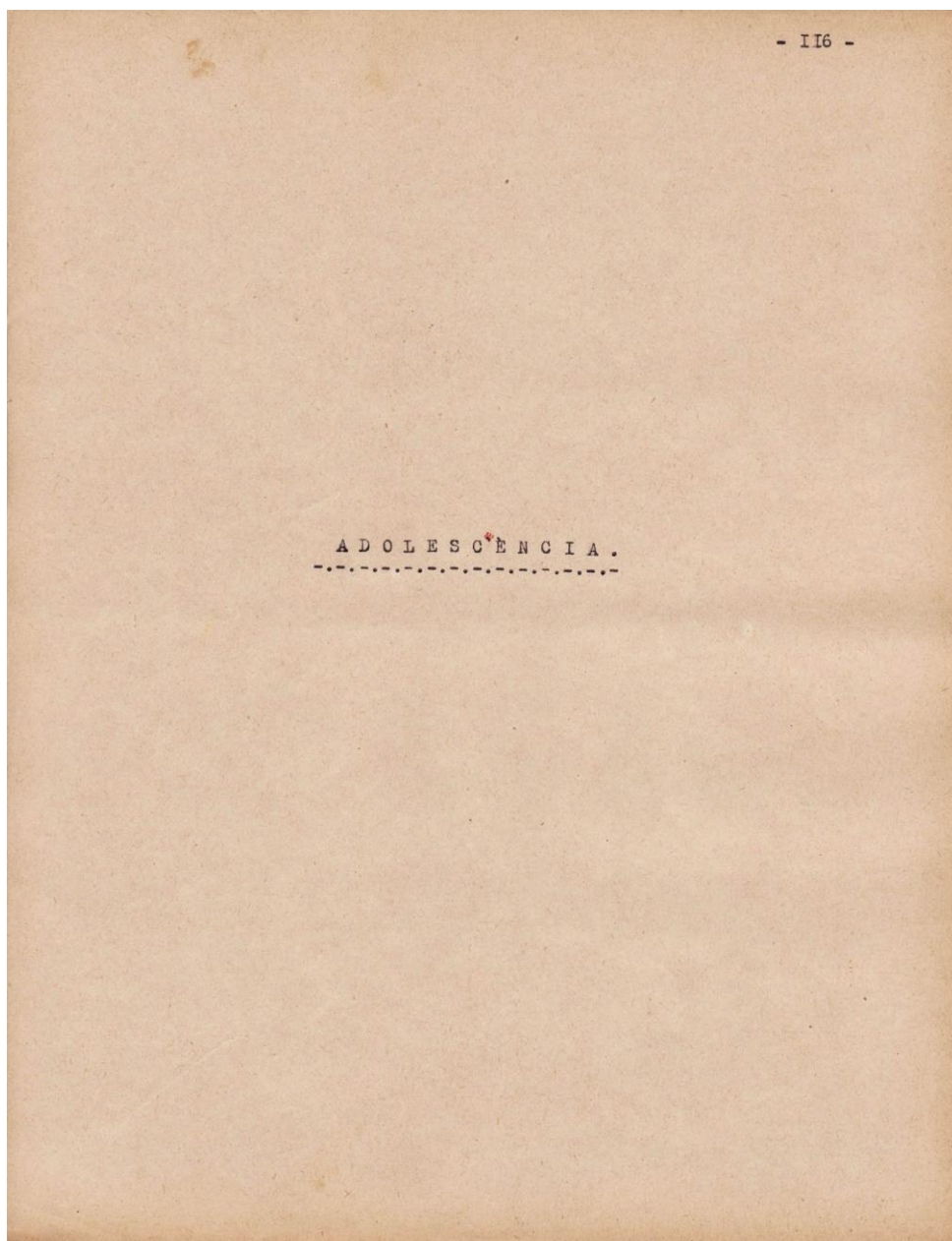
- 10 -

la fogaina, el respirador que hi havia en aquesta tapa i el soroll que produïa en obrir-lo. Hi ha dies que t'estàs al ^a raió estona i més estona, tant, que et fan mal els genolls i l'esquena, i penses: "Karl Ivànovitx s'ha oblidat de mi: ell deu estar bé assegut ^a en la seva butaca tova i llegint la hidroestàtica; però, i jo?". I per tal de recordar la teva presència, comences a obrir i tancar suàment la tapa o a esgratinyar l'estuc de la paret; però, si tot d'una cau a terra sorollosament un tros massa gros, la por és pitjor que qualsevol càstig. Pegues llambregada a Karl Ivànovitx, però ell ^{continua} segueix a la ~~na~~ butaca, amb el llibre a la Mà, i sembla que no s'adoni de res.

Al mig de la cambra hi havia una taula, coberta amb un encerat negre estripat, sota del qual es veien en molts indrets els ^{cantell,} ~~estrics~~ plens de talls de ~~man~~ ^{mha} trencaplomes. Al redol de la taula hi havia uns quants tamborets sense pintar, però llunts per l'ús. L'última paret era ocupada per tres finestres. Sota mateix de les finestres hi havia un camí en el qual m'eren coneguts i estimats cada sot, cada pedra, cada rodera. A l'altra banda del camí, un caminal de tília, entre les quals es destaca un clos; a través del caminal es veu un prat, a una banda del qual hi ha el graner, i, ^{davant} enfront, el bosc; al lluny s'albira la barraca del guardià. A la dreta, de la finestra estant, es veu la part de la terrassa en què habitualment s'asseien la gent gran abans de dinar. ^A ~~No~~ vegades, mentre Karl Ivànovitx corregeix el dicat, gires l'esguard ^{en} ~~vers~~ aquell indret i veus ^{la cabellera} ~~el~~ negra de la mare, una esquena d'algu altre, i sents una remor confusa de veus i rialles: et reca de no poder ésser allí i penses: "Quan seré gran, ^{no caldrà que estudiï} ~~no podré estudiar~~ i ^{no podré estar} ~~no podré estar~~ ^{no podré seure amb les persones} ~~no podré seure amb les persones~~ que estimem". La recança es converteix en tristesa i, et poses tan consiros, pensant Déu sap en què, que ni tan solament sents ^{el pobre vell} ~~com~~ ~~Karl Ivànovitx~~ s'enfada per les errades.

Karl Ivànovitx es treia la bata, es posava el frac blau, ple d'arrugues i de plecs a les espatlles, s'arranjava la corbata davant ~~del~~ mirall i ens acompanya ^a a baix, a saludar la mamà.

3.2. Capítol I d'*Adolescència*: "Viatge"

I.

Viatge.

capítol
 Novament hi ha dos carruatges a la porta de la casa de Petròvskoie: l'un és la carrossa, en la qual van Mimi, Kàtienka, Liúbotxka, la cambrera i el *mateix* ~~propi~~ intendent Iàkov al pescant; l'altre, la calessa, en la qual anem Volòdia i jo i el lacai Vassili, *alliberat* ~~tot~~ recentment de la feina del camp.

El papà, que ha de venir també a Moscou al cap d'uns quants dies, està dret a la porta, sense res al cap, i beneeix les finestres dels carruatges.

"Apa, que Déu us acompanyi ! Arrenca !". Iàkov i el cotxer es treuen la gorra i es persignen. "Apa, apa ! Aneu amb Déu !" La carrossa i la calessa comencen a saltar pel camí desigual, i els bedolls del caminal corren davant nostre un darrera l'altre. No sento gens de tristesa; fito l'esguard no *en* ~~en~~ *el* ~~el~~ que deixo, sinó en *el* ~~el~~ que m'espera. A mesura que m'allunyo dels objectes lligats amb els tristos records que havien omplert fins ara la meva imaginació, aquests records perden la seva força per cedir el lloc a la consciència joiosa d'una vida plena de força, frescor i esperances.

Rarament he passat uns dies, no diré tan alegres - per tal com no considerava adient *de* lliurar-me a l'alegria - sinó tan agradables com els quatre dies del nostre viatge. No tenia davant ~~els~~ *clara* ~~els~~ meus ulls la porta ~~de~~ de la cambra de la mare, per davant de la qual no podia passar sense estremir-me, ni el piano tancat, al qual no solament no ens atansàvem, sinó que ens el miràvem amb una mena de por, ni els vestits de dol (tots nosaltres portàvem una simple indumentària de viatge), ni totes aquelles coses que en recordar-me vivament la irreparable pèrdua, em feien estar en guàrdia contra tota manifestació de vida per por d'ofendre la seva memòria. Aquí, al contrari, els nous indrets i objectes pintorescs que apareixen constantment davant els meus ulls deturen i distreuen la meva atenció, i la naturalesa primaveral infon a l'esperit sentiments joiosos de contentament del present i de lluminosa esperança en l'*avenir* ~~avinent~~.

Dejorn, molt dejorn, Vassili, amb el zel excessiu dels que exerceixen un nou càrrec, ens estira la flassada i assegura que és hora de marxar i que tot està a punt. Per més que ronseges, que te les empesques totes, que t'enfades per tal de prolongar encara que només sigui un quart el dolç son matinal, Vassili - es veu bé per l'expressió del rostre - es mostra inflexible i està disposat a estirar la flassada vuit vegades. No tens més remei, doncs, que saltar del llit i córrer cap al pati a rentar-te.

A l'entrada ja bull el samovar, que bufa vermell com un pebrot. Mitka el postilló, Al pati hi ha una boira humida; sembla que una massa vaporosa s'alci del munt de fems pudents; el sol il·lumina amb una claror joiosa i resplendent la part de llevant del cel, els sostres de palla dels porxos espaiosos que envolten el pati, lluents de la rosada que els cobreix. Sota els porxos, es veuen els nostres cavalls, fermats prop de la menjadora, i ^{se} sent el seu remugar tranquil. Un gos pelut, que, a la matinada, s'ha ajassat al munt sec de fems, s'estira mandrosament i, bo i remenant la cua, se'n va trotant cap a l'altra banda del pati. La mestressa, bona feineira, obre el portal, que grinyola, fa sortir les pensívols vaques al carrer, en el qual ^{se} sent ja el trepig, els mugits i els bels del ramat, i adreça uns quants mots a una veïna ensenyada.

Filip, amb les mànigues de la brusa arromangades, treu d'un pou profund una galleda plena, de la qual regalima l'aigua clara, i la vessa a un abeurador de fusta prop del qual xipollegen ja les oques, que s'acaben de llevar. Jo ^{embadalit} contemplo amb admiració el rostre imponent de Filip, envoltat d'una barba espessa, les venes gruixudes i els músculs que es destaquen vivament en els seus braços poderosos. quan fa un esforç qualsevol.

Darrera la mampara on han dormit Mimi i les noies i des d'on aquestes parlaven amb nosaltres al vespre, es remarca moviment. Maixa, amb diversos objectes que s'esforça a amagar a la nostra curiositat amb el vestit, passa a cada moment per davant nostre; finalment, s'obre la porta i ens

criden per a prendre el te.

Vassília, en un accés de zel excessiu, corre constantment a la cambra, pren adés una cosa, adés una altra, ens fa l'ullet i vol convèncer ^{la} ~~de~~ totes ~~les~~ passades Maria Ivànovna de marxar d'hora. Els cavalls estan enganxats i expressen llur impaciència fent dringar de tant en tant els cascavells; hom carrega novament maletes, baguls, capses i maletinetes, i nosaltres ocupem els nostres llocs. Cada vegada, però, trobem a la calessa una muntanya en lloc de seients, de manera que no podem comprendre com estava col·locat tot allò el dia abans i de quina guisa ara podrem seure. Em produeix, sobretot, una gran indignació una caixa de fusta d'ametller, amb una tapa triangular, que conté el servei de te i que posen sota meu. Vassili diu, però, que tot això s'anirà posant a lloc, i no tinc més remei que creure'l.

El sol s'acaba d'alçar damunt un núvol blanc que tapava llevant, i tota la contrada ha quedat il·luminada per una claror tranquil·la i joiosa. Tot és magnífic al meu entorn i ~~em~~ sento l'ànima lleugera i plàcida... El camí serpenteja davant meu com una cinta ampla i ^{capicuta} ~~suavissim~~, entre els camps de rostoll ressec i la verdor on brilla la rosada. En algun indret apareix una vimenera ombrívola o un bedoll jove de fulles petites i viscoses que projecta una ombra immòbil damunt les roderes seques i gredoses i els brins d'herba verda del camí... El soroll monòton de les rodes i els cascavells no ofega les cançons de les aloses, que voletegen vora mateix del camí. La fortor de drap rosegat per les arnes, de pols i d'una mena d'àcid, que distingeixen el nostre carruatge és ofegada per les sentors, del matí, i ~~sent~~ ~~en la meua ànima~~ una agradable inquietud, la pruija de fer una cosa o altra, signe d'autèntica delectança, *abassega la meua ànima.*

A l'hostal no he tingut temps de fer les meves pregàries; però, com que he remarcat ja més d'una vegada que el dia ~~en~~ ~~què~~, per una circumstància o altra, m'oblido de complir ~~amb~~ aquest ritu em passa alguna dissort, procuro corregir la meua falta: em trec la gorra, em giro al recó de la ca-

lessa, dic la pregària i em persigno sota la jaqueta per tal que ningú no ho vegi. Mil objectes diversos, però, distreuen la meua atenció, i repeteixo unes quantes vegades seguides les mateixes paraules de la pregària.

Pel caminet de ~~plato~~^{vigilant} que serpenteja prop de la carretera es veuen unes figures que avancen lentament: són ~~una~~ pelegrins. Porten el cap embolcat amb un mocador brut, motxilla de bedoll a l'esquena, les cames embolicades amb bandes de tela esparracades i els peus calçats amb "laptí" feixucs. Brandant rítmicament els bastons i gairebé sense mirar-nos, avancen amb pas faixuc i lent un~~a~~ darrera l'altre. On van? - ~~ampna~~ em pregunto. Quin fi persegueixen? Durarà ~~noit~~^{gaire} llur pelegrinatge? Trigarán gaire les llargues ombres que projecten al camí a unir-se amb l'ombra de la vimenera per davant de la qual hauran de passar? Té: el cotxe corre~~u~~ ve rabent en direcció contrària. Dos segons, i les cares que, a una ^{quants passos de} distància ~~de~~^{de} ens miraven amablement ^{i ecuriondes} ~~amb curiositat~~, ja han passat, i fa estranyesa pensar que aqueixes persones no ~~tenen~~^{tenen} res de comú amb mi i que potser no les veuré mai més.

Fora del camí, corren dos cavalls peluts i suats, amb les tires del collar per damunt de la rabasta. Darrera d'ells, un jove postelló muntat, amb les llargues cames calçades amb grans botes penjant a banda i banda, un cavall que porta el cercol de la creuera balder i fa dringar els cascavells de tant en tant, entona, amb el capell de feltre decantat damunt l'orella, una cançó lenta i carregosa. El seu rostre i el seu posat expressen tanta satisfacció mandrosa i despreocupada, que considero com la felicitat suprema ésser postilló, tornar enrera i cantar cançons melangioses.

Al lluny, darrera el rieral, s'albira, en el cel blau clar, l'església d'un poble amb la teulada verda; heus aquí el poble, la teulada vermella de la casa senyorial i el jardí ple de verdor. Qui hi viu, en aquesta casa? Hi ha infants, un pare, una mare, un mestre? Per què no hi anem, a aquesta casa, i fem coneixença amb els seus estadants?

El Bate d'encorça. (v. del 7.)

si poguessin aguantar-lo si caigués. Després, amb permís de Mimi, Volòdia o jo ens n'anem a la carrossa, i Liúbotxka o Kàtienka puguen a la calessa. Aquests canvis causen un gran plaer a les noies, perquè troben, amb justícia, que anar en la calessa és molt més divertit. ^A vegades, a l'hora de la calor, en travessar un bosquet, deixem els carruatges, arrenquem unes quantes branques verdes i bastim una glorieta a la calessa. La glorieta mòbil encalça rabent la carrossa, mentre Liúbotxka ~~miscla~~ ^{satisfacció} amb ~~una~~ ^{rosquille; se} veu penetrant, la qual cosa no oblidada mai de fer, amb gran ~~compiacença~~ ^{avinentosa}, en cada ~~passada~~.

Però vet ací el llogarret on dinarem i reposarem. La sentor ens l'assenyala: sentor de fum, de quitra, de ~~prats i banyes~~ ^{cas}; es sent la remor de les paraules, dels passos i de les rodes; els ~~cavells~~ ^{dringuen} ~~donca~~ ^{altament} d'una manera diferent que a camp obert; a banda i banda passen rabents davant els nostres ulls les isbes amb sostre de palla, terrasses amb balustrada de fusta esculpida i finestres ~~verdes~~ ^{te} amb porticons vermells i verds per algunes de les quals treu el cap encuriós una dona. Vet ací els nois i les noies de pagès vestits només amb una camisola: amb els ulls esbatanats i els braços penjants romanen palplantats en un indret o, movent ràpidament (els peuetes descalços) per la pols, corren darrera els carruatges malgrat els gestos amenaçadors de Filip i malden per ~~X~~ enfilar-se a les maletes lligades al darrera. Vet ací els hostalers de pèl rogenç que s'atansen corrent, de totes dues bandes, als carruatges, i amb paraules i gestos captivadors s'esforcen a atreure els viatgers. Xo !... Les portes grinyolen, ~~el~~ ^{la clauça del carruatge torna} ~~al~~ ^{s'obren} al portal i entrem al pati. Quatre hores de repos i llibertat !

II.

La tempesta.

^{capital}
El sol declinava cap a ponent i els seus raigs esbiaixats em cremaven insuportablement el coll i les galtes; no es podien tocar els ferros ardents de la calessa; una pols espessa s'alçava del camí i amplia l'aire. No

3.3. Capítol XLV de Joventut: "Em suspenen"

- 372 -

va impetuosament i amb el desig de despendre totes les seves forces.

A la vetlla dels exàmens, la predicció d'Opiòrov es realitzà. Com que ja feia dues setmanes que no el veïem, durant els darrers temps ens preparàvem a casa d'un altre estudiant. En el primer examen, però, aparegué a la sala tot pàl·lid, desfet, amb les mans tremoloses, i passà brillantment al segon curs.

A començament de curs, la banda de disbauxats que acabillava Zukhin estava composta de vuit individus. Entre ells hi havia, d'antuvi, Ikonin i Semionov; el primer, però, va separar-se'n per la impossibilitat de resistir la furiosa disbauxa a què es lliuraren a començament d'any, el segon perquè àdmc això li semblava poc. A la primeria, tots els estudiants del nostre curs se'ls miraven amb una mena d'horror i es contaven mútuament llurs proeses.

L'heroi cabdal d'aquestes proeses era Zukhin, i, a la darrerria de curs, Semionov. Durant els darrers temps, hom es mirava també Semionov amb una mena d'horror i quan venia a classe, la qual cosa succeïa molt rarament, la seva arribada produïa sensació.

XLV.

Em suspenen.

Arribà, per fi, el primer examen ^(diferencials i integrals), i jo, que ^(continuava) seguia submergit en aquella mena de boira, no em formava un concepte clar del que m'esperava. Als vespres, després de les reunions amb Zukhin i els altres companys, em venia la idea que calia modificar quelcom de les meves conviccions, que hi havia en elles alguna cosa que no estava bé, que no ^(n'hi havia) marxava; però al matí, amb la llum del sol, esdevenia de bell nou comme il faut, n'estava molt content i no desitjava modificar-me en cap sentit.

En arribar el moment del primer examen em trobava precisament

me'n vaig posar a parlar amb ells en francès i, per estrany que pugui semblar, ni tan

- 373 -

solament em vingué la idea que, al cap d'un moment, calia respondre a les preguntes d'una assignatura de la qual no sabia res.

Em mirava fredament els que anaven a examinar-se i fins i tot em vaig permetre de mofar-me d'alguns d'ells.

- I bé, Grap^x - vaig dir a Ilinka quan tornà de l'examen. - Teniu gaire por?

- Ja veurem com quedareu vós^x - digué Ilinka, el qu'l, després del seu ingrés a la Universitat, s'havia rebel·lat completament contra la meua influència, no somreia quan parlava amb mi i em mirava amb mals ulls.

Vaig acollir amb un somrius de menyspreu la resposta d'Ilinka, tot i que el dubte que acabava d'expressar m'havia espantat per un moment. La boira, però, cobrí de bell nou aquest sentiment i vaig seguir distret i indiferent, fins a tal punt que vaig prometre d'anar junt amb el baró Z. a fer una queixalada a can Matern immediatament després de l'examen, talment com si fos per a mi una cosa sense cap importància.

Quan em cridaren junt amb Ikonin, després d'ende per un el faldó de l'uniforme. em vaig atansar amb una fredor completa a la taula del tribunal.

Només vaig sentir una lleugera esgarrifança a l'esquena quan aquell mateix jove catedràtic que m'havia examinat d'ingrés em mirà de fit i vaig posar la mà damunt el paper de carta de què estaven fets els bitllets.

Ikonin, tot i que prengué el bitllet bo i brandant el cos com ho havia fet als examens anteriors, contestà alguna cosa, encara que molt malament. Jo vaig fer el mateix que ell havia fet als primers exàmens, o, encara pitjor, per tal com vaig prendre un altre bitllet i tampoc no vaig respondre res.

El catedràtic em mirà compassivament, i amb veu suau, però ferma em digué:

- No passareu al segon curs, senyor Irteniev. És millor que no us presenteu a examen. Cal depurar la facultat. El mateix us dic a vós, senyor Ikonin - afegí.

Ikonin demanà permís per ^atornar-se a examinar, ~~talment~~ com si demanés una almoïna, però el catedràtic li respongué que en dos dies no podria fer el que no havia fet en un any, i que era absolutament impossible que passés el segon curs. Ikonin implorà planyívolament, humilment, de bell nou, però el catedràtic insistí en el seu refús.

- Ja us podeu retirar, senyors - digué en el mateix to suau i ferm.

Només aleshores vaig apartar-me de la taula. M'avergonyia que amb la meva presència silenciosa pogués semblar que participava en les súpliques humiliants d'Ikonin.

No recordo com vaig passar per la sala pel davant dels estudiants, què vaig respondre a llurs preguntes, com vaig sortir del vestíbul i arribar a casa. Em sentia ofès, humiliat, infeliç !

Vaig estar tres dies sense sortir de la cambra ni veure ningú. Com en la meva infantesa, trobava una delectança en les llàgrimes i plorava molt. Vaig cercar unes pistoles amb les quals em pogués suïcidar si me'n vingués un desig molt fort. Pensava que si Filinka Grap em trobés pel carrer m'escopiria, amb justícia, a la cara; que Opórov havia d'alegrar-se de la meva dessort i la contava a tothom; que Kolpikov havia tingut tota la raó d'insultar-me al "Iar", que les meves estúpides converses amb la princeseta Kormakova no podien tenir altres conseqüències, i així successivament.

Em passaren pel cervell, un darrera l'altre, tots els moments dolorosos de la meva vida que ferien el meu amor propi. M'esforçava a inculpar algú de la meva dessort: creia que hi havia hagut algú que havia fet tot allò a posta, vaig imaginar-me tota una intriga tramada contra meu, rondinava contra els catedràtics, contra els companys, contra Volòdia, contra Dmitri, contra el papà, per haver-me fet anar a la Universitat, murmurava contra la Providència per haver permès que jo passés per aquella vergonya. Finalment, sentint-me definitivament caigut als ulls de tots els que em coneixien, vaig demanar al papà que em deixés fer-me híssar o anar al Caucas.

- 375 -

El papà estava descontent de mi, però, en veure el meu terrible disgust, em ^{em} aconsortà dient-me que, tot i que les coses estaven molt malament, encara es podia arranjar tot si passava a una altra facultat. Volòdia, que tampoc no veia res de l'altre món en la meua dissort, deia que, en una altra facultat no em sentiria avergonyit, si més no, davant els nous companys.

Les nostres dames no comprenien i no volien o no podien comprendre què eren els exàmens, què significava no passar a un altre curs, i si em compadien era només perquè em veien tan afligit.

Dmitri em venia a veure cada dia i es mostrava molt amable i bondadós; però, precisament per això, em semblava que la seva amistat s'havia refredat. Quan, en pujar a la meua cambra, s'asseia prop meu sense dir res, amb una expressió semblant a la del metge que s'asseu al llit d'un malalt greu, em sentia ofès i adolorit.

Sòfia Ivànovna i Vàrenka em trameteren per la seva mediació uns llibres que abans havia expressat el desig de tenir, i l'encarrec que les anés a veure. Precisament, però, jo veia en aquesta sollicitud una indulgència orgullosa i ofensiva envers un home que havia caigut massa avall.

Al cap de tres dies vaig apaivagar-me un xic, però fins al dia de la meua partença per a la hisenda, no vaig sortir al carrer, errant sense objectiu d'una cambra a l'altra i procurant evitar la gent de casa.

Pensant, pensant, un vespre que era sol a baix escoltant un vals d'Avdòtia Vassílievna, tot d'una vaig alçar-me d'una revolada, vaig córrer al pis de dalt, i, abastant el quadern en el qual havia escrit "Normes de la vida", vaig obrir-lo i el penediment ^{el} ~~va~~ abassega ~~me~~. Vaig esclafir ^{en el} plors, però les meves llàgrimes ja no eren llàgrimes de desesperació. En revenir, vaig decidir escriure de bell nou les normes de la vida, amb el ferm convenciment que ja no faria mai més res de mal, no passaria ni un sol moment en la ociositat i mai no trainia les normes traçades.

~~no~~ ^{durà} ~~durà~~ ^{guise} aquest impuls moral? En què consistia? Quins nous prin-

v - 376 -

cipis establí per al meu desenvolupament moral? Ho contaré en la segona meitat de la meua joventut, més feliç que no pas la primera. #

.XXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXX

4. Mecanoscrit amb correccions autògrafes de Joan Oliver d'*Els mots* de Jean-Paul Sartre (traducció de Josep M. Corredor)

4/

ELS MOTS

Sarrazin 10/11
← c'ans →

A Alsàcia, pels volts de l'any 1850, un mestre carregat de mainada ^{advocava} fer-se botiguer. Aquest transfuga de la pedagogia va voler una compensació: ja que ell renunciava a formar els esperits, un dels seus fills formaria les ànimes; hi hauria un pastor a la família, i aquest ^{havia} ~~havia~~ d'ésser Charles. ~~Charles~~ Charles s'escapolí; s'estimà més d'anar-se'n, per aquests mons de Déu, ~~X~~ darrera ~~X~~ l'amazona d'un circ. Van posar el seu retrat de cara a la paret i van prohibir que es pronunciés el seu nom. A qui tocava el torn? ~~Auguste~~ Auguste s'afanyà a imitar el sacrifici paternal: entrà en el negoci i s'hi va trobar com el peix a l'aigua. Quedava ^{Louis,} ~~en la~~ que no tenia una predisposició pronunciada; el pare s'aproprià aquest xicot tranquil i el féu pastor ^{en} ~~en~~ un obrir i tancar ~~X~~ d'ulls. Més tard, ^{Louis} ~~Louis~~ accentuà l'obediència fins a engendrar, per la seva banda, un pastor, Albert Schweitzer, l'anomenada del qual és ben coneguda. Tanmateix, ^{Charles} ~~Charles~~ no havia retrobat la seva amazona; el gest bellíssim del pare li havia deixat una empremta: tota la seva vida conservà el gust ^{per} ~~per~~ les coses sublimes i s'esforçà ^a ~~a~~ elaborar grans circumstàncies amb petits esdeveniments. Com pot veure ^{es} ~~no~~, no ~~deixava~~ ^{havia} ~~deixava~~ reludir la vocació familiar: desitjava consagrar-se a una forma atenuada d'espiritualitat, a un sacerdoci que no li regués les amazones. El professorat li convingué: ^{Charles} ~~Charles~~ va escollir d'ensenyar l'alemany. Presentà una tesi sobre Hans Sachs, optà pel mètode directe, del qual es deia més endavant l'inventor, publicà, ^{en} ~~amb~~ col.laboració ^{amb} ~~del~~ ^{Senyor} ~~del~~ Simonnot, un Deutsches Lesebuch apreciat, va fer carrera ràpidament: Mâcon, Lió, París. A París, per la distribució de premis, pronuncià un discurs que mereixé els honors d'un tiratge apart: "Senyor Ministre, Senyores, Senyors, estimats meus, mai no endevinaríeu de què us parlaré avui! De música!". Sobresortia en els versos de circumstàncies, i solia dir en les reunions de família: ^{"Louis"} ~~Charles~~ és el més ^{piadós,} ~~ric~~ ^{Auguste} ~~ric~~; però jo

5/

sóc el més intel·ligent." Els germans reien, les cunyades es mossegaven els llavis. A Màcon, ^{Charles} ~~Charles~~ Schweitzer s'havia casat amb ^{Louise} ~~Louise~~ Guillemín, filla d'un procurador catòlic. Aquesta detestà el ~~seu~~ viatge de noces: el marit ^{se} l'havia ^{emportada} ~~raplada~~ abans que ^{d'acabar} ~~s'acabés~~ l'àpat i l'havia ^{ficada} ~~ficada~~ ~~en~~ un tren. A setanta anys, ^{Louise} ~~ella~~ encara parlava de l'amanida de porros que els havien servit en el bar d'una estació: "Ell agafava tot el tros blanc i a mi em deixava el verd." Van passar quinze dies a Alsàcia sense aixecar-se de taula; ~~de tant en tant, el pastor es girava a~~ ~~parlar~~ els germans es contaven històries escatològiques en ~~patuès, de tant en tant,~~ ^{Louise} ~~tant en tant,~~ el pastor es girava cap a ~~ella~~ i les hi traduïa, per caritat cristiana. La filla del procurador no tardà gaire a fer-se lliurar uns certificats benèvols que l'eximiren del comerç conjugal i li donaren dret a dormir apart; sovint parlava de les seves migranyes, s'acostumà a ^{passar dies sencers al llit,} ~~gemegar i a anar sol al llit,~~ començà a detestar el soroll, la passió, els entusiasmes, tota l'espessa vida ^{gastada} ~~frívola~~ i teatral dels Schweitzer. Aqueixa dona viva i maliciosa, però freda, ^{mal pensava} ~~tenia pensaments dolents i encertats,~~ perquè ~~era~~ el seu marit, ^{pensava bé i a tort,} ~~bons per principi,~~ ~~era~~ un desgavell, com que ell era mentider i crèdul, ella dubtava de tot: "Aquesta colla sosté ~~que~~ ^{saben ells?!} ~~que~~ la terra gira. ~~Què~~ ~~de~~ Rodejada de virtuosos, comedians, s'havia posat a odiar la comèdia i la virtut. Aqueixa realista tan fina, esgarriada en una família d'espiritualistes grollers, esdevingué volteriana per provocació sense haver llegit Voltaire. Bufona i grasseta, cínica, enjogassada, es tornà la negació pura; amb un ^{arrufament de celles,} ~~parpelleig,~~ amb un somriure imperceptible, esmicolava totes les grans actituds, per a ella mateixa i sense que ningú ~~se'n~~ ^{se'n} adonés. El seu orgull negatiu i el seu egoisme ^{refractari} ~~de~~ la van devorar. ^{Louise} ~~ella~~ no veia ningú, perquè tenia massa orgull per a sol·licitar el primer lloc, i massa vanitat per a contentar-se amb el segon. "Sapiguen, deia, ^{fer-vos} ~~deixar-vos~~ desitjar." Al principi la van desitjar molt, després cada vegada menys i, no veient-la, van acabar per oblidar-la. Ella acabà

6/

per no aixecar-se gaire del ~~seu~~ seient o del ~~seu~~ llit. Naturalistes i puritans -aquesta combinació de virtuts és menys rara que hom no pensa-, als Schweitzer els agradaven ^{els mots crus} ~~les paraules guarnides~~ ^{caus} que, si bé rebaixen ~~en~~ molt cristianament el cos, ^{expressen un ample consensuament} manifesten ~~una~~ llur bona acollida ~~de~~ les funcions naturals; ^{és a Louise,} ~~fills~~ (en canvi, li plaiem els mots encoberts; llegia moltes novel·les ^{verdes} refinades de les quals apreciava menys la intriga que els vel·ls transparents que l'embolcallaven: "És ^{atacat audaç,} ~~corrosiu,~~ (està ben escrit, deia en un to ~~de~~ delicada ^{tant.} ~~Beza gent, insinueu ho, no hi apuntaleu!"~~.) Aquesta dona freda com el gel ~~no s'acostava a~~

es moria de riure ~~tot~~ llegint La Fille de Feu d'Adolphe Belot. Li agradava d'explicar històries de nits de nuvis que sempre acabaven malament: unes vegades el marit, amb les seves presses brutals, trencava el coll de la seva dona contra l'espona del llit; d'altres vegades ^{l'home trobava la núvia,} ~~era la casada~~ ^{e'endema,} ~~que hom retornava,~~ ^{dalt de} ~~l'armari,~~ ^{nuia} ~~despullada i enfollida.~~ ^{Louise,} ~~restava~~ ^{una} vivia en ^{llum;} ~~la~~ mitja claror, quan ^{Charles} ~~Charles~~ entrava a la seva cambra, obria les persianes, encenia tots els llums, ella gemegava posant-se la mà davant els ulls: "Charles, que m'enlluernes!". Les seves resistències, però, no sobrepassaven els límits d'una oposició constitucional. ^{Charles} ~~Charles~~ li ^{inspirava} ~~provocava~~ temor, un prodigiós neguit, a ^{vegades} ~~voltes~~ també una bona amistat; però, això sí, mentre no la toqués. Ella li donava la raó en tot tan bon punt ell es posava a cridar. ^{Charles} ~~Charles~~ li va fer quatre fills per sorpresa: una noia que va morir aviat, dos nois, ⁱ ~~una~~ ^{altra} noia. Per indiferència o per respecte, el pare havia permès que fossin educats en la religió catòlica. Incrèdula, ^{Louise} ~~ella~~ els féu creients ^(perquè tenia avorrició al) ~~per enmig del~~ protestantisme. Els dos nois es posaren al costat de la seva mare, la qual els allunyà ^{de mica en mica} ~~de~~ d'aquell pare ~~de~~ ^{Charles} ~~Charles~~ ni tan sols se n'adonà. El gran, ^{Georges,} ~~Georges~~ entrà a l'École Polytechnique; el segon, Emile, va ésser professor d'alemany. Aquest m'intriga: sé que es va quedar solter, però que (en tot imitava) el seu

15/

per a petrificar-se; ~~hi agradaven amb deliri~~ ^{es moria per} aquells curts instants d'eternitat en què esdevenia la seva pròpia estàtua. Només he conservat d'ell -a causa del seu gust pels quadres animats- unes imatges enterques de llanterna màgica: sota els arbres d'un bosc, jo estic assegut sobre un tronc; tinc cinc anys; ~~(Charles)~~ ^{Charles} Schweitzer porta un ^{panamà,} ~~barret~~ ^{de color de cafè amb llet amb} un vestit de franel·la ~~crema~~ ^{de ratlles negres,} una armilla de piqué blanc, travessada per una cadena de rellotge; el seu pinga-nas penja a l'extrem d'un cordó; l'avi ~~admirava~~ ^{es decanta} cap ~~era~~ a mi, aixeca un dit amb un anell d'or, ^{parla.} ~~i parla que guarda.~~ Tot és ombrívol, tot és humit, llevat de la seva barba solar; ~~Charles~~ porta la seva aureola al voltant del ~~seu~~ mentó. No sé què diu; ~~parla escoltar en preocupa massa per a poder~~ ^{estava massa ansiós d'escoltar} ~~parla~~ ^{per a poder} comprendre. Suposo que aquest vell republicà ^{de l'} Imperi m'ensenyava els meus deures cívics i em contava la història burgesa; hi ~~havia~~ ^{havia} hagut uns reis, uns emperadors, que ~~eren~~ ^{eren} molt dolents; hom els havia foragitats, i ara tot anava com una seda. Al vespre, quan anàvem a esperar-lo a la carretera, aviat el reconeixiem ^{multitud} entre la ~~gentada~~ de viatgers que sortia del funicular, per la seva ^{estatura,} ~~estatura~~ ^{alta,} pel seu pas de mestre de minuet. ~~Quan em veia,~~ ^{Des que ens veia,} per lluny que fos, ja es "col.locava" ^{com} ~~al~~ ^{al vent,} qui ~~acata~~ ^{acata} les indicacions d'un fotògraf invisible: la barba ~~veleiant,~~ ^{en angle recte,} el cos dret, els peus ~~separats,~~ ^{separats,} el pit bombat, els braços ben oberts. Em veure aquest senyal, ^{jo} m'immobilitzava, em decantava endavant, ^{com} ~~com~~ ^{(disposat a prendre} ~~el corredor)~~ ^{com)} la ratlla de la sortida, (l'ocellet a punt de sorgir de l'aparell; ens quedàvem uns moments cara a cara, formant un ~~grup~~ ^{grup} precís de porcellana de ~~Saxa,~~ ^{Saxònia;} després jo ~~m'abalanzava,~~ ^{m'abalanzava,} carregat de fruites i de flors, de la benaurança del ~~meu~~ ^{meu} avi, i anava a ~~espegar~~ ^{topar} ~~contra~~ ^{contra} els seus genolls ~~x~~ ^x amb una sufocació ~~simulada;~~ ^{simulada;} ell m'aixecava ~~amb~~ ^{de terra,} ~~amb~~ ^{amb} en sostenia ~~els seus braços~~ ^{en laire} i em deixava caure sobre el seu cor tot murmurant: ~~"El meu tresor!"~~ ^{"Tresor meu!"} ~~aquella~~ ^{aquella} era la segona figura, que atreia l'atenció dels viatgers. Representàvem una llarga comèdia ~~amb~~ ^{amb} cent ~~sket-~~

16/

ches diferents: el flirt, els malentesos ràpidament dissipats, les ~~contrarietats~~ ^{tosruderies} benignes i ~~els renys~~ ^{euganxifes} amables, el despit amorós, les ~~manyaques~~ ^{inventàvem} tendres i la passió; ens ~~imaginàvem~~ ^{imaginàvem} uns entrebancs al nostre amor per tal de donar-nos l'alegria d'~~apartar-los~~ ^{apartar-los: a vegades} jo era imperiós, a ~~voltes~~ però els capricis no podien amagar la meva sensibilitat exquisida; ell mostrava la vanitat ~~sublim~~ ^{sublim} i càndida que convé als avis, l'encegament, les culpables febleses que recomana Victor Hugo. Si m'haguessin ~~condemnat~~ ^{posat} a pa i aigua, ~~ell~~ ^{ell} m'hauria portat llamina-dures; tanmateix, les dues dones esfereïdes es guardaven prou bé de ~~condemnar-m'hi~~ ^{posar-m'hi}. ~~Myranda~~ ^{Myranda}, Jo era un nen entenimentat, i trobava que el meu paper era tan escaient, que no ~~la abandonava~~ ^{me'n apartava gens.} Fet i fet, la prompta retirada del ~~meu~~ pare m'havia gratificat amb un "Edip" molt incomplet: res de Sobre-meu, és cert, però tampoc res d'agressivitat. La meva mare era ben meva, ningú no me'n discutia la tranquil·litzant ^{l-la} possessió; ~~ignorava~~ ^{desconeixia} la violència i l'odi, i hom m'estalvià ~~el pensament~~ ^{el pensament} d'aprenentatge ^{de} la gelosia; ~~no se haver topat~~ ^{com que no havia} amb les seves ~~parades~~ ^{arestes, d'antuvi només vaig} ~~de la realitat primera~~ ^{conèixer la realitat per la seva riallera inconsistència.} ~~ment només vaig conèixer la seva riallera inconsistència.~~ ¿Contra qui, contra què m'hauria revoltat? Mai el caprici d'un altre no havia pretès ~~de fer-me la~~ ^{de fer-me la} llei.

Permeto ~~sense renegar~~ ^{amablement} que em ~~posin~~ ^{calcin, que em posin} les sabates, les gotes al nas, que em raspallin i em rentin, que em vesteixin i em despullin, que ~~m'arissin i m'escatin;~~ ^{m'arissin i m'escatin;} ~~em midin i em netegin;~~ ^{tan} no conec res ~~de més~~ ^{com} divertit ~~que~~ fer el paper de nen assenyat. No ploio mai, no ric gaire, no faig ~~res de soroll~~ ^{soroll}; quan tenia quatre anys m'~~casayaren a posar~~ ^{atraparen posant} sal a la confitura: suposo que per amor a la ciència més que per dolenteria; en tot cas, és l'única ~~malifeta~~ ^{malifeta} ~~de~~ ^{les} que ~~me~~ ^{me} recordo. Els diumenges, algunes vegades ~~les~~ ^{les} senyores van a missa per ~~X~~ escoltar bona música, un organista d'anomenada; ni l'una ni l'altra no practiquen, però la fe dels altres

